

HASAN İZZETTİN DİNAMO

Kurde de Paris

KUTSAL BARIS

ulusal kurtuluş savaşı sonrasının gerçek hikayesi ■

Institut kurde de Paris

TDR. 342-VII

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

VII

Institut kurde de Paris

KUTSAL BARIŞ — Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikâyesi -
7. Gilt / Hasan İzzettin Dinamo / Kapak: Ferit Öngören / Kapak Basımı:
Örnek Ofset / Dizgi: Doğu Matbaası / Baskı: Haşmet Matbaası.

Roman Dizisi

20

1. Basım - Nisan 1976

Institut kurde de Paris

MAY YAYINLARI
Babiâli Caddesi No. 19
Cağaloğlu / İSTANBUL
Telf: 27 71 61

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

Ulusal Kurtuluş Savaşı
Sonrasının Gerçek Hikâyesi

VII

MAY YAYINLARI

Institut kurde de Paris

BEBEK

Cumhuriyet, düşün özgürlüğünden yanadır. İçten ve yasal olmak koşuluyla her düşünceye saygı duyarız. Her kanı bizce saygındır.

MUSTAFA KEMAL

Zübeyde'nin ta Selanik günlerinden beri yanından ayrımadığı ahiretliği Vasfiye, onun ölümünden sonra, Gazi'nin kızkardeşi Makbule'nin yanına sığınmıştı. Çankaya'nın yeni kadın egemeni Latife'nin yanında barınamazdı. Ancak, eski ahiretlik, şimdi, serpilmiş, genç kızlık düşleri görmeğe başlamıştı. Makbule'nin hırçın, otoriter durumu, genç kızlığın çiçekli dallarına tırmanmağa başlayan Vasfiye'yi özgürlük, aşk denen bilinmez sarhoşluğun kollarına attı. Genç kız, başını aldığı gibi bir gün, yitiklere karıştı. Uzun yıllardan sonra, onu herkesin unuttuğu bir gün, bir yaz günü, Dolmabahçe sarayının ön mermer merdivenlerinden iki kadın tırmandı. Bunlardan biri yaşlıca, öbürü de yirmi beş yaşlarında görünen, ezik bir genç kadındı. Sa-

hanlığa çıktılar. Büyük kapının sağ yanındaki yaverler odasının kapısına vardıklarında iki üç genç yaver karşlarına dikildi. Her gün, buraya yüzlerce hacet sahibi uğrar, Gazi'den, bu en son sığınaklarından kendilerine bir umar ararlardı. Üstleri başları halkta niki kişi olduklarını gösteren kadınlar, yaverlerden Cevat Abbas adını verince, hemen ordakilerden, esmer, büyük başlı, geniş omuzlu tıknaz olanı, Cevat Abbas'ın kendisi olduğunu, ne istediklerini sordu. Sonra, karşısındaki kadınlardan birinin Vasfiye olduğunu anlayınca onları bir yana çekerek dertlerini dinledi. Aradan çok zaman geçtiğinden Vasfiye çocukluk, ilk genç kızlık çizgilerini yitirmişti. Bundan Cevat Abbas, vaktiyle kendisine de birçok hizmet etmiş olan bu kadını birdenbire tanıyamamıştı.

Vasfiye, eskiden beri tanıdığı Cevat Abbas'ın karşısında öyle utanıyordu ki ağzını açıp derdini anlatacak gücü kendinde bulamıyordu. Kendisini Gazi'ye sığınmaya zorlayan kadıncağız, Vasfiye'nin bütün derdini, çektiği çileleri baştan bu yana Cevat Abbas'a anlattı. Vasfiye, arkadaşasının anlattıklarını boynu bükük oracıkta dinleyerek başının davranışlarıyla onaylamaktan başka bir şey yapmadı: Zavallı Vasfiye, kendisine hiç kimse önyak olmadığından hoyrat, kötü bir erkeğin tutsaklığına düşmüş, evlerde iş görerek ekmeğini kazanmak zorunda kalmış, sekiz on yıl içinde çok ağır, zalim günler geçirmişti. Herif, eve ekmeğe getirmedeği gibi, onun evlerde bin bir ezgiyle kazandığı ekmeğin parasını da elinden alıp keyfine harcıyordu. Genç kadıncağız, eski efendisi Gazi'ye başvurarak sığınmayı uzun zaman düşünmüşse de, tutsağı olduğu herifin elinden kurtulması kolay olmamıştı. Ortaya düşmemek uğruna, namuslu bir ev kadını olarak kalmak uğruna verdiği savaşım, belini bükmeğe üzereyken, Gazi'nin şefkatine sığınmak uğruna birdenbire zincirlerini sürükleyerek Dolmabahçe sarayına gelmişti.

Cevat Abbas, çocukluğunu bildiği bu mutsuz kızın öyküsünü hemen Gazi'ye anlattı. Gazi, genç kadının serüvenini yaverinin ağzından dinlerken gözleri doluksadı. Çok sevdiği annesinin görüntüsü de bu sırada araya girmiş, paşanın içinden ılık bir rüzgâr gibi geçmişti. Çok sevdiği annesinden artakalan bu kızcağız, demek uzun yıllar, yoksulluğun karanlığında sürüp durmuş, çile çekmişti. O geceyi, sarayın bir odasında geçirip dinlenen Vasfiye, ertesi sabahla birlikte artık Gazi'nin korumasına girmişti. Artık, onun çileli kızlarından biriydi. Kadının çevresinde, ayrıca, annesinin şefkatinden renkli, bol ışıklı bir ayağılı parlamaktaydı. Genç kadının yüzünde annesinin bakışlarından kalan ışıklı izler görüyordu. Bütün çevresindekileri her zaman mutlu görmek isteyen eski asker, Vasfiye'yi iyice benimsedi. Hemen de bu genç kadıncağızı helâl süt emmiş birisiyle başgöz etmek üzere bir aday aramağa başladı. Bunu da bulması uzun sürmedi. Hemen Orman Çiftliğinin küçük istasyonunda her gün karşılaştığı iyi bir genç adamı, tenceli Çukluoğlu'yu gözüne kestirdi. Vasfiye ile Çukluoğlu'nun düğünleri, Ankara bölgesine, küçük, mutlu bir aile yuvası armağan etti. Bu yuvanın üstünde kanatlarını açmış bir devlet kuşu bekliyordu. Dokuz ay on gün sonra, Zübeyde'nin andacı Vasfiye, hem Çukluoğlu'ya hem de Gazi'ye tombul bir yavrucuk verdi. Paşanın, bütün yaşayışı boyunca seveceği biricik bebek bu olacaktı. Hiçbir zaman baba olmamış, olamayacak olan paşa, bu bebekle yaşayışındaki çok önemli boşluğu dolduracaktı. Gazi, Vasfiye'den doğan çocuğa, uzaktan uzağa bir ad bile bulmuştu. Daha yüzünü görmeden bebeğe verdiği ad, Ülkü'ydü. Vasfiye, daha iki aylıkken yavruyu alıp Çankaya'ya götürdü. Salonunda oturup arkadaşlarıyla konuşan paşa, Vasfiye ile kucağındaki bebeği görünce, bayağı, bir sevgi, şefkat itkisiyle ayağa kalktı, onlara doğru birkaç adım atarak bebeği kucağına aldı.

Yavruyu evirdi, çevirdi, her yanından baktı, sonra, orkakilere şöyle dedi:

«Çocuk ne güzel şey. Demek biz de böyle imişiz de büyümüşüz.»

Vasfiye, akşama dek Çankaya'da konuk kaldı. Akşama doğru, Gazi'nin odasında dinlendiği sırada, Orman çiftliğindeki evine döndü. Bu ev, Orman çiftliği istasyon müdürlüğü konağıydı.

Gazi, akşamleyin Vasfiye ile bebeği ortalarda göremeyince Sabiha'ya (Gökçen):

«Neredeler?» diye sordu.

«Eve döndüler, paşam.»

Bunun üzerine, paşa, yaverlerden birine yüz lira vererek Vasfiye'ye gönderirken:

«Mama parasıdır» dedi.

Gazi, o yaz, her zaman olduğu gibi İstanbul'a yazlığa gitti. Dönüşte, Ülkü altı aylık olmuştu. Dönüşte, Gazi Orman çiftliğine uğrayan paşa, İstasyon konağında altı aylık yavruyu kucağına alarak bir kez daha öpüp sevdi. Kalabalık, paşayla kucağındaki Ülkü'ye ilgiyle bakıyordu. Sonra, trene binen Gazi, yavruyu Ankara İstasyonuna dek kucağından bırakmadı. Bu sarışın adamın kucağında büyük bir şefkat bulan bebek, onun boynuna sarılıyor, mendil cebinden sarkan saatin kordonuyla oynuyordu. Paşa, bebeği öyle sevmeğe başlamıştı ki, artık, onu görmeden edemiyordu. Görmediği günler:

«Getirin bana Ülkü'yü.» diye buyuruyordu.

Orman çiftliği istasyonun küçük, alacakaranlık bir odasında dünyaya gelen Ülkü, artık, yavaş yavaş Çankaya'nın, Dolmabahçe'nin yaşayışına karışıyordu. Bu sırada, ana babasını tanıdığına Gazi'yi de tanıyor, arıyordu. Ülkü'nün sokulganlığı, sıcakkanlılığı, paşayı bir miktatıs gibi kendisine çekiyordu. Çocuk, Gazi'yi her görüşünde uçarak ona gitmek, kollarına atılmak ister gibi dav-

raniyordu. Bebek, paşanın kucağında saatlerce kalıyor, hep onun saatiyle, bunun kordonuyla oynuyordu. Saatin tiktakları da onu pek ilgilendiriyor, onu kulağına götürerek uzun uzun dinlemekten hoşlanıyordu. Bebek, bir yaşını doldurduktan sonra, paşaya daha çok yaklaşmak istiyor, ama ona yarım yamalak sözcükleriyle, davranışlarıyla bir şeyler anlatmağa, onunla bayağı konuşmağa çalışıyordu. Bu arada paşanın saatiyle oynamayı da hiç unutmuyordu. Paşa, yavrunun hertürlü davranışından hoşlanıyor, bunları dikkatle izliyor, şimdiye dek hiç yakından tanımadığı bir bebeğin büyüyüşünü, zekâya, usa doğru tırmanışını, insanoğlunun serüveni olarak ilgiyle izliyordu. Çocuğun, kendisine her yaklaşışında saati arayışını, belleğinin gücüne veriyordu. Paşa, artık, iyice anlamıştı ki, Ülkü'cükte şimdiye dek yitirmiş olduğu babalık fırsatlarının yitik cennetlerini yaşamak istiyordu. Bu yüzden küçük yavruyu her gün biraz daha artan bir sevgiyle seviyor, bebek kokan sıcacık varlığını her şeyden çok arıyordu.

Paşa, bebek Ülkü'ye gelinceye dek hiç küçük çocuk sevememişti. Vasfiye'nin yavrusu dünyaya gelmeseydi; paşa, yaşayışında bebek gerçeğinin ne olduğunu bilmeyecekti. Paşanın Ülkü'ye bu kerte düşkünlüğünü, özellikle Cevat Abbas, merak ediyordu. Bir gün, ona bunu sormak zorunda kaldı:

«Ülkü'ye karşı bu sevginiz nerden geliyor, paşam?»

«Zekâya değer veririm. Bu çocukta değerli bir zekâ görmekteyim. Ülkü ile bu yüzden ilgileniyorum.»

Oysa, durum hiç de böyle değildi. Bu yavru, çok karmaşık duyguların etkisi altında bu değerli sevgiye kavuşmuştu. Paşa, ta Selanik yıllarının bir ucundaki kendi çocukluğunun, Zübeyde'nin evlatlık edindiği küçük Vasfiye'nin, destan gibi eski Selanik günlerinin yarattığı ılık akrabalık rüzgarının etkisinde kaldığını ayırtedecek durumda değildi. Belki de salt bunu gizlemek üzere, işi bir

zekâ ögesiyle örtmeğe çalışıyordu. Paşa, bir çok nedenle bu küçük yavruya kendi torunu gözüyle bakıyordu. Derin duyguların sürükleyip getirdiği bu gerçeği herkese açamazdı ki! Yıllar geçtikçe, küçük Ülkü de büyüyordu. Hele konuşmağa başladığında, paşa, onun hem yaratılışın derin gizlerini, hem de Selanik destanının en duygulu yanlarını kendisine açacakmış gibi büsbütün onun üstüne düştü. Artık, Ülkü ile uğraşmak, Paşanın en mutlu, en eğlenceli işleri arasına girmişti. Hele, yavrunun mırıl mırıl konuşması, ona çoktan yitirilmiş topraklarda akıp duran Vardar ırmağının şırıltıları gibi sıla ezgilerini duyuruyordu. Paşa, Ankara'nın bir tek yeşil bölgesi durumuna gelen, kendi emeği, aİnteriyale kurduğu Gazi Orman çiftliğine sık sık gitmeden edemiyordu. Bu kurak, çorak toprakta yeşerttiği Akasya ağaçları, ona yaşamak direnci veriyordu. Şimdi, bu Akasya ağaçlarının büyümekte olduğu yeşil orman içinde sıcacık, ufacak bir insan yavrusu da paşayı oraya çeken başlıca mİknatis olmuştu. Şoföre, arabayı Orman Çiftliğine çekmesini söylerken, ağaçların yeşilliği içinden küçük Ülkü'nün yıldız bakışlı küçük, gürbüz yüzü fırlıyordu. Paşa, İstasyona vardığında hemen anasının kollarında kendisine koşturulan küçük yavruyu kucağına alıyor, arabada yanına oturarak çiftliğin inişli çıkışlı, eğri bğürü yollarında gezdiriyor, konuşturuyor, bir dedenin torunundan duyduğu mutluluğu duyuyordu. Evet, paşa, bu kızcağızı, bir babanın değil, bir dedenin yaşlanmış duygularıyla seviyordu, Gazi, otomobilde yanına oturttuğu yavruya, büyük bir adammış gibi davranıyordu.

Ülkü, bir buçuk yaşına bastığında, ilk kez İstanbul'a gitti. Yazı, her zaman olduğu gibi, Dolmabahçe sarayıyla Florya köşkünde geçiren paşa, Ülkü'nün yokluğuna dayanamayarak Vasfiye'ye telefon etmiş, kocasından izin alarak yavruyu birlikte İstanbul'a getirmesini buyurmuştu. Vasfiye, yavruyu İstanbul'a götürdü. Ülkü'nün geldiğini işi-

ten paşa, yerinden fırlayarak onu büyük bir özlemle kucakladı. Paşa, ondan bunca zaman nasıl ayrı yaşadığına şaşarak artık hiç yanından ayrılmaz olmuştu.

Paşa, o yaz Ege vapuriyle Antalya'ya doğru yaptığı gezide Ülkü'yü de yanına aldı. O, artık, paşanın bir parçası olmuştu. Onun kollarına atılırken «paşa baba» diyordu. Paşa, çevresindekilere Ülkü'den söz ederken hep:

«Ben, bunu kendi elimle yetiştirmek isterim» diyordu.

Ancak, paşanın sağlığı, yavruyu kendi isteğine göre yetiştirmesine olanak vermeyecekti.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

ULUSUN SOFRASI

Özgürlüğün de, eşitliğin de, adaletin de dayanağı ulusal egemenliktir.

MUSTAFA KEMAL

Dolmabahçe sarayının Harem bölümüne yerleşmiş olan Gazi, bu güzel yaz akşamında da sofrasını kurdurmuş, İstanbul'un yavaş yavaş Boğazın sularında nilüferler gibi açan ışıklarını seyrederek konuklarını bekliyordu. Çağrılılar birer ikişer geldiler. Her zaman olduğu gibi, sofrada mis gibi Dimitropulo rakısına devlet, hükümet işleri, türlü kişisel eleştiriler katık edildi. Doktor Reşit Galip, uzun boylu, iri yarı, uzun kırmızı yüzlü, sarısına yaklaşık kumral, yeşil, iri güzel gözlü otuz beş - kırk yaşlarında bir adam, sofrada birkaç saatten beridir Türkiye'nin eğitim sorunu üzerinde konuşuyor, bu işin başına getirilen kişilerden çoğunun bu işin adamı olmadığı savını savunuyordu. Kafalara iyice yerleşen Dimitropulo, devlet sofrasının konuklarına daha çok yüreklilik vermekteydi. Paşanın karşısında her zaman yüreklince konuşmakla tanınmış olan Doktor Re-

şit Galip, bu akşam özellikle, onun Eğitim Bakanlığına getirmiş olduğu pinpon öğretmenin bu yerin adamı olmadığını kanıtlamağa çalışmaktaydı. Bir tartışmaya dönmeye başlayan konuşmanın bir yerinde, Doktor Reşit Galip, birdenbire ayağa fırlayarak bağırırçasına şöyle dedi:

«Yaşlı insanlara bakanlık yaptırmamalı. Ülkeye yarar yerine zarar getiriyorlar.»

Gazi, kimin anlatılmak istendiğini hemen anlayarak sordu:

«Ülkede Eğitim Bakanı yok mu?»

Doktor Reşit Galip, uzun kirpikli, kocaman yeşil gözlerinin zeki bakışlarını paşanın mavi gözlerine dikerek yüreklile bakmakla yetindi. Onun ne demek istediğini mademki anlamıştı, Paşayla çokça itişip kakışmanın gereği yoktu. Paşa, sorusuna yine kendisi karşılık verdi:

«Elbette var. Esat Hoca var. Çok iyi bir eğitimcidir.»

Esat Hoca da sofradaydı.

Reşit Galip, hayır anlamına başını salladı:

«Çok iyi olabilir, ancak çok yaşlı. Ondan iş geçmiştir. Bu ülkenin Milli Eğitim Bakanı o sayın kişi olamaz.»

İş, tartışmaya dökülmüştü. Gazi, duygularını gizlemeğe çalışarak şöyle dedi:

«Yahu, nasıl olur? Bu adam beni okutmuştur. Onu çok yakından tanırım. Nasıl Eğitim Bakanı olamazmış?»

Doktor Reşit Galip, ayakta, elini kolunu sallayarak karşılık verdi:

«Değil seni okutmak, senin Allah'ını okutsa yine bu adam Eğitim Bakanı olamaz.»

Doktorun, yürekliliği, yiğitliği bu kerte ileri götüreceği ne kendisinin, ne Gazi'nin, ne de sofradaki konukların usundan geçmişti. Sözü söylemiş olan da dinlemiş olanlar da şaşkınlık içindeydi. Paşa, protokol gereğince kızmak gerektiğini anladı. Ancak, usuyla kızdığından soğukkanlı-

lığını korumaktaydı. Dingin sesiyle Doktor Reşit Galip'e şöyle dedi:

«Lütfen sofradan kalkınız.»

Doktor, yiğitlenmeyi sürdürerek ateş saçan iri, yeşil gözleriyle paşanın yüzünü tarayarak şöyle dedi:

«Burası sizin değil ulusun sofrasıdır. Gerçi, biz saraydaysak da hocanız, Sultanın hocası değildir. Cumhuriyeteyiz. Herkes özgürdür.»

Bu sözleri yine dingince dinleyen paşa, yavaşça yerinden doğrulurken kucağındaki peçeteyi masaya bıraktı. Sonra, şöyle diyerek masadan uzaklaşmağa başladı:

«Öyleyse, müsaade ederseniz ben kalkayım.»

Paşa, salondan çıkıp gidince, sofracı İbrahim, paşanın taktığı adla Çelebi, arkasından koştu. Paşa, doğrudan Harem bölümündeki yatak odasına gitmişti. O da arkasından girerek sıkıca kapıları kilitletti. Paşa, öyle çok suikast olayı ile karşılaşmıştı ki, yatak odası her zaman sıkı denetim altında tutuluyordu. Bu yüzden sofracı, ilk iş olarak kapıları hemen kilitlemişti. İbrahim, paşanın, sinirlere egemen olmak uğruna çok ezgi çektiğini duyuyordu. Paşanın, bu yavuz konuşmayı hangi türe sığdıracağını bilmediği anlaşılıyordu. En yiğit adamlarından biri sofradaki bir yığın uluorta adam karşısında kendisine en yüksek perdeden meydan okuyuşu, onu bayağı şaşırtmıştı. Buna duygularının sürüklediği öfkesiyle değil de zekâsiyle bilgeliliğiyle karşılık vermek gerektiğini düşündüğü belliydi. Bu, şu sırada düşünüşünden belliydi. Diktatör sayılan bir cumhurbaşkanına böyle bir söz nasıl söylenirdi? Böyle yiğit bir adama kılıcının diktatörlük ağziyle karşılık vermektense demokrat bir cumhurbaşkanının kılıç tersiyle şöyle bir dokunmak yeğ değil miydi? Ancak, böyle bir iş şimdiye dek hiç başına gelmediğinden buna bir karşılık vermenin zaman gerektiğine karar verdi. Ancak, soyunup keten entarisini giyerken sofracısına şöylece derdini dökmekten kendini alamadı:

«Çelebi efendi, desene ki, yılanı koynumuzda besliyormuşuz.»

Çelebi, buna bir karşılık vermeyerek usulca kapıyı açtı dışarı çıktı. Paşayla adamlarının arasına girmek doğru değildi.

Genç sofracı, yemek salonuna döndüğünde şaşkınlıkla kaldı: Doktor Reşit Galip, boş rakı kadehini hırsından iri dışlarının arasına almış kemirmeğe çalışıyordu. Kılıç Ali ile Recep Zühtü, iki iri kıyım fedai, ellerini tabancalarına atmağa hazır, onun başucunda dikilmiş duruyorlardı. Sofraya yeni bir kişinin geldiğini ayırtedip Çelebi'nin geldiğini anlayan Reşit Galip, başını kaldırarak:

«Çelebi, bana bir kadeh rakı ver» diye bağırdı.

«Efendim, kilerci uyumuş.»

Doktor, sofracının kendisini atlatmağa çalıştığını anladı:

«Demek, bana verecek bir kadeh rakın bile kalmadı?»

Doktorun sesinde acı bir yakınma seziliyordu. Bundan, sofracı da üzüldü. O, bu yiğit doktoru seviyordu. Gerçekten de kültürlü, sevimli, babacan, yakışıklı bir adamdı. Sağlıklı görünüşüyle karşısındakiler üzerinde yaptığı ilk etkiyi sonra kişiliğiyle bütünlerdi. Çelebi, çok içer de bir olay çıkmasına yolaçar korkusuyla ondan bir kadeh Dimitropuloyu sakınmıştı. Sonraları, genç yaşında ölecek olan doktora vermediği bir kadeh rakının anısı, genç sofracıyı sık sık üzecek, tedirgin edecekti.

O geceyi, gelecek düşlerinin üstüne kapanmış deliksiz bir felâket kubbesi gibi düşünen Doktor Reşit Galip, hemen ertesi sabah küskün dünyasıyla Ankara'ya yollandı. Idealist bir insan olan doktorun cebinde tren parası da bulunmadığından bunu genel sekreter Tefvik Bıyık-oğlu'dan almak zorunda kalmıştı.

İstanbul'daki yaz günlerinden bir ay eksilmişti. Re-

şit Galip işi, çoktan unutulup gitmişti. Oysa, paşa, şimdi bile bu işin içinde yaşamaktaydı. Bir gün ivecen adımlarla yemek salonuna girerek orda çalışan elebi'ye:

«Çelebi efendi, şimdi Ankara'da Reşit Galip bey, bir konferans verecek, onu dinleyelim» dedi.

Çelebi, hemen koşup radyoyu açtı. Gazi, Reşit Galip'in Türkocağı salonunda verdiği konferansı sonuna dek ilgiyle dinledi. Reşit Galip'in davudi sesinde, sözlerinde Gazi'ye karşı duyduğu lmez inaniş, sevgi soluk alıyordu. Konferans bitince, paşa, dgmeyi kendisi kapadı. Gözlerinde bir sevinç şimşeği aktı. Biraz elebi'ye dönerek: «Kendisini affettirdi» dedi.

Istanbul'un güzel yazı sona ermişti. Paşa, yine Ankara'ya getti. Hemen ertesi akşam, Doktor Reşit Galip, paşanın sofrasındaydı. Paşayla konuğunun arasından su sızılmıyordu. Onu paşa ağırtmıştı. Paşayla doktor, tatlı tatlı konuşuyorlardı. Sanki, o önemli fırtınanın içinden geçip gelen onlar değildi. Bu geceden birkaç gün sonraydı: Herkes Anadolu Ajansının verdiği haberi şaşkınlıkla karşıladı: Doktor Reşit Galip, Milli Eğitim Bakanı olmuştu. Haberin Anadolu Ajansında çıktığı günün gecesı, sanki Reşit Galip'in gecesiydi. Bir felâketin iri yumurtasından bir başarı civcivi çıkarmasını bilmiş olan adamın gecesı! Sofrada, herkesin gözü onun üzerindeydi. Yakışıklı, geç bakanın üzerinden mut, sevinç, dostluk taşıyordu. Yeni koltuğun onuruna herkes doktorla kadeh tokuşturuyordu. Paşa, bu duruma bıyık altından gülüyordu. Kafalar Dimitropulo ile iyice ttslenmişti ki paşa, birden kapıda diki-len iri kıyım seçme askerlerden ikisini çağırdı. Onları salonun ortasında greşe tutuşturdu. Bu, paşanın eski göreneği olduğundan herkes bunu olağan buldu. Paşa, çoğu zaman, salt Mehmetikleri birbirleriyle greştirmez, onlarla kendi yakın arkadaşlarını filan da greştirir, g durumlara düşürürdü. Birkaç kez, Mehmetikleri kendisiyle güreş-

meğe de çağırmış, ancak, onlardan hiçbiri onunla güreş tutmağa yanaşmamıştı.

Bu akşam, iki yiğit Mehmetçiğin tuttuğu güreş, bayağı ilginçti. Herkes, soluğunu kesmiş, bu güreşi seyrediyordu.

Bu sırada, yeni Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip de iri yarı seçme erlerin kıyasıya güreşine dalmıştı. Pehlivanlar, bir yandan soluyarak güreşirken bir yandan da ara sıra başlarını çevirip paşanın yüzüne bakıyorlardı. Paşanın gözleri, bir an onlara güreşi durdurmalarını buyurdu. Güreşin durmasıyla iki yarma askerinin, kendilerinden daha iri yarı bir adam olan yeni Milli Eğitim Bakanına saldırıp onu kargatulumba havaya kaldırmaları bir oldu. Paşanın, daha önce iki askerler anlaştığını, elbette, kimse bilmiyordu. Herkes, bunun, entstantane bir şey olduğunu sanmış, şaşırılmıştı. Reşit Galip'in şaşkınlığı da konuklarinkinden daha az değildi. İki arslan gibi askerinin kucaklarında havalanan bakan, kendini kurtarmak uğruna şöyle bir iki kez çırpındıysa da askerlerin elinden kurtuluş olmadığını anlayarak dinginleşti. Paşanın bir oyununa geldiğini anladıysa da türünü henüz seçememişti. Dev koruyucular, bakanı kısıvrak yakalayıp altı okka durumuna getirdiklerinde, paşanın yüzünden belli belirsiz bir egemenlik rüzgârı geçti. İşte, Dolmabahçe sarayında egemenlik duygularını, diktatörlük, sevilen diktatörlük prestijini beş paralık eden yiğit adam, zırhsız şövalye, şimdi avuçlarındaydı. İki yarma dev, bakanı altı okka biçiminde birkaç kez salladılar, yere vurmağa hazırlandıkları sırada, yine paşanın gözlerinden gelen gizli buyruğu alarak durdular. Reşit Galip, bu maskaralığın bittiğini sandığı sırada, devler, bir kez daha onu altı okka biçiminde sallamağa başladılar. Bu da bir süre sürdükten sonra yine durdular. Yine salladılar. Devler, aldıkları en son göz işaretiyle genç bakanı yere bıraktılar. Bakan, üstünü başını düzelterek zoraki gülümseyişle pa-

şaya bakarken, konuklarına dönen paşa, gülerek şöyle dedi:

«Biz, istersek böyle de davranabiliriz.»

Dersî, herkes anlamıştı. Genç bakanın, Dolmabahçe sarayında paşaya şaşırtıcı meydan okumasının karşılığıydı bu.

Reşit Galip'in bakan oluşunun üzerinden birkaç ay geçmişti. Üniversiteye bir de Devrim Tarihi kürsüsü konulması düşünülmekteydi. Ancak, bu kürsüyü kimin dolduracağı üstüne belli bir ad bulunamıyordu. Bu, bir tartışma konusuydu. Gazi, bu kürsüye kendisinden başka hiç kimseyi yakıştıramıyordu:

«Bu işi ancak ben yapabilirim. Gerçi, devrimi birlikte yaptık, ancak, bu kürsüyü ben doldurabilirim. Yoksa, bu, Milli Eğitim Bakanının işi değil. Olmazsa, benim adıma kızım Âfet yapar» diyor, bunda diretiyordu.

Doktor Reşit Galip de şunda diretiyordu:

«Paşam, her şeyi siz yaparsanız, biz, ne iş göreceğiz?»

Paşanın dediği dedikti:

«Ya ben, ya Âfet.»

Buna karşılık, Reşit Galip de şöyle ağır basmağa çalışıyordu:

«Paşam, Afet hanım kızınızsa, bizler de oğullarınız. Aramızda ayırım var mı ki? Bu işi Milli Eğitim Bakanı yapmalıdır. Biz de oğlunuz olarak bu görevin kendimize verilmesini istiyoruz.»

O günlerde Reşit Galip'in güncelliği su götürmez durumdaydı. Herkesin gözü onun üzerindeydi. Bu, büsbütün dostça değildi. Paşanın çevresinde fedai olarak yer almış olanlar, onda bir tehlike kuruntusu koklamayı bir güvence sorunu saymaktaydılar. Bundan dolayı, en küçük sorunda paşaya kafa tutabilen bir adamın, günün birinde bir teh-

like biçiminde ortaya fırlamayacağını hiç kimse ileri sürmezdi.

Devrim kürsüsü tartışmasından sonra, fedai grup, yine paşanın çevresini almış, önem vermemiş gibi yaparak paşaya işittikleri türlü dedikoduları aktarıyordu. Paşada, hani, dedikodudan hoşlanmaz değildi. Çağının birçok dedikodusundan pek çok şey öğrenmişti. Dedikoduların çoğu tarihin yazmak yürekliliğini gösteremediği doğrulardı. Paşa, böyle dedikoduları, dudaklarında gizli bir alayla dinlemekten hoşlanıyordu. Böylece, Türk halkının kendisi üstüne neler düşünmekte olduğunu da öğreniyordu.

Kılıç Ali, Recep Zühtü, paşaya iyice sokulmuşlar, Reşit Galip'in yıldızını söndürecek bir bomba savurmağa hazırlanmışlardı. En sonra, işi kıvama getirdiğini anlayan Recep Zühtü, paşaya şöyle dedi:

«Paşam, Reşit Galip birine demiş ki: Hitler, bugün konuşacak.»

Bunun üzerine Reşit Galip de şu karşılığı vermiş: Bizim Hitler, hergün konuşur.»

İki kafadar, bunun paşadaki olumsuz etkisini beklerken o, kahkahalarla gülmeğe başladı.

Doktor Reşit Galip'in yıldızı hızla parladığı gibi hızla da sönecek, Milli Eğitim Bakanlığında uzaklaştırılacak, yerine Hikmet Bayur getirilecekti. Sonra, bir gün, adamcağız Moda koyunda denize düşüp soğuk alacak, zatürrie olacak, iki ay sürekli tedavi edilecek, iyileşme olanağının sıfıra doğru gittiği günlerden bir gün, Hikmet Bayur, üniversitede kurulan Devrim kürsüsünde ilk konferansını verirken o da dirime gözlerini yumacaktı.

TÜRKUVAZ

Bugün yurdumuzda bir ulusal erk varsa o akımı, felâketlerden ders alan ulusun kalıp ve kafasından doğmuştur.

MUSTAFA KEMAL

Gazi, yukardan aşağı doğru ulusa yeşil bir özgürlük dalı uzatmış, halkın yaramaz çocukları, bu dalın yeşil yapraklarından birkaçını hoyratça çekip kopardı diye hırpalanmış olan dalı yine çekip almış, rafa kaldırmıştı. Serbest parti fiyaskosundan sonra, bir kez daha yaz günlerini İstanbul'da geçirmeğe başlayan Gazi, halkın, özgürlüğü pek hırçınca isteyen görünüşünden yılmışçasına, büyük kentin kibar eğlence yerlerine sığınmayı yeğ buluyordu. O yaz da Dolmabahçe'de konaklayan paşa, arkasındaki yaran topluluğuyla Beyoğlu'nun temiz eğlence yerlerini geçirmeğe başlamıştı. Fransız kültürünün geleneğinden gelen Niçoise (Nisuvaz), Türkuvaz gibi dinlenme kuruluşlarını dolaşarak kendisine biraz dinlenme payı çıkarmak isteyen paşa ile yaranı arasında birtakım sürtüşmeler oldu.

Gazi, Tepebaşı bölgesinde yeni açılmış olan Türk mavisî anlımına gelen Türkuvaz'a, adamlariyle birlikte girince, orta yaşlı bir yabancı kadınla karşılaştı. Kuruluşun sahibi buydu. Güzel bir değerli taşın adı da olan Türk mavisî yada Türkuvaz, Cumhurbaşkanının gelişiyile yayılmağa başlayan ününe biraz daha ün katma olanağına kavuşacağına benziyordu. Gazi, adamlariyle birlikte mermer direkli geniş salona girince Türk burjuvazisinin yeni türemelerinden bir yığın müşteri ayağa fırlayarak onu çılgınca alkışladı. Onunla adamlarına iyi bir yer hazırlamak üzere bir kaynaşma oldu. Paşa, adamlariyle birlikte sahnenin önünde yerini alınca, müzik, servis yine başladı. Paşanın masasına da yazlık serinleticiler ivedi taşındı. Paşa, bu temiz, güzel lokalin açılmasından özellikle, adının Türk mavisî konmasından dolayı çok duygulanarak buranın sahibi olan kadını masasına çağırdı, yaptığı işi övdü. Kendisine başarılar diledi. Ancak, kadıncağız, büyük umutlarla açmış olduğu bu kuruluşun hiç de umduğu gibi yürümediğinden yakındı. Böyle bir lokalin yürümesi, oldukça büyük parayı gerekiyordu. Bu para da kadıncağızda yoktu. Bu, lokalin daha şimdiden tehlikede olduğunu gösteriyordu. Paşa, buna üzüldü. Salt Türk mavisî adının yaşaması uğruna bu lokalin yaşaması gerektiğini düşündü. Birden kadına sordu: «Burayı şimdilik tehlikeden kurtarmak uğruna kaç lira gerekir?»

Kadın, aşağı yukarı bir sayı söyledi. Paşa, hemen çek defterini istedi. Çeke kadının istediği sayıyı yazdı, imzaladı. Sonra, çeki defterden kopararak kadına uzattı. Kadın, büyük bir sevinçle çeke uzanırken uzun, iri parmaklı kocaman, kırmızı bir el, Gazi'nin ince uzun parmaklı kırmızı elini yakalayiverdi. Gazi, şaşkın, döndü, baktı, karşısında Doktor Reşit Galip'in iri, yeşil, yürekli, dost, kurt gözleri parlıyordu. Bu el de onun eliydi:

«Bu parayı vermemelisiniz, efendim.»

Genç doktorun bu kesin sözü karşısında Paşa, birdenbire şaşırды, bozulur gibi oldu. Kaşları çatıldı. Gözlerinde komutanlık günlerinin asker kesinliği kaskatı bir renk aldı:

«Nereye istersem, oraya harcarım. Benim param değil mi?»

«Ulusun parasıdır. Size emanettir.»

Ortalık, fırtınadan önceki sessizliğe bürünmüştü. Şimdi, masanın çerçevesindekiler, kesinlikle bir fırtınanın kopacağını, ancak, bunun ne biçim bir şey olacağını düşünmekteydiler.

Paşanın yeni davranışını gören adamları daha büyük bir şaşkınlığa uğradılar: Paşa, elindeki çeki iki elinin arasına alarak yırtıp parçaladı, sonra fırlatıp attı.

Institut kurde de Paris

AYASOFYA

Bilelim ki, ulusal benliğini bilmeyen
uluslar başka uluslara yem olurlar.

MUSTAFA KEMAL

Anadolu'daki geziden yine İstanbul'a dönen Gazi, kentin içinde hesaplı kimi ziyaretler yapıyor, bitmekte olan yazın son günlerini devinim içinde öldürmek istiyordu. Ramazandı. Kentin bağnaz sıklığıtaki müslümanlığı, camilerin dolup taşması, minareden minareye kurulan bol ışıklı mahyaların karanlıkları süslemesi, ister istemez paşayı da etkiliyor, onun düşünüşlerini din konuları üstünde topluyordu.

Bugünlerden bir gün, paşanın araba kafilesi, Ayasofya camiiinin önünde durdu. Camiinin önündeki alanı süsleyen yüksek at kestanesi ağaçlarının yaprakları sararmağa başlamıştı. Dikenli at kestaneleri ara sıra geçenlerin başlarına dökülecek duruma gelmişti. Gazi, yanında Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'le her zamanki arkadaşları olarak camie girdi. İlk kez geziyormuşçasına her yanını gezdi,

inceledi. Görevlileri çevresine alarak hepsinden ayrı ayrı bilgi aldı. Sonra, müze durumuna sokulmuş olan camiiin müdüründen yapının tarihi üstüne ayrıntılı bilgi almağa çalıştı.

İstanbul'un birkaç önemli yerini daha gezip inceleyen paşa, akşamleyin Dolmabahçe sarayına dönünce Reşit Galip'i yanına çağırırdı. Başbaşıydılar. Ona şöyle sordu:

«Ayasofya üstüne ne düşünüyorsun?»

Milli Eğitim Bakanı, onun, kendisinden yapının tarih, mimarlık değeri üstüne bilgi istediğini sanarak bu konuda çokça bilgisi bulunmadığı yanıtını verdi.

O zaman paşa, sorusunu açıklamak zorunda kaldı:

«Hayır, Reşit Galip, dedi. Cami olarak ne düşünüyorsun?»

Reşit Galip, onun amacını yine anlayamadı. Bu kez, paşa, düşüncelerini şöylece açıklamaya çalıştı:

«Bu tapınak, dünya tarihinde birçok vicdan tartışmalarının kürsüsü olmuştur. Bizans döneminde birçok din bilgileri, gerek imparatorun gerekse imparatoriçelerin karşısında tarihsel doktrin tartışmalarını ordaki kürsüden yapmışlardır. Büyük, militan papazlar, oradaki kürsüden tiranların yüzüne, halk karşısında tükürmüşlerdir. Fatih Sultan Mehmet, orada İstanbul'u ele geçirdiğini, Bizans İmparatorluğunun sonunu ilânetmiş. Kendi geniş hoşgörülü anlayışıyla orada ilk namazını kılmıştır. Ayasofya, dünya ölçüsünde bir tapınaktır.»

Paşa, bunu söyledikten sonra, doğrudan doğruya Reşit Galip'e ünledi:

«Reşit Galip, senin, Müslümanlık tezini tartışacağın güzel bir yer değil mi?»

Gazi, onun minbere çıkarak din tezini oradan bir hutbe yada vaaz olarak savunmasını istiyordu. Reşit Galip'in, ara sıra paşaya anlattığı böyle düşünceleri vardı.

Paşanın bu sözü üzerine, doktor, kendisini yeşil cüp-

pe içinde minbere çıkmış gibi gördü, yürekliliği kırıldı. Onun düşünceliğine uğradığını sezen paşa, şöyle dedi:

«Reşit Galip, dedi. İstanbul'daki din bilginlerini toplayalım. Halka da ilân edelim. Herkes gelsin. Camie hoparlörler koyduralım. İçeriye giremeyenler de dışardan dinlesin. Sen, düşünceni bu bilginlerle tartış. Halk, yargıcı olsun.»

Doktor, düşündü: Bir düşün uğruna kendini feda etmekten çekinecek karakterde değildi. Ancak, bunun son kerte zor bir iş olduğunu düşünmenin de yerinde olduğuna karar verdi.

Bu din tartışması, birçok tehlike saklayabilirdi. Us, mantık, bilinç sahibi birçok kişi, bu işe karşı duracağı gibi, sayısız yobaz da olaylar çıkararak ortalığı karıştırabilirdi. Kendi kişiliğinin hırpalanması bir yana, özel düşünceler de güme gidebilirdi. Doktor, bu konuda bütün düşüncelerini içtenlikle Gazi'ye anlattı:

«Düşünüşüme güveniyorum, dedi. Ancak, iş, hiç istemediğimiz halde el şakaşına dökülürse çok üzücü durumlar oluşabilir. Bu da benim düşüncelerimi dejenere edebilir.»

Gazi, şöyle yanıt verdi:

«Bu konunun halk önünde tartışılması çok güzeldir. Türk halkı o kerte sağduyu sahibidir ki, bu kayguların büsbütün yersizdir. Bununla birlikte, yobazların düşünceye karşı koyamayınca işi gürültüye boğmağa kalkmaları da olasıdır. Onlara karşılık vermek kolay. Kolaysa da böyle bir olaydan sonra, uzun zaman bu düşünüyü ele alamayız.»

Doktorun tezi, yazılıydı. Paşa, onu alıp gelmesini buyurdu. O da getirdi. Ancak, bunu gidip getirinceye dek aradan epeyce zaman geçmiş, paşa, bu sırada yanında bulunan İsmet paşayla, bakanlarla görüşüp konuşmuş, bu konu üstüne onların da düşüncelerini öğrenmiş, olumsuz

oylar karşısında birkaç adım gerilemişti. Doktor, kaygu içinde paşayı gelip bulduğunda onun şöyle dediğini işitti:
«Hükümet de senin düşüncende. Böyle bir din tartışmasının mevsimsiz olduğunu söylüyorlar. Ne de olsa, ben sorumsuz bir cumhurbaşkanıyım. Bu işi yine sarayda yapalım.»

Bunun üzerine şöyle bir tez hazırlandı: Müslümanlığın bir Türk dini olduğu kanıtlanacaktı. Dinde ibadetin tanrı ile kul arasında bir gönül bağılılığı olduğu tezi geliştirilecekti. Kul, tanrısına tapınırken söylediklerini gönülden söylemelidir. İnsan, en güzel duygularını ana diliyle en iyi anlatır. Ondandır, dualar, ana diliyle yapılmalıdır. Bu düşün, savunularak tartışılacaktır. Bu düşüncede birlik oluştuktan sonra, duaların türkçeleştirilmesi konusunda bir iş bölümü yapılacaktır.

Plan, böylece hazırlandı. Sonra, paşa, şöyle dedi:

«İstersen, ihtiyatlı olalım. Belli başlı duaları sen bir kez güzelce Türkçeye çevir. Onların üzerinde tartışalım. Daha iyi olur.»

Paşa, doktora tekbir ile ezanın türkçeleştirilmesini buyurdu. Sonra, şöyle ekledi:

«Dikkat et. Tekbirin bestesi, en büyük Türk bestecisi İtrî'nindir. İtrî ona bu besteyi uydururken sözcüklerle hecelerin koşuklarını olduğu gibi anlamlarını da gözönünde tutmuştur. Türkçeleştirirken buna dikkat et.»

Paşa, bu konuşulanların hiç kimseye söylenmemesi konusunda doktoru uyardı. Sonra, doktor, odasına çekildi. Akşama dek çeviri işiyle uğraştı. Akşamüstü çevirileri götürdüğünde, o, hiçbirini beğenmedi. Bunu da açıkça söyledi.

Paşa, o gece, sofraya hiçbir konuk çağırmadı. Galip Reşit'le başbaşa vererek sabaha dek yapılan çeviriler üzerinde uğraştı.

MÜZİK DALGALARI İÇİNDE DİN REFORMU

Halk, rahat, bağımsız, zengin olmak istiyor. Komşuların rahatlığını gördüğü halde yoksul olmak pek ağırdır.

MUSTAFA KEMAL

Hafız Sadettin Kaynak, müziği paşanın çevresinde bir mut rüzgârı gibi uçuşlayan mutlu bestecilerden biriydi. İçkinin buğulandığı toplantılarda, sofralarda onun müziği başka birkaç sanatçınıninki gibi sarhoşluğa sarhoşluk katacak nitelikte bir büyü taşıyordu. Besteci, «yıllarca elim kalbimin üstünde eğildim» şarkısını besteledikten sonra bastırması, Gazi'ye de bir sayı göndermişti. O gün İstanbul'dan Ankara'ya gelen besteciyi, paşa, ayağının tozu ile Çankaya'ya çağırdı. Paşayı ünlü sofrasının başında demlenirken, söyleşirken buldu. Sofrada gözüne çarpanlar, Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Salih Bozok, Nuri Conker ile Âfet hanımdı. İnce saz takımı köşede, her zamanki yerinde buyruk üzere beklemekteydi.

Gazi, bestecinin elini sıktıktan sonra, onun da konuklar arasında yer almasını buyurdu. İlk sorduğu şey şu oldu:

«Sadettin bey, Dolmabahçe sarayı mı güzel, burası mı?»

«Paşam, Dolmabahçe sarayına sokulmak kimin had-dineydi? Şurası ise, işte, her isteyen geliyor.»

Bestecinin Çankaya'yı Dolmabahçe sarayından üstün tutuşu paşanın bayağı hoşuna gitti. Hafız'ı çok bekletmedi. Hemen yeni bestelediği şarkıyı okumasını istedi

«Öyleyse, şu yeni şarkını oku da bir dinleyelim.»

Hafız, güzel sesiyle okudu. Paşa, bunu pek güzel buldu. Sofradakilerin hepsi de paşanın değerlendirmesine uydular. Âfet hanım, şöyle bir istekte bulundu:

«Sadettin beyden bir de 'batan güneş kana benziyor' şarkısını dinlesek.»

Besteci, bunu da okudu. Sonra, ondan türlü halk türküleri istediler. Hepsini başarıyla okudu. Bütün şarkıları, türküleri can kulağıyla dinleyen paşa, en sonra, besteciye şöyle dedi:

«Sadettin bey, sen, bütün bu şarkılarınla Azeri müziğinin canına ot tıkadın.»

Paşa, bu övgüyü de yaptıktan sonra, bestecinin yeni şarkısının notasına yeni harflerle büyük bir imza attı. Sofradaki konukların da imzalamalarını istedi. Bu, bestecinin, yaşadıkça övüneceği biricik anı olacaktı. Başta İktisat Bakanı Celâl (Bayar), herkes imzladığı sırada bu akşamki müzik şöleninde bulunmak üzere çağrılan başbakan İsmet paşa da kulağından sarkan dinleyici aygıtçığın anteniyle salona girdi. Şimdiye dek gelenleri hep oturduğu yerde karşılayan, ellerini böylece sıkan Gazi'nin, İsmet paşanın elini sıkamak üzere ayağa kalktığını gören Hafız Sadettin etkilenmekten kendini alamadı. Türk devletinin bu iki büyük yöneticisi, besteciyi kendi aralarına alarak oturtular. Gerek Gazi gerekse İsmet paşa —az da olsa— içiyorlar-

di. Hafız Sadettin, hiç içki kullanmadığından, Gazi de bunu bildiğinden, ona içmesi için sunmuyor, zorlamıyordu da. Başbakanın gelişinden sonra, aradan çok geçmemiştir ki, Gazi, ona şöyle dedi:

«Bu akşam, sana iki sürprizim var. İlkönce, güzel, çok güzel bir şarkı. Bir de şiir.»

Gazi, bunu dedikten sonra, şarkının Hafız Sadettin'in olduğunu ekledi:

«Ruşen Eşref bey, Sadettin beyin şarkısını okur musunuz, paşa da dinlesin» dedi. Ruşen Eşref, şarkının güftesini güzel, duygulu sesiyle okudu. Sonra, okunma sırası, şairi bilinmeyen Sakarya - Taymis ırmaklarından sözedeki şiire geldi. Ruşen Eşref, bunu da güzelce okudu. Bu şiirde Sakarya ırmağıyla Taymis ırmağı anlamlı bir biçimde söyleşiyordu. Şiirin okunması bitince, Gazi, başbakanın gözlerine gülümseyerek sordu:

«Bil, bakalım, bu şiir kimindir?»

Ismet paşa, düşünmeye gerek görmeden birdenbire yanıtladı:

«Behçet Kemal'in.»

Behçet Kemal, bu şiiri Gazi'ye Londra'dan göndermişti. Paşa, onu, kültürünü zenginleştirsin diye oraya göndermişti. Onu ilk kemalist şair olarak yetiştirmek istiyordu.

Şiir, şarkı işi bitince, Celâl (Bayar) Hafız Sadettin'in Mevlut okumasını istedi. Gazi de bu isteğe şunları ekledi:

«Sazla birlikte oku, bakalım, nasıl olacak» sonra, ince saz takımına da şu buyruğu verdi:

«Siz de Sadettin beyin okuyacağı makamları dikkatle izleyerek ona katılınız.»

Hafız Sadettin, Saba makamında mevlutu okumağa başladı. Salt bununla kalmayarak birçok makamı dolaştı. Bu deneyim Türk kültüründe ilk kez yapılmaktaydı. Mısır'da eskiden beri Mevlutun sazla okunduğu biliniyordu.

Türkiye'de de ilk kez denendikten sonra, sanat çoş-

kunluğu sönüp tavsadı. Dikkatler yoruldu. Bu konuda kuramsal birtakım konuşmalar yapıldıktan sonra, Gazi, İsmet paşa, Nuri Conker, Kılıç Ali, biraz ötede kurulmuş bir masada pokere oturdular, Hafız Sadettin'le birlikte bütün öbür sanatçılar da bu sırada zengin sofranın başında yeyip içiyor, çalıyor, söylüyor, Abdülaziz'in Harem dairesinin sessizliğini müzik dalgalarıyla yıkıyorlardı.

Gazi ile arkadaşlarının pokeri, sazcularla okuyucuların şarkıları sabahın dördüne dek sürdü. Ondan sonra, hepsi esneyerek birer yana dağıldı.

Hafız Sadettin, Gazi'nin imzaladığı notayı almak üzere arayınca bulamadı. Yaver Celâl'e sordu. Bunun üzerine, öbür yaverler de bununla ilgilenerek bestecinin çevresini aldılar:

«Yarın veririz, Sadettin bey» diyerek onu savdılar.

Besteci, yaşayışının bu en değerli anısının acısını sunna dek duyacaktı. (Hafız Sadettin'in bu yitik nota için duyduğu acı, ancak, paşanın kendisine 1932 yılında imzalayarak verdiği bir Kuranı Kerim dolayısıyla yeğnikleşecektir.)

Besteci Hafız Sadettin'in Gazi ile ilişkileri burada bitmemişti. Gazi'nin Luther gibi din reformlarına gönül vermesi sürdüğçe bu da sürecekti. Bir yaz günü, Dolmabahçe sarayının yıldızlı saray kanapeleri, koltukları, sandalyeleriyle süslü, yüksek, yıldızlı tavanlı muayede (Bayramlaşma) salonunda saz takımıyla birlikte hafızlar, besteciler, okuyucular da toplanmıştı. Ünlü müzik ustaları arasında şunlar vardı: Kanuni Mustafa, Mısırlı İbrahim, Nubar, Hafız Kemal, Hafız Rıza, Hafız Fahri, Hafız Sadettin.

Bu sırada, Mustafa Kemal, kendisini yeni bir reform atılımının çıkış çizgisi üzerinde görüyor, belki de bu son reformuyla yapıtını bitirmeğe çalışıyordu. Kendisini Luther'in, Calvin'in reformlarını andıran bir din reformunun gereksinim fırtınası içinde duyuyordu. On-onbeş yıl önce, İtti-

hat ve Terakkinin ideoloğu Ziya Gökalp'in şiirleriyle istediği Kuran'ın, ezanın Türkçe okunması tezini gerçekleştirmek üzere davranmıştı. Türk dili, Türk tarihi, Türk dini bir bütündü. Türk ulusu, bu üç kılavuzun arkasından, bunların doğrultusunda ölümsüzlüğe ulaşacaktı. Paşa, din reformunun yapılmasına karar verdiği bu günlerde kendisini biraz da Luther olarak görüyor, bu reformu başarırca en büyük düşmanı olan yobazlıktan öcünü alacağını düşünüyordu. Muayede salonunda, Mustafa Kemal'in en son reform çalışmasına şöylece başlandı: Reformunu daha çok müzikçilerle, şarkıcılarla, hafızlarla yapmayı düşünen paşa, bu akşam, onları şöyle bir sınavdan da geçirmek istiyordu. Elinde Cemil Sait'in çevirdiği Türkçe Kuran vardı. İlk önce, bunu Hafız Kemal'e vererek okuttu. O, okurken yüzünü buruşturarak okuyuşunu beğenmediğini anlatmak istedi, sonra, bunu açıkça da söyledi:

«Ver bana, ben okuyacağım» diyerek kitabı hafızın elinden alan paşa, askere komut verircesine sert, birdiziye okuyuşla okumağa başladı. Bu uyum, esin perilerini ürkütücü bir şeydi. Kendisi de, çabucak bunu ayırtetti. Bu işi kendisinin başaramayacağını anlayınca, Elham suresini birer birer bütün hafızlara okutmağa başladı. Paşanın solunda Hafız Kemal, sağında Hafız Sadettin oturuyordu. Bütün hafızlar okuyup sıralarını savdıktan sonra, sıra Hafız Sadettin'e geldi. Paşa, daha önceden saptadığı bir sayfanın alt bölümünü göstererek:

«Burasını okuyacaksın» dedi.

Hafız Sadettin, baktı. Bu, Nisa suresinin yirmi yedinci ayetiydi. Şöyle sürüyordu:

«Annelerinizi, kızlarınızı, kızkardeşlerinizi, erkek kardeşlerinizi yada kızkardeşlerinizin kızlarını, süt ninelerini, kadınlarınızın annelerini, nikâhınız altında bulunmuş kadınların vasilliginize verilmiş kızlarını nikâh altına almak size haramdır. Yalnız, birlikte yatmadığınız kadınların kız-

larını almakta hiçbir günah yoktur. Kendi oğullarınızın karılarını, iki kızkardeşi nikâhlayınız. Ancak, bir oldubitti oldu ise tanrı gafur, rahimdir.»

Son satır okunup bittiğinde, Gazi, birdenbire kaşlarını kaldırarak öfkeyle ordakilerin yüzüne baktı. Sonra, büyük bir yanlışlığın üzerine, bir yılanın başına basar gibi basarak şöyle bağırdı:

«Bu, saçmadır. Böyle şey olmaz.»

Paşanın böyle öfkeyle bağırisından sonra, Hafız Sadettin de uyanır gibi oldu. Çevride çok önemli bir yanlışlık olduğunu o da sezer gibi olmuş, paşa, ondan önce patlamıştı. Sadettin, bunun üzerine ayağa fırladı. O da benzer coşkunlukla bağırdı:

«Paşam, bu çeviri yanlıştır. Kuran, böyle değildir.»

Paşa:

«Kanıtla yanlış olduğunu» dedi.

Hafız Sadettin, sözcüklerin üzerine tane tane basarak şöyle dedi:

«Kuran'daki aslı: iki kızkardeşi cemetmek (toplamak) haramdır, diyor.

Paşa, uzun bir:

«Yaaa!» çekince, Sadettin, paşanın bir saçmalaktan, yanlışlıktan kuşkulananlıkla birlikte temel yanlışa varamadığını sandı. Sandı, diyoruz, şundan ki, paşa, yanlışı keskin zekâsiyle daha önceden yakalamıştı. Çeviri, Fransızcadan yapılmıştı. Yapan da Cemil Sait'ti. Bu yanlışlığın nasıl yapıldığını araştırmak üzere yarım saat kafa patlattıktan sonra bu doğruya varmışlardı. Eğer, çeviri Arapçadan yapılmış olsaydı, Arapçadaki cemetmenin, iki kızkardeşi yanyana getirip onlarla evlenmek demek olduğu kolayca anlaşılabilirdi. Paşa, kitapta bu yanlışı yakalamakla birlikte Hafız Sadettin'in okuyuşunu beğenmişti. Ertesi akşam, salt Hafız Sadettin'i çağırdı. Paşanın yanında İsmet paşadan başka kimse yoktu. İki devlet adamı, bir

kez daha Hafız Sadettin'i aralarına oturtular. Gazi ona şöyle dedi:

«Dün akşam söylediğini bir kez daha söyle.»

Sadettin, yakalanmış olan yanlışlığı yine anlattı. Bunun üzerine, paşa, eliyle hafızın sırtını sıvazlayarak şöyle dedi:

«Aferin! Gerçekten hafızmışsın.»

Hafız Sadettin, bu sırada, paşanın, başka çevirilerle Cemil Sait'in çevirisini karşılaştırarak yanlışlığın üzerine çoktan parmak basmış olduğunu anladi. Paşa:

«Bu çeviriyi bırakalım. Mehmet Âkif'in çevirisini alalım» dedi. Bunun üzerine Mehmet Âkif'in çevirisini aramağa başladılar. Şair, çoktan Türkiye'den ayrılıp Mısır'a sığınmış olduğundan çevirisi üstüne hiçbir bilgi edinemediler. (Hafız Sadettin, bir süre sonra Mısır'a gidecek, çeviri üstüne bilgi almak isteyince, Mehmet Âkif'in, herhangi bir yanlışlığa düşmek olasılığını gözönüne alarak çevirisini yakmış olduğunu öğrenecekti.)

Gazi'nin Luther'liği sürmekteydi. O akşamdan sonra, Hafız Sadettin'e Fatih camiiinde Türkçe Kuran okuttu.

Şimdi sıra, Türkçe hutbe okumağa gelmişti. Paşa, Sadettin'e:

«Haydi bakalım, Türkçe hutbeyi de Süleymaniye camiiinde mukabele oku. Ancak, okuyacağını ilkin düzenle, bir göreyim!» dedi.

Sadettin, okuyacağını yazarak paşaya götürdü. Paşa, beğendi.

Nevarki, Hafız, bunu kendisi okumak yürekliliğini gösteremeyerek paşadan şöylece bağışlanmasını istedi:

«Paşam, bende hatiplik yeteneği yok. Bu, başka iş. Hafızlığa benzemez» dedi.

«Zarar yok, bir deneyelim.»

Bunun üzerine, Sadettin, yine sordu:

«Hutbeye çıkarken sarık saracak mıyım?»

«Hayır, sarığı bırak. Benim gibi, başaçık, fırak giymiş olarak.»

Hafız, bir reform adamının karşısında bulunduğunu düşünerek hiç karşılık vermeden isteneni benimsedi.

Hutbe okunacağı gün, İstanbul'un baskı altındaki gerici yığınları arasında epeyce gizli kaynaşmalar olduysa da gıcırdayan dişlerin, çıkan homurtuların gürültüsü hiçbir yandan işitilmedi. Süleymaniye camii cemaatle hıncahınç dolmuştu. Cemaatin safları arasında yüz elli sivil polis vardı.

Alınmış olan bu düzenin yerinde olduğu çok geçmeden anlaşıldı.

Hafız Sadettin, Hutbeyi okuyup bitirdiğinde kalabalık cemaat arasından şöyle bir haykırış yükseldi:

«Bu namaz olmadı.»

Binlerce baş o yana döndü. Yüz elli sivil polis, ok gibi yerinden fırladı. Türkçe hutbeye karşı duran kişi, bir Araptı. Yüz elli sivil polis arasında adamcağız ayakları yerden kesilerek karakola uçuruldu. Din reformu adına orda kaç araba sopa yediğini hiç kimse bilemedi.

SEVDA YARATAN GÖZLER

Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı düşünemeyiz. Ülkemizi bir çember içine alıp dünyayla ilgisiz yaşayamayız.

MUSTAFA KEMAL

Safiye Ayla, tek plağıyle ün kazanıp en ünlü gazinolarda halkın karşısına çıkarılmak üzere aranan tek ses olduktan pek az zaman sonra, Gazi'nin sofrasını süslemek üzere de aranmakta gecikmedi. Genç sanatçının plaklarını paşaya da çalmışlar, onun ilgisini de uyandırmışlardı. Paşa, yaverlerine:

«Bu kızı bir gün bana da dinletin» diye buyurdu. Başyaver Rüsuhi, hemen bir gazinoda gencecik sanatçıyı yakaladı, ona Gazi'nin isteğini bildirdi. Genç kız, ilk plağı üne kavuşup da mut rüzgârları içinde ak bir kelebek gibi savrulduğu günlerde olduğundan çok daha büyük bir mut kasırgasının içine düştüğünü duydu. Gazi'nin kendisini çağırması ne demektir? Yedi yaşından beri bir efsane kahramanı olarak düşündüğü, bildiği, yanına yana-

şılmaz adam, şimdi, kendisini, şarkılarını dinlemek üzere yanına çağırıyordu:

«Paşanın karşısına çıkmağa hazırol!»

Bu buyruğu işitir işitmez bütün varlığını ilk kez bir korku yalayıp geçmişti. İşte bu korkunun ardından o sıcak, o güçlü, boğucu mut rüzgârı onu kapıp şiirin kahramanlıkla el ele verdiği güzel bir yerlere uçmuştu. Bu son kerte güzel dakikalar içinde, Rüsuhi'ye birdenbire verecek yanıt bulamamıştı. Sonra, düşünebildi: Paşanın karşısına çıkabilecek durumda olmadığını anladı. Bu mut cennetinin güçlü havasına biraz kendini alıştırmak üzere zaman gerekliydi. Genç kızın korkusu boşuna değildi. Ün, öyle birdenbire gelmişti ki, uzun öksüz yurdu, öğretmen okulu günlerinin birdiziye yaşayışından onu kopardığı gibi, toplumun alkışlayan, seven, öven gürültülü, şımartıcı dünyasına atıvermişti. O dingin yaşayış günleri, şimdi, silik bir dünya resmi gibi çok gerilerde kalmıştı. Genç kız, bu gürültülü yaşayış içinde bir denge bulabilmek uğruna çok yorulmak zorunda kalıyordu. O dingin, acı günlere kaçıp sığınmak istercesine her an gözleri geriye bakıyordu. Sahneye çıkıp da şarkılarına başladığında, halkın gösterileri o kerteye yükselirdi ki genç kız dengesini yitirir, boğulacak gibi olur, şarkısını sürdüremez, kaçarak kulisler arasına saklanır, boğulmaktan güç kurtulurdu. Çok coşunca sesi boğulur, ciğerlerine yapışır, olduğu yerde öylece dikilir kalır, onu, şefkatli eller sahneden uzaklaştırmak zorunda kalırdı. Halkın karşısında böyle coşkunluktan boğulacak duruma gelen genç kızın, paşanın karşısında düşeceği halter, elbette, düşünülmeğe değerdi. Genç kız, onun karşısında boğulup ölebileceğini bile düşünerek başyavere şöyle diyebilirdi: «Paşa, bana izin verseler, bir süre hazırlansam.»

Genç şarkıcı, bir akşam, Küçükçiftlik parkında oturmuş şarkıya başlayacağı saati beklerken dışarda paşanın ya-

verler otomobili durdu. Başyaver Rüşühi, karşısına dikilince, ondan izin istediği günden bu yana aradan iki ay geçmiş olduğunu anladı. Genç şarkıcı, Şişli'de Vali muavini Nuri'nin evinde şölende bulunan paşaca beklenmekteydi. Genç kız, bir kez daha korkudan titremeğe başladı. Onun karşısına çıkmak, binlerce kişinin karşısına çıkmaktan çok daha zordu. Böyle düşünerek direnmek istediyse de patronu Ziver, kesinlikle gitmesi gerektiğini anlatınca usu biraz yatar gibi oldu. Başyaverin yanında arabaya yerleşti. Yeni yazgısına doğru öyle büyük bir başdönmesiyle gitti ki, Şişli'deki büyük bir evin geniş salonunda, anason kokuları kendisini karşıladığı sırada birdenbire kendisini Gazi'nin karşısında buldu. İki iri mavi göz, küçük, esmer yüzünün ortasındaki kapkara gözlerine çarptı. Onu bayağı sersemletti. Genç kız, paşanın çevresindekilere de şöyle dumanlı bir bakış fırlattı. Orda, sonradan adlarını öğreneceği «yaran», yer almıştı. Safiye, karşısındaki efesane adamı, ilkin bir kadın gözüyle şöyle bir süzdü! Saçları dikkatle arkaya taranmıştı. Açık bir alnı, çok güzel bir yüzü vardı. Ak spor bir gömlek giymişti. Kıravatsızdı. Yaverler, genç kızı, onun işaretini üzerine yanına götürdüler. Safiye, çocukluğundan beri paşanın gözleri üstüne işittiği şeye uyararak onun gözlerine bakmak yürekliliğini gösteremeden eğilip kırmızı derili elini öptü: Gözlerine bakanın gözleri söner. Ona, önceden beri hep böyle demişlerdi. İçeri girdiğinde gözleri şimşek gibi hızlı gözlerine değdiği halde acaba gözleri neden sönmemişti? O, böyle düşünürken paşanın yanındaki sandalyeye oturtuldu. Genç kızın içinde şimdi bile bir korku rüzgârı esiyordu. Bu, üşütücü değil, tersine kavurucu, sıcak bir düzgârdı. Sanki, onu yakıp kavuracak, yokedecekti. Bu yüzden hep önüne bakarak tir tir titriyordu. Gözlerini yukarı kaldırıp yanındaki adamın şefkatle, ilgiyle üstüne eğilen gözlerine bakamıyordu. Onun içinde esen korkunç korku rüzgârını sezen paşa, eliyle

çenesini tutarak genç kızın yüzünü kendine kaldırdı. Genç kızın gözleri, birdenbire, hem de yanacak gibi, çok yakından paşanın, gözleriyle karşılaştı. Gözlerinin içi olduğu gibi esmer, küçük yüzü de iki mavi şimşekle aydınlanır gibi oldu. Genç kız, gözlerini kapayıp açtığı anda kör olmadıklarını anladı. Çok sevindi. Paşa, onun korkusunu büsbütün dağıtan yumuşak, şefkatli bir sesle şöyle dedi:

«Senin sesinin güzel olduğunu söylüyorlar. Bir şarkı söyler misin bize?»

Safiyecik, ne yazık ki büyülenmiş. Yine bir karadüş içine düşmüş gibi oldu. Ne kımıldanabiliyor, ne de ağzını açıp bir sözcük söyleyebiliyordu. Bir yandan da tepeden tırnağa titriyordu.

Şarkıdan önce ağzını, dudaklarını alıştırmak üzere bir iki söz söylemeye özendi. Böylece, yıpratıcı heyecanını da yitirmek istiyordu. Paşaya, kendisine ün kazandıran Yezarizade Asım'ın plağa okuduğu Hüzzam makamında şarkısını söyleyeceğini güçbelâ bildirebildi. Paşanın yüzünde tatlı bir gülümseyiş belirdi. Paşanın yüzünü dost bir insanın yüzüne döndüren bu tatlı gülümseyiş, Safiye'nin yürekliliğini artırdı. Hemen, kendisine ün kazandıran uğurlu şarkıyı şöylece okudu:

«Sevda yaratan gözlerini her zaman öpsem

Doymam güzelim haşre kadar hep seni sevsem.»

Şarkı bitince, paşanın yüzünde hoş bir şeyler oluştu. Sonra, susuz kadehini yavaş yavaş kaldırdı. Genç şarkıcının kulaklarında ölüncüye dek bir cennet müziği gibi çınlayacak şu sözleri söyledi:

«Bu kızın ilerde sesi çok güzel olacak. Kadife gibi bir ses. Bu kızla ilgileninler.»

Paşanın sofrasında bu moral aşılایıcı güzel sözleri dinleyen küçük şarkıcı, bu sırada on üç yaşındaydı.

Küçük Safiye kız, Vali yardımcısı Nuri'nin evinde kurulmuş sofranın çevresinde sıralanan bir yığın sarhoşu,

insanın içinde tereyağı gibi eriyen tatlı sesiyle büsbütün esrikleştirdikten sonra, gecenin saatleri sonuna değmek üzereyken, Gazi'nin sofradan kalkıp gittiğini gördü. Yaverler, birbirinden çekinerek ona sahip çıkamadıklarından en sonra onu paşanın en güvenli adamı Kılıç Ali'ye teslim ettiler. Küçük Safiye, öğretmen okulunu bırakıp ortada kaldığı sırada on üç yaşındaydı. Bu sırada da bu yaşını çilgınlıklarını, zavallılıklarını, sahipsizliğini sürüyordu. Küçükçiftlik parkının yöresindeki köşklere birine yerleşince yaşayışı biraz düzene girmişti. Koruyucusu durumuna giren bu gazininin sahibi Ziver, onu bu köşke yerleştirerek kontrol altına almak istemişti. Genç kız, yine de başını alıp kendisine zararlı özgürlüklere doğru kaçıyor, sahnede şarkı söyleyebilmek yeteneğini dahi yitirmek tehlikeleriyle karşılaştığı oluyordu.

Paşayla arkadaşları Dolmabahçe sarayına doğru, gecenin sessizliğini otomobillerinin gürültüsüyle bozarak uzaklaştıktan sonra, Kılıç Ali, otomobiline aldığı genç şarkıcıyı, ağzından anason, pastırma, taze soğan kokuları taşarak, bir koluyla kendine çekerek şöyle dedi:

«Sen, hiç sabahın nasıl olduğunu gördün mü?»

Küçük Safiye, şaşkın:

«Hayır» dedi.

Otomobil, hızla Küçükçiftlik parkındaki köşke doğru ilerlerken genç kız, Kılıç Ali'nin kızgın soluşunu yüzünde duyup durmaktaydı. Dairesine çıktıktan sonra da Kılıç Ali'nin keyifliği, aşıklığı durmadı, daha da hızlandı. Genç kız, Gazi'nin anısını çigneyerek onun adamına teslim olmaksansa uzun bir süre boğuşmayı göze almıştı. Bundan da yenik çıkmadı. Genç şarkıcının kendini savunurken gösterdiği şiddet, çok yakışıklı bir adam olan, şimdiye dek el attığı hiçbir kadından boş dönmemiş olan Kılıç Ali'yi başına çöktüğü ikinci şölenden başarısız olarak saraya döndürdüğünde sabah oluyordu. Bu başarısız boğuşmanın so-

manda gerek Safiye gerekse Kılıç Ali, birbirlerine iyice küsmüş, gücünmüş gibiydi. Kılıç Ali'ninki daha çok hınçtı.

Genç şarkıcının Kılıç Ali'ye teslim olmamasının en büyük nedeni onun insanları nedenli nedensiz asıp kesen bir insan ünü taşımasındandı. On üç yaşında bir genç kızın, aşkı henüz hülya türünden bir şey olarak tanımaktan kurtulamamış olan kalbi, bu ağır karadüş adamıyla sevgiyi birtürlü yanyana getirememişti. Yarı cellat olarak tanıdığı bu iri kıyım askerin altına yatmayı ölümle bir tutuyordu.

Ancak, iki üç yıl boyunca Çankaya'da, Dolmabahçe'de yanyana bulunarak araya giren karadüş gecesinin anılarına, hınçlarını unutmaktan geri kalmadılar. Yakışıklı bir adam olan Kılıç Ali, iki üç yıl sonra, genç şarkıcı kızın artık en beğendiği erkekler arasına girecek, çok iyi dost olacaklardı. Atatürk'ün ölümüne dek sürecek olan bu yakın dostluk, ünlü ölüyle birlikte, yer değiştiren egemenlik yüzünden sona erecekti. Paşanın sofrasında kendisine çok duygulu, seçkin bir yer sağlamış olan Safiye Ayla, bu kurtlar sofrasındaki pek çok kişinin kıskançlığını, düşmanlığını kazanmış, ancak, bir yanda Gazi, öbür yanda Kılıç Ali, onu kurtların parçalayıcı bakışlarından koruyacaktı. Bu sıralarda Kılıç Ali'nin genç şarkıcıya karşı duyduğu yakınlık, bir baba şefkatiyle anlatılabilir.

Küçük Safiye, bu olaydan sonra kendinde bir büyüklük duymağa başladı. Paşanın sofrasında yer almış olmak ne büyük muttu. Bu, güzel sesinin yardımıyla olmuştu. Artık, bu sesi bir altın hazinesi gibi korumağa, yükseltmeğe, parlatmağa kararlıydı. Küçük Safiye, hem Türkiye'nin hem de dünyanın en büyük adamı olan Gazi'nin kendisini tuttuğunu, kendisine yön verdiğini duydukça yeryüzünün en mutlu insanı olduğunda karar kılıyor, öksüzlük yıllarının bütün geride yığılmış dağ gibi çileleri duman gibi dağılıp gidiyordu. Altın gibi sesi, bir de Gazi, artık bu korkunç geçmişin karadüşlü gecelerinden onu çekip çıkarmıştı.

Paşa, bu ilk geceden sonra, küçük şarkıcıya iyice sahip çıkmış, onu sofrasının, yaşlılık günlerinin yöresinde görmekten büyük tat almağa başlamıştı. Küçük şarkıcının sesi, onun tat dünyasının en vazgeçilmez öğelerinden biri olmuştu. Genç kız, artık, paşanın çok yakınlarına dek tırmanmıştı. Küçük Safiye, birdenbire türlü kurtların tutku yarışına çıktığı bir sofranın insanları arasına girmişti. Bu olay, onun küçük varlığını ezip çiğneyecek bir güç taşımaktaydı. Ancak, o, bu türlü rüzgârlar, fırtınalar taşıyan insanlar arasında küçük varlığının çeliğini sıkı tutmağa, kolay ezilmeyecek bir kişiliğe ulaşmağa çalışıyordu. Paşanın katındaki yerini korumak uğruna öyle dayanılmaz, öyle yorucu bir çaba gösterdi ki, bu onun kolayca harcanmaz bir kişilik kazanmasına yardım etti. Ordaki yerini koruyabilmek uğruna iki şeye çok önem vermesinin gerektiğini ayırttı: Sustu, bekledi. Bir süre içinde okuduğu, ezberlediği, yorumladığı, en büyük, en önemli kitap Gazi oldu. Politika yöresinde bundan sonra karşılaştığı kişilerin hemen hepsi, ona bayağı, önemsiz geldi. O, paşanın varlığı çevresinde insanlara karşı nasıl düşüneceğinin anahtarını edinir gibi de oldu. Paşadan sonraki bütün insanlar, politikacılar, artık onun için kolay kişilerdi. Hemen hepsinin anahtarı kendisindeydi. Böylece, politikayı da öğrenmişti. Paşa, küçük şarkıcıyı tanıdığı bu ilk günlerde ona her zaman gerekli olacak bir yaşayış türküsü de öğretmişti:

«Sana yönelmiş olan sevgiyi, övgüyü her zaman çevrendekilerle bölüştür. Böylece, kıskançlığın önüne geçersin. Hem de haklı bir iş yapmış olursun. Şundan ki, okuduğun şarkıda ses güzelliği seninse, bestecisi ile çalanların da bunda payı vardır. Bu, her işte böyledir. Benim arkadaşlarım olmasaydı ben, tek başıma kendimi görevlendirdiğim sorunları çözemezdim.»

Küçük şarkıcının düşündüğüne göre, kendisinin bütün başarısı bu sözlerde gizliydi.

Institut kurde de Paris

GAZİ'NİN HEYKELİ

Türkler, bütün uygar ulusların dostlarıdır.

MUSTAFA KEMAL

Münir Hayri Egeli, Sorbon üniversitesini bitirmiş, Gazi'nin hemşerisi olan bir genç adamdı. Çok girgin bir zekâsı vardı. Genç adam, birtakım raslayışlarla paşanın sofrasına dek yükselmişti. Çevresinde temelli kurtlaşmış, keskin dişli bir yığın kişinin ortasında kaldığını görünce başarı sağlamak uğruna zekâsının yetmediğini, yetmeyeceğini görerek bunu kurnazlık biçiminde kullanmağa başlamıştı. Keskin bir zekâ salt kurnazlık olarak kullanılınca oldukça etkili olmağa başlamıştı. Münir Hayri, her şeydi! Nerdeyse Mikel Anjelo gibi her parmağında bir becerik taşımaktaydı. Bir öğretmenle konuşurken, biz öğretmenler, bir sosyolog'la konuşurken biz sosyologlar, bir felsefeciyile konuşurken, biz filozoflar, bir ressamla konuşurken biz ressamlar, bir yontucuyla konuşurken biz heykeltıraşlar, bir devrimciyle konuşurken, biz devrimciler, bir

Atatürk'ü sevenle konuşurken, biz atatürkçüler, der, her yerde birinciliğini korumağa çalışırdı. Ankara'nın kurtlaşmış eski bürokratları arasında, Paşanın yakın adamı olarak fink attığı bu sıralarda çok düşman edinmişti. On parmağında on becerik taşıdığından hemen her tür iş yada sanat sahibi kişi, onu rakip, sonra da düşman görmeğe başlamıştı. Ancak, şu vardı ki, bu adam, paşanın işine yarıyordu. Çevresindeki birçok molozdan daha çok ince işlere usu eriyor, paşanın bu konulardaki gereksinimlerine kolayca yanıt veriyordu. Temelde, yetenekli bir adamdı. Ufak bir işte, belki sürekli başarı sağlayabilecek normal bir adam olan Münir Hayri, ortada bir yığın kenara atılmış sanatçı dururken örneğin, o, opera yazacak, bunu sahneleyecek, daha türlü becerikler gösterecekti. Bu sivri, dar gövdeli, esmer uzun yüzlü, kara, civelek gözlü adam, sofrasına yerleştikten sonra, paşanın, bayağı, başı ağır olmuştu. Şundan ki hemen her gün, ekmeği elinden alınacağı korkusu ile herhangi bir kurt, kurnazlığıyla ün salmış olan bu adamdan yakınmak üzere Çankaya'nın eşiğini aşındırıyordu. Bu yakınıs, o zaman, bayağı, bir moda olup çıkmıştı. Bu moda, paşanın ölümünden sonra da, Münir Hayri'nin kötülüğü üstüne atıp tutmalar türünden sürüp gidecekti.

Bir gün mebuslardan (...), Münir Hayri'den yakınmak üzere paşayı Çankaya'nın bahçesinde yakaladı. Dört başı bayındır bir biçimde genç adamı giydirip kuşandırdı. Münir Hayri, bu sırada Ankara Kız Enstitüsünde müdürdü. Burada kurduğu üstün dört bir yana kol atıyor, her yere yetişiyor, her derde deva olmağa çalışıyordu. Ancak, bütün bu uğraşları arasında salt Gazi'nin işine yaramağa çalışıyordu. Gazi de başkasına yaptıramadığı birçok özel işi ona yaptırabildiğinden yada onun bu işleri yapabilme yeteneğine sahip olduğunu sandığından onu tutuyordu. Onu bir küçücük öğretmen olarak almıştı. Onun beğenisi üstüne

edindiği kanılar, sarsılacak gibi değildi Bunda uzak geçmiş etkileri de rol oynuyordu. Paşanın eski okul arkadaşlarından Halil, Münir Hayri'nin bir teyzesinin kocası, eniştesiydi. Paşanın eski bir emir subayı olan Mehmet Nesip Hincalay da Münir Hayri'nin öz ablasının kocasıydı, yani eniştesiydi. Nevarki, Münir Hayri'nin paşaya yaklaşması, hiç de bu iki asker aracılığıyla olmadı. Münir Hayri, Paris'te Sorbon üniversitesinde öğrenciyken orda doktor Nihat Reşat'ın (Belger) kurmuş olduğu Türk İstihbarat Bürosunun müdürlüğünü yapmıştı. Paris'ten Ulusal Kurtuluş Savaşı şaflarının başındaki Muştafa Kemal'e çok değerli bilgiler uçurmuş olan Münir Hayri, zafer günlerinde paşadan, çalışmalarına karşılık imzalı bri resmini armağan olarak almıştı. Bu, Gazi ile ilk kez tanışmasına yolaçmıştı. Genç adam, Türkiye'ye döndüğünde paşanın çevresine yanaşmak uğruna çok kıvrandıysa da bunu başaramadı. O sıralarda Ankara'da Millî Eğitim Müfettişi olarak bulunuyordu. Bir nedenle bu görevden uzaklaştırıldı. Millî Eğitim Bakanına başvurup hakkını arayacağına o sırada Büyük Millet Meclisinin yapımıyla uğraşan mimar Vedat'a başvurdu. Meclis yapısı tavanlarında ressam kalemkâr olarak çalışmaya başladı. Eski Millî Eğitim Bakanlığı müfettiş arkadaşlarından İzzet Ulvi, Faik Reşit, Avni, iş yerine gidip onun çalışmalarını izledikten sonra, aracılık yaparak yine eski yerine dönmesini sağlamak istedilerse de o, derin bir küskünlük içinde buna yanaşmadı. Yaşayışını sanatının gücüyle kazanmakta ayak diredi.

Bir gün, paşa, Meclis yapımını görmeğe gelmişti. Münir Hayri, tavanda çalışıyordu. Paşa, mimar Vedat'a:

«Bu tavanlar çok güzel oluyor. Bizim köşkün tavanlarını da böyle yapalım» dedi.

Ertesi gün Koço usta diye bir Rum sanatçıyla Münir Hayri, daha başkaları Çankaya'ya gönderildi. Giderken de Mimar Vedat Münir Hayri'ye şöyle demişti:

«Koço usta senden çok ustadır. Ancak, Türkçeyi pek kıvıramaz. Sonra, paşanın karşısında da bildiğini konuşamayacak kerte eli ayağı dolaşiyor. Paşanın buyruklarını sen alırsın. Yine de, işte Koço'yu dinlersin.»

Münir Hayri, böylece, on Türk Lirası gündeliklerle Çankaya Köşkünün dekorasyon işlerinde görev aldı. Onun aldığı bu para, memurların da mebusların da aldıkları paradan üstündü. Paşa, evin her odasıyla ayrı ayrı ilgileniyor, Münir Hayri de aldığı direktiflere göre, günün önemli bir bölümünü paşayla konuşmakla geçiriyordu. Bir gün, paşa, gözlerinin içine dikkatle bakarak ona şöyle deyiverdi:

«Siz, hiç boyacı ustasına benzemiyorsunuz.»

«Paris'te eğitim gördüm, paşam» diyerek yine konuşmayı dekorasyon işine geçirdi.

Yine, bir gün, çalışma sırasında köşke gelen Millî Eğitim Bakanı, Münir Hayri'yi paşayla böyle senli beni konuşur görünce şaşırıldı. Müfettişlikten attığı bu adam, buraya nasıl tırmanmıştı? Bakan, ertesi gün, Münir Hayri'yi Bakanlığa çağırdı. Onun derin öğretmenlik duygularına ünledi. Sonra, onu Trabzon lisesi Fransızca, Edebiyat, Tarih öğretmenliğine atadığını bildirerek paşanın çevresinden uzaklaştırmak istedi. Münir Hayri Trabzon lisesinde bir yıl öğretmenlik yaptı. Bu sırada paşanın geziye çıktığını, Trabzon'a da geleceği öğrenildi. Vali Cemal, Münir Hayri'yi çağırarak kendisini paşanın kişisel mihmandarlığıyla görevlendirdiğini bildirdi.

Paşa, Trabzon'a vardığında Vali, mihmandarını paşaya şöyle tanıttı:

«Sorbon'da okumuş, her bakımdan efendimizin ilgisine değer bir arkadaştır.»

Genç adam, paşanın kendisini çoktan unuttuğunu sanıyordu. İnsan belleğinin olağanüstü gücüne hiç de inanmıyordu. Akşama dek paşayla birlikte gezip dolaşan genç adam, paşanın kendisini tanıyamadığını görerek üzülmek

üzereydi ki, olağanüstü bir şey oldu: Akşamleyin erken yatacağını söyleyen paşa, ayrılmak üzereydi ki, kendisinden uzaklaşan genç adamı bir işaretle durdurdu. Salonu kendilerinden başka hiç kimse kalmamıştı. Paşa, eliyle tavana fırça ile çalır gibi yaparak sorucu bakışlarla ona baktı. Genç adam, onun ne dediğini anladı:

«Evet, paşam, bendim» dedi.

Bunun üzerine, paşa, okşayıcı bakışlarla onu süzdü:

«Peki, neden dolayı burada bulunuyorsunuz?» diye sordu.

«Paşam, asıl orada bulunmam anlamsızdı.»

Bunun üzerine, paşa, ufak sorularla onu kurcalayarak bütün öyküyü dinlemiş oldu. Paşa, şöyle sordu:

«Peki, neden bana o zaman bir şey söylemediniz?»

«Paşam, orada ben size dekoratör olarak çalışıyor, paramı da hak ettiğimden çok alıyordum. Kendimde daha çok bir hak bulmadım.»

Paşa, bunun üzerine ona soğuk gibi gelen bir davranışla:

«Allahısmarladık» diyerek yatak odasına doğru yöneldi.

Bütün Trabzon gezisi boyunca artık bu konu üzerinde bir tek sözcük konuşulmadı. Paşa, Trabzon'dan ayrılırken, Valiye Münir Hayri dolayısıyla teşekkür etti. Vali de bir yazı ile bunu genç öğretmene bildirdi.

Böyle de olsa, genç adam, paşaya karşı bir kusur işlediğini sanıyor, çok üzülyordu. Önceden kendisine karşı duyduğu ilgiyi sonra neden kesmişti? Birkaç, hafta, bu kaygular içinde kıvranıp durdu. Devlet kuşunun yanına bu kerte sokulduktan sonra ondan böyle sonsuz uzaklaşmak, ne acıydı. Bir gün, lisenin müdür vekili, ona Ankara'dan gelen bir telgraf verdi: Genç öğretmen, Ankara Tayyare Cemiyetinde Türk Hava Mecmuası müdürlüğüne atanıyordu. Bundan başka, Müzik Öğretmen Okulunda da Fransızca

öğretmenliği yapacaktı. Genç öğretmen hemen bir gemiye atladığı gibi yeni yazgisına doğru yola çıktı. Ankara'ya vardığında doğrudan Tayyare Cemiyetine giderek Fuat Bulca'yı buldu. O, şöyle dedi:

«Gazi Hazretleri büyük nutkunun baskısı işini derneğimize verdiler. Biz de sizin beğenimize güvenerek bu işin gerçekleşmesini sizden istiyoruz. Başyavere telefon edip bir buyruk olup olmadığını sorunuz.»

Genç adam, başyaver Rüşühi'ye telefon edince o, hemen köşke gelmesini söyledi. Gazi, ivedi onu Çankaya'da bekliyordu. Oraya vardığında, paşa, onu vaktiyle boya dök-tüğü gümüş tavanlı salonda karşıladı. Nutuk işini açtı, şöyle dedi:

«Bu nutuk benim Türk ulusuna armağanımdır. Bunun, gelecek kuşaklara kalacak maddi biçimini aynı in-ce duy-gu ile sizden beklerim. Bu konuda her buyruğu, benden alacaksınız.»

Büyük Nutuk, genç adamla paşanın arasında hiç kop-mayacak altın bir bağ oldu.

Evet, paşa, genç öğretmeni küçük bir öğretmen ola-rak korumasına almış, cebinden para harcayarak onu ya-bancı ülkelere göndermiş, şimdiye dek ayrıcalıklı bir ya-şayış sürmesini sağlamıştı. Ancak, o, bugüne dek paşadan hiç bir şey istememiş, onun gereksinimlerini her zaman paşa kendiliğinden doyurmuştu.

İşte, mebusun paşaya yakındığı kişi, paşayla böyle ilişkileri olan bir kişiydi. Paşa, mebusu sonuna dek dinle-dikten sonra, nöbetçi yaver Neşet'i çağırarak şöyle dedi:

«Şimdi, hemen bana Münir Hayri'yi buldurun.»

Biraz sonra, Münir Hayri Çankaya'daydı. Paşanın kar-şısına çıkmadan önce yaver Neşet, mebusun yakınışı üs-tüne ona gizlice bilgi verdi. Münir Hayri, bunun üzerine, paşanın yanına korka korka gitti. Paşa, ona eskiden ol-duğu gibi içten selâm vermedi. Mebus da, hâlâ, bahçede

paşanın yanbaşımda, ellerini göbeğine bağlamış, dikiliyordu. O günlerde, paşa, bir köylü kadını mebus yaptırmıştı. Herkesin ağzında bu vardı. Paşa, Satı Kadının mebusluğunun güncelliğini anarak biraz ötede çalışan bahçıvanı mebusa gösterdi:

«Ne efendi adamdır, dedi. Şunu da mebus yapmak istiyorum. Ne dersin?»

«Çok iyi olur, paşam.»

«Şu adam şu bahçeyi sanki yoktan var etti. Ziraat Bakanı yapsak nasıl olur?»

«Paşam, sizin her düşüncenizde doğruluk vardır.»

Paşa, Münir Hayri ile konuşmağa başlamıştı. Mebus, şimdi, onun Münir Hayri'yi bir güzel haşlayacağını düşünerek için için seviniyordu. Sevinçten gözlerinin parladığı görülüyordu. Paşa, mebusa şu soruyu yöneltti:

«Beni sever misin?»

Sonra, şunu ekledi:

«Benim her istediğimi yapacak gibi?»

Mebus, onu dirimi gibi sevdiğini söyledi.

Bunun üzerine, paşa:

«Benim bir madalyonumu yap, öyleyse. Ancak, bana bënzesin» dedi.

Mebus, paşanın bu anlamlı sözünden kuşkulandı:

«Aman, paşam, dedi, bu, elimden gelmez. Bunu Münir Hayri yapar.»

«Neden?»

«Efendim, sanat doğuş sorunudur.»

Paşa, kaşlarını çatı. Sık sık savurduğu bir sövüntü, dişlerinin arasından fırladı:

«Eşşoğlu eşek. Ben, istersem şu bahçıvanı mebus, giderek bakan yapabiliyorum. Nevarkî, bütün Millet Meclisini bir araya toplasam bir madalyonumu yaptırıyorum. Demek, demek ben adamı her şey yapabiliyor, ancak sanatçı yapamıyorum. Ben, ancak, daha iyisini yapabildiğim

şeyi yıkabilirim. Yapamayacağım şeyi de yıkamam. İstersen mebusluktan çekil, senden daha iyi mebus bulurum.»

Mebus, ecel terleri dökmeğe başlamıştı. Bu sırada paşa, Münir Hayri'ye döndü:

«Deminden beri senin hakkında atıp tuttu. Şimdi, sana tarziye verirse, demek adamdır. Mebus kalabilir.»

Mebus, bu kesin söz üzerine Münir Hayri'ye tarziye vererek yine mebus kaldı.

Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, bir gün Münir Hayri'ye telefon etti:

«Yahu, benim odaya bir Gazi heykeli almak istiyorum. Gel de birisini birlikte seçelim.»

Genç adam, kalktı, bakanlığa gitti. Bakanın masasının üzerinde, hepsi de yabancı sanatçı elinden çıkmış dört beş yontu duruyordu. Baktı, bunların hiçbiri, çok yakından tanıdığı paşayı anlatmıyordu.

Bunu bakana anlatmak gerekti:

«Efendim, dedi, bir yarışma açalım. Hem büyük Gazi'nin bir heykeli için herkese fırsat verilmiş olur.»

Reşit Galip:

«Yarışma açarsak söz ayağa düşer. Bu işi yapabileceklere birer mektup yazalım, sipariş verelim» dedi.

O gün, seksen yerli, yabancı sanatçıya biret mektup yazılarak gönderildi. Bunlardan yirmi sekizi yarışmaya gireceklerini bildirdi. Bir süre sonra, yirmi yontu toplandı. Reşit Galip, Münir Hayri'yi çağırdı. Genç adam, hepsini inceleyerek gözden geçirdikten sonra, bunların hiç de yapılmayacak şeyler olmadığını anladı. Boş bulunarak bakana ağzından şöyle bir söz kaçırdı:

«Hani, çabalasam, ben bile bunlardan birisini yaparım.»

Genç adam, Paris'te Sorbon'da okurken, kışın ısınmak için büyük yontucu Rodin'in gece atelyelerine gitmiş,

bir iki yıl yontuculuğa çalışmıştı. Bakan da bunu biliyordu:

«Durduğun kabahat. Hemen git, bir dene» diye onu yüreklendirdi. Genç adam, hemen, müdürü bulunduğu İsmet Paşa Kız Enstitüsüne dönerek doğruca üst kattaki çamur işleri atelyesine çıktı. Öğrencilerinden Kevser oradaydı. Hemen ona çamur hazırlamasını buyurdu. Kızcağz, müdürünün yontu işleriyle uğraştığını hiç işitmemişti, bilmiyordu. Müdürüne yardım etti. Hemen, bir baş hazırlamaya başladılar. Münir Hayri, bu ilk hazırlıktan sonra, tek başına sabaha dek çalıştı. Ertesi gün saat sekizde yontu dökülmüştü. Hemen bu sırada, Bakanın okula geldiğini bildirdiler.

Reşit Galip, doğruca çamur atelyesine çıktığında, orda iki yontu buldu. Biri alçıdan Gazi'nin yontusu, öbürü de bu yontuyu yapan, üstü başı alçıdan apak kesilerek bir yontuya dönmüş olan Münir Hayri'ydi.

Gerek yontuya gerekse alçıdan yontuya dönmüş olan yontucuya, iri, yeşil gözleriyle gülererek bakan Reşit Galip:

«Olmuş» dedi.

O, Yontuyu bir kâğıda sarıp gittikten sonra, yorgunluktan ayakta sallanıp duran Münir Hayri de yatıp uyudu. Akşama doğru, kendisini bakanın aradığını söyleyerek uyandırdılar. Telefonda Reşit Galip'in erkek sesi, yontucuyu sevinçten uçuran şu muştuyu veriyordu:

«Gazi senin heykeli beğendi. Bu akşam Çankaya'da toplantı var. Sen de geleceksin.»

Genç adam, etekleri zil çalarak Milli Eğitim Bakanlığına koştu. Bu işte birtakım sakıncalar görüyordu. Yontu işi kendi başının altından çıkmıştı. Şimdi, paşanın karşısında tuhaf bir durum oluşacaktı. Bunu kaygulanarak bakana anlatmağa çalıştı. Reşit Galip:

«Heykel, bir portredir. Portrede de sahibinin beğen-

mesi geçerlidir. Gazi hangi heykeli beğenirse o kazanır. Bundan sana ne? Bana ne?» dedi.

Akşamleyin, Çankaya'ya tırmanırken, genç yontucunun kalbi göğsünü yırtacakmış gibi çarpıyordu. İçinde tuhaf bir eziklik, baygınlık da vardı. Salona girdiğinde bütün yarışmaya katılan yontuların masanın üzerine dizilmiş olduğunu gördü. Münir Hayri, utancından gözlerden uzak bir yere sığındı. Paşa, yanında birkaç kişiyle yontuları evirip çevirerek gözden geçiriyor, sonra, birer birer iskartaya çıkarıyordu. En sonra, sıra, Münir Hayri ile ünlü bir Avrupalı yontucunun yontusuna gelmişti. Paşa, her iki yontuyu göstererek:

«Hangisi daha iyi?» diye sordu.

«Rafet, Münir Hayri'ninkini göstererek:

«Bilmem, ama, bu, daha çok benziyor» dedi.

Konuklardan bir mebus, Münir Hayri'ninkinin kulaklarının arkasının dolu olduğunu söyledi. Bunları gösterdi. Bunun üzerine paşa, mebusun başını eliyle çevirerek kulaklarının arkasına baktı:

«Senin kulaklarının arkası açık. Eşeklerin kulak arkaları açık olur» dedi. Mebus, kıpkırmızı kesilerek önüne bakmaktan, biraz geriye çekilmekten başka bir şey yapmadı.

Gazi, Münir Hayri'nin yaptığını beğenmişti. Ancak, bunu ona söylemedi. Bu sırada arkadan genç bir yontucu yüreklilikle ileri atılarak şöyle bağırdı:

«Bu, heykel değil, paşam.»

Paşa, son kerte dingin, soğukkanlı, şöyle yanıt verdi:

«Belki, sizin yaptıklarınız heykel, ama, ben değilim.»

Sonra, Münir Hayri'nin yaptığı yontuyu göstererek kararlılıkla:

«Ben, buyum» dedi.

Ertesi gün, Milli Eğitim Bakanlığının 19 sayı, 16/3/1933

sayıllı takdirnamesi, Münir Hayri'nin yontusunun başarısını saptıyor, bildiriyordu.

Paşa, sevdiklerini egemenlik haklarına saygı duydukları sürece severdi. Bu egemenliğe kuramsal olarak bile karşı duran bir gözdenin yazgısında kara bulutlar hemen belirmeğe başladılar. Civa gibi bir adam olan, ele avuca sığmaz zekasıyla en tehlikeli kurtların barındığı Ankara bozkırlarında, başarılı işler çeviren Münir Hayri de günün birinde kurtların oyununa geldi. Öykü, şöyle oldu: O zamanlar, Sovyet Rusya teknisyenleri, Türkiye'nin kimi bölgelerinde ağır endüstri kuruluşları, kombinalar kuruyor, Mussolini'nin Türkiye üzerindeki eski Romalı iştahını bir kez daha görmeğe başlayan Sovyet devlet adamları, Türkiye'nin yanbaşında görünerek İtalyan emperyalizmine uzaktan uzaga olsun gözdağı vermeğe çalışıyorlardı. Bu arada, Sovyetler Birliği'ne çağrılan Türk politika yada sanat adamları, yanbaşımızda şimdi bile bir sfenks gibi yükselen komşu ülkeyi gezip görerek onun üzerinde yazılar, kitaplar yazarak bu sfenksin dilini çözmeğe çalışıyorlardı. Bu konuda en önemli kitabı, paşanın büyük gazetecisi, Falih Rifki yazmıştı. Sovyet Rusya kitabı oldukça yansız yazılmıştı.

İşte, Sovyet Rusya'yı gezip görerek Türkiye'ye yeni dönmüş olan kişilerden biri de Münir Hayriydi. O, Ankara'ya döndüğü sırada, orda küçük sanatlar sergisi hazırlanıyordu. Bu sergide Paşanın büstleri sergilenecekti. Bu iş de Münir Hayri'nin tekelinde sayıldığından hemen onu çağirdılar. Serginin düzenlenmesini üstüne alan Salihattin Refik, ondan bir paşa yontusu istedi. Bu sırada oraya gelmiş olan İktisat Bakanı Celâl Bayar'ın da düşüncesini sordular: Nasıl bir yontu yapılmalıydı? Üçü arasında verilen karara göre, paşanın büyük, devinimli bir yontusu yapılacaktı.

Münir Hayri, hemen davranarak az zamanda son kerte hareketli, bir yontu yaptı. Sovyet Rusya'yı gezip dolaştı-

ğında bütün meydanlarda, müzelerde, mezarlıklarda, şehitliklerde gördüğü yontularda hep sosyalist devriminin devinimi, kıvraklığı, ataklığı göze çarpıyordu. Sanatçı ruhu, bilmeyerek bundan etkilenmişti. Paşa da bir Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanmış, Ekim devriminin kahramanları gibi çok devinimli bir yaşayış sürmüştü. Bundan dolayı, yontusunu yaparken bu devrim sanatının coşkunuğu ister istemez onu etkilemişti. Yontu yapılıp bittikten sonra, herkes büyük bir ilgiyle, daha çok yerilecek bir yanını bulabilmek tutkusuyla onu görmeğe koştı. Münir Hayri, yontusunun, önceki büst gibi büyük bir başarı sağlayacağını düşleyerek tatlı düşler göredursun, paşanın yöresinde yaşayan kurtlardan birkaçı, hemen paşanın kulağına şöyle fısıldadılar:

«Paşam, Münir Hayri'nin yaptığı heykel Lenin'e benziyor!»

Paşa, ilkin söylenenlere inanmadı. Güvendiği kişilerden birini yontuyu görmeğe gönderdi. İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün atelyesinde yükselen yontuyu gidip gören bu güvenilir kişi de kendisinden önceki muhbirlerin etkisi altında Lenin öyküsünü büsbütün perçinledi. Bunların hiçbirinden haberi olmayan Münir Hayri, serginin açılış gününe dek tatlı düşlerinin sanatçı sıcaklığı içinde avunup durdu. En sonra, sergi açıldı. Bütün gün, yıpratıcı bir coşkunluk içinde bekleyen Münir Hayri, en sonra, paşanın sergiye geldiğini gördü. Onun ağzından ,sanatı için çıkacak övgülerin kendisine dünyayı bağışlayacağını biliyordu. Paşayı karşılayanlar arasındaydı. Önüne düşüp onu yontunun yanına götürmek üzere öneride bulunmak istediği sırada, paşa, çok tuhaf bir biçimde, yüzünde gizli bir fırtınanın izleriyle şöyle sordu:

«Nerede o heykel?»

Bu durum karşısında afallayan genç adam, paşanın önüne düşerek onu yontunun bulunduğu odaya götürdü.

Paşa, odaya girer girmez kendi yontusuna şöyle bir öfkeli bakış fırlatarak bağırdı:

«Kim yaptı bunu?»

Münir Hayri, şaşkınlıktan şaşkınlığa düşerek boynunu büktü:

«Ben, efendim» diyebilirdi.

Paşa, yine o öfkeli sesle buyurdu:

«Yaptığın gibi bunu yık.» sonra, kızgın adımlarla odaya çıktı. Gün görmüş bir insan olan Salahattin Refik, genç adamı kollarından tuttu:

«Üzülme, dedi, böyle şeyler olur.»

Bu, genç adam için en büyük avunuş oldu. Biraz sonra, paşa, sergiden ayrılınca olayı izleyen Celal Bayar, Münir Hayri'yi buldu. Kendisi de bu yontu işinde kuşku altına düşmüş durumdaydı:

«Bir tertip olduğu anlaşılıyor, dedi. Salt siz değil ben de erek alınmış durumdayım. Paranızı bütünüyle alırsınız.»

Bu avunuşlar, sabun köpüğü gibi uçup gitti. Genç adam, kurtların indirdiği vuruşun şiddetini belkemiğinde duydu. Geleceği çatırtılarla yıkılmaktaydı. Hemen ertesi gün, sanatçının partideki sanat, propaganda servisinin kaldırıldığını, eğitimdeki görevinin Gaziantep lisesi Fransızca öğretmenliği biçiminde başkentten uzaklaştırıldığını öğrendi. Felek denen kurtlar fena vurmuştu.

Genç adam, o uzak yere, işi bir onur sorunu sayarak gitmedi. Sonra, oraya gitmesinin de istenmediğini az zamanda öğrendi. Genç adam, birkaç saat içinde Ankara'nın göbeğinde bir siyasal ölü olup çıkmıştı. Artık, bütün Ankara, bütün Türkiye, bu cin gibi adamı büsbütün unutmuş gibiydi. Şimdiye dek hiç var olmamış gibiydi. Sokakta görenler, başlarını çeviriyor, evinin kapısını «badı sabandan gayri» hiç kimse açmıyordu.

Aradan iki uzun ay geçmişti. Bir gün, hangi yürekli-

likle olduğunu bilmediği bir gazeteci dostu kapısını çaldı. Dertleştiler:

«Bana ne olur, dedi, en sonra, boyacılık eder yaşamımı kazanırım.»

Gelmiş olan gazetecinin yukardan gönderildiği beliydi. Aradan iki gün geçmiş geçmemişti ki, bir akşam, başyaver, telefonla onun Köşke çağrıldığını bildirdi. Demek ki, paşa çağırıyordu.

Hazırlanarak akşamüstü, köşkün külüstür bir arabasıyla Çankaya'ya yollandı. Paşanın sofrası, yine kurulmuştu. Salonda civil civil insan kaynaşıyordu. Onun içeri girdiğini görenler, ya başlarını çevirdiler, yada görmezlikten geldiler. Hiç kimse ona selam vermedi. Sanki Lenin'in bir delegesesi geliyormuş gibi ona bakanlar, korkuyor, çekiniyor, onun başında dolaşan felaket kuşunun kendilerini de gagalayabileceğinden kaygılanıyorlardı. Sofraya oturma zamanı gelince ona, Paşanın karşısındaki netameli sandalyeyi gösterdiler. Genç adam, oraya oturunca, hemen bütün iyi yerlere oturanların usundan şu geçti: bir vakit önce, paşanın gözünden düşmüş bir kişi günah çıkarmak üzere bu sandalyeye oturtulmuş, eline verilen mikrofonda şöyle bağırarak zorunda bırakılmıştı:

«Ben, bir gafil, bir eşeğim.»

Adamcağızın cezası bununla da kalmamış, bu sözü plağa alınmıştı.

Genç adam bu çirkin öyküyü anarak suçunun ne olduğunu araştırıyor, bir hiç yüzünden aşağılama düşüncesine karşı ayaklanıyordu.

Sofrada kadehler tokuşturulmağa, anason kokusu salonu haraca kesmeğe, söyleşiler koyulaşmağa başlamıştı. Çevresindekiler, daha önce selâm vermekten çekindikleri halde şimdi, ona durmadan rakı sunuyor, onu esrik etmeğe çalışıyorlardı. Bunun da bir kasitle yapıldığı açıktı. Genç adam da bunu bildiği halde, olacaklara karşı zırh-

tanmak üzere içmekten çekinmiyordu. Öyle üzgündü ki, içtiği sert Dimitropulo rakısını sudan ayrımsız buluyordu. Bu sırada sırtından ateş gibi terlerin fışkırdığını duyuyordu. Bir ara, bunalarak yerinden doğruldu. Kırmızı kadife kaplı koltuğun arkası terden sırsıklam kesilmişti. Genç adamı durmadan dikiz altında bulunduran paşa, bu sırada bir ona bir de ıslak koltuğa baktı. Münir Hayri, biraz solmak üzere salonun bir köşesine doğru ilerlediğinde Vasfi Raşit Sevik'in yanına yaklaşarak kulağına şöyle fısıldadığını bir düste gibi işitti:

«Sen, suçunu biliyor musun? Yaptığın heykeli Lenin'e benzetmişler. Paşaya, 'bir eşeklik ettim' deyiver. Elini öp.»

Genç adam, yine sofraya döndüğünde paşayla arasında şöyle bir konuşma geçti:

«Beyefendi, zatîalinizi bir süreden beri yitirdik. Nere-deydiniz?»

«Ankara'daydım, efendim.»

«Malum. Ondan önce nerdeydiniz?»

«Rusya'daydım.»

«Evet, evet, doğru. Oralarda neler gördünüz?»

Münir Hayri, Moskova'dan döndükten sonra, paşa onu karşısına almış, üç gün üstüste dinlemiş. Demek ki, şimdiki sorusu hiç de hayra alâmet değildi. Bunun bir ereği olmalıydı, böyle düşünerek paşanın oklarından sakınmak üzere mevzilendi. Paşa, alaycı bir anlatım taşıyan sözlerini şöylece sürdürdü:

«Efendim, biz, bu akşam sizden Rusya'da neler gördüğünüzü dinlemek, yararlanmak üzere toplandık, değil mi?»

Bütün sofradakiler, onun bu sözünü doğruladılar:

«Rusya'da neler gördünüz?»

Genç adam, tiyatrolardan, sinemalardan, müzelerden sözettî. Paşa, bunlarla hiç ilgilenmedi. Dinlemediğini göstermek üzere de bilinçli başka şeylerle ilgileniyormuş gibi

görünmeğe çalıştı. Genç adam, paşanın kendisinden ne beklediğini biliyordu. Bunu bir ayak önce söyleyip bu çıkmazdan kurtulmayı göze alarak baklayı ağzından çıkardı:

«Heykeller» deyiverdi.

Paşa, rahatladı ,arkasına yaslanarak sordu:

«Çok güzel, ne heykelleri gördünüz?»

Genç adam, birtakım adlar saydıktan sonra paşanın beklediğini ağzından çıkardı:

«Lenin'in de heykelleri vardı.»

Bunu işten paşanın gözleri parladı. Sordu:

«Bu heykeller ne durumdaydılar? Lütfen, şu iskemle-ye çıkıp o durumları alın, görmüş gibi olalım.»

Münir Hayri, ayağa fırladı. Ağzından şu söz dökülmek üzereydi: «Siz, büyük bir adamsınız. Ben küçük bir insanım, sizin büyüklüğüne sofranıza çağırdığınız bir insanı bu duruma düşürmek yakışır mı?» Bunu onun kafasından geçerken yakalayan Gazi, çok yumuşak bir sesle şöyle dedi:

«İsterseniz, çıkmadan anlatın.»

Sanatçının yürekliliği yerine geldi:

«Paşam, dedi, heykel, bir insanı övmek üzere yapılır. Ancak, herkes sizi anladığınızca övebilir. Kimi, dehanızı, kimi kırvatınızı, kimi de kunduralarınızı över. Ben, sizin sayenizde heykeltraş oldum. Eğer sizi anlatmaya çalışırken bir yanılığım olduysa bunu kötü düşünüşüme değil, eşekliğime veriniz.»

Bu söz üzerine, yumruğunu masaya indirerek şöyle bağırdı:

«İşte, bunu benimseyemem. Bu sofrada iki kişi eşek değilse, biri sen, biri de benim.»

Paşanın bu sözü, üstünde kara bulutlar dolaşan sofrayı bir çiçek, mut bahçesine döndürdü. Bu sırada başka bir şey daha oldu. Sanatçıyı gammazlayan kişi de sofrada

oturmaktaydı. Paşa, ağır sözünü söyledikten sonra gam-maza döndü:

«Ben, bu adama ne yapabilirim? Beni bile altetti.» diye bağırdı.

Paşa, sonra, sofranın bir köşesinde oturan Akay müdürü Cemil'e dönerek şöyle dedi:

«Hani, siz, Yalova'ya bir heykelimi yaptırmak istiyordunuz. En iyisini Münir Hayri yapar. Ona ısmarlayınız. Hem ivedi davranınız, yarından sonra, işi yine pek çoğalır.»

Münir Hayri'nin Gazi kabartması, Termal Otel ayakta kaldıkça onun salonundan konuklara bakacaktı.

Institut kurde de Paris

Türk boyu, susuz kalan ülkesinden gözyaşları içinde ayrı-
rılıp da kendisine yaşayabileceği bir başka yurt aramağa
çıkarken örgütlü bir akıncı ordusu olarak yola çıkıyor,
ülkelerine girdiği yabancı uluslarla zorlu savaşlar vermek
zorunda kalıyordu. Bu yüzden, batıya, batıdaki yeşil ül-
kelere doğru ilerleyen her Türk boyu, gerek doğaya ge-
rekse yabancı uluslara karşı sürekli savaşarak bir yaşayış
destanı yaratıyordu. Paşa, Küçük Asya'ya, Anadolu'ya ge-
lip çarpmış bu akın dalgalarının şiire bulanmış gerçekçi
destanını tiyatrodan görmek, Anadolu Türk'ünün sırtına Or-
taasya Türk boylarının eski, paslanmış kalkanına daya-
mayı, Türk ulusunun yaşayış ilkelerinden biri olarak ulu-
sa benimsetmek istemişti. Türk devrimlerinin halka yansı-
ması uğruna verilecek savaşta kullanılacak en etkin araç-
lardan biri, belki de birincisi, tiyatro olabilirdi. Bunu dü-
şünen Gazi, Devlet Tiyatrosu'nu kurmaya dek gidecekti.
Ancak, daha önce, yeniden örgütlenen Türk ocakları sah-
nesiyle okul sahneleri, paşanın, kimi yazarlarla, kendi
güdümünde yazdıracağı Türklük destanları, bunları oyna-
ma olanağı sağlayacaktı.

Paşa, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında İnebolu'dan
Ankara'ya sığınmak üzere gelen birkaç şairi Anadolu'ya
sokmamış, ordan geri çevirmişti. Bir iki ünlü hece şairi
bu aşağılamaya uğrayarak ters yüz İstanbul'a dönmüşlerdi.
Hecenin o zamanki en ünlü şairlerinden olan Faruk Nafiz
Çamlıbel de onlar gibi Anadolu'ya alınmayanlar arasınday-
dı. Onların Damat Ferit hükümetiyle, padişahla flört yap-
tığı biliniyordu. Yalnız, Faruk Nafiz, bu sırada, Ulusal Kur-
tuluş Savaşını öven aruz koşuklu bir şiir yazmış, inana
geldiğini dostu düşmana göstermek istemişti:

Bin gemle bağlanan yağız at şaha kalkıyor
gittikçe yükselen başı Allaha kalkıyor.

Savaşın sonra, Faruk Nafiz, edebiyat öğretmeni ola-
rak Anadolu'ya girebilmişse de Orhan Seyfi ile Yusuf Ziya,

Istanbul'da kalmaktan başka çözüm bulamadılar. Faruk Nafiz, Kayseri'deki edebiyat öğretmenliğinden sonra, Ankara'ya sokulma olanağını buldu. Paşanın, güneş-Tanrı-Ortaasya Türk hakanlarının, başbuğlarının türünde betimlemesini yaparak saray şairi durumuna yükseldi:

Bu hiyaban ebediyet ebediyet yoludur
Gider Allaha kadar burdan ucu,
Karşıdan bakma geçerken yolcu
belk bir dert ile bağrın doludur.

Bu bir Ortaasya güneş-tanrı bitimlemesidir. Gazi, Halil Nihat'ın şiiri kertesinde abartmalı olan bu şiirin idealistçe hızı yüzünden Faruk Nafiz'i tuttu. Baş şair durumuna gelen Faruk Nafiz, Hayat Dergisinde toplumsal şiirlerle birlikte yangınlı, güçlü aşk şiirleri yazabilecek bir güce ulaştı.

Paşa, Türk tarih tezinin tepelerinden Ortaasya bozkırlarına doğru baktığı bu sıralarda Faruk Nafiz'i yanbaşında görev bekler buldu. İşte, paşa, kendi kafasında sonsuz savaş gübütüleri, kağıt gıcırtiları, akın tabloları gibi yaşayan geçmişin şiirini bu genç şaire yazdırmağa karar verdi. Bundan, Akın, Kahraman, daha sonra, Çoban, Bayönder gibi kahramanlık oyunları doğdu.

Doktor Reşit Galip, paşanın tiyatro yolu ile reformları yerleştirme çalışmalarına önyak olmak üzere bir akşam, Türk tiyatrosunun en büyük ustası olan Ertuğrul Muhsin'i yanına katarak Çankaya'ya vardı. Sofraya yeni oturuluyordu. Henüz, hiç bir konuşma tartışma açılmamıştı.

Paşa, yanında onur konuğu olarak oturttuğu Ertuğrul Muhsin'e ilk söz olarak şunu sordu:

«Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı «Akın» piyesini nasıl buldunuz?»

«Bu piyesi henüz görmedim, paşam.»

Oyun, ancak, Ankara Türkocağı sahnesinde İbrahim

Necmi Dilmen, Halil Vedat Fıratlı'nın, sonra, Münir Hayri Egeli'nin gözetiminde İsmet Paşa Kız Enstitüsünün sahnesinde oynatılmıştı. Oyunu İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencileri oynamıştı. Ertuğrul Muhsin, elbette, bu sahnelerde oynanan oyunları gelip göremezdi. Doktor Reşit Galip, bu işin gençlerin sahnelerinden alınıp kent sahnelerine konmasından yanaydı. Paşayı kandırmış, Ertuğrul Muhsin'i yanına katarak Çankaya'ya götürmüştü. Ona oyun senaryosunu verdiler.

Paşa, ünlü rejisörün, oyunu görmediğini öğrenince şöyle dedi:

«Ben bu piyesi gençler oynarken gidip gördüm. Beğendim. Ancak, bunun profesyonel sanatçılarla sizin sahneye koymanızı, sizin sahnelerinizde oynanmasını istiyoruz.»

«Yapıtı henüz incelemedim. Ancak, baş sayfalarına şöyle bir göz gezdirdim.»

«Öyleyse, hemen bu yapıtta yazılı olan dizelerden en güç konuşulana, bize sahnedeymiş gibi lütfediniz.»

Ayağa kalkan Ertuğrul Muhsin'de bir tür sıkıntı, bir tutukluk vardı. Sıkılıyor, utanıyor gibiydi. Sahnede konuştuğu gibi ezik, lirik sesiyle şöyle dedi:

«Paşam, nasıl, balıklar sudan çıkınca yaşamazsa, biz de sahneden başka yerde ne konuşabilir, ne de yaşayabiliriz.»

Reşit Galip de konuğu bütün dikkatiyle izliyordu. Hele, bu son sözlerine temelli hak vermişti. Başının davranışıyla de onun sözlerini onaylar görünüyordu. Reşit Galip'in kendisini doğruladığını gören sanatçı, sözünün sonunu şöyle getirdi:

«Bendeniz, hiç bir sosyetedede konuşmuş insan değilim. Bütün konuşmalarım sahnededir. Evimden tiyatroya, tiyatrodan evime gidiyorum.»

Bunun üzerine, paşa, ona:

«Oturunuz» dedi.

Yemek boyunca sahnede en zor söylenen sözcük üzerinde tartışıldı. Saatlar, geceyarısının üzerinden atlanmış, sabaha doğru koşmaktaydı. Sofradaki konukların çoğu gizlice şekerleme kestiriyor, hiç olmazsa bunu paşanın gözlerinden kaçırmağa çalışıyorlardı. Bu sırada, rejisör:

Sahnede en zor söylenen tümce gırtlaktan konuşulandır» dedi. Buna örnek olarak da oyundaki «alçaklar» sözcüğünü verdi. Bu sözcüğü, ne güç söylendiğini göstermek üzere de boğuk bir sesle söyledi.

Sofranın dağılmış olduğunu göstermek üzere paşa doğruldu. Ertuğrul Muhsin yanında olarak kapıya doğru yürürlerken ona herkesin işiteceği bir sesle:

«Sen, bu yapıtta başarı sağlayamayacaksın» diye kestirip attı.

Rejisör, gülümseyerek şöyle dedi:

«Başarmağa çalışırım, paşam.» sonra, dışarı çıkarken eğilip paşanın elini öptü.

Bütün konuklar dağılıp gittikten sonra, yatak odasına doğrulan paşa, Ertuğrul Muhsin'e karşı duyduğu alerjiyi dile getirmek üzere arkasından giden sofracılarından İbrahim'le Çelebi'ye şöyle dedi:

«Bu yapıtı size versem daha iyi yaparsınız. Bu adam, bu işi yapamaz.»

Çelebi, bütün temiz yürekliliğiyle şöyle dedi:

«Paşam, bu adam bu işi yapar. Hem bu ulus Ertuğrul Muhsin'i sever.»

Paşa, uşağına kızmaktan kendini alamadı; sertçe bir sesle:

«Maskaralığını sever.»

Paşa, yatmağa gitti. İki uşaktan birini, İbrahim'i korku aldı:

«Cemal, işin yok mu? İster başarısın, ister başarmasın. Sana ne?»

Çelebi, düşüncesinde haklıydı. Zaman, bunu gösterecekti. Düşüncesini, Türkiye'nin en güçlü, en sevdiği adamına karşı savunabildiğinden dolayı da seviniyordu.

Ertuğrul Muhsin, paşanın aşağılamasına önem vermeden, Faruk Nafiz'in «Akın» oyununu sahneye koymak üzere bütün yeteneğini harcayarak kendisinin de sahne düzeyinde bir başka büyük adam olduğunu göstermek istiyordu. Erdeme doğru yol almış her büyük çabanın ödüllendirilecek güce ulaşması gerekti. Oyunun galasında bulunmak üzere, paşa, kalkıp İstanbul'a geldi. Onur locasında, yakınlarıyla birlikte yer aldı. Oyun başlayınca, tepeden tırnağa dikkat kesildi. Beğenmediği, kendisinden çok bir şey beklemediği Ertuğrul Muhsin, oyunun en büyük adamı olan İstemi Han rolündeydi. Oyuncu, böylece, paşanın cumhurbaşkanlığına denk bir gücü sanatının imparatorluğunda sürdürmek istiyordu. Sahnenin kraliye Türkiye'nin egemeni, şimdi eşit rollerde karşı karşıyaydı. İstemi Hanın egemen olduğu Türk yurdunun her yanını kuraklık çatır çatır çatlatıyor, otlar yanıp kavruluyor, yemiş ağaçları, yemişlerini piç-piç döküyor, hayvanlar, insanlar susuzluktan ölüyor. En derin kuyular kuruyor, derelerin, ırmakların yataklarında çakıltaşları, yumurtalar gibi sıcaktan kayınıyordu. Geçen yıllardan artakalmış pek az yiyecek de tükeniyordu. Halk, bütün bu doğa felâketinin nedeni olarak egemeni görüyor, ona başkaldırmak üzere homurdanmağa başlıyordu. Bütün halk, İstemi Hanın katında kurultay kurup bunun çözümünü bulmak istiyordu. Ortaasya bozkırlarını bomboş âraf ovaları gibi geride bırakıp batıya doğru yola çıkacak bir Türk boyunun göç hazırlığını böyle somut olarak gözleri önünde canlanmış gören paşa, büyük coşkunluk içinde yüzüyordu. İstemi Hanın:

«Tanrı suyu vermezse Hakan ne yapsın buna?» diye lirik bir çığlık halinde söylediği söz, paşayı, en ince ye-

rinden vurdu: Locada, paşanın hemen arkasında, buyruğa hazır oturan uşak Cemal-Çelebi, paşanın gözlerinin yaşadığını görerek şaşırıldı. Ertuğrul Muhsin Han'ın paşadan bir güzel öç aldığını düşündü. Sahnemizin kiralı demek ki, öyle hafife alınacak bir kişi değildi. Başarmıştı. Paşa, sanki, Ertuğrul Muhsin'in oynadığı İstemi Hanın kılığına girmiş gibi, bütün duyguları, düşünceleri, egemenlik güçleriyle ayakta idi. Sahnemizin kiralı, paşanın hiç bir eksiik noktasını bulamayacağı bir oyun çıkarmıştı. Paşanın Ankara'da seyrettiği gençlerin oyunları, birdenbire bu coşkunluk anıtının yanında mini mini biblolar gibi kalmıştı. Demek ki sanat da kendi kıralları, hanları bulunan başka bir ülkeydi. Zaten kendisi de öteden beri böyle düşünüyor, bunu ara sıra dile getirme olanağını da buluyordu. Oyun bitince, paşa, Ertuğrul Muhsin'le üç arkadaşını Locasına çağırdı. Oyunu böyle güzel oynadıklarından dolayı hepsini bütün yüreğiyle kutladı. Sahnemizin kiralı üstüne eski düşündüklerini unutamayarak üzüldü. Bu sırada, Çelebi'nin, Ertuğrul Muhsin'i savunmasını andı. Gülümseyerek dönüp arkaya baktı. Gözleriyle ona haklı olduğunu anlatmış oldu.

Institut kurde de Paris

BALODA EDEBIYAT SINAVI

Sanatçı, toplumda uzun, uğraş ve çabalardan sonra alınanda ışığı, ilk duyan insandır.

MUSTAFA KEMAL

1932 şubatının 3'üncü perşembe günü, Taksim'deki Maksim salonunda «Darülaceze» çıkarına balo veriliyordu. Balo, vilayetin korumasında yapılmaktaydı. Birinci ordu komutanı Şükrü Naili Paşa, Adana eski Maarif Emini edebiyatçı İsmail Habip, eski günlerin tanışıklığıyla bir masanın çevresinde oturuyor, konuşuyorlardı. Bir süre, Gazi'nin kâtipliğini de, Anadolu ajansı memuru olarak, yapan eski maarif Emini, işinin kaldırılmış olması dolayısıyla Galatasaray lisesi edebiyat öğretmenliğiyle gelip İstanbul'a yerleşmişti. Şükrü Naili paşayla laflarlarken bir aralık paşa, İsmail Habip'in kulağına eğilerek şöyle fısıldadı:

«Komutan neye derler, biliyor musun?»

Şükrü Naili paşanın bunu soruşunun anlamı vardı: Birkaç gün önce, Gazi, Dolmabahçe Sarayında, sofradaki

komutanlara, «komutanın» tanımını sormuş, hiç birinden istediği yanıt alamamıştı. Bu, Şükrü Naili'de karmaşık bir şey olarak kalmıştı. Kendilerine soru yöneltilen bütün komutanlar, kemküm edip:

«Bizden pas, siz söyleyin» deyince, paşa, komutanın tanımını şöyle yapmıştı:

«Komutan, yaratan demektir.»

Şükrü Naili, bunu anlattıktan sonra, gülümseyerek şakacı bir davranışla sordu:

«Tanımı nasıl buldun?»

İsmail Habip, «Tecaddüt Edebiyatı Tarihi» yazarı, eski maarif Emini, yeni edebiyat öğretmeni, şöyle konuştu:

«Tanımın tanımı açık. İki koşulu olacak: Efradını câmi, ayarını mâni olmak. Oysa, burada ikinci koşul yok. İyi komutan, yaratan, peki, iyi şair? O da yaratan, iyi tüccar? Yine yaratan. Herhalde bu tek sözcüklü tanımın alanı öyle geniş ki, içine salt komutanlar değil, daha bir sürü insan girebilir.»

Bu söz üzerine güldüler. Gülme komşuna, gelir başına derler. Zavallı İsmail Habip, biraz sonra kendi başına da benzer işlerin geleceğini nereden bilecekti!

Saat, sabahın üçüydü. Balo, sürüyor, bütün çağrılılar gibi, İsmail Habip'le Şükrü Naili de ortadaki pistte Selim Sırrı Tarcan'ın yüksek katlardan burjuva kızlarına öğrettiği yurt oyunlarını seyrediyorlardı. Selim Sırrı'nın biraz da modernize ederek sunduğu bu oyunlara, oyun değil de «dans» deniyordu. Oysa, bunlar, folklor oyunlarıydı. Bu sırada, ortalıkta rüzgâr gibi bir fısıltı dolaştı:

«Gazi geliyor!»

Şükrü Naili ile İsmail Habip'in masası, çabucak kaldırılıp yukarı götürüldü. Ortalığa, ivedi, yeni bir düzen verildi. İsmail Habip, dipte, göze çarpmayacak bir yere çekildi. Bayağı, gizlendi. Paşa, bu saatte, yükünü almış olarak geleceğinden, onunla konuşmanın son kerte güçleşeceği-

ni, eskiden beri biliyor, çekiniyordu. Herkesin gözü, salonun büyük kapısında idi. Bu sırada, açık kapıdan birdenbire iri, boz rengiyle ünlü Foks girdi. O, her zaman Gazi'nin habercisi olarak gidilecek yere ondan önce dalıyor, çevreyi şöyle bir kolaçan ediyor, sonra, sahibini bekliyordu. Foks, ısırıcı bir köpekti de. Paça kapmakta, giynek yırtmakta, insan yaralamakta ünü vardı. Bundan dolayı, kocaman foksu yanibaşlarında gören kadınlar, erkekler, sakınarak büzülmek zorunda kaldılar. Foks, hemen beceriğini gösterdi: ortada folklor oyunu oynayan genç, güzel kızlardan birinin entarisini uzun, yırtıcı dişleriyle yakaladığı gibi çekiştirmeğe başladı. Kızların başında uzun, ince gövdesiyle dikilen Selim Sırrı, kovduysa da kızcağızın süslü püslü entarisini köpeğin ağzından alamadı. Şöyle bağırdı:

«Allah aşkına bizi bu köpekten kurtarın!»

Neyse ki, bir tek eteğin parçalanmasıyla köpek oradan uzaklaştırıldı. Bu sırada da başta Gazi, Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, Kılıç Ali, öbür her zamanki dost topluluğu salona girdi. İlk dansı Meclis Başkanı yaptı. Sonra, İsmet Paşa, dipte, İsmail Habip'lerin masasında oturan Nakiye hanımı dansa kaldırdı. Nakiye hanım, Türkiye'de «Feminizm» eyleminin öncüsüydü. Bu yüzden ünlü kadınlardan biriydi. Başbakan, zayıf bir kadın olan Nakiye'yi pistin kıyılarında uçurarak dönüp dururken sürekli bir alkış onları izliyordu. Meclis başkanlığı, başbakanlıktan daha yüksek bir mevki olduğu halde, Kâzım Paşanın hiç alkışlanmayarak bütün alkışların Başbakan İsmet Paşaya yöneltilmesi, Kâzım Paşayı çok üzdüğü gibi Gazi'nin de gözünden kaçmamıştı. Paşa, bunu yüksek sesle, herkesin işiteceği gibi şöylece bağıarak anlatmaktan kendini alamadı:

«Bizim başbakana bak, yaşlı başlı Nakiye hanımı mahsus seçmiş, alkış toplayıp duruyor!»

Üçüncü olarak dansa, Gazi, kalktı. Önüne rastlayan

bir kadını dansa kaldırarak bulunduğu yüksekçe yerden piste ineceği sırada gözleri dipte gölgeye çekilmiş olan eski adamı İsmail Habip'e çarptı:

«Ooo! İsmail Habip, hoş geldin!»

Öğretmenin, gelip elini öpmesi için durup bekledi. Bunu anlayan edebiyat öğrenmeni hemen yanına koşup elini öptü. Paşa da bu sırada onun sırtını sıvazlayarak sordu:

«Nasılsın eğleniyormusun?»

İsmail Habip, bu iki dakikalık iltifat sırasında gözüyle baktı: bütün halkın gözleri, büyük bir imrenişle kendisiyle paşaya dikilmişti. Bir insan, ancak, bu kerte mutlu olabilirdi! Bu mutlu dakkaları, biraz sonra bir cehennem gibi öğretmenin başına yağdıracak olan yazgıyı bu sırada ne İsmail Habip, ne ona imrenen bunca insan, giderek, ne de Gazi bilebilirdi. Gazi, yanındaki kadınla piste çıkarken, piste inilen iki üç basamaklı yerin köşe başındaki masada oturan Cevat Abbas, oturduğu yerden İsmail Habip'e şöyle seslendi:

«Yahu, sen artık İktisat yazarlığına da mı başladın?»

«Ne münasebet?»

«Gazetelerde harıl harıl tütüncülüğe değgin yazıların çıkıyor.»

«Yok canım. Onları başkası yazıyor olmalı.»

«Hay allah razı olsun. Onları senin yazmadığına çok sevindim. Gel, öyleyse, şerefe bir şampanya içelim.»

İsmail Habip, Cevat Abbas'ın, bu eski saray arkasının masasına ilişmekte ivedi davrandı. O, masaya oturmuştu ki caz da birdenbire bıçakla kesilmişçesine durdu. Cazın durmasıyla Gazi'yi de birdenbire karşılarında buldular. Rap diye yerlerinden doğruldular. Gazi, dik bir bakışla İsmail Habip'i süzerek sordu:

«Sen, ne zaman geldin? İzinli misin?»

Paşa, İsmail Habip'i hâlâ Adana'da Maarif Emini ola-

rak bildiğinden nasıl olup da burda bulunduğu ile ilgilenmişti. Bütün Türkiye’de Maarif Eminliklerinin kaldırıldığını bilmiyordu. Bundan dolayı, eski adamının Galatasaray lisesi Edebiyat öğretmeni olduğunu da bilmiyordu.

Ismail Habip, paşanın böyle yüksekte dikilip duruşundan birdenbire kuşkulananarak biraz önceki Şükrü Naili paşayla konuşmalarını andı. Korkmağa başladı. İçinden şöyle geçiriyordu: «Eyvah, deminki iltifattan şımararak beni geçeceği yere dek sokulan bir yılışık mı sandı? Yoksa, uzaktan gelirken böyle bir geçit yerinde her zaman görmeğe alışmadığı bir yüzü görünce mi yadırgadı? Belki ikisi de.»

«Maarif Eminliklerinin kaldırılmasından sonra Galatasaray lisesi edebiyat öğretmeni oldum, paşam.»

«Yaa! Demek, edebiyat öğretmeni? Öyleyse, Edebiyatı tanımla!»

Birdenbire Ismail Habip’in usuna geldi. Komutan’ın tanımlanması biçiminde bir çıkmaz çemberin içine düşmenin felaketini düşündü: «Komutan neye derler? yaratan. Kim bilir, edebiyat da neye derler? Belli, eğlenecek. Varsın eğlensin. Nevar ki, durum tuhaf! paşanın kendisi aşağıda, pistte, biz üç dört basamak yukarda. Paşanın arkasında kadını, erkekli büyük bir kalabalık, herkes ayakta, o dikiliyor diye kimse geçemiyor. Caz susmuş. Dans durmuş. İş kısa kesmek üzere «bilmiyorum», desem acaba nasıl olur?» diye yıldırım gibi düşündü. Şöyle konuştu:

«Vallahi, Gazi hazretleri, bizim doğu kitaplarıyla görebildiğim Frenk kitaplarında edebiyatın insanı kandıran bir tanımına rastlayamadım.»

«Nasıl olur efendim, edebiyatın kendi olur da tanımlı olmaz mı?»

Öğretmen, işi kapayacak yumuşak bir yanıt vermek istedi:

«Ben, beğenin ne olduğunu biliyorsam da tanımını bilmiyorum.»

«Peki, okulda ne okutuyorsun?»

«Son sınıfa çağdaş edebiyat, ondan önceki sınıfa da klasik edebiyat.»

Paşa, birden parladı:

«Nerde klasik edebiyat, nerde çağdaş edebiyat?»

«Bendeniz, bunların varlığını değil, sorunuz üzerine izlediğimiz programı söylüyorum.»

«Sen, o programı, mrogramı Bakanlığa anlat, bana değil. Bana edebiyatı söyle bakayım, edebiyat nedir?»

«Bilmediğimi söyledim, Gazi hazretleri.»

«Bilmemek nasıl olur?»

«Bilmemek, kuşkusuz, iyi bir şey değil. Ancak, bilmediğini bilmemek büsbütün kötü. Ben, hiç olmazsa bu ikincisinden kurtulmuş oluyorum.» Paşa, çevresindeki olağan olmayan duruma boşvererek İsmail Habip'i sıkıştırmağa kararlı görünüyordu. Onu şaşırtıp karşıt düşüncelere sürüklemek, bundan eğlenceli birkaç dakika çıkarmak uğruna keskin mantığını bir şövalye mızrağı gibi kullanarak eski bildiği edebiyat öğretmenine bütün gücüyle saldırıyordu:

«Peki, hem edebiyat öğretmeni olmak, hem edebiyatın ne olduğunu bilmemek, temsil ettiğin sıfat ne oluyor?»

«Okuyana öğrenci, okutana öğretmen diyorlar, bana da salt böyle olduğundan...»

Paşa, edebiyat öğretmenininin bu alçakgönüllü sözünden ters bir anlam çıkararak şaklar gibi sesle ona çıkıştı:

«Vay, ben senin ne öğretmeni olduğunu öğrenciden mi soracağım? Onlar, öğrencidir. Ne dersiniz inanırlar. Sen, onlara değil, bana anlat.»

«Efendimize mi? Kimin haddine! Bizim gücümüz ancak öğrencimize yeter.»

İsmail Habip, bu sırada arkadan smokininin çekiştiril-

diğini duyuyorsa da bunun Foks'un dişleriyle mi, yoksa Kılıç Ali'nin elleriyle mi olduğunu bilemeyecek kerte tartışmanın kızgın tuzağına düşmüş durumdaydı. Edebiyat öğretmenin de kafası kızmıştı. Paşa, cephedeki komutanlıklarını burda da uygulamak isteyerek stratejik bir çevirme operasyonuna girişti:

«Sen, yarın okula gidince ne dersi vereceksin?»

«Yarın Cuma, Gazi hazretleri, ders yok.»

Paşa, yine şaklar gibi sesiyle en üst perdeden parladi. Bütün salonda bir korku rüzgârı esti:

«Ben, sana cumayı, perşembeyi mi soruyorum?»

«Mademki yarın dediniz, her sözünüze yanıt vermeyi borç biliriz.»

Saat sabahın dördüydü. Herkes ayakta idi. Bu söz düellosunun nereye varacağı bir felaketle bitip bitmeyeceğini merak ediyordu. Paşa, tedirgin kalabalığı ayırtmezlikten gelerek edebiyat öğretmenine okşamaya bneyen yeni bir şaplak indirdi:

«Hem sen salt öğrenciye edebiyat öğreten değilsin ki! Ulusa da öğretiyorsun.»

Paşa, bununla yazarın «Türk Teceddüt Edebiyatı tarihi» adlı ünlü kitabını anlatmak istiyordu. Bu kitap, o günlerde, Çankaya'da olduğu gibi, Türkiye'nin her yanında da okunuyordu. İsmail Habip, zorunlu olarak son kerte aşağıdan alarak paşanın gazap oklarından kurtulmağa çalışıyordu:

«Teceddüt Edebiyatı adlı o kalın kitap aynı zamanda benim bilgisizliğimin de hacmidir.»

Gazi, şiddetli bir sesle bağırdı:

«Bırak onu. Ben, Teceddüt Edebiyatını altı kez okudum.»

İsmail Habip, bu sözlerin söylenişinden büyük bir mutluluk duydu. Bunu şu sözleriyle açıkladı:

«Değil mi ki bu sözleri işitiyorum, şu anda hiç bir

ölümlüye nasip olmayacak bir mutluluğun coşkunluğuyla mutluyum.»

Paşa, taktik, çevirme, strateji, kitap gibi şeylerle öğretmeni matedemeyeceğini anlayınca işi kesin buyruğa, komuta döktü:

«Edebiyat neye derler, bunu ille söyleyeceksin!»

İsmail Habip de savunmayı değiştirdi:

«Biz, tarihimizi de bilmiyorduk, uyardınız, öğrendik, edebiyatımızda da yol gösteriniz, öğrenelim.»

Bu kez paşanın sesi, bütün kontrol sınırlarını aşarak salonda bütün hırçınlığıyla çınladı:

«Her şeyde mi biz yol gösterip duracağız? Her şeyde biz yol göstermek, her şeyde...»

«Evet, öyle alıştık, öyle alıştırdınız ki, her şeyde kendimizi yol göstermenize gerekser buluyoruz.»

İsmail Habip'in kanısınca, artık, işin söz yanı bitmişti. Şimdi, ne olacaktı? Paşa, onu kovacak mı, atacak mı, aşağılayacak mıydı?

Hayır, bunların hiç biri olmayacaktı. Paşa, söz düellosunun sonunun geldiğini anlayarak bunu tam sırasında keserek bir iki adımda İsmail Habip'in yanına çıktı, gülerek onun yanına vardığında bir giz söylüyormuşçasına, yine de bütün salondakilerin işiteceği bir sesle işi şakaya dönerek şöyle dedi:

«Hepsi iyi, hepsi, ama, sakın bu konuştuklarımızı İsmet Paşa işitmesin.»

Bunu söyledikten sonra, yürüyüp kendi yerine gitti. Söz düellosu yarım saat sürmüştü.

Paşanın, bu konuşulanları İsmet Paşanın işitmemesi üstüne söylediği söz, uzun zaman spekülasyon konusu olduysa da bunun rasgele bir yeğnik mizah türü olduğu açıktı.

Balo olayından sekiz ay sonra, ekim ayında, vali konağında sünnet düğünü vardı. İsmail Habip, yine, gündüz-

leyin yapılan düğüne İsmail Habip'i de çağırmişti. Arkadaşlarıyla bir köşeye çekilerek biraz içip biraz söyleşimlerken akşam da gelip çattı. Paşanın bu düğüne çağrılı olduğunu bildiğinden yeni bir doluya tutulmamak üzere, bahçeden yana, sünnet çocuklarının yattığı yerin yanındaki küçük odaya sığınmışlardı. İsmail Habip, vaktiyle Adana'da paşanın tarih sınavına tutulmuş, bunu başarıyla vermiş, İstanbul'daki İbaloda edebiyat sınavına tutulmuşsa da bunu atlatmağa çalışmış, çok ter dökmüştü. Üçüncü bir sınava tutulmamak uğruna girecek delik ararken bu sapa odacığı gözüne kestirmiş, arkadaşlarıyla oraya sığınmıştı.

Edebiyat öğretmeni, hem içip hem de söyleşirken, Gazi'nin bütün adamlarıyla baskın durumunda düğüne geldiğini gördü. Paşa, salona girer girmez, ilk iş olarak sünnet çocuklarının hatırlarını sormak üzere İsmail Habip'e arkadaşlarının buldukları yana geliverdi. Paşa, çocukların gönlünü aldıktan sonra, küçük odanın kapısında durakaldı. Kaçaklar, yakalanmışlardı, Kaçacak hiç bir yer yoktu. Paşa, İsmail Habip'in demlendiğini hemen gördü, kendisini görerek ayağa fırlayan bu eski adamına işaretle yanına çağırdı. İsmail Habip, güler yüzle kendisini çağıran paşanın yanına seğirterek elini öptü. Paşa, ancak eski arkadaşlarıyla konuşurken gösterdiği içtenlikle onu tatlı tatlı azarladı:

«Ne o İsmail Habip, bizi hiç aradığın yok. Ne gelir görürsünüz, ne bir iki satırla halimizi sorarsın!»

«Estağfurullah, efendimiz, bizler, salt tedirgin etmekten çekiniriz. En büyüğümüzü tedirgin etmekse kendini bilmezliğin en büyüğü olur.»

Paşa, son Adana gezisinden sözederek onu okşadı. Şükrü Naili Paşa, paşanın övgüsünü bütünleyen yeni övgülerle Edebiyat öğretmenini süslemeğe çalıştı. Şükrü Kaya da:

«Değerli arkadaşımızdır» diye onların yapmış olduğu

övgüleri perçinledi. Bu sırada paşanın adamlarından biri de İsmail Habip'in zekâsından sözetti. Bu, İsmail Habip'i utandırdı. Bu, pırlanta taşlarla yapılmakta olan bir yapıya kerpiç katmaktan başka bir şey değildi. Eğer bu sırada paşa, söylediklerinin tersini söylemiş olsaydı, bu kişiler, kesinlikle bütün söylediklerinin tersini söyler, adamı batırmaktan çekinmezlerdi.

İsmail Habip, 1925 yılında Edirne'de Milli Eğitim Müdürüydü. Mareşal Fevzi, yanında Şükrü Naili, Ali Sait paşalarla Edirne'ye gittiğinde İsmail Habip'le arkadaşları onlara yüz elli kişilik bir şölen vermişlerdi. İsmail Habip, Türk ocağı başkanıydı. Bu yüzden nutuk söylemek görevi ona düşmüştü. Konular da elverişliydi: «Sinan'ın camii, salt bir kubbe değil, bir düşünce küresidir. Avrupa fetih yolunun ilk toplanma merkezi olan Edirne'de o düşünen küre, şimdi, sağa ve sola bakınca iki yabancı sınır görek üzülp yalvarıyor: «Bari, bu sınırları benim göremeyeceğim kadar uzaklara götürün!»

Şükrü Naili Paşa, bu nutuktan öyle hoşlanmıştı ki, İsmail Habip'i nerede görse hep o nutuktan sözediyordu. Bu sırada da paşanın İsmail Habip'i övdüğünü görünce hemen o nutku andı:

«Müşir paşayla Edirne'ye gittiğimizde, bu, bize bir nutuk söyledi, yaşayışım boyunca daha böyle bir nutuk...»

Gazi, kaşları oynayarak:

«Ne zaman oldu bu?» diye sordu.

Şükrü Naili Paşa, toparlanarak:

«Üç dört yıl önce» deyiverdi.

Oysa, yedi yıl önceydi. Gazi:

«Nerenin Edirnesi, nerenin üç dört yılı, İsmail Habip, ilk zamanlardan beni devrim arkadaşımızdır» diye onu düzeltti.

Bu övgü sahnesi, böylece, ayakta beş on dakika sürdü. Çevrede kadınlı, erkekli bir grup toplanmıştı. Bu sırada,

ünlü jimnastik uzmanı Selim Sırrı Tarcan da grup arasında dikiliyor, fiçten arkadaşı İsmail Habip'in sekiz ay önce baloda başına gelenleri düşündükçe bu övgüleri mutlu bir yürekle dinliyordu. Gözlerinde gerçek bir dostluk sevinci yüyordu.

En sonra, Gazi, kendisine ayrılan yere yönelince İsmail Habip'le arkadaşları da kendi yerlerine dönerken bu övgülerin, okşamaların nerden çıktığını soranlara şöyle dedi:

«Hiç, sekiz ay önceki baloda haşlanmanın ödülü.»

İsmail Habip'le arkadaşları masalarına oturdukları sırada, Milli Eğitim Bakanı Doktor Reşit Galip çıkageldi:

«Kalk, seni masaya çağırıyor» dedi. Sonra, şaka olarak şunu ekledi: «Bak, çağırına da koskoca Milli Eğitim Bakanı memur edildi!»

İsmail Habip, yeni bir sınava tutulmak korkusuyla kalkıp gittiğinde paşa, onu karşısındaki sandalyeye oturttu. Sonra, masadakilere şöyle dedi:

«Ben, bu İsmail Habip'e beş altı ay önce baloda rastladım. Bunu görünce, insanın usuna, elbette, edebiyat gelir. Benim ona edebiyat nedir diye soracağım tuttu. Öğrencilerine anlattığı gibi, elbette, üç beş bayağı sözcükle bunu anlatabilirdi. Nevar ki Gazi soruyor, bayağı bir şey söylenmez. Yüksek bir şey söylemeğe ise (eliyle yalpalama davranışları yaptı) yer, zaman, uygun değil. Bilmiyorum deyip işin içinden çıkmak istedi. Ben de ille söyleteyim diye direttim. O da söylemem diye diretti. Di retiş, inat. Ne dersiniz, söylemedi. Elbette, söylemezdi. (Elinin deminki davranışlarını yineledi) Zemin, zaman elverişli değildi.»

İsmail Habip büyük kalplilik karşısında ayağa kalkarak şöyle kekeleydi:

«Efendimiz, eğer deminki, şimdiki iltifatlarıyla o balo gecesi kalbim kırıldı diye gönlümü almak istiyorsa, ant

içerim ki, üzülmeniz olasılığınızdan başka üzüntüm yoktu. Kırılmak ne demek? O gece, yarım saat muhatabınız olmak gibi bir onura kavuşmuştum. Bize azarınız bile bir mutluluktur. Ama, bu iltifatınız? Bizi asıl bu iltifat eziyor.»

Paşa, bakışının bir işaretiyle uşağı Çelebi'yi çağırarak:

«İsmail Habip'e rakı veriniz» dedi.

İsmail Habip, bunun üzerine, içinden: «Eyvah, dedi, biz, Fuat Fazlı ve bir iki arkadaşla akşamdan beri viski içip duruyorduk. Şimdi, buna rakı karıştırmak. Ancak, mademki buyuran o, ağı olsa içeceksin.»

Paşa, bu sırada doldurduğu kadehini uzattı:

«İsmail Habip'in onuruna!»

Herkes, paşayla birlikte kadehini kaldırmış, onun içmesini bekliyordu. İsmail Habip de bir eline rakı dolu kadehi, öbürüne su bardağını alarak ayağa kalktı, başeğdi. İçti, Paşa, böyle birkaç kez İsmail Habip'in onuruna kadeh kaldırdı. Ancak, bu kadeh kaldırımlar, birbirini öyle hızlı kovalamağa başladı ki, İsmail Habip, işin içinde bir şeyler olduğunu sezdi. Paşanın sesinin tonu da bu sırada değişmeğe başlamıştı. Bu da İsmail Habip'e karşı yolunda olmayan bir şeylerin düzenlendiğinin kanıtıydı. İsmail Habip, paşanın sesinde alayın açıkça titrediğini ayırttı:

«Habip beyefendinin...»

Kadehler, karşılıklı boşaltıldı. Bir kez daha paşanın sesi işitildi:

«Habip beyefendinin...»

İsmail Habip, içinden: «Eyvah, zaparta gelecek» diye söylendi. Bunun bir nedeni olmalıydı. Ancak, ne olabilirdi. Şu sırada kendisinde yolunda gitmeyen bir davranış olmamıştı. İsmail Habip, paşanın «onur»larını hep ayakta

karşılıyordu. Son kez, paşa kadehini uzattığı sırada şöyle dedi:

«Beyefendi, sakın rakı boğazınızı yakmasın!»

Paşanın bu son sözü, İsmail Habip'in kafasını bir şimşek hızıyla aydınlattı. Durum anlaşılıyordu. İçinden şimşek gibi şöyle düşündü: «Paşa, atlatılmağa hiç gelmez. Mazeretini açık söyle. Peki. İçmiyorsan, içmediğini bilsin. Ancak, içer görünerek içmemek, buna fena halde tutulurdu. Ben de rakı denen zıkkımı, kokusunu sevmediğimden su koyamam. Sert olduğundan da susuz içemem.» Bu yüzden, İsmail Habip, kadehin bir yudumunu suyun üç beş yudumuyla bastırarak durumu kurtarmağa çalışıyordu. Paşa, onun kadehe su koymadığını görerek İsmail Habip'in rakı yerine su içtiğini, kendisini, bayağı aldattığını sanmıştı. Cin gibi işlek bir zekâ taşıyan edebiyat öğretmeni, durumu şimşek hızıyla kavrayınca birdenbire büyüü bozdu: Hiç bir şey söylemeden bardaktan kadehe biraz su döktü. Kadehte ak helezonlar dönmeğe başladı: Bunu gören paşanın gözleri, ışıklı iki değerli taş gibi parladı. Bunun üzerine, paşa, yeni prozitetlerinde, bey, beyefendi yerine yine İsmail Habip adını kullanmağa başladı.

Institut kurde de Paris

ÇANAKKALE NUTKU

Ulusları antlaşmalardan çok duygular
bağlar

MUSTAFA KEMAL

Şükrü Kaya, Çanakkale'ye gidecekti. İçişleri Bakanı olarak bütün Çanakkale bölgesini denetleyecekti. Çankaya'ya paşaya vedağ edip direktif almağa gelmişti. Çalışma odasında karşılıklı oturmuş kahvelerini içerlerken paşa, şöyle konuştu:

«Çanakkaleye gidince aziz şehitlerimizi de ziyaret edeceksin. Bu görevi yapacağına kuşku yok. Yalnız, nasıl bir nutuk söyleyeceksin? Ben, söyleyeyim: Burada yatan aziz şehitlerimiz, sizi saygı ile anıyoruz, diyeceksin. Mehmetçik anıtının başında, dilinin bütün yeteneğiyle konuşacaksın. Burada rahat ve erinç içinde yatınız, diyeceksin. Siz olmasaydınız, siz göğsünüzü çelik kalelere siper etmeseydiniz bu boğaz aşılır, İstanbul işgal edilir, yurt toprakları istilâya uğrandı, diyeceksin.»

Şükrü Kaya, uzun kirpikli yeşil gözlerini paşanın gözlerinden kaçırıp halının desenlerine diikerek yanıt verdi:

«Evet, böyle konuşacağım, paşam.»

«Hayır, hayır, sen böylenin üstünde çok daha başka konuşacaksın. Dünyaya ünlercesine konuşacaksın. Orada, Çanakkale'de salt bizim şehitleri değil, bu toprak üstünde kanlarını döken insanları da, o kahraman savaşçıları da saygıyla, sevgiyle anacaksın!»

İçişleri Bakanı, başını kaldırdı:

«Paşam, ben bunu yapamam. Şundan ki, bu sözler, ancak, sizin söyleyeceğiniz yüksek sözlerdir.»

«Söyleyeceksin! Çanakkale'den dünyaya karşı böyle konuşacaksın. senin böyle konuşman gerek.»

Şükrü Kaya, bu direktifi aldıktan sonra, paşanın yanından ayrıldı. Akşama dek bunun üzerinde düşünerek dolaştı. Akşamüstü, paşanın verdiği buluşma saatinde yine onun yanına uğradı. Paşa, ona Çanakkale'de okuyacağı nutku içeren bir kâğıt uzattı. Paşa, içişleri bakanının ufacak bürokrat yetenekleriyle bu idealist, politik nutkun içinden çıkamayacağını düşünerek kendisi geniş kapsamlı bir nutuk karalamıştı. Şükrü Kaya, bunu alınca, bütün gün üzerine çöken ağırlığın etkisinden birdenbire kurtulduğunu duydu. Bu sorumu büyük nutuk, paşanın elinden çıkmış olduğundan, artık Çanakkale'ye rahatça gidebilirdi.

Şükrü Kaya, Çanakkale'ye gitti. Mehmetçik anıtının başında paşanın nutkunu okudu. Paşanın, bu nutkun içeriğine kattığı, yüksek, insancıl politikayla ilgili satırlar şöyleydi:

«(...) Bu ülkenin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost yurdu topraklarındasınız. Eriñç ile dinginlik içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak ülkelerden çocuklarını savaşa gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz! Çocuklarınız bizim bağırimzdadır. Eriñç içindedirler, eriñç içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim çocuklarımız olmuşlardır.»

Bu sözler, paşanın, Anafartalar'da süngüden geçirttiği İngiliz, Anzak denen Avusturyalı, Yeni Zelandalı düşman askerleriydi. Onlara, Mehmetçikler kertesinde acıdığını söylemek, elbette, yepyeni bir düşünüş örneğiydi. Paşa, bu idealistçe nutkun yeryüzünde yankı yapacağını, Türk gerçeği üstüne yeni düşünceler yayacağını çoktan hesaplamıştı. Anıtta söylenen nutuk, paşanın düşündüğü gibi, dünya gazetelerine yansımakta gecikmedi: O gün, Şükrü Kaya'nın nutkunu dinleyenler arasında bir iki de yabancı gazeteci vardı. Nutku olduğu gibi aldılar. İçindeki insancıl öğeleri ayıklayıp alarak hemen gazetelerine bildirdiler. Anglo-sakson dünya gazeteleriyle Fransız gazeteleri bu yepyeni idealist nutku hayranlıkla sayfalarını verdikten sonra, bu ülkelerin kamuoyu eyleme geçti. Birinci dünya savaşının anlamsal, maddi yaralarını şimdi bile varlıklarında taşıyan toplumların birçok insanı Türkiye'nin güneşli, idealist ufuklarına doğru barış güvercinlerinin gagalarında dostluk mektupları uçurdular. Bu mektup yağmuru, türlü katlardan geliyordu: Gözleri yaşlı analar, kardeşler, siyasal kişiler, askerler bu aradaydı. Hemen bütün bu mektupların ortak bir dili vardı: Hepsi, bu konuşmasından dolayı Şükrü Kaya'yı övüyor, kutluyordu.

Yurtta barış, dünyada barış düşüncesinin ya da düşünün söyleyicisi olan paşa, Şükrü Kaya'ya yağın dostluk mesalarının üstünde kendi yarattığı gümüş zeytin dallarının gölgesini görerek derin bir mutluluk duydu. Yeryüzü insanları, salt yeryüzü barışının değil, yeryüzü barış düşünün yinelenmesinden bile mutlu oluyorlardı. Hele azılı düşmanları sandıkları bir ulusun insanlarından dinledikleri bu barış meleği şarkısı, eski düşmanların mayalanmış kinleri, oç duyguları üzerine en inatçı yaraları sardırın büyümlü bir merhem gibi yağmıştı.

Institut kurde de Paris

ONUNCU YIL

Bugün, Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır. Kutlu olsun.

MUSTAFA KEMAL

Türkiye Cumhuriyeti, 1933 ekiminin 9'uncu günü onuncu yılına girecekti. Bu yüzden bütün Ankara'da coşkun tasarılar, hazırlıklar başlamıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, birçok usu başında kişi, düşmanların, bu güzel yapıtı uzur yıllar tedirgin etmeden bırakacaklarına inanmıyor, sekiz on yıl dokunulmadan kendini toparlamağa bırakılırsa artık onun topla yıkılamayacağını söylüyordu. O korkulu yıllar, arkada yine birçok tehlikeli olaylar bırakarak gelişmiş, onuncu yıl, eteklerinde siyasal başarı çiçekleri dolu olarak bayırdan inmiş hızla geliyordu. Ankara'nın bütün devlet adamlarıyla idealistleri, bürokratları, birkaç kaza geçirdiyse de çokça sakatlanmadan bugünlere, onuncu yıla gelip dayanmış olan cumhuriyeti sonsuz bir coşkunlukla kutlayacaklardı. Cumhuriyet, iç-dış düşmanların

birçok sabotajından kurtulma gücünü göstermiş, dirimcil olanaklara sahip olduğunu, bundan sonra da en güç sınavlardan başarıyla çıkabileceğini kanıtlamıştı. Bu, onuncu yıl, büyük bir gün olarak kutlanmalıydı. Bundan sonraki onuncu yıllar, hep bu onuncu yıldan güç, esin alacaktı. Cumhuriyetin kurucusunun da şimdi sağ, onun başında bulunuşu, ayrı bir muttu. Ankara, hipodromunda büyük bir geçit töreni yapılacak, burda onuncu yıl için hazırlanan marşlar söylenecek, bütün Türkiye okullarının izcileri, paşanın önünden geçecek, dost, düşman bütün dünyanın önemli devlet adamları ya da komutanları, elçileri, delegeleri, bu coşkun töreni görmek üzere çağrılacaktı. Giderek, İtalyan diktatörü 'Musolini'nin, hani, şu ikide bir Türkiye'nin akdeniz kıyılarına göz dikip oraya asker çıkarmağa özenen, bunun uğruna da birtakım gizli hazırlıklar yapan Mussolini'nin elçisini de çağıracaktı. Sovyet Rusya'dan devrimin büyük komutanlarından kimisini ya da devlet adamlarından önemli kişileri çağıracaktı. Sovyet Rusya, şimdi bile bir asker hükümeti olduğu gibi Türkiye de bir asker hükümetiydi. Henüz Sivil bir yönetime geçmek olanağını bulamamıştı. Sovyet Rusya gibi onun da başında, akbabalar, kuzgunlar, saldırı için sıra bekliyordu. Batılı devletler, Amerika da içlerinde, bugün dahi, Lozan antlaşmasını sindirmiş değildi. İngilizler, Musul petrol bölgesinin üzerine iyice çöreklenmişler, bu bölgenin üst yanındaki Türk sınırları içindeki halkları da ikide bir kışkırtarak kan dökülmesine, Türk ordusunun her an eli tetikte beklemesine yolaçıyorlardı. Yalnız yukardaki büyük kuzey komşumuz, dost bir bakışla düşmanların bu düşüncelerine bıyık altından gülümsüyordu. Yeni bir ordunun, ulusun hincini almak üzere Hitler'in gamalı haçlı bayrağı altında örgütlenen yeni faşizmle, İtalyan faşizminin, zorunlu çıkış noktaları arayan yeni emperyalizm tutkusu, şimdilik, tehlikeli kıvıltılar olarak görünüyordu. Tür-

kiye, epeyce kıyıda bulunuyorsa da ikinci bir dünya savaşının ateşleri onun damını da tutuşturabilirdi. Bu yüzden Türkiye'nin bir asker devleti olması gerekiyordu. Gücünün üstünde bir ordu kadrosu beslemek zorunu da bu yüzden yurttaşlarca olağan sayılıyordu.

İşte, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı böyle bir zamanda kutlanacaktı. Bu coşkun kutlama gürültüsü içinde bir tek durgun adam vardı. O da Cumhuriyetin kurucusuydu. Akşam sofralarında kutlamanın biçimlerinden konuşulurken onun da ikide bir şöyle dediği işitiliyordu:

«Bana gelince, ben hiç bir şey duymuyorum.»

Sofranın sürekli konuklarından, ayrıca en önemli kişilerinden olan Gazeteci Falih Rıfki, paşanın bu sözleri üzerine şöyle düşünüyordu: «Büyük eylemlerin adamıydı. Reformlarını da bitirdikten sonra, sanki, artık, hiç işi kalmamışa döndü. Acaba, bilmediğimiz bir hastalığı mı var?»

Zeki gazeteci, yürekli bir düşün adamıydı da. Artık, paşanın halkla bütün ilişkilerini kestiğini bir emeklinin dinging havasına büründüğünü görüyordu. Bir aralık sofrada yalnız kaldıklarında Paşaya şöyle ünledi:

«Atatürk, Cumhurbaşkanı olmadan önce halkla ilişki kuruyordunuz. yıllar var ki sizi yalnız biz, sofranızdakiler dinliyoruz. Ulusun sesinizi işittiği yok. Salt Meclis açılışlarında hükümetin verdiği yıllık raporu okuyorsunuz. Bütün ilişkiniz bu.»

Bu sözlere kulak konuğu olan içişleri bakanı Şükrü Kaya, jurnaller gibi, Paşaya şöyle dedi:

«Paşam, bakın, bakın, ne diyor Falih? Hükümetin hazırladığı raporu okumak. Ya cumhurbaşkanı başka ne yapar?»

Falih Rıfki Atay, Şükrü Kaya'nın jurnaline bakmadan, paşanın üzerinde işleyerek onuncu yıl töreninde kendine özgü bir nutuk söylemesine onu kandırdı. Birlikte hazırlanacak olan bu nutuk, daha sonra plağa da alınarak ge-

lecek kuşaklara en çok anlamla ünleyen bir belge olarak kalacaktı.

Bu onuncu yıl nutkundan daha önemli bir şey vardı: Onuncu Yıl marşı. Paşa, bunun için de gerekenlere buyruk vermişti: Zamanın en büyük şairlerinden biri sayılan Faruk Nafiz Çamlıbel'le paşanın yetiştirmesi olarak ün alan Behçet Kemal Çağlar'a birer onuncu yıl marşı yazmalarını da özel olarak buyurdu.

Faruk Nafiz'le çömezi durumunda olan Behçet Kemal, ayrı ayrı birer marş güftesi yazdılar. Paşa, az zamanda yazılan bu onuncu yıl şiirlerini okudu. Başkalarına okuttu. Her iki şiir de on dört heceyle, 7+7 ile yazılmıştı. Bu yüzden bunların en güzel dörtlükleri alınarak yeni bir şiir oluşturuldu. Sıra, bunları besteleyecek müzik ustalarını bulmaya gelmişti. Halk partisinin genel sekreteri Recep Peker, İsmet Paşa Kız Enstitüsü müdürü Münir Hayri'yi çağırarak marşın bestelenmesi için bir yarışma bildirisi hazırlanmasını istedi. Münir Hayri, ilk ağızda şöyle dedi:

«Efendim, ben yarışma düşüncesine karşıyım. Sonra müzikle bestekârlık bir günde esin ile elde edilecek işler değildir. Ülkemizde bu işi yapabilecek dört beş kişi vardır. Bu işi ancak bunlar yapabilir.»

Genel sekreter:

«Öyleyse, bunlara ayrı ayrı ısmarlayalım» dedi.

«Ya yargıcı kim olacak?»

«Peki, ne yapalım?»

«En iyisi bu işi bu beş besteciden birine vermektir. Örneğin Cemal Reşit'e.»

Recep Peker, Münir Hayri'nin dediğine uydu. Zamanın parlak bir müzik umudu olan Cemal Reşit'e başvurup ondan besteyi istediler. Besteci, onları şaşkırtan bir hızla marşı besteleyip getirdi. Bu iş, perde arkasında yangından mal kaçırmaya yapılmıştı. Beste, güzel bulunarak otuz bin plak yapıldı. Türkiye'nin her yanına gönderilen plaklar, az

zamanda her yanda söylenmeğe, mırıldanmağ başladı. Herkes, marşı güzel buluyordu.

Nevarki, bir gün, Recep Peker, Münir Hayri'yi apar topar çağırarak karşısına dikti. Yüzünden düşen bin parça oluyordu. Ona çıkışır gibi şöyle dedi:

«Gördün mü olanları? Senin aklına uyduk, başımıza iş açtık. İstiklâl Marşı'nın bestecisi Zeki bey de bir onuncu yıl marşı bestelemiş. Gazi'ye sunmuş. Paşa, dün akşam, bir de onu dinleyelim, dedi. Öbür akşam, köşkte dinlenecek. Elbette, Zeki bey, Müzik Öğretmen Okulu korusu ile, orkestra ile çalacak. Bizse, salt bizim plakları dinleteceğiz. Elbette Gazi onu beğenecek. Ben de yapacağımız plakları sana ödetirim.»

Bu kez de Münir Hayri'nin etekleri tutuştu. Otuz bin plağın parasını nerden bulup da verecekti? Ancak, bu sırada konuşmayı dinleyen Necip Ali (Küçüka), şöyle dedi:

«Efendim, müsaade ediniz de Münir ile bu işi konuşalım. O, bir şeytanlık bulur.»

İkisi başbaşa verip konuştular, bir çözüm bulmakta da gecikmediler. Hemen, Reşit Cemal'i (Rey) Ankara'ya çağdırtılar. Müzisyen, İstanbul'da oturuyordu. Cemal Reşit, Ankara'ya doğru yola çıkadursun, Münir Hayri ile Necip Ali, kozlarını benimsetmek üzere bir üç kâğıt düzenlediler.

Onlar, üç kâğıtçılıkla işi çözümlenmeğe çalışadursunlar, beride Müzik Öğretmen Okulu müdürü, İstiklâl marşının bestecisi Zeki (Üngör) de şimdi, Cumhurbaşkanlığı orkestrası olan eski Saray orkestrasının seksen kişilik kadrosu, Müzik Öğretmen Okulu öğrencilerinden oluşan kalabalık korosıyla dev gibi hazırlanıyordu.

Cumhuriyetin yeni kurulduğu, Hilafetin henüz kaldırılamadığı günlerdeydi. Saray orkestrasının ünlü şefi Zeki, Gazi'nin en yakın arkadaşlarından Mazhar Müfit'le Şişli'deki evinde oturmuş söyleşiyordu. Bu sırada, Zeki, Gazi'nin yöresinden gelen mektubu büyük bir ürpertiyle, coşkun-

lukla açıp okudu. Mazhar Müfit'le birlikte okudukları mektup, Zeki için çok sevindiriciydi. İri, gürbüz gövdesi, kırmızı, sağlıklı yüzüyle ayağa fırlayan İstiklâl marşı yaratıcısı, yıllardan sonra, Gazi'nin kendisini anmasından çok mutlu olmuştu. Koca istiklâl marşı, Hem Mehmet Âkif'in hem de kendi ruhunun göklerinde gürül gürül akan bir ırmak gibiydi. Şimdi, buna bir mut daha katılmaktaydı: Paşa, onu Cumhurbaşkanlığı orkestrasını kurmak üzere Ankara'ya çağırıyordu. Zeki, bu çağrıya çok sevindi. Bunun üzerine Mazhar Müfit'le uzun boylu konuşup dertleştiler. Mazhar Müfit'in, besteciye konuk gelişi de, temelde, Zeki'yi deşmek, Ankara'ya hazırlamak içindi. Müzisyen, elbette, bunu ayırtedemezdi. Bunlar, Gazi başta, hep eski tanıdıkları.

Hayati'nin mektubunun henüz dumanları tütmekteyken, ertesi gün, bir ulak gelerek Zeki'yi Ankara'ya çağırıldı. Hayati'nin yazdıklarını yineledi. Zeki, sevincinden uçarak hemen yola çıkacağını söyledi. İlk trenle de koltuğunun altında kemani, Ankara'ya yollandı. Zeki, Güzel Kemani çalmakla tanınmıştı. Bu yüzden, çağrıya, ünlü kemaniyle birlikte gitmişti. Ankara'ya varınca hiç zaman yitirmeden doğrudan Çankaya köşküne çıktı. Gazi de onu dört gözle bekliyordu. Salonun bir köşesinde çalan küçük orkestra artık paşayı doyuramaz olmuştu. Ankara'ya, Cumhurbaşkanlığının, şanına yakışır bir büyük orkestra gerekiyordu. O da Zeki'nin buyruğu altındaydı. Paşa, yerinden kalkarak Müzisyeni birkaç adım ötede karşıladı:

«Hoşgeldin, Zeki bey. Artık burada birlikte çalışacağız» dedi.

Zeki de ona şu mutlu yanıtı verdi:

«Elbette, paşam. Emredersiniz.»

Cumhurbaşkanıyla besteci anlaşmışsa da ortada gerekli olan orkestra yoktu. Ankara'da ise böyle bir şey yoktu. Aratılması da şu sırada olanaksızdı. Bunların, ancak

Istanbul'da bulunabileceğini ikisi de biliyordu. Orayı şöyle bir kolaçan edip gerekli kişileri birer birer avlamıyordu.. Başkaca çözüm yoktu. Viyolonist Zeki, Ankara'da birkaç gün kalıp durumu inceledikten sonra, yine İstanbul'a döndü. Orda sıkı bir müzisyen avına çıktı.

Bu avcılıkta da başarı sağladı: Piyanist Sadri'yi, viyolonist Halim'i, viyolonist Nedim'i. Flütist Kadri'yi avlayarak bir küçük orkestra topluluğu halinde Ankara'ya postalandı. Bu küçük grup, şimdilik, Ankara'ya yerleşerek sonradan kurulacak büyük orkestranın çekirdeğini oluşturacaktı. Abdurrahman Çelebi görevi görecekti. Zeki, İstanbul'da bu avcılığı sürdürürken Halife Abdülmecit'e pek görünmeğe çalışıyordu. Şundan ki, eski Saray orkestrası, padişahın kaçıışından sonra, Halife Abdülmecit'in buyruğuna geçmişti. Şimdi, bu orkestrayı kemirerek Ankara'ya giden müzikçilerin kendi istekleriyle gittiği bilinecekti. Zeki, bugünlerde, yine Abdülmecit'e duyurmamağa çalışarak onun yaveri Edip Servet'le görüştü. Bu subay, halifenin yanında Gazi'nin espiyonu olarak bulunmaktaydı. Zeki, İstanbul'da bütün gerekli işleri yapıp orkestranın geri kalan üyelerini Ankara'ya aktarmanın düzenini aldıktan sonra, trene atlayarak oraya yollandı. Yine, geçenki gibi doğruca Çankaya'ya çıktı. İstanbul'dan aşırıp getirdiği küçük orkestra o akşam yönetiminde ilk konserini verdi. Büyük bir çağrılı topluluğun ortasında paşa da güler yüzle batı müziğinin güzel parçalarını dinlerken:

«Halkın da müzik gereksinimini düşünmelidir» diye bir konuşma yaptı. Bu orkestra çekirdeğinin Çankaya'dan çıkıp kocaman bir örgütle halkın müzik açlığına yanıt vermesi gerektiğini anlattı. Bu da ancak İstanbul'daki Saray orkestrasının Ankara'ya getirilmesiyle olabilirdi. Zeki de Paşa gibi düşündüğünü söyledi. Evet, Saray Orkestrasının Ankara'ya getirilmesi gerekiyordu:

«Evet, paşam, orkestrayı Ankara'ya getirelim.»

Sofradakiler, Zeki'nin, Saray orkestrası şefinin bu rahat sözüne güldüler. Hemen hepsi, bunun olmayacak bir iş olduğuna inanıyordu. Zeki'nin peki deyişi, hemen hepsinin tuhafına gitmişti. Oysa, Zeki, İstanbul'a boşuna gitmemişti. Orda bütün müzisyenlerle ayrı ayrı görüşerek hepsini Ankara'ya gitmeğe razı etmişti. Paşaya, güçlüce evet deyişinin nedeni buydu. Sofradakilerin böyle bilir bilmez gülmelerine çok içerleyen Zeki, bu işi hemen oracıkta çözümlenmeğe karar verdi. Başyaver Rüşühi'nin aracılığıyla İstanbul'daki adamına bir telgraf çekti: «Merkez komutanıyla görüşüp hemen yola çıkınız» diye hepsinin gözleri önünde çekilen telgrafa da hemen hepsi bıyık altından güldü. Yalnız, Gazi, kararlı insanların neler yapabileceğini deneyerek bildiğinden bu alaylı gülüşlere katılmadı. Ankara'dan giden telgrafa gelen kanıtta orkestranın Ankara'da bulunacağı gün, saat bildirildiğinden trenin istasyona gireceği saatte başbakan İsmet Paşa'yla Kâzım Paşa başlarında olarak, bütün o akşam Zeki'nin telgrafiyle alay edenler, orda dikilmiş, sonsuz bir ilgiyle bekliyorlardı. Onların önünde bir aşağı bir yukarı dolaşıp duran Zeki'nin yüreği korkudan küt küt atıyor, çok uzaklardan işitilen silik tren düdükleri, içine baygınlıklar veriyordu. İnsanoğluna hiçbir zaman yüzde yüz güvenilemeyeceğini birçok görgüsüyle yakından biliyordu. «Acaba ne olacak? Ya gelmezlerse?» diye içinden yineleyerek gözünün uciyle de kendisine gülmüş olan Çankayalılara bakıyor, «inşallah hepsinin yüzü kara çıkar» diye bayağı dua ediyordu. En sonra, tren utku düdükleri çalarak gara doğru süzülmeğe başladı. Zeki, iri gövdesiyle iledi doğru koştı. Fabrikanın karşısına gelmiş olan trenin penceresinden bir yığın tanıdık el sallanıyordu. Az kalsın adamcağızın yüreği ağızından gelecekti. Evet, geliyorlardı. İşte, tanıdık sanatçı başları da pencerelerden dışarı sarkmağa başlamıştı. Bunları gören Zeki, coşkunlukla bağırdı:

«Geliyorlar!»

Takım taklavatiyle trenden inen seksen beş kişilik orkestra takımı, başbakan İsmet'le Meclis başkanı Kâzım'ca elleri sıkılarak karşılandı.

Orkestra ,istasyondaki Osmanlı bankasının anbarına yerleştirildi. Bu sırada öteki küçük orkestra her akşam Çankaya'nın yemek salonunda çalışıyor, büyük orkestra ise yerin darlığı yüzünden şimdilik bu olanağı bulamıyordu. Zeki, orkestrayı, büyük bir sınava hazırlamak üzere bütün gücüyle çalışıyordu. En sonra, bu büyük, kalabalık orkestra, ilk konserini Gazi'nin de onurlandırdığı Türk Ocağı salonunda verdi. Büyük orkestrayı Ankara'ya kaçıran Zeki, artık, paşanın gözünde en önemli kişilerden biri olup çıkmıştı. Müzikçinin istiklâl marşının bestelenişinden gelen ünü, orkestrayı Ankara'ya taşımasıyla birkaç kat daha artmıştı. Paşa, onu hemen her akşam sofrasında alıkoymuyor, onun müzik düşüncelerinden ülkeyi yararlandırmanın çözümünü üzerinde duruyordu. Bir akşam, yine müzik üstüne konuşuyorlardı. Paşa, sordu:

«Zeki bey, ülke için gerekli müzik üstüne neler düşünüyorsunuz?»

O zaman, okullarda dümtekli alaturka müzik dersleri verililiyordu. Müzisyen Paşaya bu konuda şöyle yanıt verdi:

«İlkönce okullardan başlamak, yetenekli öğretmenler bulmak gerekir. Sonra, hem müzik öğretmeni hem de bandoya, orkestraya öge yetiştirecek bir okul açmak zorunu vardır.»

Batı müziğini okutacak bir okulun açılması düşüncesi, paşayı birdenbire coşturmuştu. Yapılacak okulun yerini saptamak üzere hemen ertesi gün, Zeki'yi Milli Eğitim bakanıyla Cebeci'ye gönderdi. Orda, düzlükte bir bostan vardı. Bakan da Zeki de orayı okul için elverişli buldular. Milli Eğitim bakanı, bostanı Zeki adına istimlak ettirdi. Hemen, o parasız pulsuz dönemde, hükümetin kasası

tamtakirken, 120,000 lira bulunarak okulun temelleri atıldı, yapımına başlandı. Böylece, paşanın batı uygarlığının öğelerinden olan müziğe verdiği değer de su yüzüne çıkmıştı. Sonra, devlet konservatuarı denen kuruluş da bu okulun yardımıyla kurulacaktı. Sonra, devlet operası sanatçıları da birer varlık olarak hep bu bostana atılan temelden yetişeceklerdi. Paşanın müzik kültürü, Zeki'ye göre, onun sanısına göre çok güçlüydü. Özellikle alaturka şarkıları, üstatlar kertesinde güzel söyleyişine dikkat etmiş, şaşırmıştı. Kendisi, alaturka müziğe tutkun olmakla birlikte müziğimizin fenni müziğe uyarlanması yanlısıydı. Bunu, sık sık paşanın ağzından dinleyen Zeki, çok seviyordu. Batı müziğinin Türkiye'de bir ağırlık kazanması çabaları ilerledikçe o da Türkiye'de yapılan reformların bir bölükçülüğünü kendisi yapacağından bayağı mutlu oluyordu. İşte, daha önce yeni Türk harflerinin alındığı sırada paşanın nasıl bir yeni harfler marşı bestelediğini görmüştük. Bunda, Zeki'nin de ilgisi olduğundan bir daha özetleyelim: Yeni harfleri ulusa sevimli göstermek gerekiyordu. Bu tepeden inme reformu biraz da halkın istediği bir şey gibi göstermeliydi. Buna müziğin yardımcı olması hiç de kötü olmayacaktı. Bütün Türkiye'de her yeniliğe olduğu gibi bu reforma karşı da bir pasif direniş başlamıştı. Bu direnişi çökertmeliydi. Paşanın kafasında bir yeni harfler marşı yapma düşüncesi doğmuştu. Bunu da kendi bestelemek istiyordu. Bu civcivli günlerden bir akşam, başyaver Rüsuhi telefon ederek paşanın kendisini hemen köşkte beklediğini söyledi. Zeki, önemli bir iş olduğunu anlayarak köşke koştu. Paşa, daha selâm sabaha gerek görmeden Zeki'ye şöyle dedi:

«Yeni harfleri benimseyenler var. Sen, şuna bir marş yapsan. İş, daha kolaylaşır.»

Zeki, A, B, C diye tutturup nasıl bir marş yapacağını düşündü. Müzik, araç olarak kullanılabilirse de bu kerte

ayağa düşürülebilir miydi? Bu kerte bayağı bir konunun marş haline getirilmesi nice olurdu? Ya kötü bir şey olur da herkes buna dudak bükerse hali ne olacaktı? Başkalarını bir yana bırak, bunu paşa da beğenmeyebilirdi. Hemen usuna kurtarıcı bir düşünce geldi:

«Paşam, siz de katılırsanız, yaparım» deyiverdi. Paşa, onun amacını anlamıştı. Hiç düşünmeden:

«Peki» dedi.

Zeki, hemen piyanonun başına geçerek bir yandan içip bir yandan da çalmağa başladı. A, B, U, I diye bir hava tutturarak paşayla birlikte söylüyor, piyanonun yardımıyla üçlü bir çalışma sistemi içinde marşı yaratmağa çalışıyorlardı. Uzun uzadıya çalıştılar. Sn sonra, bunun bir şeye benzediğini sanarak çalışmayı bıraktılar. Paşa da ömründe ilk kez bir marşı bestelediğine inanarak seviniyordu. İkisi de içkiliydi. Esin perisi ispirotodan kanatlar takarak başlarının üzerinde dolaşıp durmaktaydı. Biraz dinlendiler. Sonra, Zeki, marşı piyanoda bir kez daha tek başına çaldı. Paşa, eleştirici bir dikkatle dinledi. Bu sırada, salona birçok kişi girmişti. Falih Rıfki Atay da aralarındaydı. Paşa, ona şu buyruğu verdi:

«Yarınki gazeteye bu marşı koyun!»

Titiz bir sanatçı olan Zeki, bu ivedenlikten ürkerek birdenbire atıldı:

«Yooo, ivedi davranmayalım, paşam. Hele, bir görelim bakalım.»

Paşa ile Zeki bütün gecenin uykusuzluğunu, yorgunluğunu çıkarmak üzere yatmağa giderken akşama bunu bütün köşkün adamlarıyla meşketmeğe karar verdiler.

Paşa, o akşam, erkenden köşkün bütün adamlarını, aşçısını, uşağını, şoförünü, seyisini, kapıcısını, sonra, bütün sofradaşlarını çevresine topladı. Zeki, şefliği aldı. Hep birden marşı söylemeğe başladılar. Marşı öyle

çok yinelediler ki meşk durduğunda hiç kimsede söz söyleyecek güç kalmamıştı.

Yine, köşkten sabaha karşı ayrılan konukların herbiri bir yana dağılınca, Zeki de yardımcısını çağırdı. Harfler marşının notasını ona verdi:

«Al şu notayı, çabuk yaz, bandoya ver. Hemen meşk etmelerini söyle. Bu akşamki nöbete kesinlikle yetiştirsinler, çalışsınlar» dedi. Bando, o akşam marşı çalacaktı. Bando, her akşam Kızılay merkezinin önünde nöbet çalmaktaydı. Zeki, hemen yatarak birkaç saatçik kestirdi. Kalktığında vakit öğleydi. Saat üçe doğru, Müzik öğretmen Okulundaki kendi öğrencilerinden birkaçını karşısına aldı:

«Gazi, gelir de bu yeni marşı dinlerse, siz de söyleyin» diyerek bandonun bulunduğu yere gönderdi.

Gazi, ikinci üstü otomobilini bandonun çaldığı yerde durdurdu. Bando şefine:

«Harfler marşını çalar mısınız?» dedi.

«Emredersiniz.»

Şef, elini havaya kaldırarak bandoya çalma buyruğu verdi. Bu marşı, bandodan başka hiç kimse bilmiyordu. Marş sürerken Gazi, otomobilden indi. Bandonun çevresindeki kalabalığa:

«Ey ahali, bu yeni marşı içinizde bilenler var mı?» diye sordu. Bunun üzerine orda hazır bekleyen Müzik Öğretmen Okulu öğrencileri:

«Biz, varız, efendim» diye bağırdılar.

Paşa, sevindi:

«Söyleyin, bakayım, öyleyse» diye buyurdu.

Bandoyla birlikte gençler de marşa başlayınca hava değişti. Ortalık neşelendi. Hemen bütün orda bulunanlar, kulak kabartarak güfteyi yakalamağa, onlara katılmağa çabalıyordu. Bu kez, hem bando hem de koro şefi durumunu alan paşa, elindeki bastonıyla havada biçimler çi-

zerek hem bandoyu hem de koroya katılan kalabalığa yönetmeğe başladı. Marş, böylece, birkaç kez yinelandı. Sonra, paşa, halka şunları söyledi:

«Bu, gördüğünüz gibi, bizim yeni harflerin marşidir. İşte, öğrendiniz. Bilmeyenler de öğretiniz. Hepinizin öğrenip söylemesi bir ödevdir.»

Paşa, sonra, sevinçle ordan ayrıldı.

İşte, ikinci onuncu yıl marşını besteleyen müzisyen, bu Zeki idi. Paşa, onun etkisinden kolayca kurtulamazdı. Şimdi, Zeki'nin karşısına hiç de hesapta bulunmayan bir rakip dikilmişti. Cemal Reşit Rey'in salt bir plağı vardı. Oysa, öbür yanda Zeki'nin elinde ağır makineli tüfek bölüğüne benzeyen koskoca bir orkestra ile bir de Müzik Öğretmen Okulu korosu vardı. Bu ağırlık, bir plağı kolayca çiğneyip geçebilirdi. Bu yüzden, gerek Recep Peker, gerekse onun başına bu belâyı açmış olan Münir Hayri, kaygu içinde yüzüyordu. Gerçi, bir şeytanlık düşünülmüşse de Gazi'nin, bu şeytanlığı yutup yutmayacağı bilinemezdi. Otuz bin plağın parasını ödemek sözkonusu olunca, iş, kıyasıya bir savaş hiylesi bulmağa dökmüştü. Paşa, her iki besteyi de o akşam dinleyecek, ona göre kazanan belli olacaktı. Gazi'nin kafasında, Zeki'nin iri gövdesi, ak saçlı kocaman, anlamlı başı, kırmızı yüzü bir zafer heykeli gibi yer alıyordu. Bakalım, ne olacaktı? Paşa, ilkin Cemal Reşit'in plağını dinleyip sonra, temel zemi bey marşına geçmeye hazırlanıyordu. Ancak, bu sırada Münir Hayri'nin şeytanları, mizansenini kendi düşüncelerine göre ayarlamakta ivedi davranarak, paşaya ilkin Zeki'nin marşını dinlettiler: Müzik Öğretmen Okulu korosu, Cumhurbaşkanlığı orkestrasının eşliğinde Zeki'nin gerçekten çok güzel marşını dört sesle söyledi. Paşanın büyük bir doyunluk içinde gülümsediği görülüyordu. İstiklâl marşının yaratıcısı,

burda da kendini göstermişti. Kefenin gözündeki bu ağırlığı her ağırlık kolayca havaya kaldıramazdı. Paşanın etkilendiğini gören şeytanlar, biraz dinlenmesini istediler. Gececek zaman, bu etkinin azalmasını ısağlayabilirdi. Biraz sonra, öbür marşın dinlenmesine sıra geldiğinde, Münir Hayri, plağın balkondan dinleneceğini söyledi. Paşa, çok şaşırıldı. O da ne demektir? Yine de isteneni yaparak, çağrılılarla balkona çıktı:

«Olur, buyrun balkona» dedi.

Sahneleme, sessizce, habersizce yapılmıştı. Paşayla adamlarının balkona çıkmasıyla Balkonun altına sıralanmış olan bütün muhafız alayı ile bandonun hep birden geceye dalga dalga yayılan gür, etkileyici sesi top gibi gürlendi:

Çıktık açık alınlı on yılda her savaştan

On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan.

Ankara'nın dingin, sessiz gecesi, şimdiye dek böyle coşkun, etkileyici bir ses işitmemiş gibiydi. Gözleri, paşanın yüzünden hiç ayrılmayan Münir Hayri'nin şeytanları, onun sarı kirpiklerinde toplanmağa başlayan yaşları görünce sevinçten yerlerinde tepinmeğe başladılar. Marş bittiğinde bunu paşanın yanbaşı dinleyen Zeki de bitmişti. O da paşanın gözlerindeki yaşları görmüştü. Paşa, sınav bittikten sonra, düşüncesini açıkça söyledi:

«Zeki beyin marşı çok güzel. Nevarki, bunu herkes kolayca söyleyebilecektir. Hem de çok etkili. Cemal beyin marşı sürülecektir.»

Ertesi gün, Halk Partisi genel sekreteri Recep Peker, Münir Hayri'yi bürosuna çağırdı. Yuvarlak, etli, kırmızı yüzünde bir sevinç tülü dalgalanıyordu:

«Bu marş değiştirilseydi ben istifa edecektim» dedi.

29 ekim 1933 günü, biraz serin olmakla birlikte güneşli, güzel bir bozkır günüydü. Türkiye, onuncu yılı kutlamak uğruna günlerden beri hazırlanmıştı. Türkiye'nin on

yılı savaşız geçtiğinden hemen herkes sevinçliydi. Vaktiyle, bu talihsiz ülkenin iki üç yıl bile savaşız kalmayacağına öyle inanılmıştı ki, şimdi, bu on yılın nasıl olup da savaşız geçtiğine kimse inanamıyordu. Bütün Türkiye'nin sevinez hazırladığı bu törenler gününe bir tek yorgun olarak giden Gazi idi denilebilirdi. Belki de yakında başlayacak olan korkunç siroz hastalığının ilk belirtisiz izleri gizli canavarlar gibi dokular arasında dolaşıyor, ona anlamı bilinmez bir yorgunluk, yaşam bıkkınlığı veriyordu. Onuncu yılı simgeleyen anlı şanlı bir nutuk vermesi kendisine duyurulduğunda buna hiç de hazırlıklı olmadığı görüldü. Baş gazetecisi olan Falih Rifkı Atay ise bunun üzerinde direndi. Birlikte düşünerek bir nutuk hazırladılar.

Paşa, Falih Rifkı ile hazırladığı nutku, eşine dostuna okuyarak onların düşüncesini soruyordu. Genel sekreter Hikmet Bayur, bir sabah odasına girdiğinde ince keten gömleğiyle divana bağdaş kurmuş kahvesini içiyordu. Bayur'un geldiğini görünce hemen sedirin üzerinde duran nutkun müsveddelerini alarak ona:

«Dur, sana da onuncu yıl nutkunu okuyayım. Hele bir dinle. Maarif vekili olmadan önce bunu dinleyiver. Sonra, vaktin olmaz» dedi. Sonra, Türk ulusuna sözvermelerle, iyimserliklerle dopdolu olan nutku biraz Rumeli diyaleğine çalan sözleriyle okudu. Paşanın nutku, Türk'ün geleceğinin parlaklığından sözederken» bütün bu işler gerçekleştiğinde beni unutmayınız» diyordu. Bu söz, Hikmet Bayur'a çok acı geldi. Sanki, Paşa bir vasiyetname yazıyor gibiydi. Kim bilir, belki de Paşa, gizliden gizliye pek belli belirsiz gelen hastalık sinyallerini ruhunun kulaklarıyla duyuyor, kendisini sevenleri uyarmak istiyordu. Ancak, Yeni Milli Eğitim bakanı adayı, bu sözün nutuktan çıkarılmasını diledi, nedenini de şöyle açıkladı:

«Beni unutmayınız sözünü nutuktan çıkarınız. Şundan ki, bu ,ayırılmağa hazırlanmış gibi bir duygu uyandırıyor.»

Paşa, bunun üzerine şöyle bir düşündü. Bu sözü nutuktan çıkardı.

Paşa, belleği oldukça zayıfladığından bu nutku kâğıtta okumak üzere de hazırladı. Eski koşu yerindeki derme çatma tribünler onarılmış, sabahın erken saatlerinde, Türkiye'nin her yanından gelen izcilerle meslek örgütleri delegeleri, Ankara yöresinin seymen örgütü, bütün yöredeki ordu birlikleri, gıcır gıcır giynekleri, gereçleriyle hazırlanmış, koşu alanının çevresinde dizilmiş, saf tutmuştu. Gazi, törensel giynekleri içinde görüldüğünde, sağında solunda iki çok önemli yabancıнын yer aldığı görüldü. Sovyet Rusya Yüksek prezidyum başkanı Cumhurbaşkanı Varoşilof paşanın sağında Sovyet devriminin en büyük askerlerinden biri olan Budyeni de solunda yer almıştı. Bütün yabancı devlet elçileri de tribündeki yerlerini almış, ilgiyle töreni beklemekteydiler.

Tören, Cumhurbaşkanlığı bandosunun İstiklâl marşını çalmasıyla başladı. On binlerce kişi, buna katıldı. Sonra, yine on binlerce kişi onuncu yıl marşını söyledi. Askerlerin, öğrencilerin sesleri, insanın damarlarındaki kanı coşturan bir gürlükte göklere yükseldi. Sıra, Cumhurbaşkanının onuncu yıl nutkunu söylemesine gelmişti. On binlerce kişinin gözü, karşıdaki tribünde kara protokol giyneği içinde bir biblo gibi görünen Gazi'ye dikilmişti. Hoparlör, birden tarihin derinliklerinden gelir gibi fışkıran boğuk sesi dalga dalga çevreye yaydı. On binlerce kişi, ilk kez, bir efsane kahramanı olarak düşündüğü adamın sesini de işitmiş oldu. Gazi, günlerdir elinde dolaşıp duran kâğıtlardan onuncu yıl nutkunu şöylece okudu:

«Türk ulusu!

Ulusal kurtuluş savaşına başladığımızın on beşinci yılındayız. Bugün, Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

«Yurttaşlarım!»

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.

«Bundaki başarıyı Türk ulusunun ve onun değerli ordusunun bir ve birlikte olarak dirençlice yürütmesine borçluyuz.

«Nevarki, yaptıklarımızı hiçbir zaman yeterli görmeyiz. Şundan ki, daha çok ve daha büyük işler yapmak zorunda kararlılığımızdayız. Yurdumuzu yeryüzünün en bayındır ve en uygar ülkeleri düzeyine çıkaracağız. Ulusumuzu en geniş refah, araç ve kaynaklarına sahip kılacağız. Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız.

«Bu yüzden, bizce zaman ölçüsü, geçmiş yüzyılların gevşetici düşünüşüne göre değil, yüzyılımızın hız ve devinim kavramına göre düşünülmelidir. Geçen zamana göre daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunu da başaracağımızdan kuşukum yoktur. Şundan ki, Türk ulusunun karakteri yüksektir. Türk ulusu çalışkandır. Türk ulusu zekiidir. Şundan ki, Türk ulusu ulusal birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve şundan ki, Türk ulusunun yürümekte olduğu ilerleyiş ve uygarlık yolunda, elinde, kafasında tuttuğu meşale, olumlu bilimdir. Şunu da önemle belirtmeliyim ki, yüksek bir insan toplumu olan Türk ulusunun bir tarih niteliği de güzel sanatları sevmek, onda yükselmektir. Bundan dolayıdır ki, ulusumuzun yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, doğuştan zekâsını, bilime bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, ulusal birlik duygusunu, sürekllice ve hertürlü araç ve önlemlerle besleyerek geliştirmek ulusal ülkümüzdür.

«Türk ulusuna çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün insanlığa gerçek erinçin sağlanması yolunda, kendine düşen uygar ödevi yapmakta başarıya ulaştıracaktır.

«Büyük Türk ulusu! On beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde başarı sözü veren çok sözlenimi işittin. Mutluyum ki,

bu sözlerimin hiçbirinde, ulusumun, benim üstüme olan güvenini sarsacak bir başarısızlığa uğramadım.

«Bugün, özdeş inan ve kesinlikle söylüyorum ki, ulusal ülküye eksiksiz bir bütünlükle yürütmekte olan Türk ulusunun büyük ulus olduğunu bütün uygar dünya, az zamanda, bir kez daha tanıyacaktır.

«Asla kuşkusuz yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük uygar niteliği ve büyük uygar yeteneği, bundan sonraki gelişmesiyle, geleceğin yüksek uygarlık ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

«Türk ulusu, ölümsüzlüğe akıp giden her on yılda, bu büyük ulus bayramını daha büyük onurlarla, mutlarla, erinç ve bolluk içinde kutlamayı gönülden dilerim. Ne mutlu Türküm diyene!»

Nutuk bitince her yandan gökgürültüsüne benzeyen yaşasınlar yükseldi. Sonra, asker geçmeğe başladı. Geniş saflarla geçen Mehmetçiklerin başları üzerinden avcı, bombardıman uçakları da alçaktan uçarak geçmeğe başladı. Yerde piyadeler, Gazi'nin önünden geçerken sert bir biçimde hızla başlarını ona çeviriyor, onun saçları dökülmüş büyük başını, sarışın yüzünü şimşek hızıyla göreyerek uzaklaşıyorlardı. Sonra, zırhlı araçlar, zayıf kadrolarıyla geçmeğe başladı. Batının bütün temsilcileri, özellikle, Mussolini'nin yeni emperyalizmini temsil eden İtalyan büyük elçisi, bu zayıf, eksik derme çatma gibi görünen savaş araçlarını dudaklarındaki küçümseyen gülümsemelerle seyrediyorlardı. Ordu birlikleri geçip gittikten sonra, izci takımları geçmeğe başlamıştı ki, İtalyan elçisi, yanbaşındaki Sovyet büyük elçisine, başkalarına da işittirircesine, ordunun eksik kadrolarını anlatmak isteyerek:

«Gerisi nerede? diye Fransızca sordu.

Sovyet büyük elçisi ona şu yanıtı verdi:

«Moskova'da!»

1926 dan beri Mussolini, durmadan Anadolu ile, Tür-

kiye lokmasıyla uğraşıp duruyordu. Eski Roma İmparatorluğunun bir ara Anadolu'da egemen olmasını bir hak bilen Mussolini, burayı yine ele geçirmeyi kafasına koymuştu. Ancak, Gazi'nin, bir kez daha çizmelerini giyeceğini bildiğinden, bu sözün Mustafa Kemal'in ağzından çıktığını da işittiğinden umudu kırıktı. Yine de Afrika'nın zayıf ülkelerinden birini, şimdiye dek sömürge olmaktan nasıl olmuşsa kurtulmuş birini şavullayıp orası için hazırlık yaptığı sırada erek Türkiye imişçesine konuşmalar yapıyor, Anadolu'da can veren yüz binlerce Yunanlı'nın serüvenini bilen İtalyan askerlerinin canını sıkıyordu. Hiçbiri Mustafa Kemal'in çizmeleri altında ezilmek istemiyordu. Müzik, sanat, aşk ulusu diye ün kazanmış bu yumuşak doğallı tatlı İtalyan ulusunu, eski halklar arası köle yığınlarının torunları olan bu ezilmiş sanatçı halk yığınlarını haksız bir savaşa sürmek, hele Mustafa Kemal'e karşı savaşa sürmek çok zordu. Diktatörün bütün prestijini tuzbuz edecek kayalıklar, Anadolu'da beklemekteydi. Mustafa Kemal de makarnacı dediği bu batı ülkesi çocuklarının kendisine karşı döğüşmek istemediklerini yakından biliyordu. Bunu Mussolini de biliyordu. Ele geçirmeğe hazırlandığı Haile Selasiye'nin ülkesini gözlerden saklamak uğruna sık sık Antalya kıyılarının güzelliğinden sözediyordu.

Gazi'nin onuncu yıl nutku, bütün Türkiye'nin umutsuz aydınları üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Çıkarılan büyük af da birçok yarayı sarmış, ülkeye görece bir ferahlık getirmişti. Hele, onuncu yıl marşı, çoluk çocuğun ağzına düşmüş, her yanda söyleniyordu.

Onuncu yıldönümü töreninden sonra, akşamüstü, Çankaya'da çok büyük bir şölen hazırlandı. Bunun bu kente büyük oluşunun nedeni belliydi: Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı Mareşal Varoşilof'la Mareşal Budyenni sofranın baş konuklarıydı. Her iki konuk da sofrada parlak asker üniformalarıyla yerlerini aldı. Onların onuncu yıl dönümünü

onurlandırmalarının bir nedeni de şuydu: Başbakan İsmet Paşa, birçok Türk aydınını arkasına takıp Halk Partisinin genelsekreterini de yanına alarak çağrılı konuk biçiminde Sovyet Rusya'ya gitmişler, yeni sosyalist uygarlığın ana çizgilerini görerek dönmüşler, onlar da Sovyetlerin en büyük adamlarını onuncu yıl törenine çağırmışlardı. Varoşilof'la Budyenni'nin törende bulunuşu, ulusal kurtuluş savaşını da dile getirmiş, özellikle, o zaman Sovyetlerin, batı emperyalizmine karşı savaş verirken Türkiye'nin yanbaşında yer alışı, Mussolini'ye bir kez daha hatırlatılmak istenmişti. Şimdi, Gazi'nin sağında, solunda yer alarak Türk bağımsızlığı onuruna kadeh kaldırıp su gibi votka içen her iki büyük rütbeli asker, devlet adamı, bir kez daha batı emperyalizminin yeni temsilcisi Mussolini'ye karşı Sovyet Rusya'nın gözdağı gibi dikiliyorlardı.

Daha çok törensel ülke işlerinden filan sözediliyor, her iki komşu da bunlara katılıyordu, özellikle Varoşilof, Gazi'den sonra, karşısındaki İsmet Paşaya değer vereceğine genelsekreter olduğunu bildiği Recep Peker'e ünlüyordu. Onu, Sovyet diktatörü Stalin'le eşit tutuyordu. Büyük Ruslara votkayı dayayan sofranın büyükleri, daha çok günün izlenimlerinden sözetmeyi yeğ tutuyorlardı. Onuncu yıl nutku, en çok üzerinde durulan coşturucu öğelerden biriydi. Bunu öven öveneydi. Ulusun kanına yepyeni bir aşı olmuştu. Paşa, bu sırada kendisine ilgiyle bakan yakınlarından birkadına şöyle dedi:

«Çocuğum bilmiş olasın ki bana bu nutku söyleten şu arkadaşdır.»

Bunu söylerken sarışın, yakışıklı bir adam olan kendi gazetecisi Falih Rifki Atay'ı gösterdi. Falih Rifki Atay, İsmet Paşanın yanında Moskova'ya çağrılan, orda iyice ağırlandıktan sonra, Türkiye'ye döndüğünde, «Sovyet Rusya» diye yansız koskoca bir kitap yazan adamdı. Varoşilof'la, Budyenni ile de ordan tanışıyordu.

İki büyük Sovyet adamının hazır bulunduğu şölende eli dört kişi yer almıştı. Yemek masası bile daha önceden hazırlanmıştı: Bu kocaman masa, Viyanalı ünlü bir ustaya yaptırılmıştı. Birkaç parçadan yapılmıştı. Hepsi birbirine eklenince Gazi anlamına gelen «G» harfi oluşuyordu. Yemek çok neşeli bir gidiş almıştı. Sofrada kuş sütünden başka her şey vardı. Türkiye'nin herhangi bir sorunundan söz açılınca, Varoşilof durmadan:

«Recep Peker yapar, Recep Peker eder» deyip duruyordu. Bu da Gazi'yi bayağı kızdırıyordu. Paşa, genelsekretter deyince Rusyada'ki Stalin'in mevkiinin düşünülüğünü, böylece Recep Peker'in kendisinden de üstün bir güç sahibi olarak ele alındığını görerek bayağı çileden çıkıyordu. Paşa, Varoşilof'un bu yanılığısından biricik bilgi sahibi olan kişiydi. Stalin yönetiminin bizde bulunmadığını yüksek Prezidyum başkanına göstermeyi kafasına koyarak bir gizli işaretle şöleni durdurdu.

Servis yapan uşaklar birer kenara çekildi. Gazi, başı çekerek ayağa kalktı, hazırlanmak üzere sofradan uzaklaşırken Varoşilof'un koluna girdi. Budyenni de yanbaşlarında ilerlemeğe başladı. Tercüman, Varoşilof'la Budyenni'ye programa göre Halkevi balosuna gidileceğini söyledi. Paşa, konukları yine, otomobilde sağına solunu oturarak köşkten ayrıldı. Halkevini onurlandırdıklarında, balo çoktan başlamıştı. Kadınlarla erkeklerin kılık-kıyafetleri göz kamaştırıcıydı. Dansediliyordu. Paşanın gelişiyile her yer sültiliman oldu. Sesler kesildi. Yüzlerce kişinin gözleri, her zaman bir araya gelmeyecek olan bu pek az görülen tabloyu seyretmek üzere dört açıldı. Paşa, kendi oturmadığı gibi konukları da oturtmadı. Salonunda, ayakta dikilerek söylediler. Gazi, durumu öyle bilinçli yönetiyordu ki, Türkiye'de kendisinden başka hiçbir egemenin sözünün geçemeyeceğini böylece konukların, özellikle Varoşilof'un kafasına sokmak istiyordu. Sovyet Rusya'da ancak Stalin'in yap-

bileceği kendi başına buyruk davranışları ardı ardına yaparak bunu anlatmağa kararlıydı. Paşa, konukların bir süre böyle ayakta tuttuktan sonra, kendisiyle konuklara ayrılan yere doğru yöneldi. Yine Varoşilof'un koluna girerek onu yerine götürdü. Bir süre de burda çene çaldılar. Sonra, gerek konuklar, gerekse Paşa, özel olarak çaldırılan vals havasına uyarak salonda güzel danslar yaptılar. Paşa, eskiden beri danslar içinde en çok sevdiği valsini bütün coşkuluğuyla yaparak bütün dikkatleri üzerinde toplama-yı başardı.

Halkevi'nde bir süre vakit geçirdikten sonra, yine başı çeken Paşa, konuklarını da arkasına takarak Orduevi'ndeki baloya götürdü. Büyük eğlence burdaydı. Varoşilof'la Budyenni'yi burda askerce, zengin, parlak bir balo bekliyordu. Türk ordusunun bütün parlak subayları, komutanlar pırıl pırıl üniformalarıyla onları karşıladılar. Dostlukları ulusal kurtuluş savaşında denenmiş olan iki parlak asker, Sovyetler birliği kahramanı, ünlerine yaraşan bir törenle karşılandılar. Şölen, burda eşi menendi bulunmayan bir zenginlikle sürdü. Yine şampanyalar, votkalar, arslan sütleri gırla gitti. Herkes öyle içkili, öyle keyifli, iyimserdi ki sanki yeryüzünün en güzel, en dost gecesi, bu gece, Orduevi'nin kocaman salonuna inmiş gibiydi. Herkes, iliklerine dek içki doluydu. Gecenin saat üçüne doğru, eğlence büsbütün hızlandı. Durumun kıvama geldiğini anlayan Gazi, subaylara gizlice bir buyruk verdi: Yaşlı, genç subaylar, Vorosilof'la Budyenni'yi elleri üzerine alarak salonda gezdirmeğe başladılar. Bir yandan «mavi tuna» vals müziği çalıyor, bir yandan Gazi, rasgele bir kadınla uçarcasına vals yapıyor, bir yandan da dalgalanıp duran geniş salonda Sovyet Mareşallerini elleri üstünde saygıyla yükselten subaylar, bu valse katılıyor, iki yüksek konuğa böylece vals yaptırıyorlardı. Alkışlar, salonu yıkıyordu. Komşu mareşallerin omuzlar üzerinde gezip durmasından esin-

lenen, coşan birçok subay da paşayı omuzlara kaldırıp havada vals yaptırmak hevesine kapıldılarsa da elleri havada kaldı. Paşa, buna karşı durdu. Sonra, bıyık altından gülümseyerek eliyle İsmet Paşayı gösterdi. Bu işareti alan bir yığın subay, İsmet Paşa'nın üstüne atılıp bir iki saniye içinde havalandırdılar. Üç kişinin salonda omuzlarda gezdirilişi, vals sonuna dek sürdü.

Vals bittikten sonra, bütün subaylar, Paşayla konukların yöresinde toplandı. Konuklar, paşadan birtakım şeyler öğrenmek istiyorlardı. Gelişlerinin nedeni de buydu. Paşa, onların bu önceden tasarlanmış planlarını hemen anlayarak yan gizdi. Varoşilof'un, siyasal amaçlar güden sorusuna şu yanıtı verdi:

«Biz, asker insanlarız. Siyasete usumuz ermez' Siyaseti siviller konuşsun.»

Varoşilof, paşanın bu siyasal konuşmadan yılan görmüşçesine kaçtığını görünce sustu. Ondandan sonra, durmadan önündeki votka kadehleriyle konuştu.

Gazi, bu gece, büyük konuklarla durmadan kadeh tokuşturmuş, iyice yüklenmişti. Yine de kocaman salonda bir sinek uça onun vızıltısını işitebilecek, onun uçuşunu görebilecek durumdaydı. Bu sırada, bir kez, dikkatinin odağına düşmüş olan Recep Peker, birtürlü oradan kurtulmıyordu. Parti genelsekreteri olan bu adamın gizli, açık niyetleri üstüne birçok şey biliyordu. Küçük zekâsına bakmadan büyük tutkularla sarmaş dolaş olduğunu da biliyordu. Sonra, batıdan esmeğe başlayan Nazi rüzgânlarıyla de serinlemeğe başladığı görülüyor, partinin içinde bir Nazi disiplini kurmağa çalıştığı da gözden kaçmıyordu. Sonra, Türkiye'de Nazi gençliği tipinde örgütler kurulması uğruna da düşün yürüttüğü biliniyordu. Türkçesi, Recep Peker, batıda bir deccal gibi gelişen Hitler'in hayranıydı. Vaktiyle, Rusya'da Lenin'in ölümü, büyük bir sorun yaratmış, hiç önem verilmeyerek salt bir avunc payı olarak Stalin'e

verilen parti genel sekreterliği görevi, onun bütün siyasal gücü ele geçirmesine yolaçmış, ortalığı şaşkına çevirmişti. Recep Peker de bunu biliyor, kendisini, simgesel bir güç olarak paşadan sonra Türkiye'nin en büyük ikinci adamı olarak benimsetmek uğruna ilginç eylemler sürdürüyordu. Ortalık tozdan dumandan görülmediğinden, bir de Peker'in orta halli zekâsından kuşkulanan kimsenin usundan geçmediğinden, şimdiye dek, bu tombalak adam, bol yeşil vitamin alarak tırmandığı yere yerleşip kalmış, sonra ordan daha yüksek doruklara sık sık göz atmağa, oralara doğru basamaklar oymağa başlamıştı. Ancak, bu akşam, Varşilof'un ona verdiği özel değer, paşanın gözlerini açmış, hemen Stalin - Troçki çekişmesini anmış, parti genel sekreterini sıkı bir göz hapsine almıştı.

İşte, bu yeni görüş açısından genel sekreterin katmerli ensesini, kocaman gövdesini ikide bir gözleriyle izleyip dururken birdenbire ilginç bir olayla karşılaşmıştı: Recep Peker, sandalyesinde oturan general İzzettin Çalışlar'ın gerdanını gıdıklıyordu. Gazi, birdenbire, uyanmıştı. Deminden beri salonda dolaşarak şunun bunun sakalına türlü taraklar vuran Recep Peker, en sonra, generalin arkasında durmuş, gülererek onu gıdıklamağa başlamıştı. Kendi eline yüzbaşı olarak gelen, orda uzun boylu karargâh kâtili olarak çalışan Recep, demek ki haddini çoktan aşmıştı. Gazi, Recep'in bu durumuna iyice takmıştı. Bunda, bir tehlike belirtisi görmüştü.

Gazi, ertesi gün, uykudan uyanır uyanmaz, ilk iş olarak hemen başbakan İsmet'i çağırttı:

«Recep Peker'in dün gece yaptığını gördünüz mü? Bir yüzbaşı efendisi olan Recep Peker, nasıl olur da bir paşanın yüzünü okşar?» dedi. Sonra, Recep Peker'in, kendisine yaraşmayan bu yerden uzaklaştırılmasını buyurdu. İsmet Paşa, parti genel sekreterliğini kaldırıp partiyi doğ-

rudan doğruya başbakanlığa bağladı. Recep Peker'in ün-
lü çekilişinin nedeni, işte buydu.

Paşa, onuncu yıldönümünü coşkunlukla kutlayan kuru-
luşları, buralarda verilen baloları filan onurlandırdıktan son-
ra Halkevi'ne uğradı. Orda, folklor ekiplerince gösteriler
düzenlendiği gibi kendi kılıklarıyla köylüler, davul zurnalar,
Ankara'nın yerli zeybeği olan Seymenler de getirilmiş,
bütün bir halk gecesi yaratılmağa çalışılmıştı. Seymen de-
nen Ankara efeleri, çok eski halk geleneğinden geliyorlar-
dı. Ulusal Kurtuluş savaşının başında, Mustafa Kemal Sivas,
Kayseri, Kırşehir yoliyle Ankara'ya geldiğinde Çankaya
sırtlarından kente inmiş, bu seymenlerce karşılanmıştı. Ga-
zi, bu yüzden, onları çok seviyordu. Sahnede onların zey-
beğini bir süre severek seyretti. Sonra, kalkıp Çankaya'ya
döndü. Eski yiğit seymenlerini andı. Hemen hapsinin Çan-
kaya'ya götürülmesini buyurdu. Efeler, oraya varınca, Pa-
şanın sofrasına buyur edildiler. Varoşlov'la Budyenni onu-
runa yaptırdığı yüz elli kişilik masanın başına sıralanan
efeler, paşanın sunduğu içkilerle büsbütün kendilerinden
geçip coştular. Kalkıp salonda zeybeklerini oynadılar, ba-
ğırıp çağırdılar, nağralar attılar. Paşa da ara sıra coşa-
rak ayağa fırlıyor, onların oyununa katılır gibi yapıyor, on-
ları büsbütün coşturuyordu. Efeler, bu gece yaşayışlarının
en güzel gecesini geçirdiklerini biliyor, buna göre en son
beceriklerini göstermeğe, bu geceden kâim almağa çalı-
şıyorlardı. Efeler, coşkunlukla ihoplayıp sıçrar, nağralar pat-
latırken paşa, birdenbire, uzun boylu, yakışıklı, genç biri-
nin yanında durdu. Elini efenin omuzuna koyarak şöyle
sordu:

«Efe, sen benim için ne yapabilirsin?»

«Her şey.»

«Örneğin?»

«Senin uğruna ölürüm.»

Salonda bütün gürültüler dinmişti. Herkesin gözleri pa-

şanın, sonra genç efenin üzerindeydi. Herkes, bayağı so-
luk almaktan korkuyordu.

Paşa, kendisine dikilen gözlerde gözlerini şöyle bir
gezdirdikten sonra, yine efeye dönerek şöyle sordu:

«Efe, sözlerinde içten misin?

«Buyruk sizindir, Paşam?»

Bunun üzerine paşa yere çömelerek elini dizinin üze-
rine koyarak:

«Koy başını buraya» diye buyurdu.

Efe, başını paşanın dizine koydu. Hemen kulağının di-
binde soğuk bir demirin değişimini duydu: Bu, paşanın elin-
deki tabancanın namlusuydu. Efe, başını çevirerek paşanın
elindeki tabancayı gördü. Ancak, kılını kıpırdatmadan yine
eski durumunu aldı. Genç efeye birlikte bütün konuklar,
efenin kurban edilmek durumunda olduğunu görmüşlerdi.
Şimdi, bütün gözler, genç efenin ensesine dayanmış olan
tabancanın namlusundaydı. Bu bunalımlı anda, hiç kimse
nasıl olduğunu bilmeden tabanca patladı. Gerçek mermi
döşemeyi delerek geçip gitti. Bunun bir şaka olduğunu sa-
nan bütün konuklar, tabancanın çıkardığı korkunç sesle
gözlerini yumarak dramı görmek istemediler. Paşa, kaşla
göz arasında namluyu bir iki santim kaydırması, mermiye
aşağılara doğru serbetçe yol vermişti. Ancak, beti benzi
atan konuklar, genç efenin başının sapasağlam paşanın di-
zinde durduğunu görünce şöyle bir gözlerini oğuşturdu-
lar. Paşa, efenin güzel başını dizinden kaldırdı. Alnından
öptü. Kendisiyle büyük tehlike atlattığını bildiklere efeye
merakla bakan konuklara şöyle dedi:

«İşte, ben Anadolu savaşını bunlarla böyle canlarını
esirgemeyenlerle kazandım» dedi.

Yalnız, dikkatle bakanlar, genç efenin betinin benzi-
ninde kendilerinininki gibi atmış olduğunu gördüler.

Onuncu yıl onuruna Ankara ziraat bankası merkezini-
de büyük bir balo veriliyordu. Çok kalabalık bir çağrılı

yığını büfelerde bedava yeyip içiyor, cazın çaldığı oynak havalara kapılarak ortadaki geniş holde dansediyor, eğleniyordu. Bunlar arasında yüzlerce mebus, yüksek memur, tüccar vardı. Saat 22 ye dek çılgınca yeyip içerek eğlenen bu kadınlı erkekli kalabalık birbendire dalgalanışını durdurdu:

«Gazi geliyor» sesleri üzerine herkes olduğu yerde taş kesilerek gözlerini kapıya dikti. Gazi, içeri girerken neşeli kalabalık onu karşılamağa koştu. Gazi, her zamanki yarıniyle Âfet'in, Ruşen Eşref'in ortasında yüzündeki geniş gülümseyişle salona girdi. Salonda büyük bir alkış koptu. Paşa, kendisine açılan insan duvarlı koridordan ağır ağır ilerliyor, kendisini alkışlayanları şapkasını havaya kaldıranarak selamlıyordu. Caz susmuş, dans durmuş, kaynaşmanın andı arkası kesilmişse de içkili halk, içten içe kaynayanarak Gazi'nin gelişiyile mutluluğuna ayrıca mutluluk katmak istiyor, bunu da ona göstermek istiyordu. Coşkun kimi genç adamlar, buranın bir eğlence yeri olduğunu unutarak paşanın onuruna nutuklar çekmeğe başladılar. Kimi hatipler, sandalyelerin üzerine çıkarak konuşuyor, lafı uzattıkça uzatıyor, hiç güncel olmayan konulara kaçıyor, geceyi tatsız bir yana sürüklüyorlardı. Gazi, bu hatiplere sinirlendi, geceyi kendi istediği konulara çekmek üzere davrandı:

«Bu, böyle olmaz, dedi. Herkes söylüyor, sözler birbirine karışıyor. İçinizden birini seçin de konuşmak isteyenlere sırayla, o söz versin.»

Çevreden:

«Sizi, sizi seçtik» diye bağıştılar.

«Öyleyse, açılın, meydanı boş bırakın.»

Gazi'nin bu buyruğu sonucunda kalabalık geri çekilip onun çevresini boşalttı. Bu sırada, becenikli kişiler, açılan yere bir kürsü uydurdular. Gazi, söz almak isteyenlerin el kaldırmasını istedi. İlk el kaldıran bir genç adamı

kürsüye çağırıldı. Bu, ziraat Bankası memurlarından biriydi. Böyle bir hatiplik fırsatını yaşayışı boyunca ilk kez yakaladığını anlayan genç adam, milleti bıktırıcıya dek konuştu. En sonra, sözü Ziraat Bankasına getirip onun reklamını yapmağa başladı. Bunu gören Gazi, daha çok dayanamadı:

«Yooo! Ziraat Bankasının hizmetlerini kimse yadsıyamazsa da bu kadar da değil. Bakın, bu kocaman Banka sarayının köylülerce yapıldığını hepimiz biliyoruz, ama, bu Bankanın henüz bir tek köyü olsun böyle bayındır ve mutlu bir duruma getirdiğini görmedik.»

Paşanın, bu eğlenceyi bir yenilip yutulmaz nutuklar gecesine çevirmek heveslisi kişileri bu sözlerle caydırmak, vazgeçirmek istediye de kimi gençlerin bu dersi anlamadıkları görüldü. Ziraat Bankası memuru kürsüden inince birkaç genç adam daha konuşmak üzere el kaldırıp Gazi'nin gözlerinin içine bakmağa başladılar. Gazi, bunlardan birine daha söz verdi. Hemen sevinçle kürsüye fırlayan genç adam şöyle yüksekte bir başlangıç yaptı:

«On dört milyon yurttaş adına sizlere ünlerken...»

Gazi, oracıkta onun sözünü kesti:

«Hayır, o kadar az değil.»

Genç adam, sayıyı biraz daha yükseltti:

«Yirmi beş milyon yurttaş...»

Gazi, bir kez daha onun sözünü kesti:

«O kadar da çok değil. Ancak...»

Gazi, ancak sözcüğünü söylerken genç adamı bırakıp halka döndü. Onlara şöyle ünledi:

«Ancak, bu genç çocuğa bütün ulus adına konuşmak yetkisiyle hakkını kim verdi?»

Bunu işiten delikanlı, utanç içinde sıkılıp büzülerek kürsüden inerek kös kös uzaklaştı, kalabalığın arasına karışarak gözden yitti. Bu delikanlının başarısızlığından ders

almamış görünen bir başkası, el kaldırarak paşadan söz istedi. Bu, ötekilerden daha genç biriydi. Genç adam, doğrudan doğruya Gazi'yi ünleyerek şöyle konuşmağa başladı:

«Sen, Türk tarihinin en büyük adamısın. Geçmişten miras kalan bütün kötülükleri yıktın. Ulus sana minnet-tardır. Ancak, bir de bürokrasi denen belayı ortadan kaldırsaydın...»

Gazi, bu sözlerle saldırıya uğradığını anladı. Gözlerinde hiç de dostça olmayan şimşekler çaktı. Elini kaldırdı:

«Durl!» diye bağırdı. Sonra, halka ünleyerek şunları ekledi:

«Yaşının küçüklüğü dolayısıyla hiçbir memurlukta bulunmadığı belli olan bu genç, görülüyor ki, yakınma konusu yapmak istediği şeyin ne olduğunu bile bilmiyor. Bürokrasi demek, en sonra, devlet yönetimidir. Onun yakınmak istediği, ancak, adını bilmediği şey ise, Papörası yâni, kırtasiyeciliktir ki, biz, onu çoktan tarihe gömdük.»

Türkiye'de genç adamın yakındığı kırtasiyecilik gerçekten almış yürümüştü. Ancak, bunu, paşaya benimsetmek olanaksızdı. O, Türkiye'nin büsbütün kırtasiyeden uzak, idealist kadrolarla yönetildiğine inanmıyorsa da bu tehlikeli konuyu böylece kestirip atmak zorunda kalmıştı. Delikanlı, yeni Türkiye'de gördüğü bozuklukların izlenimlerini belki ölünceye dek içinde korumağa kararlı olarak kürsüden inip utancından kıpkırmızı uzaklaştı. kalabalığa karıştı. Son delikanlının yenilgisi bütün hatip amatörlerini yıldırılmış olmakla birlikte çakırkeyif genç bir deniz subayı söz istedi. Paşa, onun subaylığına bağışlayarak söz verdi. Genç subay Türk gençliğinin kalbinin yurt, ülke, Gazi aşkıyle dolu olduğundan sözetti. Bu övücü sözlerinin sonunda gençliğin yüzüstü bırakılmış olduğunu söyledi. En sonra, sözü kendisine getirerek, çoktan hakettiği halde terfi ettirilmemiş olduğundan yakındı. Bu konuya gelinceye dek parlak sözler söyleyip herkese şöyle böyle dinleten

genç subay, terfi işine gelince baltayı taşa vurdu. Buraya dek pusuda bekleyen Gazi, birden bire sesini yükseltti:

«Sus! Asla gençliği yüzüstü bırakan yoktur. Elbette, bütün gençlerle teker teker uğraşamam. Ben, ancak, gençliğin başında bulunanlarla görüşürüm, her zaman görüşürüm. Baksana, yüzbaşısın! Türkiye'de yüzbaşı olmak için orta, lise, yüksek eğitim zorunluluğu olduğuna, bir de en azdan on beş yıllık bir zaman, ondan sonra da yine yıllarca kıtada çalışmak gerektiğine göre, yaşın kaç ki, yüzbaşılığı az buluyorsun? Çocuk, şükret ki, yüzbaşısın!»

Institut kurde de Paris

DEVİRİM TARİHİNDE YITIK DOĞRULAR MI?

Durumu yargımlarken ve önlem düşünürken acıda olsa doğruyu görmekten bir an geri kalmamalıdır.

MUSTAFA KEMAL

Gazi'nin kuşları, ona, eski dev rakibi Kâzım Karabekir Paşanın ulusal kurtuluş savaşı üstüne kocaman bir kitap yazmış olduğunu bildirmiş. Nutuk'tan çok daha büyük olan bu kitabın büyük bir batarya ateş gücü taşıdığını da eklemiştir. Bunu işiten paşa, elbette, pirelendi. Bu büyük düşünman kitabın okur karşısında yer alması, pek çok düşün karışıklığına yolaçabilirdi. Paşa Kâzım Karabekir sindiği mevziden dışarı çıkarılmalı, karanlıkta hazırlanması olanağını ortadan kaldırıp zararlı düşüncelerini daha tohumken yoketmeliydi. Gazi, saldırgan gazetecisi Siirt mebusu Mahmut'u çağırarak gazetesinde (Milliyet) bu düşün suikasını açığa çıkarmak uğruna bir düzen almasını buyurdu. O da 14 mart 1933 salı günü (Ankaralının defteri) adlı bir

tefrika yayımlamağa başladı. Bu, bir düşün yada yaşayış anlatımından çok kışkırtıcı bir öz taşıyordu. Bu tefrika, okuyuculara şu sözlerle tanıtılıyordu:

«Tarih yazgısı, Ankara'yı Türk devriminin en önemli sahnesi yaptı. Ankara'nın kendine göre öyle esprileri, olayların içine gizlenmiş öyle özellikleri vardır ki, Türk devriminin bütün anlamını anlayabilmek için kesinlikle bu inceliklere dalmak gerekir. Ankara, devrimlerimize o kerte karışmıştır. Elimizde bir Ankaralı'nın defteri var. Bu defterde ulusal devrimin ilk günlerinden beri, olaylar gününe yazılmış, bunların içinde Gazi'nin ilk günlere özgü eylemlerine, Mecliste, dışarda yürüttüğü politikanın özelliklerine, birinci, ikinci Büyük Millet Meclislerinin içyüzüne, Millet kürsüsünde, koridorlardaki olumlu, olumsuz çalışmalarına, cephe yaşayışına, ilk günlerin türlü türlü düşünceleriyle anlayışlarına, kısaca, Ankara'nın genel, özel yaşayışına değgin, bugüne dek işitilmemiş pek ilginç izlenimler var. Devrim tarihinin karanlıklarda kalmış birçok noktaları var. Bunları aydınlatacak ışığı, bu notlarda bulacaksınız.

«İşin bir de şu yanı var: Ankaralının defterindeki bu izlenimleri okuduktan sonra, kafalarımızda kimi putlar, belleğimizi dolduran birtakım kanılar, kesinlikle yıkılacak, parçalanacaktır. Şimdiye dek doğru bildiğimiz birçok şeylerin, yalan olduğunu öğreneceğiz.

«Kafalarımızı dolduran yalan, yanlış şeyler yerine, temiz doğruların geçmesinden, sonra, devrim tarihimizde doğrunun etkusunu görmek sevincini duymayacak yurttaş olur mu?»

Bütün sorun, Kâzım Karabekir Paşayı büyük eski topu ile gizlendiği siperden çıkararak modern batarya ateşleriyle susturmak, yerle bir etmektir. Gazi, Türk tarihindeki yerinin ölümsüzleştiğini görmeden ölmek istemeyen, ölümsüzlük tohumları taşıdığına inanan bir adamdı. Hiç içki kullanmayan Kâzım Karabekir'in, kendisinden daha uzun ya-

şamak olasılığı her zaman vardı. Türk tarihindeki ölümsüz yerine göz diktiğini bildiği Erzurum Paşasının kendisini vurmak uğruna hazırladığı mermileri şimdiden çakar almaz duruma getirmek gerekmekteydi. Siirtli Mahmut, bilinmeyen bir kişinin günlüğü biçiminde yazdığı izlenimleri tatlı bir yem olarak hazırlayıp sunuyor, er geç beklenen büyük balığın bu yeme takılarak demaske edileceğini biliyordu.

Kâzım Karabekir'i sığınağından çıkararak tuzağa düşürmek uğruna düzenlenen yazıların daha başlarında ilk başarı görüldü: Devrimin bütün başlangıçlarını altüst ederek hazırlanan tuzakta, Meclisi Mebusan başkanı Avukat Celâlettin Ârif'in, Erzurum'da, Ankara hükümetine karşı yapmış olduğu çıkış da vardı. Bu bölücülük işinde Kâzım Karabekir'in hiçbir ilişkisi olmadığı halde o da bu olaya karıştırılıp ortak ediliyordu. Bu kötü amaçlı yazıları sığınağında sabırla okuyarak dişlerini gıcırdatmaktan başka elinden bir şey gelmeyen Erzurum Paşası, en sonra, eski askerlik yürekliliğini sıkı bir general giyneği gibi giyerek sığınağından dışarı uğradı: Milliyet gazetesine bir yalanlama mektubu yazdı. Avcılar, ellerini oğuşturarak tüfeklerinin kapak takımına şöyle bir el attılar. Çankaya'da, ölümsüzlüğü üstüne en küçük tartışmaya göz yummak istemeyen mavi gözlü egemen, bu polemik saldırısını sonsuz bir dikkatle izliyor, Siirtli Mahmut'a atılacak mermileri boy boy hazırlıyordu. Gazi, Kâzım Karabekir'in mektubunu, daha müsvedde halinde okuyarak, onun neler yapmanın arkasında olduğunu hemen anladı: Demek ki, Kâzım Karabekir de büyük devrim lokmasından pay isitiyordu. Evet, bu mektup, gazetede yayımlanmalı, arkasından gelecek yaveleri de gördükten sonra ona gerekten vuruşu vurmalıydı. Gazi'nin buyruğu üzerine yalanlama mektubu Milliyet gazetesine girdi. Ancak, başına şöyle bir açıklama konmuştu:

«Epeydir süren Ankaralının defteri adlı tefrikkamızın is-

tediği bir yaprağında, Celâlettin, Ârif beyin Erzurum'da çevirmek istediği kişisel, rejyonel politika açıklanmıştı. Bu yazıda Kazım Bekir Paşanın da adı geçmişti. Bu defteri izleyenler anarlar ki, bu yazıda Kâzım Karabekir Paşaya dokunan bir şey yoktu. Dün, eski doğu cephesi komutanı paşadan bir mektup aldık. Yanıt vermek hakkını tanıyan yasal zorluklardan çok, tarihin bilinmeyen yanlarını aydınlatmak kaygusuyla bu mektubu sütunlarımıza alıyoruz:

«Efendim, dünkü gazetenizin (Ankaralının defteri) tefrikkasındaki Celâlettin Ârif bey sorununu, bana ilişkin düşüncenizi okudum. Pek yanlıştır. Aradan on üç yıl geçtiği halde, Ulusal Kurtuluş savaşına değgin olayların şimdi bile doğruluğunu bilmediğim iki önemli nedeni vardır: Biri, yapanların şimdiye dek bir şey yazmamış olması, ikincisi, yazarlarımızın da doğruyu öğrenmek uğruna bir şey sormamalarıdır.

«Bu iki neden, uygarlıkla doğru karşısında önemli suçlardır ki azı yapanların, çoğu da yazarlarındır (yazarların.)

«Suçu böylece böldükten sonra bu olayın doğrusunu anlatayım: Celâlettin Ârif bey, Erzurum'a geldiğinde dış durum şu idi: Ermeniler katliamlarını sürdürerek Kars, Ardahan illerindeki Türkleri bitiriyorlar. Cephemize durmadan saldırıyorlar: «Sivas'a, Kızılınmağa» diye bağıryorlardı. Ne benim ne de dışişleri bakanımızın başvurmaları iyi karşılık gördü. Bu durum, aylardan beri böyle sürüyordu. İç durum ise, Ankara birtürlü karşı davranışa müsaade etmiyor, böyle bir davranışın, ulusal felâketin başlangıcı olacağını sanıyordu. Giderek, bir aralık, batı ayaklanışlarını bastırmak üzere, doğunun boşaltılmasına, birliklerimizi batıya aktarmağa bile kalkışmıştı. (Bu konudaki haberleşmemiz uzundur.)

Seferber durumda, sınır boylarındaki tümenlerin yükü doğu halkını, özellikle Erzurum'u eziyordu. İşte, böyle na-

zik bir zamanda, Millet Meclisi, ikinci başkanı adliye bakanı da olan Celâlettin Ârif bey, Erzurum mebusu Hüseyin Avni beyle birlikte Erzurum'a geldi. Ben, bunların neden geldiklerini ya da gönderildiklerini bilmiyordum. Celâlettin Ârif beyi de önceden tanımiyordum. Salt, ulusal hükümetimize karşı, halkın, ordunun, benim kişiliğimin sarsılmaz saygısını, sevgisini göstermek üzere Millet Meclisimizin bu ikinci başkanına karşı pek parlak bir karşılama töreni yaptırıldı. Celâlettin Ârif bey, ilk görüşmemizde, bana şu bilgiyi verdi: «Doğuda genel valilik yapılmasını, buna da sizin atanmanızı Ankara düşünüyor.»

«Bu haber beni yeise düşürdü. Şundan ki, ilkönce ben, daha bırakışma başlangıcında, ulusal bağımsızlığımızın ancak ulusal bir güçle kurtarılabilceğini, bunun da Erzurum'da yapılacak ulusal bir örgütle olabileceğini birçok kişiye, bu arada Mustafa Kemal Paşa hazretlerine de Şişli'deki evlerinde söylemiş, kendilerini doğruya çağırıştım.

«Bu çağırının önemli bir nedeni de, benim büyük savaşın son evresinde doğuda başarılı devinimler yapmış olmağımızdan halkla, ordu ile karşılıklı güvene bağlılığımız, düşmanlarla da yine karşılıklı iyi tanışmağımız dolayısıyla, ulusal hükümetimizin temelini benim Erzurum'da kurabileceğime inanım vardı.

«Ancak, doğu durumunun, doğu devininin başka bir elde ters bir sonuç vermesini pek olası gördüğümden, ulusal eylemi başarısızlığa uğratmamak üzere benim doğuda kalarak, kendilerinin batıya yönelmesini düşünüyordum.

«İkincisi, Mustafa Kemal Paşa hazretleri, henüz İstanbul'da iken, ben, doğuda işe başlamış, Erzurum kongresiyle ulusal çekirdeği hazırlamıştım.

«İki buçuk ay sonra, Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle, önerilerim sımsıkı anlaşmış, böylece, ben doğuda, kendileri de batıdaki siyasetle eylemi yönetmeyi, ulusal planımız olarak saptamıştık.»

«Üç: Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıklayınca da bu düşünde bulunan Mustafa Kemal Paşa hazretleri, bundan sonra, nedense, bu düşünlerinden vazgeçtiler. Ancak, kandırıcı birçok haberleşmelerim sonucu, yine belli görevi bekliyordum.

«Dört: Celâlettin Ârif beyin getirdiği bilgilere göre, doğudaki kurtarıcı görevimden yoksun bırakılacaktım. Bunun, ulusal felâketin başlangıcı olacağı üstüne olan kanım ise, değişmemişti. Bunu Celâlettin Ârif beye anlattım. Tasarlanan genel valiliğe benim değil, kendisinin atanmasının uygun olacağı üstüne düşüncemi o da benimsedi. Ben de Ankara'ya yazdım.

«Önerimden sonra, Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden aldığım şifrede, Celâlettin Arif Beyin, Kolordu anbarlarında kötüye kullanma var, diye kolordu komutan vekili Manastırlı Kâzım Beye (Dirik) saldırışını öğrendim. Celâlettin Arif Beye, silah anbarlarını gezdirdik, yanılığını gösterdim.

«İkinci bir şifre ile Ankara'ya durumu yazarak, düzelttim, Celâlettin Arif Beyin, kimi anlatımlarıyla davranışlarından, temel amacının, Mustafa Kemal Paşa hazretlerine karşı olduğunu sezdim. Hemen genelkurmay Başkanı İsmet Beye (inönü) sordum: «Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle Celâlettin Arif Beyin arası nasıldır?» aldığım yanıt: «İçten olmadıklarını, Meclis aracılığıyla beni düşürdükten sonra dayanaktan yoksun kalacak olan Mustafa Kemal Paşa hazretlerini de Erzurum halkı aracılığıyla düşürmek isteyeceklerini» öğrendim. Bu davranış, bağımsızlık savaşımızdaki ulusal birliği temelinden yıkacağından, hemen şu önlemleri aldım:

«Üzerindeki etkili niteliklerle sorumsuz, yönetici bir durumda Erzurum'da bulunmasını tehlikeli gördüğüm Celâlettin Arif Beyi hemen vali vekilliğine getirmek, böylece de sorumlu, as bir duruma sokmak. Ordu anbarlarındaki

hırsızlık bildirisinin doğru olmadığını anlayan Celâlettin Arif Bey, bu önerimi benimsemek zorunda kaldı. Ankara'ya düşen de, yasa gereğince, hemen, öbür görevlerle yetkileri üzerinden almaktı. Ben, durumun gerekleriyle yasa'yı karıştırarak doğru davrandım.

«Şunun bunun istediği kişinin vali olamayacağını, Erzurum'da sağladım. Ankara'ya da bildirdim.

«Süren Türk katliamlarını durdurmak, doğu halkının kaygularına son vermek, tehlikeye düşmekte olan ulusal eylemimizi kurtarmak uğruna saldırmakta olan Ermeni ordusuna bir karşı saldırı yaptım. Ermeni savunaklarını ele geçirttim. Eylemim, Ankara'ca da onaylanarak saldırıyı sürdürmem uygun görüldü.

«İşte, bu önlemlerim sayesinde iki, Erzurum'dan elli imza ile Büyük Millet Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa hazretlerine çekilen ayaklanıcı telgrafın doğurabileceği tehlikeli sonuçlarını önledim.

«Askerce eylemi de bilinen hızla, başarıyla bitirerek, Ermeni ordusuna silahını teslim ettirdim. Batı cephesine, pek çok silah, cephane, para, kolordulara yardım sağlayarak ulusal davamızın başarısını sağlamakta üstüme düşen ulusal ödevimi bitirdim.

«Bir görevi yapmak, bana, onunla övünmekten daha kolay geldiğindedir ki, şimdiye dek bu ve bu gibi doğruları özetleyerek ya da ayrıntılı yayımlamamıştım.

«Bu doğruyu, ilgililerden, makamlardan dahi öğrenebilirsiniz. Ulusal bağımsızlığımızı kurtarmak uğruna canla başla uğraşmış olanların bu çalışmalarını yazmayabilirsiniz. Ancak, bari, bunları borçlu çıkarmayınız!»

Kâzım Karabekir'i çapraza almış olan Gazi'nin gazetecileri, onun daha neler yumurtlayacağını(!) görmek uğruna yeni yemlemelere başladılar. Başkışkırtıcı olan Millîci, paşaya hak verir gibi davranarak Devrim ya da savaşım tarihine özgü anıların şimdiye dek yazılmamış

olmasının bir suç olduğunu yazdı. Bu, ulusal bir günahtır da, dedi Nevar ki bu konuda sorunun büyüğünü gazetecilere, yazarlara yüklemek de adaletli bir sav sayılmazdı Ulusal savaşım tarihinin içinde büyük roller almış olan Kâzım Karabekir Paşa'nın bunları yazmasına şimdiye dek hiç kimse engel olmamıştı ki paşa böyle yazıyordu? Paşa, çocuk edebiyatına özenerek (Şarkılı İbretler) yazacağına kendi eylemlerini yazsaydı çok daha iyi eder, bugün de böylece başkalarından yakınmazdı. Ulusal savaşımındaki çalışmaları, etkileri üstüne kafalarda yaşattığı belirsiz yargılara, kendi elleriyle, kendi yazılarıyla, doğru yönlerini vermiş olurlardı. Kanımızca, bugün bile vakit geçmiş değildir. Sayın paşa hazretlerine bildirebiliriz ki, anılarını yayımlatmak üzere sütunlarımız her zaman buyruklarındadır. Yaşamda en kolay şey, insanın savlarda bulunmasıdır. Kendi kendine, işlerine olduğundan çok değer vermesidir. Her olumlu işte rolünün, etkisinin önemli olduğunu söylemesidir. Ancak, bunlar kertesinde kolay olmayan bir şey daha vardır ki, o da bütün bunların tanıklarla, belgelerle güçlendirilmesidir. Karabekir Paşa, mektuplarında (Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'da iken ben doğuda işe başlamış, ulusal çekirdeği hazırlamıştım) diyor. Kendilerine saygı ile dolu olduğumuz Karabekir Paşanın böyle bir hevese kapılmalarını hiç istemezdi. Bu yanılığa düşenler çok olmuştu. Bu yoldaki savları vaktiyle de Kuvayı Milliye komutanlarının kimilerinden sık sık işitirdik.

«Doğrusu şu ki, hemen her felâketten, yenilgiden sonra, bu ülkede her zaman ulusal güçler bulunurdu Kahraman komutanlar, subaylar bulunurdu. İnandıkları komutanların arkasında, ulusal kurtuluş uğruna ölüme gitmeğe hazır bir ulus bulunurdu. Buna karşılık, her zaman bulunmayan şey ise, bütün bu dağınık güçleri, dar çerçevesinden kurtararak, onlara olumlu sonuçlar üzerinde etkili olacak bir genişlik vermektir. Mustafa Kemal Paşayı, baş-

kalarından ayıran bu özellik, yetenek işte budur.»

Siirtli Mahmut'un gazetesindeki polemik sahibi (ad-sızdır), Karabekir Paşayı şöylece duvara sıkıştırmağa çalışmaktadır: «Mustafa Kemal Paşayı Erzurum halkının bas-kısı, ayaklanışıyle düşürmeyi kuran Celâlettin Arif Beye bu işini kolaylaştırmak üzere mi genel valilik ya da vali vekilliği verilmek isteniyordu? Biz, Kâzım Karabekir Paşanın bu işte kötü bir düşünüşle davrandığını, Mustafa Kemal Paşaya tuzak kurmak isteyenlere bile bile yardım ettiğini bir an bile düşünmedik. Karabekir Paşa'nın her-kesçe bilinen ruh soyluluğu ile temizliği böyle bir yargı, böyle bir düşün yürütmeğe engeldir. Sorun bir değerlen-dirme işidir. Sözleri, kişileri, işleri, durumları tam vak-tinde görüş, seziş sorunudur. Bu yeteneğin, kesinlikle her insanda bulunmasını istemek doğal değildir. Paşa hazret-leri, o kerte emekle, ölümlerle karşı karşıya gelinerek oluşturulmuş olan Kuvayı Milliyenin, yıkılması tehlikesine karşı salıkladığı önlemler; (Heyeti Temsiliyenin İstanbul'daki Millet Meclisine yazgıyı bırakarak dağılması), (gelecek durum ile eylemimiz uğruna beklenmeyenlere bağlı kalınmalı) gibi dervişçe bir tevekküldür. Kanımızca, bu düşünüşün anlattığı anlamı hem okuyucularımızın kafala-rında yaşayan düğümleri çözmeğe yarayacak, hem de paşa hazretlerinin Mektuplarındaki sorular açık bir yanıt ola-caktır.»

Gazi, ortaya bir piyon daha sürdü Bu, en eski gazeteci dostu Ruşen Eşref'ti. Siirtli Mahmut'la Ruşen Eşref gibi iki kurnaz gazeteci, Kazım Karabekir'i çaprazla almış, bir tuzağa doğru çekmeğe başlamışlardı. Milliyet Gazetesin-de, Ruşen Eşref imzasıyla şu mektup görüldü: «Kâzım Karabekir Paşanın size yazdığı mektubu okudum. Kâzım Karabekir Paşa hazretleri, Celâlettin Arif Beye değgin anılarını anlatırken: «Ben, daha bırakışmanın başlangıcın-da, ulusal bağımsızlığımızın ancak, ulusal bir güçle kur-

tarılabileceğini, bunun da Erzurum'da yapılacak ulusal bir örgütle olabileceğini birçok kişiye bu arada Mustafa Kemal Paşa hazretlerine Şişli'deki evlerinde, kendilerine söylemiş, kendilerini doğuya çağırıştım vb.» diyor.

«Bu sözler ben de bir anı uyandırdı. Tarihin bu noktasına belki küçük bir aydınlık da verebilirim düşüncesiyle şu birkaç satırı size gönderiyorum: Birakışma sırasında, Mustafa Kemal Paşa hazretlerini sık sık gider görürdüm. Kendisini yakından tanımak onuru ile ayrıcalığını kazanmış olanlar bilirler ki, o zaman yıkılmış her şeyin ortasında Mustafa Kemal Paşa, dipdiri duran bir zekâ ulusçuluk kaynağıydı. Bu yüzden, evi, kendisini görmeğe gelenlerden boş kalmazdı. Mebuslar, yüksek rütbeli kurmaylar, siyasal adamlar, eski nazırlar, eski valiler, genç subaylar, öğretmenler, gazeteciler, onunla konuşmağa, ona danışmağa gelirlerdi.

«Doğrusu, onun özel evi, törensel bir makam gibi kalabalıktı. Bir zamanlar, paşa, kulağından rahatsız oldu. Küçük bir ameliyat geçirdiğini Şişli'deki evinde yattığını işittim. O gün, onu görmeğe gittim. Yaveri Cevat Abbas Bey, beni ikinci katta, bahçe üzerindeki yatak odasına aldı. Bugünkü gibi anağımda: Paşa hazretleri, kulağı sarılı olarak, karyola içinde oturuyordu. Arkasına da, sonraları Sivas'ta çektilen fotoğrafında görmüş olacağınız deve tüyü renkli maşlahı almış, sigara içiyordu. Odada yalnız değildi. Beni, karyolanın baş yanındaki koltukta oturan üniformalı bir kişiye tanıttıktan sonra, karşıda bir kanepede yer gösterdi. Tanıştırıldığım kişi bir paşaydı. Hangi paşa olduğunu ev sahibi söylemedi. Şundan ki konuşmasını sürdürüyordu. Konu, durumun ağırlığı, ulusal savunmaydı. Koltukta oturmuş, ellerini birbirine kavuşturmuş paşa da, sözleri, davranışlarıyla Mustafa Kemal Paşayı doğruluyordu. Biraz sonra, kalktı. Mustafa Kemal Paşa'nın yatağının yanında askerce bir durumda durdu:

«Buyruklarınızı her zaman onurla benimserim, paşa hazretleri» dedi, Mustafa Kemal Paşa, teşekkür etti. Görevinde başarı diledi. Vedalaştılar.

Ziyaretçi Paşa, gittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa, bana:

«Paşa, Erzurum'a gidiyor da benimle konuşmağa gelmiş, dedi. Tekirdağı'nda kolordu komutanı bulunuyormuş. Kendisini Erzurum'a atamışlar.»

«Paşa hazretleri kimdir, efendim?» dedim.

«Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa» dedi.

Böylece paşanın adını da ilk o gün işittim. Yüzünü de ilk o gün gördüm.»

Bu kalem tartışmasının en küçük noktasına, virgüline dek Gazi'nin sansüründen geçtiği belliydi. Gazi, tarihteki tartışmaz yerinin tartışma konusu durumuna getirildiğini görünce, ister istemez ilgilenmişti. Şimdilik, Erzurum paşasının üzerine, salt eski, denenmiş gazetecilerini sürüyordu. Bu gazetecilerin bütün amacı, işi kızıştırarak, Kâzım Karabekir'in dil sürgüne düşmesi, istenen tuzağa doğru sürüklenmesiydi. Milliyet gazetesinin avcısı, yeni yazısıyla yeminini şöylece sunuyordu:

«Kâzım Karabekir Paşa hazretlerin'e:

Son mektubunuzu da olduğu gibi bugünkü gazetemi-ze koyduk. İlk mektubunuza vereceğim yanıtlar henüz bitmemişti. Karşıtlıklarla, yanlış bilgilerle dolu olan bu belgenin, daha birtakım noktalarına henüz verilecek yanıtlarım var. Ancak, bugün çıkan ikinci mektubunuz: «Olayların tahlilinden yanlış görüşlerle bana şu ya da bu biçimde övgülerde ivedi buyurulmasın. Bunları, yanıtlarımdan sonra, oluşacak kanıya göre bildirirsiniz, efendim» biçiminde yaptığımız salığı hoşnutlukla benimsiyorum. Yarından sonra değerli yanıtlarınızı bekleyeceğim. Önce de bildirdiğim gibi, gazetemizin sütunları buyruğunuzdadır.»

Milliyet gazetesi yazarının sözünü ettiği paşanın ikinci mektubu da gazetenin sayfalarında şöyle yer almıştı:

«Şimdiye dek yayımlanan yapıtlarda Ulusal Kurtuluş savaşındaki çalışmalarından söz edilmemesinden, ya da haksız eleştirilerden üzgünüm. Şundan ki, ben üstüme düşen ödevi yapmışım. Ancak, (Ankaralının defteri) tefrikasında büyük harflerle (Tek cepheye bağlılık böyle mi olur?) başlığı altında; «anlaşıyor ki, cephe komutanını da bu düşünceye çevirmişler» sözleriyle, tek cepheye bağlılık göstermeyenler çerçevesi içine sıkıştırıyorlar. Ulusal Kurtuluş savaşımızın başından sonuna dek her türlü kendini verirlikle tek cepheyi tutmak, güçlendirmek uğruna bütün varlığımla çalıştığım halde, böyle ağır bir suçlamaya karşı susmamayı büyük bir hak, ödev bilmiş, doğruyu birkaç örnekle göstermişim.

Ulusal eylemde baştan sona dek nasıl dayanak olduğumu gösteren belgelerden birkaçını da, şimdi, bu yazımla sunuyorum: Ancak, bütün gazetelere verilen demeçlere karşı bugün oluşuna inanılmayan geçmiş günlerin doğrulukları, gözlerimin önünde canlanırken, mektubum üstüne cumhurbaşkanı hazretlerinin düşüncelerini soran insanın, Sakarya savaşları sırasında okuduğum yazıları da kulaklarımda çınladı: «Bizim genç devrimcilerimiz ilkin yurtseverlik, sonra, ulusseverlik örneklerini Rumeli'nin katil devrimcilerinden aldılar. Renkli mitingler, haykırışlı gösteriler, bize Bulgar çiftçileriyle, Yunan garsonlarının armağan bıraktığı örneksiz çirkinliklerdir. Meşrutiyet, İstanbul'a iki Rumeli cemaatinin, Bulgar, Rum devrimcilerine imrenişle birlikte geldi.»

Yunan ordusu, yurdun bağına çökmüş, Anadolu içlerinde Türk'ü boğmağa gidiyor, Türk'ün genç devrimcileri, tek dağ başı mezar oluncaya dek çarpışmak kararıyla Türk'ün bağımsızlığını, özgürlüğünü kurtarmağa uğraşırken, doğunun en ıssız köşelerine dek sokulan Der-

gâh dergisindeki Falih Rifkî imzasını taşıyan yazı, işte, budur. Bu, ibretle okunmağa değer. Gerçi, bugün, bu adam, Cumhuriyet merkezinde bir gazetenin başyazarıdır. Ancak, ulusal Kurtuluş savaşı doğrularının meydana çıkarılması uğruna açılan tartışmalardaki rolü ne olabilir? Bunu kamuoyunun değerlendirmesine bırakıyorum. Sunduğum belgelerse şunlardır» diyen Karabekir Paşa, bir sıra belgeyi ortaya sermekte, bunlar aracılığıyla Gazi ile arkadaşlarından daha önce direnişe geçtiğini kanıtlamağa çalışmaktadır. (Kutsal İsyân'ın baş bölümlerinde bu belgelerden yararlanılmış, Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal'den önce Anadolu'ya geçtiği, Erzurum demir çekirdeği çevresinde bütün doğuda bir direniş olanağı sağladığı ayrıntılı olarak verilmişti.) Kâzım Karabekir Paşa, o kuşağın pek bilmediği bu belgeleri Milliyet gazetesine aktardıkça, aydınlar çevresinde tuhaf bir coşkunluk uyanmağa başlamıştı. Paşa, (İstiklâl Harbimiz) adlı büyük belgeler, düşüncelerle yüklü kitabından aktardığı daha önce kullandığımız bilgileri içeren yedi mektubu Milliyet gazetesine göndermişse de bunların altısı yayımlanmış, yedincisi ise gazeteye hiç konmamıştı. Gazetede çıkan altı mektubun içeriği, Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir'in ta Şişli'deki evde başlayan Kuvayı Milliyecilik düşünceleriyle daha sonra, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan çıkarak Anadolu'ya geçtiği sırada Kâzım Karabekir'le yaptığı haberleşmeleri, sonra, Mustafa Kemal'in de katıldığı (Bütün karargâhiyle birlikte) Kâzım Karabekir'in girişimiyle oluşmuş Erzurum Kongresinin civcivli havasını, bu arada Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir'in arasındaki o günlere özgü ilişkileri yansıtmaktadır ki bunları biz, daha önce Kutsal İsyân bölümlerinde ayrıntılılarıyla sözkonusu etmiştik. Kâzım Karabekir'in bu yedi mektupta sözkonusu ettiği eylemler, elbette, Ulusal Kurtuluş savaşının en önemli başlangıçlarını kapsamaktaydı. Bu yüzden de genç kuşaklarca ilgiyle karşılanmıştı. Ancak, bu

doğruların açıklanması, tarihe ihanet olarak da gösterilmeğe çalışılmıştı. Bunu bir kampanya gibi körükleyenler de, elbette, Gazi'yi bir idol gibi kullanıp nimetler cennetinin güzelliklerine sonuna dek onun yardımıyla sahip çıkmak isteyenlerdi.

Öyle ki, bu cennetin rahat gölgeliklerinde demsüren az sayıda kişi, bindenbire tütsülenen bir kovan halkının zavallı yığınları gibi tedirgin olarak dışarı döküldüler. Kimdi, zorbela kurulmuş olan bu statükoyu değiştirmek isteyen? Hele, Dergâh dergisindeki yazısı bir olumsuz belge olarak ortaya sürülen Gazi'nin baş gazetecisi Faliş Rıfki, iğnesini bileyerek kraliçe arı gibi bütün görkemiyle ortaya fırlamıştı. (Kâzım Karabekir Paşaya mektup) adıyla şöyle bir yazı döşenmişti:

«Sözünü ettiğiniz Dergah dergisindeki yazıya 1337'de olduğu gibi bugün de imza koyacağımdan kuşkulandırmayınız. Türkçe, Tarih gibi takvim de bilmediğinizden 1337 yılının altıncı ayının Türk gösterileri değil, Galata gösterileri ayı olduğunu da size hatırlatırım.

«Kuvayı Milliye'den beri değişen ne var? Biz, bugün dahi ulusal dâvanın içindeyiz. Siz, ondan uzaklaşmış, ayrılmış olanlardansınız. Sizin Ulusal Kurtuluş savaşındaki değerinizi ancak askerlerimiz bilir. Devrimden sonra serüvenlerinizse, yurtbilgisi kitaplarında gururla bencilliğin zararını, boşluğunu gösterir örneklerin en iyisi olarak alınacaktır. Eğer, bir Kuvayı Milliye anısı olarak Ulusal dâvanın evrelerinde kalmış olsaydınız, Kuvayı Milliye'nin binlerce anısından biri olarak korunur giderdiniz. Biz, sizden müzemizi sakınmadık (Esirgemedik). Nevar ki, sizin Mustafa Kemal'den, tarihini kıskanacağınızı da usumuzdan geçirmezdik.

«Karabekir Paşa! Size içtenlikle söylerim ki, eğer bir Cumhuriyet lisesinde, yeni Türk devletinin kuruluş tarihini böyle anlatmaya kalkışsanız sınıfta dönerdiniz. Bu tarihi

anlamak böyle güç olursa, yapmanız nasıl olabildi, bitmem!

«Sizin, Anadolu'nun kurtarıcıları değil, kurtarmışları arasında olduğunuzu da, Ankara'ya geldiğimde, Erzurumlulardan öğrendim. Sakarya yazılarımı bana karşı olarak anakta tutmanız ne kerte aykırı olsa da, Erzurum'u kendi lehinize ayakta tutmanız kertesinde gülünç değildir. Siz, kendi gözünüzde putlaşmış olabilirsiniz. Nevar ki, bizler putatapan değiliz.

«Biz, işe, yapıta, kendindenverirliğe, düşünce, ulusal değerleri kertesinde ulusal yararları olduğuna göre, olduğu sürece taparız. Değerleriyle görevleri kalmayınca da ödevimiz olsa olsa onların anılarını tahnit etmektir.»

Kâzım Karabekir, olur olmaz kişinin eline sopa gibi kalemını alıp üstüne yürümesi karşısında ikirciğe düşmüş, yıkılır gibi olmuştu. Hiç kimsenin doğruları dinlemeğe katlanamadığını, içi kan ağlayarak görüyordu. Bu işin böyle düşman gazetelerin sayfalarında yapılamayacağını anlamıştı. Herkes, onun zayıf, özel bir yanını arıyor, doğruyu araştıracağına oraya yüklenmeğe çalışıyordu. Sandıklar dolusu belgeler, yitip gitmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bunu kendisi gibi birçok usu başında sevenleri, bildikleri de görüyor, ona anılarını yayımlamasını salıklıyorlardı.

Paşa, Erenköy'deki kendi köşkünde oturuyordu. Burası, sıkı bir gözaltı sistemiyle İstanbullu hemşerilerden ayrılmış gibiydi. Bu köşke girip çıkmak ya çok yürekli bir eski dost olmak ya da kılık değiştirmiş bir gizli polis olmakla olabildi. Bu sırada, Kâzım Karabekir'in evine en sık girip çıkan kişi, eski Kuvayı Milliyeci gazeteci Feridun Kandemir'di. Uzun süre de Mustafa Kemal'in türlü haberciliklerini, Meclis gazeteciliğini yapmış olan bu iriyam, yürekli, iş bilir genç adam, vaktiyle, doğu cephesi komutanı olduğu sırada Kâzım Karabekir'le birlikte çalışıyor, onun buyruğundaki Varlık dergisini yönetiyordu. Ondan

dostlukları, bağılıkları vardı. Bu eski dostluk, yeni yıkılmış, bir paçavra gibi bir yana fırlatılmış eski doğu cephesi komutanıyla arasındaki ilişkileri sürdürmekte etken oluyordu. Kandemir, hemen birçok günler, polis barajını yarararak eski doğu cephesi komutanının köşküne gidiyor, büyük yardımıyla paşanın kocaman anı kitabını hazırlamasına önyak oluyordu. Kalem yerine ellerine baltasını, nacağını alan görevlilerin karşısında, mektuplarla, Ulusal Kurtuluş savaşının doğrularını açığa çıkarmağa çalışmak bayağı bir Donkişotluktan başka bir şey değildi. Paşa da bunu iyice anlamıştı. Büyük doğruları açığa çıkarmak uğruna dev gibi çalışmak, dev yapıtlar yazmak gerekiyordu. Paşa, bu karara vardıldıktan sonra, bu eski genç irisi arkadaşından, bu yapıtın yapılmasında kendisine yardımcı olmasını istemişti. İşte, iki eski dost hemen, binlerce, on binlerce yazıyı, belgeyi ayıklayıp, aralarını da doldurarak (İstiklâl Harbimizin Esasları) adlı dev kitabı hazırlamağa başladılar. Yayın dünyasında bir gedik açıp ilgi uyandırmışken kitabı hazırlarken parça parça basmak böylece, birdenbire yayın yaşamına atılmak gerekiyordu. Paşanın, anılarıyla çokça uğraşmağa başlaması, Ankara'dakilerle birlikte bütün İstanbul Halk Partisi ilgilileriyle polisini de ilgilendirmişti. İlk müsveddeler forma forma basılmağa başladıktan sonra, polis, paşanın köşküden kuş uçurtmaz olmuştu: «Kundura boyacısı, seyyar satıcı, köylü, dilenci kılığına sokulmuş bir sürü memur, köşkün dört bir yanını sarmış, bir bölüğü de istasyon yöresini tutmuş, köşke girip çıkanları gözlüyor, özellikle çıkanları «sülük gibi arkalarına takılarak» adım adım izliyor, nerelere gittiklerini, kimlerle görüştiklerini saptamağa çalışıyorlardı. Bu işte, en çok tedirgin olan Feridun Kandemir'di.

Onun işi, bayağı, çok zordu. Polisin bütün gözü, şimdi onun üzerine dikilmişti. Yangından mal kaçırır gibi çalışıyordu. Günün birçok saatlerinde paşayla birlikte hazır-

ladığı yazıları alıp polis kordonunu yararak Ankara yokuşundaki Sinan basımına götürüyor, orda formaların basımını denetliyor, sonra, yeni formaların düzenlenerek basıma verilmesi işini yürütmek üzere yine Erenköy'deki köşke koşuyordu. Kitabın düzeltmenliğini de üzerine alan Feridun, dev gibi gövdesine, bitmez tükenmez gibi görünen enerjisine bakmadan son kerte yoruluyordu. Sonra, polisin basımında basılmış olan, basılacak formları gözaltında bulduğunu da biliyor, bütün basımın bitmesinden sonra hepsine birden kitap olarak el konulması olasılığını düşünüyor, içi cız ediyordu. Cumhurbaşkanı'nın, gerek bu kitaba, gerekse bütün bu kitabı oluşturan evraka, anılara el koyduracağı günün yaklaşmakta olduğunu da, içindeki pek gizli bir yerler sızlayarak düşünmekten kendini alamıyor, Kâzım Karabekir'in de bu olasılığı düşündüğünü seziyordu. Yine de kitabın çıkması uğruna ellerinden geleni yapmaktan başka çikaryol olmadığını da görüyorlardı. Daha önce, paşa, bu anıların kitap olarak piyasaya sürülmesinden sözettiği gün de, eski görgülerine dayanarak, bu işin bir felâketle sonuçlanabileceğinden, kitabın toplatılarak yokedilebileceğinden çekingen bir dille sözetmiş, ne yazık ki ona dinletememişti. Koskoca bir kitap için harcanan emeklerle paralar bir yana, hem kitap toplanacak, hem de buna olanak vermiş olan bütün arşiv, anı gibi şeyler de ele geçirilerek yokedilecek, Türk tarihi, birçok gerekli doğrudan yoksun kalacaktı. Feridun Kandırmir, her gün, paşanın evinden alıp götürdüğü müsveddelerin bomba gibi formalar biçiminde makinadan çıktığını gördükçe sevinmekle birlikte Ankara'nın bu konudaki duyarlılığını pek yakından bildiğinden yaklaşmakta olan felâketi de bütün korkunçluğuyla duyuyordu. Kâzım Karabekir, büyük paralarla bin bir güçlük içinde basılmakta olan tarihe ışık tutacak bir kitabın toplanarak yakılması olasılığını birtürlü usuna getiremiyordu. Onu aldatan biricik et-

Ken şuydu: karşı yan, durmaksızın doğrulukları açığa çıkarmak uğruna istediğince yazı yazabileceğini söyleyerek onu yemleyip durmaktaydı. Karşı yanın, onun kıskançlıkla bugüne dek sakladığı bütün tehlikeli olanakları açığa çıkararak sonra hep birden yoketme niyetlerini birtürlü benimseyemiyor, Feridun'a karşı, düşüncesini şöylece savunuyordu:

«Baksana, meydan okuyorlar. Bu durumda susarsam, kamuoyu önünde hem söyleyecek bir şeyim olmadığını, hem de doğrulukların saptırıldığını benimsemiş olurum.»

Böylece, akıntıya kürek çeken iki eski dost, tarihin bir dönemine ışık tutacak dev bir belge üzerinde dev gibi çalışmaktaydı. Kitap, bir yandan forma forma basılıp dururken bir yandan da paşanın mektupları Milliyet gazetesinde yayımlanıyor, bu da paşaya iyimserlik, umut aşılıyordu. Şimdiye dek altı mektup yayımlanmıştı. Ulusal Kurtuluş savaşının en karanlık başlangıçları, bu mektuplarda şöyle böyle açığa çıkmıştı. Ancak, yedinci mektubun yayımdan alıkonması, paşaya umulmaz bir vuruşun hazırlığı gibi görüldü. Her zaman, yazıları köşkten gelip alan gazete muhabiri, bu yazıyı yitirmiş olamazdı. Sonra, paşanın bu mektuplarını salt Milliyet değil, başka gazeteler de yayımlıyordu. Bugün, onların sayfalarında da bu yazı çıkmamıştı. Artık, bunları yayımlayan gazetelerin muhabirleri de paşanın evine uğramaz olmuştu. Demek ki, beklenen felâketin ilk şimşekleri, Çankaya'nın üzerinden çakmıştı. Bu mektupları yayımlayan bütün gazeteler, şu sırada işbirliği yapmış gibi görünmekteydi. Son Milliyet gazetesinde, paşanın mektubu yerine onun bundan böyle mektuplarını yayımlamaktan vazgeçtiği bildiriliyordu. Paşa, yukardan verilen buyrukla susturulmakta olduğunu hemen anlamıştı. Oysa, gazete, bir kurnazlık yaparak, paşanın kendisinin sustuğunu yaymağa çalışıyordu.

Yedinci mektubunun yayımlanmamasına yolaçan gerekçe en sonra, Çankaya'dan gökgürültüsü gibi işitildi:

«Bu adam deli mi? Susturun şu adamı bel!»

Kâzım Karabekir, Gazi'nin nutuk kitabında verdiği ölümsüz tarih bilgilerinin karşısına çıkmış, bunların ölümsüz olmadığını bildiriyordu. Yaptığı bütün işlerin bir âyet gibi doğru, yerli yerinde olduğuna inanmış çok başarılı bir komutan, bir devlet adamı, biraz da kahramanlık kültürünün mis gibi dumanları içinde ölümsüzlüğün övgüleriyle yaldızlanmış bir insan kafası, yükseldiği altın basamaklardan eski ikinci sınıf bir silah arkadaşı eliyle indirilmek, ölümsüzler arasına itilmek isteniyordu. Başta Milliyet gazetesi, bütün gazeteler, paşanın kendi isteğiyle sustuğu izlenimini vermeğe çalışırken bir yandan da ona ateş püskürüyorlardı. Ona, rasgele saldırıyorlardı.

Gazi'nin çok eski bir silah arkadaşı, çocukluk arkadaşı, bir sofrada arkadaş olmaktan öte hiç birdeğeri olmadığı bilinen Nuri Conker, Milliyet Gazetesinde şöyle bir yazı yayımladı:

«Karabekir Paşa, yerinde rahat rahat otururken, kuru havadan nem kaparak usla yargılamanın pek kolay gizini bulamayacağı bir sav attı ortaya: Ulusal eylemin çekirdeğini o kurmuş, Erzurum kongresini o toplamış, padişahla konuşmuş. Bu savlarını kanıtlamak uğruna da belge diye o zamana özgü birtakım haberleşmeleri, bunları, kendi lehine mi, yoksa kendisine karşı mı olduğuna dikkat etmeyerek, yayımladı. Şimdi de yazıyor. Karabekir paşayı tanımayanlar, bu savının ereğiyle amacını anlamakta, tanıyanlardan daha çok güçlük çekerler. Ben, paşayı tanıyanlardanım. Harbiye, kurmaylık eğitimlerini birlikte yaptık. Okulda, özellikle Meşrutiyetten önceki yıllarda, eski üçüncü ordunun Makedonyasında sevişerek arkadaşlıklarımız vardı. Bu zat, Cumhuriyetin ilanı sıralarında, sonraları, giriştiği siyasal girişimlerde, hiç değilse namuslu,

yurtseverdi. O sıralarda hemen süreklîce kendisini savunurdum. Ancak, kibirle grurun, yargı gücünü yitirtecek kerte de, kendisini bu kerte sapıklığa götüreceğini bilemezdim.

«Kâzım, Karabekir Paşa! Size bir soru daha sorayım: Türk ordusu, düzenli Yunan ordusu önünde Sakarya çizgisine doğru çekildiği, Kiral Konstantin, askerlerini bize karşı saldırttığı 1921 yazında, Türk ordusuna komuta etseydin, halin ne olurdu? Gece gündüz yirmi iki gün süren bu korkunç boğuşmanın, güçlerin pek orantısız, uzun cephe hatlarında direniş, dayanış olanaklarıyla umutlarının hemen akşam sabaha çözülmeye yüz tuttuğu dakikalarda, hangi kafanla, hangi tüfeğinle, hangi varlığıyla cepheyi tutabilirdin? Siz, savaş tarihinde salt anlamca değil, giderrek madde eksikleriyle de sarsılan, geri çekilmeye başlamış bulunan bir cepheye saldırı komutu vermek olağanüstülüğünü gösterilerek bir kale ya da bir eylem evini değil, bir ulusun, bir yurdun talihini kurtarabilen kaç komutan, kaç meydan savaşı bilirsiniz?

«Bana kalırsa, siz, artık, bu yazılardan, bu savlardan vazgeçin, deyin ki: Benim bunlardan amacım, mademki, bu konuda anılar yayımlıyorsunuz, bu anılardan bende de bir bölük vardır. Ben de bunları, tarihi aydınlatmak uğruna ortaya koyuyorum. Bu amaçla yazdım. Bütün amacım, budur, deyip bu bir türlü içinden çıkamadığınız davâya bir son vermiş olursunuz.»

Siirtli Mahmut'un yazısı da paşaya şöylece saldırıyordu:

«Kazım Karabekir paşanın tarih doğruluklarını aydınlatmak üzere değil, daha çok kendi propagandası uğruna günlerden beri yazdığı mektuplarını sütunlarımızda yayımladık. Son aldığımız bir telgrafta, artık, mektup yazmaya çağını bildiriyor. Kuşkusuz, bu karar salt kendisini ilgilendirir. Sayın, Karabekir Paşa, Mektuplarını neden kesi-

yor? Bunun için bulduğu neden şudur: 15 numaralı belgesindeki bir fıkrayı gazeteye koymamışız. Hemen, anlattım ki, yayımlanmasını uygun görmediğimiz 10 Fıkra, uluslararası siyasetimize ilişkin, bugün, ülkenin yüksek çıkarları açısından bütün önemini koruyan bir anlam taşır. Bundan başka, yayımlamadığımız o birkaç satırlık yazı, Tartışmamızın başından beri izlenilen kişisel savlarla, kişiliklerle hiç ilişkisi olmayan, yineleyelim, salt dış siyasetimize ilişkin düşüncelerdir. Biliyoruz: Bunların kesinlikle yayımlanmasında Karabekir Paşa hazretlerinin, izlediği dava bakımından ne gibi yararlar tasarlanıyor?»

Milliyet gazetesindeki bu satırlarla Karabekir, yayım olanağından uzaklaştırıldıktan sonra da Ankaralının defteri adlı saldırgan, ısırgan yazıların sürdürüleceği bildiriliyordu. Bu sırada, siyasal polisle işbirliği yapan Gazi'nin en yakın fedaileri, Kâzım Karabekir'e, diriminin en korkunç balyoz vuruşunu indirmeğe hazırlanıyordu.

Mektupların gazetelerde yayımlanmasının yukardan gelen buyrukla yayımlanmasının önüne geçilmesinden on beş gün sonra, «İstiklâl Harbimizin Esasları» adlı, çoğu sekiz puntuyla dizilmiş 1200 sayfalık kitabı henüz taze mürekkep, kağıt kokuları içinde ciltleniyordu. Piyasaya çıkması gün sorunuydu. Çankaya'nın bütün dikkati koskoca bir göz olarak bu kitabın ciltlenmekte olduğu yere açılmış, kitap sayfalarından bir meşale yapılacağı dakikaları bekliyordu. Yumurtanın kapıya geldiği haberini almış olan en yakın fedaî grupundan Büyük Millet Meclisi başkanı general Kâzım Özalp, Afyon mebusu Ali Çetinkaya, Sinop Mebusu Recep Zühtü, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, hep birlikte İstanbul'a varıp burdaki parti başkanı Cevdet Kerim İnce dayı ile birleşip görüştüler, konuştular. Türkiye'deki barışın üzerine son kerte büyük bir bomba gibi düşeceğini sandıkları İstiklâl Harbimizin Esasları adlı kitabı, bir tek sayı kalmamacasına yakarak ortadan kaldırmağa karar verdiler.

Bu kararı verdikten sonra, ilk iş olarak İstanbul Halk Partisi merkezi üyelerinden Kazım ile Ali'yi kitabın basıldığı basımevinin sahibi Sinan'a gönderdiler. Onu bir kenara çekerek:

«Sen, bir kitap basıyormuşsun. Bunun üstüne seninle biri konuşmak istiyor» dediler. Sinan:

«Gizli, kapaklı bir şey yapmıyorum. Bastığım kitap, ülkenin tanınmış ulusal eylem kahramanlarından bir komutanın yapıtıdır. Bununla birlikte, kim isterse görüşebilirim» dedi.

Sinan, ertesi gün, akşamüstü, basımevi yöresindeki berbere giderken yolda, yine o dünkü iki kişiye rastladı. Adamlar, ona:

«Haydi, buyurun, gidelim, görüşün» dediler.

Sinanın herhangi bir yanıt vermesine sıra kalmadan, kendisine bu öneriyi yapan Ali adlı adamın yanbaşıda iriyarı, dev gövdeli bir kişi belirdi. Yeni gelenle Ali yanğından mal kaçıırıcasına Sinan'ı iki yanından kavradıkları gibi biraz ötede bekleyen bir otomobile doğru sürüklediler. Otomobil, hemen yola çıktı. Sinan:

«Nereye gidiyoruz?» diye sordu.

«İşte, o görüşeceğiniz adama.»

«Bu adam kim? Nereden çıktı?»

«Gidince görürsün.»

Otomobil, bütün hızıyla gidiyordu. Galata köprüsünü geçti. Bankalar caddesini tırmanarak Beyoğlu'na çıktı. İstiklâl caddesinden geçerlerken, Sinan, bir berberde tıraş olmasına müsaade etmelerini istedi. Zorbalar, basımevi sahibinin istediğini benimsediler. Adamcağız, hemen oracıkta bir berbere girerek tıraş oldu. Yine bindikleri otomobil, onları aldığı gibi Harbiye'de, şimdiki radyoevinin karşısında 16 numaralı evin önünde bıraktı.

«Buyurun, geldik.»

Kapısından içeri girdikleri ev, Ali Çetinkaya'nın eviydi. Sinan, iki kişinin ortasında salona girince, ilk anda Kılıç Ali ile karşılaştı. Hemen, durumundan, kendisiyle görüşmek isteyen kişinin bu olduğunu anladı. Kılıç Ali, Sinan'ın elini sıkarak hal hatır sordu. Bu bayağı başlangıçtan sonra, hemen işi, basılmakta olan ünlü kitaba getirdi. Bu kitabın zararlı olduğunu söyledi. Piyasaya çıkınca birtakım olaylara yolaçacağı üzerinde durdu. Sinan da yanıt olarak:

«Ben, basımcı olarak okuyup incelediğim bu kitapta herhangi bir biçimde zararlı denebilecek hiç bir şey görmedim. Neden kaygulanılıyor? Bu kitap belgelere dayanan anıları içermektedir. Esasen, Kazım Karabekir Paşa, bu anılarını Halk Partisi organlarının, yayımlasanıza, söyleyecek şeyleriniz varsa ne bekliyorsunuz? Ulusal eylem tarihini aydınlatmak uğruna anılarınızı yayımlamanız, ülkeye ulusa karşı ödevinizdir. Sizi bu ödevi yapmaktan kim alıko-yuyor? Şarkılı ibret yazacağınıza, bunları yazsanıza, diye kışkırtışları yayımlamağa karar vermiştir. Şu halde, bu anıların yayımlanması, Partice de isteniyor, demektir. Ben de zaten bu düşünceyle bu kitabı bastım.»

diye kendini savunduysa da Kılıç Ali'ye dinletemedi. O, şöyle diretti:

«Hayır, bu kitap muzurdur, Karabekir Paşa, bunu Gazi'ye karşı yazmıştır. Sen, bilmezsın. Biz, İstiklâl Mahkemesinde bu adamı asacaktık, ama, yine Gazi Paşa müsaade etmedi.»

Sinan:

«Neden asacaktınız, bilmem, ama, benim bildiğim, giderek, yarı törenselleşen nitelikteki hükümet gazetesi (Milliyet) in de son zamanlarda bile yineleyip durduğu gibi, Kazım Karabekir Paşa, yaşayışı boyunca, bu ülkeye çalışmış bir komutandır. Bunun böyle olduğunu siz de yadsıyamazsınız» dedi.

Kılıç Ali'nin de dediği dedikti:

«Dedim ya, sen bilmezsin. Biz, asacaktık onu... Kısacası, bu kitap muzurdur.»

«Bu kitap size göre zararlıysa, yani, herhangi bir biçimde onu zararlı buluyorsanız güçle erk elinizdedir. Ne isterseniz yaparsınız. Çıkarmazsınız.»

«Ne demek çıkarmamak? Bu olabilir mi? Kitap, yöntemine göre savcılığa verilecek. Orası, inceleyecek. Eğer zararlı bulursa, gereken koğuşturmayı yapacak. Yöntem bu. Biz, nasıl engel olabiliriz?»

«Demek ki, savcılığın kitabı zararlı bulmayacağına inanıyorsunuz?»

«Orasını bilmem. Ancak, bu kitap bizce zararlıdır. Yalnız, savcılık böyle düşünmeyebilir. Kitabı serbest bırakabilir.»

«Aman efendim, öyle şey olur mu maazallah'ı sizin zararlı bulduğunuz bir kitabı, kim serbest bırakırsa bıraksın, satışa çıkarmak benim haddime mi düşmüş?»

«Neden?»

«Vatan hainliğiyle mahkûm olduğum gündür. Kime meramımı anlatabilirim ki?

«Ne demek? Nasıl olur?»

«Şöyle olur, beyefendi, bu kitaptan birkaç tanesini bir baldırıçıplağın eline verirler, köprübaşında (Erzurum fatihi Kazım Karabekir Paşa'nın kitabı. Neler yazıyor?) filân diye bağırarak sattırmağa kalkarlar. Halk da toplanır. Bunun üzerine: Vay efendim, ülkede karışıklık çıkarmak istiyorlar, diye havayı bulandırarak beni tutup doğru İstiklâl Mahkemesine verirler. Yapıştırırlar alınma vatan hainliği damgasını. Bugün, bundan kolay ne var?»

«Sen, hangi okulda okudun, Sinan Bey?»

«Yaşam okulunda okudum, beyefendi?»

«Öyleyse, kısa keselim. Bu kitap...»

«Beyefendi, kısacası şu: şimdi, siz ne yapmak istiyorsunuz? Lütfen, bana onu söyleyiniz?»

«Eee. Bu kitabı bize verir misin?»

«Çok laf beyefendi. Verir misin ne demek? Böyle şey sözkonusu olur mu? Siz, ver dedikten sonra, ben vermezlik edebilir miyim? Ne isterseniz onu yaparsınız.»

«Öyleyse, bu kitapları olduğu gibi bize teslim et.»

«Emredersiniz. Ancak, bunun kâğıt vb. birçok gideri oldu.»

«Ben, sana onları veririm. Onu ayrıca görüşürüz. Onu merak etme. Çözümleriz. Yarın gelir, beni görürsün.»

Kılıç Ali, Sinan'la böylece anlaştıktan sonra, onunla birlikte yandaki odaya girdi: Orda Meclis Başkanı Kazım Özalp, Recep Zühtü, Cevdet Kerim İncedayı'nın, kendilerine son kerte merakla bakan gözleriyle karşılaştılar. Cevdet Kerim, onların içeri girmesiyle, ince gövdesiyle eğilip bükülerek ivedi yerinden doğruldu, Sinan'a şöyle ünledi:

«Oooo! Sinan Bey, siz misiniz? Ben, sizi eskiden beri tanırım. Nasılsınız? Şöyle buyurun. Bir kahve...»

Böylece, ortada zorbalık gibi bir şey olmayıp yurt-severce bir anlaşma olduğu havası yaratılmak istendi. Orda bulunanlar da biraz önce Kılıç Ali'nin kitap üstüne söylemiş olduğu şeyleri bir kez daha yineleyerek kitabın zararlılığı üstüne düşün birliğine vardılar. Evet, bu kitap birkaç zaman sonra, zararlı olmayabilirse de bugün zararlıydı. Bütün kitap, daha önce, Milliyet gazetesinin adamlarınca forma forma alınarak Çankaya'ya ulaştırılmış, okunmuş, o gün için tehlikeli olduğu anlaşılmış, yokedilmesine yukardan karar verilmişti.

Kazım Paşa'nın başkanlığında salonda toplanan kişiler, Kılıç Ali'nin söylediklerini bir kez daha yineledikten sonra, şöyle dediler:

«Şimdi, basılan ne varsa, hepsini bize teslim ediyorsun, değil mi?»

Sinan, o evrenin bu Ali kıran baş kesenleri karşısında boynunun kıldan ince olduğunu anlayarak:

«Efendim dedi, benim ne gücüm, erkim vardır ki, sizin bu önerinize iteleme yanıtı verebileyim? Siz, ne isterseniz, onu yapabilirsiniz.»

İş bu kertede kalmadı. Zorbalar, dört baş bayındır bir iş yapmış olmak üzere, Sinan'dan, yokedilecek kitabı kendi gönlüyle verdiğiğine değgin bir de kâğıt aldılar. Bunda şöyle yazıyordu:

«Bastiğim Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbimizin Esasları adlı yapıtının üç bin sayısını, zararlı bulduğumdan yokettim.»

Yoketme işini de Sinan'ın sırtına yükleyen kişiler, yoketme sorunu üzerinde düşünmek zorunda kaldılar. Sinan, üç bin kitabı yokedeceğine değgin belgeyi imzalayıp verdikten sonra, bunlardan kaç tanesini kurtarabileceğini düşünürken zorbalar da bu olasılığı düşündüler: Evet, Sinan, bunları yoketmeyip el altından sattırıp başlarına ilerde büyük işler açabilirdi. Bundan dolayı, en iyisi mi, bunları kendi elleriyle yoketmeliydiler. Bu önemli işi de çok becerikli buldukları Recep Zühtü'nün ellerine bıraktılar.

Sinop Mebusu Recep Zühtü, geceyarısına doğru, İstanbul Halk Partisi merkezinden aldığı Kâzım, Şaban adlı iki kişiyle Sinan başımevine damladı. Ellerini oğuşturarak karşısına çıkan Sinan'a:

«Kitaplar nerde?» diye sordu.

Sinan, kitapların bulunduğu yeri ona gösterdi. Recep Zühtü, adamlarına buyruk verdi:

«Haydi, doldurun çuvalalara!»

İki iriyarı adamla yanlarında getirdikleri bir iki işçi, hemen kitapların başına üşüşerek birlikte getirdikleri çuvalara, torbalara doldurmağa başladılar. Doldurulan çuvalarla torbaların daha önce getirilmiş olup köşebaşında bekletilen itfaiye arabalarına taşıdılar. Bunlar, İstanbul İtfaiye örgütüne bağlı araçlardı. Köşedeki yığınlar, arabalara taşındıktan sonra, Recep Zühtü sordu:

«Hepsi bunlar mı? Başka yok mu?»

«Bendekiler bunlar.»

«Ne demek yâni? Sayın şunları, üç bin değil mi?»

Sinan, ihbarın bataklığına dalmayı göze alarak:

«Müsaade buyurun. Bu kitaplar forma forma basılırken, Kazım Karabekir Paşa, her basılan formadan beşer tane-sini aldırdı.»

«Kiminle?»

«Feridun Beyle.»

«Eee... Ne oldu o beşer forma?»

«Elbette, paşada kaldı.»

«Nasıl olur? Neden bıraktınız?»

«Kitabın sahibi kendisi. İsteseydi hepsini alır götürdü. Ne diyebilirdim? Engel olmaya hakkım yok ki».

«Yanıldın, Sinan Bey. Vermeyecektin.»

«Nasıl vermezlik edebilirdim, beyefendi? Dediğim gibi, malın sahibi kendisi.»

«Eee... Şimdi, ne olacak? O kitapları paşadan nasıl alacağız?»

Recep Zühtü, bayağı kaygulanmıştı. Kaçırılmış olan o formalar onun başına bir dert açabilirdi. Kitabın, tek sayı kalmamak koşuluyla yok edilmesi buyurulmuştu. Elde kalacak bir tek sayıdan ilerde yine binlerce kitap üretilebilir, Gazi'nin siyasal yaşamına saldırılabilirdi. Ancak, pratik bir kafaya sahip olan becerikli Recep Zühtü, gerisini şimdilik bir yana bırakarak ele geçirdiği bütün kitapları son sayısına dek yoketmeliydi. Kitapla yüklenen İtfaiye arabaları, Cağaloğlu Hamamının önünde durdu. Ancak, Recep Zühtü'nün daha önce hamama koşturduğu bir adamı, hamamın sahibi Ahmed'i bulamadığından kitapların burada yakılması olanağı bulunamadı. Recep Zühtü, İtfaiye arabalarını Hocapaşa hamamına doğru yola çıkardı. Arabalar kapıya dayanıp da geliş nedenleri anlaşılınca, hamamın sahibi ayak diredi:

«Bizim külhanda böyle yığın halinde kâğıt, kitap yakılamaz, ıskaralar tıkanır, bozular, başımıza iş açarız.»

Adamcağız, yakıcıları başından savıncaya dek akla kararı seçti. Bayağı ağılamaklı oldu. Bu tehlikeli adamların başına ne işler açabileceğini, işittiği yüzlerce öyküyle yakından biliyordu. Bunun üzerine, yakıcıbaşılar, kurbanları neredeyse yakabileceklerini, ellerini çenelerine koyup uzun boylu düşündüler. Uslarına Topkapı yöresindeki tuğla harmanları geldi.

Recep Zühtü'nün verdiği buyrukla İtfaiye arabaları büyük gürültülerle Topkapı yönünde yola çıktı. Tuğla harmanlarından birinin önünde duran arabalardan taşınan üç bin balaban kitap geceyi meşale gibi aydınlatarak cayır cayır yandı.

Feridun Kandemir, o sabah, bütün olan bitenden bilgisiz, basılmış kitapları Kanaat Kitapevine taşımak üzere Ankara Caddesine gitti. Yaşayışı boyunca pek çok kuşkulu işte görev görmüş olan gazeteci, Sinan basım evine doğru ilerlerken birden buranın kapısında, yolunda olmayan bir şeylerin döndüğünü sezdi. Orda, iki kuşkulu adam dikilmiş, son kerte dikkatli bakışlarıyla caddeyi, gidip gelenleri göz hapsine almıştı. Görgülü bir göz, bunların polis olduğunu hemen anlardı. Bunun üzerine, Feridun, bayağı bir yolcuymuş gibi adamların önünden geçerek kaygusuzca Cağaloğlu'na doğru tırmandı. Geçerken basım evine bile bakmamıştı. Eminönü Halkevi'nin karşısındaki Niyazi'nin dükkânına girerek Sinan basım evine telefon etti. Telefonun alıcısından Sinan'ın ustalarından birinin kaygulu sesi geldi:

«Aman, gelin, polisler sizi bekliyor!»

Feridun:

«İyi ama, benden ne istiyorlar?» diye sordu.

«Biz de bilmiyoruz. Giderek kendileri de bilmiyor. Ne var ki, bu gece basım evini bastılar. Kazım Karabekir'in ki-

taplarını alıp götürdüler. Sonra, Sinan Beyi de götürdüler. Hâlâ dönmedi. Sizi de istiyorlar. Kapıdalar.»

Feridun telefonu kapayarak kendi kendine şöyle düşünmeğe başladı: «Daha piyasaya çıkarılmamış bir kitap, böyle alınıp götürülmez. İşin içinde bir iş var. Ama, ne olursa olsun, mademki beni arayanlar polistir, demek ki iş, zabıtaya, adliyeye gitmiştir. Bundan dolayı da yasalara göre, kitabın salt yazarı ile basanı gözönüne alınıp sorumlu olacağından, benim aranmama neden yok. Herhalde bir yanlışlık olacak.»

Böyle düşünerek, yanlışlık kendi kendine düzelinceye dek polisin karşısına çıkmamağa karar verdi. Birkaç gün, böyle geçti. Ancak, telefonla durumu bir kez daha sorduğunda, şimdi de kendisini aradıklarını öğrendi. Midesi bulandı. Durumu kaynağından öğrenmek üzere eski ahbabı olan Polis Müdürü Fehmi'ye telefonu açtı. Müdür, telefonda onun sesini alır almaz, çığlık atarcasına şöyle bağırdı:

«Aman, sen misin? Neredesin? Allahaşkına çabuk söyle?»

«Nerede olduğumu ne yapacaksınız? Benden ne istiyorsunuz, onu söyleyin.»

«Yahu, bırak şimdi bunları. Çabuk gel. Vallahi bir şey yok. Gel, bir konuşalım. Allahını seversen gel. Soracağım birtakım şeyler var. Beş dakikalık bir iş. Dinini seven sen gel.»

«İşte, konuşuyoruz. İşin ne olduğunu söylesene!»

«Canım, telefonla olur mu? Gel, bir kahvemi iç. Vallahi, korkacak bir şey yok.»

«Suçum yok ki korkayım. Ancak, Sinan Beye yaptığınız gibi beni de müdüriyette konuk(!) etmeyeceğinize söz verir misin?»

«Veriyorum. Söz. On dakikada biter.»

«Beş dakika ona çıktı. Peki on dakika olsun, geliyorum.»

Feridun, gitmek gerektiğini anlamıştı. Kalktı gitti. Fehmi ile yüz yüze gelince onun şu sözleriyle karşılaştı:

«Nerelerdeydin, allahaşkına? Kaç gündür masalarının başından aldığım bütün memurları seferber ettiğim halde, izini bile bulamadılar. Aradığımız azılı bir komiteci bile olsaydı çoktan ele geçirmiştik. Sen nerelerdeydin?»

«İstanbul'da. Şimdi, onu bırakalım ,on dakika geçmesin.»

Feridun Kandemir, hangi on dakikayı sayıkladığını ancak daha sonra anlayacaktı.

1933 yılının 4/5 gecesiydi. Polis müdürlüğünde büyük bir çalışma vardı. Polis müdürü Fehmi, buyruğunda yüze yaklaşık polis toplanmış, Kâzım Karabekir'in Erenköyündeki köşküne baskına hazırlanıyordu. Daha akşamdan başlamış olan kuşatma, gece yarısına doğru hızlanmış, geniş bir çember çeviren ayrı ayrı polis grupları geceyarısından sonra, horozlar öterken dört bir yandan köşke doğru ilerlemeğe başladılar. Yüz polis, başlarında müdür Fehmi, demiryolu istasyonunun yöresindeki köşkün bahçe duvarlarının dibine geldiğinde tanyeri atıyordu. Yüz tabancalı insan, evin bahçesine girip iç kapıya dayandığında, paşa ile eski sevgili arkadaşı Cafer Tayar Paşa, ertesi gün piyasaya çıkacak olan büyük kitabın onuruna geç saatlere dek konuşmuşlar, Türkiye'de birer mahpus gibi yaşayışlarından yakınıp durmuşlar, bu kitabın çıkışıyla karadüş havasının biraz olsun dağılacağını ummuşlardı. Kazım Karabekir, kitabının yarın çıkacağından öyle büyük bir umut duyuyordu ki polislerin kırarcasına yüklenerek büyük gürültülerle açtırmak istedikleri kapıya gittiğinde henüz bütün uyku durumuna bile girmemişti. Polis müdürü Fehmi, bir yığın polisle açılan kapıdan içeri dalınca, paşanın iri gövdesi, solgun yü-

züyle karşılaştı. Bu tarihin duvarlarında parlar gibi görünen yüz karşısında bir ara durakladı. Paşa, azarlarca sına sordu:

«Ne istiyorsunuz, nedir bu durum?»

Ona verecek hiçbir yasal belgeleri yoktu. Polis müdürünün ikirciği uzun sürmedi. Tarihin bu kahraman yüzünü çığneyerek geçti, adamları da arkasından sel gibi içeri dalarak köşkü kapladılar. Odalara doluşan polislerin hoyratça gürültülerinden şaşırın ev halkı, birer yana büzülerek, polislerin köşede bucakta gördükleri bütün kâğıtlara, kitaplara aç kurt gibi saldırışlarını korku, tiksinti ile seyrettiler. Bunlar, Paşanın eşi, iki kızı, iki evlatlığı, bir de Cafer Tayyar Paşaydı. Araştırma mutfakta, kömürlükte, ocakta, bacanın içinde bile sürdü. Paşa, durmadan:

«Yahu, nedir aradığınız, bu eşkiyaca davranışın nedeni nedir?» diye soruyorsa da hiç kimse onun bu sorularına yanıt vermiyordu. Bir yığın hoyrat el, evi pamuk atarcasına atıyordu. Paşa, sorularını yineledikçe onlardan biri şöylece kısaca yanıtlıyordu:

«Buyruk aldık. Başka bir şey bilmiyoruz. Evrakı toplayacağız.» Bunları da korku içinde mırıldanarak söylüyorlardı. Evi kalabalık ayak sesleri kaplamıştı. Tavan aralarından da ayak sesleri geliyordu. General Cafer, Tayyar, üst kattaki bir odada yatmaktaydı. İşittiği hoyratça ayak sesleriyle yatağından fırladığında odanın kapısı çoktan açılmış, birkaç sivil, yel gibi içeri dalmıştı. Cafer Tayyar Paşa, bunlardan birini hemen tanıdı. Bu, Ali Çetinkaya'nın kafadarlarından eski bir jandarma yüzbaşısıydı. Emekliye ayrıldıktan sonra sivil polisliğe geçmişti. Paşa, onu görür görmez:

«Hayrola, Aziz! Ne var? Nedir bu? Sen, ne arıyorsun burda?»

Yüzbaşı Aziz, onun bu sorusuna hiç yanıt vermeden Paşanın kalktığı yatağı didik didik ederek araştırmağa

başlamıştı. Bu sırada, böyle didiklenerek aranan salt Kazım Karabekir Paşanın evi değildi. Cafer Tayyar Paşanın Üsküdar'daki eviyle, onun kardeşi Hamdi'nin evi de böylele hırsla, sadistçe didiklenerek araştırılıyordu. Aranan evler bunlarla da kalmıyordu. Eski mebuslardan, komutanlardan, ulusal eylemin en çalışkan kahramanlarından Halit'in evi de böylece didikleniyordu, nedeni de şuydu: Büyük yengide Yunan başkomutanı Trikopisi tutsak almış olan albay Halit, dün Erenköy'deki köşkünde Kazım Karabekir'i görmeğe gitmişti.

Kazım Karabekir'in evinin araştırılması, dört buçuk saat sürdü. Araştırma sonucunda Paşanın eskiden beri tutmuş olduğu doksanı aşkın dosya, çuvallara tıkılarak müdürümete götürülmek üzere hazırlandı. Bu dosyalarda çok eskiden beri tutulmuş olan notlar vardı. Çuvalları otomobillerle polis müdürlüğüne doğru yola çıkaran Polis müdürü Fehmi, bu uzun araştırmadan sonra aradığını bulamamış bir adamın düşkünlüğü içinde Paşaya sokularak şöyle dedi:

«Afedersiniz, Paşa hazretleri, evrak arasında son basılan kitabınızdan hiçbirini bulamadık. Oysa, beş sayısının sizde bulunduğu bildirilmişti. Onları da rica edeceğiz. Neredeyse lütf buyursanız.»

Paşa, set bir sesle yanıt verdi:

«Bende toplayıp götürdüklerinizden başka bir şey kalmadı. Sözüne ettiğiniz o beş kitabı, biraz önceki baskınız sırasında heyecana düşen eşim, işte, şurada tutuşturup yakmıştır.»

Fehmi, baktı: Paşanın gösterdiği ocakta biraz önce yakıldığı anlaşılan bir yığın kâğıt külü vardı. Müdür, kuşuklu bakışlarını bir süre küllere dikdikten sonra, bir süre de düşündü: Bu küllerin o beş kitabın külleri olduğu doğru muydu? Yaklaşarak henüz yanığı niteliğini koruyan külleri parmaklarıyla şöyle bir okşadı. Ancak, kesin bir

şey anlayamadı. Paşanın, kesin konuşmasına karşı yeni bir soru yöneltmeye gücü yetmedi. Kâzım Karabekir ise, eskî bir kale yıkıntısına benzeyen yürek gücünü toplamağa çalışıp soyut adaletin bir groteskinden başka olmayan yargı organlarının kapısına bir kez daha başvurmaktan kendini alamayarak ertesi sabah İstanbul Savcılığına şöyle bir yakınma yazdı:

«Son zamanlarda, gazetelerde yayımlanan İstiklâl Harbine değgin olaylar değiştirildiği gibi, bana karşı da baskıda bulunulmuştu. Özellikle Şarkılı İbret yazacağıma İstiklâl Harbi'ne değgin bir yapıtı yurt çocuklarına armağan etmeğlim tarih ile doğruluk adına, daha büyük bir çalışma olacağı anlatılarak, dirimimi salt çocuk oyunlarına değgin bir kitap yazmağa gereksiz yere vermiş olduğum alaycı bir biçimde gazetelerde dünyaya ilan olunmuştu. Her şeyin gerçek sahibi olan ulusumuz tarih doğruluklarını da olduğu gibi bilmesi için, (İstiklâl Harbimizin Esasları) adıyla yazdığım yapıta, şimdiye dek ulusla ülkemizin bilgi tarihine, gördüklerim, incelediklerim, dirimimin göngüleri olmak üzere hazırladığım, hazırlamakta olduğum tarihsel, bilimsel dört yapıtımın fihristleriyle kimilerinden örnek sayfalar da eklenerek İstanbul'da Sinan basımevinde bastırılmışım. Tam yayımlanacağı bir sırada kamuoyuna sunulmasına engel olmak amacıyla herhangi bir yandan yayımlanmasına engel olunmuştur. Bu durumu öğrenince gerek yüksek makamınıza, gerekse Büyük Millet Meclisi başkanlığına, ayrıca başbakanlığa yakınmışım. Yanıt olarak üç gün sonra aldığım yüksek yanıtlarında aynıyle: «Yakındığınız sorun, kamu haklarını ilgilendirir nitelikte görülmemiş olduğundan dolayı, kişisel haklarınızın yasal mercilerden izlenmesi gerekir» buyurulmuştu.

«İşte, tam el atacak, yâni hakkımı aramak uğruna mahkemeye başvuracağım dünkü 4 haziran 1933 günü sabahı, dört buçuktan dokuzaya dek köşkümde bir arama ya-

pılarak yukarda sözünü ettiğim tarihsel, bilimsel yapıtlarım, yaşayışımın bütün uğraşları, dört çuval içinde, yüksek makamınıza incelenmek için teslim olunmak üzere, elimden alındı. Bütün ricalarıma bakmadan iki sayı olanlardan biri bile bana bırakılmadı. Üzerinden on üç yıl geçen, artık tarih sayfalarına geçmiş bulunan, hâlâ yaşayan birçok yurttaşlarımızca bilinen doğrulukları içeren (İstiklâl Harbimizin Esasları) adındaki yapıtımın da yakıldığı öğrenince, maddi, manevi uğradığım zararlar acının derecesini belirtmeğe gücüm yetmemektedir.

«Elimden zorla alınan, ulusumuzun bilgi tarihine değgin olan yapıtla, evrakımın ivedi bana geri verilmesini, ni, Cumhuriyetimizin yüksek savcılık makamından rica ederim.»

Feridun Kandemir, on dakikalığına gittiği Polis müdürlüğünde kırk sekiz saat kaldı. Kendisine durmadan yöneltilen iki soru, şuydu:

«Kâzım Karabekir Paşayla bu kitabı nasıl hazırlayıp bastırdınız?»

sonra da şöyle soruyorlardı:

«Peki, kendisine kalan, senin o götürüp verdiğin o beş kitap şimdi nerede?»

«Ne bileyim ben! Mademki Paşa benim kitapları kendisine verdiğimi açıklıyor, öyleyse, bunların nerede olduğunu benim değil onun bilmesi gerek. Ona sorun.»

«Sorduk. Eşinin bunları yakmış olduğunu söylüyor.»

«Öyleyse, yanmıştır.»

«Hayır, yakmamışlardır. Saklıyorlar.»

«Öyleyse, saklıdır.»

«Tamam. İşte, şimdi, bunların saklı olduğu yeri bulmalıyız.»

«İyi ya, işte, bulun.»

«Aramadığımız yer bırakmadık.»

«Demek ki yok.»

«Var, kesinlikle var, ama, bulamıyoruz.»

«Vah vah. Demek ki bulunmayacak.»

Bu uzun soruşturmanın sonunda sabrı tükenen Feridun, şöyle dedi:

«Beni bunun için mi buraya getirdiniz? Benden istediğiniz ne?»

«Bu kitapları sen istersen bulursun.»

«Paşanın yakıldı dediği kitapları ben nerden bulayım?»

«Bulabilirsin, şundan ki, Paşanın sana güveni var. Ağzını ararsan nereye sakladığını senden gizleyemez.»

«Evet, işte, kitaplar burda diye gösterir, ben de gelir size bildiririm, olur biter.»

«Tamam.»

Feridun bunun üzerine gülmeğe başladı. Fehmi, onun gülüşüne son kerte kızdı:

«Ne gülüyorsun? Şimdi bile işin önemini kavrayamamış gibi, alay mı ediyorsun?»

«Alay eden sizsiniz. Benden olmayacak bir şey istemekle de kalmayarak bir de akıl öğretmeğe kalkıyorsunuz.»

Polis müdürü, bundan bir şey çıkmayacağını anlayınca, bütün soruşturma boyunca yanında bulunan birinci şube müdürü Nuri'yi dosyalarıyla birlikte ordan uzaklaştırdı. Sonra, Kandemir'e:

«Biraz dinlen. Hele bir düşün konuşuruz» diyerek gazeteciyi koltuğunda dinlenmeğe bıraktı. Dışarda bekleyen iş sahiplerini birer birer içeri aldirarak onu unuttur gibi göründü.

Saatler, son kerte sıkıntılı, ağır, ayaklarını sürüyerek geçti. Akşam karanlığı odalara doldu. Lambalar yanmağa başladı. Daireler, paydos edilmeğe başlamıştı. Polis müdürü de kalkıp gitmeğe davranırken Feridun'a şöyle dedi:

«Ben gidiyorum. Sen, bu gece konuşmuyusun. Din-

lenmen uğruna her şey düşünölmüştür. Yarın sabah görö-
şürüz.»

Bunu işiten gazeteci, bu pişkinlik karşısında donakal-
dı. Sonra, ayaklandı. Bağırarak şunları söyledi:

«Ne hakla beni tutukluyorsunuz? Suçum ne?»

«Hayır, tutuklu filan değilsin. Salt konuk.»

Böyle dedikten sonra, müdür olduğunu hatırlatan sert
sesiyle şunları ekledi:

«Uzatma şimdi. Böyle gerekiyor. Geç şu odaya, otur.
İstersen yat.»

Feridun, Polis müdürü çekilip gittikten sonra, makam
odasının yanındaki maroken koltuklu, kanapeli küçük oda-
ya geçti. Eşyanın saldırısından güçbelâ kurtulabilmiş bir-
kaç adımlık boşlukta saatlarca volta vurarak düşündü:
Şeytan kulağına kurşun, ömrümde ilk kez özgürlüksüz-
lüğün acısını duyuyorum. Hele böylesine bir keyfi yargı-
nın, düpedüz zorbalığın kurbanı oluş, acımı büsbütün da-
yanılmaz duruma getiriyor. Ne yapabilirim?

Yorulunca kanapeye uzanarak biraz kestirmeğe ça-
lıştıysa da bütün varlığıyla ayaklanmış olduğundan gö-
züne uyku girmedi. Sabahleyin, bir kez daha müdür Feh-
mi'nin karşındaydı. Yine, özdeş sorgu sürdü gitti. Öğ-
leye dek bu komedyâ (Feridun'un kendi deyimi) sürdük-
ten sonra, ikindiüstü, birdenbire, odada kaygulu bir ha-
va esti: Emniyet genel müdürü Tefvik Hadi'nin geldiği
kulağına çalındı. Bu kez, polis müdürünün yerini Tefvik
Hadi aldı. Önüne yığılan dosyaları, müdürden açıklama-
lar alarak uzun boylu karıştırdı. İstanbul'da sürüp giden
polisin eylemi üstüne ona rapor verildi. Feridun'un anla-
dığına göre bu adamda Ankara'dan salt bu 5 kitabın
bulunması için gelmişti. Evet, sıra bir kez daha Feridun'a
gelmişti: Son kerte babacan, içten bir tutum takınarak,
çok yumuşak bir sesle konuşmağa başlayan Tefvik Ha-
di, bu beş kitabı bulup ortaya çıkaramazsa yerinden,

işinden olacağını açıkça söylemekten çekinmedi. Polis müdürü ile arkadaşlarının iki günden beri kendisini sıktırırken söylediği sözleri, şöyle böyle yineleyerek konuştu:

«Bu işte elinden geleni yapman, bir yurttaşlık borcudur. İstersen bunu yapabilirsin. İnandığın yurtseverliğinden bunu beklerim.»

Feridun, ona kesinlikle şunları dedi:

«Var olmayan bir şeyin benden istenişi karşısında yapmam değişimin anlamını anlamalısınız, beyefendi. Yurtseverliğini kanıtlamak üzere insana o yurt uğrunda ölmesi önerilebilir, ancak, benden istenilen işi, dirimim pahasına da olsa yapmak gücünde değilim. Sonra, bu işin yurtseverlikle de hiçbir ilişkisi yoktur.»

Sorgu, bir tartışma biçimini alarak uzadı gitti. Polis, tekeden süt sağmak istercesine bu beş kitabı Feridun'dan çıkarmak istedikçe iş uzayıp gidiyor, ilgililerin kafaları ısındıkça ısınıyordu. Bütün umutları Feridun'daydı. Oda elinde olmayan bir işi yapamayacağını birtürlü onlara anlatamıyordu. Gazeteci, geniş, babacan yüzünden akan terleri mendiliyle, ellerinin geniş ayalarıyla silerek bu engizisyon sorgusundan kurtulmağa çalışıyor, ne yazık ki, onlara dert anlatamıyordu. Konuşma, tartışma, sonra çekişme biçimini aldı. Sonra da tek yanlı korkutma yöntemine döndü. Polis müdürü Fehmi, eski ahpaplığı büsbütün bir yana bırakarak onu falakaya yatırabileceğini söyledi. Sonra ona şöyle bağırarak öfkeden küplere binmiş bir tutum takınarak odadan çıkıp gitti:

«Anladım ki, senin yurtseverlikten hiç nasibin yokmuş.»

Gazeteci, başta kendisini tehdide kalkan Fehmi'ye gülmüşse de bu kez gülmek yürekliliğini gösteremedi. Adamın durumu kesindi. Pir aşkına her türlü kötülüğü yapabilecek doğadaydı. Bunu anlayan Feridun, polis müdürü-

nünkünden daha sert, daha acı, ağı gibi bir sesle şöyle bağırdı:

«Bana herkes yurtseverlik dersi verebilir. Yalnız Ulusal savaşım da ben Konya'da Kurtuluş davası uğrunda kellemi koltuğumun altına alarak canla başla çalışırken düşman güçleriyle gelip basımevini basan bu polis müdürü asla!»

Bu hırçın haykırış üzerine, Emniyet Genel müdürü Tevfik Hadi, yerinden fırladı:

«Sus, yeter!» diyerek gazeteciyi kolundan tutup yanına çekti. Genç adamın iri yarı gövdesi zangır zangır titriyordu. Gözlerinde iki sıra yaş parlıyordu. Tefrik Hadi, büsbütün babacanlaşarak onp yatıştırmağa çalışırken yüzünü gözünü okşayan Tefrik Hadi'ye şöyle dedi:

«Kuzum beyefendi, bütün bu gürültünün, bütün bu ortalığı yerinden oynatışın hiçbir anlamı, hiçbir yararı olmayacağını neden anlamıyorsunuz? Sayınız ki, ben şimdi gidip Kâzım Karabekir Paşayı kandırarak bu beş kitabı alıp getirdim, size verdim. Bununla ne yapmış olacaksınız? Düşünmüyor musunuz ki, bu kitapların içerdiği belgeler gibi, daha birçoklarının asılları, bütün aramalarınıza, taramalarınıza bakmadan elinize geçmemiştir. Öyleyse, asılları Paşanın elinde bulunan belgelerin kopyalarını içeren kitapları —giderek, bir tekine varıncaya dek— büsbütün yoketmekle ne yapmış olacağınızı sanıyorsunuz? Bunun karanlıkta göz kırpmaktan başka ne anlamı var?»

Tefrik Hadi, bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca, İstanbul'da gizli istihbaratta önemli işler görmüş, gerçekten yiğit, babacan bir adamdı. Ne yazık, ona böyle pis bir iş yüklemişlerdi. Baştan başa içtenlikle titreyen sesiyle Feridun'a şöyle dedi:

«Ah, bilmiyorsun, durumumu bilmiyorsun. Gemi azıya almış (!) baylara meram anlatamıyorum, Bilemezsün, beni nasıl sıkıştırıyorlar.»

Tevfik Hadi, bunların adlarını söylemekten çekinmedi: Kılıç Ali, Meclis başkanı Kazım Özalp, Kel Ali, Recep Zühtü bunlar arasındaydı.

Tevfik Hadi, bu beş kitap üzerinde durmanın anlamsızlığını anlamıştı. Genç adam hiç olmazsa ona bunu anlatabilirdi. Polis müdürü odaya dönünce Tevfik Hadi, sessizce çekilip gitti. Ancak, bu genç gazetecinin çilesi o günde dolmamıştı. O geceyi de dün geceki küçük odada geçirdi. Ancak, ertesi sabah, beş kitabı bulmak uğruna Kâzım Karabekir'i sıkıştırması koşuluyla serbest bırakıldı. Adamcağız saliverilmişse de arkasından iki sivilin sıkı bir biçimde kendisini izlediğini görüyordu. Gazeteci, günlerce arkasındaki bu iki gölgeyle birlikte, İstanbul'un sokaklarını arşınladı durdu. Bir iki kez de polis müdürünün buyruğunu yerine getirir görünmek üzere kalkıp Paşanın Erenköy'deki köşküne gitti. Paşayla görüşerek durumu anlattı. Bakıtı, Paşanın köşkü, pıtrak gibi sivillerle çevrilmişti. Köşkten kuş uçurtmuyorlardı.

O günlerden bir gün, polis müdürü Fehmi, çalıştığı basımevine telefon ederek kaygulu sesiyle Feridun'u aradı:

«Aman, çabuk gel, önemli bir iş var.» diyordu.

Birkaç gün önce, onun kendisini nasıl tuzağa düşürdüğünü andı.

«Yeter, yahu, diye bağırdı. Hâlâ arkamı bırakmayacak mısınız? Yeter!» diye bağırdı. Bunun üzerine, polis müdürü, yumuşak bir sesle şöyle dedi:

«Yook, o iş değil. Başka, dostça bir iş. Arkadaşça. Rica ederim, gel. Bekliyorum.»

Feridun, bunun üzerine, kendisini güvenlikte duyarak, kalkıp müdüriyete gitti. Oraya varınca şaşırıp kaldı: Karşısında bambaşka bir Fehmi vardı: okşayan, gülümseyen, nazik, kibar, gülyüzlü, ancak heyecanlı bir Fehmi. Hem gazetecinin koluna girdi:

«Gel, şimdi seninle valiye gideceğiz. Kesinlikle seni görmek istiyor. Ama, dikkat et: Bütün bu olan bitenlerden bilgisi yok. Kazım Karabekir'le Barışan İsmet Paşanın buyruğıyla seninle görüşecek. Karabekir Paşa, olup bitenleri başbakan Paşaya anlatıp yakınırken, senin de koğuşturulmakta olduğunu söyleyerek, buna bir son verilmesini istemiş. Başbakan Paşa da valiye söylemiş. Oysa, dediğim gibi valinin bu işlerden bilgisi yok. Sana sorarsa sen de bir şey yok de. Beni güç duruma sokma, rica ederim.»

Polis müdürü, otomobiline bindi, gazeteciyi de yanına oturttu. Türbedeki yolu kestiren otomobilde gazeteciyi kendisiyle birlikte kimse görmesin diye perdeleri bile indirdi. Hem vali hem de Belediye başkanı olan Muhittin Üstündağ'ın odasının önüne vardıklarında, Fehmi, daha önceki uyarılarını yineleyerek Feridun'u ivedi odaya sokup kendisi ortalıktan yitiverdi. Gazeteci, içeri girince vali, yerinden doğrularak elini hareketle sıkıp bir kanepeye otururken onu da yanına başına oturttu!

«Hoşgeldin, buyur bakalım» dedi.

Feridun, baktı, adamın gözleri faltaşı gibi açılmış, kendisine bakıyordu. Gözlerini gözlerine dikmiş olarak ellerini dua eder gibi iki yana açtı:

«Ne olmuş, Allahaşkına? Ne var? Seni tedirgin mi etmişler? Nedir?»

«Yooo, bir şey yok. Ne münasebet! Tedirgin eden filan yok. Nerden çıktı bu? Benim bir şeyden bilgim yok. Ne olmuş ki?»

Vali, Belediye başkanı, bunun üzerine rahat bir soluk alır gibi yaptı, çok içten bir davranışla elini gazetecinin omuzuna koydu:

«Çok değerli bir arkadaşımızsın. Olmaya ki sana, küçücük bir tedirginlik versinler. Şimdi, müsterih olun. Ancak, rica ederim, herhangi bir takınışın olursa, hemen

bana bildir. Hemen telefon et. Rahatının kaçırılmasına kesinlikle müsaade etmem.»

Kandemir, Üstündağ'ın bu davranışının anlamını çok sonraları öğrenecekti: Vali Muhittin Üstündağ, Kandemir'i koğuşturmaya uğratmasından dolayı başbakan İsmey Paşa'dan iyi bir zılgıt yemişti. Ona: yazar Kandemir beyi Karabekir Paşanın kitabı yüzünden koğuşturuyormuşsunuz, Paşa da bundan fena halde yakınıcı. Kesinlikle böyle bir şeye müsaade etmem. Kendisini de hemen çağırarak özür dileyip teminat vereceksiniz, demişti.

Kandemir, kendisini kapıya dek hararetli bir biçimde uğurlayan valiye teşekkür ederek ayrıldığında merdivenlerde yine müdür Fehmi ile yüz yüze geldi:

«Ne oldu— Ne sordu? Ne dedi?»

Feridun, polis müdürünün bütün kaygularını giderici bir biçimde konuştu. Polis müdürünün böyle hoşnut geçip gitmesinden sonra, Feridun'un arkasındaki kuyruklar da ortadan yitti. Feridun, kendi kendine şöyle düşündü: «Demek ki, Fehmi, beni valiye dek getirerek en son izlemeyi kendisi yapmış oldu. Nevar ki izlenmeden kesinlikle vazgeçildiğini sanmıyorum. Hernekadar, hepsini ayrı ayrı tanıdığım bu izleyicileri artık arkamda görmüyorsam da o ünlü beş kitap sevdasından temelli vazgeçildiğine birtürlü inanmıyorum.»

Feridun'un düşündüğü az zamanda başına geldi: Bir gün çalıştığı gazetede masa başında yazılarıyla uğraşırken hiç tanımadığı bir ziyaretçisi çıkageldi: Yüzünü ilk kez gördüğü bu adam, temiz kılıklı, gösterişli, orta yaşlı, kıbar bir kişiydi. Özür üstüne özür dileyerek gazeteciye sokuldu. Bir sorun üstüne kendisiyle biraz konuşmak istediğini söyledi. Kartvizitini çıkarıp masanın üzerine bıraktı. Amerika'nın en önemli yayın kuruluşlarından birinin Türkiye temsilcisi olduğunu söyleyerek kişiliğini büsbütün perçinlemek istedi. Feridun, bütün bu sıkı gereçlerle gi-

yimli kuşamlı olarak kapısına gelip dayanmış olan kişiye birdenbire ne anlam vereceğini bilemediyse de onu çok sıkı bir göz hapsine aldı:

«Buyrunuz, emriniz?» diye ona yer gösterdi.

Adam, çok nazik bir dille eğilip bükülerek şöyle konuştu:

«Beyefendi, temsilcisi bulunduğum dünyaca tanınmış bu yayın Ortaklığı (Böyle bir Ortaklıktan elbette yazarın haberi yoktu) son günlerde yeni bir sıra yayına başlamak kararını vermiştir. Amerika'nın, Avrupa'nın ünlü siyaset, askerlik kişilerinin anılarını topluyor. Wilson, Klemanso, Hindenburg, mareşal Foch gibi belli başlı ünlülerin anılarını sağladı. Bunlar, sırasıyla yayımlanmak üzeredir. Bu arada, yakın doğu, özellikle Türkiye ünlülerinin de anılarını sağlamak görevini bana verdiler.»

Feridun, içinden: «Eh, anlaşıldı. Bu da başka bir oyun» dedi. Ancak, bunu adama sezdirmedi. Onu dikkatle dinler görünmesini sürdürdü. Adam, sözünü şöylece sürdürdü:

«İşte, sizi bu amaçla tedirgin ediyorum. Yazılarınızı, sürekli beğeniyle, ilgiyle okuyan bir okuyucunuz olduğumdan bu konuda ilkin sizin yardımınızı dileyeceğim. Örneğin, kimlerin anılarını sağlayabiliriz? Şunu da ekleyim ki, bu anılar, elbette, Türkçe değil, İngilizceye, Fransızcaya çevrilerek Türkiye dışında yayımlanacaktır.»

Feridun, şöyle yanıt verdi:

«Vallahi biliyorsunuz ki, Türkiye'nin dünya çapında ünlü kişisi salt Gazi hazretleridir. Bir aracı ile kendilerinin anılarını istesenez.»

«Çok güzel. Esasen, ben de onu düşündüm. Ancak, henüz iş başında bulduklarından benimseyeceklerini sanmıyorum.»

«Öyleyse, örneğin, İsmet, Fevzi Paşalar var. Ancak, onlar da iş başında.»

«Ya. Öyle. Başka?»

«Rauf bey var. Ancak, o da Avrupa'da. Başka kimseyi de anamıyorum.»

«Nasıl etsek, bilmem ki?»

Her iki canbaz da aynı ip üzerinde oynarken arpacı kumrusu gibi düşünür göründüler. Bir süre sessizce durup düşünür gibi yaptılar. Adam, daha çok bekleyemeyerek birdenbire:

«Kazım Karabekir» diye baklayı ağızından çıkardı. Sonra, şunları ekledi:

«Hem işten çekilmiş bir durumdadır, hem de özellikle Ermenistan fatihliğiyle çok tanınmış bir kişidir. Anılarının da ona göre değerli olacağı bellidir.»

«Doğru. Gerçekten öyle. İyi ki usunuza geldi. Ondan isteyin.»

«Kendilerini kişice tanımıyorum. Onu tanımakla onurlanmadım. Bilmem ki, doğrudan doğruya başvurmam doğru olur mu? Siz aracılık etseniz. Elbette, emeğiniz karşılıksız kalmaz. Ortaklığımızın bu gibi işlerdeki cömertliği de ünlüdür. En aşağı sekiz on bin dolar komisyon sağlanabilir. Belki, daha da çok.»

Gazeteci, şöyle düşündü: «Ooh, ne güzel. Oturduğum yerde. Kâzım Karabekir Paşanın anılarını bu Ortaklığa sağlayarak on bin dolara konacağım. Bal gibi bir iş. Adamcağız da bu dolar lafının bende yaptığı etkiyi anlamak uğruna bakışlarını gözlerime dikmiş, yanıt bekliyor.»

Gazeteci, şöyle dedi:

«Ben, Kazım Karabekir Paşayı tanırsam da bu işi bitirmek uğruna ayrıntılarıyla konuşmak gerekir. Bundan dolayı, sizin gidip doğrudan doğruya kendisini görmemiz daha doğru olur. Paşa, çok nazik, kibar bir insandır. Hiç çekinmeyiniz. Sizi hoş karşılayacağına güvenim vardır.»

Köşkü de Erenköy'dedir. Istasyona çıkar çıkmaz kime sorarsanız gösterir.»

«Efendim, bu işte tanışıklığın önemli rolü vardır. Paşa hazretleri tanımadıkları bir adama belki güvenmezler diye (cebinden çıkardığı bir sürü İngilizce başlıklı, yazılı imzalı, mühürlü kâğıdı Feridun'un önüne koydu) oysa işte Ortaklığın itimatnamesi ile aramızdaki ilişkiler maydanda. Sonra, telif hakkı olarak ne isterlerse vereceğiz. Ancak, bilmem ki... Nasıl düşünürler?»

«İyi ya. İşte, bu belgeleri de kendisine gösterirsiniz, anlatırsınız, olur biter.»

«Çok rica ederim, beyefendi. Siz, aracılık yaparsınız. Mademki tanıyor sunuz, içtenliğiniz var, sizin aracılığınız daha etkili olur. Beni minnettar edersiniz. Hem de madeten bir çıkar sağlamış olursunuz. Çok rica ederim. Anıları olduğu gibi Newyork'a göndereceğim. Çevirisi de orada yapılacak, orada yayımlanacak. Bu koşullara uyulacağına güvenilebilirsiniz.»

«Çok güzel. Hemen gidip paşayla görüşünüz.»

Adam, gazetecinin bütün dediklerini dinlememiş görünerek kesinlikle kendisinin aracılık etmesinde sonuna dek ayak diretti. Öyle yalvarıp yakardı, öyle diretti ki, en sonra, Feridun, onu başından savmak üzere:

«Peki» demek zorunda kaldı.

Sonra, Paşayı da bu garip işten bilgi sahibi kılmak ta gerektiğinden, sanki adama aracılık etmek istemiş gibi kalkıp Paşanın köşküne gitti. Hikâyeyi dinleyen Karabekir, güldü. Sonra, şöyle konuştu:

«Gülünmeyecek gibi değil ki. Bu, ne akıldır böyle? Peki, ben bu oyuna gelip de anılarımı verdim, ne olacak? Vereceklerim, yine kopya değil mi? Özgünleri bende kaldıktan sonra ne kazanmış olacaklar? Buncacığı düşünmeyecek kerte uykuda mı bunlar? Hem nedir bu kaygu? Ne var ki? Anıların üzerine bu kerte düşüşlerinin nedeni

ne? Bir şey yok ki. En sonra, tarihin doğrulukları. Ne oluyor, anlamıyorum. Çocukça telaştır gidiyor. İnanıyorum ki, Gazi bunları işitse benden çok sinirlenir.»

Sözde aracılık yapmış gibi Paşadan ayrılan Feridun, ertesi gün adamın erkenden gazeteye damladığını gördü. Ona şu palavraları sıkmak zorunda kaldı:

«Kazım Karabekir Paşanın şimdilik anılarını ne biçimde olursa olsun yayımlamağa niyeti yok.»

Bu kesin yanıtı bile kanmayan adam, anıların ele geçirilmesi uğruna dolarların sayısını artırdıkça artırdı. İnsanın ağızını sulandıracak bir sayıya yükseltti. Günlerce, gazetecinin başında ekşidi. Ona avans paralar vermek önerisinde bulundu. Bir gün, Kadıköy iskelesinde rastlamış gibi karşısına çıktı, bin dereden su getirip tatlı diller dökerek onu otomobile bindirdi. Otomobil, bağlar başında bir eski köşkün kapısında durdu. Gazeteci, köşkün bir odasında parlak bir şölen sofrasının başına çöktü. En güzel yemeklerin yan başında buzlu rakılar, banları sunan son kerte güzel genç kadınlar da vardı. Genç adam, bunun önceden düşünüldüğü düzenlendiğini hemen anlamıştı. İnce saz takımı bir yanda çalıyor, genç, güzel kadınlar, Feridun'un dört bir yanında huriler örneği dönüp duruyor, ona yüz kızartıcı yakınlıklar göstermekten çekinmiyorlardı. Genç adam, eski bir istihbaratçı olmanın verdiği yüreklilikle bu sefahet sofrasından sonuna dek yararlanmak isteyerek yiyor, içiyor, mutlu görünüyordu. Onun iyice zom olduğunu sanan ajan, bir ara, kulağına eğilerek şöyle dedi:

«Bu ev sizin, bu kızlar sizin. Yalnız, bir ricam var. Paşanın bu anılarını sağlayalım. Ortaklık, durmadan sıkıştırıyor. Ne isterlerse vereceğiz, diye sağlanmasını istiyor. Çok güç duruma girdim. Beceriksizlikle suçlanıyorum. Sizden başka kimseden umudum yok. Siz bilirsiniz. Paşayı kandıramazsanız, örneğin, haberi olmadan anı-

ları elde edip bir oldubitti yapılabilir. Sonunda kendilerinin de hoşnut olacaklarına inanıyorum.»

Adam, açıkça, paşanın anılarını çal, diyordu. Feridun, o gün paşayı görünce bütün bunları anlattı. Birlikte güldüler. Bu son sefahet sofrasından sonra da bir iş çıkarmayınca izleyiciler, Feridun'dan umutlarını kestiler. Bu iş, en sonra, yıllardan beri süren dargınlığı aralarından atarak başbakan İsmet'le Kazım Karabekir'in barışmasına vardı. Kazım Karabekir, bütün bu zulümlere göz yumar görünen İsmet Paşanın elini biraz zor sıkmakla birlikte yine de sıkmak zorunda kaldı. (İstiklâl Harbimizin Esasları) da gelecek kuşakların okuması için kurtulmuştu. İleride on binlerce sayı, tarihin ayakaları dibine yuvarlanarak zorla kendilerini gösterekti.

GIYOM TEL GIBI

Büyük olaylar düşüncelerde büyük de-
ğişiklikler yapar.

MUSTAFA KEMAL

Üçüncü Selim'in gözdesi filmi, Atlas sinemasında oynuyor, pek beğeniliyordu. İlk beğenilen yerli filimlerimizdendi. Baş rolde besteci, şarkıcı Münir Nurettin oynuyordu. Münir Nurettin, filmde Üçüncü Selim'in sazendesisi Sadullah ağayı canlandırıyor. Münir Nurettin, o eski saray kılığı içinde, uzun boyu, gürbüz gövdesi, anlamlı yüzüyle göz alıyordu. Sadullah ağa, üçüncü Selim'in bir gözdesiyle seviştiğinden gözden düşüyor, giderek, kellesini bile yitirmek tehlikesiyle karşılaşlıyordu. En sonra, padişah, bu çok değerli müzisyeni bağışlayarak sevdiği kadınla evlendiriyor, işi tatlıya bağlıyordu. Gazi Mustafa Kemal, bu filmi Çankaya'da seyretmiş, Münir Nurettin'le olan eski hesabını temizlemek hevesine kapılmıştı. O da, padişahın, Sadullah ağayı bağışladığı gibi Münir Nurettin'i bağışlamak istiyordu. Ancak, bunu mizansen içinde yapmağa karar

vermişti: Bir yandan İsmet Paşa, bir yandan da Gazi, yeni bir Yurt gezisine çıkmıştı. Paşa, gezinin bir bölümünü Bursa'ya ayırmıştı. Çok eski böbrek ağrıları onu sık sık Bursa'nın sıcak, şifalı sularına çekiyor, Çekirge'deki Çelikpalas'ta, Uludağ'ın temellerini yıkayarak yeryüzüne çıkan sıcak suyun içinde böbreklerinin dinmez ağrılarını uyuşturmağa çalışıyordu. Sadullah ağa roliyle Paşanın gözünde güncellenen Münir Nurettin, bir gün, ilk sofraya çağırıldığı akşam, paşanın hazırladığı sahnede önemlice bir rol almak zorunda kaldı: Çelik Palas'ın büyük salonunda kurulan sofranın bir ucunda Gazi, öbür ucunda Sadullah ağa (!) oturuyordu. Bu oturuş biçimini paşa, kendisi istemişti. Münir Nurettin (Sadullah ağa), salonun süslü başlıklı kalın mermer direğinin önünde oturuyordu. Paşa, onu özel olarak, yıllardan, hem de uzun yıllardan sonra, ilk kez bugün sofrasına çağırmış, şarkıcı da sevinçle kalkıp gelmişti. Uzun yıllar birbirine dargın kalmış bu iki kişi, şimdi, masanın birer ucunda yer alıyor, kaçamak bakışlarla birbirlerini süzüyorlardı. Paşa, sahneleyeceği oyunu hazırlamışsa da genç müzikçi, salt bağışlanmış olmanın sevinci içinde, masayı tıklım tıklım dolduran eyyamreisleri arasında yer alıyordu. Vaktiyle, Dolmabahçe sarayının yazmalarında, Münir Nurettin'i sık sık çağırarak onunla şarkılar meşketmekten pek hoşlanan Gazi, şarkıcının, birlikte söyledikleri sırada kendisine öncelik tanımamasından gazaba gelmiş, onu saraydan, dostluğundan koğmuştu: Birlikte şarkı söylerlerken paşa, hep önde gidiyor, Münir Nurettin'i yedeğe almak istiyor, böylece de şarkıları aksattırıyordu. Münir Nurettin, paşaya bu öncelik,baş çekme hakkını tanımamış, bunda da diretmişti. İşte, bundan küsen, kızan paşayla genç Müzikçinin araları uzun yıllar açık kalmış, Münir Nurettin Saray çevresinde bayağı unutturulmuştu. İşie, Sadullah ağa roliyle bir kez daha gün yüzüne çıkan sanatçı, bir kez daha Gazi'nin gözünde es-

ki yerini almak üzere bir törenden geçmek zorunda kalmıştı: Paşa, onu sofrasına çağırılmış, upuzun masanın öbür ucundaki yerine oturmadan önce de ona sarışın elini öptürmüştü, sahnenin sonunu salt kendisine saklamıştı.

Bu sırada sofranın baş köşesindeki konuklardan biri de ulusal Kurtuluş savaşı kahramanlarından atlı kolordusu komutanı Fahrettin Altay'dı. Paşanın yanbaşımda oturan bu büyük komutan, masanın öbür başında bayağı tek başına oturan Münir Nurettin'i görünce birkaç yıl önce tanık olduğu bir olayı anmıştı: Bir ülke gezisinde yine Gazî ile birlikte özel konpartimanda bulunmaktaydı. Paşa, uşağa birer kahve getirmesini, gramofona da bir plak koymasını buyurmuştu.

Uşak, hiç düşünmeden paşanın sevdiği plaklarından birini koydu. Nevarkî, uşak, köprülerin altından nice suların geçtiğini bilmiyordu. Plaktan ilk sesler gelmeğe başlayınca, paşa bir kez hışımla o yana bakmış, şöyle buyurmuştu:

«Değiştir onu.»

Uşak korkarak plağı kaldırmış bir başka plak koymuştu. Bu da çalmağa başlayınca, paşa, daha büyük bir kızgınlıkla bağırmişti:

«Koyma şu herifin plaklarını be! Kaldır at at o plakların hepsini pencereden dışarı. Fahrettin Altay, hemen, paşanın Münir Nurettin'in kendisine karşı bir antipatisi olduğunu sezerek kalkıp plak kutusundan Safiye Ayla'nın bir plağını ayırıp koymuştu. Gazi, gülerek Münir Nurettin'in bütün plaklarını dışarı atılmasını istedi. Uşak, Münir Nurettin'in bütün plaklarını ayırarak birer birer pencereden dışarı fırlattı. Fahrettin Altay, durumu bilmediğinden bu işe şaşır kalmış, hiç bir anlam verememişti. Nedenini de hiç kimseye soramamıştı. Gazi de bu konuda ona bir şey söylememişti. Belki de onun bildiğini sanıyordu. Neden sonra, bunu başkalarından öğrenmişti: Meğer, paşa,

Münir'e dargındı. Gazi, hem besteyi hem de dostluğu bozmuştu. Münir Nurettin de besteyi bozmaktansa Gazi'yle arayı bozmayı göze almıştı. Münir Nurettin'in altın sesi, uzun zaman paşanın Çankaya'sında, Dolmabahçesinde, Yalova'sında işitilmemişti. Gazi, bu güzel sesi uzun zaman dinlememenin özlemine katlanmayı bir onur sorunu yüzünden göze almıştı.

Fahrettin Paşa, bu gece de iki eski dostu böyle masanın birer ucunda görünce o plak olayını anmış, karışık duygular içinde bekliyordu.

Anladığına göre, eski dostlar yine barış dünyasına girmişlerdi. Gazi, uzun ayaklı rakı kadehlerinden ikisine rakı koydurarak sulandırıp ağarttıktan sonra, bunlardan birini uşağa verip Münir Nurettin'e gönderdi. Münir Nurettin, paşadan gelen bardağı alınca pek sevindi. Ancak, paşa, işaretle bardağı başında tutmasını bildirince afalladı. Hele, paşanın elinde tabancasının parlamadığını görünce şaşkınlığı bir kat daha arttı. O zaman, paşanın, çoğu zaman yaptığı gibi bir oyun, bir gösteri hazırladığını anladı. Hemen, usuna ünlü Wilhelm Tell geldi. Çocuğunun başına bir elma koydurarak babasının oku ile vurdurmak isteyen Avusturyalı İsveçre valisinin öyküsü kafasından şöyle bir geldi geçti. Eğer paşa, içkili ise, durum tehlikeli olabilirdi. Ancak, içkiye yeni başlayacaktı. Bu yüzden, yüzde yüz bir tehlike içinde bulunmadığını düşündü. Gülümseyerek dolu bardağı başının üzerine kaldırıp tuttu. Paşa, tabancasını bardağa çevirdiğinde bütün sofradaki kalabalık, bunun bir şaka olduğunu sanıyordu. Münir Nurettin, korkunun ölüne yararı olmayacağını bilerek bardağın geniş ayağını saçlarının üzerine bastırarak sıkıca tuttu. Gözlerini, kırpmadan paşaya dikti. Şimdi, ikisi de tehlikel bir oyun oynayan çocukların bilincindeydi. Paşa, dikkatle nişan alarak tetiği çekmeğe hazırlanırken bütün salonda soluk bile alınmıyordu. Paşanın çok yakın fedailerini, eski

sofra arkadaşları dışında hemen herkes, bunun bayağı bir şaka olduğunu sanıyordu. Büyük sessizliği delik deşik eden tabancanın sesi, bütün yenilerin yüreğini hoplattı. Tabancadan çıkan tek mermi, mermer direğin başında bir delik açarak çevreye kırıntılar sıçrattı. Paşa, kadehe nişan alır görünerek kaşla göz arasında namluyu yukarı kaldırıp mermiyi direğin başına göndermişti.

Münir Nurettin, merminin, başının üzerinden kırıntılar, tozlar döktüğünü görerek sınavın kazanıldığını Hemen ayağa kalkarak elindeki kadehi gülümseyerek ağzına götürdü. Bardağı sonunda dek içerek paşaya eğildi. Paşa, eliyile onu yanına çağırdı. Yüzünde, eski dostluğu andıran bir gülümseyiş vardı. Paşa, onun sırtını sıvazlayarak elini öptü. Şöyle dediği işitildi:

«Kendin gibi zekâ, yetenek ve yürekliliğinin de eksiksiz olduğunu kanıtladın. Haydi, şimdi bize bir şarkı oku da dinleyelim.» Paşa, bu sözleri söyleyerek eski dostunu okşarken elindeki tabancayı da cebine soktu. Münir Nurettin, paşanın yanından kalkarak yine eski yerine döndü. Sonra, paşanın, eskiden beri çok sevdiği, kendisiyle birlikte birçok kez söylediği «Şahane gözler şahane» şarkısını yeteneğinin en son olanağını kullanarak söyledi. Paşa, bu eski şarkıların verdiği romantik duygular içinde yüzerken her şeyin bir ustası olduğu gerçeğine inanmış görünüyordu.

Institut Kurde de Paris

BURSA NUTKU

Diyecekti ben iman ve düşüncemın
gereğini yaptım.

MUSTAFA KEMAL

Paşa, yeşil Bursa'da bir süre daha kalıp Çelik Palas' da böbreklerinin çığıklarını dindirmeğe çalıştıktan, güzel camilerin minarelerinden günde beş kez yayılan Türkçe ezanı dinleyerek Ziya Gökalp'in «Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur» diye nitelediği gerçek Türk yurdunun düşlerini uygulamış gördükten sonra, yaranını arkasına takıp İzmir'e yollandı. İzmir, bu gezinin son konağıydı. Takvim 31 acak 1933 ü gösteriyordu. Paşa, şubatın ilk üç günü İzmir'de dolaştı, incelemelerde bulundu. Paşanın yanında zamanın iktisat bakanı Mahmut Celâl (Bayar) vardı. Onun buyruğunda da iktisat incelemeleri yapan bir kurul bulunuyordu. 3 şubat 1933 akşamı Kordon'daki köşkte yemek yenirken Bursa olayı işitildi. Artık, her gittiği yerde Muhammed'in ezanı Türkçe okunacak, rönesans rüzgârlarının getirdiği din reformu düşüncesinin uygula-

nışını görmeğe çalışacak, bütün müslüman Türklerin, tanrıya ettikleri duanın anlamını anlamasına varıncaya dek uğraşacaktı. Ziya Gökalp'ın ünlü didaktik, siyasal şiirinin uygulanışı, Türkiye'de din reformunun yapılmasının kanıtı olacaktı. Paşa, tapınırken okunacak duaları Reşit Galip'e çevirttiyse de beğenmemişti. Bunların ideal bir çevirisi gerekmekteydi. Paşanın, Türkiye'de yaptığı reformların en sonuncusu olarak ele aldığı bu işi çok sıkı tuttuğu anlaşıyordu. Vaktiyle, bunu ezeli rakibi Enver Paşa yaptıracakken feleğin hışmına uğrayarak güdük bir asker yada reformcu olarak erkenden geçip gitmesi, işi Gazi'nin, onun büyük rakibinin omuzlarına yıkmıştı. Bir din reformu olmadan bütün öbür reformların havada kalacağını sanan paşa, Toprak reformunu andıkça, bir karadüş görmüşçesine gözlerini kapayarak kara kara düşüncelere dalıyordu. Ulusun ekmeğine giden yolu kesmi bunca ejderha yurt üzerinde soluyup duruken bir tek ezanın yada duanın Türkçe okunuşunun ne gibi bir kurtuluşu getireceğini pek kestiremiyordu. Bu konuya sataşmak dâvasında kendisini çok zayıf, güçsüz buluyor, arkada hiç olmazsa birtürlü bir ulus, yurt bırakmış olmayı bile bir çözüm sayıyordu. Bu, birtürlü ulus yada yurt gerçeği, ilerde daha elverişli olanaklara kavuşarak istenen ideal yollara girebilirdi. Yoksa, ilkönce yapılması gereken iş, toprak reformuydu. Ulusal Kurtuluş savaşını kazanmış olan köylüyü kurtaracak çözüm bundan başkası değildi. Bu sırada bunun altından hangi babayiğit kalkabilirdi? Şimdilik, ancak bürolardan yapılan reformlar geçerliydi. Toprağın demir gerçeğine el atabilmek için dağlara, taşlara, ovalara, kırlara dökülmek, Mehmetçik'in süngüsünü bir kez daha köy köy parlatıp ülkenin iktisatçı yaşayışına tarım gücünün yemişlerini katın güçlü insanlarla, topluluklarla kanlı bir deneyim girişmek gerekiyordu. Kim bilir, topraksız köyü, bunu Rusya'daki Kolhoz, Solhoz sistemlerine benzetip top-

rak ağalarının, derebeylerinin bütün çiftliklerini yağmalamağa kalkacaklar, durup dururken ortaya korkunç bir bunalmı çıkacaktı. Ne yapalım-Efendimiz köylü, biraz daha yazgısının karanlık yolunda yürüye dursundu. Günün birinde, elbette onun da yazgısının bir ucunda gün ışığıydı.

Paşa, toprak reformunu düşündükçe usuna hep Sovyet kır sistemi geliyor, ürküyor, titriyordu. Bu yüzden bu işi, İsmet Paşayla onun buyruğundaki bürokrasinin omuzlarına yüklemişti. Onların da bunun altından kalkamayacakları belliydi. Paşa, ülkenin bütün ekonomi devlerini karşısına alarak bu yarı hasta günlerinde çarpışacağına, büyük, örgütlü bir güç olmayan gericiilere karşı çarpışmayı yeğ buluyordu.

Şimdiye dek pek çok gerici kellesi alınmıştı. Onlar, bayağı yıldı. Temelli yeraltına inmişlerdi. Kubilay olayından sonra alınan kelleler, Serbest Fırkanın gün ışığına çıkardığı bütün gerici güçleri yine yeraltına kaçırmıştı. Paşa, eskiden beri, ülkenin sınıf güçlerini karşısına almaktansa hep bunların ön planında göze çarpan gerici güçleri, yobazları erek almıştı. Oysa, bunlar, salt sınıf egemenlerinin çığirtganları, kargalarıydı. Şimdi de bir yandan bir kıpırtı duyunca hemen bunlara çullanıyordu. Feodal sistem, bu çığirtganlarından yoksun kaldıkça yenilerini yetiştiriyor, eksilen safları bütünlüyordu.

Bursa'nın yeşil camiinden yükselen türkçe ezan seslerinin Ziya Gökalp'ın ruhunu şadeden müziğini doya doya dinledikten sonra kalkıp İzmir'e giden paşa, ora minarelerinden de türkçe ezanın kendisine ulus mutunun müziği gibi gelen güzelliğini keyfle dinlediği sırada Bursa ilinden kulağına çatlak sesler erişti. Paşa, Bursa'da, bulunduğu sürece bütün camilerden, köyler de içinde olarak, tatlı tatlı işitilen türkçe ezan sesleri birdenbire kesilmiş, bunun yerine yine arapça ezan okunmağa baş-

lanmıştı. Bursa'nın ünlü, mayalanmış bütün gericileri, hışım gibi bir çıkış yapmış, ilin bütün minarelerinden göklerle arapça ezanın yükselmesini buyurmuşlardı. Gericilerin böyle topluca çıkış yapması, yerel yönetim, parti güçlerini pustomuş, ancak, bunu İzmir'deki paşaya bildirmek yürekliliğini kendilerinde bulabilmişlerdi. Paşa'nın, bütün umudunu bağladığı gençlikte de hiç bir kımiltı görülmemişti. Bunu işiten paşa, beyninden vurulmuşa döndü. Din reformu, daha sağlığında gürültüye mi gidiyordu? Paşa, yerinde duramaz olmuştu. Ne yapacağını birdenbire kestirememişti. Sonra, kendine gelince, yıldırım gibi karar verdi: Hemen Bursa'ya gidecekti. Bu gidiş dirimine bile mal olsa oraya gidecek, gençliğinden beri karşısında çarpışılacak bir tek düşman olarak gördüğü bu gericilere unutamayacakları bir ders verecekti:

«Bursa'ya baskın yapacağız» diye bağırdı. O gece İzmir'de onuruna verilen baloya da gitmedi. 4 Şubat 1933' de trenle Afyon'a yollandı.

Tren, bütün hızıyla yol almağa başladı. Paşa, bütün yol boyunca hep bu son gericilik olayından sözetti. Sövdü, saydı. En ağır lafları söyledi. Bütün suçu, gericilerin yürekliliğinden, tutkusundan çok yönetimin gevşekliliğiyle gençliğin ilgisizliğine buluyordu. Bu iki devrim koruyucusundan acı acı yakınıyordu. Yolda, Afyon istasyonunda Antalya'daki geziden gelen başbakan İsmet'le buluştu. Eskişehir'e dek konuşup dertleştiler. Ona bu konuda uzun boylu yakınışlarda bulunup sert direktifler verdi. Eskişehir'den sonra, İsmet Paşa Ankara'ya döndü. Gazi de adamlarıyla Bilecik'e doğru yola çıktı. Yanındaki iktisat araştırma Kurulu ile Mahmut Celâl (Bayar), incelemelerini sürdürmek üzere İzmir'de kalmıştı.

Bilecikten otomobillerine binen Gazi'nin kafilesi, dokuz buçukta Bursa'ya vardı. Varır varmaz da gericilik olayını ele aldı. O zaman, olayın sanıldığı gibi büyük

olmadığı anlaşıldı. Bütün suç, ilgililerdeydi. Gerektiği gibi davranmamışlardı. Ancak, olay ne kerte küçük olsa da bunu yaptığı din reformuna karşı bir başkaldırma olarak düşündü. Bütün hükümet yöneticilerinin bu işe parmak basmalarını istedi. Ertesi gün, 6 Şubat 1933 günü, İçişleri Bakanıyla Adliye Bakanı, etekleri zil çalarak Bursa'ya geldi. Paşa'nın, Çelik Palas yöresinde kaldığı köşke indiler. Onların gelişiyle paşa, bir süre daha coşarak konuşmak zorunda kaldı. Akşam yemeğinde on üç ya da on dört kişi bulunmaktaydı. Bursa Valisi, Balıkesir Kolordu Komutanı, Bursa Belediye Başkanı, yerli gazetecilerle daha birçok paşanın içten çevresi, bu kalabalığı oluşturmaktaydı. Bu kişilerden biri paşanın gönlünü almak üzere söz aldı:

«Efendim, dedi, Bursa gençliği bu olayı hemen bastıracaktı. Nevar ki, polisle adliyeye olan güveninden ötürü...»

Paşa, bir işaretle onun sözünü kesti:

«Bursa gençliği de ne demek? Ülkede, parça parça, yer yer gençlik yoktur. Sadece, toplu olarak Türk gençliği vardır.»

Bunu sert bir biçimde söyledikten sonra arkasını şöyle getirdi:

«Türk genci, devrimlerin, rejimin sahibi, bekçisidir. Bunların gerekliliğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Rejimi, devrimleri benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırtı, bir kısıtlı işitti mi, buna ülkenin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, Adliyesi vardır... demiyecektir, hemen atılacaktır.»

«Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, «polis henüz devrim ve Cumhuriyetin polisi değildir» diye düşünecek, nevar ki asla yalvarmayacaktır. Mahkeme, onu mahkûm edecektir. Yine

düşünecek: «demek Adliyyeyi düzeltmek, rejime göre düzenlemek gerek.»

«Onu hapse atacaklar. Kanun yolundan itirazlarını yapmakla birlikte, bana, İsmet Paşa'ya, Meclise telgraflar yağdırıp suçsuz olduğundan tahliyesine çalışılmasını, kayınılmasını istemeyecek, diyecek iki: ben inan ve kanaatin gereğini yaptım. Karışmamla davranışımda haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem bu haksızlığı oluşturan nedenle etkenleri düzeltmek de benim görevimdir.»

Paşa, gözlerini sofradakilerin gözlerinde dolaştırdı:

«İşte, benim anladığım Türk genci ile Türk gençliği...» dedi.

Gazi, bu nutuktan sonra daha çok Bursa'da kalınarak Mudanya'ya yollandı. Gülcemal, o emekli vapur, onu İstanbul'a götürmek üzere orda bekliyordu.

SABAHATTİN ALİ

Bütün insanlığın varlığını kendi kişile-
rinde gören adamlar mutsuzdurlar.

MUSTAFA KEMAL

1933 yılının ekim ayının 29'uncu günü, Türkiye ma-
pusanelerinde yatan yetmiş-seksen bin tutuklu ile hüküm-
lü, cumhuriyetin onuncu yılı dolayısıyla Gazi'nin yaptırdığı
aflla özgürlük cennetinin sınırlarına biraz olsun yaklaş-
mış oldular. Bu büyük aftan yararlanamayan birkaç bin
talihsiz ırz düşmanı, rüşvet, ihtilas kurbanı kaldı. Duvar-
larını Karadeniz dalgalarının hırçın hırçın dövüp durduğu
Sinop mapusanesinde de pek çok kader kurbanıyla bir-
likte bir de genç öğretmen çıktı. Yirmi beş-yirmi altı yaş-
larındaki bu öğretmen, Konya'da öğretmenken Almanya'da
bulunduğu sırada yazmış olduğu rejime, daha çok Ga-
zi'ye karşı yazdığı bir şiiri şuna buna okumaktan tutuk-
lanmış, suçlu olduğunu yadsımayarak ceza yemiş, hapse
düşmüştü. Onu ele verenin gazeteci Cemal Kutay olduğu
söyleniyordu. Sabahattin Ali, hece koşuğuyla şiirler yaz-

makla tanınmıştı. Henüz toplumcu sanat sınırlarına yaklaşmış değilse de İzmir suikastı dolayısıyla yargılanıp asılan yakın bir akrabası (Ziya Hürşit) yüzünden gerek rejime gerekse Gazi'ye karşı bir güceniklik duymaktaydı. Ancak, şimdiye dek bu gizli duyguları üstüne hiç kimseye bir şey çitlatmış değildi. İktidar kavgalarından dolayı Gazi'ye gücenmiş bulunan on binlerce kişiden biri sayılabiliirdi. İstanbul Öğretmen Okulundan diploma aldıktan sonra, Almanya'ya yüksek eğitime gönderilen genç öğretmen, faşizmin palazlandığı bu dönemde Nazi okul arkadaşlarıyla sık sık olaylar çıkarmağa, Türkiye gerçeğini toplumcu gözlükle görmeğe başlamıştı. Rosa Luxemburg'la Karl Liebknecht adlı köklü devrimcilerin yarattıkları Spartakist eyleminin kanlı anıları, şimdi bile Almanların, orda bu olaya tanık olmuş Türklerin anılarında canlı bir biçimde yaşıyordu. Sağ bir toplumculuk perdesi altında çalışan Nazi sürüleri, ona son kerte sevimsiz geliyordu. Bu yüzden spartakistlerin anılarına daha çok bağlılık duyuyordu. Uzaktan uzağa gözlerini çevirdiği Türkiye'de ise Bürokrasinin köylü, işçi davalarının olduğu yerde saydığını görüyordu. İzmir suikastı bahane edilerek bütün dişli, eleştirici aydın katının ortadan kaldırılışı gerçeği, genç öğretmen de, şairde bir güceniklik kaynağı gibi fokurdayıp duruyordu. İşte, bu sırada, içindekileri boşaltmak uğruna Türkiye bürokratlarına karşı, Gazi'yi erek alan ağırca bir şiir yazdı. Bundan elimize geçmiş birkaç dizeyi aşağıya alalım:

«Hey ana vatandan ayrılmayanlar,
Bulanık dereler durulmuş mudur?
Dinmiş mi olukla o akan kanlar,
Büyük hedeflere varılmış mıdır?
Asarlar mı hâlâ hakka taparı?
Mebus yaparlar mı her şaklabanı?
Köylünün elinde var mı sabanı?

Sırska öküzlere dirilmiş midir?

İşte, mahkemede mahkûm olan şiirin şu dizeleri bile büyük sakıncalar taşımaktaydı. Bu yüzden, Sabahattin Ali, hem öğretmenlikten atılmış hem de Sinop mapusanesini boylamıştı. Almanya'dan da gerek Alman yöneticilerin gerekse bizim ordaki müfettişlerin çabasıyla atılmış, Türkiye'ye gönderilmiş olan Sabahattin Ali, 28-30 yıllarında Resimli Ay, Yarım Ay gibi devrimci dergiler yayımlayan Sabiha Zekeriya, Mehmet Zekeriya, Nâzım Hikmet gibi toplumcu yazarların, şairlerin yanında yer almış, şiir değilse bile hikâyeler yayımlamak yürekliliğini göstermişti. Bu yüzden de ağır bir solculuk kuşkusu altına düşmüştü. Ancak, bunu büyük zekâsı, kültürü, yürekliliğiyle savuşturmasını biliyordu. Konya'da bu şiir ihbarı olmasaydı, belki de onun solculuğu bir tatlı gevezelik olarak alınıp gidecekti.

Sabahattin Ali, Sinop mapusanesinden aflu kurtulup Ankara'ya geldiğinde devlet kapısında iş aramak derdine düşmüştü. O zamanlar, Devlet Başkanı, Patriyarka bir aile babası durumundaydı. Nice tehlikeli düşünler taşıyan kişiler, örgütlerle ele geçtiği halde «baba» ya yalvararak ya da yalvartılarak nice büyükçe işlere yerleştirilmişlerdi. Bunların kimisi, basın yayın genel müdürlüğüne, kimisi ülkenin iktisat örgütlerinin başına getirilmiş, kimisi Millî Emniyetin danışmanları kertesine yükselmişti. «Baba»nın düşüncesine göre, yetenekli kültürlü kişiler, pişmanlıklarını bildirdikten, «Dehalet» ettikten sonra, ülkenin bütün namuslu insanları gibi en iyi yerlerde kullanılabilirlerdi. «baba»nın bürokratları arasında böyle kişiler yetişmemişti. Hepsi, yüksek eğitim görmüş olsa bile, güdük kalmıştı. Devrimci bir ruhla gereçlenmiş aydınlar, ülke çalışmalarında ötekilerden daha iyi daha içten davranıyorlardı. (Daha sonraları, Hitler, Alman komünist partisinin en coşkunu, en yetenekli adamlarını, salt bürokrasiye düşman dev-

rimciler olduklarından Nazi saflarına almış, ihanetin en derin katran kuyularına dek inmekte sakınca görmeyen bu adamlar, korkunç özgürlük kırıcıları olarak çalışmışlardı. Türkiye’de Şükrü Kaya örgütünün polisleri, ajanları pek çok ileri düşünceli kişiyi yerinden yurdundan ettikçe bunlar da Ankara’ya gelip «baba»nın kapısını çalıyor, bir lokma ekmek bulmak pahasına devrimcilik yanlarını bir bohçaya koyup toprağa gömüyor, ekmek parasını bir kez daha kaptırmamak uğruna sonsuz bir kaçışa başlıyordu. Ancak, Şükrü Kaya’nın polisi, onları pisledikleri yere dek kovalamak buyruğu aldığından, alttan alta onları gelip gıdıklıyor, azdırmağa, bir kez daha yakalamağa, kendisine iş çıkarmağa çalışıyor, böylece zaman zaman bohçalarını yere gömmüş olan kişilerin «ziri begalde»ki haçları meydana çıkarılıyor, böylece ülkede içişleri çalışmaları yapılmış oluyordu.

Sabahattin Ali, Ankara’ya gelip bir ekmek kapısı bulmak üzere davranınca, bütün usu başında olanlar, onun «baba»ya bir pişmanlık destanı yazmasını, «Dehalet» etmesini salıkladılar. Ankara’da eski öğretmenlerinden, sınıf arkadaşlarından, Almanya’da eğitim görmüş öğretmenlerden pek çok tanıdığı olmakla birlikte bunlardan hiç bir yarar gelmeyeceği açıktı. Millî Eğitim Bakanı Hikmet Bayur’a başvurmasını salıkladılar. Anlaşılan, «Baba»ya giden yol ordan geçiyordu. Millî Eğitim Bakanına başvurdu. Durumunu ta başından bu yana anlattı. Affedilmiş olduğundan yine öğretmenliğe dönmek istediğini, şimdi, Alman’ yada yazmış olduğu şiirdeki gibi düşünmediğini, kendisini işe almasını yarı yalvararak diledi. Daha önce, yazmış olduğu dilekçe, Millî Eğitim Bakanının elindeydi. Bakan, suç Gazi’ye karşı işlenmiş olduğundan, kendisinin hiç bir şey yapamayacağını söyleyerek genç adamı ters yüz geri çevirdi. Sabahattin Ali, yılmadı, devlet şurasına başvurdu. «Şurayı Devlet», ona «cevazı İstihdam — kulla-

nılabilir» kararı verdi. Devlet Şurasından aldığı bu karar suretini dilekçesine ekleyerek yine Millî Eğitim Bakanlığına başvurdu. Bir zaman beklediyse de bu kapıdan olumlu, olumsuz hiç bir ses çıkmadığını gördü. Affa uğramakla bütün suçlarından, günahlarından sıyrıldığına inanan Sabahattin Ali, Devlet Şurasından aldığı «kullanılabilir» kararını da bir zırh gibi kullanarak bir kez daha Millî Eğitim Bakanlığının kapısını çaldı. Şurayı Devlettten aldığı kararı bakana göstererek hakkını aradı. Bakan, son kerte dingin bir sesle ona şu yanıtı verdi:

«Şurayı devletin «kullanılabilir» kararı, «Vücubu istihdam — Kullanılmalıdır» kararı demek değildir. Yani, bu karara bakmadan Bakanlığımız, sizi kullanmağa yasal olarak zorunlu değildir.»

Sabahattin Ali, diretti:

«Benim henüz bitirilmemiş zorunlu hizmetim vardır. Bundan dolayı beni çalıştıracaksınız. Ben de böylece borcumu ödemiş olacağım.»

«Sizi bu borcu ödemekten affediyorum.»

Bunun üzerine Sabahattin Ali'nin gözleri çakmak çakmak oldu. Bağırırçasına şöyle dedi:

«Benim borcum size değil, devletedir. Bundan dolayı, siz, devlet borçlarını affetmek yetkisine sahip değilsiniz.»

Bakan soğukkanlılığını korudu. İşi, bu dingin sesle şöylece kestirip attı:

«Bakanlığınca, hakkınızda yapılacak başkaca bir işlem yoktur.»

«Neden?»

«Oğlum, suçun doğrudan doğruya paşanın kendisini ilgilendirmektedir. Biz, kendimiz karar veremeyiz.»

Evet, bakanın son sözü buydu. Bunun karşısında akar sular dururdu. Bunu söyleyen bakan, artık kendisinin yapacağı hiç bir şey kalmadığını anlatmak üzere önündeki evrakı karıştırmağa başladı. Sabahattin Ali yine diretti:

«Öyleyse, ben kendim Gaz'ye çıkacağım.»

Bunu söyler söylemez de dediğini yapacak bir kişi olduğunu anlatmak üzere kapıya doğru yürümeğe başladı. Bunu gören bakan, başını kâğıtlardan kaldırdı:

«Dur, gitme, pek de inatçı imişsin. Bir çözüm düşünelim. Sen, bana bir hafta sonra, yine gel.»

Sabahattin Ali, bir hafta sonra, bakanlığa vardığında, elinde bir de Gazi'ye ünleyen bir şiir vardı. Onun babalığına ünliyordu.

Bu kasidemi şiirden iki dörtlük verelim:

«Sensin, kalbim değildir, böyle göğsümde vuran,
Sensin «Ülkü» adıyla beynimde dimdik duran,
Sensin çeyrek asırlık günlerimi dolduran,
Seni çıkarsam, ömrüm başlamadan bitiyor.»
«Hem bunları ne çıkar anlatsam birdiziye?
Hister kanbur oluyor dökülünce yazıya.
Kısacası: Gönlümü verdim Ulu Gazi'ye,
Gönlümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor.»

Bu kaside paşanın eline ulaşmadan önce onun eski genel sekreteri, şimdiki eğitim bakanı Hikmet Bayur, bir akşam, sofrada bir fırsat yakalayarak sofrada kendisine şöyle fısıldadı:

«Paşam, hani hakkınızda ağır bir şiir yazmış olan öğretmen vardı.»

«Evet?»

«Aftan yararlandığından yine öğretmenliğe atanmasını istiyor.»

«Atanmasında yasal bir sakınca var mı?»

«Hayır, paşam.»

«Öyleyse, neden bana soruyorsun?»

«İşlediği suç size karşıdır da.»

«Aşkolsun sana. Kişisel gücünükleğim dolayısıyla yasal ödevlerin yerine getirilmesini önleyecek kerte beni.

egoist mi sandın?» O genci ilk açılacak yere hemen atayınız.»

Sabahattin Ali, Avrupayı kasıp kavuran Hitler faşizmi Türkiye'nin siyasal yönetimini etkileyinceye dek bürokrasi çarklarında her normal yurttaş gibi görev görecek, sonra, onun eski durumunu sözkonusu eden faşistlerce çileden çıkarılıp sınır boyunda öldürülmesi sağlanacaktır.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

DENİZKIZI EFTALYA

Birtakım kuş beyinli kişilere kendimizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz. Bunun hiç bir değeri ve önemi yoktur.

MUSTAFA KEMAL

Nâzım Hikmet'in bacaklarındaki siyatik, onu, Yalova'daki kaplıcalara sürüklemişti. Sıcak suyun içinde saatlerce dinleniyor, sonra, bahçeye çıkıp, uzun bacaklarını güneşe uzatıp ondan da yararlanmağa çalışıyordu. Öbür yanda, Cumhurbaşkanı Gazi de gençliğinden beri böbreklerini bıçak gibi kesen sancıları kesmek üzere bu yeraltı suyunun şifalı niteliklerinden yararlanmayı sürdürüyordu. Paşa, bir gün banyodan sonra, yaraniyle bahçede dinlenip dondurma yerken beş on adım ötedeki bir masaya, uzun boylu, sarışın kıvrıkcık saçlı, tıpkı kendisi gibi mavi gözlü bir genç adamın gelip oturduğunu gördü. Genç adam, dünyadan habersizmiş gibi gelmiş, bacaklarını bayağı sürükleyerek sandalyeye çökuvermişti. Böyle babayiğit tipler, her zaman

paşanın gözüne çarpardı. Yine de onun kim olduğunu sormadı. Kılıç Ali, eğilerek paşanın kulağına:

«Paşam, Nâzım Hikmet» diye fısıldadı.

Paşa, gözünün uciyle, şairi bir kez daha süzdükten sonra:

«Demek, bizim Ali Fuat Paşa'nın yeğeni olan şair bu ha? Çağır, bizim masaya gelsin» dedi.

Kılıç Ali, Nâzım'ın ne mal olduğunu şöyle böyle bildiğinden bu çağrı önerisinden ürktü: Şair, paşanın çağrısına evet demeyebilirdi. Bu da büyük bir olasılıktı. Yine de kalkıp gitti. Şairi nazikçe selâmladıktan sonra:

«Nâzım Bey, paşa sizi masasına çağırıyor» dedi.

Şair, çok güç durumda kaldığını anladı. Eğer kalkıp gitse, birdenbire bütün prestijini yitireceğini düşündü. Vedat Nedim'in, Şevket Süreyya'nın, Sadri Ertem'in durumuna düşeceğini anladı. Devrimciliği oracıkta bitirdi. Artık, ağziyle kuş tutsa, dostlarının da, düşmanlarının da dilinden kurtulamazdı. Kılıç Ali'ye usa yakın bir yanıt vermenin gerektiğini de düşünerek şöyle deyiverdi:

«Efendim, paşa beni bağışlasınlar. Bacaklarım bugün öğle berbat ki kendimi zor sürüklüyorum.»

Kılıç Ali, bu yanıtı götürünce, paşanın gözlerinde şimşekler çaktıysa da düşündü: Birakişma yıllarında, Perapalas'ta oturduğu sırada bir gün, salonda çay içerken işgal orduları başkomutanı General Harrington birkaç adamıyla çıkagelmiş, birkaç masa öteye yerleşivermişti. Mustafa Kemal Paşayı tanıyan yanındakilerden biri, ünlü Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal'in ötede oturduğunu söyleyince, Harrington heyecanlanmış, kendisini masasına çağırarak üzere adam göndermişti. Mustafa Kemal'in generale verdiği yanıt şuydu:

«Burası bizim yurdumuzdur. Ev sahibi biziz. General cenapları bizim masamıza buyursunlar.»

Harrington, bu ağır itelemeyi sineye çekmekten başka

çözüm bulamamıştı. Şimdi, roller değişmişti. Türk şairi Nâzım Hikmet, eski çok içten arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın, İzmir suikastında idamdan kurtardığı Ali Fuat Paşa'nın yeğeni, çağrısını itelemişti. Oysa, şimdiye dek masasına yanaşmayı en büyük onur sayan insanlar arasında yaşamıştı. Demek ki, Türkiye'de başka bir kuşak boyveriyordu. Bundan derin bir üzüncü duydu. Demek ki, Nâzım Hikmet, bağına saplanan on beş kara saplı bıçakla anlattığı Mustafa Suphilerin hikayesini, eski bir dindar bağınazlığıyla gönlünde saklıyordu.

Gazi'nin, Nâzım Hikmet'i masasına çağırışı, onun da bunu iteleyişi, aydınların, halkın arasında türlü yankılar yaptı. Nâzım'ı tutanlar, öyküyü şöyle sonuçlandırdılar: Şair, paşanın masasına yapılan çağırışı şu sözlerle itelemişti:

«Ben, Denizkızı Eftalya değilim. Ben, kimseyi eğlendiremem. Gitsin onu çağırsın.»

(Bu kitabın yazarı, 1938 yılında Ankara mapusanesinde birlikte yatarken, bu öyküyü bir de onun ağzından dinlemiş, Denizkızı Eftalya'nın hiç sözü edilmediğini öğrenmişti.)

Denizkızı Eftalya, o zamanlar, sesinin güzelliğiyle herkes gibi paşayı da büyülemiş bir İstanbullu Rum şarkıcı kadındı. Paşa ince sazın eşliğinde onun Dolmabahçe Sarayı'nın kubbesini inlediği günleri her zaman anacaktı.

Institut kurde de Paris

YINE NÂZİM HİKMET

Artık, bugün yaşam ve insanlık gerekleri, bütün gerçekleriyle açığa çıkmıştır. Bunlara aykırı olan söylentiler ahlak ve inana temel olamaz.

MUSTAFA KEMAL

Bir akşam sofrada, söz dönüp dolaşıp Nâzım Hikmet'e gelmişti. Hitler'in Almanya'da davulunu çaldığı faşizm, artık, Türkiye'de iyiden iyiye yankı buluyor, bu yüzden Türkiye'deki tek tük sollar, özellikle Nâzım Hikmet, göze çarpmağa başlıyordu. Artık, mapusaneler, ona daha çok istekli görünüyordu. Ancak, şu vardı ki, Türk yönetiminde doğunun derin geçmişinden güç alan patriyarkal devlet yönetimi, ağır basmakta, tanrı egemen, bütün kanunların üstünde şimdi bile söz sahibi bulunmaktaydı. Bundan dolayı da güneş tanrı, bir konu üstüne son sözünü söylemeden kanun ona hemen el atamıyordu. İşte, bu Çankaya akşamında, Nâzım Hikmet'in kimliği sofraya getirildiğinde ilk sözü güneş tanrı, aldı:

«Mademki bu şair yetenekli bir adamdır, onu yoketmektense, mapusane köşelerinde inletmektense normal bir yurttaş olarak ele alınmasını sağlamalı, kendisine yakışır bir iş vermeli, kendisini bol paraya kavuşturmalıdır.»

Aklıevvellerden bir siyasi:

«O, mevki, para gibi şeylere pul vermez» dedi.

O zaman, paşa, başını şöyle bir kaldırıp bütün sofradakilerin yüzlerini taradıktan sonra şöyle dedi:

«Desenize ki Türkiye’de bir tek namuslu insan varmış, o da bizden değil!»

Institut Kurde de Paris

NÂZİM'İN PLAĞI

Ancak, kendilerinden sonrakileri düşünebilenler uluslarını yaşamak ve ilerlemek olanaklarına kavuşturlar.

MUSTAFA KEMAL

O yaz İran Şahın Şahı Pehlevi, Gazi'nin konuğu olarak Türkiye'ye gelecekti. Batı müziği birdenbire ön plana geçmişti. Şahın onuruna verilecek maddi, manevi şölenler, şimdiden harıl harıl hazırlanıyordu. Paşa, bütün yaşayışı boyunca Türk sahnelerinde de görmek istediği Türk operasını, en sonra, bir doğulu kıralın onuruna Türk sahnesinde görebilecekti: On parmağında on beceriği olan Münir Hayri, «Özsoy» operanın sözlerini özgür koşuğa benzer kırık dökük, derme çatma bir biçimde yazmış, bestelenmiş, oynanması için amatör, becerikli sanatçılara verilmişti. Dev gövdeli, sevimli bir adam olan, Avrupa'dan yeni yeni dönen Şevket'in kalın sesi, Halkevi salonunu gümbür gümbür gümbürdetip duruyor, paşa, durmadan hazırlıkları denetliyordu. İran'la Turan halkları uzun yüzyıllar bir-

birleriyle savaşırlar, en sonra, kardeş olduklarını anlayarak Özsoy'da birleşirler. Gerek Balkan gerekse yöredeki Arap devletleriyle bir sürü dostluk paktları yapmış olan Gazi, doğu komşumuz olan İran'ı dostluktan daha ileri akrabalığa, soydaşlığa alıyor, birisi İran, birisi Turan ordularının başında savaşan Zaloğlu Rüstem'le bir Türk anadan doğmuş olan oğlunun serüvenini gözönüne alarak kardeşliği perçinlemeğe çalışıyordu. Gazi, Şah Pehlevi'yi bütün anlamıyla büyülemeğe karar vermişti. Doğudaki eski bir komşu ulusu akrabalık kertesine yükseltmek isterken doğu müziğini büsbütün bir yana iterek batı müziğinin kullanılmasını buyurmuştu. Şahın bir operayla karşılanmak istenishi bile batı müziğinin egemenliğini ister istemez sahneye getiriyordu. Paşa, operanın provalarında bulunduğu sıralarda Türk sanatçılarının yeteneğiyle bayağı övünüyor, hele on parmağında on becerik taşıyan Münir Hayri'ye şöyle diyordu:

«Yahu, sen böyle operalar yazacak yeteneğe sahipsin de ne demeğe öğretmenliklerde, müdürlüklerde sürünüp durursun?»

Elbette, bu sıralarda Atatürk adını almış olan Gazi, belki de bütün bu çevresini almış olan kişilerin Abdurrahman Çelebi olduklarını seçecek durumda değildi. Onların, kendi davalarına inanmış olmalarını yeter görüyor, mini mini varlıklarını devleştirmekten hoşlanıyordu. Oysa, bunların pek çoğu koyun değil keçiydi. Gerçek sanat bürokratların şerrinden korkarak deliğe deşiğe girmişti.

İşte, Şehin Şahın törenine hazırlanıldığı bu hızlı günlerden bir gün, Atatürk, çevresiyle birlikte kalkıp Müzik Öğretmen Okuluna gitti. Büyük Camlı kapıdan apansızın giren Atatürk'ün kulaklarına çoktan beri bildiği bir plakta çalınan şiir çalındı. Plağı dinleyen çocuklar, paşayı görünce hemen durdurdular. Şundan ki, bu plağın paşaya göre ne anlama geldiğini biliyorlardı. Ancak, paşa, plağın

yine çalmasını buyurdu. Çocuklar, plağı döndürdüler. Bir kez daha çalmalarını buyurdu. Plakta, Nâzım Hikmet'in Bahrı Hazer şiiri, kendi sesiyle gümbürdüyordu. Paşa, plağı bir kez daha çaldırdı. Sonra:

«Verin o plağı bana» dedi.

Çocuklardan biri plağı alıp ona verdi. Paşa, plağı evirip çevirdi. Altına üstüne şöyle bir baktı. Sonra, yavaşça betonun üstüne düşürür gibi bıraktı. Plak parçalandı. Sonra, paşa, hem orda dikilen çocuklara hem de çevresini yarım ay gibi almış olan adamlarına bakarak şunları söyledi:

«Bu adam, yeni Türk dilinin en büyük mustucusu olabilirdi. Ne yazık ki bir militan olmayı yeg tuttu. Artık, ondan hayır yoktur.»

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

SALONDA ATLAR

Aslolan iç cephedir. Bu cephe bütün ülkenin, bütün ulusun oluşturduğu cephedir.

MUSTAFA KEMAL

Paşa, çevresini almış olan kişilerin çoğunun değersiz kişiler olduğunu biliyordu. Bu yüzden de sofrada kendi karşısına düşen sandalyeye çoğu zaman bir şeyler halt-etmiş olan adamlarından birini oturtuyor, ona kendi ağızıyla eşek olduğunu söyleyip salıveriyor, bu tip eşekler, onun nimetler bahçesinden ayrılmaktansa, bu eşekliği seve seve benimsemeyi canlarını minnet biliyorlardı. Bir gün, paşa, bunca eşeğin gelip gittiği, çiğneyip durduğu Cumhurbaşkanlığı salonunda çok daha soylu bir hayvan olan atlarını görmek istedi. Paşa'nın sevgili atlarından Yıldız, iki gün önce güzel bir tay doğurmuştu. Paşa, onları gidip yerinde görememişti. Birdenbire usuna, çevresinin kalitesiz et yığınları geldi. Bir de bunların, durmadan kendisine hatırlattıkları protokol kurallarını andı. Bunların

hepsinin birden üstlerine pislemeğe üzere, ancak, kendisi gibi bir egemenden çıkabilecek bir buyruk verdi:

«İki gün önce bizim atlardan biri doğurmuştu. Onları hemen alıp buraya getiriniz.»

Buyruğu alan başyaver, hemen adamlarını koşturarak hayvanları, lohusa at Yıldız'la tayını, köşke getirtti. Paşa, bu buyruğu verdiğinde salon çağrılı, çağrısız insanla doluydu. Paşa'nın, atları salona getirmeceğini anlayınca hepsi bir hoş olmuş, şaşkın şaşkın birbirlerinin bakışlarını araştırmaktaydılar. Salondakilerin böyle aval aval bakışıklarını gören paşa, şöyle söyledi:

«Sevelim, görelim, okşayalım.»

Biraz sonra, sülün gibi lohusa Yıldız'la henüz ayaklarının üzerinde zor duran tayı köşkün kapısında göründü. Salondaki konuklar, paşanın kalkıp onları dışarda okşayacağı umdukları sırada, Paşa, işaret ederek hayvanların içeri alınmasını buyurdu. Seyislerle yaverler hayvanları tutarak içeri almağa çalıştılsa da cilalı döşemeler üstünde kayan ayakları salonda yürümelerini engelliyordu. Bunu gören uşak Çelebi, hemen köşeye bucağa serilmiş çok değerli seccadeleri filan toparladığı gibi atların ayakları altına sererek onlara bir yol yaptı. Yıldız'la tayı böylece koltuğunda rahatça oturmakta olan Gazi'nin önüne dek götürüldü. Bütün salondakiler ayağa fırlamış şaşkınlıkla bu durumu seyrederken, Gazi, anayla yavrunun uzun güzel başlarını okşuyor, yıldız gibi parlayan gözlerine sevgiyle bakıyor, bu sırada, bunların bu güzel salona iki ayaklı eşeklerden daha çok yaraştığını anlatmak istercesine ara sıra yerginin tonlariyle karışık bakışlariyle çevresindeki şaşkınları yalayıp geçiyordu. Paşa, Çelebiye şeker getirmesini söyledi. Yıldız'la tayına şeker verdi. Paşanın hayvanları sevip okşaması, onlara şeker yedirmesi, salondakileri yepyeni bir şey gibi eğlendiriyordu. Tüyleri pırıl pırıl yanan

hayvanlar, sanki eskiden beri bu salonun malıymış gibi buraya yakışıyordu.

Gazi'nin at sevgisi çok eskiydi. Yedinci ordu komutanı iken Arabistan'da bir yığın Arap İngiliz soyundan atı vardı. İstanbul'a yerleşmesi gerekince hepsini ünlü Cermal Paşaya sattırılmış, bir yığın harçlık edinmişti. Şimdi de tavalasında soylu atlar besliyordu. Yıldız, bunlardan biriydi. Paşa, hayvanların uzun sıcak yüzlerini okşarken çok sevdiği bir tayın nasıl ruama tutulup öldürüldüğünü andı. Hayvancağızı öyle çok seviyordu ki veterinerler onun vurulması gerektiğini söyleyince dayanamamış, ellerine eldiven giyerek öldürülmeden önce tayı biraz olsun okşamaktan kendini alamamıştı.

Institut kurde de Paris

Institut Kurde de Paris

İRAN ŞEYHİNŞAHI

Bence, bir ulusta onurun, haysiyetin, namusun ve insanlığın oluşu yaşamaya bilmesi, kesinlikle o ulusun özgürlük ve bağımsızlığına sahip olmasıyla olur.

MUSTAFA KEMAL

Gazi'nin yurttan barış, dünyada barış politikası gelip Türkiye'nin bütün doğu sınırlarını kaplayan İran'a dayanmıştı. Balkanların çoğu faşist ufak ufak egemenleri çoktan beri Türkiye'nin eşiğini aşındırıyor, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın uzaktan onlara uzattığı gümüş zeytin dallarına gül dallarıyla karşılık veriyorlardı. İran ise, Paşaya göre, bütün bunların hepsinden daha cana yakın bir komşuydu. Komşu değil, bayağı, kandaş, akrabaydı. Paşa, Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'ye konuk olarak gelmesi kesinleştikten sonra bütün gücüyle davrandı. Ankara'da böyle büyük bir konuğu barındırabilmek üzere elverişli bir yer yoktu. Paşa, işin başa düştüğünü anlayarak paçaları sıvadı. İlk önce, şahı oturup dinleneceği bir yer sağlamak gerekiyordu. Adam,

bir ay sonra geliyordu. Ortada onu ağırlayacak hiçbir şey de yoktu. Paşa, ilkin, yüksek bir tepe üstünde kurulmuş gösterişli bir konak olan Halkevi yapısına el attı. Konağın içi değiştirilerek özel bir apartman durumuna getirildi. Buraya yerleştirilecek bütün mobilyayı, Paşa kendisi seçip yerleştirdi. Konağın önü bayır aşağı yabancı otlarla örtülü bir çöplük gibiydi. Orayı da ele alarak çim ektirdi, süs ağaçları dikti. Palmiyeler, hemen yeşil kanatlarını sallamağa başladı. Bahçeye dikilen kocaman ağaçların tutması da bir başka mutluluk oldu. Paşa, Şaha yatıp kalkacak yer hazırladıktan sonra her derde deva olma yeteneğini göstermiş, gözüne sağlamca girmiş olan Münir Hayri'yi çağırdı:

«Türklerle İranlılar soyca, kültürce kardeşirler, dedi. Salt bir mezhep savaşı yüzünden birbirlerinden ayrılmış bu iki kardeşin aslında bir olduğunu anlatan bir piyes yaz. Bunu bir opera olarak oynatalım.»

Münir Hayri, çok sevindiyse de usu başından gideyazdı. Konuk, bir ay sonra geliyordu. Bu sırada bir opera yazılacak, bestelenecek, ezberlenecek, oynanacaktı. Genç adam bütün atılganlığına, yürekliliğine bakmadan ikircik içinde kaldı. Onun ikircik içinde yüzüğünü gören Paşa, şöyle dedi:

«Bu işte en yakın amirin benim. Her buyruğu ben vereceğim. İzin almadan, geceyarısı bile olsa, yanıma gelmeye, giderek beni uykudan uyandıрмаğa yetkin vardır. Ancak, Şahın gelmesinden iki akşam sonra opera oynanmalıdır.»

Münir Hayri, Paşanın yanından ayrıldığı sırada, bu işin olabileceğine ikisinden başka inanan kimse yoktu.

Paşa, üç gün içinde, İstanbul'daki Nimet Vahit adlı opera sanatçısı kadını, bütün orkestrayı, Müzik Öğretmen okulunu elinin altına alıp seferber etti. Bu sırada, Müzik Öğretmen Okulu öğretmenliğinden İzmir'e atanmış olan

batı müziği uzmanlarından, besteci Ahmet Adnan Saygun da İzmir'e doğru yola çıktığı sırada geri çevrildi. Ankara'daki seferber müzisyenler kadrosunda yer aldı. Paşanın, karar verdiği günden sonra dördüncü gün bitmek üzereydi ki, operanın ilk besteleri provaya kondu. Münir Hayri, kırık dökük serbest koşuk biçimiyle operayı geceli gündüzlü yazıyor, her kaleme gelen dize hemen bestecilere veriliyor, ezberleniyor söylenmeğe başlıyordu. Özsoy operası, yirmi gün içinde bitirildi. Sık sık provalar yapılmaya başladı. Paşa, bütün provalarda başından sonuna dek bulundu. En son provadan sonra, Paşa, operanın başarıyla oynanabileceğine inandı.

Şahın geleceği kesinleştikten sonra, Paşanın hizmetindeki bütün uşaklara yeşil fraklar yaptırıldı. Bunlar, kadedife yakalı, sarı düğmeliydi. O zamanların modası böyledi. Şah Ankara'ya gelmeden iki gün önce Paşa, Tevfik Rüştü Aras'a:

«Şah içki filan kullanıyor mu dersin? Bilgin varmı? Öğrenin.» dedi.

«Sanırsam, akşamları iki üç kadeh konyak içermiş.»

Şah, araba kafilesiyle İran sınırından Türkiye'ye girmiş, kara yolu ile Trabzon'a varıp, orda Yavuz zırhlısına binmiş, Samsun limanında bir motorla karaya ayak basmış, tahta iskele üzerine serilen değerli halıları çiğneyerek kente girmişti. Samsun'dan trene binen Şah, ordan Ankara'ya dek bununla gelmişti. Paşa, Şahı garda karşıladı. Şah trenden iner inmez kendisine doğru ilerleyen Paşaya kavuşmak üzere adımlarını açtı. Kucaklaşıp öpüştüler. Şahın uzun pos bıyıkları, saçları ağarmıştı. Uzun, büyük burunu uzun yüzünün ortasında bir egemenlik simgesi gibi göze çarpıyordu. Sirtında zengin, parlak şah üniforması göz alıyordu. Paşa, Şahı kendi otomobiline alıp sağına oturarak Ankara palas oteline bıraktı. Paşa, sonra, bütün adamları, uşaklarıyla Çankaya köşküne döndü. Bütün bu

yorgunluk yetmiyormuş gibi, bu kez orda zengin bir hazırlık başladı. Akşam saat on yediye doğru, Şah takım taklavatıyla köşke geldi. Büyük tören yapıldı. Daha önceden gelip köşkte yerlerini alan Müzik Öğretmen Okulu öğrencileri, İran marşı çalınırken buna katıldılar. Sonra, İstiklâl marşı çalınıp söylendi.

Sonra Atatürk ayakta şu nutku söyledi:

«Büyük dostumuz ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri, kardeş İran ulusunun ulu başkanını Türkiye’de selâmlamakla duyduğum sevinç büyüktür. Ziyareti şahaneniz bütün Türk ulusunu mutlu etti. Türkiye — İran ilişkilerinin tarihi gözden geçirilirse bu iki ülkenin dostluktan ayrıldıkları zamanlar en çetin dönemleri yaşamış oldukları görülür. Oysa, uluslarımızın doğal eğilimleri, yüksek çıkarları gereği olan dostluk bağları güçlendikçe, her iki ulus güçlü duruma geldi, refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti bu doğruluğu büsbütün anlayarak İran dostluğunu siyasetinin en temelli ilkelerinden biri durumuna getirmiştir. Nasıl ki, zati Şahanelerinin güçlü yönetimi altında komşu, kardeş ülkede de özdeş duygularla, özdeş görüşlere değer, önem verilmiş, böylece sarsılmaz, silinmez bir Türkiye — İran dostluğu kurulmuştur. Şehinşah Hazretleri, ülkenizin bütün ilerleyişlerini ilgiyle, sevgiyle izliyoruz. Yüksek iradenizin yaratıcı yapıtlarını en derin saygı ile karşılıyoruz. Türkiye ile İran, binlerce yıldan beri üstlerine almış oldukları yükselme, yükseltme rolünde bugün de güçlü, erkli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş ulusun, bu kez ziyareti Şahanenizle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, uygarlık için, kuşkusuz, en sevinilecek sonuçlardan biridir. Barış ile kurtuluş içinde gelişmekten başka amaçları olmayan uluslarımızın, aynı zamanda, genel barış uğruna çalışmayı en onurlu ödev saydıklarına kuşku yoktur. Türk ulusu için unutulmaz bir anı bırakacak olan bugünü, tarih salt Türkiye — İran ilişkilerinde değil, daha çok dün-

ya barışında sayılır günlerden olarak yazacaktır. Dost, kardeş ulusun büyük egemeni, Türkiye'nin ulu dostu olan zati Şahanelerinin sürekli refahla mutluluğunu dileyerek Şahane sağlıklarımıla, kardeş ulusun geleceğine, Türkiye — İran dostluğunun verimli gelişimine içiyorum.

Tören biter bitmez herkes oturdu. Bunun üzerine Paşanın afacan uşağı Cemal'le arkadaşı İbrahim ellerinde vermut, likör, konyak tepsileriyle salona girdi. Tepsiyi İbrahim tutuyor, Cemal de bir kadeh alıp Şaha götürmeğe hazırlanıyordu. Konukların içki kullanmadığını daha önce öğrenmiş olan Paşa, elinin işaretleriyle Cemal'i durdurdu. Cemal, gerisinin geri çarketmek üzereyken Şah, durumu gördü. Eliyle onu yanına çağırdı. Cemal'in yüzüne bakarak kadehi aldı, kafasına dikti. Bunun arkasından, bir, bir kadeh daha aldı. Daha sonra, Paşanın onuruna birçok kadeh kaldırarak Paşayı da, öbür konukları da şaşırttı.

Yaşayışı boyunca hiç içki içmediğini bildiği Şahın birbiri ardınca kadehleri yuvarlayışına gülümseyerek biraz da şaşkınca bakıyordu. Anlaşılan, çok içtiğini bildiği Paşanın yanında küçük düşmemek uğruna ölçüyü kaçıracasına içmek, zorunda kalmıştı. Paşa, böyle düşünüyordu. Paşanın sofrasında içmemek, insanı çok küçük düşürebilirdi. Şah da paşanın içiciliği üstüne gereken bilgiyi almıştı. Şimdi de gerekini yapıyordu. Kadehleri üstüste yuvarlamış olan Şah, sevildiği bir çevrede bulunmanın verdiği sevinçle de çok mutlu görünüyordu. Bu sırada Müzik Öğretmen Okulu öğrencileri tören salonunun dışında «Yurdum tanyerini aştı ülkümün» marşını seslerinin bütün gençlikleri, tatlılıklarıyla haykırarak söylüyorlardı.

Saat yirmi ikiye doğru yemek salonuna inildi. Atatürk, sofranın ortasına oturdu, Şahı da sağına aldı. Servis başladı. İlk kez çorbalar geldi. Arkasından av etleri, sebzeler, şarap geldi. Şah yaşayışı boyunca ağzına koymadığı şarabı ilk kez, burda av etleriyle tatmaktan kendini ala-

madı. İçkiden yılmadığını göstermekle «Biraderinin» daha çok gözüne gireceğini biliyordu. Bundan sonra, hiçbir ulus da onu Gazi'nin ulusu gibi böyle dört başı bayındır karşılamazdı. Bu devlet kuşu başına bir kez konmuştu. Onun da hakkını vermeliydi. Şah, bu mutlu durumda daha önce yazdırmış, birçok kez okumuş olduğu nutkunu çıkarıp okudu. Yalnız, kaldıracığından çok içki içen Şah, tedirginlik izleri gösterdiğinden köşkün becerikli adamlarınca alınarak Ankara Palas'a götürüldü. Bu parlak tören gecesinin bir tek özelliği vardı: Başından sonuna dek sofrada, yöresinde hiçbir kadın görülmemişti. Prof. Âfet İnan, ancak, ertesi sabah şölendekileri yakalayıp sordu:

«Nasıl, güzel oldu mu?»

Sofracı Cemal:

«Üçüncü yemekten sonra paydos oldu» dedi.

«Ne demek bu?»

Cemal, akşamki olanları anlatınca, Âfet İnan kahkahalarla güldü.

Paşa, Şaha İstanbul'u gezdirecekti. Bu yüzden Dolmabahçe sarayının hazırlanması için Cemal'i İstanbul'a gönderdi. Sonra, Şahı yanına alarak Balıkesir, Uşak, İzmir, Çanakkale'ye dek bir gezi yaptıktan sonra İstanbul'a varacaktı. Uğradığı kentlerde asker birlikleriyle karşılanıyor, Şah, onun önünde dimdik yürüyerek askeri selamlıyordu. Balıkesir'de Paşayla Pehtevi tören birliklerini selamlıyordu. Burada törene katılacak bütün birliklere daha önce bir uyarma yapılmıştı: Hepimizin bildiği gibi İranlılara yanlış olarak İranlı Rcem demeğe alışmışızdır. Bu, bir tarih yanlışlığından gelmektedir. Acemi oğlanlar, acemi erler deyimleri de tarihin bir döneminden beri süregelmektedir. İranlı komşularımızsa Acem sözcüğünü aşığılama deyimini almaktadırlar. İran Şahı Pehtevi'nin en saygıdeğer konuk olarak Türkiye'yi onurlandırdığı bir sırada da Türk ordusunda acemi erat deyimini alabildiğine

kullanılmaktaydı. İşte, bu sözcüğün herhangi bir nedenle kullanılmaması için erat sıkıca uyarılmıştı. Acemi erat de-yimi yerine yeni erat, yeni asker denecekti. Atatürk, Şah Pehlevi'yi sağına alarak Balıkesir tören birliklerini gözden geçiriyordu. Bir makinalı tüfek bölüğünün önüne gelmiş-lerdi. Önde Şah, arkada Atatürk, daha arkada bölük ko-mutanı, en sondaki yeni satın alınmış olan bir kır katırın önünde durdular. Katırı tutan er, şöyle tekmil vermeğe başladı:

«Adım, Mehmet oğlu İbrahim, memleketim Ayvacık, hayvanın numarası 341, ısırılmaz, tepmez, adı...»

Er, katırın adına sıra gelince birdenbire duraklamıştı. Şundan ki, katırın yeni satın alındığından erler ona acemi adını vermişlerdi. Bölük komutanı, tehlikeyi hemen anlaya-rak eri uyarmak üzere elini kendi göğsüne bastırarak dik-katli olmasını anlatmak istedi. Yüzbaşı Natık Poyrazoğlu'nun bu uyarısını yanlış anlayan er, katırın adı için şöyle konuştu:

«Adı, yüzbaşısıdır, komutanım.»

Şah, işi ayırtedemeden yürüdü geçti. Ancak, Atatürk, işi çakmıştı. Yüzbaşı Natık'ın yanına sokularak kulağına fısıldadı:

«Bu hayvanın doğru adı nedir?»

«Acemi'dir, paşam.»

Bunun üzerine, Paşa, değerlendirerek er İbrahim'e bak-tı. Onu bir süre süzdü. Yanağını okşayarak şöyle buyruk verdi:

«Bu çocuğa bir ay izin verin. Yaverlerden yol harç-lığını alırsınız.»

Paşa, konuğuna ülkenin en güzel kentlerinden İzmir'i, en yiğit kentlerinden Çanakkale'yi gösterdikten sonra İstanbul'a vardı. Ancak, Paşa yoldayken, sarayda hazırlık-la uğraşan görevliler dokuz doğuruyorlardı: Acaba her iki devlet adamı da Dolmabahçe'de mi kalacak yoksa, Ata-

türk Beylerbeyi sarayında mı kalacaktı? İstanbul valisi Muhittin Üstündağ ile saraylar müdürü Sezai Selek düşünüp taşınıyorlarsa da bir çözüm bulamıyorlardı. Onların bu güçlük içinde çırpınışlarına tanık olan Cemal, gülerek şöyle dedi:

«Bunda bilmeyecek ne var? İki arslan bir posta sığmaz. Şah, konuktur. Dolmabahçe'de oturur. Atatürk de Beylerbeyi'nde.

Bunu işiten her iki görevli birden:

«Aferin Çelebi, doğru söylüyorsun» dediler.

Atatürk, Şahı hoşnut etmek üzere ona Boğaziçine bakan kendi odasını verdi. Ancak, Pehlevi, karyolada yatmayı sevmediğinden uşaklarına kendi yer yatağını getirtti. Bunu çabucak hallaca attırarak kalın tüylü halıların üzerine serdiler. Puflla gibi yatak üzerine bir de kocaman cibinlik geçirildi. Akşamla birlikte Boğaziçi'nde, deniz üzerinde bir cümbüş, bir kaynaşma vardı. Havai fişekler, Boğaz'ın sularını, göklerini gündüz gibi aydınlatıyordu. Bir yığın motorun, neşeli insanlarla dolup taşarak sarayın önünde gidip gelişleri, sık sık atılan sevinç çiğlikleri, yer yatağında, cibinlik içinde uzun donu ile uzanmış olan Şah Pehlevi'nin kafasına arı kovarı gibi silkiniyor, birtürlü uyuyamıyordu. Sarayın önünde Şahın onuruna yapılan bu şenlikler, daha çok gizlice Atatürk'çe verilen buyruk üzerine başlatılmış, halkın da katılımıyla büyümüş gitmişti.

Şahın uyuyamadığını gören uşağı Mahmut han, Çelebi'nin yanına sokularak sordu:

«Bu gürültünün kesilmesi için ne yapalım, Cemal Han?»

Çelebi, bunun üzerine yaver Cevdet'e telefon etti. O da sorumlulara danıştı. Donanma gecesini aydınlatan bütün elektrikler söndürüldü. Ne varki şenliğin ardı arkası kesi-
leceğe benzemiyordu. Dolmabahçe sarayının hemen önünde durmuş bir araba vapurunun içinde bir yığın halk, da-

vul, zurna eşliğinde çalgınca eğleniyordu. Halka söz dinletilemiyordu. Şahın uykusuzluğu sürüyordu. Şahın uşağı yine Çelebi'nin yanına yaklaştı:

«Bunları da durduramaz mısınız?» diye sordu.

«Biz, bu eğlenceyi Atatürk'e bile yapmadık. Şah hazretleri için yapıyor. Bu, halkın eğlencesidir, sevgisidir. Buna engel olamayız.»

Gece, saat yirmi dörde dek bu gürültü patırtı sürdü gitti. Davullar, zurnalar, alabildiğine çaldı. Hiçbir buyruk onları durduramadı. Şundan ki temel buyruğu veren Atatürk'tü.

Çelebi, ertesi sabah, bu gürültüye yada eğlenceye engel olmak isteyenlerin, Şahın uşakları olduğunu anladı. Şahın yemek işlerine bakma görevi Çelebi'ye verilmişti. Araya Tokatlıyan'dan yemekler getirtip Pera Palas'tan büfe hazırlattı. Ne var ki Şah hiç güler yüz göstermedi. Yemeğini çekilip tek başına yatak odasında yedi. Çelebi'nin düzenlediği ağır, nefis yemekler, mezelerle süslü sofranın başına salt yavareler, konuklar çöktüler. Şah, kendisine gösterilmek üzere getirilmiş olan filmi de görmek istemedi. İran'da nasıl, her zaman saat yirmi birde yatağa giriyorsa Türkiye'de de bu göreneğini sürdürdü.

Şahın adamlarını İstanbul'da gezdirip dolaştırma görevi, Çelebi'ye verilmişti. Kolaylık olması için, ilkin İran parası Riyal'ı Türk parasiyle değiştirdi. Sonra, konuklarını alıp gezdirmeğe başladı. Konuklar, İstanbul'a yerleşmiş İranlıları görmek istediler. Çelebi, onları alıp İstanbul'un ünlü çaycı İranlılarına götürdü. Küçük-küçük yerlere sığınarak çaycılık yapan bu küçük iş adamları, İranlı saraylıların gözlerine pek yoksul göründüler. Çaycılar, tersine, onları büyük hoşkuntlukla karşılayıp üstüste demli çaylar sundular. Yurttaşları uğruna bayağı parçalandılar. Hemşerilerini bırakmak istemediler. Sevgilerini onların yolları-

na halı gibi serdiler. Saraylı konuklar, onların yanından ayrılınca izlenimlerini açıkça söylediler:

«Bizim burdaki halk çok yoksul, baksana çaycılık yapıyorlar» dediler. Çelebi, bu kez de onları İstanbul'un en zengin İranlı hali tüccarlarına götürdü. Halı tüccarları, saraylı hemşerilerini ilgisizce karşıladılar. Bunca uzaktan gelmiş olan yurttaşları, onlar için çok bir şey anlatmıyordu. Saraylı konuklar da onların buz gibi davranışlarından durumu anladılarsa da içinden çıkamadılar. Ötekiler, İran halkıydı. Onlar, halkın ne olduğunu bilmiyorlardı. Çok çalışın yine de yoksul kalan halk üstüne hiçbir düşünleri yoktu. Ulusun da bunlar olduğunu bilmiyorlardı. Çelebi, sonra, konuklarını alıp Tünel'e götürdü. Bindiler. Çok kısa bulduklarını söylediler. Mülkiye müzesiyle asker müzesini gezdirdi. Daha sonra, onları alıp Emirgân'a götürdü. Onlara semaverle çay sundu. Konuklar, Çınarların gölgesinde nargile tokurdatanları görerek bunların nemene şey olduğunu sordular. Çelebi, bunların bir tür sigara olduğunu, dumanının sudan geçirilerek temizlenip içildiğini anlattı. Konuklar, bunun üzerine, şöyle dediler:

«Biz, bunları içmeyiz. Şampanya, finkonyak içiyoruz.»

«Biz, nargile içiyoruz. Tömbekisi de İsfahan'dan geliyor.»

Bunu işiten konuklar bayağı şaşırdılar.

Şahın İstanbul'a gelişinin ikinci günü, Beylerbeyi sarayında oturan paşa, Çelebi'nin getirilmesini buyurdu. Çelebi, Tevfik Rüştü Aras'la birlikte motora binerek Beylerbeyi sarayına gitti. Karşısına ilk çıkan Sabiha Gökçen oldu:

«Şah ne yapıyor?» diye sordu.

«Şahın rahatı yerinde. Ancak, bundan böyle beni «efendi» diye çağırmayın. Ben «han» oldum. Bütün İranlılar beni «han» diye çağırıyor. Siz de öyle yapın» dedi.

Bunu hemen Atatürk'e yetiştirdiler. Çelebi'yi çağırtdı: «Çelebi, işittiğime göre sen han olmuşsun. Şah hazretleri yine konyak içiyor mu?»

«Bir şişe şampanya finkonyak veriyorum, acaba hepsini mi, yoksa yarısını mı içiyor, bilmiyorum.»

Şah ilk içkiyi Atatürk'ün sofrasında içtiyse de öteki İranlıların hiçbirini perhizi bozmadı. Çelebi, çok uğraşıysa da hiçbirisi ağzına bir damla içki koymadı. Ancak, Nuri Conker, bir ara Paşanın kulağına şunları fısıldadı:

«Efendim, uşaklar, dolu şişeleri hatıra olarak saklıyorlar.»

Atatürk, bu sözlere kahkahalarla gülmekten kendini alamadı.

Dolmabahçe sarayında, Atatürk'ün de bulunduğu sofraya, bir kez daha kurulmuştu. İçki su gibi akıyordu. Ankara'da, Çankaya'da çokça nazlanmadan, daha önce kadeh üstüne kadeh boşaltarak epeyce konyak içen Şah, bu akşam, bir kadeh almamak uğruna Nuh diyor peygamber demiyordu. Paşanın bütün diretişleri boşa gitmişti. Cumhurbaşkanı, Şahın büyük bir üzüntüsü olduğunu anlamıştı. Acaba, neydi?

«Şah hazretlerinin bir üzüntüleri mi var? Buna ortak olmak bize mut verir.»

«Hayır. Hiçbir üzüntüm yok. Tersine, şu dakikalarda yaşayışımın en güzel anlarını yaşıyorum. Çok mutluyum.»

Şeyhîşah, bunu dedikten sonra, bir süre dalgın durarak gözlerini uzaklara dikti, şöyle dedi:

«Şu sırada İsviçre'de öğrenimini yapmakta olan oğlum'u andım da biraz daldım. Bir tek evlât, ister istemez insanın burnunda tütüyor. İnsanın ciğerini yakıyor. İşte, dalgınlığım salt bu yüzden, Paşa hazretleri!»

Atatürk'ün kafasında bir şimşek çaktı. Bu iki özlemliyi buluşturmağa karar verdi. Yaver Cevdet'e işaret ederek yanına çağırdı. İsviçre ile hemen telefon bağlantısı ku-

rulmasını buyurdu. Şehinşah'ın haberi olmadan İsviçre'yle telefon bağlantısı kurulmuş, telin öbür ucunda prens Rıza beklemeğe bile başlamıştı. Bu durum Şeyhinşah'a bildirilince dünyalar onun olur gibi oldu. Paşanın inceliğine hayran olarak hemen eline verilen telefonda prensin sesini dinlemeğe başladı. Yüzü, baştan başa sevinç çiçekleri açmış bir bahçe gibi bezenmişti. Ancak, bir terslik başgöstermişti. Telefon bağlantısını yapan santralci kızlar, Şehinşah'ın sesini işitebilmek üzere araya giriyorlar, bu yüzden de özlemlili baba, oğlu Rıza Pevlevi ile konuşamıyordu. Şahın konuşmadığını, bunun nedenini öğrenen paşa, yaver Cevdet'e buyurarak kızların aradan çekilmelerini sağladı. Ondan sonra Şehinşah ile oğlu sereserpe konuştular. Şehinşah, oğlunun okul, ders durumunu, gereksinmeleri olup olmadığını soruyor, bu sırada sevinçten ağız kulaklarına varıyordu. Şehinşah yanında, herhangi bir gereksinimine karşılık vermek üzere sofracı Çelebi dikiliyordu. Şah, oğluna Türkiye gezisinden de sözetti.

Oğluyla yarım saat süreyle konuşan Şehinşah, sofraya döndüğünde artık dinç bir ihtiyardı. Yüzünün çizgilerinde dinç bir rüzgâr esiyordu. Bu kez, durumun düzeldiğini gören Paşa, onun onuruna kadêh kaldırıncâ Şehinşah, deminden beri önünde dolu duran konyak kadêhini sevinçle kaldırıp kafasına dikti. Buna eşlik etmek üzere başka kadêhler de birinciye yetişmekte gecikmedi.

Paşa, ertesi akşam, has konuğunu Beylerbeyi sarayında ağırladı. Bu, gezinin son büyük yemeği olacaktı. Şölen sofrası, öyle zengindi ki bir tek kuş sütü eksikti denebilirdi. Doğu müziğiyle yüklü saatler, güzel sesli hafızların katılmasıyla sanki cennet saatlerine döndü. Paşa, doğulu kıralın ruhundaki bütün gizli telleri inieten, büyüleyen güzellikleri sahneleyerek konuğuna yaşayışının en güzel gecesini yaşattı. Beylerbeyi sarayının müzikle yıkanmış ışıklı gecesi, İranlı egemenin anağında ölünceye dek ölümsüz

gecelerden biri belki de birincisi olarak yaşayacaktı.

Şehinşah, artık, konukluğunun sonuna gelmişti. Ülkesine doğru yola çıkmak üzereydi. Atatürk, en son gün onu arabasına alarak Marmara denizine bakan Anadolu yakasındaki yazlık yerleri gezdirdi. Şehinşah, buraların güzelliğine hayran kaldı. Ağaçlıkların derin, çiçekli gölgeliklerine çekilmiş köşkler, padişahlık döneminin bütün soylu zenginliğini yansıtıyordu. Şah Atatürk'e buraların çok güzel olduğunu, birtürlü ayrılmak istemediğini söyledi. Atatürk:

«Ufak, ufak köyler!» diye yanıt verdi.»

Şehinşah, şaştı:

«Bunun neresi köy? Hepsi, birer büyük kent olmuş» dedi.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

MUSSOLINI BELÂSİ

Türk ordusunun bir birliği eşdeğerde olanı kesinlikle yener, iki katını durdurur kımıdatmaz.

MUSTAFA KEMAL

Mussolini, 1926 dan beri Türkiye'nin başına ekşimiş görünüyordu. Hele 1926 da tehlike öyle yakın görünmüştü ki, birkaç sınıf askerimiz birden silah altına alınmış, düşmanın gelmek olasılığı olan Antalya bölgesine iletilmek üzere hazırlanmıştı. Gazi'nin o zamanlar söylediği şu söz, kulaklarda çın çın çınılıyordu:

«Makarnacı, bana bir kez daha çizmelerimi giydirmesin!» Eski Roma'nın fetih siyasetini güderek kaynayan bir pislik kazanına benzeyen faşizmin eli yabalı zebanilerini bağımsız ülkelere saldırtmak, böylece çıkmazdan kurtulmak istiyordu. Faşizm, durmadan genişlemek, yemek, büyümek, şişmek isteyen bir cehennem canavarıydı. Vaktiyle, 1919'da Mustafa Kemal'in hayranı olarak, ondan esinlenerek İtalya'daki ilerici güçlerin üzerine yürüyüp onları perişan

eden Mussolini, Şimdi, Mustafa Kemal'in bağımsız ülkesine göz dikmişti. Yunanlıların hakkından gelemediği bu ülkeyi ele geçirmek uğruna 26 da yaptığı şahlanış, Türk ordusunun yıldırım gibi seberberliğiyle duraklamışsa da Mussolini'nin iştahı durmaksızın Antalya'nın portakal bahçelerine uzanıyor, ikide bir Anadolu'nun fethine çıkılacağını bildiren nutuklarıyla İtalyan faşizminin ağzını sulandırıyor, onlara moral veriyor, beri yandan da Gazi'nin ağız dolusu sövüntülerine erek oluyordu. Mussolini, bir zamandan beri on iki adaların birtakımına asker yığıyor, bu yüzden de Türkiye'de kuşku uyandırmaktan uzak kalmıyordu. Oysa, Paşa, bu yığınakların, bu palavraların gizini çoktan çözmüştü: Mussolini, faşist sürülerin, Habeşistan'ın kaval tüfekli, yalınayak, zavallı ordusu üstüne sürerek kolay bir yengi kazanmak, ileriki sömürge savaşları için kartal yuvası bir köprübaşı edinmek istiyordu. Gazi, bunu çoktan biliyor, Mussolini'nin Anadolu'yu gösterip Habeşistan'a vurma taktiğini yakından bildiğinden de hiç kaygulanmıyordu. Ancak, son günlerde Rodos'a İtalyan yığınağı yapılması, Paşanın bütün sınırlarını ayağa kaldırmıştı. Mussolini'nin, Türkiye'yi şakacıktan bile olsa tehdit eder görünmesi, kalın dudaklı esmer Sezar taklitçisine karşı onda büyük bir tiksinti uyandırmıştı. Bir akşamdı. Paşanın sofrasına yine birçok kalburüstü kişi çağırılmıştı. Ancak, konuklar, köşke gelince Paşayı sınırlı bir durumda balkonda dikilmiş buldular. Hiçbiri, o oturmadan oturmak yürekliliğini gösterememiş, onlar da bir köşede dikilerek ortada bir şey mi geçti diye kendilerince düşünüyorlardı. Paşa, yaverlere sordu:

« Tefrik Rüştü nerede? »

« Ankara Palas'ta, paşam, kimi elçilere şölen veriyor. »

« Biz de oraya gitsek olmaz mı? »

Protokolün çenberini kırmağa kararlı görülen paşayı çevresindekiler durdurmağa çalıştılsa da bunu başara-

madılar. Hemen otomobiller hazırlandı. Paşa, çevresiyle birlikte bunlara doluşarak Çankaya'dan aşağı indi.

Ancak, Ankara Palas oteline varıldığında Atatürk'te birdenbire tuhaf bir durum görüldü. Paşa, merdivenlerden yukarı çıkarken adamlarının kollarına asılarak çok içkili bir adam rolü yapmağa başladı. Çankaya'da ağzına bir damla içki koymadığını bilen adamları, buna pek çok şaşırıldılarsa da bir anlam veremediler. Paşa, bu durumda elçilere şölen verilen salona girdi. Hepsisi onun iyice içkili olduğu kanısına vardı. Paşa, Arnavutluk elçisi Asaf'ın yanına, sonra, giriş-çıkış kapısının çok iyi görüldüğü bir yere oturdu. İlk Arnavutluk elçisi Asaf'a takıldı. Arnavutluk'ta Kral Zogo, küçük ülkesindeki Cumhuriyeti krallığa döndürmüştü. Paşa, bu yüzden Zogo'ya çok içerliyordu. Onu operet kralı olarak niteliyordu. Bu düşüncelerini açığa vurmak üzere Asaf'a şöyle dedi:

«Asaf bey, gazetelerde birtakım resimler görüyorum. Arnavutluk'ta operet mi oynanıyor?»

Elçinin usuna hemen Kral Zogo'nun sorguçu lu resimleri geldi. Demek ki, Paşa bunları anlatmak istiyordu. Asaf, paşaya hiçbir yanıt veremedi. Salt dinlemekle yetindi. Bunun üzerine, paşa sözünü şöylece sürdürdü:

«Cumhuriyetten ne zarar görüldü ki, Arnavutluk'ta kiralık ilân edildi? Hem izlenen politika da tehlikelidir. İtalya'nın Arnavutluk'u Balkanlarda bir basamak yapması olasılığı vardır.»

Atatürk, bu sözleri, bütün masadakilerin işitebileceği bir sesle söylemişti. Hepsisi, çatallarını, kaşıklarını bırakmış, Atatürk'ü dinliyordu. Paşanın bu sözleri ilkönce İtalyan elçisini çarptı. Sinirli bir davranışla Paşayı protesto etmek istediye de o, sözlerini şöylece sürdürdü:

«Haber aldığıma göre, Romada kimi öğrenciler bizim elçiliğimizin önünde gösteri yapmışlar. Antalya'yı istemişler. Antalya, sigara paketi midir ki, elçi, cebinden çıkarıp

atsın? Antalya, buradadır, buyrun alın. Hem benim bir önerim var: Gerçekten böyle bir şey düşünülüyorsa Mussolini cenaplarına müsaade edelim. Antalya'ya asker çıkarsınlar. Bütün çıkarma bittiğinde savaşıalım. Yenilen hakına razı olur.»

İtalyan elçisi, sinirli bir davranışla atıldı:

«Ekselans, bu bir savaş ilanı mıdır?»

Atatürk:

«Hayır. Ben, burada bir birey olarak konuşuyorum. Türkiye'de savaş ilanı ancak Büyük Millet Meclisinin yetkisi içindedir. Ancak, unutmayınız ki, gerektiğinde Büyük Meclis Türk ulusunun duygularına tercüman olmakta gecikmez.»

Atatürk, bu sırada, başında yüksek bir kırmızı kalıplı fes bulunan Mısır elçisinin bu fes altında şakır şakır terlediğini görerek sofracılara buyurdu:

«Elçi hazretlerinin fesini alınız. Zaten bir şeye benzemeyen bu başlıktan çok tedirgin oldukları anlaşılıyor.»

Uşaklardan biri, Mısır elçisinin fesini çekip başından alarak bir gümüş tepsi içinde uzaklaştırdı. Bunu gören elçi, kendisini aşağılanmış sayarak kalkıp sofradan uzaklaşmak istediysede yanındaki İngiliz elçisi onu kolundan çekerek oturttu. Bunun üzerine, Atatürk, İngiliz Elçisini çarp-mak üzere şöyle konuştu:

«İngiltere'de Avam kamarasında bir sayın hatip, Türkiye'yi birkaç sarhoş kişi yönetiyor, demiş. Müsaade buyrun. Bunu düzeltmelerini rica edeyim. Belki sayıda yanlışlığı var. Ben, bir kişiyim.»

Paşa, bunu söylerken gülüyordu.

Diyalogların bu durumu alması üzerine, başbakan İsmet Paşaya telefon edilerek çağrıldı. Paşa, İsmet Paşanın geleceğini öğrenince, gülerken çevresine şöyle dedi:

«Hükümet geliyor, biz gidelim.»

Ankara Palas'tan ayrılırken de sarhoş öykünmesi yapan Atatürk, Çankaya'ya vardığında bütün oradakileri şa-

şırttı. Kendisinde sarhoşluğun tikesi yoktu. Paşa, bu dipdiri durumda karşısındakilere şöyle dedi:

«Artık, İtalya ile savaş tehlikesi yok. Rodos'a yapılan yığınak Habeşistan'a (Etyopya) dönecektir. » Kısa bir zaman sonra, gerçekten Ethopya savaşı başlayacak, az zamanda da bitecekti. Ankara Palas'ta elçilere şölen verme işi, Paşanın bir oyunuydu. Böylece, bütün elçileri, özellikle İtalyan elçisini karşısına alıp ona sıkı bir gözdağı verecekti. Dışişleri bakanı Tefik Rüştü Aras da oyunu güzelce yönetmişti.

Atatürk Ankara Türkocağında bulduğu konuşma fırsatında, usuna bir ur gibi sıvanmış olan Mussolini işini anmaktan kendini alamadı.

«(...) Türkocaklarının başlıca uğraş konularından biri, devrimimizdir, bu, şu biçimde prensipleştirilmiştir. Eğitim ya ulusal olur, ya dinsel olur. Biz, din eğitimi aileye bıraktık. Ulusal eğitimi de devlete aldık. Okullarımızda, bütün kültür kuruluşlarımızda ulusal eğitim temel alınmıştır. Tuttuğumuz yol budur: Çocuk, din eğitimi ailesinden alacaktır. Bu arada ilâhiyat fakültesi gibi, din eğitimi güçlendirecek kuruluşlar da kurmak üzereyiz. Ancak, bu, zaman sorunudur. Oysa, devrimimizin hemen dönüm sırasında topraklarımıza göz dikerek saldırmak isteyen düşmanın, dini ele alarak, birçok fitneyle, bozgunculukla halkı aldatmağa kalkıp türlü entrikalar çevirmekten çekinmeyeceği de bellidir. Biliyor musunuz ki, Mussolini, arkasındakilerle buraya gelirse, nasıl gelecektir? Önünde derişler, hacılar, hocalarla gelecektir. Din adamlarını elinde silah olarak kullanacaktır.»

Paşa, bunları söylerken, 1932 yılında ünlü Amerikan generali Mac Arthur'la yaptığı konuşmayı andı. Bu konuşmada, sonradan «The Caucasus» dergisinde yayımlanmıştı. Paşa, yeni Dünya savaşının ne biçimde çıkacağı, ne biçimde sonuçlanacağı üstüne çok sağlıklı düşünceler

ileri sürerken şu sırada bir numaralı düşman olarak gördüğü Mussolini üstüne de şöyle demişti: «İtalya, Mussolini'nin yönetimi altında, kuşkusuz, büyük bir kalkınmaya ulaşmıştır. Eğer, Mussolini gelecek bir savaşta, İtalya'nın görünüşteki büyüklüğünü, savaş dışında kalarak, gerek birini oynayabilir. Ancak, korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak, İtalya'nın bir asker gücü yaratmaktan çok uzak olduğunu hemen gösterecektir.»

Paşa, bu eski Mussolini'yi yeni olaylara vurup düşündüğü sırada delegelerden biri atılarak Paşayı düşüncesinden ayırdı:

«Paşam, dingin ol. Bu devrim yerleşmiştir. Devrimimizin halk katlarına dek her yanda kökleşmiş olduğu gerçektir. Buna inan, Paşam.»

Paşa, bunun üzerine, bir ara durup düşündü. Sonra, bütün delegelere birer birer sordu:

«Arkadaşınızın bu düşüncesine ne dersiniz?»

Verilen yanıtların hiçbirisi paşayı kandırmadı. En sonra, o konuştu:

«Arkadaşlar, Devrimimiz, henüz yenidir. Dedikleri gibi kökleşip benimsendiği üstüne olan kanılarımız ancak ileride karşılaşıcağımız olaylarla doğrulanıp anlaşılacaktır. Ancak, şimdi, şuna inanmalısınız ki, bugün başına şapka giyen, sakalını bıyığını traş eden, smokinle, frakla toplum yaşayışında yer alanlarımızın çoğunun kafalarının içindeki düşünüş şimdi bile sarıklı, sakallıdır.»

TANRI BIZE BU DENEYİMİ GÖSTERMESİN

Ölmek, ancak öldürmek amacına yönelik olmalıdır. Ne var ki, öldükten sonra hiçbir sonuç alınamayacaksa neye yarar?

MUSTAFA KEMAL

İçlerinde Vasfi Rıza Zobu gibi tanınmış sahne sanatçılarımızın da yer aldığı bir konuklar topluluğu, sabahı paşanın ünlü sofrasında etmişti. Hemen hepsi de zilzurna sarhoştur. Kibrit çaksanız tutuşacakmış gibi her yanlarından alev alev ispiroto püsküren konuklar, ancak saat beş buçukta terasa çıkarak Ankara'nın serin, temiz havasını kokladılar, içerlerine çektiler. Terasın biraz ötesinde tung bir yontuya benzeyen, süngüsü sabahın loşluğunda pırl pırl yanan bir nöbetçi dikiliyordu. Paşa, yanbaşındaki Vasfi Rıza'ya:

«Görüyor musun şu askeri?» diye sordu.

«Evet, görüyorum, Paşam.»

«Bu Türk çocuğunun orda kimi beklediğini biliyor musun?»

Sanatçının dilinin ucuna ilk gelen yanıt şu oldu:

«Köşkü.»

«Hayır. Orda benim yatak odam var. Onun penceresinin altında dolaşır. Uykusuz, sabaha dek beni bekliyor.»

Paşa, gözleri Mehmetçiğe dikilmiş olarak sözünü şöyle sürdürdü:

«Türk'ün bir büyüğüne, komutanına bağlılığı yeryüzünde eşsizdir.» Paşa, sanatçıya dönmüştü. Sanatçı, onun gözlerinde yaşların parladığını gördü. Yüzünün anlatımı yumuşacıktı. Bunun üzerinde tatlı bir üzümlük parlıyordu.

«Türk çocuğu beni bekliyor» dedi.

Bu sırada Atatürk'e hemen sürünürcesine dikilen çocukluk arkadaşı Nuri Conker, Paşanın, hiçbir zaman usundan çıkmayan kalın dudaklı, kalın kafalı, palavracı İtalyan diktatörünü anarak onu bu üzümlükten kurtamak, ortaya bir destansı hava getirmek istedi, on iki adalarda fink atarak Türkiye'ye saldıracakmış gibi numaralar yapıp duran Mussolini'nin ne mal olduğunu bilen paşa, kendisi buna boşveriyorsa da, onun destan gibi Türk ulusunu hiçe sayarcasına palavralar savurmasına pek çok kızılıyordu. Conker, Paşayı hoşnut edeceğini sanarak konuştu:

«O Mussolini efendi... Antalya'ya gelse de komutanız altındaki bu Türk çocuklarının nelere güçlerinin yettiğini bir deneseler.»

Vasfi Rıza Zobu, Anafartalar'ı İstiklâl savaşını yapmış olan komutanın, sabahın bu içkili saatinde neler söyleyebileceğini çok merak ediyordu. Böyle bir durumda hemen herkes kendisini dev aynasında görebilir, ölçüsüz laflar ederek böbürlenebilirdi. Böyle anlarda «ruhta korkusuzluk, atılganlık egemendir. Gördüğümüz diktatörlerin hepsi, Conker'in bu kıskırtıcı sözü karşısında, hele böyle saatlerce içilmiş bir gecenin sabahında dünyaya meydan okuyan korkusuzca utkudan, saldırganları hallaç pamuğu gibi atıp, hepsini çil yavruları gibi değitip denize döküle-

ğinden başka ne der?» Sanatçı da paşadan ancak böyle bir yanıt bekliyordu. Bunu ne biçimde söyleyecek diye Paşanın gözlerinin içine bakıyordu. Paşa, birdenbire keskin bakışlarla Nuri Conker'e baktı. Sanki, sarhoşluktan, yorgunluktan üzerinde iz kalmamıştı. Biraz Nuri Conker'e eğildi. Onun koltuk kıyısından sarkan elini bir kediyi okşarcasına barışçıl, dostçul bir biçimde yavaş yavaş okşayarak şöyle dedi:

«Tanrı bize bu deneyimi göstermesin, Nurettin» dedi.

Tiyatro sanatçısı, bu söz karşısında şaşırıp kalmıştı.

Mussolini karadüşü paşada sürüyordu. Hele Rodos'a yığınak yapılması onu çileden çıkarıyordu. Roma'da Türkiye'ye karşı çekilen nutuklar, üniversitelilerinin yaptığı gösteriler, elbette bir amaç taşıyordu. Mussolini Etyopya'ya çıkmak üzereydi. Onları pirelendirmemek uğruna Türkiye arslanını tedirgin ediyordu. Blöfleri, genellikle çakar almaz tüfeklerse de kimi zaman dolu da çıkabilirdi. Çok tehlikeli günler yaşamış olan Paşa, işin bu yanını da düşünerek tetikte bulunuyordu. Bir gün, şimşek gibi bir kararla gerekli adamlarını yanına alarak bir torpidoyo atladığı gibi Ege gezisine çıktı. Sabaha karşı Alaiye'de karaya ayak bastı. Bu, çok gizli bir geziydi. Gideceği yerleri hiç kimse bilmiyordu. Henüz güneş bile doğmamıştı. Bütün sokaklar, çarşılar ıssızdı. Öyle ki, nereye gideceklerini de bilmiyorlardı. Bunu sorup öğrenecek bir tek kişi de yoktu. Rasgele yürüyorlardı, Atatürk:

«Şöyle gidelim. Elbette, birine rastlar, kendimizi bir yere konuk ettiririz» dedi.

Böyle diyerek yanındakilere kılavuzluk etti. Bir süre böyle gittiler. O sırada yanbaşlarında bir jandarma belirdi. Bir süre dikkatle onları süzdü. Sabahın bu erken saatlerinde beş kişilik iyi giyimli, aydın yüzlü kişinin buralarda rasgele dolaşmasından kuşkulananarak düşündü. Kafasının içinde çakan şimşeklerin aydınlığında Atatürk'ün portresini

görür gibi oldu. Beş kişilik topluluk arasında onun varlığını sezen jandarma, hemen gerisin geri koşmağa başladı. Bunun üzerine Atatürk:

«Jandarma bizi tanıdı. Haber vermeye gidiyor, önüne geçin, durdurun» diye buyurdu.

Paşanın yanındakiler, dur, mur diye seslerinin bütün güçleriyle bağırırlarsa da yıldırım gibi koşan jandarmayı durduramadılar. Jandarma sokaklardan birine dalarak gözden yitti.

Bunun üzerine Paşa, arkadaşlarına dönerek güldü:

«Fenersiz yakalandık» dedi.

Paşa, Mussolini'nin, Türkiye'ye saldırı hazırlığına benzeyen nutkunu düşündükçe tepesi atıyordu. Çok gerçekçi bir kafa taşıması da olur olmaz şeyi küçümsememesini engelliyordu. Faşist diktatörün göz diktiği Antalya bölgesi, bu yüzden, gece gündüz Paşanın düşlerine giriyordu. Oraya otomobillerle bir gezi düzenledi. Hiç olmazsa kendisinin ışıklı varlığının da Mussolini'ce görülmesini istiyordu. Antalya kıyılarında bir özgürlük, bağımsızlık heykeli gibi dikilip batıya doğru bakacak, sömürge ordusu ile kalkıp gelecek olursa, her an Mussolini'yi karşılamağa göğüslemeğe hazır olduğunu gösterecekti.

Kalabalık otomobil kafilesi yolda, güzel bir yerde, bir kır dekorunda mola verdi. Mussolini'den şundan bundan konuştukları sırada Paşanın kulağına çocuk sesiyle söylenen bir türkü çalındı. Yaverlerine bu türkünün sahibini bulmalarını buyurdu. Türküyü söyleyen on - on iki yaşlarında cılız bir çobandı. Çocuğu yanına getirdiler. Paşa, çobana:

«Türküyü sen mi söylüyorsun?» diye sordu.

«Evet.»

«Sesin güzel, söylemen de kötü değil. Burada da söyle de dinleyelim.»

Çoban, hiç nazlanmadan, çekinmeden deminki türkü-

yü bir kez daha serbestçe söylemeğe başladı. Türkü: Demirciler demir döver tunç olur/sevip sevip ayrılması güç olur» du.

Türkü bitince, Paşa ellerini çırparak alkışladı:

«Bis, bis» diye bağırdı. (Latince bir kez daha anlamında.)

Çocuk, bis-bisin ne demek olduğunu anlamamıştı. Aval aval paşanın yüzüne bakıyordu. O zaman, Paşa, bunun anlamını çocuğa anlattı:

«Bis demek, beğendik, bir daha söyle, yinele, demektir.»

Bunun üzerine çoban çocuk, türküyü yineledi. Paşa, cebinden bir elli liralık çıkarıp çobana uzattı. Çocuk, paraya dikkatle baktı. Sonra, alarak katladığı, kuşağının arasına soktu. Gözleri bir şeyi anmasıyla parladı. Demin paşanın yaptığı gibi ellerini çırparak:

«Bis, bis» diye bağırdı.

Paşa, çobanın bu zeki davranışı karşısında şaşırıp kaldı. Yanındakilere şöyle dedi:

«Olanak olsaydı da Mussolini bu sahneyi görseydi, şu karşılığı işitseydi, o zaman hangi ulusa nutuk çektiğini anlardı.»

Institut kurde de Paris

SARHOŞLARDAN KORKMAK

Ordumuz, Türk birliğinin erk ve yeteneğinin, Türk yurtseverliğinin çelikleşmiş bir anlatımı olur.

MUŞTAF A KEMAL

Türkiye üstüne saygısızca nutuklar çektiği bugünlerde bir yabancı diplomat, Mussolini'ye Atatürk üstüne izlenimlerini sordu. Faşist diktatör şöyle dedi:

«Gece gündüz içer, başka şey bilmez.»

Günün birinde bu diplomat Atatürk'le Çankaya'da karşılaştı. Bu kez Paşaya Mussolini üstüne izlenimlerini sordu. Atatürk şu yanıtı verdi:

«Mussolini zeki adamdır. Yalnız, sarhoşlardan çok korkuyor.»

Institut Kurde de Paris

KÜS ÇİÇEKLERİ

Başarıyı kolaylaştırmak için bütün çözümlerin başında ulusun uyarı ve aydınlatması bulunmalıdır.

MUSTAFA KEMAL

Yaz, Yalova'da bütün güzelliğiyle egemendi. Gazi'nin küçük ak yağlı boya ahşap köşkü, ağaçlık içinde açık pencereleriyle soluyordu. Çoğu zaman, kabine toplantılarının yapıldığı kaplıcalara bakan alt salonunda kurulan sofranın çevresinde yine en içten dostlar yiyor, içiyor, dışarda şakıyan bir yığın bülbülün gece ezgilerini dinleyerek söyleşiyorlardı. Geç vakitti. Yaverler, İsmet Paşa'nın geldiğini bildirdiler. Gazi, başbakanı içeri çağırdı. Ona sofrada yer gösterdi. Paşa, somurtkan, küskün bir yüzle gösterilen yere oturdu. Başbakanın asık yüzü, herkes gibi Gazi'yi de ilgilendirdi. Başbakanın içmediğini bildiği halde:

«İsmet Paşa'ya rakı veriniz» diye buyurdu.

Salih Bozok, İsmet Paşa'nın rakı içmediğini yakından

bildiğinden kadehini yarıya dek rakıyla doldurdu. Ne tuhaftı. Herkesin gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Şimdiye dek ağzına damla koymaktan sakınan başbakan, bunu içtikten sonra, üç dolu kadeh daha yuvarlamıştı. Şaşkınlığa uğrayanların başında Atatürk vardı.

İsmet Paşa, kadehleri üstüste yuvarlaya dursun sofrada türlü konular üzerinde söyleşi sürüyordu. Bir ara, söz o günlerde Atatürk'e verilmesi sözkonusu olan İngiliz dizbağı nişanına geldi. Bu konu açılır açılmaz, şimdiye dek donuk donuk duran başbakanda bir canlılık, bir kıvılcık görüldü. Kendisini etkisi altına aldığı görülen içkinin verdiği bir sertlik, yüreklilikle birdenbire dikildi:

«Siz, bu nişanı alamazsınız» diye diretti.

Atatürk, merakla sordu:

«Neden alamaz mışım?»

«Şundan ki, İstiklâl madalyasından başka bir nişanı taşımak hakkına sahip değilsiniz.»

Henüz soğukkanlılığını korumakta olan Atatürk:

«Taşımak koşul değil ki. Nişanın verilmesi hem siyasal bir cemiledir. Hem de bana karşı gösterilmiş bir sevgi gösterisidir. İtelemek uygunsuz olacağı gibi yeni dostlarımıza karşı da ayıp olur.» dedi.

Yüzü öfkeden kıpkırmızı kesilen İsmet Paşa:

«Esasen ben araştırdım, dizbağı nişanının verileceğine değgin olan haberlerin bir balondan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor» dedi.

Bunun üzerine cumhurbaşkanının madeni sesi, bülbüllerin şakımalarına meydan okuyarak gürlüdü:

«Bu iş üzerinde bu kerte diretmenizin nedenini anlayamıyorum. Beni çekemeyen bir adam gibi konuşuyorsunuz.»

İsmet Paşa, içkinin ihanetiyle çok ileri gittiğini anıladı. Atatürk'e açıkça yanıt vermeyi de kendine yediremedi. Ellerin titrediği görülüyordu. Homurdanarak doğruldu.

Cumhurbaşkanına hafifçe eğilip selâm verir gibi yaparak bir tek söz söylemeden sofradan uzaklaştı.

İsmet Paşa'nın böyle kendisine meydan okurcasına çekip gitmesi Atatürk'e çok dokunmuştu. Hemen sofrayı eliyle iterek kalktı. Doğruca odasına çekildi. Sofradakilerin hepsi de onları öykünerek şöleni bırakıp kalktı. İsmet Paşa da ortalarda görünmüyordu. Demek ki o da köşküne çekilmişti. Paşa'nın bütün arkadaşları da yataklarına çekilmekten başka çözüm bulamadılar. Hepsinin kafasında şu soru kıvrılıyordu: «İş, nereye varacaktı?» Hepsinin bildiği bir şey varsa o da hiç de hoş olmayan birtakım olayların olacağıydı. Sofradan kalkıp yatağına sığınanlardan biri de paşanın yakın akrabası olan Salih Bozok'tu. Yatağına sığınan bütün öbür arkadaşları gibi sıkıntılı düşünceler içinde yüzüyordu. Birtürlü uyuyamıyordu. Sağa döndü olmadı, sola döndü olmadı. En sonra sırtına ince bir şey alarak dışarı çıktı. Sigaranın birini söndürmeden öbürünü yakıyordu. O sırada yanbaşıdan bir karaltının geçtiğini gördü. Dikkatle bakınca bunun İsmet Paşa olduğunu anladı. O da Salih Bozok'u tanımişti:

«Ne o Salih, galiba benim gibi senin de uykun kaçtı?»

Salih Bozok, yanına yaklaşan başbakana:

«Sorma, paşam, dedi. Sofradaki olaya çok canım sıkıldı.»

Başbakan, eliyle birçok işaretler yaparak kendisinin haklı olduğunu anlatmağa çalıştı. Bir aralık, Salih Bozok'a:

«Haydi, gel, seninle şuracıkta bir tavla atalım» dedi.

Öteki, benimsemedi:

«Tavla oynayacak durumda değilim, paşam» diyerek ayrıldı. Bir süre sigara içerek bahçede tekbaşına dolaştı. Sabah yakındı. Bülbüllerin gece konseri baygınlaşmağa başlamıştı. Sabaha karşı, Salih Bozok'un kafasında taşarladığı iş, bir karar olarak pırıldıyordu. Doğruca, Ata-

türk'ün tepedeki köşküne gitti. Kapıdaki nöbetçi, paşanın henüz uyduğunu söyledi. Salih Bozok:

«Uyandır» dedi.

Nöbetçi, korktu:

«Yapamam, uyandıramam» diye direndi.

Salih Bozok, kapıyı tıkırdatarak:

«Öyleyse, ben uyandırırım» dedi.

Bunu yaparken her şeyi göze almış durumdaydı. Derin bir üzüntüyle sarsılıyordu. Devlet başkanıyla hükümet başkanı arasındaki bu dargınlık, yakın dış düşmanlarımızın gözünde kim bilir nasıl görünecekti? Düşmanlarımızı sevindirecek olan bu ayrılığın uyandıracığı kötü izlenimleri düşündükçe genç adam kendini yürekli olmakta daha haklı buluyordu. Paşa'nın kapısını tıkırdatırken her şeyi göze almış durumdaydı. Kovulmayı da göze almıştı. Evet, paşa, uyku sersemliğiyle onu kapı dışarı edebilirdi. Yüreği tokmak gibi göğsünü döverken kapıyı bir kez daha tıkırdattıca içerden ses geldi:

«Kimdir o?»

Evet, paşa da tetikteydi. Bu kerte önemli bir olay onu da herkes gibi, belki de daha çok tedirgin etmişti. O da önsezisiyle birinin gelp bu işi çözümleyeceğini bekliyor gibiydi.

Salih Bozok:

«Benim paşam» diyerek kendini tanıtti.

«Hayrola, ne var? Gel içeri.»

Salih Bozok, içeri girdiğinde paşayı yatağında bağdaş kurmuş oturur buldu. Paşa, ona yumuşak bir tonla:

«Bu saatte beni neden uyandırdın?» diye sordu.

Salih Bozok, kocaman bir yalan kıvırmayı gerekli bulduğundan şöyle konuşmak zorunda kaldı:

«Paşam, İsmet Paşa'yı, sofradaki olaydan dolayı tanımlanmaz bir üzüntü içinde buldum. Ah, ne yaptım da Gazi'ye karşı o ağır sözleri söyledim, diyor. Uykusu kaç-

miş, bana geldi. Ne yapıp yapıp Gazi'ye benim tarafımdan af dile, diye yalvardı. Ben de onun bu dileğini yerine getirmek üzere geç vakit sizi tedirgin ettim. Kuzum paşam! Dosta düşmana karşı...»

Paşa, şöyle bir silkinerek onun sözünü kesti:

«Canım, bunu yarın da konuşurduk!»

«Yok, paşam, bu geceden işi çözümlerim. İsmet Paşa'nın iki gözü iki çeşme. Benden ivedi yanıt bekliyor.»

Salih Bozok, paşanın kin tutmaz bir adam olduğunu biliyordu. Sonra, bildiği bir şey daha vardı ki dargınlığı çoğu zaman bir tülbentin kuruma süresince ancak sürerdi. Paşa'nın gönlü olmuştu bile. Salih Bozok'a sordu:

«E... Peki, şimdi, ne istiyor?»

«Sizinle görüşüp ellerinizden öpmek. Kendi ağziyle af dilemek.»

Atatürk, güldü:

«Peki, yarın gelsin görüşelim.»

Salih Bozok, etekleri zil çalarak paşanın odasından fırladı. Doğru İsmet Paşa'nın odasına gitti:

«Paşam, bu geceki olaya Gazi çok üzölmüş. Beni çağırıp, ben İsmet Paşaya ne söyledim? diye sordu. Sizinle yarın görüşmek istiyor.» dedi.

Şaşırın İsmet Paşa:

«Peki, mademki, emir buyuruyorlar, yarın gider ellerini öperim.» dedi. İsmet Paşa, ertesi gün, Gazi'nin katına gidip ellerini öptü. Böylece, bir yalan, İsmet Paşa'nın, sonra başına geleceklerin çok daha önce gelmesini önlemiş oldu.

Institut kurde de Paris

ATATÜRK'ÜN YAŞAM FİLMİ

Savaşta yağın mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri ürkenlerden daha az ıslatır.

MUSTAFA KEMAL

Ankara Halkevi'nde kurulan bale okulunun ilk gösterisini yaptığı gündü. Beklendiği halde Atatürk gelmemiştir. Yalnız, İsmet Paşa geldi. Temsilden sonra, başbakan, Halkevi başkanının odasında, bale okulunun kurucularından Münir Hayri ile uzman Karl Ebert'i çağırttı. O günlerde kurulmasına çalışılan Ulusal Temsil Akademisi üstüne açıklama istendi. Münir Hayri Reinhard'ın raporu üstüne bilgi verdi. Reinhard'ın gelmesini sağlayacak biçimde konuştu. Paşa, bu kez Karl Ebert'i dinlemek istedi. Ebert, başbakana şunları söyledi:

«Reinhard, sizin Akademiniz için çok büyüktür. Ben, yeterim. Bütün bu raporları bir yana bırakınız. Bana yetki veriniz: Beş yıl sonra size öyle bir tiyatro yaparım ki, Amerika'dan turistler gelir, ulusal tiyatruza şaşarlar.»

Onun sözleri, paşanın usuna yattı:

«Peki, dedi, bu yetkiyi veriyorum. Ancak, beş yıl sonra bu dediklerin olmazsa, yakarı elimden kurtaramazsın.»

Münir Hayri, bunu bir haber olarak suya sabuna dokunmaz bir biçimde Anadolu Ajansına yansıttı. Sonra, Necip Ali ile Nafi Atuf'u buldu. Durumu onlara anlattı. İstifa dilekçesini de sundu. Ortaya nazik bir durum çıkmıştı. Bu yüzden Atatürk'le İsmet Paşa'nın arası açılabilirdi. Onlar, bunu önlemek uğruna da Atatürk'e bundan hiç söz etmek istemiyorlardı. Oysa, Atatürk, Reinhard yanlısıydı. Onun verdiği rapor üstüne:

«Bu rapor olduğu gibi uygulanmalı» diye buyurmuştu.

Ertesi gün, Atatürk, Münir Hayri'yi Çankaya'ya çağırdı. O, paşayı köşkün kitaplığında buldu. Paşa, ilgiyle ona dönerek konuştu:

«(...) şirketinden bir mektup aldım. Bizim devrimimize değerli bir film yapmak istiyorlar. Çok güzel, devrimimiz üstüne bir film yapmak bizim işimiz olmalıdır. Bir senaryo düşün.»

Paşa, sözlerine şunları kattı:

«Bu senaryo, benim yaşamımla, örneğin bir öğretmenin yaşamını paralel olarak yürütmelidir.»

Sonra, ona bir kart verdi. Senaryoyu ona söyleyerek yazdırmağa başladı. Bu, senaryonun kabaca bir taslağıydı. Paşa, öyle hızlı söylemiş, öbürü öyle hızlı yazmıştı ki, parmakları tutulmuştu.

Paşa, bir sigara tütürerek:

«Bunu derle, topla, yaz» dedi.

Münir Hayri, buyruğu alınca hemen koşup odasına kapandı, yazmağa başladı. İki gün sonra senaryo hazırды. Yine, paşanın buyruğu üzerine senaryoyu yavere vererek ona gönderdi. Ertesi gün: «Münir Hayri Beye geri gönderilecek,» diye paşanın el yazısıyla yazılı bir zarf Münir Hayri'yi buldu. Yazar, zarfı açınca içinden yazmış olduğu

senaryo çıktı. Ancak, bu baştan başa Atatürk'ün el yazısıyla düzeltilmişti. Birçok eklemeler de yapılmıştı. Senaryonun en sonunda yine paşanın el yazısıyla şöyle diyordu:

«Yine göreceğim.»

Münir Hayri, Senaryoyu bir kez daha işledi. Paşaya verdi. Paşa, bunu maşeral Fevzi Çakmak'la Afet İnan'a da okuttu. Sonra, Recep Peker'e verdi. O da Münir Hayri'yi çağırarak bu senaryonun film olması için nelerin gerektiğini sordu.. Senarist, bir bütçe yapıp verdi. İki üç gün sonra, Necip Ali, senaristi çağırdı:

«Yahu, Münir Hayri, senin istediklerin yüz bin lira tutar, sen, deli mi oldun?» dedi.

Sonra, gülerек şunları ekledi:

«Haydi, haydi, işin yolunda, bu akşam Çankaya'ya gideceğiz.»

Akşamleyin, paşa, Münir Hayri'den film üstüne bilgi istedi:

«Bütün istediklerini sağlarsak bu filmi yapabilir misin?» diye sordu.

«Yaparım.»

Paşa, çevresindekilere dönerek:

«Ben, bu çocuğun kendine güvenine bayılıyorum» dedi. Sonra, senariste dönerek:

«Film yapmak, uçak uçurmak gibi bir teknik olaydır. Sanat ateşi gerektir, ama, yetmez» dedi.

Necip Ali'ye de şöyle dedi:

«Münir Hayri'yi Almanya ile İtalya'ya göndereceğiz. Rejisörlük öğrenecek. Tahsisatınız yoksa, parasını ben veririm.»

Üç gün sonra, Münir Hayri, Atatürk'ün özel mektuplarını yanına alarak bu ülkelere yollandı. Alman hükümeti, Atatürk'çe gönderildiğini anlayınca onu Ufa stüdyolarına gönderip şöyle de bir buyruk verdi:

«Münir Hayri'ye film rejisörlüğünü hakkıyla öğretmek

uğruna elden gelen yapılacaktır. Kendisinin bu işinden dolayı stüdyonun her türlü gideri, zararı Alman hükümetince karşılanacaktır.»

Münir Hayri, Almanya'dan, İtalya'dan, Rusya'dan ayrı ayrı üç belge alarak Türkiye'ye döndü. Bunların üçünde de: «rejisörlük yapabilir» yazıyordu. Bunları gören Atatürk:

«Şimdi, senaryoyu bir daha gözden geçirelim» dedi. Münir Hayri, senaryonun üzerine bir kez daha kapana-
rak çalıştı. Düzeltilen Senaryonun üzerine paşa elyazisiyle şunları yazdı:

«Düzeltilmelerden sonra iyi bir film olur.»

Bunun üzerine, yeni film rejisörü için askerce sahnelerini ele almak üzere davrandı. Muhafız alayı komutanı İsmail Hakkı Tekçe ile başbaşa çalışmalarına başladı. Kameraman Kenan, Atatürk'ten özel parçaları filme çekmekteyken paşa hastalandı. Senaryonun sonunda paşanın elyazisiyle şu yazıyordu:

«Bu senaryonun ruhuna sadık kalınması gerekir.»

Atatürk o günlerde daha çok tiyatro üzerinde duruyordu. Daha önceleri Faruk Nafiz Çamlıbel gibi kaliteli bir şaire piyesler, arkasından onun çömezi Behçet Kemal Çağlara bu konuda denimler için fırsat vermişti. Bu tutkusu geçmiş değildi. Şimdi de on parmağında on becerik olduğuna inandığı Münir Hayri'yi ele almıştı. Tekeden süt sağmak istercesine bu orta halli sanatçıdan idealin gücüyle elle tutulur bir şeyler çıkarmağa çalışıyordu. Bir gün onu Halkevi'ne çağırttı:

«Sen Fransızca hocasıydın. Soracağım soruya yanıt ver. Rönesanstan sonra meydana çıkan Fransız Pléiade şairlerini, kullandıkları dili hiç kimse anlamamıştı. Sonra, bunlar, romantikler zamanında yine yayımlandıklarında herkes

anlamıştır. Bunun nedenini açıkla. Bu dil devrimi nasıl oldu?»

Münir Hayri, anlamıştı. Paşa, her zaman yaptığı gibi bu sorunun cevaplarını da bulmuştu. Kanıtlamak üzere bir kez daha soruyordu. Şöyle yanıtladı:

«Fransız dilinin gelişimini, yerleşmesini Fransız tiyatrosu yapmıştır.»

Hazırlıklı olan paşa:

«Bravo!» demekten kendini alamadı.

Sonra, ona üç piyes konusu verdi. Bunlardan biri olan Bayönder, paşanın kendi yaşamiyle düşüncelerini simgesel olarak anlatacaktı. Öbürleri de Taşbebek, Ülkü idi. Bunların konuları da simgeseldi. Münir Hayri, bunları da yazarak götürüp verilen buyruğa göre Afet İnan'a verdi.

Paşa, bunları, büyük bir sabırla ikişer kez düzelttikten sonra, Halkevi sahnesinde oynanmalarını buyurdu. Paşa, son düzeltmelerde oyunları baştan başa yeni dille yüklemişti. Bu yüzden özgün yazılışından çok uzaklaşmışlardı. Münir Hayri, paşaya düşüncelerini söylemekten çekinmedi:

«Paşam, bunları müzikli yapmazsak, dinletemeyiz.»

Paşa, hemen buyruk verdi. Müzikli bir festival hazırlıklarına başlandı. Bayönder'in müziği Necil Kâzım'a, Taşbebek'inki Adnan Saygun'a, Ülkü Yolu'nunki de Ulvi Cemal'e verildi.

Ancak, ne yazık ki bu müzikli festival, türlü nedenlerle başarıya ulaşamadı. Paşa, Münir Hayri'yi köşke çağırarak, bu oyunların dillerinin biraz daha anlaşılır durum getirilmesini istedi:

«Az müzikle oynayalım.» dedi. Bir akşam yine bu iş için köşke gitti. Bütün dilciler ordaydı. Atatürk, Dışişleri Bakanlığına yeni dille yazılmış bir yazıyı kendisi okuyarak dilcilere bunu açıklamak istedi. Yazı, baştan başa uyduruk sözcüklerle yüklüydü. Hiç kimse içinden çıkamıyordu. Bilginler, yazı üstüne salt yorum yapıyordu. Bu yüzden de

herkesin yorumu birbirinden ayrılıyordu. Bu durumu gören paşa, gerçekten çok üzüldü:

Dil işi kötü bir çıkmaza girdi. Şimdi, ne yapacağız?» dedi.

Dil kurumunun üyelerinden önemli bir kişi şöyle dedi:
«Nasıl buyursanız öyle yaparız.»

Atatürk, o zaman patladı:

«Eşşoğlu Eşşeğe bak, nasıl buyursanız, diyor. Bu iş, benim buyruğumla olur mu? Ben size bu dili nüanslandırmak üzere çözüm sordum. Bana geyiğin kırk türlü olduğunu söylediniz. Ne dedinizse yaptım. Şimdi, iş çıkmaza girince nasıl buyursanız diyorsunuz. İş, benim buyruğumla olsaydı ben bu ulustan yeni bir dil öğrenmesini isterdim. Bu ulusun bana güveni öyledir ki, onu bile benimserdi. Şimdi, beni ulusa rezil ettikten sonra: Nasıl emrederseniz, diyorsunuz. Defolun!»

Nerdeyse, tanyeri atmak üzereydi. Herkes, birer ikişer kalkıp gitmiş, sofrada Hasan Reşit Tankut'la bir iki kişi kalmıştı. Paşa büyük cansıkıntısı içinde soluyarak bahçeye çıktı. Salkımsöğütten ince bir dal kopararak onunla oyna-mağa başladı.

«Bana zeki iki öğrenci bulun» diye buyurdu.

Sabahleyin Gazi Eğitim Enstitüsünden iki öğrenci getirdiler. Paşa, «her sözcüğün türkçe olacağını anlatan Güneş Dil teorisini onlara benimseterek ilân etti.

Güneş Dil teorisi, her sözcüğü evirip çevirip türkçe yapıyordu. Bu kurama göre her sözcük türkçeydi. Az zamanda bol alaylı espriler, bu kuramın başı üzerinde eşek arıları yığını gibi vızıldamağa başlamıştı. Bu, son kerte tuhaf bir kuramdı. Dil mülklerinde bir emperyalizmdi. Bir gün ulus gazetesinde «Dinamo» sözcüğünün türkçe olduğu savı yer aldı. (Bu kitabın yazarı, bu sözcüğü soyadı olarak

o gün almıştı. Güneş Dil Kuramının en eski Yunanca sözcükleri bile Türkçeye maalemeale çalışması bardağı taşırmıştı. Alayın bini bir paraydı. Paşa, bütün bunları işitiyor, kendi kendini yiyor, yine de dişini sıkarak dayanmağa çalışıyordu. Birgün, sofradakilere şöyle dedi:

«Sizin kadar benim de usum var. Sorun, nereden sözcük alınırsa alınsın, bu dili zenginleştirmektir. Anladınız mı?»

Paşa, dil konusu çevresinde oldukça hoşgörülü düşünüyordu. Dil bilginlerinin, özellikle bunlardan Besim Atalay'ın da sofrada bulunduğu bir Çankaya gecesinde, yine dil işleri konuşuluyordu. Konuyu açan kocaman başlı, esmer, kalın kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, geniş omuzlu, eski Ortaasya Türklerinde olduğu gibi yay bacaklı bir kişi olan Besim Atalay'dı. En bağınaz dilci oydu. Bu yüzden de ünlüydü. Karşısındaki bir başka dilciyle uzun boylu tartıştılar. Millet sözcüğünün kökeni üzerinde düşün yürütüyorlardı. İki bilginden biri, o sözcüğün Yol, öbürü de il sözcüğünden geldiğini ileri sürüyordu. Deminden beri bunları sabırla dinleyen paşa, en sonra, patladı: Her ikisinin de doğru düşünmediğini söyledikten sonra, sözlerini şöylece bitirdi:

«Sizler, bu sözcükleri masa başında uyduruyorsunuz. Ben de hamamda uyduruyorum.»

Institut kurde de Paris

FLORYA KÖŞKÜNDE MONTREUX GECESİ

Savaş için düşmanı ordugâhımızda beklemek olmaz, onu uzaktan karşılamak en iyisidir. İleri gitmek beklemekten iyidir.

MUSTAFA KEMAL

1936 yılı temmuzu, Florya köşkünün altında sıcaklığı 22 derece yükselmiş Marmara denizinin sularını tatlı tatlı şırdatıyordu. Denizin üstündeki uzun, geniş salonda zengin yaz sofralarından biri daha kurulmuştu. Sofranın çevresinde yirmi iki saygıdeğer kişi sıralanmıştı. Bunların arasında mebuslar, komutanlar, tarihçiler, dilciler yer almıştı. Türlü konular üzerinde harıl harıl konuşuluyor, paşa, her yana yetişerek, her zaman olduğu gibi sofranın bütün havasına egemen oluyordu. Vakit geceyarısını geçiyordu ki sofradaki paşanın yakınlarından birinin arkasına yanaşan garsonlardan biri, kulağına bir şeyler fısıldadı. Adamın oğullarından biri dışarda bekliyordu. Babalarını görmek is-

-tiyorlardı. Adam, ayağa kalktı, kapıya yöneldi. Paşanın bakışları hemen onu yakaladı:

«Nereye gidiyorsun, otur?»

«Paşam, köşkün çıkış yerinde biri beni görmek istiyormuş, müsaade buyurun da göreyim, hemen dönerim.»

Adam, müsaadeyi alarak köşkün dış bekleme odasında kendisini bekleyen oğluyla görüşüp konuştu. Sonra, yine sofraya dönerek yerine oturdu. Paşa, onun dışarda kiminle konuştuğunu sordu.

«Büyük oğlum Anafarta ile görüştüm, paşam.»

Adamın büyük oğlunun büyük adını vaktiyle paşa vermişti. Paşa, bu çocuğu her zaman «Anafarta» diye anar, her zaman babasını gördüğünde Anafarta'yı sorardı. Paşa, daha önce giriş koridorunda Anafarta'yı görmüştü. Bunu babasına söyledikten sonra:

«Ad verdiğim çocuğun ne durumda, yetenekli bulunduğu ufak bir sınavla anlamak isterdim» dedi.

«Bu, çocuğumun yaşamında onurlu bir gece olur, Atatürk'üm!»

Adam, bunu söyledikten sonra, hemen haberi oğluna ilettili. On dakika sonra, asker lisesinin son sınıfında olan Anafarta, paşanın yanındaydı. Asker lisesi üniforması içinde tiğ gibi duruyordu. Paşa, onların baba oğul karşılıklı oturmalarını, birer bira içmelerini buyurdu. Bunun üzerine sofrada karşılıklı oturan baba-oğul, ellerindeki bira bardaklarıyla ayağa kalkarak paşanın sağlığına birkaç yudum içtiler. Sofradaki bütün konuklar, onlara katılarak ellerindeki kadehleri, bardakları başlarına diktiler. Paşa, bunun üzerine:

«Şimdi, küçük Mustafa Kemal, karatahta başına geçsin» diye buyurdu. Paşa, Anafarta'ya küçük ad olarak Mustafa Kemal'i vermişti.

Küçük Mustafa Kemal, büyük Mustafa Kemal'in karşısında sınav tahtasına kalkar kalkmaz altında boncuk

gibi terler belirmişti. Babasının kalbi de oğlunun kalbi gibi sınav korkusu ile çırpınıyordu. Genç adam, elindeki tebeşirle bir asker soğukkanlılığı göstermeğe çalışıyorsa da ateş kesilen yüzündeki terler, bunu yadsıyordu. Atatürk:

«Fransızca Ville sözcüğünü yaz bakalım, Kemal» dedi.

Kemal, sözcüğü yanlışsız olarak tahtaya yazınca, paşa sevindi:

«Bu sözcüğün benzerlerini türkçede bulabilir misin, Kemal?»

Çocuktan çok babasının kalbi küt küt atmağa başladı. Bayağı soluğu kesilmek üzereydi. Soluması güçleşiyordu. Anafarta, bütün sofradakilerden yardım dilenircesine gözlerini hepsinin üzerinde gezdirdi. Sanki, onların yürek lendiren bakışlarından esin almış gibi rahatça konuştu:

«Ville'e uyan türkçe vilâyet, vali sözcüklerini düşünebildim. Atatürk'üm!»

Atatürk, beklediği yanıtı alınca bayağı sevindi. Güldü:

«Aferin, yanıtın doğrudur. Ancak ,sınav bitmedi. Sofraya otur. Biranı iç.»

Paşa da bir iki yudum rakı alıp ağzına birkaç leblebi attıktan sonra, yine küçük Mustafa Kemal'e döndü:

«Bu sofraya ilk kez geldin. Buradaki duygularını söyleyebilir misin, Kemal!»

«Sofranızda ilk kez oturabilmek mutluluğumun coşkunluğu içindeyim. Duyduklarımı bildiremeyeceğimden dolayı bağışlamanızı dilerim, Atatürk.»

«Peki, öyleyse, senin duyduklarını ben sana not ettireyim. Sonra, kalk, söyle.»

Atatürk, gece, biri elli gece, küçük Mustafa Kemal'e şunları dikte etti:

«1 — Sizi ilk kez yaşamımın ilk akşamında dinle-

mekle mutluyum. Burada geniş ruh dinginliği alanına girdim. Bunun açıklamasını yapayım:

«Burada, yaşamımın ilk akşamında gördüğüm âlemdede, benim kafamı aydınlatır gibi konuşanlar, güneş altında kimlerin ve kimlerin kafalarını aydınlatamaz. İşte, bu buluş benim için bir mutluluk ölçüsü oldu. Ben işittim karanlıkta onun aydınlatan sesini. Gerçekten, onu anlamak gerekir. İşte, o, burada anlaşıldıktan sonra, onu herkes anladığını ileri sürerse bu iki anlayış arasında kesin ayrım olduğunu ileri sürecek benim. Babam gibi.

Karanlıkta tanınan, aydınlıkta bırakılamaz. İşte, bu yüzdendir ki, Türk ulusu onu bırakmaz. Yalnız ilân ediyorum, ben, bugünkü Cumhuriyetin çocuğu, onun bayrağıyım. Benimle benim gibiler, onun bayrağı, onun sancağıdır.»

Bu sırada sürmekte olan Montreux konferansından haberler gelmişti. Atatürk, saatlerdir bunları bekliyordu. Bu istenen güzellikteki haberleri alan paşa, yüzünden utku ışıkları saçılarak Ankara'da bulunan başbakan İsmet Paşa'ya şu telgrafi çekti:

«Zafer senindir. Gözlerinden öperim. Yarın, uçakla bekliyoruz.»

Montreux'de kurtlarla boğuşarak utkuyu sağlayan Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a da şöyle bir telgraf çekti:

«Arkadaşlarla deniz evindeyiz. Kapı açıldı, telgrafını getirdiler. Okumadan anladım. Boğazları kapamışız. Senin ve asker arkadaşlarımdan gözlerinden öperim.»

Paşa'nın çekilmesi için dikte ettiği bu telgraflar yerine iletildiği sırada, paşa, yine küçük Mustafa Kemal'e döndü, karatahtaşa şu soruları yazdırdı: Lozan, eksiksiz midir? Lozan'ın bütünlüğünü yadsıyanlar var mıdır? Neden ve kimlerdi? Boğazların özgür bırakılmasında sakıncalar

var mıydı? Varsa neden? Yoksa nedendi? Montreux'nün Lozan'la ilgisi? Boğazlar temelde açık mıydı?»

Paşa, bu soruları genç Mustafa Kemal'e değil, sofradaki konuklara sormuştu. Ancak, onlardan yanıt beklemeden küçük Mustafa Kemal'e şunları da yazdırdı:

«İşte, size söylüyorum. İşittiniz mi? Bugün, bayram günüdür. Neden bilir misiniz, ey sevgili yurttaşlar? Şundan: Lozan, Montreux'de taçlanmış. Lozan, eksiksizdir. Eksiksizliğini sürekli tarihte okutacaktır. Ancak, onu üzen ufak bir şey, Boğazlar vardı. İşte, o, Montreux'de çözümlenmiştir. Eğer Türk yüksek duygululuğu bununla ilgiliyse kesinlikle sevinmektedir. Seviniyor, sevinmelidir. Türk çocuklarının nasibi, her başarılı atılımdan hep sevinç veren sonuçlar almaktır. Türk çocukları, yürüdünüz. Yürüyorsunuz. Yürüyorsunuz. Yaptığınız atılımlar, sizi yüksek ölküye ulaştırmak üzeredir. Durmayın, yürüyün. Mut, bolluk içinde yaşayış, sevinç, hepsinden sonra dünyaya karşı yüksek bir övünç seni bekliyor. Türk çocukları. Son sözümün son sözcüğüne dikkat! Övünç, büyüklük, sende eskiden beri vardır. Bunu gösterme. Onu yüksek enerjinin içinde sakla. Gerektikçe büyük alçakgönüllülüğünü göster. Ancak, yine gerektikçe göster ezici yumruğunu! İşte, bu niteliklerinle kanıtlayabilirsin ne olduğunu. Benim bugünkü, yarınki Türk çocuklarından beklediğim karakter, böylece doğmalıdır.»

Saat üçü geçmekteydi. Gün ışımakta, salonun büyük lambaları solmaktaydı. Paşanın buyruğuyla «yanık Ömer» plağı çalınmağa başladı.

Plak bitince, paşa, küçük Mustafa Kemal'e üçüncü kez karatahtada yazı yazdırmağa başladı:

«Şimdi, kulaklarımızı, ruhlarımızı okşayan bir ezgi ile duygulanarak konuşmama müsaade buyurmanızı rica ederim. Büyük insanlık varlığının anlatımına yarayacak formül, kültür dediğimiz sözcüğün üzerine dikkat, incele-

me sonucunda alınabilmiş olan kavramlarla anlamlaşıır. Bu arada, bütün modern dillerde kullanılmakta olduğundandır ki biz de Les arts (güzel sanatlar) denilen bir şey ortaya konmuştur. Bu sözcüğü, Türkler, sanıyorum ki, pek haklı olarak: Müzik, Resim, yontuculuk, Edebiyat (Yazın), mimarlık, dans, jimnastik saymışlardır. Bu branş, insan toplumlarının yüksek niteliğini göstermede çok büyük önem taşır. Bu, yüksek değer, yüksek temizlik, becerik, ince yetenek ve işte, bunların hepsini yapabilmek, sanatçılığın birleşmiş anlatımıdır. Bu sorun üzerinde biz de, çocuklarımız da temelli olarak durmalıyız. Güzel sanatlarda başarı, bütün devrimlerin başarıldığının en kesin belgesidir. Bunda başarı kazanamayan uluslara ne yazık ki! Onlar, bütün başarılarına bakmadan uygarlık alanında yüksek insanlık nitelikleriyle tanınmaktan sürekli yoksun kalacaklardır. İşte, bu yüzdendir ki, biz, elimize aldığımız büyük Türk ulusunun başarısına çalışmaktan hoşnuduz. Ne yazık ki, biz dahi bu işte geriyiz. Çocuklarımız, gençlerimiz, babalarında gördükleri eksiklikleri, dünyaya bakarak bütünlemeğe çalışmaktadırlar. Çalışmalıdır.»

Paşa, bu notunu bitirdikten sonra, biraz dinlendi. Türk tarihi ile Türk dilinin eskiliği, enginliği üstüne uzunca konuştu. Bu, elbette bilimsel bir konuşma değil, bir övgüydü. Paşa, bundan sonra, bir kez daha küçük Mustafa Kemal'e karatahtada şunları yazdırdı:

«Son işittiğimiz sözlerden şu anlamı toplar gibi olduk. Meğer ki kendi kendine insanım, toplumum, en sonra ulusum diye gelmekte olan varlıkların bilim sözlüklerindeki anlam, bütün yüksek uygar ulusların sözlüklerinde bile açıklanmamıştır. Biz, bu konuda anladıklarımızı hemen bütün dünya kamuoyuna kolaylıkla anlatabileceğimizi sanmıyoruz. Ancak, bizim bu insanlık, uygarlık, en sonra bunların emilmesi sonucunda adam olduklarını sananlara,

uygarlığın en eski sahibi ile onların sanılarının arasındaki ayrımı şimdiye dek göstermemiş olmamız, bizden öncekilerin acı bir eksikliği olduğu bu basit konuşmalarla anlaşıldı. Bu sözlerle, Türkiye Cumhuriyetinin, özellikle bugünkü gençliğine, yetişmekte olan çocuklarına ünlüyorum: Eğer, bugün en sonra teknikte bir üstünlük gösteriyorsa, ey Türk çocuğu, o suç da senin değil, senden öncekilerin bağışlanmaz ihmalinin bir sonucudur. Batı, senden, Türk'ten çok geriydi. Anlamda, düşünde, tarihte, bu böyledir. Şunu da söyleyeyim ki, çok zekisin! Belli. Ancak, zekânı unut. Sürekli çalışkan ol!»

Tanyeri attı. Kocaman lambaların karpuzları soldu sarardı. Paşa, gizlice şekerleme kestiren konuklara durmaksızın, yorulmaksızın anlatıyordu. Bütün bunlar, Montreux utkusunun onurunaydı.

Institut kurde de Paris

ZEHRA'NIN GİZEMLİ ÖLÜMÜ

Dış siyasetimizde dürüstlük, ülkemin güvenliğine ve gelişmesinin dokunulmazlığına dikkat, tuttuğumuz yola kılavuz olmaktadır.

MUSTAFA KEMAL

25 kasım 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, «Acıklı bir ölüm. Atatürk'ün manevi evladı Zehra, Fransa'da bir kaza sonucu öldü. Atatürk'ün koruduğu, yetişmesine özen verdiği çocuklar içinde Zehra, en çalışkanlarındandır. Bu çok vakitsiz ölümden dolayı büyük Ata'mıza en içten baş sağlıklarımızı sunarız» diye yazıyordu. Bu haberi bütün öbür Türk gazeteleri gibi, dünya gazeteleri de yazmaktaydı.

Ancak, Avrupa gazeteleri, bu haberi 21 kasım 1935 sabahı vermişlerdi. Bütün Avrupa gazeteleriyle birlikte Türk gazeteleri de genç kızın trenden düşerek öldüğünü yazıyorsa da ölüm nedeni üstüne birtürlü bir şey söyleyemiyorlardı. 21 Kasım 1935 günü, Paris-Amiens treninden

kendini atarak, düşerek ya da atılarak ölmüş ya da öldürülmüş olan öksüz Zehra'nın ölüsü hemen İstanbul'a getirilerek Teşvikiye camiinde namazı kılındıktan sonra Maçka mezarlığına gömüldü. Cumhurbaşkanı adına cenaze töreninde Cumhurbaşkanlığı genelsekreteri Hasan Rıza Soyak, Vali Muhittin Üstündağ, Harp Akademisi Komutanı Tümgeneral Halis, kimi mebuslar bulundu. Cenazeye gelen çelenkler arasında Atatürk adına gelen kocaman bir çelenk göze çarpıyordu. Törende asker, polis müfrezeleleri de yer almıştı.

Zehra'nın tabutu, İstanbul'a Marsilya'dan Theophile Gautier adlı Fransız yolcu gemisiyle getirilmişti. Vapur, İstanbul limanına girdiğinde herkes, tabutun üzerine konmuş olan «Fransa Cumhuriyeti Hükümeti» yazılı kocaman çelengi saygıyla seyretti.

Zehra, birinci dünya savaşının öksüz bıraktığı çocuklardan biriydi. 1923 yılında Cumhuriyetin ilânı kutlanırken İstanbul Validebağı Öksüzyurdu (Darüleytam) öğrencilerinden biriydi. Buraya, bırakışma yıllarının başında Samsun Darüleytamından gelmişti. Validebağı, Üsküdar'da Adile Sultan sarayının bulunduğu bağın adıydı. İçinde türlü yemiş ağaçlarının, üzüm bağlarının, sebzeliklerin bulunduğu bu bağın çevrelediği Adile Sultan sarayında birkaç yüz öksüz kız çocuğu yaşıyordu. İşte, bunlardan biri de Zehra idi. 1924 ilkyaz günlerinden bir gün, genç Anadolu hükümetinin Millî Eğitim Bakanı Doktor Rıza Nur, Validebağı öksüzyurduna geldi. Doktor, mavi gözlü, ak tenli, aydın, yakışıklı bir adamdı. Okulu, bağını, bahçelerini gezip gördü. Burda bir yığın kız çocuğunun mutlu günler geçirdiğini gördükten sonra, okul yöneticilerine gelişinin temel nedenini bildirdi: Cumhurbaşkanı, hiç kimses olmayan bir kız çocuğunu manevi evlad edinmek istiyordu. Çocukları bahçeye dizdiler. Doktor, çocukların arasında Lutfiye adlı buğday benizli, güzel, cin gibi bir

'kızı seçti. Ona, kendisini Ankara'ya götürceğini, paşaya evlat olacağını söyledi. On yaşındaki kızcağız, anasının babasının öldüğünü, ancak kimsesiz olmadığını, ağbisinin (Bu kitabın yazarı), ablasının bulunduğunu, bu yüzden Ankara'ya gidemeyeceğini bildirdi. Milli Eğitim Bakanı, bunun üzerine, Lütfiye'nin yanbaşındaki apak tenli, kah-verengi gözlü, kestane rengi saçlı on yaşlarındaki Zehra'yı seçti. Bu, Lütfiye'nin çok içten arkadaşlarından biriydi. Hiç kimsesi de yoktu.

Bakan, Zehra'yı hemen alıp Ankara'ya götürmedi. Validebağı öksüzyurdu dikiş öğretmeni Hayriye'nin evine bıraktı. Orda ona, gerek paşaya gerekse eşi Latife'ye nasıl davranması gerektiği üstüne görgü kuralları öğretecekti. Zehra, paşanın eşi Latife'ye anne, paşaya da baba diyecekti.

Öğretmen Hayriye, çocuğun orda yalnızlıktan bunalıp kaçmağa kalkışmaması için ara sıra Lütfiye ile bir iki içten arkadaşını alıp ona götürüyor, onlar da ona moral aşılamağa çalışıyorlardı. Bakan da birkaç günde bir uğrayarak durumu gözden geçiriyordu. Validebağı öksüzleri, günün birinde arkadaşları Zehra'nın Ankara'ya gittiğini öğrendiler. Hemen hepsi, onun talihiine imrendi. Aradan bir zaman geçti. Çocukların hepsi Zehra'yı unutup gitti. Derken, günün birinde Eğitim Bakanı Rıza Nur'un yanı sıra okula döndüğünü gördüler. Üstünde güzel giynekler, ayaklarında güzel ayakkabılar vardı. Yalnız, küçük kızın yüzünde derin bir üzüncü yüzüyordu. Lütfiye ile arkadaşları, bu dönüşünün nedenini sorduklarında Zehra şöyle anlattı: Paşa ile karısı ayrılmıştı. Paşa, bir daha geri getirmemek üzere eşi Lâtife'yi trene koyup İzmir'e, babasının evine göndermişti. Zehra, Latife'yi çok sevdiğinden onunla gitmek istemiş, paşanın 'diretmesine aldırış etmeyerek, Çankaya'da onun yanında kalmak istememişti. Bunun üzerine paşa da onu doktor Rıza Nur'un yanına katarak yine

Darüleytama geri yollamıştı. Zehra yine eski arkadaşlarına alışmak üzereydi ki bir gün, Doktor Rıza Nur, bir kez daha Validebağına uğrayarak, Ankara'ya paşaya götürmek üzere Zehra'yı aldı gitti. Bundan sonra, küçük, güzel kız, artık, ölünceye dek paşanın yanında yaşayacak, okuyup adam olmağa çalışacaktı. Paşanın, Çankaya'ya yerleştikten sonra edindiği ilk manevi evladı Zehra olmuştu. 5 ağustos 1925 de paşayla karısının ayrılışından sonra, Zehra, Çankaya'da, yine öksüz bir yaşayış sürdü. Paşanın babaca ilgisi, hiç bir zaman Lâtife'nin sıcak şefkatinin yerini tutamamıştı. Küçük Zehra'nın koca köşkün içinde yalnız başına kalışına üzülen paşa, ona Rukiye adında dokuz-on yaşlarında bir başka kardeş daha buldu. Rukiye, Seydişehir kasabasından, Ulusal Kurtuluş savaşında er olarak çarpışmış, pek az sonra da ölmüş bir adamcağızın öksüz kızıydı. Rukiye'nin babası Rıza, paşanın tanıdıklarından biriydi. Onun öldüğünü öğrenen paşa, annesinin de ölmüş olduğunu, kızcağızın öksüz kaldığını öğrenmiş, Seydişehir kaymakamlığı aracılığıyla onu buldurup Çankaya'ya getirtmişti. Paşa, 25 ağustos 1925 günü şapka devrimi uğruna Kastamonu'ya gittiğinde küçük Rukiye'yi de birlikte götürmüştü. Küçük kızın başında süslü bir şapkacık vardı. Ondan sonra, Zehra'ya türlü kardeşler çıkmağa başladı. Yine 1925'de Bursa'ya varan paşa, Sabiha adlı ufacık, zeki bir evlat daha bulmuştu. Bu, sonradan Sabiha Gökçen adıyla ün kazanacaktı. O da babası Mustafa İzzet Efendi ile annesi Hayriye'den öksüz kalmış 12 yaşında bir kızcağızdı. Eğitimi gecikmişti. Zayıf, hastalıklıydı. Şimdi, Çankaya'da üç manevi evlat, oraya çocuklardan gelen mutlu bir hava vermekteydi. Bursa'dan İzmir'e varan paşa, yine o yılın ekim ayında, bir okul müsameresinde on yedi yaşındaki öğretmen Afet İnan'ı gördü. Onunla görüştü. Makedonyalı, uzaktan da paşanın akraba çevresinden olan genç kız, paşayla konuşurken eği-

timini bütünlemek istediğini söyledi. Paşa, babasının rızasıyla Afet'i de manevi kızları arasına aldı. 1927'de Beylerbey'li hasta bir kızcağız Nebile de evlatlıklar arasına katıldığında Çankaya Cıvıl cıvıl bir yuva olup çıktı. Nebile, bir Hariciye memuru ile evlenip köşkten ayrıldıktan sonra, onun yerini ünlü sığırtmaç Mustafa aldı.

Bu küçük, yaramaz kız çocukları, uzun yıllar, eski köşkte öyle gürültü yaparlardı ki, paşa hepsini, yalnızlığının ilacı gibi hoş karşılıyordu onları, salt şu sözcükle azarlardı:

«Yapmayın, çocuklar.»

Paşa, Zehra'nın, Rukiye'nin, Sabiha'nın çok iyi eğitilmelerini, özellikle yabancı dil öğrenmelerini istiyordu. Nevar ki, Türkiye eğitimi içinde henüz yabancı dil öğretecek kuruluşlar henüz kurulmamıştı. Bir akşam, köşkte, kızların eğitimleri sözkonusu edildiğinde, Rukiye, Notre Dame de Sion'a gitmek istediğini söyledi. Paşa, onun bu isteğine karşı çıktı:

«Sen gidemezsin» diye kestirip attı.

«Neden, baba?»

«Doğru olmaz. Kendi çocuklarını kendi ülkesinde okul olmadığından bizim okullarda okutuyor diyecekler.»

Rukiye'nin yanında oturan Şükrü Kaya, kızların isteklerinden yana olduğundan onun kulağına eğilerek şöyle fısıldadı:

«De ki: Boynunuzdaki kırıvat Fransız, arkanızdaki giynek, İngiliz kumaşından.»

Rukiye bu sözleri yineledi. Bunun üzerine, paşa, şöyle dedi: «Doğru, bunları da giymemeliyiz biz. Sen de o okula gideceksin. Gideceksin, ancak, zamanla göreceksin, her şey bizde de olacak. Her şeyin en iyisi, en olağanüstüsü olacak.»

İthal malı, 1929 yılının son günlerine dek sürdü. Bu

yılın 11 aralık sabahı çıkan gazetelerde şöyle manşetler görüldü:

«Yurttaş, yerli malı kullan!»

Paşa, bu işte başı çeken ilk kişi oldu: Bu günden sonra, bütün giynekleleriyle paltolarının yerli malından yapılmasını buyurdu. 1930'da kampanya daha da hızlanarak sergiler açıldı. Dünyayı kasıp kavurmağa başlayan ekonomi bunalımına böylece bir çözüm bulunabileceğini sanıyorlardı. Rukiye, sonradan istediği gibi Notre Dame de Sion'a öğrenci olarak girdi. Bu Fransız lisesinde Fransızcasını ilerletirken Zehra ile Sabiha da Arnavutköy'deki Amerikan Kız Kolejinde İngilizce öğrenmeğe başlamışlardı. Zehra, kolejde çalışkan, iradeli, azimli bir kız olarak tanınmıştı. En aşağı, öbür manevi kardeşleri bu kanıdaydı. Rukiye, sınıfında hiç bir öğrencinin kendisinden daha yüksek not almasına katlanamazdı. Gerek Rukiye gerekse Sabiha, Zehra'nın kendilerinden daha çok çalışkan olduğunu görüyorlardı.

Yıllarca sonra, Atatürk Zehra'ya şöyle bir söz söyleyecekti:

«Afet ile tarih yaptım. Seninle de edebiyat yapacağım.»

Zehra ile Sabiha 1930 yılında Arnavutköy Kız Kolejinin orta bölümünü bitirdiler. Rukiye ise paşanın muhafız subaylarından teğmen Hüsnü ile sevişerek evlendi. Evlenme sözkonusu olduğunda paşa, Rukiye'ye şöyle demişti:

«Seni isteyen bir subaymış. Ordudan olması dolayısıyla senden daha önce benim evladım olmuş o. Sen daha sonrasın. Onun için ben, bir subayı kıramam. Zehra ile Afet, düğünde bulundularsa da Sabiha Gökçen ciğerlerindeki zayıflık yüzünden Avusturya sanatoryumlarından birinde yatmaktaydı.

Paşa, Zehra'ya, kolejin orta bölümünü bitirdiği gün şöyle demişti:

«Seni, eğitimini bütünlemeğe Londra'ya göndereceğim.»

Genç kızın bütün yolculuk hazırlığı yapıldı. Yepyeni, güzel giynekler diktirildi. Ne yazık ki zavallı Zehra'nın iştahı kursağında kaldı. Birdenbire esen bir karşıt hava ile genç kızın Londra'ya gönderilmesinden vazgeçilmişti. Genç kız, korkunç bir karamsarlık, umutsuzluk içine yuvarlandı. Zehra'nın Londra'ya gönderilmesini önlemek zorunda kalmış olan paşa, onun gönlünü almaya çok uğraştıysa da başaramadı. Bunun nedeni çok sonra anlaşılacaktı: Dolmabahçe sarayında bir akşam yemeğinde paşa'nın çok yakınlarından bir kişi, paşayı, Zehra'nın İngiltere'deki eğitimi için şöylece olumsuz olarak etkilemişti:

«Paşam, kontların, prenslerin, kırıalların çocuklarını gönderdikleri bir okula gönderiyorsun bu kızları. Sonra, bunlar, kimseyi beğenmeyecekler. Yarın, buraya dönecekler, kime vereceksin? Bizi bile beğenmeyecekler bunlar.» bunları, sonra, Zehra, Rukiye'den dinleyecekti. Zehra, bundan sonra, beş yıl eğitim, kültür yaşayışından uzakta yaşamak zorunda kaldı.

3 Mayıs 1935 günü, tarla kuşlarıyla çayır kuşlarının bozkırı bir aşk bahçesine çevirdiği saatlerde, Atatürk yanına iki manevî kızını, Sabiha Gökçen'le Zehra Aylin'i (bu adı genç kız herhalde kendine kolejde iken takmış olacaktı, şundan ki bir İngiliz kadın adıydı) Etimesut hava alanına vardı. Gelecek savaşların belki de daha çok havalarda geçeceğini düşünen paşa, Türk havalarını şenlendirmenin temposunu hızlandırmak istiyordu. Bugün, «Türk Kuşu» kurumunu açarak kendi kızlarıyla birlikte bütün Türk gençliğini de bu kurumla ilgilendirmek istiyordu. Faşizm, Avrupa'da savaş davullarını gümbürdettikçe paşa yerinde duramıyor, koskoca bir serüven çığı gibi yuvarlanarak gelen savaşın kimleri ezip ezmeyeceğini bilemiyordu. Bundan dolayı, yapılacak olan bir tek usal iş, hazırlan-

maktı. Daha bir ay önce İstanbul'da toplanan uluslararası Kadınlar Kongresi de paşayı epeyce düşündürmüştü. Ankara'da onu görmeğe gelen delegeler:

«Kadınları da asker yapacak mısınız?» diye sormuşlar, ondan şu yanıtı almışlardı:

«Türkiye Cumhuriyetinin temel düşüncesi kadınları değil, erkekleri dahi savaş meydanına götürmemektir. Ancak, Türk ulusunun yüksek varlığına, hangi yandan olursa olsun, ilişildiğine işte o zaman Türk kadınları, Türk erkeklerinin bulunduğu yerde hazır, eylemde olacaklardır. Bu, insanlığın yüksek erinci dinginliği, dünya insanlığı uğruna gerekli bir ödev olduğundandır ki Türk kadını bunu yapacaktır. Yapagelmektedir de. Yapar da.»

Kadınlar kongresinin Atatürk'ün ruhuna attığı kıvılcımdır ki 3 Mayıs Türk kuşu gününü yarattı. Etimesut hava alanı, paşanın madensel sesiyle o gün şöyle çınladı:

«Türk, yurdun dağlarında, ormanlarında, ovalarında, Denizlerinde, her bucağında nasıl bir bilgi ile, kendine güvenle yürüyor, dolaşıyorsa yurdun göklerinde de özdeş biçimde dolaşabilmelidir. Bu ise, Türk'ü çocukluğundan, yurt kuşlarıyla yurt havası içinde yarışa alıştırarak başlar. İşte, bugün bizi burada toplayan neden, o kutsal işe başlama ayinidir.»

Atatürk'ün bu nutku ile Zehra-Sabiha manevi kız-kardeşler, hemen Türk Kuşunun ilk iki öğrencisi olarak yazıldılar, Zehra, ancak bir hafta bu işe dayanabildi. Sabiha ise sonuna dek uçuş sevgisini sürdürecekti. Atatürk, Zehra'nın havalarda uçmaktan hoşlanmayışına üzülmeyle birlikte gönlünü kıracak bir şey söylemedi. Bu kez, onu İngiltere'de eğitime göndermeyi düşündü. Ancak, Zehra, İngiltere'ye doğru yola çıkarken Sabiha da planörcülükte çok ileri olan Sovyet Rusya'da eğitime gidecekti. Böylece, Kotebele'de eğitim görecekti. Sabiha, Türkiye'nin ilk kadın pilotu olurken Zehra da Çankaya'daki manevi ba-

basının hesabına edebiyatçı olarak yetişecekti. 1935 yılı temmuzunun sıcak günleri, bozkırları sarartmağa başlar-ken Atatürk'le Zehra, Sovyet Rusya'ya doğru yola çıkan Sabiha'yı üzgün yüzlerle uğurladılar. Sabiha, Zehranın göz-lerinde acı bir melankoli görmüş, ürkmüştü. Bu öksüz kı- zın,, sevdiklerini ne büyük bir sevgiyle sevdiğini anladı. Ne yazık ki, yazgı, bu iki kardeşliği artık bir daha bir- birine göstermeyecekti. Kotelebe'ye doğru yola çıkacak olan Sabiha, Zehra'dan çok korkulu sözler dinlemişti. Genç kız, Sabiha'nın bir kazaya kurban gitmesinden öyle korkuyordu ki. Hep:

«Seni bir daha görebilecek miyim?» diye yineleyip durmuştu. İngiltere'ye gitme sevincinin mavi bir balon gi- bi havalara uçurduğu Zehra, Sabiha'nın gidişiyile sönmüş, pörsümüş gibi oldu.

Zehra, Sabiha'nın yolculuğundan üç ay sonra, eylül ayı sonlarına doğru, Atatürk'çe Londra'ya yolcu edildi. Zehra'yı paşanın en yakın çocukluk arkadaşı, eski kurmay subay Nuri Conker götürecekti. Böylece de hesapta ol-mayan bir Londra gezisi yapmış olacaktı. Bu, güvenceli bir tren yolculuğu oldu. Paris'te bir iki mola vererek dinlendiler. Londra'da onları Londra büyük elçimiz Fethi Okyar'la eşi Galibe karşıladı. Fethi Okyar, Zehra'yı Hampstead'deki Saint Hilda okuluna yerleştirdi.

Zehra, okulundan hoşnuttu. İlk günlerde yarı buçuk İngilizcesiyle İngiliz kızlarına şöyle dedi:

«Ben, İngiltere'yi severim. İngilizceyi çabuk öğrenmek istiyorum. Bundan sonra ,sınav verecek Oxford'a girece-ğim. Atatürk'ün isteği böyledi. Ülkeme bir ayak önce dönüp çalışmak istiyorum.»

Şu var ki, kendinden birkaçar yaş küçük olan İngiliz kızlarıyla Zehra birtürlü arkadaşlık kuramıyor, hep geç-mişe doğru kaçarak Rusya'daki Sabiha'ya, İstanbul'daki Rukiye'ye, sonra Atatürk'e durmadan mektuplar döşeni-

yor, böylece geçmişin mutlarına sığındığını açığa vuruyordu. İngiltere'ye o kerte büyük isteklerle gelmiş olan genç kız, birdenbire buraya karşı bir sevgisizlik duymağa başlamıştı. Korkunç bir sıla özlemi biçiminde kendini gösteren yeni duyguları, onu diken üstünde bulundurmağa başlamıştı. Türkiye'ye dönmek isteğinin tutku haline geldiği, Türkiye'ye giden mektuplarda buram buram tütüyordu. Paşaya yazdığı mektuplarda bayağı dönmek üzere diretiyordu. 1935 ekiminde, bütün yeryüzü gazetelerinde yayımlanan bir haber, Zehra'yı derin derin düşündürdü: Ürdün'de sığıntı olarak bulunan Türk Ulusal Kurtuluş savaşçı Kuvayı Seyyare komutanı Çerkes Ethem'le arkadaşları, Türkiye'nin sınırları içinde edindikleri adamlarla Atatürk'e önemli bir suikast hazırlamışlardı. Bu haberi gazetelerde okuyan genç kız, büyük bir korkuya kapılmış, bundan sonra, Türkiye'ye dönme isteği, bir ateş olup onu yakmağa başlamıştı.

Kotebele'deki Sabiha'ya, Yalova'daki Rukiye'ye (Rukiye'nin kocası üsteğmen Hüsnü, Hukuku bitirerek Yalova'ya kaymakam olmuştu) paşa babaya yazdığı mektuplarda başlıca yakındığı, İngiltere'nin sisli, yağmurlu, güneşsiz havasıydı. Üşüyor, birtürlü ısınamıyordu. Genellikle, her mektubunda bundan yakınıyordu. Eğitimden uzakta geçen beş yıl, onu lise çocuklarının yaşlarından ötede, bir abla durumunda bırakmıştı. Salt abla değil, büyük abla dense yeriye. Bu yüzden genç kızlarla birtürlü bağdaşamıyordu. Kasım ayı ortalarında, Türkiye'ye dönme isteği, azgın bir biçim almıştı. Kotebele'ye yolladığı son mektubunda artık İngiltere'de yapamayacağını yazıyordu. Sınıf arkadaşlarına, durmadan Ankara'da hiç sis olmadığından, İngiltere sisinin kendisini öldürdüğünden söz ediyordu. Yoksa, İngiltere'yi seviyordu. O günlerde, başında iki belâ daha vardı. İştahı kesikti. Yemek yiyemiyor, uyku uyuyamıyordu. Öte yandan, Türkiye'nin büyük elçisi

Fethi Okyar'la eşi Galibe, sık sık ilişkide buldukları genç kızda kara sevda denen bir ağır melankoli sezmişlerdi. Bir nevrasteni görünümü alan bu olumsuz ruh durumu, genç kızı yepyeni bir hastalığa bir nostaljiye doğru sürüklüyordu. Zaten melankolisinin altında da hep yurt özleminden güneşli çiçek bahçeleri yatıyordu. Rukiye'ye yazdığı mektuplarda hasta olduğundan söz ediyordu. İngiltere'nin soğuk havasından oluşan bayağı bir üşütme, soğuk algınlığı sözkonusu değildi. Zehra'nın direten mektuplarıyla Fethi Okyar'ın uyarıcı telefonlarından sonra, Atatürk, kasım ayı ortalarında onu Türkiye'ye çağırarak zorunda kaldı:

«Gell!»

Atatürk'ten buyruk alan Fethi Okyar'la eşi Galibe, yanına büyük elçiliğin kuryelerinden Şefik Esat'ı katarak Zehra'yı Türkiye'ye uğurladılar. Paşanın manevi kızları, yabancı ülkelere gönderildiğinde yanlarına hep birer koruyucu kişi katılmıştı. Zehra'nın yanındaki kişi de bu geleneğe göre görevlendirilmişti. Sabiha Gökçen de gerek Viyana'ya gerekse Fransa'ya tedavi için gönderildiğinde yanına hep koruyucu verilmişti.

Zehra, 20 kasım sabahı Manş denizinin sislerini yararak Fransa toprağındaki Calais kentine vardı. Burdan Şefik Esat'la Paris ekspresine binerek güneşli güney düşlerine doğru yollandı. Paris garında Zehra ile koruyucusunu coşkunlukla bekleyen Paris büyük elçimizin kızları, trenden yalnız kurye Şefik Esat'ın bir dram havası yansıtan yüzüyle inerek yanlarına gelişine, Zehra'nın bulunmayışına şaşılar. Zehra, yitikti. Paris büyük elçimiz Suat, Davaz, hemen o akşam, Ankara'da Dışişleri Bakanımız Tefik Rüştü Aras'a bir telgraf çekerek, bir gün önce Londra büyük elçiliğinden, bayan Zehra'nın o gün Parise geleceği, burdan da Semplon ekspresisiyle yolunu sürdüreceği konusunda bir telgraf aldığını, bunun üzerine büyük

kızı ile çocuklarını Gare du Nord'a yolladığını nevar ki trenden yalnız Şefik Esat'ın çıkıp Zehra'nın görünmediğini bildirdi. Suat Davaz, ertesi gün Ankara'ya bir telgraf daha çekerek şöyle şunları bildirdi:

Soruşturma sonucunda genç kızın trenden düşerek öldüğü anlaşılmıştı. «Bayan Zehra, Şefik Esat adlı kişinin yanına katılarak Londra'dan saat on birde yola çıkmıştır. Amiens kentine on bir kilometre kala hava almak üzere pencere önünde bulunurken trenin 110 kilometre süratle kavisli bir noktadan (sert viraj) geçmesinden kendisine fenalık gelen bayan Zehra, alçak olan pencereden dışarı düşmüştür. Düşüşten yirmi dakika sonra işçilerce görülmek üzere hemen istasyona kaldırılmış, Amiens hastanesine iletilmiştir. Saat 18.10'da bir şey söyleyemeden ölmüştür.» Trenden düşerek ölmüş olan genç kızın Atatürk'ün manevi kızı olduğunu öğrenen Fransız Dışişleri Bakanlığı, hemen Paris büyük elçimize bilgi vererek üzüntülerini bildirdi. Ayrıca Amiens Belediye Başkanına ölüye çelenk konulması için buyruk verildiğini de bildirdi.

Başbakan Laval, kendisi başsağlığı diledi. Ankara'daki Fransız büyük elçisine de Fransız hükümeti adına cumhurbaşkanı Atatürk'e başsağlığında bulunmasını bildirdi. Türkiye'nin Paris'teki büyük elçisi, dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'a şunları da ilettili:

«Basın için de Dışişleriyle görüştüm. Bayanın Atatürk'ün manevi evladı olduğu anlaşılması üzerine, basın, olayı kısaca üzüncüle bildirmişti. Hükümet pek içten davranmıştır.»

Ankara'dan Türk Dışişleri Bakanlığında Paris büyük elçiliğimize çekilen telgrafta şöyle deniyordu:

«(...) Rahmetli Zehra'nın cesedinin Amiens de bulunduğu hastanede tahnit ettirilmesi, doğrudan, hiç bir yerde durdurulmayarak, trenle Marsilya'ya, oradan İstanbul'a

gönderilmesinin sağlanması rica olunur. Rahmetlinin ölüsüne büyük elçi ya da Paris, Marsilya konsolosluk memurlarından uygun göreceğiniz bir kişinin eşlik etmesi uygundur. Ölü Paris'ten geçerken çıkarılmaması, ancak büyük elçilikçe ilgilenilmesi, Marsilya'ya yola çıkarıldığında bize bilgi verilmesi ayrıca rica olunur. Fransa hükümetine bu olay üstüne gösterdiği nezaket dolayısıyla Cumhuriyet hükümetinin içten teşekkürlerinin uygun göreceğiniz biçimde iletilmesini rica ederim. Bu üzücü olayda, her türlü törenden kaçınılması, dolayısıyla çok üzgün olan Atatürk'e bunu andıracak nedenlere meydan vermemekliğinizi özellikle bildiririm.»

Zehra'nın ölüsü, Ankara'nın buyruğuna göre Amiens hastanesinde ivedi tahnit ettirilerek Marsilya'ya doğru trenle yola çıkarıldı. Limanda doğu seferine çıkmak üzere bulunan Theophile Gautier yolcu vapuruna taşındı. Soğuk, donmuş bir yurt özlemi biçiminde Türkiye'nin güneşli ufuklarına doğru yola çıkarıldı.

Bu sırada Yalova'dan ivedi kalkıp Çankaya'ya koşan Rukiye, manevi babası Atatürk'ün yüzünde talihsiz bir babanın bütün acılarını okudu. Paşa:

«Yazık oldu çocuğa. Çok üzüldüm. Elden ne gelir. Bize kavuşmak, yurdunun güneşli maviliğine kavuşmak uğruna çıktığı yolda hınzır ecel yakasına yapıştı. Çok da gençti. Allah rahmet eylesin» dedi.

Bu sırada paşanın yanına sokulan, Rukiye'nin şimdiye dek hiç tanımadığı bir adam, dışarda çalışan gizli servismizden, biri, paşaya şunları anlatıyordu:

«Zehra, yanındaki koruyucusu ile yemek vagonunda oturmuş, yemek yiyordu. Bir ara, mendilimi unuttum, diyerek kalkıp kendi kompartımanına gitti. Koruyucu, genç kızın dönmediğini görünce yerinden fırladı. Aradı taradı, bulamadı. Bayan Zehra, yitkilere karışmıştı. Atatürk'le giz-

li servisten olan kişi, işin bir kendini öldürme olayı olabileceği üstünde durdular. Demek ki Fethi ile karısının kendisine yazdığı gibi genç kız şiddetli bir nevrasteni ya da melankoliye tutulmuştu. Kendisini öldürdüğü anlaşılan kızcağız, acaba kendisini pencereden mi, kapıdan mı atmıştı? Gizli servisten olan kişi, genç kızın kendisini öldürmesinin nedenini de bulmuşa benziyordu: Sözde genç kız, bir İngiliz delikanlısını sevmiş, bu da çevreye yayılmış, belki de paşanın kulağına da gitmiş olduğundan «ben artık paşanın yüzüne nasıl bakarım» diye üzölmüştü. şimdiye dek bütün söylenenleri dingince dinleyen Rukiye, daha çok dayanamayarak, tanımadığı adamın yüzüne bir kedi gibi atıldı:

«Öyle mi, beyefendi? Sizin kızınız mıymiş bunu yapan? Sizin kızınızsa bu davranışı çok doğal karşıları. Ancak, benim bildiğim Zehra bunları yapmaz. Buyurun, bende mektupları var. Ancak, bunları size göstermeğe gerek görmüyorum.»

Genç kadın, büyük bir öfke, üzünç içinde tanımadığı adama böyle dedikten sonra, Atatürk'e dönerek:

«Zehra'nın bütün mektuplarını getirdim, size vereceğim» dedi. Rukiye'nin patlayan öfkesinden doğan durumu yatıştırmak uğruna paşa, kendisine ölü kızı üstüne bilgi veren kişiye şöyle dedi:

«Kızım Rukiye, Zehra'nın kardeşidir. Kardeştirler, hoş karşılayın.»

Rukiye, kızıp köpürüyordu. Tanımadığı adam, zavallı kızcağızını düpedüz lekeliyordu. Kardeşliğinin, kendisine gönderdiği mektupla da bu gönöl serüvenine değgin satır yoktu. Oysa, çok içtendiler. Sonradan anlaşılacağı üzere, Zehra'nın Kotelebe'ye, Sabiha'ya yolladığı mektuplarda da bunun hiç bir biçimde sözü edilmemişti.

Atatürk, o akşam, sofrada salt Zehra olayı ile uğ-

raştı. Hem leblebi ile rakısını yudumluyor, hem de Londra'dan genç kızın Rukiye'ye gönderdiği mektupları dinliyordu. Rukiye, kızkardeşinin mektuplarını okurken gözleri yaşlarla perdeleniyor, elinde ıpslak kesilen levanta koku kulu küçük mendiliyle ikide bir gözlerini siliyordu.

Paşa, büyük üzüntüsünü derin sessizliğinin altında gizleyerek mektupların bir bölümünü dinledikten sonra, kitaplık memuru Saip'i çağırttı. Geri kalan mektupları ona vererek kitaplığa koymasını, sonra okuyacağını söyledi. Paşa, bütün mektupları okuduktan sonra, bütün sözcükler, satırlar üzerinde duracak, bütün bunlarda «kendini öldürme» olayını doğrulayacak hiç bir iz bulamayacaktı.

«Kendini öldürme» kuşkusunu, Atatürk'ün, bu mektupları dikkatle okuması sonucu bir süre ortadan kalkmışsa da, Kotelebe'den eğitimini bitirerek dönen Sabiha Gökçen, Zehra'nın kendisini öldürdüğü üstünde direterek paşanın da, öbür ilgililerin de kafasını karıştırmaktan geri durmadı.

Rusya'dan dönüşünde, paşaya şöyle dedi:

«Benim kanıma göre, Zehra kendini öldürmüştür. Bunun türlü nedenleri var: İlkönce, Türk Kuşu eğitimini sürdüremedi. Bundan dolayı sizden utanıyordu. Öyle çok istediği halde İngiltere'de de barınmadı. İngiltere'nin sisli, soğuk iklimi onu ürküttü. Yıllarca bu sis içinde kalmanın çetinliğini düşündü. Durmadan bu sislerden yakındı mektuplarında. Orda dirimini tehdit eden sislerden, yağmurlardan kaçarken bu yüzden doğacak başarısızlığının verdiği utançla karşılaştı. Zehra, çok onurlu bir kızdı. Bence, işi bu bakımdan incelemeli. Bu sürekli başarısızlıklar, bunun vereceği utanç, onun Türkiye'ye gelmesini, sizin karşınıza süklüm püklüm çıkmasını önledi. Bu dünyanın en büyük utancını tatmamak uğruna kendini kaldırıp trenden aşağı atmıştır.»

Bunları, paşanın yanbaşında dinleyen Rukiye de kendi savını şöyle savundu:

«Böyle bir hal olsaydı, Zehra, sık sık yolladığı mektuplarda «Bıktım ben bu yaşamdan» diye bir şeyler yazardı. Oysa, hiç bir zaman böyle şeylerden sözetmemiştir. Londra'dan dönerken trende iki vagon arasından mı düştü, pencereden, açık kapıdan mı, bilemiyorum, ama, düştü o, atmadı kendini.»

Tren yolcularından kimisinin onu pencere önünde, kimisinin de kapı önünde gördüğünü söylemesi, bu iki yerin genç kıza ihanet ettiğini, o iki yoldan birinden yeryüzünün güneşli yaşanası güzelliklerini bırakıp gitmiş olduğunda kuşku bırakmamaktadır. Ancak, hangisinden, ne biçimde, kendi isteğiyle mi, yoksa, bir düşman elin şöyle bir itivermesiyle mi? İşte, bunu bize anlatacak hiç bir tanığın bulunmaması, genç kızın serüvenini sonuna dek bir dev soru işaretinin ağırlığı altında ezecektir.

Ancak, aradan kırk yıl geçtikten sonra (1935-1975), gazeteci Ömer Sami Coşar, soğuk küller altından belgeler bulup çıkardı. Böylece, zavallı Zehra'nın uluslararası bir casus örgütünün suikastına kurban gittiğin açığa çıkardı: Paris büyük elçiliğimizin evrak deposunda kırk yıl yatmış yazışmalar arasında W. Jane adlı bir amerikalı casusun büyük elçiliğimize gönderdiği mektup bulundu. Bunda, ufak tefek tuhaf yanları olmakla birlikte cinayet pişmiş kelle gibi sırtıyordu. Mektubun içeriğine göre, Zehra'nın trenden düşerek ya da atılarak ölmesinden on beş gün sonra, Barselona'da bulunan W. Jane, salt Zehra'nın ölümüne duyduğu özel ilgi yüzünden kalkıp İsviçre'ye gitti. Orda, Paris'teki Amerikan başkonsolosluğuna gönderilmek üzere bir Rapor-mektup yazdı. Amerikanın Paris başkonsolosluğuna gönderilip ordan da Paris'teki Türk elçiliğine iletilen mektubun dediğine göre, W. Jane, 1918 bırakışma yıllarında, İstanbul'a yerleşmiş olan işgal ordusunun saflarında yaşamaktaydı. Sözde, 1918 yılında, İstanbul'da babasının katında, yine onun rızasıyla Zehra ile ev-

lenmişti. Müslüman geleneğine göre evlenen çift, Amerika'da birlikte yaşamak olanağı bulamamıştı. Bu yüzden evlilik sürmemiş, ayrılmışlardı. Mektubu Amerikan başkonsolosluğuna göndermek üzere yazan W. Jane, İsviçre'de Zehra'nın Türk uyuşunda olduğunu öğrenmişti. Orda görüştüğü kendi gizli servis arkadaşları, bu mektubu Paris'teki Türk büyük elçiliğine göndermesini salıklamışlardı. W. Jane, bunun üzerine, 11 Aralık tarihli ikinci bir mektup yazarak, birinci mektupta söylediklerini yinelemiş, birinci mektubu da buna ekleyerek Türk elçiliğine göndermişti. W. Jane, mektubunda İsviçreli bir casus örgütünden söz ederek, bunun; karısı Zehra'yı kötü, karanlık işlerinde kullanmak istediğini anlatıyordu. W. Jane, İsviçre gizli örgütüyle de bağlantılıdır. Jane, bu karanlık örgütün bütün kirlî işlerini yakından biliyordu; İsviçreli casus Gibbs, sözde Zehra'yı oyuna getirmek istemiş, Zehra; oyuna gelmediği gibi, Gibbs'i oyuna getirmiş, ondan aldığı birtakım bilgileri kullanarak örgütlerini açığa vurmuştu. Bir aralık, Türk gizli örgütü için çalıştığı sanılan Zehra, gizlerini açıkladığı İsviçreli Casus örgütünce ölüm yargısı yemişti. Mektuptan öğrenildiğine göre, oyuna gelen salt İsviçre gizli örgütü değil, ayrıca W. Jane'dı da: «İsviçreli Gibbs giderek ben, Zehra'nın oyununa geldik!»

Sözde, İsviçre casus örgütünün ajanlarından biri olan Zehra, üyeliği, ödevi benimsemiş görünerek örgütün gizlerini öğrenmiş, sonra, onlara ihanet etmişti. W. Jane, Zehra'nın ölümünden on beş gün sonra, yazıp gönderdiği mektupta şöyle diyordu:

«Şimdi de bu tren kazası!»

W. Jane, 1935 yılının yaz aylarında, İsviçre konsolosluk memurlarından, İsviçre casus örgütünün ajanlarından, daha türkçesi, uluslararası bir casus örgütünün üyelerinden madmazel Hafliiger'le Mustafa Kemal'i, Zehra'yı dillerine dolayarak uzun boylu konuştular. Bütün örgüt, İs-

kandinavyalı soyundan bir Amerikalı olan Linzinger'in yönetimindeydi. Madmazel Hafliiger, bu uluslararası casus örgütünün en çalışkan üyelerinden biriydi. W. Jane, Barselona'da bulunduğu sırada Linzinger ile madmazel Hafliiger'in durmaksızın Türkiye, Mustafa Kemal, sonra Zehra üstüne konuşmalarına, tartışmalarına hiç bir anlam veremiyordu. Söz Zehra'ya geldiğinde, Hafliiger:

«Bu Türk kızının varlığının, kesinlikle ortadan kaldırılması, tasfiye edilmesi gerekmektedir. Vaktiyle İsviçreli ajan Gibbs'in ihanetine karşı verilmiş olan yanıtın buna da verilmesi gerekmektedir.» Bütün bu öfkeli konuşmalar, Zehra'nın İsviçre casus örgütüne ihanet ettiği konusu üzerinde geçmekteydi. Artık, su götürmez bir doğrudu ki, İsviçre casus örgütü, Atatürk'ün manevi kızı Zehra'yı, gerçek Zehra'yı öldürmeğe karar vermişti. Bu da boşuna değildi. Zehra, W. Jane'in kendisiyle evlendiğini söylediği düşsel varlığın dışında çok gerekli ulusal bir dava uğruna İsviçre casus örgütüyle bağlantı kuran gerçek Zehra'ydı. Genç kız, Avrupa'da pek az kalmakla birlikte, Balkanlarda çok önemli roller oynayan, o bölgede faşist emperyalizmin çıkış yollarını tıkamağa çalışan Mustafa Kemal'in manevi kızı olduğundan çevresinde birdenbire eşekarıları gibi kalabalık bir casus trafiği işlemeğe başlamış, Atatürk'ün en doğru düşünceleri üstüne bilgi alma yarışına girmişlerdi. İsviçre casus örgütü bu sırada Mussolini ile Hitler faşizminin buyruğunda çalışır bir duruma gelmişti. Fransa ile Amerika da örgütün içinde kendi ajanlarını bulundurarak ancak gözlem yapmaktaydılar. İsviçre bankalarının başı, bu sırada Mustafa Kemal yönetimiyle belâdaydı. İsmet Paşa, Osmanlı döneminden kalma birçok iktisat pürüzlerini temizlemeğe, hemen bütün büyük Avrupa devletleriyle ilgili yabancı ortaklıkları ulusallaştırmağa çalışıyordu. Ortaklıklar, fena direniyor, İsviçre bankalarında yatan hesaplarını pek yüksek göstermek uğruna he-

saplarında değişiklik yapıyorlar, Türk hükümetini faka bastırmağa çalışıyorlardı. Bu sırada, İsviçre kasalarında yatan ortaklıkların defterlerindeki en doğru hesapların birer kopyasını elde etmek uğruna Türk gizli servisi de koşuşup durmaktaydı. İşte, anlaşılan, Avrupa'da bir turist gibi ancak pek az kalan Zehra, danışıklı olarak, bizim ajanlarımızın yapamadığı işi, tek başına başarmış olacak ki, İsviçre casus örgütünce ölüm yargısı yemişti. Bu önemli işi başaran, ihanet ettiği de anlaşılan, madmazel Hafliiger'in bu yalancı çömezi, onun eliyle öldürülmek mutsuzluğuna uğrayacaktı. Zehra'nın az zamanda İngiltere'nin sislerinden, yağmurlarından, yakılarak Ankara'ya gitmek istemesi, daha çok, casus örgütünün tehditlerinden kurtulmak uğruna olabilirdi. Bundan dolayı, biz, Zehra'nın, İsviçre casus örgütünün, özellikle, ya madmazel Hafliiger'in ya da onun en yakın adamlarından birinin eliyle öldürüldüğünü sanıyoruz.

Amerikalı ajan W. Jane, Türk elçiliğine o kiş gönderdiği mektupta madmazel Hafliiger'in Barselona ile Zürich'deki iki adresini de verdi. Böylece, gerçek katili Türk gizli örgütünün av bölgesine atmış oldu. W. Jane, 21 kasım günü Barselona'da bu ölüm haberini gazetelerde okuyunca, madmazel Hafliiger'in dediğini yaptığını anlamış, hemen Amerika başkonsolosu Franclin'e gitmiş, durumun kurcalanmasını istemişti. Başkonsolos, ona şöyle demişti:

«Zaman bunalımlı olduğundan Fransa hükümeti, İsviçre hükümetiyle dostluk ilişkilerini sürdürülebilmek amacıyla bu işi kurcalamayacaktır.»

W. Jane Türk büyük elçiliğine son olarak şunları diyordu:

«Bu konuda bildiklerimi yazdım. Daha çok ayrıntı veremem. Eğer bu işe değgin daha ayrıntılı bilgi isterseniz

Birleşik Amerika'nın Barselona başkonsolosu Bay Franc-
lin'e başvurun.»

W. Jane, ne kendisinin ne de Amerikan ajanlarının
bu kirli işte parmakları olmadığını anlatmak, bu işte bir
gözlemci olarak kaldığını, hem de zoraki bir gözlemci
olarak kaldığını anlatmaya çalışarak özür dilemek iste-
mişti.

Institut kurde de Paris

FAŞIZMIN ATATÜRK'E YÖNELTTİĞİ SUİKAST

Bütün dünyanın uluslarını tanım ve bu uluslarla tanışmam savaş alanlarında ölmüştür, ateş altında ölmüştür, ölüm karşısında ölmüştür. Yemin ile temin ederim ki, bizim ulusumuzun morali bütün ulusların moralinin pek çok üstündedir.

MUSTAFA KEMAL

Atatürk, elinde eski ağır, kısa bir roma kılıcı tutan Mars'ın batıya indiğini görmüştü. Bu bıçkın, ara sıra kalın dudaklı bir Mussolini, kimi zaman da bir perçemli Hitler ya da Laval olarak ortaya çıkıyor, İsrail'in borusundan çıkacak seslere benzer yaygaralar koparıyordu. Gövdesinde hiç de gençliğinin, belki de birkaç yıl öncesinin gücünü bulamayan paşa, batıdaki ateş kasırgasının körüklenerek doğuya doğru itildiğini gördükçe, gerçekten çok üzülüyordu. Özellikle Mussolini, kapkara bir karadüş yarattığı

gibi gözlerinin önüne dikilip duruyor, onun gizli kin, oç alma yedek depolarındaki çaptan düşmüş eski silâhları, araç, gereçleri kurcalamasına yolaçıyordu. Hemen hergün, Antalya'ya çıkma tehditleri savuran bu psödo kahramana en ağır sövüntüleri savuruyor, böylece olsun yürek serinletmeğe çalışıyordu. Gerek Hitler gerekse Mussolini, birinci dünya savaşını görmeyen kişiler değillerdi. Ancak, çok ufak çapta birer asker olarak gördüklerinden savaşın ne gibi bir cehennem olduğunu, neleri, nereleri, nereye dek yakabileceği üstüne derin sezgileri yoktu. Mustafa Kemal' se milyonluk Osmanlı ordularının en kalabalık gruplarını, koskoca, karmaşık bir ulusal kurtuluş savaşını yönetmiş, sivil, askerce sorumlularla yüklü koskoca bir serüven geçirmiş bir adam olarak Mars'ın ne büyük bir felaket potansiyeliyle gelebileceğini daha iyi biliyordu. Hele, faşizmin genişleyiş, yayılış yolu üzerinde Türkiye'nin bulunuşu, paşayı çileden çıkarıyordu. İşte, 1935 yazı, Atatürk'ü böyle bir karadüşün ufuklarıyla çevirmiş bulunduğu bir sırada, kadın gazeteci Gladys Baker, ona şöyle bir soru yöneltmişti:

«Yakın bir gelecekte savaş olasılığı olduğunu sanıyor musunuz?»

Paşa, ona şu karşılığı verdi:

«Yakın gelecekte sözetmemeli, savaş tehlikesi bulunduğumuz zamanda vardır.» dedikten sonra, gazetecinin, Avrupa'da siyasal havanın daha gergin olup olmadığı sorusuna da şöyle karşılık verdi:

«Daha kötüdür, daha çok kötüdür. Savaşın ağırlığını göz önüne almayan kimi içtenliksiz önderler, saldırının araçları (Agent) olmuşlardır. Kontrolleri altındaki uluslara ulusçuluğu, geleneği yanlış bir biçimde göstererek, kötüye kullanarak aldatmışlardır. Bu bunalımlı saatlerde karışıklığı önlemek uğruna, kitlelerin kendilerinin karar vermeleri, sorum mevkiini yüksek karakterli, yüksek moralli,

vicdanlı insanların eline vermeleri zamanı gelmiştir. Bu, gecikmeden yapılmalıdır.»

Bu sözler, az zamanda batılı faşist savaş kışkırtıcılarının kulaklarına erişti. Doğuya doğru genişleme yolları arayan faşist liderlerden özellikle Mussolini, sonra, Türkiye'de ulusallaştırılan, bütün batılı kapitalistlerin ilişkisi bulunan dev ortaklıkların ekonomik mekanzimasına egemen olan güçlü siyasal örgütler, yollarını tıkamağa çalışan Atatürk'ü ortadan kaldırmağa karar verdiler. Bu, bütün Avrupa faşizminin işine gelirdi. Batının sermayesi büsbütün küçük Asya'dan sökülüp atılmadan o mavi gözlü adamı Türkiye'nin başından uzaklaştırmalıydı. Özellikle İsviçre bankalarında yatan defterlerin gizleri açığa çıkıp işlem görmeden önce bu iş olup bitmeliydi. Uluslararası bir örgüt durumundaki İsviçre casus örgütü bu işi üzerine aldı. Özellikle, kendilerine oyun etmiş olan Zehra'yı öldürdükten sonra, cinayet alanını Atatürk'ün içki sofrasına dek uzatmağa karar verdi. Türkiye'de tehlike'ye giren Avrupa sermayesinin elleri, faşizmin bombaları, silâhlarıyla güçlenerek doğuya doğru, Linzinger'in buyruğunda yola çıktı. Atatürk'ün, Türkiye sınırlarından dışarı atılmış eski kişisel düşmanlarının en güçlülerini arayıp kral Abdullah'ın bir İngiliz sömürgesi olan ülkesinde, Ürdün'de pusmuş buldu. Bunlar, Çerkes Ethem'le adamlarıydı. Onların Adana bölgesinde yaşayan kimi çerkeslerle ilişki kurmuş oldukları anlaşıldı. Güney sınırından kaçak olarak girip çıkan bu adamlar, Atatürk'ü öldürmek üzere biçilmiş kaftandı. Çerkes Ethem, şimdiye dek Atatürk'e yapmak istediği birçok suikast deneyiminde başarısızlığa uğradığı halde bir kez de faşizmin, Avrupa finans kapitalinin buyruğunda bu işe girişmeyi göze aldı. Amerikalıların, Mustafa Kemal'in öldürülmesinde hiç bir çıkarları olmadığından, hele, Zehra öldürüldükten sonra bu işi çok ciddiye aldıklarından, W. Jane aracılığıyla durumu biraz

da çapraşık yollardan Türk hükümetine bildirdiler. İş, yönetimleri altındaki Ürdün'e gelip dayanınca, İngilizler de yeni uyanmışlar gibi, İngiltere'nin Ankara büyük elçisi Sir Percy Lorrain aracılığıyla davrandılar. Büyük elçi, Türkiye içişleri bakanı Şükrü Kaya'ya kendi imzasıyla bir ihbar mektubu verdi. İngiliz büyük elçisi, yazıyı verdiğinde suikastilar, Türkiye sınırlarından içeri sızmışlardı bile. Bu da Percy Lorrain'in vermiş olduğu bilgiler arasındaydı. Çerkes Ethem'in suikast girişimi anlaşıldıktan sonra, bütün Türk gizli örgütleri davranmış, sınırlar, son kerte sıkı bir kontrol altına alınmıştı. Türkiye sınırlarının içinde de erkes adı altında gezen, yaşayan herkes, suikastla ilgili olmadığını kanıtlamak zorunda kalmıştı. Iişleri Bakanı Şükrü Kaya, onun müsteşarı Vehbi Emre, Emniyet Genel Bdr Şükrü Sökmensüer, bütün jandarma, polis örgütleri, batıdan, kapitalizmin finans kapital kaynaklarından, faşizm katranına boyanarak gelen suikast hortlağını kovalamaktaydılar.

En sonra, İsviçre bankalarında yatan milyarların öldürücü bir hortlak kılığında Türkiye'ye soktuğu  duyguları, Adana'da koskoca bir iiftlik işahibi olan eski Urfa kahramanı, eski jandarma komutanı Ali Saip Ursavaş'la yaşlı-ge birkaç Adanalı erkes yurttaşımız kılığında Türk polisinin eline geçti. Ali Saip Ursavaş, eski İstiklâl mahkemelerinin en tehlikeli adamı, Atatürk'ün kendisine en çok yeşil işik yaktığı pe kaz maiyet kişisinden biri, baş suikastçi adayı olarak ele geçince, herkes, bir tuhaf oldu. Ali Saip Ursavaş'ın dışındaki bütün bu cahil yurttaşlar, Milli Emniyetin korkunç sopa şöleni altında kıvama geldikten sonra, serin ekim günlerinden birinde Ankara Cezaevine gtrlp teker teker hücrelere konuldular. Ali Saip Ursavaş, Kulede barındırılan komnizlikten yargılı beş kişinin küçük koğuşunun karşısındaki daha küçük bir koğuşa hapsedildi. Ona soba, karyola filan

verildiyse de öbür suç ortağı sayılan cahil çerkes köylüler, kuru betonun üzerinde paltolarına sarınarak yatmak zorunda bırakıldılar. Hele, Atatürk'e suikast yapacağı bildirilen, Çerkes Ethem'in içten adamlarından olan uzun boylu, yakışıklı Yahya, salt yazlık ceketiyle betonun üzerinde uzanmaktaydı. Eğer kışın da böyle yatarsa, ilkyaza çıkacağı kuşkuluydu. Suikastçılar, Cezaevine yalnız gelmişlerdi. Birinci şubenin bütün kalburüstü komiserleri, gece sabahlara dek, komünistlerin koğuşunda oturuyor, gecelerin gittikçe artan soğğundan böylece korunuyor, birinci şubede birer araba sopa çektikleri genç siyasal yargılılarla, dama, dokuz taş oynayarak, çene çalarak görevlerini sürdürüyorlardı. (Bu satırların yazarı da bu durumun en yakın bir tanığıydı.) Türkiye'de yeni faşist suikast olasılığı dolayısıyla öyle sıkı bir insan avı yapılmıştı ki, mayıs ayı içinde mapusaneyi delip kaçmış olan on üç kişinin elebaşısı olup bir tek yakalanmamış kaçak olan Çerkes Nusret de Çanakkale Çerkesleri arasında bağ bekçiliği yaparken yakalanıp getirilmiş, arabalarca sopa yemişti.

Suikast tutukluları, son kerte sıkı önlemlerle öteki yargılılar, gardiyanlardan ayrı bir rejim içinde on beş gün, bir ay bunaltıldıktan sonra, durum gevşedi. Ali Saip küçük odasında sıkılmağa, kenef kokusu geliyor diye, her gün cezaevine gelip giden Cumhuriyet Başsavcısı Baha Arıkan'a yakınarak komünistlerin büyük odasına geçmenin yolunu buldu. Beş siyasal yargılı, onun çıktığı küçücük odaya sıkıştırılarak üstüste yatıp kalkmak zorunda bırakıldılar. Ali Saip, şimdi, siyasal yargılılarla sarmaş dolaştı. Gürül gürül yanan sobasının çevresinde çay demleyip içiyorlar, geceyarılarına dek çene çalıyorlardı. Ali Saip, mahkeme zamanı da geldiğinden gardiyanlarla sıkı ilişki kurmağa başlamıştı. Geveze adam, bunu koğuş arkadaşları olan komünistlere de söylemekten çekinmiyordu. Bunun nedeni de en sonr açığa çıkmıştı: Ali Saip, onlardan da yardım,

istiyordu. Onlar da ona yardım etmekten çekinmediler. Ali Saip'in suikast masalına inanmıyorlardı. Bunu bayağı bir gevezelikten ileri gelme bir işgüzarlık saymaktaydılar. Ali Saip, en sonra, Kozan'da Fransız işgal komutanlığı, sonra, Urfa'da Kuvayı Milliye komutanlığı zamanında öyle becerikli bir örgütçü olarak yetişmişti ki bu beceriğini Ankara Cezaevinde kaşla göz arasında göstermekte gecikmemişti. Gardiyanlar, aldıkları ufak paralarla işleri yoluna koymuşlar, tutukluların bütün tehlikeli noktalarda ağızbirliği edebilmelerini sağlamışlardı. Ali Saip bunları dahi, güvendiği siyasal koğuş arkadaşlarına söylemekten çekinmemişti.

Bütün Avrupa casus örgütleriyle hükümet katlarında çalkanıp duran cüce İsviçre faşistlerinin suikast düzenlemesi, kolektif bir ihbar sistemi, Türk polis, karşı casusluk örgütlerinin büyük çabası sonucu suya düşmüştü. Ali Saip Ursavaş, ipten güçlkle kurtuldu. Atatürk, onun eski karışık işlerine bakarak kuşklarını hiç bir zaman eksik etmediyse de kendi içten adamı olarak mahkemeye salverilmesine hiç sesini çıkarmadı. Ancak, Atatürk'e silah atacak olan genç, yakışıklı Yahya, on yıl yedi. Bu da asker kaçaklığıyla sınırdan zırt zırt geçip durmasından, kimi karanlık işlerinden dolayı idi. Sonra, kışı, ot bir minder üzerinde battaniyesiz, aç susuz, ateşsiz geçirerek hastalanmış, zatürrieden hastaneye kaldırılmış, orda da dendiğine göre bir iğne yapılarak dünyası değiştirilmişti. Ali Saip'le, öbür tutuklular cezaevini bırakıp giderlerken aylardır burada boşuna alıkonulmuş sanısını uyandırmışlardı. Mussolini'nin İsviçre casus örgütüne ödediği kiralık katil paralarının ağulu oku, Atatürk yerine yalnız, Yahya adlı yakışıklı bir Çerkes delikanlısına değmişti. Nereden nereye?

HATAY

Ulus, ortak amaca birlikte çalışarak yürürse kesinlikle başarır.

MUSTAFA KEMAL

21 ocak 1937 günü Kurun (Vakit) gazetesinin başyazarı Asım Us, göndereceği başyazı yerine gazetesine şöyle bir haber yolladı:

«Geç de olsa, kesinlikle başyazıyı getireceğim, yer ayırınız.»

Asım Us, belli saatlerde iş başına gelip yazılarını belli saatlerde yazıp gazeteye veren bir gazeteci idi. O gün gazetenin yazı işleri müdürü Niyazi Ahmet Banoğlu'ydü. Başyazarın, göreneceğini bozmasının önemli bir nedeni olduğunu anlamıştı. Başyazar, oldukça geç bir saatte geldi. Genç yazı işleri müdürü, patronda tuhaf bir coşkunluğun soluduğunu görerek dikkat kesildi. Başyazar, başyazıyı her zaman olduğu gibi masanın üstüne atmayarak onun eline tutuşturmuştu:

«Birinci sayfadan iyi göster, büyük harflerle başlık

koy, düzeltilmesine çok dikkat etsinler. Daha olmazsa kendin oku.»

Bunu da yeter görmeyerek uyarısını sürdürdü:

«Sakın yitmesin. Hemen dizdir.»

Yazdığı yazılara hiç de önem vermeyen alçakgönüllü Asım Us'un bu çirpinişi Niyazi Ahmet'in çok tuhafına gitti. O Asım Us ki kimi yazılarının altına imza dahi atmazdı. Düzelticinin yanlışlarını bile kendi yanılığı olarak benimseyip onların suçlanmasını önleyen başyazarın bugünkü yazısına bu önemi verışı nedendi?

Başyazı, şiddetli bir yazıydı. Hatay sorunundan dolayı Fransa'ya çatıyordu:

«Türk kamuoyu ,artık, Fransız devlet adamlarını Hatay sorununda karşısına almak yeteneğinden uzak görüyor. Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu baylar, Türk enerjisini değerlendirmekten uzak adamlardır. Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi, henüz Hatay sorununu konuşmağa başlamamıştır. Bunun nedeni ilk sanılara aykırı olarak Türk-Fransız tezleri arasında büyük bir ayrılık bulunmasındandır. Fransız başbakanı Blum'un Türkiye Dışişlerine sanki kişisel görüş olmak üzere bildirmiş olduğu, anlam ve amaç çıkarılması güç, avukatça yazısı da çok haklı olarak Türk kamuoyunu karamsarlığa, üzünlüğe, üzüntüye götürmüştür. Nasıl ki, Anadolu Ajansının dünkü bildirisi çok açık bir biçimde bu ruh ve duygu durumunu açığa vurmuştur. İşin doğrusu, Fransız başbakanınının 1921 antlaşmasından sözederken bir yandan sancağa özgü özel yönetim niteliklerini saydığı halde yine o antlaşma içerisinde sözü geçmiş olan Bayrak sorununa hiç değinmemiş, sonra, Suriye ile Lübnan'a bağımsızlık verildiği halde özdeş derecede hukuk durumunu taşıyan İskenderun ile yöresi için bir tür manda tasarlamaı, Paris görüşmelerine göre uzlaşma yolunda bir ilerleme değil, bütün bütüne tersine bir gerilemedir.

Bundan dolayı, Türk kamuoyu, artık, Fransız Devlet adamlarını Hatay sorununda, giderek iki devletin bütün dirimsel ve temel sorunlarında karşısına almak yeteneğinden uzak görürse bağışlanmak gerekir.

«Acaba Fransız devlet adamlarının bu işi böyle çıkarma sokmaktan amaçları ne olabilir? Doğrusunu söylemek gerekirse biz bunu anlıyoruz. Anladığımızın yorumu da şudur: Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu baylar yönetmekte oldukları büyük Fransız ulusunun nasıl yönetileceğini bilmedikleri gibi Hatay işiyle ulusal ilgi güden yeni Türkiye Cumhuriyetinin haklarını savunma ve gerektiğinde onları eldetme uğruna göstereceği eylemsel enerjiyi değerlendirmekten uzak bulunmaktadır.

«Bundan dolayı, sorunun çözümü olumsuz ibre yönündeysen, bunu salt Fransız devlet adamlarının akılsızlıklarında, anlayışsızlıklarında aramak pek doğaldır. Şu da var ki, bundan barışsever insanlığın beklemediği birtakım olaylar çıkarsa durumun sorumlunu yalnız Fransa'nın başında bulunan, ancak, yukarda da gösterdiğimiz gibi, karşıya alınmak yeteneğinden de uzak bulunan üç beş kişinin sırtına yüklemekten yarar, olumlu sonuç beklemek doğru değildir. Bizce, bu sorum, bu dalgın, uykuda Fransız devlet adamlarından çok Fransa'yı dünya barışı için değerli bir öge olarak bulundurmamak düşüncesinde olan, uluslararası barış dostluğu ile kendilerini göstermekte bulunan devletleri ilgilendirir. Onun için, biz, artık Fransız devlet adamlarına ünlemeye gerek görmüyoruz. Bundan sonra, Fransızların kendi çıkarları adına dostları, müttefikleri olan devletlerin doğruyu yakından görerek durumun gereğine göre davranmalarını istiyoruz.»

Kurun gazetesinin yöneticileriyle yazarları, bu başyazının, Atatürk'ün kaleminden çıktığını, süreceğini ancak ertesi gün öğrendiler. Dolmabahçe Sarayına çağrılan Hik-

met Münir, paşanın sofrasından bir kadeh de içki alarak ikinci başyazıyı getirdi. Bu başyazı, Zavallı Fransa başlığını taşıyordu:

«Bugün kendisine pek eğilimli bir dostunu daha yitirmek üzeredir. Paris'de Kedorseğ denilen bir yer vardır ki Fransa'nın Dışişleri Bakanlığı olarak tanınmıştır. Bu yer, acaba, Fransa ulusunun ve devletinin gerçek çıkarlarını, ileri görücü bir biçimde sezerek, yerinde direniş, yerinde supleks gösteren uzgören diplomatların çalıştığı yer midir? Yoksa, birtakım boş düşün ve formüllere sapanarak doğruyu dosyaların nazariyatına feda edecek kerte gaflet gösteren kısa görüşlü bürokratların toplandığı yer midir? Adı, yüzyılların anıları arasına karışan Kedorseğ'in yeşil masasında oturanlar, insan hakları bildirisini yayımlayan büyük Fransız devrimcilerinin, düşün, özgürlük aşkı ve ahlâk varisleri midir, yoksa Fransa'dan kovulan papazları, salt hasis çıkarları uğruna, ilerleme yolunda yükselen ülkelerde korumaya yeltenen ve onların zararlı, yıkıcı eylemlerini korumaya çalışan bagnaşlar mıdır? Kedorseğ, onur ve haysiyet uğruna dirimini hiçe saymaktan çekinmeyen Fransız ulusunun, dürüstlük ruhu ile çalışan ve bu ulusun dış siyasetini öylece yöneten evlatlarının büroları mıdır, yoksa, hukukça niteliği pek kuşkulu küçük bir borç uğruna öbür ulusların benliğine saldıran ve donanma gücü ile o ülkenin bir adasını işgal ettiren nobranlarla kabadayların yuvası mıdır?

«Özgürlükle bağımsızlık uğruna çırpınan Hatay Türklerine paralı Fransız askerlerinin yaptıkları zulümleri okurken bu ve bunun gibi daha birçok sorular usuma saldırdı. Bir yandan Fransızların dış siyaseti, öbür yandan uzağı görüş ile supleks, açık düşüncelilik, ilerleme, ulusların onurlarıyla haysiyeti. Ne karşıtlık! Kedorseğ'e bir ad vermek gerekirse: «gafletiyile, inadiyle, düşseverliği, cakacılığı ile Fransız ulusunun dirimsel çıkarlarını ayaklar altına

alan kuruluş» adına uygun olur. Genel savaşın yenenleri arasında, Avrupa karasında gücü en çok gibi görünen Fransa, bugün, on sekiz yıl sonra, Amerika da birlikte, ancak bütün dünyanın yardımıyla yenilmiş olduğunu gördüğü eski karşıtının oyuncağı olacak duruma düşmüş, uykuculuk ve düşseverliğinden dolayı eski müttefiği olan kuzey batısındaki komşusunu darılttıktan sonra ondan medet dilenmeğe başlamış, doğudaki komşusunun, bütün kendi cilvelerine bakmadan, sürekli aşağılamasıyla tezliliğine uğramıştır. Neden mi? Bu sorunun kocaman karşılığı Kedorseğ'dir. Zavallı Fransa, bugün kendisine pek eğilimli bir dostunu daha yitirmek üzeredir. Akılsızlığından dolayı ulusuna hıyanet koleksiyonu, zenginleşecek diye Kedorseğ hakkıyla sevinebilir.»

Üzerinde haklı olarak durduğumuz bir nokta adlı üçüncü başyazı şöyle diyordu:

«Bu sütunlarda sık sık sözünü ettiğimiz bir doğruyu bir kez daha yineleyelim: Fransa hükümetini güç duruma sokmak, Türkiye cumhuriyetinin hiç bir zaman anağından geçmez. Siyasetimizde şimdiye dek böyle bir sarıya yer verecek hiç bir iz yoktur. Ancak, bilinmek gerekir ki, Türkiye bu amaç üzerinde yürürken yalnız, Fransanın hatırı için değil, aynı zamanda hatırlarına çok saygı duyduğu başka devlet ve ulusların dostluklarına da büyük değer verdiğinden siyasetini saptamıştır. Bu doğru, Fransa'ca anlaşılmıyorsa bunu kendisine dost devletler açıkça anlatmalıdır. Böyle yapılmayacak olursa, artık, bu o demektir ki, dost tanıdığımız ve dostluklarına değer verdiğimiz o devletler Türk onur ve haysiyetine Türk benliğine karşı Fransa'nın umursamaz bir tutum ve meslek takınmasında sakınca görmüyorlar. Öyleyse, biz de gerek Fransa gerek Fransa siyasetini aydınlatmaya her nedense yanaşmayan o devletlere Türkiye Cumhuriyetinin kendi onur ve haysiyetini, kendi hak ve çıkarını koruma-

nın yolunu bildiğini söylemek isteriz. Ancak, işin bu biçime dökülmesi Türkiye'yi hiç de istemediği bir siyaset alanına götüreceği gibi ve bunun etkileri başka yanlara dokunabileceği kaygusudur ki bizi en büyük çekingenlikle davranmağa götürmektedir. Bundan dolayı, işi bu kerteğe getirmemek uğruna dostlarımızın kendilerine düşen ödevi yapmaları pek gerekli olduğu kanısındayız. Biz, dostluğa yakışan ve gerektiğince saygıda, hak ve çıkarlara en son saygıda kusur etmiyoruz. Ancak, Türkiye Cumhuriyetine eski Osmanlı İmparatorluğunun bir uzantısı gözü ile bakılarak ona karşı soysuz bir politika izlendiği, şimdi bile bu sevdada yaşayan diplomatların siyasette egemen olduklarını görürsek bunun salt isabetsiz değil, aynı zamanda tehlikeli bir iş olduğunu söylemekten de kendimizi alamayız.»

Atatürk'ün dördüncü başyazısı, günü biten bekleyiş adıyla çıktı:

«Başbakan İsmet İnönü on beş gün önce CHP Meclis Grubunda Hatay sorunu üzerinde konuşurken şöyle demişti:

«On beş gün bekleyiniz!

«Biz, bu sözü Cumhuriyet Hükümeti girişimlerinin umut verici bir ereğe erişmesi amacıyla, usal yollarda dinginlik, sabır ve ağırbaşlılık ile çalışmasına engel olabilecek genel bir Türk coşkunluğunu geçici olarak durdurmak uğruna bir devlet buyruğu olarak düşündük. Türk ulusu güvendiği büyüklerinin ve devletinin her buyruğunu yüksek güvenle karşılar, nitekim, on beş gün bitmiş, on altıncı güne girmiş bulunuyoruz. Yine bekliyoruz. Neyi? Türkiye Cumhuriyeti adına bütün Türk ulusuna on beş gün bekleme salıklayan büyük devlet adamımız İsmet İnönü'nün yeni sözlerini Türk ulusu bugünden sonraki davranışlarını yine o sesin vereceği buyruğa uyduracaktır. Gerçi Cenevre'de Hatay sorunu üzerinde yapılagelmekte

olan görüşmelerin, tartışmaların varabileceği sonuçlar, artık öteden beri doğru üzerinde duran Türkiye görüşleriyle zaten doğruları görebilecekleri sanılan büyük devletlerin geniş ve derin görüşlerinin büyük ölçüde yaklaştığını göstermektedir. Ne yazık ki, buna karşın halâ biz Türkler kendimizi ikircikten kurtarıp kolaylıkla görülebilecek açık ve olumlu alana geçemiyoruz. Bunun nedenini, biz Türkler değil, bizi, Türkleri yüzyıllardan beri aldatagelmekte olan bir eski siyasetin Türkiye Cumhuriyeti devleti üzerinde tazeleniriler, tavlandırılarak yürütülebileceği inancında şimdi bile diretenlere sormalıdır. Örneğin, böyle kafalı bir adama örnek mi istersiniz? İşte, Klod Farer! Yine Fransız olan akıllı bir yazar bu zavallının bu kerte akademik bir cahil olabildiğini şaşarak anlatmadı mı? Bu Klod Farer, bizim, bütün Türk basın dünyasının yakından tanıdığı İzmit'te Atatürk'le karşı karşıya geldiğinde bayılarak onun dizlerine çökmüş ve kendisini kolonya serpererek ayıltan Atatürk'e baygınlığın nedenini de şöyle açıklamıştı:

«Size ve Türklüğe karşı yapmak üzere bana verilen görevin ne haince ne cahilce olduğunu sizinle karşı karşıya gelir gelmez düşünmek ve bunu düşünmekten doğan pişmanlık beni sizin ayaklarınızın dibinde bayılttı.»

«Bu, geçmiş bir olaydır. Ancak, tarihsel bir doğrudur. Yaşamakta olan Klod Farer'in henüz anısı yerinde ise, kuşkusuz, bunu en güzel kendisi saklamıştır. O hikâyenin açıklanmasını biz de ona bırakıyoruz. Biz, Fransız dostluğu için böyle bunakların sözleri ve bunların zavallı kafasına uyanların girişim ve çalışması ile gerçek bir sonuca varılabileceğini asla düşünmedik. Sürekli önem vermek istediğimiz nokta, yüksek Fransız ulusu içinde Fransa'nın mondial çıkarlarının, özellikle doğudaki durumunun güvence etkenlerini değerlendirebilecek usul ve uzağı gören insanların bulunabileceğidir. Biraz da bu dünya ortak yaşayışı,

dünya sakinlerinden herhangi varlığın kendi başına, başını kullanmaksızın bozmak yürekliliğini gösteremeyeceğini pek iyi bildiğimizdendir. Şimdi, ne olmuştur? Ne oluyor? Ve ne olacaktır? Buna değgin henüz hiç bir şey bilmiyoruz. Hiç bir şey! Ve bu sorularımızın karşılıklarını ne Fransız basınından, ajanslarından ve ne de dünya basın ve ajanslarından aldığımız haber ile doyuramayız. Bağışlanmalıyız. Şundan ki, bu tür haber ve olaylarla öyle çok aldatıldık ki, içimizden ey evren bize bir şey öğretmektense hiç bir şey söylememeniz yeğdir. Sizin sözlerinize inmiş gafletinden korkuyoruz demek gereğini duyarız. İşte, bu nedendir ki, Türkiye Cumhuriyeti devletine ve onun hükümetine ünlüyoruz:

«On altıncı gündeyiz. Durum nedir? Bizi, Türk ulusunu yeniden aydınlatınız!»

Atatürk, Asım Us'un paravanası arkasında beşinci başyazısını yazarak Fransızlara yaman bir gözdağı vermeğe çalıştı:

Dün «günü biten bekleyiş» başlığı altında yazdığımız yazılar ulusça okunmuştur. Bugün, orada sözünü ettiğimiz sayılı günlerin on yedincisini yaşıyoruz. Yine, bu nedenle, bu yazılarımızın üstüne de «hâlâ bekleyiş!» başlığını koyuyoruz. Bunda haksız olmadığımızı şu günlerde dünya kamuoyunca anlaşılacak doğrular gösterecektir. Biz, bu satırları yazarken kuşku edilmemelidir ki, Cenevre'de geçmekte olan görüşmelerle tartışmaları, bundan da öte Ankara'nın Hatay sorunu üzerinde bütün ciddiyetiyle durum, düşünce ve kararını anlamamış ve sezmemiş değiliz. Cenevre'de Fransız delege kurulu ile karşı karşıya bulunan Türk delege kurulunun bütün devletler yüksek temsilcileriyle çevrelenmiş oldukları halde, hâlâ güç dakikalarla karşılaştıklarını ve gerçekte temelsiz olan bu engelleri yıkmak uğruna kafa ve soluk tükettiklerini seziyoruz. Yoksa, iş daha çok zaman önce aydınlatılır ve kuşkusuz, dünya

bundan çok büyük erinç duyardı. Dünkü yazımızda Cumhuriyet hükümetinden verilmesini dilediğimiz açıklama ve aydınlatmanın da bu dakikaya dek gecikmesinin anlamını burada aramak gerektir. Ne demek? Fransa ile Türkiye arasında on beş yıl öncesinden başlayıp bugüne dek sür-tünme halinde süregelen ve son birkaç gün içinde büyük dostlarımızın usal bir çözüm biçimine sokmak uğruna harcadıkları çabalar sayesinde bir anlaşma yoluna girer gibi görünen, ancak, bütün Fransız basınınca Türk-Fransız dostluğunun bir gösterisi olmak üzere açıklanmak istenilen Hatay sorununa ilişkin son anlaşma biçimini hâlâ bir-takım yorumlanması güç diplomatik formüllerle suya düşürmeye çalışan sinsi mi var? Biz, bu yazıyı yazarken durmadan zihnimizi çelen soru budur. Ancak, bu sorunun karşılığını bulmaya yarar hiç bir kesin bilgiye sahip bulunmuyoruz. Ancak, Fransızlar, Türklere çok elverişli davrandıklarını dünya kamuoyuna gösterir görünürken çok önemli ve temelli olduğu halde ayrıntıya ilişkin ufacık bir sorun sanısını uyandıran bir noktayı kolaylıkla benimsetilebileceği sanılan bir formülle Türkleri ve onun dostlarını aldatabiliriz sanısına düşerlerse işte o vakit Fransız delegeleri bir kez daha gülünç, salt gülünç değil, biraz da acınacak duruma düşerler. Fransa ile bütün dünya şu doğruyu bilmekte gecikmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti aldatılır bir varlık değildir. Onu aldatabilirim sanısında bulunanların, işte, asıl onların kendileri için yerine konması çok güç olacak kertede aldanmış olduklarına ve olacaklarına kuşku edilmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti, çok haklı olduğu Hatay davasını ortaya atarken bunun bütün sonuçlarını düşünmemiş olduğunu kim ileri sürebilir? Dava, uluslararası olmuştur. Davasında haklı olan Türkiye'dir. Artık, dinlenilecek sözün kimin ağzından çıktığına çok dikkat etmelidir. Türk'ün sözü, Türk'ün haklı ve yerinde sözü Türk'ün kendisidir. Ona uymamak, onu tanı-

mamak, onu hiçe saymak, buna yüreklilik gösterenlerin düşünmedikleri sonuçla karşılaşacaklarından asla kuşku lanmamalıdır. İşte, bizim bu kez de söyleyebildiğimiz budur.»

1936 da Hatay işinin çözümlenmesi günü gelip çattınca, Atatürk Büyük Millet Meclisinin açılış nutkunda bunu bütün dünyaya bildirdi. Fransızlarla aramızda askıda bulunan bu işin çözümlenme zamanı geldiği üzerinde önemle durdu.

«Hatay, bağımsızlığına kavuşacaktır. Bu ereğe varmak uğruna ne gerekse her şeyi yapmağa Türk ulusu karar vermiştir. Giderek, Fransızlarla bir savaş pahaşına bile olsa... Hatay, bağımsızlığına kavuşur kavuşmaz bağımsız bir Cumhuriyet olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti modeli üzerine kurulmuş küçük bir devlet, Türkiye, bu küçük Cumhuriyeti, asla kendine katmayacaktır. Tersine, ona her bakımdan yardımcı olacaktır. Hatay'da yurttaşlardan vergi hemen hiç alınmayacak, gençler askere çağrılmayacak, İskenderun serbest bir liman havası taşıyacaktır. Hatay'da otellerle benzeri öbür kuruluşlar, salt turizm düşüncesiyle çalışacak, orda yerli otoriteler, yabancılara en son kolaylığı gösterecek, kısacası, Hatay toprakları, yabancılar için bir cennet parçası durumuna getirilecektir. Böylece, erişmek istediğimiz amaç şudur: Hatay'da yaşam, öbür komşu devletlere göre kıskanılacak bir duruma getirilince görülecektir ki, vergiden güçsüz düşmüş, askerlik yükümünden usanan komşu Arap ülkeler halkı, Türklerin eline geçen Hatay gibi olmak uğruna can atacaktardır. Bu, bizi istemelerini, sevmelerini sağlayacaktır.

«Böylece davranmanın başka bir anlatımı da Hatay Cumhuriyetinin her türlü uluslararası topluluklarda Türkiye'ye her zaman bir oy daha çok sağlaması olacaktır.»

O güne dek İstanbul'da çalışan «Antakya-İskenderun sosyal yardım derneği», «Hatay egemenlik» derneği olu-

verdi. Atatürk, yeni derneğe, Türk-Suriye sınırı üzerindeki Dört Yol kasabasında bir şube açmasını buyurdu. Bu şube çalışmaya başlayınca Fransa, törensiz Fransız ağızıyla Türk hükümetine şöyle bir yakınıştta bulunuldu:

«Sınır üzerinde bir mebusunuzca bize karşı kışkırtıcılık yapıldığını işitiyoruz. Bu durum dostluğumuza aykırıdır.»

Fransızların yakındıkları bu mebus-Tayfur Sökmensüer'di. Onu özel olarak Atatürk mebus yapmış, bu savaşta kullanmak üzere hazırlamıştı. Atatürk, 1918 de yapılan bırakışmadan beri Hatay davasını kendine mal etmişti. Hatay davasıyla daha yakından uğraşın diye Sökmensüer'i daha 1923 yılında Antalya'dan mebus çıkarmıştı. Bu seçim, o zaman birçok kişinin tuhafına gitmişti. Hataylı olan bu adamın Antalya'dan mebus çıkarılmasının ne anlamı vardı? Antalya'dan mebus çıkarılacağına daha yakın bir vilâyetten, örneğin, Gaziantep'ten çıkarılamaz mıydı? Bu soru karşısında kalan Atatürk, onlara şu yanıtı vermişti:

«Üzülmeğin, iş basittir. (L) nin yerine (K) yi koymak zamanı yaklaşmıştır.»

Tayfur Sökmensüer'in bağımsız mebus seçilişine de anlam veremeyenler vardı. Bunlar şöyle diyorlardı:

«Ulusal Savaşın başından beri Halk Partisinin içinde çalışmış bir kişi neden bu partiden değil de yansızmış gibi bağımsız mebus yapmıştı?»

Atatürk, buna şöyle bir yanıt vermişti:

«Bunun da bir nedeni var, elbette.»

Çevresindekilerin uykuları sırasında paşa, durmadan Hatay işiyle uğraşmıştı.

Tayfur Sökmensüer de, ancak, Hatay Davası bir kez daha su yüzüne çıkınca neden bağımsız mebus olduğunu anladı. Fransız hükümeti, Sökmensüer'in sınırdaki kışkırtmalarından yakındığında Atatürk ona şu yanıtı verdi:

«Sınırdaki çalıştığı söylenen mebus, bağımsızdır. Kanun-

Varımıza göre, bağımsız mebus istediği yerde dilediği gibi davranabilir. Biz buna karışamayız.»

Tayfur Sökmensüer, 1921 de Atatürk'le ilk kez karşılaşmıştı. Paşa, onu davası uğruna kulanma kararını daha o gün vermişti. Paşa, onun kulaklarında şimdi bile çın çın öten şu sözleri söylemişti:

«Hatay, temelde Ulusal Ant sınırları içindedir. Bundan dolayı, orada yapmakta olduğumuz silâhlı savaşı adım adım izlemekteyiz. Bu kez temelli kurtaramazsak da, hi, orası için Fransızlardan ayrıcalıklı ve özerk bir yönetim sağlayabiliriz. Gider, çalışırsınız.»

Paşanın Hatay işi uğruna savaşa gider gibi yaparak özel treniyle güneye doğru yollanmasından aradan bir yıl geçmişti. Bir akşam, Çankaya'da yine savaş üstüne konuşuluyordu. Bu, Avrupa'da patlamak üzere olan yeni bir dünya savaşı üstüneydi. Atatürk, bu konu üstüne uzun uzadıya düşüncelerini söyledikten sonra, birdenbire Hatay'ı andı, şöyle dedi:

«Benim o gece Hatay üzerine hareketimi, bütün dünya, savaş için sanıyordu. Ben de temelde özellikle bu havanın esmesini istemiştim. Ancak, asıl amacım başkaydı.»

Bu sırada, artık her zaman yanında bulunmağa başlamış olan Ali Fuat Paşaya dönerek şöyle konuştu:

«Evet, onun en doğru nedeninin ne olduğunu paşa çok iyi bilir.»

Hatay sorunu 1936 yılının sonlarına doğru patlak vermişti. Sonradan Hatay dediğimiz eski İskenderun, Antakta yöresine bir bütün olarak Sancak deniyordu. Sancak, 1921 yılında Türk-Fransız antlaşması sonucunda özerk olarak Fransız mandasına bırakılmıştı. Türkiye'nin gözü, bu eski vilayetinin üzerindeydi. Buranın yazgısı ancak Türkiye-Fransa ikilisiyle sözkonusu edilmek gerekirken 1936 yılının sonlarında Fransa, tek başına Suriye'yi karşısına alıp onunla bir antlaşma yapmış, Hatay'ı olduğu gibi sömür-

gesi olan bu devlete armağan etmişti. Bu oldubitti, Türkiye’de olduğu gibi baştanbaşa Türk olan Hatay yöresinin insanlarınca da şiddetle protesto edildi. Gerek Hataylılar gerekse egemen Türkiye bu oldubittiyi hiçbir zaman benimsemeyeceklerini seslerini yükselterek dünyaya bildirdiler. Fransızlar, elçabukluğuyla oldubittiye getirdikleri Hatay işini perçinleme yoluna girdiler: Bütün Suriye’de seçime gittiler. Suriye’nin bir vilâyeti olarak benimsetmek istedikleri Hatay’a başvurup Suriye Meclisine mebus seçmelerini bildirdiler. Hataylılar, bunu şiddetle istelediler. Seçime de katılmadılar. Fransız sömürge yönetimi, bu durumu ayaklanış saydı, yer yer Türklerin üzerine ateş açtırmaktan geri durmadı. Bu sırada Hatay ulusçuları arasında şehit olanlar oldu. Türk hükümeti, beri yandan hemen davranarak, hiç olmazsa 1921 yılında Fransızlarla yapmış olduğumuz antlaşmanın geçerli sayılması uğruna direndi. Böylece, Hatay’ın özerkliğini kurtarmağa çalışıyordu. Türkiye, diplomatik yollarla, ilk atılımında bunu kurtarmağa çalışırken Suriye de Hatay’ı elden kaçırmamak uğruna bütün gücünü harcamağa başladı. Fransa, Hatay Lokmasını Suriye’nin ağızına atmakla onun sevgisini kazanıyor, sömürge yönetiminin işini kolaylaştırmağa çalışıyordu. Bu sıralarda Suriye işini sağlama bağlamak uğruna Fransa’da bulunan Suriye başbakanı Cemil Mardam, dönüşte İstanbul’dan geçerken Türk gazetecilerine demeç verdi. Bunda şöyle diyordu:

«Biz, Fransa ile bu sorunu çözümledik. Size ne oluyor? Sancak artık Suriye’nin bir parçasıdır.»

İşin bu rengi alışı, iç hastalığıyla boğuşarak yavaş yavaş ayakta bir hayalet gibi gezmeğe başlayan Atatürk’ü davrandırdı. Bu eski çibanın vaktiyle deşilmeyerek bu tehlikeli duruma getirilişinde elbette sorumlu olanlar vardı. Paşa, bununla hükümetin gerektiğince ilgilenmediği kanısındaydı. İsmet Paşanın es geçtiği bu iş, birdenbire dev

gibi onun hasta omuzlarına çöküvermişti. Evet, yeryüzü insanlık tarihinin son sayfalarında şimdi bile altınla yazılmış yazılar gibi parlayan prestijini son sözcüğüne dek kul lanarak bu batmış gibi görünen davâyı kurtarmağa çalışacaktı. Hemen genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ın da içinde bulunduğu yüksek asker şurasını topladı. Buna başkanlık etti. Hatay üstüne konuşulması gereken her şey konuşuldu. Böylece, Hatay işine eylemce el konuyordu. Albay Şükrü Kanatlı Hatay sınırı üzerindeki Payas tümeninin başına getirildi. Bu sırada İngiliz kralı beşinci George öldü. Başbakan İsmet İnönü, kralın cenaze töreninde bulunmak üzere Londra'ya gitti. Başbakan, dönüşte Paris'e uğrayarak Fransız devlet adamlarıyla Sancak işini konuştuysa da bir sonuç alamayarak yurda dönmek zorunda kaldı. Fransa ile yapılan diplomatik görüşmeler hiçbir başarı sağlamayınca Türk kamuoyu, Türk hükümetinin ötesinde bir çözüm seçeneği aramağa başladı. O zaman, Atatürk, mareşal üniforması içindeki dalyan gibi gövdesiyle ışıklı bir heykel gibi Hatay ufuklarında görünür oldu. Türk kamuoyu en son çözümü bu ışıklı heykelde bulmağa başlamıştı. Kamuoyunun bu tek seçeneğine Atatürk de tek çözüm şansı olarak umut bağlamıştı. Onun efsaneleşen varlığını bütün tehlikeleri göze alarak ortaya atma kararını öğrenen Türk ulusu bir kez daha kahramanlar kültürünün mistik dumanları arasına daldı. Davanın bayrağı gibi dikilen Atatürk, bir kez daha diplomatik alanda ulusların son romantik duygularını sömürmek üzere Cemiyeti Akvam'a gidilmesini salıkladı. Suriye sınırlarında bir asker gücü olarak boy gösterirken öbür yandan da bunu diplomatça güçlendirmek sorunu vardı. Türk süngüsünün parıltılarına zeytin dallarıyla barış süsleri eklemek bir us gereği idi. Türkiye'nin başvurusuyla Cemiyeti Akvam, 1936 yılının aralık ayında toplandı. Uluslar Derneği, bu işe hemen bir çözüm bulmaktan kaçınarak işi

sallantıda bırakmak uğruna bir karara vardı: Türkiye ile Fransa, bu karara göre, 1937 ocak ayına dek görüşecekler, bir çözüm aramağa çalışacaklardı. Bu arada, Hatay'a bir karma kurul gönderilecek, bu, geçecek bir yıl içinde ora halkının duygularını, düşüncelerini yakından saptamağa çalışacaktı. Ancak, Fransa, Türk hükümetinin şimdiye dek bu işte kaygusuz davranışından yüreklilik alarak işi gevşek tutuyor, önemsemez görünüyordu. Fransız hükümet adamları, Sancak oldubittisini tarihe geçmiş bir sayfa olarak benimsediğinden, Paris'teki Türk Fransız görüşmeleri bir adım ilerlemiyordu. Bu yüzden, görüşmeler sonuçsuz kaldı. Şimdi, bütün umut, Cemiyeti Akvam gözlemci kurulunun getireceği yansız gözlemlere bağlanmıştı. Bu gözlemciler, gerçekten de yansız incelemeleri sonucunda ortaya Türkiye tezine gülümseyen bir yapıt çıkardılar. Bu gözlem raporuna göre, Hatay'ın yüzde sekseninden çoğu Türktü. Bu halk, aylardır süren sömürgeci zulmünden ağlamaklı bir durumdaydı. Bu Türk çoğunluğu, hiçbir biçimde Suriye ile birleşmek istemiyordu. Ne yazık ki, bu yansız gözlemciler kurulunun getirdiği rapor, Fransa'nın etkisinde kalan Cemiyeti Akvam'ın çatısı altında hiçbir güler yüz bulamadı. Bir kez daha umutlar suya düştü. Bunun üzerine Türk gazeteleri, kamuoyunun öfkeli ruhunu yansıtarak Fransa ile Suriye'ye ateş püsküren yazılar yazmağa başladı. Öbür yandan Fransız, Suriye gazeteleri de haklı olduklarını dünyaya bildirmek uğruna yapmadık canbazlık bırakmıyorlardı. Hele, Suriye Meclisinde Türkiye'ye uluorta dil uzatılıyordu. Fransız oyunu, birbirine kardeş bu iki ulusu birbirine düşman etmişti. Bu sırada dışişleri bakanımız Tefvik Rüştü Aras, bomboş ellerinden karamsarlık damlayarak Ankara'ya döndü. Bu günlerde Fransa'dan delege olarak gelen diplomat Ponsat'ın ellerinde de yapay çiçeklere benzeyen boş öneriler vardı. Bunlar, biraz daha beklememizi salıyordu. Ponsot'nun biraz daha bekleme

salığını ele alan hükümet, geceyarılarına dek süren bir toplantı yaptı. Ne yazık ki, uzun, umutsuz konuşmalardan sonra, onlar da Ponsot'nun getirdiği salığa uyar gibi beklemekten başka çözüm olmadığı kanısına vardılar. Hükümet adamlarının bu son umutsuz toplantısından son kerte kaygılanan Atatürk, işin kahramanlık dastanlarına kaldığını anlayarak ara sıra Mussolini'ye karşı giymeğe imrendiği eski arslan postunu sırtına geçirmişti. 5/6/1937 gecesi, sabaha doğru ilerlerken bir yıldırım kararıyla çevresini yanına alarak özel trenine binmiş, güney yönüne yola çıkmıştı. Paşanın yaptığı korkunç bir blöftü. Hatay'a girecek Türk ordusunun başında bulunmağa gittiği kanısı yaygındı. İşte, o, ne yapacaksa salt bu kanı ile yapacaktı. Durum o kerte sıkışık ki, bu büyük kumarı oynamak zorundaydı. Paşanın çevresinin düşündüğüne göre bu tehlikeli bir blöftü. Ancak, Paşa, bunu yaşayışı boyunca belki bir kez oynayacaktı. Bu yüzden de Fransa'nın bunu yutacağına Paşanın kendisi iyice inanıyordu. Batıda başı belada bulunan Fransa, Hitler'in blöflerini sırasıyla yutmağa hazırlanırken böyle kıyıda kalmış bilmem kaçınıcı derecedeki bir noktayı sözkonusu eden blöfü haydi haydi yutacaktı. Paşa Park otelden kalkıp Haydarpaşa'da özel trenine binerken batıda oluşmakta olan bütün olasılıkları şimşek hızıyla düşünüp taşınmış, iyi sonucu görmekte gecikmemişti. Alman faşizmi, İtalyan Sezarının tutkularıyla elele Avrupa'yı yutmağa hazırlanırken, Fransa, bir pire için Türkiye gibi bir dostluk çekirdeği taşıyan gerçeği kulak arkasına atmayacaktı.

Atatürk, özel trenine binerken yaptığı kocaman blöfü, Anadolu ajansına kendi direktifiyle şu bildiriye vermişti:

«Cumhurbaşkanı Atatürk, 5 ocakta İstanbul'dan ayrılmağa ve (şimdilik) Konya'ya gitmeğe karar vermiştir. Paşa hazretleri, bu gece saat üçte Haydarpaşa İstasyonundan özel trenleriyle Konya'ya yollanmışlardır.»

Atatürk, İstanbul'dan ayrıldığı sırada Ankara'daki baş-

bakan İsmet İnönü ile Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ı, dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, daha birçok önemli devlet adamını görüşmek üzere Eskişehir'e çağır-
dı. O gün, paşanın başkanlığında toplanan bütün bu önemli kişiler, dört saat süreyle Hatay işini konuştular. Paşa, en son söz olarak bu Hatay işinin ancak savaşla çözümlenebileceğini söyledi. Bütün toplantıya katılanlar hemen hemen paşanın düşüncesindeydi: Bu iş, ancak güçle çözümlenebilirdi. Atatürk, Eskişehir'de ayağına çağırıldığı devlet adamlarıyla dört saat süren bir görüşme yaptı. Sonra, İstanbul'dan birlikte getirdiği çevresiyle Ulukışla yönünde yolunu sürdürdü. Ankara'dan görüşmek üzere Eskişehir'e gelen devlet adamları, yine oraya döndüler. Yalnız, Atatürk, Alaşehir'de ikinci ordu müfettişi İzzettin Çalışlar'ı da yanına alarak Konya'ya vardı. Orada yarım saat mola verdi.

Gerek Uluslar Derneğinde gerekse Türk diplomatlarının Paris'te yapmakta oldukları ikili görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca Atatürk, karnında bıçaklarını bileyip duran Sirozun bütün namussuzluğunu hiçe sayarak bu işi kendi üzerine almaya karar vermişti. İsmet Paşanın bu işte yan çizdiği yada bunu pek gevşek tuttuğu kanısındaydı. Batılılara onların anlayacağı dille ünlemeliydi. İsmet paşa ise bunu yapamamıştı. O, şimdi bile yumuşak diplomatça görüşmelerle işi kurtarmağa çalışıyor, bu da hasta başkanın sabrını tüketiyordu. Cumhurbaşkanı, kendi prestijini kullanarak bu işi çözümlenmeğe karar verince şimdiye dek pek çok kez söylediği bir sözü bir kez daha yinelemişti:

«Batılılara batılıların yöntemleri uygulanırsa o zaman usları başlarına gelir.»

Geceleyin yinelediği bu sözün arkasından hemen özel trenin hazırlanmasını buyurmuştu. Trenin Hatay sınırları yönünde Konya'ya doğru ilerlediği haberi, Fran-

sız gazeteleriyle birlikte hemen bütün Avrupa gazetelerinde bomba gibi patladı. Dediğini yapan bir lider olarak bilinen Paşanın böyle gürültülü bir geziye çıkışı hiç de blöf olmayabilirdi. Fransa-Türkiye savaşı olasılığı birdenbire ön plana gelmiş, Fransız devlet adamlarıyla kısa görüşlü diplomatları kendine getirmişti.

Ötede, bütün gerekli öğelerle birlikte geziye çıkmış olan paşa, yanındaki bakanlardan birine sordu:

«Konya valisi nasıl bir adamdır?»

«Güvenilir bir adamdır.»

Tren, Konya istasyonunda durdu. Paşayı karşılamağa gelmiş olan valiye, Paşa şu soruyu sordu:

«Vali bey, sizden kanunlarımıza aykırı bir şey istesem, bunu salt ben istedim diye yapar mıydınız?»

Vali, biraz ikirciklendikten sonra şöyle kekeledi:

«Vallahî, paşa hazretleri, malumu Aliniz, mevzuat, ancak elbetteki bendeniz...»

Bunun üzerine, paşa yanındaki bakanı (Şükrü Kaya):

«Hani güvenilir adamdı?» anlamında bir bakışla baktı.

Bu sırada yanbaşında dikilen ordu komutanına özdeş soruyu yöneltince o şu yanıtı verdi:

«Sen, yalnız emret, paşam, istediğin, devlete karşı bile olsa ikirciksiz yaparım.»

Paşanın yüzü güneş vurmuş gibi aydınlandı. O zaman, ordu komutanına üç gün içinde üç bin milis, üç bin de tam gereçli bir saldırı birliği hazırlamasını buyurdu. Sonra, bu birliğin sahip olması gereken nitelikleri de uzun uzadıya sayıp döktü.

Ordu komutanı Paşanın yanından ayrılınca İçişleri bakanı Şükrü Kaya, Paşaya şu soruyu yöneltti:

«Peki, Paşam, böyle bir askerce saldırı, sizin şahsen devlete karşı ayaklanmanız demek olmaz mı?»

«Evet, olur.»

«Peki, o zaman ne yapacağız?»

«İlkin Hatay'ı işgal ederiz. Sonra da Ankara'da devleti yeniden kurarız.

Sonra, Ulukışla'ya doğru hızla ilerleyen özel tren şaşırtıcı bir dönüş yaparak Niğde üzerinden Ankara'ya vardı. Eskişehir'deki konuşmalar, biraz da tartışmalı geçmiş, İsmet Paşa, Hatay'ın güç kullanılarak alınması düşüncesine karşı çıkmıştı. İsmet Paşa, Fransızlara karşı şiddet politikası güdülmesini yersiz buluyor, henüz bütün diplomatça çözümlerin bitmemiş olduğunda diretiyordu. Bu iş, barışçıl bir yolla çözümlenebilirdi. Atatürk'ten ayrıldıktan sonra ivedi Ankara'ya dönen başbakan, hemen diplomatik yoldan işi kurtarma çalışmasına girişti. Ona göre, Hatay davasının barışçıl yolda çözümlenmesi uğruna Uluslar Derneği'nde kesin önlemler alınmıştı. Bu yeni önlemler sonucunu beklemeliydi. Onun ileri sürdüğü bu son umut kapısıdır ki, Ulukışla yolunda Mars'ın tolgasını giymiş olarak güneye doğru öfkeyle ilerleyen Atatürk'ün Ankara'ya dönmesine yolaçmıştı.

Anadolu Ajansı, Paşanın Ankara'ya dönüşünü şöylece bildirdi:

«Güney Anadolu'da geziye çıkmış olan Atatürk, hükümetin çağrısı üzerine bugün saat 13.30 da Ankara'ya dönmüş, Çankaya köşkünde Bakanlar kuruluna başkanlık etmiştir.»

Orduyu Hatay üzerine yürütme çözümünün tek çözüm olduğuna inanan kamuoyu, dikkatle Atatürk'ün davranışlarını izliyordu. Hükümet de blöf yapalım derken herhangi bir sakatlık çıkmasın diye bütün dikkatiyle Hatay işinin üzerine eğilerek uluslar Derneği aracılığıyla Fransız hükümetini sıkıştırmağa başladı. Türk kamuoyu ise, mucizenin Atatürk'te olduğunu biliyor, bütün gözlerin ona dikmiş bekliyordu. Hükümet adamları, en başta, İsmet Paşa, Atatürk'ün öngördüğü çözüm biçimine yer verme-

mek uğruna bütün dikkatini harcıyordu. Gergin bir kamuoyu, sabırsız gibi görünmeyi usla yöneterek son kozunu bir tek silah patlatmadan oynamak isteyen yine de ne yapacağı pek bilinmeyen Atatürk'ü dinginleştirmek uğruna Halk Partisi Meclis grubu toplantıya çağrıldı. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras, Paris büyük elçimiz Suat Davaz'ın Fransız hükümetiyle görüşüğünü anlattı. Fransız başbakanı, Hatay sorununa kesin bir çözüm yolu bulmak üzere işe el atmağa karar vermişti. Türk-Fransız hükümetleri, bu işi kesin bir sonuca bağlayacak olan Uluslar Derneğinin toplantılarını üç gün geri bıraktırmışlardı. Türkiye'nin Fransa'ya karşı öne sürdüğü istem daha temelli bir proje biçiminde Fransa hükümetine gönderilecekti. Balkanlı dostlarımız, Sovyet Rusya, İngiltere bu soruna ilgi göstermekteydiler. Bu iş, öbür ülkelerde de yankılar yapılmaktaydı. Kısaca, her yanda Fransa ile Türkiye arasında patlak veren bu dikenli sorunun iyi, barışçıl bir sonuca bağlanması üstüne dilekler göze çarpıyordu. Dışişleri bakanı sözünü şöyle bitirdi:

«Henüz Fransa ile aramızdaki bu sorunun ne biçim bir çözüme varacağını anlamaya elverişli göze görünür bir imkan olmamakla birlikte, işi ciddi biçimde incelemek, lüvedilikle sonuca vardırmak uğruna Fransa'da bir eğilim vardır. Bundan dolayı, görüşmeleri dinginlikle beklemek uygun olur düşüncesindeyim.»

Tefik Rüşü Aras'tan sonra söz alan kimi mebuslar, coşkun konuşmalar yaptılar. Refik Şevket İnce, işin hukuk yönünün ele alarak, barışçıl bir çözüme varılması tezini savunduysa da diplomatça sözverişlere çokça bel bağlamamız gerektiğini de buna ekledi. Ondan sonra kürsüye çıkan başbakan, Dışişleri bakanının topladığı düşünceler üzerinde durarak onlara katıldığını söyledi. Uluslar Derneğinde Türkiye'nin oyunu almadan hiçbir karara varılamayacağı üzerinde durdu. Bütün istenen, Fransa ile

Türkiye Arasında bir çözüm yolunun bulunmasıydı. Sözü-
nün sonunu şöyle getirdi:

«Gerek partiden, gerek kamuoyundan sabırla, dingin-
likle, önümüzdeki on, onbeş günü izlemelerini, sonucu
güvenceyle beklemelerini dilerim.»

Başbakan, Cumhurbaşkanının bu iş uğruna harcadığı
çabalardan şükranla söz ettikten sonra, yine İstanbul'a dö-
nüp yarım kalan dinlenmesini sürdürebileceğini, hükü-
metin, durumu buna elverişli gördüğünü anlattı. Bunun
üzerine Cumhurbaşkanı, 10 ocak 1937 pazar günü, çev-
resiyle birlikte İstanbul'a yollandı. Paşa, ölümün yavaş ya-
vaş yuvalanmağa başladığı gövdesindeki rahatsızlığa mey-
dan okuyarak bütün dikkatini Hatay işinin üzerine topladı.
Geceli gündüzlü bununla uğraşmaktaydı. Bunun, artık,
salt kendi sorunu olduğu üstüne kendisinde oluşan
düşünce, gücünü artırarak ona egemen olmaktaydı. An-
cak, hükümet de bütün bütüne kendisini bu işe vermişti.
İsmet Paşa, Cumhurbaşkanının bir oldubittisinden duy-
duğu korkuyu da bir ur gibi içinde taşımaktaydı. Bakanlar
kurulu geceleri sabahlara dek toplantı yapıyor, en küçük
gelişmeler üstüne oluşan bilgileri hemen Dolmabahçe'ye
bildiriyordu.

Çankaya'da her akşamki sofraya bir kez daha kurulmuş-
tu. Paşa, perhizde bulunduğundan ara sıra çatalın ucu
ile mezelere dokunuyor, konuşuyor, daha çok düşün-
üyordu. Hatay işi ön plana geldiği günden beri Paşanın
kafasını çelen bir tek sorun oydu. Her fırsatta ona el atı-
yor, onu kurcalıyor, onu izlemekte olduğunu herkese gös-
termek istiyordu. Fransa'nın Suriye olaganüstü Komiseri
Pondo bugünlerde Ankara'da bulunuyor, paşanın bütün
kargaları da onu kovalıyordu. Onu şöyle can alacak bir
yerde kıştırıp Fransa'ya bir gözdağı vermeyi kuruyordu.
O akşam, kargaları Atatürk'e eylem saatinin geldiğini bil-
dirdi. Paşa, hemen yerinden fırladığı gibi adamlarıyla bir-

likte otomobillere doluşup kentin içine indi. Otomobiller, Ankara Palas'ın kapısında durdu. Atatürk'ün gelişi, bütün Ankara Palas otelini heyecana vermişti. Hele, Bu gelişin, Suriye'nin Fransız olağanüstü komiserinin eğlenmekte olduğu pavyonu amaçladığı anlaşılınca heyecan büsbütün artmıştı. Paşa ile takımına ivedilikle bir masa hazırlanmışsa da Pavyona inen Paşa, bir köşedeki bu masayı beğenmedi. Salonun ortasına uzun bir masa konulmasını buyurdu, Yıldırım hızıyla hazırlanan masanın başında dikilen Atatürk, oturmadan önce verdiği kararı uyguladı: içtiği şampanyadan yüzü kızarmış olan olağanüstü Suriye komiserini masasına çağırarak yanbaşına oturmadan önce ona Kılıç Ali'yi, Nuri Conker'i Diyarbakırlı Kâzım Paşayı Komiserle tanıştırdı. Sonra, kendisi oturarak ötekileri de oturttu.

Konuşun onuruna kadehler kalktıktan sonra, Paşa, Hatay işini açtı. Fransız hükümetinin gereksiz yere çıkardığı güçlüklerden dolayı duyduğu üzüntünün büyüklüğünü anlattı. Üzüntüsünü anlattıktan sonra, komiseri daha çok etkilemek üzere şu sözü söyledi:

«Hatay işi benim kişisel davamdır.»

Olağanüstü komiser, Paşanın büyüüne kapılmıştı. Olağanüstü bir kişi olarak gördüğü Paşanın karşısında rasgele konuşmanın da olanaksız olduğunu düşünüyordu. Paşa, biraz önce söylediği sözü şu sözlerle güçlendirmek istedi:

«Beni üzüyorsunuz. Korkuyorum ki, beni işi başka türlü çözmek zorunda bırakacaksınız.»

Atatürk, bunları yüksek sesle Türkçe söylüyordu. Diyarbakırlı Kâzım Paşa da bunları Fransızcaya çeviriyordu. Bütün salonu dolduran Türkler, bu sözlerle hem üzülmüş, hem de coşmuşlardı. Hele, Paşanın «beni üzüyorsunuz» sözü bir genci coşturdu. Ayağa fırlayan genç adam, yüksek, gür sesiyle şöyle haykırdı:

«Atatürk, üzülmeye, arkanda biz varız.»

Atatürk, başını sesin geldiği yana çevirdi. Bu coşkulu sözleri söyleyen gençle bakışları karşılaştı. Şimdi, salon-
da çıt çıkmıyordu. Herkesin gözleri Atatürk'e dikilmişti.
Genç adam, sakın Atatürk'ü kızdırmış olmasındı? Salon-
dakilerin çoğunluğu, böyle düşünüyordu. Paşa, genç ada-
ma, dikilmiş kaşlar, sertleşmiş bakışlar, heykelleşmiş,
dingin bir yüzle bakıyordu. Bunun kötüye varacağını dü-
şünen konuklar, paşanın genç adama şu yanıtı verdiğini
işitince şaşaladılar:

«Biliyorum, çocuğum! Onu bildiğimden dolaydır ki,
böyle konuşuyorum.»

Hatay davâsının yırtıcı bir biçimde sürdüğü, Sirozun
paşayı hızlı bir biçimde kemirdiği umutsuz günlerdeydi.
Paşanın kafasında, Hatay, bir onuncu senfoni, koca müzik
dehasıyla birlikte geçip gitmişti. İşte, Atatürk'ün korktuğu
da bundandı. Bu düşün, Hatay düşünün kendisiyle bir-
likte öbür yana gitmesinden korkuyordu. Bu konuda İs-
met Paşaya pek güvenmiyordu. Hele, şu son günlerde
İsmet Paşada bambaşka yeller eser gibiydi. Bunların kavak
yelleri olduğu belliydi. Siroz kendisini yedikçe, bu apaçık
göründükçe, çevresindeki otorite gevşiyor, bütün yöneti-
min iplerini demir ellerinde toplamış olan İsmet Paşa,
bir dağ görüntüsü gibi ufukta yükselmeğe başlıyordu. İş-
te, böyle umutsuz günlerden birinde uzun boyu, arslan
yapısı, güzel yüzüyle Ulusal Kurtuluş savaşı kahramanla-
rından Şükrü Kanatlı, paşanın karşısında bir umut gibi yük-
selerek şunları söyledi:

«Paşam, izin ver, Salt elimdeki gücümle, değil Hatay'ı
Süveyşe dek bütün kıyıyı sana teslim edeyim. Sonra, be-
ni ayaklanıcı diye as. Tek sen üzülme.»

Atatürk, Şükrü Kanatlı'nın bu yiğitçe sözlerinde ken-
disini avutan bütün güzel şeyleri bulmuştu. Şükrü Kanat-
lı çıkıp gittikten sonra, Paşa, şöyle dedi:

«Ektiklerimiz yemiş verdi. Artık, ölsün de gam ye-
mem!»

Atatürk, durmadan Fransız elçisini sıkıştırıyor, Hatay işinin doğru yola getirilmesi uğruna hükümeti üzerinde etki yapmasını istiyordu. Ne yazık ki, Fransız büyük elçisi de Paris'teki diplomatlar, hükümet adamları gibi direniyor, Türkiye'nin bu açık hakkını vermemek uğruna didinip duran patronlarını yumuşatacak hiçbir olumlu davranışta bulunmuyordu. Fransız büyük elçisi, bu günlerde Ankara'da bir oklu kirpi gibi dolaşıyordu. Onun bütün okları da hep Atatürk'e çevrilmiş gibiydi. Paşa, bu adamı, dikkatle izletiyor, bir punduna getirip onu herkesin içinde rezil etmek istiyordu. Kargaları, bir gün ona elverişli bir sahnenin hazır olduğunu bildirdiler. Fransız elçisi, Karpiç'te adamlarıyla yeyip içiyor, gününü gün ediyordu. Paşa, bunu öğrenir öğrenmez adamlarıyla Karpiç'e damladı. O boş, masalardan birine yerleşirken Fransız elçisinin benzi kül gibi oldu. Paşa, onu bir zamandan beri öyle sıkıştırıyordu ki, bayağı ondan korkmağa, onun varlığından büyük tedirginlik duymağa başlamıştı. Deminden beri, masasında küçük dağları ben yarattım dercesine kasılıp duran elçinin bir balon gibi söndüğü görüldü. Paşanın buraya kasıtlı geldiğini anlamıştı. Sonra, Paşanın yanında gelip bir sandalyeye yerleşmiş olan Küçük Ülkü'nün elinde de bir mantar tabancası vardı. Kızcağız, ikide bir bununla oynuyor, sağa sola nişan alarak eğleniyordu. Sonra, bu tabanca, Atatürk'ün manevi kızlarından (...) in elinde görüldü. Hemen karşısındaki masada oturan Atatürk'le yanındakilerin her davranışı, bir büyüteç altındaymış gibi, elçinin gözlerine abartmayla çarpıyordu. Atatürk de elçinin davranışlarını gözünün ucu ile izliyordu. İşte, bu sırada tabancanın, genç kızın eline geçişini izleyen elçinin yüzünün sapsarı kesildiğini ayırttı.

Mantar tabancasından elçinin korkması, paşayı neşeli bir sahne yaratmağa götürdü. Paşa, genç kıza:

«Tabancada mantar var mı?» dedi.

«Var.»

«Patlat öyle ise, tavana doğru.»

Genç kız, elindeki tabancayı Karpiç'in tavanına doğrultarak tetiği çekti. Tuhaf, bu büyük gürültü nerden çıkmıştı? Bir mantar tabancasından bunca gür ses çıkar mıydı? Bu, bayağı tabanca sesiydi. Gerçek bir tabancanın patladığı belliydi. Tabanca patlar patlamaz paşanın masasına yakın bir masa allak bullak oldu. Kırılan tabakların şangırtıları, sofrta takımlarının çıkardığı civcivli sesler işitildi. Masanın çevresindekiler, yerlerinden öyle bir korkuyla fırladılar ki, az kalsın masa devriliyordu. Tabancanın sesine koşan polisler salonu doldurdular. Atatürk'ten bir buyruk bekleyen polisler ondan şu sözü işittiler:

«Tabanca sığı, şunu tutuklayınız.»

Paşanın gösterdiği genç kız, kendi buyruğıyle tabancayı sıkmış olan manevi kızı (...) idi.

Genç kızın tavana sığıdığı tabanca, bir mantar tabancası değil, Atatürk'ün tabancasıydı. Paşa, Fransız elçisinin yüreğini hoplatmış, muradına ermişti.

Bu Atatürk'ün bulunduğu en son Cumhuriyet bayramı balosuydu. Balo, sonradan opera olarak değiştirilen Sergi evinde veriliyordu. Bu baloyu, paşanın barış yapıtı olan Balkan Antlaşması Genelkurmay Başkanlarından başka Romanya Başbakanı Tataresku, Türkiye Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorrain onurlandırıyorlardı. Burda Fransız büyük elçisi Ponso, özellikle paşanın göz hapsinde idi. Paşanın kafasında, altın bir burgu gibi dönüp duran Hatay dâvası yüzünden bu seçkin kişiler arasında en önemli yeri Ponso alıyordu. Hemen bütün bu saydığımız kişiler, ara sıra söyleşiye karışıyor, siyasetin tatlı sularında dolaşarak bir şeyler söylemeğe çalışıyorlardı. Ancak, karnından gelen düşmanca saldırılara aldırış etmeden burda bir amaçla bulunan, bu topluluğun ruhu olan tek adam, Atatürktü. Paşa, sırası

gelince Ponso'yu erek alıp Türkçe konuşmağa başladı. Paşanın bildiği Fransızca bir saldırı durumundaki bu konyaya yetmeyecek kerte azdı. Bundan dolayı, yanibaşında oturan Atina büyük elçimiz yazar Ruşen Eşref'e tercümanlık görevi verdi. Paşa, Ponso'nun gözlerine gözlerini dikerek madeni sesiyle 189 Fransız devrimiyle insan hakları bildirisinin dünyaya yayılmış anlamından sözetti. Bununun yeryüzü toplumlari üstüne yapmış olduğu olumlu, büyük etki üzerinde durdu. Türkiye üzerinde de bunun olumlu büyük etkisi olmuştu. Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti, Fransız burjuva devriminin yavrularından biriydi. Bu Devletin düşün babaları hep Fransız büyük devrimini doğurmuş olan büyük düşün babalarıydı. Paşa, Türkiye'nin de o devrimden esinlenerek büyük bir devrim gerçekleştirdiğini uzun uzun anlattıktan sonra, sözlerini şöyle sürdürdü:

«Ekselans, bütün bunlardan dolayı, ben, sizin ulusunuz, sayın Fransız ulusunun öteden beri övgücüsüyümdür. Ona karşı duygum, dostçadır. Onun ordusunun kahramanca dövüştüğünü, göz kırpmadan ölüme saldıran atlılarının yiğitliğini Çanakkale'de görmüşümdür. Pek beğenmişimdir. Öyle ki, sırası gelince o şövalöresk davranışın bir karşılığını da bizim atlı güçlerimizin kahraman komutanı Esat Beye (Sadrazam Ahmet İzzet Paşanın kardeşi) ve kahraman askerlerine özdeşçe yineletmişimdir. Demek istiyorum ki, sayın ulusunuzun ve onurlu ordunuzun değerli, güçlü niteliklerini değerlendirile, övgüyle bilirim. Bu bilinçle ona ben dostluk elimi uzatmak istiyorum. O da benim dostluğumun değeri olduğunu bilmelidir. Bana özdeş önemle karşılık vermelidir. Bakınız, benim kendi dostluğumun yanında, bütün şu çevremde gördüğünüz şanlı, seçkin kişilerin temsil ettikleri onurlu güçlerin, erkli ve çok büyük dostluğu var. Bunun önemini devletinizin anlamaması ve benim istemimi itelemesi olasılığını düşün-

müyorum. Ben, toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almadan edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden ulusuma söz verdim: Hatay'ı alacağım. Ulusum, benim dediğime inanır. Sözümü, yerine getirmezsem, onun karşısına çıkamam. Yerimde kalamam. Ben, şimdiye dek yenilmedim, yenilmem, yenilsem bir dakika yaşayamam.

«Bunu bilerek ve sözümü kesinlikle yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve güçlendiriniz, ekselans ambasadör!»

Paşa, böyle dedikten sonra, yanbaşındaki Sir Percy Lorrain'in omuzunu okşadı, sonra, ona şöyle ünledi:

«Bakınız, sayın İngiliz koleğiniz benim bütün düşüncelerimi iyi anladı. Benimle tam dost oldu. Sorunuz, öyle değil mi? Ben, sizinle de özdeş içtenlik içinde büsbütün dost olmak istiyorum. Onurunuz!»

Paşa, böyle diyerek bütün ordakilerin onuruna kadehini kaldırdı. Ancak, kadehini ilkin Ponso'ya gösterdi.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Cenevre'de kurtlarla diş dişe dövüşüyor, en küçük ilerlemeleri yada engelleri hemen Türkiye'ye bildiriyor, her engeli devirebileceğine inanılan direktifler alıyordu. Ocağın yirmi dördüncü günü, Dışişleri Bakanından ilk muştı geldi:

«Cenevre'de yapılan antlaşmaya göre, Hatay bağımsız devlet olarak kendi kendini yönetecek, bütünlüğü Türkiye ile Fransa'ca tekeffül edilecektir.»

Bu, bir Türk utkusuydu. Gerek Türkiye gerekse dünya kamuoyu, bu utkuyu Atatürk'ün yarattığına inanıyordu. Utku, Atatürk'te büyük bir sevinç yaratarak hasta gövdesinden yükselen karanlık ışınlamaları bir ara unutturdu, başarısının sevincini hükümetle paylaşmak üzere başbakan İsmet Paşaya şu telgrafı çekti:

«Hatay'ın yazgısını belirleyen kararın konseyden çık-

miş olduğunu dışişleri bakanımızın şimdi aldığım telgraftan öğrendim. Başarılmış olan ulusal dâvada izlenen uygar, insancıl yöntem, uluslararası lâıyk olduğu değerinin verileceğine kuşku yoktur. Bu yapıt, Cumhuriyet hükümetinin ulusal sorunlar üzerinde ne şaşmaz bir dikkatle durduğunu, onları ne usal biçimlerde sonuçlandırmak uğruna yüreklilikle, kendini vererek davranmak, eyleme geçebilecek enerji ve yetenekte bulunduğunu gösteren yeni bir örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin bu siyasal kavrayışının dünyada barışla erinç isteyen ve bunun doğal gereği olan hakseverliği şiar edinmeyi erdem bilen dünya uluslarınca değerlendirilerek karşılanacağına kuşku yoktur. Türkiye Cumhuriyeti, haklı olduğuna inandığı davasını, büyük ve âdil yargıcı kurulu olmasını sürrekli istediği ve bu sıfat ve yetkisinin daha çok çetin sorunlar halinde en yüksek erk ve gücü taşımasını dilediği Uluslar Derneği'ne bırakmakla insanlık adına doğru bir davranışta bulunmuş, böylece, uygarlık adına da yüksek bir görev yapmış olmakla salt övgü ve kutlamaya yaraşır ve gerçekten bağlı olduğu dostlukları incitmeksizin ulusal sorunun çözümünü Uluslar Derneği konseyinde bir sonuca vardırılmak uğruna gösterdiği yüksek anlayış ve uzağı görüş ve ağırbaşlılıktan dolayı Türkiye Cumhuriyet hükümetini ben de kendi adıma kutlarım.»

İsmet Paşa, Atatürk'e gönderdiği karşılıklı kısaca şöyle dedi:

«Yüksek iltifatınızı icra vekillerine ve sayın mareşale bildirdim. Hepimizin minnet ve şükranını sunarım. Hatay davasında hükümetin izlediği yöntem ve eylem yüksek kişinizin esin ve telkin eseridir. Uluslar Derneği'nin güçlenmesine çalışmak, bizim inan ürünü olan siyasetimizdir. Bu siyaseti takdir buyurmanız, özdeş yöntem izlemesi için ortaklık ve karar anlatan yeni bir güvencedir. Ulusal davayı izlerken komşularımızı ve eski dostlarımızı incit-

mekten son kerte kaçındık. Cumhuriyet hükümeti görevini yaptığı sırada tartışma halinde bulunduğu muhataplarına saygıyla ünlemiş ve elde edilen sonucu, hakkın ve uluslar arasında serbest tartışmanın mutlu yapıtı sayarak başarı duygusunu genel ve ortak tutmuştur. Uygur uluslar arasında, iyi geçinmek idealinin yorulmaz öncüsü olan yüce kişinizin yönetim ve siyasetiyle Türk ulusunun uygur dünyada itibarı sürekli yükseleceğine ve Türk siyasetinin uluslararası dünyanın en sağlam barış temellerinden biri olduğu gittikçe iyi anlaşılacağına güvencemiz vardır. Derin ve engin saygılarımızı kabul buyurunuz, Büyük Atatürk.»

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

ESKİ ARKADAŞLAR

Hallerinin düzelmesi için özgürlüğü alınan yurt çocuklarını ceza süresinin bitiminde insan toplumuna yarayacak bir üye olarak yetiştirmek gerektir.

MUSTAFA KEMAL

Ali Fuat Paşa, yaprak dökümü fırtınasının Gazi'nin çevresinden, iktidar koltuklarından uzaklara fırlattığı arkadaşlar arasında ilk kez paşanın gönlündeki eski yerini alan mutlu kişi oldu. Bağımsızlık savaşının bu ilk iki candan arkadaşı, artık, eski günleri anmak üzere Çankaya'da buluşabiliyor, eski görkemli kavga yıllarının ölüleri üzerinde dua edercesine alçak sesle konuşarak, bir ara aralarında esip bir yanda sızmış olan tutku rüzgârlarını uyardırmamağa çalışıyorlardı. Atatürk, varlığının derinliklerinde bir tutukluk sezdiği günden beri, bütün dargın olduğu eski sevgili silah arkadaşlarını gönlünün sıcak bir köşesinde konuk etmeğe, karanlık dargınlık, dövüş günlerinin kendi çevresinden büsbütün silinip gitmesini istiyordu.

Yüzellilik listede yer alıp uzun yıllardır yurt özlemi çekerek dışarda yaşayan eski günahkârların da bağışlanarak yurda dönmesi düşüncesi uzun zamandır kafasını kurcalıyordu. Yüzellilik listede olmayıp da suikast davası sanığı olarak dışarı kaçmış olan eski içten arkadaşları, onuncu yıl dolayısıyla ülkeye dönmeğe başlamışlardı. Bunlardan Hüseyin Rauf, Türkiye'ye dönmüşse de Atatürk'le yanyana gelip eski dargınlık karadüşü üstüne bir perde çekmek fırsatını bulamamışlardı. Atatürk, eski anılarına çok bağlı bir insandı. Ancak, bu özlemini kendi başına doyuracak güce sahip değildi. Kat kat protokol çenberlerini yararak onun yanına girmeleri, bu eski arkadaş için olanaksız olduğu gibi kendisinin de yine bu çenberleri yararak bu dostları yanına getirmesi de olanaksızdı. Protokol, korkunç bir cendere gibi onun dört bir yanını çevirmekteydi.

Atatürk, nasıl Kâzım Karabekir, Refet Paşa, Hüseyin Rauf gibi eski irikiyim arkadaşlarıyla barışıp görüşmek özlemini duyuyorsa, paşanın dostluğunu yine kazanmış olan Ali Fuat Paşa da bu işin olabilmesini candan diliyordu. Bu yüzden de bu eski dostların bir araya gelmesini sağlamak uğruna bir fırsat kollayıp duruyordu. Ali Fuat Paşayı en çok yıldırın, paşanın çevresini demir bir çenber gibi çevirmiş olan bağnaz Atatürkçülerdi. Bu çağın nimetlerini tek başlarına yemeğe kararlı olan bu kişiler, devrim adına bağnaz birer bekçi kesilmişlerdi. Onların çenberini yarıp yada kırıp paşaya dek sokulmak olacak iş değildi. Bu konuda yılgın Ali Fuat Paşa, yine de bir şeyler yapabilmek uğruna direterek fırsat kolluyordu.

Refet Paşa, kendiliğinden bir atılım yaparak, 1935 seçimlerine bağımsız mebus olmak üzere adaylığını koydu. Bunu gören Atatürk, onun bu girişimini onayladı. Salt bununla kalmayarak destekledi de. Böylece, eski ulusal kurtuluş savaşı kahramanlarından biri, nimetleri bağnazca bölüşen kurtların arasından sıyrılarak şölen sofrasının

bir kenarına yanaşabildi. Refet Paşa, şimdi, İstanbul mebusuydu. Bir gece Ankara Palas otelinde bir kostümlü balo veriliyordu. Bu baloya gelen Atatürk, Refet Paşayla görüşebilmek için Ali Fuat Paşanın aracılığını istedi. Ali Fuat Paşa, otele gitti. Atatürk'ü otelin en alt katında bulunan pavyonda buldu. Burası çok kalabalıktı. Atatürk, pavyonun ortasındaki uzun bir masada çevresiyle oturuyordu. Dans yeri, masanın karşısındaydı. Refet Paşa ise bunun dışında tek başına küçük bir masada oturmaktaydı. Atatürk, Ali Fuat Paşayı görünce sevindi. Ona, Refet Paşayı göstererek kulağına şunları fısıldadı:

«Onun masasına gidiniz ve ona benden şampanya ısmarlayınız. Sonra, ikiniz de kadehlerinizi kaldırarak beni içmeğe çağırınız. Ondan sonra ben her ikinizi masama içmeğe çağıracağım.»

Ali Fuat Paşa, paşanın dediklerini yaptı. O da iki eski arkadaşını kendi masasına çağırdı. Uzun yıllardan sonra üç eski kafadar yanyana geldi. Paşa, Refet Paşayı sağında oturan Sabiha Gökçen'in sağına oturttu. O gece, iki çok eski devrimci arkadaş, başbaşa dertleştiler, söylediler.

Onuncu yılda yapılan genel af sonunda on yıl dışarda çetin sürgün günleri geçiren Hüseyin Rauf da yurda dönmüştü. Ali Fuat Paşa, Çankaya'ya uğradıkça, Atatürk, sofrayı dolduran yeni bağınaz kurtların kulaklarını alıştırmak üzere sık sık eski Hamidiye kahramanı, eski başbakan, eski devrim arkadaşı Hüseyin Rauf'tan söz alıyor, onu övüyordu. Bunları, eski güzel günleri anış türünden salt Ali Fuat Paşaya anlatıyorsa da Hüseyin Rauf'la da bir barışma olduğunda hiç kimsenin şaşmaması için olanak hazırlıyordu. Eski dostlarının, kavga arkadaşlarının acı yaşayış destanları gönlünün bir köşesinde çoktandır bir kanser uru gibi büyüyordu. Paşanın, Balkan savaşından tek kahraman olarak çıkan Hüseyin Rauf'a karşı ro-

mantik denebilecek bir ilgisi, giderek sevgisi vardı. Bir akşam, yine Rauf'tan söz açıldığında o kerte duygulandı ki sofraya şampanya getirilmesini buyurdu. O gece, eski arkadaşın onuruna şampanya içildi. Bu, Hüseyin Rauf'un yurda dönüşü onuruna yapılmış bir kutlamaydı. Bu kutlamadan birkaç gün sonra, Ali Fuat Paşa, eski devrim arkadaşıyla kadeh tokuştururken, eski arkadaşı eğilerek onun kulağına şunları fısıldadı:

«Rauf da senin gibi özdeş koşulla aramızda bulunamaz mı?»

Ali Fuat Paşa, bu sözlerde paşanın Rauf'a karşı duyduğu derin özlemi sezdi. Hüseyin Rauf'la birlikte onun isteğini yerine getireceğini söyledi. O zaman, Atatürk'ün yüzünde, Ali Fuat Paşayı şaşırtan mutlu bir parıltı görüldü.

Ali Fuat Paşa, ertesi sabah Başbakan İsmet İnönü'ye gitti. Bunu Atatürk'ten aldığı direktifle yapmak zorunda kaldı. İsmet Paşanın onayını aldıktan sonra İstanbul'a gitti. Orda Rauf'la görüştü. Atatürk'ün kendisine karşı beslediği sevgiyi anlatınca Hamidiye Kahramanı da çok duygulandı. Dokuz yıldır gurbette acı üstüne acı çeken eski asker, bütün bunları bir anda unuttur gibi oldu. İçinde sıcak-sıcak bir şeylerin kaynaştığını duydu. Bu sıcaklık, yüzünün çizgilerinde tatlı bir mut bahçesi gibi çiçeklenirken sürekli kahırların lirikleştirdiği sesiyle şöyle dedi:

«Atatürk büyük adamdır. Çevresinde toplananlar, hiçbir vakit ona yakışmamışlardır. Benim de ona karşı sürekli büyük saygı duygularım vardır. Tanrı, onu ülkenin başından ayırmasın. Ben, onunla hemen buluşmak isterdim. Ancak, çevresindekilerin bir oyun yapmasından çekinirim.»

Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf'a daha çok güven vermek istedi. Ona, bu konuda İsmet Paşanın da onayını almış olduğunu anlattı:

«Atatürk'le İsmet Paşanın onayladığı bir şeyi çevre-
sindikiler nasıl karıştırabilirler?» dedi.

Hüseyin Rauf'un üzerindeki ürküntüyü bu sözler bile yokedemedi. Ali Fuat Paşanın, Ankara'ya birlikte gitmeleri üstüne yaptığı öneriyi itelemediği gibi onaylamadı da. Birkaç gün sonra, Ali Fuat Paşayla Ankara'ya gitmeğe razı oldu. Ankara'ya vardıklarında, Ali Fuat Paşa, Rauf'un geldiğini bildirdi. Atatürk, paşaya Çankaya'ya tek başına gelmesini buyurdu. Bu, Ali Fut Paşaya tuhaf göründüyse de renk vermeden Çankaya'ya yollandı. Salonda Atatürk'ün kendisini çağırmasını beklerken, onun odasından Recep Peker'in çıktığını gördü. Recep Peker, ordan öyle durumda, küçük dağları ben yarattım dercesine çıkmıştı ki, paşanın iyice midesi bulanmıştı. Paşanın çevresini kuşatan küçük adamların bu irikiyim sözcüsü, Ali Fuat Paşaya da meydan okurcasına ters ters bakarak geçmişti. Hitler'in ilkelerine dayanarak Türkiye'nin başına geçme düşleri içinde yuvarlanıp duran bu adam, eski idealist askerlerin, Atatürk'ün çevresinde toplanmasından hiç hoşlanmıyordu. Recep Peker'n bu tafra satarak paşanın yanından çıkışından hem üzülmüş, hem de pirenmişti. Bu durumu görünce, İstanbul'da Rauf'un kendisine söylediği, bu çevre insanlarını bir kez daha anarak üzüldü. Recep Peker, köşkten ayrılırken Ali Fuat Paşa Atatürk'ün yanına girdi. Ali Fuat Paşa yüzünde üzüлüp sıkıldığını gösteren bir anlamın dolaştığını ilk bakışta gördü. Böyle de olsa, büyük bir incelikle davranan Atatürk, konuğuna yolculuğun nasıl geçtiğini, Hüseyin Rauf'un nerede konuk olduğunu sordu. Yolculuk iyi geçmişti. Rauf da kendi kızkardeşinin evinde kalıyordu. Atatürk, sonra, şöyle konuştu:

«İkinizi birden çağırarak isterdim. Ancak, Rauf Beyin Halk Partisinden senin gibi, normal bir biçimde istifa etmediğini genelsekreter Recep Bey, bana şimdi anlattı.

Parti başkanlık divaniyle çevrelerinin Rauf Beyin ilkin bu işleri düzeltmesi gerektiği kanısında bulunduğunu ve bunda direktliğini söyledi. Bunun üzerine ben de: «Rauf Beyi boş olan bir mebusluğa değil, parti mebusluğuna aday göstererek görüşleri birleştiriniz» dedim. Recep Bey, arkadaşlarının, Rauf Beyin vaktiyle vermiş olduğu istifanamenin geri alınmasında direktliklerini ve başka türlü onaylamayacaklarını ileri sürünce: «böyle bir şeyi ben de ol-sam yapmam. Eğer Rauf Beye parti adaylığını benimsete-bilirse bu iş, en onurlu bir biçimde çözümlenmiş olur. Gidiniz, arkadaşlarınızı bu görüş çevresinde toplayınız» karşılığını vermiştim. Parti ikinci seçmenlerinin oylarıyla mebus seçileceğine göre bağımsız ve parti adaylıkları arasında bir ayrılık olamaz. Bütün isteğim, Rauf Beyle olacak ilk görüşmemizde herhangi bir tartışmayı gerektirecek bir neden bırakmamaktır. İstiyorum ki aramızda en küçük bir güceniklik de kalmasın. Sen, ona işin bu yönünü ve dileklerimi iyice anlatır ve bana birlikte gelir-siniz.»

Atatürk'ün bu sözleri üzerine Ali Fuat Paşa şöyle düşündü: «Rauf Beyin Halk Partisi adaylığını benimsemesi demek, yine Halk Partisine girmesi demektir. Oysa, Rauf Beyin partiden çıkmasını gerektiren nedenler şimdi bile vardı. Rauf Bey, dokuz yıl bu yüzden dokuz yıl yurt dışında kalmamış mıydı? Yine onu partiye girmeğe zorlamak özdeş acıları yinelemektir. Gerek benim gerekse onun için en önemli iş, Atatürk'ten ayrı kalmamak, onun içten dileklerini yerine getirmektir. Yoksa hiçbirimizde yine siyasal yaşama girmek isteği kalmamıştı.»

Atatürk, isteklerini anlatırken Ali Fuat Paşa da böyle düşünüyor, bu düşüncelerin etkisi altında paşanın isteklerini uygulamak uğruna büyük güçlülere uğrayacağını anlıyordu. Bu yüzden de bu güzel işin sonunu getirememek korkusu, kendisini hiç yalnız bırakmıyordu. Kafasının için-

de duygularla karışmış böyle yoğun bir kendi kendisiyle konuşma yapan Ali Fuat Paşa, Atatürk'e şöyle dedi:

«Paşam, isteklerinizi yerine getirmek benim de amacım olacaktır. Ancak, takdir buyurursunuz, ülke dışında çekmiş olduğu acılar, onu çok duygulu bir duruma getirmiştir. Size karşı olan saygı ve içtenliğinden hiç bir eksiklik yoktur. Hepimizin daha yaşarken, sizden ayrı kalmamak ve sizinle eski içtenliğimizi geri getirmek en önemli amacımızdır. Ancak, çevrenizde bulunanların içtenliğine inanmadığımızı karşınızda bildirmek isterim. Çok duygusal bir duruma gelmiş olan Rauf Beyin bir değişiklik karşısında direneceğinden korkarım. Mebus seçimi üstüne olan düşüncelerinizden büsbütün vazgeçip onu salt kabul etmeniz mümkün olamaz mı?»

Atatürk, Ali Fuat Paşanın dediklerini doğru buldu. Ancak, Rauf Bey işinin kendisiyle onun arasındaki bir iş olmaktan çıktığını, Halk Partisi divanı, Halk Partisi genel-sekretteri Recep Peker'le kendi arasında bir iş durumuna geldiğini, onlara, kesinlikle kendi düşündüğü çözümü benimseteceğini, bunun bir zorun olduğunu açıkladı. Sonra, sözünün arkasını şöyle getirdi:

«Rauf Beyin mebus seçilmesinden ne vazgeçebilirim, ne de onu bağımsız mebus seçtirebilirim. Bu söylediklerimi Rauf Bey'e anlatırsınız, o, çok anlayışlı bir arkadaş-tır, önerimi benimser. Fuat Paşa, bu işin çözümünü senden beklerim.»

Ali Fuat Paşa, kesin söz vermeden paşadan müsaade alıp ayrıldı. Ali Fuat Paşanın güçlüğü şurdaydı ki, o, Rauf'a, Atatürk'ün kendisini mebus seçtirmek istediğini söylememişti. Karşılaştıklarında bu işi birlikte konuşur, çözümlerler diye düşünmüştü.

Ali Fuat Paşayla Hüseyin Rauf, Atatürk'le onun çevresinin düşüncelerini kendilerinininkiyle bağdaştırmağa çalıştılsa da başaramadılar. Halk Partisinin bağnazları,

Hüseyin Rauf'un vaktiyle verdiği istifayı geri almasını, Partinin mebus adaylığını benimsemesini istiyorlardı. Gerek Rauf gerekse Ali Fuat Paşa bunu uygun bulmadılar. Bu, Hüseyin Rauf'un siyasal kişiliğini yaralar bir çözümdü. Biraz da direnmeleri şundandı: Hüseyin Rauf, artık, siyasal yaşama atılmak istemiyordu. Gerek Ali Fuat Paşanın gerekse Hüseyin Rauf'un istediği bir tek şey vardı: Atatürk'le olan gücenkliklerinin sonsuz sona ermesi. Bundan yılmışlardı. Atatürk'ün çevresi, iki eski arkadaşın, Hüseyin Rauf'la Atatürk'ün arkadaşlıklarını tazelemelerini engelledi. İki eski arkadaş, öbüryana küskün gidecekti. Nimetler sofrasının başını tutmuş olan bağınaz bürokratlar, iki eski arkadaşın arasına birer kara kedi gibi girmiş, ortalığı kedi miyavlamalarıyla doldurmuş, velinimetleri olan adamın gönül acılarından kurtulmasını büyük bir kalpsizlikle önlemişlerdi.

Paşa, güzel sesli kimi konuklarla, şarkıcıların söylediği şarkılara katılarak gecenin güzelliğini, olağanüstülüğünü uzattı. Bir ara, o günlerde tekleyip duran İsmet Paşa anağına gelince bütün neşesi kaçır gibi oldu. Durup dururken yanbaşında gerdanından etler taşarak oturan milli savunma bakanı Recep Peker'e ünledi:

«Recep, ben bir adamı alıp yükseltirim. Ancak, o, sindiremez, durumu değerlendiremezse ve özellikle kerameti de kendinde bilirse bir gün kaldırır atarım. Benim attığım da paçavra olur.»

Paşa, bunu söylerken yumruklarını öfkeyle masaya indiriyordu. Recep Peker'le birlikte bütün ordakiler şaşırılmış, korkmuşlardı. Hele, Recep Peker, bu öfkenin kendisine karşı parladığını sanarak ne yapacağını şaşırılmış, kaçacak delik arıyordu. Öbür arkadaşlar da saldırının ona karşı olduğunu sandığından, onların acırcasına kendisine bakışları altında ezilen Recep Peker, paşanın, birkaç saniyelik bir susuştan sonra kendisine yönelttiği şu

soru karşısında kalarak büsbütün ne diyeceğini şaşırdı:

«Öyle değil mi?»

Biraz sonra, paşanın ağzından kaçırıldığı birkaç sözden sonra, saldırıya uğrayanın Recep Peker değil, İsmet Paşa olduğu anlaşıldı. O zaman ortalıkta sevince benzer bir rahatlama görüldü.

Vakit geceyarısını çoktan geçmiş, Yahya Kemal'in, şiirinde ağarttığı Boğazı'nın tepelerinde tan aydınlığından gül rengi serpintiler başlamıştı. Paşayla söyleşen birçok konukla düğün sahibi Acar motoru yalıdan ayrılırken paşadan ayrılamayarak hep birlikte bindiler. Dolmabahçe sarayının yolunu tutmuş olan motorun kaptanı Sarayburnu hizasına vardığında, paşadan aldığı buyrukla dümeni Haydarpaşa'ya kırdı. Konuklar, orda karaya çıkarıldı. Bu konuk topluluğu, başka bir akşam için Dolmabahçe sarayına, yemeğe çağırıldığından sonsuz bir sevinç içinde paşadan ayrıldı.

Institut kurde de Paris

BİR ESKİ DOSTA DAHA ÇAĞRI

Dertli insanlar karşısındakinin derdini dinlemekten çok kendi yaralarını açmaktan tad alırlar.

MUSTAFA KEMAL

Dolmabahçe Sarayında, uluslararası Tarih Dil Kongresi açılmıştı. Bu kongrenin ev sahibi olan Atatürk, artık, her gün yanında bulunan Ali Fuat Paşaya bir ara şöyle dedi:

«Karabekir Paşa, eğitim, dil ve tarihle uğraşmış bir arkadaşdır. Neden bu kongreye gelmiyor? Ben ona çağrı gönderdim. Siz de kendisinin özel olarak bence çağrıldığını söyleyiniz.»

Ali Fuat Paşa, etekleri zil çalarak işe girişti. Atatürk'le Kazım Karabekir Paşanın bir kez daha dost olmalarını çok istiyordu. Atatürk'ün yaktığı yeşil ışık dolayısıyla de bunun olabileceğini umuyordu. Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün çağrısını, Kâzım Karabekir Paşanın Erenköy'ündeki köşküne sevinçle götürdü. Kâzım Karabekir Paşa, Atatürk'

ün Kılıç Ali de arkadaşlarına kocaman anılar kitabını yaktığından beri çok üzgündü, gücenikti, kırgındı. Bu kırgınlığın da ölünceye dek süreceğini biliyordu. Ali Fuat Paşanın getirdiği çağrı üzerinde çok konuşular. Es-ki askerin ayakları hiç de Dolmabahçe'ye gitmek istemiyordu. En sonra, derin acıları ile küskünlüğünü bir yana iterek oraya gitmenin ödev olduğunu anladı. Ali Fuat Paşayla birlikte kalkıp oraya gitti. Ancak, ortada bir güçlük vardı: Kâzım Karabekir'in on yıldır çekti-leri, aile çevresini öyle yıldırmişti ki, paşa, gece geç vakit dışarlarda kalırsa öldürülebilir diye korkuyorlardı. Ali Fuat Paşa, koluna girip onu Dolmabahçe'ye götürürken bile eşiyile akrabası, adamcağıza sıkı sıkı uyardı bulmuşlar, geç kalmaması için yalvarmışlardı. Atatürk'ün gece yaşayışını da bildiklerinden evin reisini uğurlarken kaygılanmaktan da kendilerini alamamışlardı. Paşanın kocaman kitabını yakan Kılıç Ali ile arkadaşlarının ona bir kötülük yapabileceklerinden hakkiyle korkuyorlardı. Bu yüzden de Sarayda geç vakitlere dek kalmaması için ona bayağı ant içirmişlerdi. Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşayla Saraya vardığında Kongre başlamıştı. Tezler okunuyor, tartışmalar sürüyordu. İki paşa, salon- da yanyana oturdu. Geldiklerini gören Atatürk, gerek Kâzım Karabekir Paşayı gerekse ona buraya dek kılavuzluk eden arkadaşını başının davranışı ile selâmlamakla yetin- di. Kâzım Karabekir olsun, Ali Fuat Paşa olsun, Atatürk'ün kendilerini yanına çağıracağını sanıyorlardı. Oysa, hiç de öyle olmadı. Protokolün pençesine takılmış olan Atatürk, onları selâmlamaktan ileri gidemedi. Kongrenin bitiminde Kâzım Karabekir'le görüşme isteğini içine hapsederek beklemek zorunda kaldı. Ancak, şu vardı ki, evde verilen karara göre Kâzım Karabekir Paşanın geç vakitlere dek Sarayda kalamayacağını görevlilere söyleyen Ali Fuat Pa-şa, bundan hiç bir sonuç çıkmadığını görerek yaverlerin,

belki de öbür yakınların ihanetine uğradıklarını düşünmeğe başladı. Karabekir Paşanın geç vakitlere dek kalamayacağı üstüne verdiği prensip kararını öğrenemeyen Atatürk, kongrenin uzadığı uzun süre boyunca, konuklarına salt en başta verdiği selâmla yetindi. Atatürk'le Karabekir Paşanın görüşmelerini istemeyen çevre insanları, gerek onun gerekse Ali Fuat Paşanın dileklerini paşaya bildirmekte diretmişlerdi. Bu sırada, Atatürk'ten hiçbir ses çıkmadığını gören Kâzım Karabekir Paşa, bir kez daha küçümsenmenin ruh fırtınası içinde yerinden fırlayarak soluğu Sarayın dışında aldı. Elbette, yol arkadaşı olan Ali Fuat Paşa da onunla birlikte kalkmak zorunda kalmıştı.

Kongre çok geç saatlerde bitince, çevresindekiler, ancak o zaman Kâzım Karabekir'le Ali Fuat Paşanın dileğini Atatürk'e bildirdiler.

Atatürk, paşaların kendisini beklemeden kalkıp gitmiş olmalarına çok gücendi. Ali Fuat Paşa, birkaç gün sonra Atatürk'le görüştüğünde o geceki ıvecenliklerinin anlamını anlatabilmiş, bağışlanmalarını sağlamışsa da iki iri kıyım Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanının bir daha barışıp dost olmasına olanak yaratamamıştı. Korkunç çevre, yüksek akımlı cereyan verilmiş bir telörgü gibi Atatürk'ün dört bir yanından kuş uçurtmuyorlardı. Ulusal Kurtuluş Savaşına birlikte başlayan iki eski asker, yaşayanların arasından gücenik, belki de düşman olarak ayrılıp gitmek zorunda kalacaklardı.

Institut kurde de Paris

KARINCA

Bugün hakkıyla övünebileceğimiz bütün başarıların bizi yeni Türkiye devletinin varlığında.

MUSTAFA KEMAL

Çankaya köşkünün bahçesinde bir konuk kalabalığı ortasında oturmuş söyleşen Atatürk, bir ara kolunun kendisini tedirgin edercesine kaşındığını duydu. Gömleğini sıyrıp baktı. Kaşınan yeri bir kez daha hırsıyla kaşdı. Tatlı bir kaşıntıydı. Sonra, dikkatle baktı. Kaşınan yer, ince-ince kabarmıştı. Meclisinde her zaman bulunan doktorlardan birine döndü, sarışın kıllar parlayan kolunun etli bölümündeki kabarcıkları gösterdi:

«Bu nedir, doktor? Son zamanlarda sık sık, kaşdıkkça oram buram böyle kabarıyor.»

Doktor, paşanın koluna değmeğe korkarak dikkatle baktı:

«Karinca, efendimiz» deyiverdi. «Bunlar, karınca ısırtığıdır.»

Paşayla doktorun konuşmalarını dinleyen bütün konuklar, onun kaşınmasının karınca ısırmasından ileri geldiğini öğrenince belli etmemeğe çalışarak ufaktan kaşınmağa başladılar. Hemen, paşanın oturduğu koltukta, çevresinde karınca avına çıkıldı. En sonra, kırmızı bir karıncacık bulundu. Hayvancağızı bit gibi ezdiler. Kolundaki bu kırmızı kabarcıkların, kendi içinde yatmakta olan canavardan geldiğini bilmek istemeyen paşa, doktora, küçük kırmızı karıncadan şöyle yakındı:

«Doktor, ben, geceleri de kaşınıyorum. Karınca, yatak odama da çıkmış olmasın?»

Doktor da, ordaki kimi akıldaneler de karıncanın yatak odasına elbette çıkabileceğini söylediler. Bunun üzerine, düşünülüp taşınılarak parazitolog Nevzat, parazit avı için köşke çağrıldı. Büyük karınca savaşı başladı. Boş yere yüzbinlerce hayvancık dünyalarını değiştirdi.

DERSİM'İN KAN GÜLLERİ

Bir ulusun bireylerinde egemen olması gereken şey ulusun ortak isteği toplumsal düşünceleridir.

MUSTAFA KEMAL

Koca Dersim dramı, üstüste gelen birkaç cinayetle başlamış gibi göründü ise de kökünü Antakya bölgesini, Hatay'ı kurtarmağa çalışan Atatürk'ün hızını kesmek, umudunu kırmak uğruna Fransız-İngiliz casus örgütünün Dersim halkı içine soktuğu kundaktan alır. Doğu halkımızı birkaç kez kışkırtarak ayaklandıran, bu yüzden pek çok kan dökülmesine yolaçan İngilizlerden sonra, bu işe 1936 yılında bir de Fransız sömürgecileri el ettiler. İlk, paşanın manevi kızı Zehra'yı öldürttüler. Sonra, Hatay işini uyutmak üzere Atatürk'ü öldürtmek gibi iğrenç bir işe giriştiler. Sonra, Türkiye içinde, patlamasıyla pek çok te- dirginliğe yolaçacağı anlaşılan bir çıban başı aradılar. Bulmakta da gecikmediler. En elverişli çıban başı, Der-

sim'di. Burası, uzun yüzyıllar, Osmanlı imparatorluğuna baş eğmediği gibi, yeni Türk hükümetine, Cumhuriyete de baş eğmiş değildi. Bu bölge halkının ekonomik olanakları son kerte dardı. Koyun, keçi sürülerinin verdiği pek az olanakların yanı sıra sık sık yöreye yapılan baskınlarda nelde edilen ganimetler göze çarpıyordu. Bütün yöredeki köylerle kasabalar, bu zamanlı zamansız yağmaların kurbanı durumundaydı. Erzurum treni, Fırat boyunca düdüğünü çalarak geçmeğe başladıktan sonra, Dersimlilerin eline bir çapul olanağı daha geçmiş oldu: sapa yerlerde onun yolunu kesip tren yolcularını soyuyor, yalçın dağlar arasında yitip gidiyorlardı. Dersim'de gül gibi yaşayanlar salt, ağalar, derebeyleriydi. Halk, korkunç, kara bir yoksulluk içinde bocalıyordu. Hiçbir kurtuluş umudu da yoktu. Bu bölge halkının korkunç bir bilgisizlik içinde yuvarlanıp gitmesi, dinsel bir güç de taşıyan derebeylerinin arayıp da bulamadığı bir nimetti. Bu yüzden de bölgelerine okul denen ışık ocağını sokmamakta direniyorlardı. Alevi bir Kürt toplumu olarak bilinçlendiklerinden birbirlerine karşı oldukça büyük bir dayanışma içinde bulunmaktaydılar. Ancak, biraz kulağı delik olanlar, bura halkının hazer Türklerinin torunları olduğu kanısındaydılar. Celâlettin Harzemşah'ın yanında Cengiz orduları önünden kaçarak buraya yerleşmişlerdi. Bu düşüncede olanlar, Türkiye Cumhuriyet hükümetiyle iyi ilişkiler sürdürmek istiyorlarsa da, Mustafa Kemal'in, derebeylerine karşı yapmayı tasarladığı bir temizleme, göçettirme işini her zaman göz önüne alarak kürtçülüklerinde diretiyor, böylece, bütün Dersim toplumunu sürekli sömürü düzeni içinde yaşamaya zorluyorlardı. Cumhuriyet Hükümetinin, Dersim'de yapacağı bir toprak reformunun söylentileri, bütün şeyhleri, ağaları, seyitleri kıskırttığı bunalımlı bir sırada, güneyde Hatay işi patlak verdi, bulanık suda balık avlamak isteyen Fransız hükümetinin gözleri bu zavallı, aç insan-

ların yaşadığı dağlık toprak parçasına çevrildi. Vaktiyle İngilizlerin ayaklandığı sünni, nakşibendi kürtler, Nas-turiler, «Kemal Paşa»yı iyice uğraştırmış, ürkütmüştü. Tür-kiye haritasının ortalık yerinde, sınırlardan uzakta bir Dersim'in bağımsızlık savaşına girişmesi, elbette, zaval-lica, aptalca bir davranış olurdu. Ancak bu, gözü dönmüş Fransız hükümetinin, onun ajanlarının umurunda değildi. Bütün istedikleri, Atatürk'ü bir iç savaşla uğraştırarak Ha-tay işinden uzaklaştırmaktı. Fransız casus örgütünün için-de çalışan dört beş Arap, Kürt ajanını Türkiye'ye sokup, bütün Dersim toplumunun başı olan Seyit Rıza'ya gönder-mek üzere hazırladılar. Daha önce, Seyit Rıza'dan istedik-leri konuşmacı Alişir, Seyit Rıza'nın danışmanı, otuz beş yaşında zeki bir adam, orda Fransız gizli örgütleriyle gö-rüşmüş, Dersim ayaklanması üzerinde prensip anlaşmasına varılınca Dersim'e dönmüştü. Fransızlar, deve, katır ker-vanlarıyla, eşya balyaları içinde bol silah, cephane, gön-derecekler, İngilizlerin de yardımını sağlayacaklardı. Ali-şir, Şam'dan döndükten sonra, bütün Dersim şeyhlerinde bir devinim başlamıştı. Bütün derebeylerinin belini büken, Dersimliler ailesi içinden kimi başların, aşiretlerin Kemal-paşalılarla dost geçinmesi, onların casusluğunu(!) yapma-sıydı. Kırganlı aşireti, kara listenin başındaydı. Seyit Ri-za'nın Koşçuşığı aşiretiyle Kırganlılar arasındaki düşman-lık, kan davası, en sonra, bir kürtlük-Türklük, bir Dersim-ciliklik, Kemalpaşacılık rengine bürünmüştü. Üç yıl içinde Kırganlılardan otuz kişi, pusuya düşürülüp öldürülmüştü. Bu cinayetlerin yöneticisi Seyit Rıza'ydı. Yapımcısı da genç, güzel, kanlı karısı Besii'di. Seyit Rıza ile Kırganlı aşireti arasındaki kan davası, bir kız yüzünden, Seyit Ri-za'nın ilk karısından olan oğlu Baba'nın karşı yanca öl-dürülmesinden doğmuştu. Şimdiye dek karşı yandan otuz kurban alan Seyit Rıza, hâlâ kana doymamıştı.

Bir gün, Seyit Rıza, Kırgan aşiretinden Abbas ağa

ile adamlarının Eğin'den Erzincan'a geçeceklerini öğrendi. Onların öldürülmesiyle seferberlikteki Ermeni göçünden kurtulan Hanber ile adamları görevlendirildi. Yırtıcı, kan dökücü bir kadın olan Besi de bu kervanı vurma işine katılmak istedi. Seyit Rıza, bu gözüpek kadının bu işe olsun karışmasını istemiyordu. Türlü cinayetleri dolayısıyla jandarma komutanlığınca aranmaktaydı. Elleri geçince hemen darağacını boylayabilirdi. Ancak, kadının diretişi sonucunda, Seyit Rıza, baş eğdi.

Seyit Rıza'nın gencecik karısı Besi, elindeki mavzeri, belindeki hançeriyle evden çıkarak kır atına atladı. Yalçın kayalıklar arasındaki cılgalardan atlarını tek tek süren baskıncılar, Munzur dağlarına doğru ilerlerken, Fırat ırmağının derinlerden gelen çağılısını dinliyorlardı. Besi, bugün salt bir kan davası işi yada çapul için gitmiyordu. Hazırlanmakta olan Dersim ayaklanışının ayaklarına bağ olabilecek birtakım engelleri ortadan kaldırmak düşünce-sindeydi. Dersim'de kurulması düşünülen Zaza Kürtleri devletinin en ateşli militanı o idi. Genç varlığında insan ya da düşman öldürmek, şehvetten üstün bir tat kertesine yük-selmişti. Baskıncı kafilesi, Munzur'un eteklerinde Dene-man aşiretinin başkanı Cebrail'in köyüne uğradı. Bu köy-de çok yaşlı bir adam, Cafer dede yaşıyordu. Köyün ünü de biraz bu adamın varlığından geliyordu. Adamın kulağı delikti. Siyasal olaylardan ilk o haber alır, bunlar üzer-inde düşünür, yeni olacakları yorumlar, anlatırdı. Cafer Dede'nin önemli bir özelliği daha vardı: O, bu dağlarda, bu Dersim yöresinde yaşayan Kürt yada Zaza adlı hemşerilerinin Hazer Türklerinin soyundan geldiklerine inanıyor, bunu her fırsatta söylemeyi bir tarih, hemşerilik ödevi sayıyordu. Şimdiyse, Fransızların yardımıyla yapılacak olan ayaklanışın parolası, Dersim Kürt devletiydi. Cafer Dede-nin çevreye saçtığı ağunun gücünü anlayan Seyit Rıza ile adamları, ilk anda onu ortadan kaldırmanın gerektiğine

karar vermişlerdi. Besi'nin suikast kafilesi Cebrail'in köyüne konuk indiğinde Cafer Dede de konuklara serilen halılarla kilimlerin bir kenarına oturmuş, hem onları dinliyor, hem de konuşuyordu. Bu sırada yine her zamanki gibi Hazer Türklerinden, Celâlettin Harzemşah'tan, Cengiz'den sözett'i Dersimlilerin ülküsü, ancak Türkistan olabildi. Oysa, Besi bu sırada kürdistan ülküsünün arkasındaydı. Besi'nin mavzerinden çıkan bir mermi, yaşlı adamı hemen oracığa devirdi. Mavzer kurşuniyle parçalanmış kafasiyle kanlar içinde oracığa yığılıp kalan Cafer Dede, Dersim ayaklanışının ilk önemli kurbanıydı. Besi'nin attığı ilk mermi, Dersim ayaklanışının ilk işareti sayılabildi. Genç kadın, Dersim Kürtlüğünün karşısına dikilen tehlikeli bir karşı düşüncüyü, bunun yayıcısını ortadan kaldırmıştı. Kadın, çevresinde, bu cinayeti faltaşı gibi açılmış gözlerle izleyen köylülere açıklamanın gereğini de duydu: Cafer Dede, Seyit Rıza hazretlerine karşı geldiğinden dolayı öldürülmüştü. Besi, bu adamı, hazreti Ali saygısına, on iki imam adına öldürmüştü. Bundan dolayı yasal bir davranıştı.

Dersimlilerin soyunun özbeöz Türk olduğunun öyküsü ile övünerek yaşayan Cafer Dede'nin kanlı ölüsünü arkada bırakan küçük suikast kafilesi, atlarına atlayarak yeni bir serüvene doğru atıldı. Avaz'a, Demir mağara denen yere vardılar. Burası çok dar bir geçitti. Korkunç bir pusu yeri idi. Buraya girecek herhangi bir düşmanın kurtulması düşünülemezdi. Besi ile adamları, atlarından inerek hayvanları yedeklerine alıp sarp yamaçlarda karşılıklı kurulacak pusu yerlerine doğru tırmadılar. Hayvanları bir mağaraya saklayarak pusuya yattılar. Burası, eskiden beri pusu yeri idi. Yoldan elli metre yükseklikteydiler. Adamlarının başında pusuya yatan Kanber, Ermeni göğünden on üç yaşında bir çocuk olarak kurtulmuş, Der-

sim'de zekâsını göstererek bir aşiretin başkanlığına dek yükselmişti. Ne var ki Ermeni soyundan gelen bu adamcağız bütün zekâsına bakmadan Seyit Rıza'nın elinde bir araç olarak kullanılmaktaydı. Şu sırada başlangıç adımları atılmakta olan Fransız dölü ayaklanışın, Dersim'i korkunç bir ölüme sürükleyeceğini biliyor, içten adamlarına bunu söylemekten çekinmiyor, onların kaçıp burdan gitmelerini salıqlıyordu. Kendisi kaçak bir Ermeni olduğundan Türk toplumunun içinde barınamayacağını düşünerek bu korkunç tuzaktan ayrılamıyor, gelecek belayı bir kaza olarak karşılamağa kendini alıştırmıyordu.

Yöredeki kasabalardan getirttiği günü geçmiş gazeteleri okumaktan uzak kalmayan Kanber, Türkiye Cumhuriyetinin gücünü bütün Dersimlilerden daha iyi biliyordu. Fransızlarla Türkiye arasında patlak veren Hatay sorunu, ortalığı toza dumana boğarken, Seyit Rıza birdenbire danışmanı Alişir'i Suriye'ye göndermişti. İş, anlaşılıyordu. Fransızlarla kotarılacak bir ayaklanış, sözüm ona hem Dersim devletinin kurulmasına hem de Hatay'ın Fransızlarda yada Suriyelilerde kalmasını sağlayacaktı. Seyit Rıza, bunu kendisine çitlatmamıştı. O, bunu kendisi sezmişti. Bu da kendisini asıl Dersimlilerden daha çok tehlikeyle çevrilmiş bilmesindendi. Kanber, bu pusu yerinde canını alacakları kurbanları beklerken acı düşüncelere dalmış gitmişti. Bir ara, Eğin yönünden dört atının çıktığını gördü. Yedeklerinde katırlar da vardı. Keskin bakışlarıyla karşı yamaçta pusulanmış olan Besi'yi aradı. Evet, o(mavzerini bir kayanın desteğine koyarak sinmiş bekliyordu. İlk mermiyi de kendisinin atacağını söylemişti. Dört yolcunun en baştakini Besi'nin mermisi atından düşürünce ötekileri de birer birer ötekiler avladılar. Besi, can çekişen Kırganlı kurbanları hançeriyle delik deşik ederek kolay can vermelerinde yardımcı olmaktan kendini alamadı.

Kırganlıların pusuya düşürülerek öldürülmesi, Dersim'i yakından bilen uzmanlarca, bir kan davası işinden çok bir siyasal cinayet olarak yorumlandı. Şundan ki Kırganlılar, bağımsız bir Dersim Kürt devleti arkasında olanlara hiç güler yüz göstermemişler, buna bir düş olmaktan çok anlam vermemişlerdi.

Eğin jandarma komutanı binbaşı Kemal, cinayeti haber alıp da yetişinceye dek ölümler kurtlanmıştı bile. Komutan, bu bölgenin yabancısıydı. Eğin jandarma komutanlığına atanalı henüz bir ay olmuştu. Kendisinden önceki komutan Nuri, bütün bu yörede Dersim ağalarından bol bol rüşvet yediği üstüne yaygın bir ad bırakmıştı. Onun zamanında Dersimlilerin çapulculukları almış yürümüş, belki de en yüksek doruğuna ulaşmıştı. Yapılan her soygundan komutanla adamlarının da pay aldığı söyleniyordu. Adam da, onu destekleyenler de bayağı zengin olmuşlardı.

Dersim yöresinin böyle bataklık durumuna gelişi, baştakileri düşündürmüştü. Buraya çok atak, akıllı, becerikli bir jandarma komutanı gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Yeni jandarma komutanı, büyük yetkilerle gelmişti. Dersim'de bir reform yapılacaktı. Genç jandarma komutanına bu yüzden çok iş düşüyordu. Dersim işini iyice incelemişti. Şimdi, burayı avucunun içi gibi biliyordu. Hükümet, ilk iş olarak bu yörenin iktisat dertlerini ortadan kaldıracak, sonra, bütün silâhları toplayacak, işsiz güçsüz kaldığından dolayı seyitlerin, şeyhlerin elinde tutsak olan halka iş bulacaktı.

Cinayet yeri incelendiğinde bir kadın ayakkabısının topuğu bulundu. Genç komutan, hemen bu işin Besi adlı canavarın eliyle işlendiğini anladı. Ayakkabı topuğu, Erzincan'da yapılan kadın ayakkabılarının topuklarındandı. Binbaşı, kokan ölümleri dezenfekte ettirerek katırlara yükletip Eğin'e göndertti. Kendisi de yanındaki jandarmalarla

Hozat'a yollandı. Murat suyunun çağılısını dinleyerek en sonra yol üzerindeki Denennan aşireti başkanı Cebrail'in köyüne vardılar. Köyün yöresinde yemyeşil üzüm bağları göze çarpıyordu.

Komutan, ilk silah araştırmasını burda yapacaktı. Jandarmalara, silâhların kaçırılmaması için yöreye yayılmalarını söyledi. Sonra kendisini çevrelemiş olan köylülere Eğin'de kendisiyle tanışmış olduğu Cafer Dede'nin nerde olduğunu sordu. Köylüleri, Cafer Dede'nin geziye çıktığını söyleyerek cinayeti saklamağa çalıştılar. Jandarma komutanı, soğuk suyla yapılmış bir tas ayran içtikten sonra, köylülere doğrudan buraya gelişinin nedenini açtı: Hepsinden sakladıkları mavzerleri çıkarmalarını istedi. Araştırma sürerken bir yandan da Cafer Dede'nin Besi'nin eliyle öldürüldüğünü bir çocuktan öğrendi. Nereye gömüldüğünü öğrenmek istedi. Sonradan binbaşıyla evlenecek olan bir kız, kurbanın gömüldüğü yeri söyledi. Binbaşı Kemal, başçavuşla sekiz on jandarmayı köyde bırakarak Hozat'a yollandı. Çetin, yalçın kayalıklar arasından kıvrılarak geçen patikalar, en sonra onları Dersim'e götürdü. Binbaşı, Seyit Rıza'nın evini sordu. Ona kılavuzluk eden birkaç Dersimli, uzaktan kaleye benzeyen bir evi göstererek hemen yanından uzaklaştılar. Binbaşı, kocaman taş yapının kapısına dikildiğinde orda silâhsız iki nöbetçinin dikildiğini gördü. Oysa, binbaşının aldığı haberlere göre, Kızıldağ eteklerine yaslanan bu kale gibi evin kapısında silahlı nöbetçilerin beklediğini biliyordu.

Ancak, şimdi, kapıda silâhsız nöbetçilerin bekleyişi, ev sahibinin, komutanın gelişini daha önceden öğrendiğini gösteriyordu. Nitekim, binbaşı Kemal, kapıya yaklaştığı sırada, Seyit Rıza'nın, başında fötr şapkası, ak sakalı, iğreti giyneğiyle adamlarının arasında dışarı çıktı. Binbaşı, atından inerek hepsinin ellerini sıktı. Onun uzun boyu, ege-men duruşu, sert yüz çizgileri, Seyit Rıza'yı düşündürür

gibi oldu. Dersim'e ayak atar atmaz, ağaları hapsedmesi, suçluları falakaya yıkması, komutanın sertliği üstüne gereken bilgiyi vermişti.

Ev sahibi, komutanın önüne düşüp onu evinin ikinci katına çıkardı. Seyit Rıza, oğlu Hüseyin'i, akıl hocası Alişir'i, Ermeni'den dönme Kanber'i komutana tanıttı. Binbaşı, Kanber'in ezik durumunu, Alişir'in öç duygularıyla parıldayan gözlerini dikkatle inceledi.

Seyit Rıza, hastalığı ve boğuştuğunu bildiği, ölümünü beklediği Cumhurbaşkanının sağlığı üstüne kurnazca sorular sordu.

Binbaşı, çokça görgü kurallarını kurcalamaksızın doğruca konuya girdi: Öldürülmüş olan Cafer Dede'den bir bildiği var mıydı? Seyit Rıza, onun ölümünü şimdi, binbaşının kendisinden işittiğini söyleyerek durumu kurtarmağa çalıştı. Binbaşı, her şeyi bildiğini anlatmak üzere Besi kadından bir haberi olup olmadığını da sordu. Seyit Rıza:

«Suriye'ye geçtiğini sanırım, binbaşı?» diye komutanı atlatmağa çalıştı. Ancak, komutan, cebinden Besi'nin ayak kabısının topuğunu çıkarıp gösterdi. Besi'nin Avaz katliamına yetişebilmek uğruna ayaklarındaki kibar Erzincan iskarpinlerini dahi çıkarıp atmağa zaman bulamadığını söyledi. Böylece, dağda taştan giyilemeyen ayakkabılardan birinin topuğu da kırılıp bir cinayet belgesi olarak dağda kalmıştı. Seyit Rıza, bu kunduralardan Erzincan'da binlerce yapıldığını söyleyerek karısının üzerinde toplanan kışkuyu dağıtmak istedi.

Binbaşı, bunu yutmadığını anlatmak üzere, bıyık altından güldükten sonra, Cebral'in köyündeki Çardağın altında Cafer Dede'yi vuranın Besi olduğunu, nedenin de Türklük-Kürtlük konusuna dayandığını, Besi'nin bir gün sonra da Avaz'da Kırganlıları öldürdüğünü açıkça söyledi. Sonra, sert bir tonla hemen Besi'yi tutuklamak istediğini

ekledi. Seyit Rıza, karısını aylardır görmediğini söyleyerek, bir öğütçü çıkarıp kendisini bulmağa çalışacağına söz vermek istedi. Binbaşı Kemal, hemen yerinden doğrularak Besi'yi elden geldiğince ivedi teslim etmelerini buyurdu.

Binbaşı Kemal, dışarı çıkıp da atına atlayacağı sırada kapının önünde dört askerin öte beriyle yüklü dört katırı tutmakta olduğunu gördü. Askerlere o katırların necilik olduğunu, bunları neden tuttuklarını sordu. Onların yerine, Seyit Rıza'nın akıl hocası Alişir, yanıt verdi: Bunlar, Seyit Rıza'nın binbaşuya ufak bir armağanıydı. Türlü değerli eşya ile yiyeceklerdi. Bunların arasında beşyüz de altın vardı. Binbaşı, birdenbire kendinden önceki Eğin jandarma komutanı üstüne söylenen kötü şeyleri andı: Demek ki hepsi doğruyd.

«Ben, Nuri beye benzemem, Seyit Hazretleri!»

Binbaşı bunları söylerken, gözleriyle yaşlı Dersim sultanına yıldırımlar saçıyordu. Binbaşı, askerleri önüne katarak götürdü. Arkada bir yıkım bıraktı. Onun tutumu hepsini ürkütmüştü. Sedirde sakalını sıvazlayarak kara kara düşünmeğe başlayan Seyit Rıza'nın karşısında bağdaş kuran Alişir, Suriye'ye gittiğinde Fransız sömürgecileriyle yapmış olduğu konuşmayı bir kez daha yineledi: Kemal Paşa hem ağır hastaydı, hem de Hatay-Antakya işiyle uğraşmaktaydı. Bir yandan da Montreux konferansı dolayısıyla Boğazların üstüne sıkıca oturduklarından, Avrupalılar, Türklere, Kemal Paşaya dış biliyordu. Kemal Paşayı öldürtmeğe bile kalkışmıştı. Şam'da görüştüğü İzzettin, eğer Dersim'de bir ayaklanış olursa, gerek İngiltere'nin gerekse Fransa'nın silah vb. yardımı yapacaklarını söyledi. Sonra, onların işini Uluslar Derneğine götüreceklerini de söyledi. Dersim ayaklanışı patlar patlamaz bütün Avrupa gazeteleri de Dersim üstüne güzel propagandalar yapacaklardı. Bu yalçın dağlara Kemalpaşalılar ko-

layca tırmanamazlardı. Bu dağlarda beş yıl dayanabilirlerdi. Fransızların güvenilir adamı İzzettin de gelip Seyit Rıza ile görüşmeğe söz vermişti. Önlerindeki şu bir ay içinde gelmesi gerekiyordu. Alışır, böyle doludizgin kıskırtma yaparken uzun yaş yaşamış olan Seyit Rıza, karşılaşacağı güçlükleri, engelleri düşünüyordu. Kırganlılarla başka rakip aşiretler, Koçuşağına yanaşmayarak hükümetten yana geçebilir, işi berbat edebilirlerdi. Alışır'ın her zaman söylediği gibi, ortaya atılacak bir Kürt devleti işi, acaba bu aşiretleri bu yana çelebilir miydi? Kürt devleti davasında onları yanbaşılarında görebilecekler miydi? Aşiretler arasında bir birlik kurulmadıkça ayaklanmak akıllı kârı mıydı?

Binbaşı Kemal'in böyle kararlı bir biçimde gelişinden sonra, Seyit Rıza ile yakın adamları arasında bir kurmay toplantısı yapılmasına karar verildi: Bütün aşiret başkanları, geleneklere uygun olarak Munzur ırmağı kıyısına incekler, savaşı kararlaştıracaklar, sonra, ant içerek ırmağa kutsal taşlar atacaklardı. Bütün aşiretlere birer tek şeker, birer lokma ekmek, birer keçe göndererek Munzur kıyısında bir yerde toplanmaları için haber salınacaktı.

Türkiye Cumhuriyet hükümeti, Fransızların Dersim'de ne yapmak istediklerini öğrenmişti Dersim denen çıban başının deşilmesi gerektiğine çoktan karar vermişse de kendisini uğraştıran işler birtürlü bitmediğinden buna sıra gelmemişti. Hatay sorunu ile Dersim çıbanının depreştiğini gören hükümet, Dersim'in kapısı olan Eğin'e bol yetkili, yürekli, sert, prensip sahibi bir jandarma komutanı göndermişti. Dördüncü genel müfettiş Aptullah Alpdoğan da Ankara'dan aldığı buyrukla devinime geçmeğe hazırlanıyordu. Doğudaki aşiret başkanlarının, beylerin, ağaların, şeyhlerin, Cumhuriyetin kurulduğu günden beri hiç rahat durmadıklarını göz önüne alarak davranan hükümet, bütün bu kişileri Cumhuriyetin düşmanı sayarak hepsini

tedirgin etmeğe, sürgüne göndermeğe elverişli bir kanun çıkarmıştı. Bunlar, aileleriyle birlikte yurdun gerekli bir bölgesine sürülecekler, buyruklarında yaşamakta olan halkı hem sömürülmekten, hem de Cumhuriyete düşman kişiler, kalabalığı olmaktan kurtaracaklardı. Uzun boylu, kara, kemikli, görgülü, sert bir adam olan binbaşı Kemal, daha masasının başına gelip oturmadan dördüncü bölge müfettişi Aptullah Alpdoğan'dan gizli bir buyruk almıştı. Dersim derbeyliğinin ortadan kaldırılması uğruna yapılacak devinimin işaretini taşıyan bu buyruğu aldığı gündemberi Dersim üstüne durmaksızın bilgi topluyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşının saflarında en büyük yoksunluklar, tehlikeler içinde çarpışmış, bir yığın subay arkadaşını, erini gözlerinin önünde yitirmiş olan binbaşı Kemal, bekardı. Görevden başkaldırıp evlenememişti. Durmadan Cumhuriyet uğruna dağ taş gezip dolaşmış, Cumhuriyetin önündeki engelleri temizlemeğe çalışmıştı. Binbaşı, bağınaz bir cumhuriyet koruyucusuydu. İrkçi değildi. Yurdun köşesinde bucağında barış içinde yaşayan hertürlü insan, saygıdeğer bir yurttaş sayılırdı.

Türkiye Cumhuriyet hükümetine düşmanlık duymayan aşiretleri birer birer ele alarak Seyit Rıza'nın çevresini ateşten bir çemberle çevirmek istiyordu. İlk iş olarak, dördüncü bölge müfettişliğince dostlar listesinde bulunan Haydaranlı aşiretinin başkanı Hacınoğlu Hızır ağaya bir ulak saldı. Çok önemli bir sorunu Şirzi köprüsünde kendisiyle konuşacağını bildirdi.

Binbaşı, akşam karanlığı basarken Rüstem çavuşla yola çıktı. Birkaç saattir bu yoldan geçiş yasaklanmıştı. Binbaşı ile jandarmalar, Fırat ırmağına yaklaştıklarında Şirzi köprüsünün başını tutan iki nöbetçi yollarını kesti. Bunlar, binbaşının komutasındaki jandarmalardan başkaları değillerdi. Binbaşı, köprünün ortasına vardığında Haydaranlı aşireti başkanı orda kendisini bekliyordu. Binbaşı

Kemal, Munzur ırmağı kıyısında yapılacak toplantıda verilecek kararlar üstüne bilgi istiyordu. Karşısındaki adam, jandarma komutanının almış olduğu bu korkunç bilgi üstüne bir sarsıntı geçirmekten kurtulamadı. Demek ki Kemalpaşalılar, işi adım adım izliyorlardı. Binbaşı, Alişir'in Suriye'de Fransızlarla yaptığı görüşmeler üstüne de bilgi istiyordu. Bütün bunlar, elbette, Munzur kıyısı toplantısında konuşulacaktı. Hızır ağa, binbaşının, kendisini koştığı casusluk işine karşı epeyce direnmek istediye de yeni kanunu iştince yelkenleri suya indirdi: Ağaların, beylerin, seyitlerin hepsi, aileleriyle birlikte Trakya'ya sürülecekti. Eğer, Hızır ağa hizmette bulunursa burda kalabilirdi.

Munzur kıyısındaki toplantıya yirmi başkan geldi. Munzur ırmağı vahşi kayalıklar üzerinden sıçrayarak gürültülerle akıyor, yukarda Munzur dağı, dağık baba, kardan bir külahla örtülü başını gökyüzüne kaldırarak insanların işlerine pul vermez görünüyordu. Seyit Rıza, Alişir, Besi, bir yığın başkan, bir yarım ay biçiminde oturmuş, susuyordu. Sanki, bir tapınaktaymışçasına fısıltıyla konuşuyorlardı. Bu alçak sesler de Munzur'un coşkun türküleri arasında boğulup gidiyordu. Seyit Rıza, en sonra konuştu. Aptullah Paşayla Binbaşı Kemal'in ellerinde bulunan korkunç kanunla buyruktan bilgileri bulunduğunu, bütün Dersim yöneticilerinin Trakya'ya sürüleceklerinden söz etti. Onlar sürüldükten sonra, hükümet Dersimliyi askere alacak, tarlaları ölçüp biçerek tapulayacak, en sonra, allahın dağlarındaki odunlar da Dersimliye vesika ile verilecek, keçilere meşe yaprağı yasak edilecekti. Sonra, Dersim topraklarında karakollar, okullar yapılacaktı. Bu kışkırtıcı sözler üzerine Deneman aşireti başkanı, birleşerek bütün Dersim'in silaha sarılmasını önerdi.

Alişir de Seyit Rıza'nın düşüncesini destekledi. Sonra, Kemalpaşalıların dış sorunlarla uğraşmaktan dolayı başlarını kaşıyacak zamanları olmadığından, bu yüzden de

Dersim'in üstüne asker gönderemeyecekleri üzerinde durarak gevşek düşüncelileri güçlendirmeye çalıştı. Dersim lilerin yapacakları en önemli işin, Kemalpaşalıların Dersim yöresinde kurmak üzere oldukları karakolları silâhla önlemek olduğunda belirtti. Şeyh Sait ayaklanışında asılan başlardan birinin kızı olan Besi, savaş nağrası atar gibi konuşarak Kemalpaşalıların yakında hepsini Trakya'ya sürececeklerini, bir ayak önce savaş kararını vermek gerektiğini yineledi. Bu tartışmaların sonunda Şirzi köprüsü üzerinde Binbaşı Kemal'le görüşmüş olan Haydaranlı aşiretinin başkanı Hızırağa, hükümete karşı başkaldırmanın çok tehlikeli olduğunu söylemek yürekliliğini gösterdiğinden Besi'nin mavzerinden çıkan bir mermi ayaklarının dibinden toz kaldırdı. Bu bir uyarı idi Munzur dağının ak bir külahla örtülü doruğuna, Dajik baba'ya hiç bir Kemalpaşalı çıkamazdı. Besi'nin bu sözlerinden sonra. Alişir, bu toprakların Kürt'lere özgü olduğunu, buralarda bağımsız bir devlet kuracaklarını, bütün Avrupa'nın kendilerine yardıma koşacağını coşkun bir sesle anlattı. Deneman aşireti başkanı, bu topraklardan kendilerini ancak ölümün ayırabileceğini söyledi. Öbür başkanlar da bu topraklardan kopmamak uğruna savaşacaklarını bağırarak söylediler. Bundan sonra, bütün başkanlar, Seyit Rıza'nın eliyle kutsandıktan sonra Munzur ırmağının kıyısına inip birer yudum su içip sulara birer kutsal çakıltışı attılar, böylece, antlarını perçinlemiş oldular. Bu savaş toplantısında Haydaranlı aşireti başkanı Hızır'dan başka herkes, Trakya'ya sürgün edilmemek uğruna kanlarının son damlasına dek savaşacaklarını söylediler. Yalnız Hızır ağa, düşünmek üzere zaman istedi.

Dersim'in yola getirilmesi uğruna yapılması kararlaştırılan işler hızlı bir tempo ile başlamıştı. Batı Dersim'in

kapısı olan Sin köyünde ilk jandarma karakolu ile bir ilkokulun temellerini atan yüzbaşı Sıtkı, Dersim'in fethine başlamış sayılabilirdi. Sin köylüleri, gerek Sıtkı yüzbaşidan gerekse temelleri üzerinde yavaş yavaş yükselen karakol ile okuldan şeytan görmüş gibi kaçıyorlardı. Hükümet, Dersim'e jandarma karakolu ile hükümeti, okulla da uygar kültürü sokmağa kararlıydı. Dersim halkı için böyle düşünen hükümet, Seyitler, şeyhler, ağalar için hiç de böyle iyimser düşünmüyordu. Bu baş belâlarını Dersim topraklarından sürüp bu son kerte yoksul, zavallı halkı kurtarabileceğini sanıyordu.

Binbaşı Kemal, yapım işlerini denetlemek üzere Sin köyüne vardığında şaşırdı. Karakol ile okul işçilerinden başka ortada hiç kimse görünmüyordu. Köylüler, Munzur kıyısında yapılan antiçmeden sonra, aşiret başkanlarının uyarılmışlar, bir ruh seferberliğinin disiplini içine girmişlerdi. Hele, binbaşı Kemal'in gelişini gören bütün köylüler, büsbütün evlerine kapanıp dışarı ile ilişkilerini kesmişlerdi. Binbaşının buyruğuyla birkaç asker halkı evlerinden zorla çıkarmak üzere davrandı. Binbaşı, biraz sonra kulübelerinden dışarı dökülen paçavralar içindeki bir yığın halkın hayvan sürüsü gibi korku içinde bir yere toplanarak titreştiğini görünce yüreği ezildi. Binbaşı, onlara birkaç söz söylediye de kadın, çoluk çocuk hiç bir şey anlamadan koyun kaval dinler gibi onun yüzüne bakarak yine başlarını önlerine eğdiler. Binbaşı, onların Türkoğlu Türk olduklarından, bu okulda okuyacak olan çocukların ilerde Türkiye'nin yüzünü ağartacak aydın kişiler olacağından sözetti. Dersim'de gerek Türk devletinin gerekse Dersim köylülerinin düşmanlarının yaşamakta olduğunu, Dersimlinin kurtulması uğruna bu düşmanların buradan atılacağını söyledi. Ancak, yaz güneşinde serinlemek üzere birbirine sokulmuş bir koyun sürüsünü andıran bu çoluk çocuğun içinde bir tek türkçe bilen yoktu.

Dersim derebeyliğini kaldırmak üzere ilk sert militan olarak ortaya atılan binbaşı Kemal, beylik karavanalarda askerlerle işçilere, köylülere bir imece yemeği yedirmek isteyince ortaya hiç bilmediği bir tuhafılık çıktı. Köylüler, maraba denen ırgatlarla bir sofrada yemek yememekte ayak dirediler. O zaman, subayın kafasında bir şimşek çaktı. Dersim Derebeyliğinin eskimiş ocağında korkunç bir eşitsizlik daha keşfetti: Demek ki Dersim'de tarım işçiliğiyle geçinen insanlar, Hindistan paryaları gibi doku-nulmazlar durumunda yaşıyorlardı. Aşağıda çağıldayan Harçik ırmağının üzerine yapılması kararlaştırılan köprü, işte, bu maraba denen paryalara da uygar bölgelere doğru bir yol açacaktı. Bu köprüye de hemen başlanmak üzereydi. Ağaların kapılarında uşak olarak çalışan zavallı marabaların çok zavallı dünyası, ondan sonra, birdenbire aydınlanacak, ağaların, derebeylerinin kapısından başka yerlerde de ekmek kapısı olduğunu anlayacaklardı. Ağalar, marabaları hiç askere göndermezler, bir yük hayvanı, bir toprakbent köylü gibi çalıştırırlardı. Onları, çiftinde çubuğunda çalıştırır, işe yaramaz duruma geldiklerinde başından savmak üzere askere gönderirlerdi. Askerden iyileşerek, sağlıklarını kazanarak dönen adamları posaları çıkıncaya dek yine en ağır işlerine koşarak ölünceye dek çalıştırmaktan geri durmazlardı. Bu marabaların bir görevleri daha vardı ki, bu Dersim'in ekonomisine çapulculukta yardım etmekte. Silahlandırılıp yöredeki köylerle kasabalara saldırtılan bu adamcağızlar, büyük tehlikeler pahasına vurdukları vurgunları ağalarına getirip teslim ederler, onların kıymığına dahi el süremezlerdi. Hükümet, çok sıkıştırdığında, bu maraba çapulculardan birkaçını arslanın ağzına atarak kurtulmanın yolunu bulurlardı. Böylece, mapusane, ceza da marabaları bekleyen her günkü kaza, belâlardan sayılırdı. İşte, bütün bunları yakından bilen binbaşı Kemal, köylülerin maraba paryalarıyla bir

sofraya oturmak istemediklerini işitince böyle acı acı düşünmek zorunda kaldı. İdealist asker, işte, buralara daha çok bu zavallı insanları kurtarmak üzere gelmişti. Ağanın tapulu malı olan bu toprakları bura insanına bölüştürüp tapulayacak, güzel Türkiye'nin çok güzel bir parçasını mutlu insanların yaşadıkları bir bölge durumuna getirecekti.

Seyit Rıza'nın akıldanesi Alişir'in Suriye'den dönüşünden bir süre sonra, Fransız casusu Suriyeli İzzettin, gizli yollardan Dersim'e vardı. Suriye, İzzettin'in arkasından silâh yüklü maskelenmiş deve kervanlarını Dersim yönünde yola çıkardı. İzzettin'in söylediğine göre Fransızlarla İngilizler Dersim ayaklanışını sonuna dek destekleyeceklerdi. Giderek, İngilizler, Dersim işini Uluslar Derneği'ne de götüreceklerdi. İzzettin'in gelişi, ayaklanmayı gün sorunu durumuna getirmişti. Bu yüzden, Seyit Rıza, aşiret başkanlarıyla, yine, Munzur Irmağı kıyısında yaptığı ikinci büyük toplantıda şu buyruğu verdi:

«Bütün aşiretler, mallarını, davarlarını güzün pazara, panayıra indirip satacaklar. Bunların parası olduğu gibi üfeğe, cephaneye yatırılacaktır. Keçilerinizle kısır ineklerinizi kesip kavurma yapacaksınız. Hepiniz, bütün Dersim'in köşesini, bucağını karış karış dolaşarak Kemalpaşa'nın Dersim'i kökünden yıkmak üzere hazırlandığını, buna ölünceye dek karşı durulacağını söyleyeceksiniz. Kullarınızı iyice korkutun ki birbirlerine omuz versinler, yan çizmesinler.»

Bu toplantıda ayaklanışın taktik, stratejik yönleri de tartışıldı. Şeyh Sait'in birkaç yıl önce yaptığı gibi davranılmayacaktı: Sınırdışı edilen Halife Abdülmecit uğruna sancak açan ayaklanış lideri, bütün Alevi kürtlerin kendisini dekteklemediğini görmüş, şaşırılmıştı. Aleviler, Kemal Paşalıdan gocunmuyorlardı. Şundan ki, bütün Osmanlı padişahları, sünni halifeler, sık sık Alevi kanı döküp

durmuşlar, Kemalpaşalılar, bu katilleri sınırdışı ederek Alevi kanı dökülmesini önlemişlerdi. Bütün Türkiye sınırları içinde yaşayan toplumlar, dinleriyle mezheplerinde özgür bırakılmışlardı. Aleviler, salt bu yüzden Şeyh Sait'in ayaklanış bayrağı altına girmekten uzak kalmışlardı.

Bu toplantıda, gelecek ilkyazın ayaklanışa geçilmesi kararlaştırıldı. O zamana dek de Sultan Hızır'dan yardım dilenecek, utku uğruna dualar edilecekti. Seyit Rıza, ayaklanış bayrağı altına toplanmaktan yana olanların Munzur'a birer çakıltaşı atmasını, böylece anti perçinlemelerini istedi. Hepsi, yerden birer çakıltaşı olarak ak köpüklerden kanatlar takmış olan suya atıldılar. 1937 ilkyazında Dersim dağlarında açacak kan güllerini şimdiden görür gibi oldular.

Dersim sorununu kolayca çözmek uğruna girilen önemli işlerden biri Harçık köprüsüydü. Bu çoşkun suyun üzerine atılacak köprü, Hozat-Erzincan-Elazığ arasında otobüs yolculuğunu kısaltacak, yük kamyonlarını, arabaları daha rahat bir trafik düzenine sokacaktı. Binbaşı Kemal, başlamış olan köprü yapımıyla karakol, okul yapılarını denetlemek üzere at üzerinde durmadan dolaşıyordu. Sin köyünde yapımına başlanan jandarma karakolu ile okul bitmişti. Karakola bir jandarma teğmeninin buyruğunda gözüpek jandarmalar verilmiş, okula bir öğretmen atanmıştı. Ancak, yörede korku rüzgârı esmekteydi. Dersimli çeteler, başlamış olan köprü yapımına karşı sabotajlara başlamışlardı bile. Yapılan kazma işleri geceleyin bilinmeyen kişilerce bozuluyordu. Jandarmalar, sabotajdan suçlu beş Dersimli yakalamışlardı. Jandarma teğmeninin bütün sıkıştırmalarına karşın suçluların ağızlarından kendilerini bu yola kıskırtanlar üstüne bir tek sözcük alamadı. İşkenceye varan falaka sopaları bile onların dillerini çözemedi. Teğmenin binbaşı Kemal'e verdiği rapora göre, öğretmen geldiği halde hiçbir köylü,

çocuğunu okula göndermiyor, bunda ayak diriyordu. Sonra, Seyit Rıza, hükümetle ilişki kurmuş olan Reşo adlı bir kişiyle başka iki dersimliyi yine bu yüzden defterden silmiş, onlara karşı düşmanca bir tutum takınmıştı. İki ateş arasında kalmış olan halk, korku içinde yüzmekteydi. Bir yanda hükümet'in öbür yanda beylerin, ağaların korkusu dikiliyordu.

Savaş olacağı haberini alan bütün Dersimliler, çoluk çocuk, Sultanbaba dağının derin mağaralarına sığınmışlardı. Suriye'den kışkırtıcı haberlerle gelmiş olan İngiliz yada Fransız casusu İzzettin, bu mağaralardan Beşpınar mağarasında kimi Dersim beyleriyle, Seyit Rıza ile genel bir toplantı yapacaktı. Bunların adları da belliydi: Seyit Rıza danışmanı Alişir, Kamber, Cebrail, Hızır ağalar, bir de İzzettin. Pahalı halılar üstüne bağdaş kuran seyitle adamlarının karşısında kırk yaşlarında, üstü başı temiz, dolgun yüzlü, kara sakallı bir adam bağdaş kurmuş oturuyor, kapkara gözlerini hem Dersim ağalarının üzerinde hem de mağaranın kapısında gezdiriyordu. Sanki, buraya her an baskın yapılacakmışcasına tedirgin görünüyordu. Suriye'den ta buralara bin tehlike atlatarak gelmişti. Suriye'deki bütün tekkelere, Kürt kulüplerine rahatça girip çıkan, bol para harcayan bir adamdı. Türkçe, Kürtçe, Arapça, İngilizce bildiği de söylenmekteydi. Suriye'deki bu kuruluşların İngiliz altınlarıyla beslendiği üstüne kesin kanılar vardı. Dersimliler de bunu bilmekteydi. İzzettin'in dediğine göre, bütün bu kuruluşlar, Dersimlilerin arkasındaydı. Dersimlileri haritadan silecek güç, daha anasının karnından doğmamıştı. Toplantı, altınla silahı, propaganda gücünü yedeğe aldıktan sonra, iç sorunlar üstüne olan konularla geçti. Alişir, Türk hükümetinin Dersim'de yapmağa çalıştığı toprak Reformunun halkı ağalardan, beylerden ayıracağı üstüne uzun bir konuşma yaptı. Beylerin topraklarını bölüşen marabalar, ister istemez onlardan kopacak-

lar, Kemalpaşalılardan yana geçeceklerdi. İlkönce bu toprak reformunu önlemeğe çalışmalıydılar.

Beylerin, ağaların toprakları nasıl olur da kullara, marabalara dağıtılırdı? Seyit Rıza, bunu düşündükçe hop oturup hop kalkıyordu. Aşiretin malı nasıl olur da marabaların ellerine geçirdi? Demek ki Kemalpaşalılar, baldırıçıplak marabaları arkasına alarak Dersim ağalarının üstüne yürüyecekti. Bu şeytanca bir işten başka neydi? Ağaları, beyleri gidince ortada Dersim diye bir şey kalır mıydı? Maraba, bir kez mal tutkusuna kapılırsa ağalarını kendi elleriyle temizlemeğe kalkmaz mıydı? Demek ki, şimdiden onun haracını, hakkını **vermekten yan** çizen kimi kullar, Kemalpaşalıların propagandasına kapılmışlardı. Dersim'in toprak düzeni bozulunca kulların ağalara saygısı kalkacak, böylece, Kemalpaşalılar, bir tek kurşun atmadan Dersim'i ele geçireceklerdi. Seyit Rıza, bu konu üzerinde acı acı konuşup da sustuğunda, lafı Suriyeli casus İzzettin aldı: Sorunu din yönünden ele almayı salıkladı. Kemalpaşalının bütün alevileri kırmak üzere hazırlandığını yaymalıydı. Sorun, Alevilik olunca bütün Dersimliler bir bayrak altında toplanabilirdi. Böylece, ağaların, şeyhlerin, seyitlerin topraklarına göz diken marabalar da, kullar da aleviliği kurtarmak üzere davranırlar, onların topraklarına göz dikmek gibi haince düşünceden vazgeçerlerdi. Bir kez ölüm korkusunu alevi kulların yüreğine saldılar mı gerisi kolaydı. Hepsi, ölümden kurtulmak uğruna bir kez daha şeylerin, seyitlerin, ağaların çevresinde toplanırdı.

İzzettin, birkaç güne dek Suriye'ye dönecekti. Bu toplantı da bundan dolayı yapılmıştı. Seyit Rıza, orda bulunanlara, konuğa soracakları herhangi bir sorun olup olmadığını sordu. İzzettin'in arkasından Dersim'e dört casus daha gelmişti. Bunları salt Seyit Rıza biliyor, saklıyordu. Ancak, Kanber'in bundan bilgisi olduğu soruldu

sorudan anlaşıldı. Evet, bu adamlar kimlerdi? Kendilerine yardıma mı gelmişlerdi? İzzettin, Seyit Rıza'dan başkasının bu işten bilgisi olmasına hem şaşıtı, hem de titremekten kendini alamadı. Suriye'den gelmiş olan dört kişinin per-tek'te kendilerine kimi mühürler kazdırdıkları da biliniyordu. Demek ki bunlar, buralarda yapılacak birtakım işlemlerde söz sahibi olacaklar, bu mühürleri kullanacaklardı. İzzettin, bunlardan salt Seyit Rıza hazretlerinin bilgisi olması gerektiğini söyleyerek işi kapadı. Bunları başkalarının bilmeleri sakıncalı olurdu.

Pah ile Kahmut bucaklarını birbirine bağlayacak olan Harçık suyu köprüsü, hızla ilerliyordu. Dersim beylerinin gelecek ilkyaz günlerinde ayaklanışa geçecekleri üstüne gelen sık bilgiler, hükümetçe de biliniyordu. Bölgenin çevresindeki asker birlikleri sıklaştırılmış, türlü önlemler alınmasına çalışılıyordu. Harçık suyu üstündeki köprü'nün önemi büsbütün arttığından burda çalıştırılan ücretli Dersimli marabalar, iyi çalışmadıkları görülerek kamçılı bir yönetim altına alınmıştı. Binbaşı Kemal, Hozat kıışlasında oturuyor, bilinmedik bir sırada yalçın dağlardan saldıracak Dersimli gerillaları düşünüyordu. General Abdullah Alpdoğan da Hozat'a gelmişti. Herhalde insanca yönetilmeyen çalışmaları işitmişti. Binbaşı, köylerden zorla toplanıp getirilen işçilerin kırbaç altında çalıştırıldığını görmüş, çok üzülmüştü:

«Burası tutsak kampı mı?» diye bağırmıştı. Generalin, Dersim halkına zulmedilmemesi uğruna verdiği bunca buyruk, demek kulak arkasına atılmıştı. Bu işlere gözcülük eden yüzbaşı Süleyman, demek ki buyruklardan dışarı çıkmıştı. Binbaşı Kemal, kan ter içinde dağdan taşindiren marabaların önünde yüzbaşı Süleymanı bir güzel ihşladı. Daha doğrusu, tartıştılar: Süleyman yüzbaşı, marabaların boğaz tokluğuna çalışmasını doğru buluyordu. Bütün bu işler, bu yollar, bu köprüler, bu okullar,

hep Dersimliler uğruna yapılmıyor muydu? Eğer, bu he-
riflere ekmeK, yemek yerine para verilecek olursa hemen
mavzere, kurşuna yatırılırdı. Bunlara bugün yumuşak
davranmak yanlıştı. Bunların üzerindeki seyit, bey, ağa
etkisi, bugün de bütün şiddetiyle sürmektedir. Yüzbaşı
Süleyman, Dersim'de yapılacak toprak reformundan da
hiçbir şey beklemediğini söyledi. Vaktiyle Arapgir, Hozat,
Eğin bölgesinde göçetmiş Ermeniler'den kalan bütün top-
raklar bu adamlara dağıtılmıştı, bunlar ne yaptılar? Dev-
lete vergi, Dersim ağalarına haraç vermekten bıkip usa-
narak en sonra bütün ellerindeki toprakları beylere bı-
rakıp yine topraksız köylü, maraba olup çıkmamışlarmı-
dı? Dersim'in şeyhlerini ,ağalarını, seyitlerini sürmekle de
istenilen sonuç alınmazdı. Bu Dersim toplumu, kendile-
rini sömürecek ağaları, beyleri yine içinden çıkarır, onla-
rın tutsağı olmağa can atardı.

Süleyman yüzbaşının bu gerçekçi düşünüşü, idealist
binbaşığı bayağı kırmıştı. Bu, ne kötümser düşünüştü böy-
le? Binbaşı ile yüzbaşının tartışması, general Abdullah
Alpdoğan'ın binbaşığı çağırmasıyla kesildi. Binbaşı, gene-
ral'ın odasına girince, onun sert yüzünden, bakışlarından
jurnallendiğini anladı. Demek ki, kendi üstüne kötü rap-
por verilmişti. General, selâm sabahtan önce, binbaşığı-
nın Harçık köprüsü işini neden baltaladığını, marabaları
tutup neden köylere gönderdiğini sordu. Müteahhit ile
yüzbaşının elele vererek işleri kötüye kullandıklarını, ken-
disine karşı da eyleme geçtiklerini hemen anlamıştı. Bin-
başı Kemal, kendisinin, devletin bayındırlık işlerini bal-
talamayı usunun kıyısından geçirmedığını söyleyerek ken-
disini savundu: o, köprü bahanesiyle vurgun vurmak is-
tleyen kişilerden olmadığı gibi böylelerine göz açtırmak da
istemediğini söyledi. Bu gibiler, köylerden kırbaçla top-
ladıkları köylüleri yine kırbaç altında boğaz tokluğuna
çalıştırıp bütün parayı ceplerine indirmektedirler. Oysa,

Türkiye'de çalışacak pek çok insan vardı. Gündeliklerini vererek onlardan işçiler tutabilirlerdi. Müteahhit kentlerden böyle on binlerce işçi toplayıp getirebilirdi. Bunu yapmıyorlardı. Şundan ki, Dersim'de boğaz tokluğuna çalıştırılacak binlerce insan vardı. Jandarma da elinde olunca, bu gibi işçileri bulup çalıştırmak işten bile değildi. Hem bunu yapıyorlar, hem de başka görevlileri aygıt etmek istiyorlardı.

Abdullah Alpdoğan paşa, binbaşı Kemal'in dediklerine parmak basarak dinledi. Hemen, bu işte bir kötüye kullanma bulunduğunu anlamıştı. Daha dikkatli dinleyince karşısındaki uzun boylu, esmer, namuslu insan yüzünde, bunun doğru insan gözlerinde, erkek sesinde kendisine güvence veren içten bir sıcaklık buldu: Dersim, ayaklanışın eşiğinde bulunmaktaydı. Marabalara hükümet adamlarınca yapılacak zulüm, işkence, onları seyitlerin, ağaların, beylerin arkasından koşmağa zorlamaz mıydı? Böylece, kendilerini koruyanların salt ağalar olduğunu sanarak onların saflarında Türk askerine silah atmazlarmıydı? Köprüyü yapma işini yüklenen müteahhit, işçisini, ustasını, kalfasını kendisi bulmak zorunda değil miydi? Neden bunları bulmak uğruna hükümetin jandarmasını kullanmak istemekteydiler? Hükümetin jandarması, ona bedava işçi bulmak zorunda mıydı?

Alpdoğan Paşa, durumu kavramıştı. Ancak onun, binbaşı Kemal'den öğreneceği birkaç şey daha vardı: ayaklanış olursa bura halkı seyitlere katılır mıydı? Binbaşının yanıtı kesindi: Eğer bu adamlara zulüm, işkence yapılırsa hiç kuşku olmayalım, seyitlere katılırlar.

Abdullah Alpdoğan Paşa, yüzbaşı Süleyman'ı Hozat'tan geri aldıracağını söyledi. Sonra, binbaşuya sonsuz güveni olduğunu, yapılan dedikodulara hiç inanmadığını, salt kendisine güç vermek üzere kalkıp buraya geldiğini, bundan sonra, burda tek yetkilinin kendisi olduğunu ek-

ledi. Binbaşının bütün gereksinimlerini hemen karşılanacaktı. Kendi üstüne olan dedikodulara da kulaklarını tıkamalıydı. Çıkarları bozulan herifler, sürekllice böyle dedikodular yapacaklardı. Paşa, arkasında kendisi olduğunu söyleyerek binbaşının yüreğini büsbütün ferahlattı. General, binbaşı çıkıp gitmek üzereyken ona yarbayım diye seslendi. Bu otuz ağustosta yarbaylığa yükseldiği muştusunu da kendi ağzından vermiş oldu.

Yarbay Kemal, generalin yanından ayrılıp da bürosuna döndüğünde ivedi Eğin'e dönmeğe hazırlandı. Şu saatlerde Dersim'deki kuşlarından çok önemli bir haber almıştı: Suriyeli çavuş İzzettin, Dersim'den ayrıldıktan sonra Eğin'de geceleyecek, ertesi gün Arapgir yolunu izleyerek Malatya'ya geçecekti. Hızır ağa, onun Şirz köprüsünden geçeceğini bildirmişti. Yarbay Kemal'in erkenden Eğin'e varması gerekiyordu. Tam gereçli Jandarmalarını kamyonla doldurarak kendi de şoförün yanına oturup yola çıktı. Karanlıktan önce Eğin'e vardı. Karakol Çavuşu, ona önemli bilgiyi veriverdi: Casus, İzzettin, daha ikinci üstü gelip Sulunan'a inmişti. Herifi hiç kimseye sezdirmeden orda aparmalıydı. Oracıkta ayaküstü bir karar verdiler: Hana yolcu kılığında altı jandarma sokacaklar, adamı, arkadaki ayakyoluna giderken yakalayıp kaçıracaklardı. Yarbay, son buyruğu şöyle verdi: Herif, kimseye gösterilmeden Şirz köprüsünün beş yüz metresindeki korucu kulübesine götürülecekti. Yarbay' onları bu kulübede bekleyecekti. Şimdi, koltuğunda otururken İzzettin'den öğreneceği gizleri düşündükçe coşuyor, canlanıyordu. Sonra, basmakta olan karanlığın içinde atına atlayarak korucu kulübesine doğru yola çıktı.

Yarbay Kemal, korucu kulübesinde çok beklemedi. Bir paçavra çuvalı gibi attan indirilen casus, onun önüne atıldı. Yarbay, onun Dersim'e geldiği saatten beri bü-

tün söylediği sözleri, eylemini, tutumunu biliyordu. İzzettin'e, Pertek'te mühür kazdırıp Dersim köylerine giden dört yabancı'nın kim olduğunu sordu. Casus, onların Suriye'deki Kürt kulüplerinden para ile altın getirdiklerini söyledi. Onların getirdikleri paralar, elbette, Fransız parasıydı. Fransız hükümeti, bu altınlarla Dersim'i ayaklandırıp Hatay'ı kurtarmak uğruna on binlerce suçsuz insanın dirimini tehlikeye atmak istiyordu. Yarbay Kemal, silâhların hangi yolla getirildiğini sordu. Casusun sustuğunu görünce, jandarmalara onu falakaya yıkmalarını buyurdu ayakları tüfeğin kayışlarına takılan casus İzzettin, meşe odunu ile öyle bir sopa yedi ki bağıırıp aman dilemekten başka bir çözüm bulunmadığını anladı: Silâhlar, deve kervaniyle yola çıkarılmıştı. Casus, bu kervanı bir hafta sonra Elazığ'da karşılayacaktı. Yarbay, adamı biraz daha sıkıştırarak ayaklanışın 1937 ilkyazında başlayacağını ona söyletti. O da bunu İzzettin gibi biliyordu. Adam, Intelligence Service'de çalıştığını yadsımadı. Demek ki, ayaklanış planı, Fransız-İngiliz gizli servislerince hazırlanmıştı. Yarbay Kemal casustan alınacak başka bilgi kalmadığını gördü. Bu kez, o, casusa şu bilgiyi verdi:

«Biliriz ya, Irak'ta Kürt asıllı Bekir Sıtkı Paşa ile Kürt subaylara hükümet darbesi yaptıran İngiltere'nin bizler için de ne düşündüğünü biliriz. Senin satılmış Bekir Sıtkı Paşa ile olan ilişkilerini de biliriz. Silâhların yalnız Suriye'den değil de Irak'tan da sokulacağını biliriz.»

Bunu söyler söylemez de tabancasını çekip casusun kafasına ateş etti. İzzettin'in ölüsünü sürükleyerek Fırat ırmağına attılar.

Fransızlarla İngilizlerin Suriye'den yola çıkardıkları silâh, cephane yüklü kervan ele geçirilerek bütün iki ayaklı canlılar, kimsenin ruhu duymadan zararsız duruma getirildi. Seyit Rıza ile adamları, bunları bekleye dursun, Harçik köprüsü de bitmiş, Dersim'in bağına doğru

hançer gibi uzanan yollar açılmıştı. Şimdi, gerek Cumhuriyet hükümeti gerekse Dersim'liler kulakları kırışte, bekliyorlardı. Seyit Rıza ile adamları, en küçük bir bahane ile jandarmaların, Kemalpaşalıların üzerine atılmaya hazır dılar. Seyit Rıza'nın bütün bü tütün kaygusu, İngilizlerle Fransızların göndermiş oldukları silâhların ele geçip geçmediğiydi. Buna değgin hiçbir ses de çıkmadığından silâhlarla cephanelerin nasıl olsa günün birinde çıkageleceğini sanan Seyit Rıza, bütün güvenceli adamlarını dağa taş a salmış, ilkyazın başlayacak olan ayaklanışın propagandasını yaptırıyor du. Dersimlilere göre ok yaydan çıkmıştı. Artık, hepsinin karşısında bir düşman ordusu vardı. Kemalpaşalı kanı sonuna dek helâldi.

Dersim'in korkunç kışı da ayaklarını sürüyerek yaklaşıyor, Dajik Baba'nın sivri külahı ağardıkça ağarıyor, Dersim meşesinin yaprakları pas rengi alıyor, uzaklarda kan kırmızı ormanlar belirliyordu. Dersim'in çevresindeki stratejik noktalara birikmekte olan Cumhuriyet ordusunun elleri tetikteydi. Karşı yandan silah atılmadıkça ağırbaşlılığını bozmamağa kararlı olan askerler, Dersim erkeklerinin silâh kullanmaktaki beceriğini, atılcılığını düşündükçe çok dikkatli davranmak gerektiğini anlıyorlardı.

Zaman, böylece karşılıklı gergin bir bekleyiş içinde geçerken birden Dersim'in içinde kurulan ilk jandarma karakolunda bir olay patlak verdi: Kışın yakmak üzere ırmaqların, derelerin getirdiği ölü dal, çalı çırpı toplayarak sırtlarında köye getirmekte olan birkaç köylü kadın, jandarmalarca yakalanarak Karakola sürüklendi. Jandarmalar, bu odunlar için ruhsat alıp almadıklarını sormuşlar, alınmadığını görünce onları dövmüşler, hırpalamışlar, aşağılamışlar, bütün köylüleri tedirgin edecek bir durum yaratmışlardı. Kadınların Karakolda alıkonulması, bunların kocalarını coşturmuş, silahlanarak karakolu basmağa karar vermişlerdi. Birkaç jandarmanın abartmalı davranışı, az

kalsın Dersim ayaklanışını hemen patlatıyordu: Köylü erkekler, karılarının ırzlarına geçildiği kanısında ydılar. Bunu çevreye yaymakta da çıkarları vardı. Şimdi, bütün Dersim'de oduncu avratlar işi alevlenmiş gidiyordu. Dersimli Erkeklerin «kancıklarının» ırzları, namusları tehli- kede ydi.

Yarbay Kemal, jandarmaların yapmış oldukları bu den- sizliğe çok kızdı. Hele köye varıp da olay üzerinde topladı- ğı bilgiler jandarmalara karşı çıkınca suçlulara bir mey- dan dayağı atmanın gerektiğini anladı. Ayaklanış kazanın fokur fokur kaynadığı Dersim'i ancak böylece dinginleş- tirebilirdi. Bunu içi sızlayarak:

Atına bindiği gibi Şikeftan yaylasına yolanan yarbay, hükümete bilgi veren, kendi adamı Hızır ağanın çadırına indi. Hızır ağaya karşı başka yandan bir ilgisi daha var- dı: Onun güzel kızı Nahide ile evlenmek istiyordu. Bu kargaşa, ayaklanış, kıyamet kopmadan önce bu güzel kızla evlenmek kararında ydı. Dersim dağlarında bir kı- zılca kıyamet kopunca kimin ölüp kimin kalacağı belli olmazdı.

Olaylar, çıban başları gibi birer birer görünmeğe başlamıştı: Suriyeli casus İzzettin'in ortadan yitişi, gerek Seyit Rıza'yı gerekse bütün öteki ayaklanışa hazırlanan başkanların uslarını başlarından almıştı. Demek ki, seyit- lerin, başkanların arasında bir hain vardı. Demek ki, Ke- malpaşalılar, şimdiye dek yapılan hazırlıkların hepsini bi- liyorlardı. Bu korkunç düşünce, hemen hepsinin usuna yarbay Kemal'le yağlı ballı olan Hızır ağayı usa getirdi. Demek ki, Kemalpaşalıya casusluk eden oydu. Bir akşam, dört beş silâhlı, tüfeklerinin namlusunu sırtına dayayarak Hızır ağayı bir ata bindirip Seyit Rıza'nın, Alişir'in, Besi' nin bulunduğu yere götürdü. Orda, hepsi, onun casuslu- ğunu yüzüne vurdu. İzzettin'in Malatya'ya gideceğini, or-

dan silâh kervanını alıp Dersim'e getireceğini salt Seyit Rıza, Alişir, Besi, Kanber, bir de Hızır biliyordu. Besi, Hızıra, yaptığı casuslukları söyledikten sonra onu bir koyun gibi elindeki bıçakla kesti. Sonra, başını bir heybeye konularak Kemalpaşalı subayın kapısının önüne bırakılmasını söyledi. Birkaç atlı, gecenin karanlığında kanlı heybeyi götürüp karakolun önüne bıraktı. Jandarmalar, kaçan atlıların ayak seslerinden Dersimlilerin baskın yaptıklarını, ayaklanışın başladığını sanmışlarsada heybenin içindeki kanlı başı görünce durumu anladılar. Yarbay Kemal, kayınbabası olacak kişinin kanlı başını görünce işin gittikçe daha çok sarpa sardığını anladı. Hemen jandarma bölüğünün hazırlanmasını buyurdu. Nahide'nin şu sırada kim bilir ne gibi tehlikeler içinde bulunduğu Şikeftan yaylasına sanki uçarak gitmek istiyordu. Şikeften'e vardıklarında obanın bir yangın yerine döndüğünü gördüler. Halâ, yangın yerinden dumanlar çıkıyordu. Erkeklerin hemen hepsi öldürülmüştü. Salt kadınlara dokunulmamıştı. Yanan obalarının parçalanmış erkeklerinin baş ucunda yavrularını göğsüne bastırmış paçavralar içindeki kadınların ağlayışları, Yarbaya çok dokundu. Hızır ağanın çadırının bulunduğu yere varınca, Nahide'yle anasının birbirine sarılmış olarak yakılıp yıkılmış olan çadırın bir yerinde ağlaştıklarını görerek çılgına döndü. Alişir'in yönettiği bir grup silâhli, obaya baskın vermiş marabaların bir bölüğünü alıp götürmüş, gelmek istemeyenleri de kurşunlamış, bıçaklamış, delik deşik etmişti. Genç kızla anası, Hızır'ın başına gelenleri bilmiyor, pek merak ediyorlardı.

Yarbay, Hızır'ın başına gelenleri anlatmak zorunda kaldı. Nahide ile daha önce evlenmek üzere sözleştiklerinden ,anası ile onu Eğin'de bir eve yerleştirmeye karar verdi. Bunu da onlara bildirdi. Törenselsel nikâh işini de orada yapacaklardı.

Bu sırada erkekleri öldürülen, perperişan ortalıkta

birakılan çoluk çocuk için yarbay şu kararı vererek adamlarına bildirdi: Burdaki zulüm görmüş bütün köylüler köylerine götürülecek, hepsine gerekli Kızılay yardımı yapılacak, bunların köylerinin yöresindeki Seyit Rıza'nın, Alışır'ın, Kanber'in bütün toprakları bunlara dağıtılarak hemen tapuları verilecekti.

Yüzbaşı Selâmi, bu buyruğu alıp giderken yarbayın Çavuşu da Nahide ile annesini Eğin'e götürüp bir eve yerleştirmek üzere hazırlandı. Yarbay, kendisi de yanındaki otuz atlı jandarma ile Sin köyüne gitmek üzere Şikeftan'dan ayrıldı. Oraya vardığında kuşkusunun yerinde olduğunu gördü: Kendisine, hükümete bağlı adamlarından Reşo'nun evinden çığılıklar yükseliyordu. Seyit Rıza'nın adamları, Reşo'yu evinde kurşunlarla delik deşik etmişlerdi. Katillerden biri ayağından vurularak ele geçirilmiş, karakolda hapsedilmişti. Pek çok Dersimli gibi uzun boylu, sıırım gibi bir genç adamı sürükleyerek komutanın karşısına getirdiler. Genç adamın üstü başı paçavralarla örtülüydü. Yer yer bakır rengi etleri görünüyordu. Gözlerinde ağlamaklı bir anlam yüzüyordu. Katili parça parça etmek üzere içinden antiçen komutanın genç adamı görünce yüreği sızladı; o da bir kurbandan başka neydi ki? Adama, Reşo'yu neden vurduğunu sorunca, Seyit Rıza hazretlerinin buyruğunu yerine getirdiğini söyledi. Seyit Rıza denince akar sular duruyordu. Deminden beri ağlayıp inleyen kadınlar, onun adı anılınca birdenbire iniltilerini kesmişler, saygılı bir durum almışlardı. Komutan, Seyit Rıza ile onun buyruğundaki katilleri günün birinde eline geçirip sallandıracağını söyleyince yaralı genç adam ayaklandı. Bunun üzerine daha köklü, daha acımasız bir durum izlenmesi gerektiğine inanan komutan, yaralı gencin hemen sallandırılmasını buyurdu. İki dakika sonra, yaralı, uzun boylu genç, Dersimli bir meşenin dallarından birinde sallanıyordu. Seyit Rıza'nın zavallı kurbanı dalda sallanıp dururken Sin köylü-

leri korkunç bir bunalım içindeydiler. Bir yanda kutsal seyitler, öbür yanda hükümet vardı. Onların bu korkunç ikircik içinde çarpınıp durduklarını gören yarbay Kemal türkçe bilip bilmediklerini hiç düşünmeden şöyle bir nutuk verdi: Ertesi gün köye bir toprak komisyonu getirilecek Cebrail melununun bütün toprakları, sürüleri köylülere dağıtılacaktı. Yöredeki ağaya özgü bütün topraklar artık süresiz onların olacaktı. Toprağı işlemek üzere gerekli bütün aygıtlarla tohumlukları hükümet verecekti. Artık hiç bir köylünün geçim derdi için şeyhlere, ağalara, seyitlere gereksinimi kalmayacaktı. Her köylü kendi toprağı üzerinde çalışıp yevgisini çıkaracak, ağaların, seyitlerin anbarlarını çalınıp çırpılmış mallarla doldurmak uğruna çapula, yağmaya gönderilmeyeceklerdi. Artık, hiçbir Dersim köylüsü, ağanın işlediğı suçların cezasını çekmek uğruna mapusanelerde gidip yatmayacaktı. Açılan köprüler, yapılan okullar, karakollarla burası uygar dünyaya bağlanacaktı. Şu ağaçta sallanan delikanlı da ağalarının çıkarı uğruna can verenlerden biriydi. Bunu yeni kurbanların izleyeceği belliydi. Onlara Kürt diyenler yalan söylüyorlar. Onları özböz Türktüler. Dillerini yitirmişlerdi, Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan herkes kendi dininde, inanında özgürdü. Bugünden sonra, Sin köyü ile yöresi asker birlikleriyle güçlendirilecek, korunma altına alınacaktı. Reşo ile onun gibileri öldürenler darağacına gönderilinceye dek bu askerler burada kalacaklardı.

Artık, zarlar atılmıştı. Dersim bölgesi ile hükümet karşı karşıya gelmişti. 1936/37 kışı, Dersim, kuşatma altında yaşadı. Hükümet güçleri, Dersim'in giriş-çıkışı yerlerini şiddetli bir göz altına almış, tetikte bekliyordu. Bu sırada Dersim halkı, yaşayışı boyunca geçirdiğı korkuların, dertlerin en sertinde titreşip duruyordu. Bütün suçu, bas-kınlara, çapullara, yağmalara karşı duran, ağaları çekeme-

yen hükümette buluyorlardı. Bir tek avunçları, Seyit Rıza'nın, Kemalpaşalıların üstesinden geleceği, yabancı devletlerden gelmesi beklenen yardımın onları kurtaracağı idi. Cumhuriyet hükümetine, Kemalpaşalıları duydukları kin, onların mağaralarda çektikleri yoksunluğun, yoksulluğun acısını biraz olsun yeğniltiyordu. Kemalpaşalıların ordusu, bütün Dersim'i alsa bile Dajik Baba'ya erişemezdi. En sonra, bütün Dersim halkı, oraya sığınır, o doruktan, o karlı tepeden Kemalpaşalıların ölümlerini seyretmek sevincine erişirlerdi. Seyit Rıza ile adamlarının, halkın moralini güçlendirmek uğruna durmadan yaptıkları kandırmaca, bu zavallı sözlerdi. Anlaşılıyordu ki seyitler, derebeyleri, ağalar, kendileri uçurumlara yuvarlanırken bütün geride kalan paçavralar içindeki halkı da sürüklemek istiyorlardı. Cumhuriyet hükümeti, Dersim'e bir düşman toprağına girmemek uğruna yumuşak bir siyaset güdüyordu. Halkın başka, seyitlerin başka gözle görüldüğünü anlatmağa çalışıyordu. Hükümet, Şeyh Sait ayaklanışında olduğu gibi düşmanları umutlandırıcı gürültülü bir bastırış sahnesinin yaratılmasına karşıydı. Eldeki bütün olanaklarla halkı derebeylerinden koparmağa çalışıyordu. Yumuşak bir kemiriş taktiğiyle başlatılan bu savaşım, epeyce yol almıştı. Hükümetin elde ettiği kimi ağalar, toprak reformu tezini destekleyerek topraksız Dersim halkının yüreğinde epeyce umut uandırmışlardı. Birtakım aşiretler, Muhindili Hüseyin ağanın güttüğü bu akıma uysalca güler yüz gösterirken, ötekiler de bunu çok sert tepkilerle karşılamışlar, böylece, ayaklanıştan yana olan yüksek seyitler takımı, parçalanmakta olan bir Dersim karşısında kaldıklarını görerek kaygulanmağa başlamışlardı. Dersim'den sürülüp ülkenin bir köşesinde tutsak yaşayışı yaşamaktansa bütün Dersim halkıyla birlikte ölüp gitmek yeğdi.

Cumhuriyet hükümeti, Dersim ağalarının ayaklanışa kararlı olduğunu anlamıştı. Ancak, yumuşak politikasını:

son saate dek bırakmamak üzere idealist bir subayının, yarbay Kemal'in, yapacağı en son İskandilleri bekliyordu. Hızır ağa, Besi'nin eliyle öldürüldükten sonra yarbayın elinde en önemli adamı, toprak reformu güdücüsü Muhindili Hüseyin ağa kalmıştı. Seyit Rıza ile arada hiçbir bağ kalmamıştı. Seyit'in en son saatlerde ne düşündüğünü bilmek de çok önemliydi. Yarbay Kemal, ordunun Dersim'e yürümesinden önce belki bir şeyler yapabilirim, birkaç bin zavallı çoluk çocuğu kurtarabilirim diye son bir çaba göstermeğe karar verdi. Son kozu olan Muhindili Hüseyin ağayı kullanacaktı. Bu adam, onca çok değerliydi. Yapılacak işlere bir cumhuriyetçi gibi inanıyor, çevresini etkileyebiliyordu. Yarbay, Seyit Rıza'ya bir adamla haber salmıştı: Muhindili Hüseyin ağayı görüşmeye gönderecekti. Seyit ile adamları, Hızır ağayı öldürdükleri gibi onu da öldürebilirlerdi. Bu tehlike vardı. Yine de Hüseyin ağayı Seyit Rıza ile adamlarının yanına bir elçi gibi göndermesi gerekiyordu. Cumhuriyet ordusu Dersim'in çevresini sarmış, komut bekliyordu. En son barışçıl davranışa geçmeden savaşa atılmak çok yanlış olurdu. Muhindili Hüseyin ağayı tehlikenin gözüne gittiğini bile bile gönderiyordu. Başka bir olanak yoktu.

Muhindili Hüseyin ağa, yanına kattığı üç adamıyla Munzur kıyısındaki bir mağaranın kapısında atından indiğinde başta Seyit Rıza, karısı Besi, Alişir, kanber, Cebail'le ötekiler postlar üzerinde oturmuş onu bekliyorlardı. Aşiret başkanlarının yüzleri asıktı. Yarbay Kemal'in elçisi olarak gelen Hüseyin ağanın, onlarca günahı büyüktü: Yiğınla insanı kandırıp hükümetin eteklerini öpmeğe göndermiş, Demenan aşiretinden Hozmerekli Hasan, yarbay Kemal'e gidip hükümetten yana olduğunu söylemiş, bağlılık antı içmiş. Bosfan'ın Vonaroç, Abbasların Rehber, Bahtiyar'ın Rotan toplulukları, öbür aşiretlere, hükümetle anlaşmaya çalışmalarını salıkılıyorlar, savaştan yana olan-

ların umutlarını, hızlarını kırıyorlardı. İşte, bütün bunların günahı şu sırada Seyit Rıza ile adamlarını görmeğe gelen Muhindili Hüseyin ağanın omuzlarındaydı. Muhindili Hüseyin ağa, mağaranın alacakaranlığına doğru ilerlerken orada yanan bir meşe ateşinin aydınlığında Seyit Rıza'nın yaşlanmış yüzünü, ak sakallarını seçti. Adamın başında yeşil renkli, on iki dilimli bir kalpak vardı. Yanında genç, güzel karısı Besi oturuyor, dizlerinin üzerinde, bebeğiymiş gibi büyük bir dikkatle bir mavzer tutuyordu. Bütün öbür ağalar da onun gibi silâhliydi. Hüseyin ağa, bunu görünce ayaklanışın çoktan başlamış olduğunu anlayarak ürktü. Bunlar, kendisini kolayca harcayabilirlerdi. Bunu düşünerek titredi. Sakalsız, palabıyıklı, iriyarı, gürbüz genç bir adam olan Hüseyin ağa, yüzünde korkunç bir düşmanlıkla gezinen eski tanıdık gözlerin karşısında biraz geriler gibi olduysa da pul vermemeğe, Seyit Rıza'dan başkasiyle de ilgilenmez görünmeğe çalıştı. Cumhuriyet hükümetinin adamı olduğunu gösteren kocaman fötr şapkasını çıkararak onu selamladı. Seyit Rıza, ona oturmak üzere müsaade etmeden önce, hükümet adına mı yoksa kendi adına mı buraya geldiğini sordu. Hüseyin ağa, doğrucu Yarbay Kemal'in elçisi olarak geldiğini anlatır gibi konuştu: Yarbay Kemal, Seyit Rıza ile adamlarına son bir fırsat daha veriyordu. Bütün düzenlerin başını daha işin başında kırdıklarını bildiriyordu. Hele İngiliz, Fransız yardımımdan umudu büsbütün kessinler, bu yardımların önüne geçilmiştir, diye ekliyordu. Şu sırada yapacakları en akıllıca iş, hemen pılı pırtılarını toplayarak hükümetin göstereceği bir köşeye çekilip gitmeleri, Dersim halkını rahat bırakmalarıydı. Çatışma başlayıp da kan dökülecek olursa bu işin hesabı ancak darağaçlarında görülecekti. Elçi, bunları söyleyip bitirdikten sonra, elçiye zeval olmadığını kendisine ne yanıt vereceklerse vermelerini, bunları yarbay Kemal'e götüreceğini bildirerek beklemeğe

başladı. Seyit Rıza, Hüseyin ağaya aşağılayıcı birkaç söz söyledi. Bunun üzerine, Hüseyin ağa, hükümetin çok güçlü olduğundan, savaş çıkarsa Dersimlinin bu ağır taşın altında ezileceğinden, çok yazık olacağından sözederek Seyit'in usunu başına getirmeyi denedi. Buna hem Seyit, hem de öbür ağalar düşmanca mırıltılarla karşılık verdiler. Besi, Diyarbakır İstiklâl Mahkemesinin astığı babasının öyküsünü anlattı. Genç kadın, 'bir oç bombası gibiydi. Besi, sanki ordakilerin sözcüsü kesilmişti. 'Kemalpaşa'lılara karşı kanlarının son damlasına dek çarpışıklarını haykırdı. Hüseyin ağa, çıkacak bir savaşta bütün Dersim'in çoluk çocuk ezileceğinden sözederek onu yola getirmeğe çalıştı.

Dersimli liderler, Cumhuriyet hükümetine bir ultimatom niteliğindeki şu satırları, Muhindili Hüseyin ağanın kalemıyla yazdırdılar: Dersimde hiç bir yol yapılmayacaktı. Köprü kurulmayacaktı. Karakol, okul gibi şeyler de yapılmayacaktı. Silâh toplanmayacaktı. Kaza, bucak olmayan yerlerde örgüt yapılmayacaktı. Vergiler eskiden olduğu gibi pazarlık yöntemiyle verilecekti. İşte, bütün bunlar benimsenirse Dersimliler silâhları bırakacaklardı.

Hüseyin ağa, not defterine Alişir'in dikte ettiği bu dilekleri eski yazı ile yazdı. Seyit Rıza, Muhindili'ye ünleyerek bunların yanıtını yirmi dört saat içinde beklediklerini bildirdi. Bu dilekler yada istemler, «aşiretler birliği»nin istemleriydi. Hüseyin ağa, bu istemlerin hiçbirinin hükümetçe benimsenmeyeceğini onlara bildirdi. Seyit Rıza'yı selâmlayarak gitmek üzereydi ki Besi'nin attığı bir mermi elindeki fötr şapkayı uçurdu. Hüseyin ağa, kurşundeliği taşıyan şapkasını giyerek arkadaşlarıyla atına binip gittikten sonra, Seyit Rıza, arkadaşlarına kesinlikle şunları söyledi: Bu muhtıraya verilecek yanıtı beklemek gerekmezdi. Evet, hükümet, bu istemleri benimsemeyecekti. Şu dakikada ayaklanış ateşini yakacaktı. Ayağa kalkarak ayaklanış işareti olarak mavzerle havaya üç el ateş etti. Son-

ra, damadı Hasso Seydo ile Kanber ağaya adamlarıyla birlikte Sin jandarma karakolunu basmalarını buyurdu. Bütün silahları, cephaneleri ele geçireceklerdi. Deneman aşireti başkanı Cebrail, Yusufhan aşireti başkanı Kamer, Harçık suyu üzerine yeni kurulan köprüyü havaya uçuracaklar, böylece, Pañ ile Mud bucaklarını birbirine bağlayan ulaştırım bağıni keseceklerdi. Bahtiyar aşireti başkanı Şahin, küçük asker birliklerinin buldukları yerleri basacak, vur-kaç yöntemiyle savaşacaktı.

Seyit Rıza, bu buyruğu verdikten sonra, ellerini havaya kaldırıp utku için dua etti. Bundan sonra, aşiret başkanları, Seyit Rıza'nın ayağının dibindeki toprağı öperek göreve koştular.

Gece yarısının soğuk karanlığı içinde tahta köprüye dökülen gaz şişesine çakılan kibritle gökyüzüne kıpkızıl alevler yükseldi. Onca emek verilerek yapılmış olan tahta köprü, cayır cayır yanıyordu. Çıralı tahtalar keyifle cızırıyordu. Bu, Cebrail ile Kamer'in işiydi. Sin karakolunu daha önce basmayı sakıncalı görmüşlerdi. Köprüyü yaktıktan sonra jandarmanın geri ile bağlantısını kesip oraya ondan sonra saldıracaklardı. Köprünün benzin yada gazla tutuşturulmasından sonra, sabotajcılar atlarını karakola doğru sürdüler. Jandarmalar, baskını pencerelerden uzattıkları mavzerlerinin sık ateşleriyle karşılamağa çalışırlarsa da ateşlenerek karakolun damına atılan benzin şişesi, birdenbire orayı alevler içinde bıraktı. Karakol nöbetçilerinin ettikleri ateş sırasında uyku sersemliği ile dışarı fırlayan jandarmaların birkaçı baskıncıların kurşunlarıyla can verdiler. Karakolun çevresinde pusuya yatmış bir yığın ayaklanıcı, ateşin aydınlığında kıpırdayan bir fareyi dahi vurabilecek durumdaydı. Dışardan, içerden gelmekte olan iki türlü ateş, karakolu bir savunak, korunak olmaktan çıkarmıştı. İçerde birkaç arkadaşlarının yandığını gören jandarmaların bir bölümü karanlıktan yararlanarak kaçıp

kurtulabildi. Karakolun yanıp kül olması sırasında okul da tutuşturulmuş yanıyordu. Sin köylülerinden birkaçının evi de bu sırada tutuşturuldu. Karakol, bir direnek olarak ortadan kalktıktan sonra, ayaklanıcılar, biraz ötedeki cephaneliği kuşattılar. Kapıyı kırıp içeri girince orda pek çok silahla cephane buldular. Atlarla katırlara yüklenen bu silahla cephaneler büyük sevinçlerle alınıp götürüldü. Bu, ayaklanan Dersim'in ilk utkusuydu. Baskıncılar, ellerine geçirdikleri ganimetleri stratejik doğal bir savunak yada korugan durumunda olan Kutuderesi mağaralarındaki karargâha götürdüler. Ganimetleri bir depoya yerleştirdikten sonra muştuyu vermek üzere bir kartal yuvasına benzeyen yamaçtaki Seyit Rıza'nın mağarasına tırmandılar.

Gerek Seyit Rıza gerekse Alişir baskın işini dinledikten sonra bunun üstüne ayrı ayrı düşüncelere kapılıp ayrı yargılara vardılar. Seyit Rıza, işi doğal karşıladıysa da Alişir bunda bir savaş hiyləsi sezer gibi olmuştu. Olaydan önce Sin köyü yöresinde pek çok asker vardı. Bunlar ne olmuştu? Evet, bu işte bir bit yeniği vardı, ama, neydi? Yine de bunca cephanenin ele geçirilmesine çok seviniyorlardı. Ancak, Seyit Rıza, en sonra Alişir gibi bu işten biraz da kuşkulananmak gerektiğini anlar gibi oldu, bunu da kendisini dinleyenlere söylemekten geri durmadı. Bu arada Pah-Kahmud arasındaki telgraf, telefon telleri de kesilmişti. Bunun da bir başarı sayılması gerekiyordu.

Bu kez, yarbay Kemal, Dersim ayaklanıcılarını atlatmıştı: Sandıkları açıp da baktıklarında hepsinin Harçik çayının sarı kumlariyle dolu olduğunu gördüler. Artık, hepsinde sövüntünün bini bir parayaydı.

Yarbay Kemal, ertesi sabah garnizon'a varıp da atından inerken yüzbaşı Selâmi dışarı fırladı; verdiği haber yarbayı çok üzdü. Bu iş yazgıda var gibi görünüyorsa da

yine çok geç olmasını yada hiç olmamasını diliyordu. İşte, olan olmuştu: Ayaklanış başlamıştı. Beş jandarma ölmüştü. Tahta köprü yakılmış, Pah ile Kahmud bucakları arasındaki telgraf, telefon telleri kesilmişti. Dağ köylerinin bütünü ayaklanmıştı. Gerisi can sağlığıydı. Haydaranlı, Arıllı, Şadilli, Demenan, Kureysan, Lolan aşiretleri olduğu gibi ayaklanmıştı. Başkaca, Şam uşağı ile Bahtiyar aşiretinin kimi kolları da ateşe atılmışlardı. Ötekilerden de henüz bilgi yoktu. Yarbay Kemal, hemen şu buyruğu yazdırdı:

«Elazığ'la çevresindeki birliklere çok ivedi. Birlikler bu buyruğu aldıktan sonra hemen alarm durumuna geçecek ve «Sel eylemleri» planını eksiksiz uygulayacaklardır.»

Sel eylemleri planı, Dersim'de eğitim, kalkındırma devinimlerinin bütününe verilen addı. Bu buyruğu alan bütün motorlu, motorsuz birlikler, topçu bataryaları, Dersim yönünde yürüyüşe geçecekti. Sığınanla teslim olanlara iyi davranılacaktı. Ele geçirilen seyitler, ağalar, aşiret beyleri enterme edilecek, aileleriyle yaşmaları salıverilecekti. Piyade birlikleri direnerek göğüs göğüe çarpışmak üzere yaşmayacaklar, mevzileneceklerdi. Bütün operasyona katılan birlikler kesin komutu yarbay Kemal'den alacaklardı.

İliç köprüsünden geçen motorlu birlikler, ıssız dağları uğultularla doldurarak Dersim topraklarına girdi. Bu birlikler, burada patlak verecek ayaklanışlar için özel olarak yetiştirilmiş dağcı birliklerdi. Eğitimleri altı ay sürmüştü. Yine, yarbay Kemal'in verdiği buyruğa göre, bayındırlık birlikleri yol yapa yapa güvenlik birliklerini izleyeceklerdi. Güvenlik birliklerine sığınan Dersim'liler, bayındırlık birliklerince açılan yollarda çalıştırılacak, kendilerine gündelik verilecekti.

Yarbay Kemal, bütün bu komutları verdikten sonra cipine binerek Hozat yönüne yollandı. Onu korumak üzere arkasından silahla yüklü iki asker aracı geliyordu. As-

kerlerin ellerinde otomatik silâhlar vardı. Tepeden tırnağa gereçliydi. Bir dağ köyüne vardıklarında şiddetli bir ilkyaz yağmuru büyük bir hışımla boşandı. İlk kez sürekli silah sesleri işittiler. Komutan, otomobilini durdurttu. Köyün bir asker birliğiyle çevrilmiş olduğunu gördü. Köyün yöresindeki kayalıklardan, mevzilenmeğe çalışan askerlerin üzerine ateş ediliyordu. Küçük birlik köye yaklaştığında birdenbire kayalıklardan ateş yemişti. Şimdilik, yaralı bir asker vardı.

Kayalıklardan askerlerin üzerine tek tük tüfek ateşleri geldiği sırada köyün evlerinden birine korkunç bir gürültüyle düşen bir yıldırım, evi tutuşturdu. Halk, korkudan sokaklara döküldü. Ne olduğunu anlamadıkları anlaşılıyordu. Ancak, korkunç bir şey olmuştu. Kayalıklarda ak teslim bayrağı görüldü. Yarbay Kemal, otomatik tüfeği elinde, askerlerle birlikte teslim olanları almak üzere köye doğru ilerledi. Askerlerin üzerine ateş edenler arasında hiç bir işe yarar kişi yoktu. Bunlar, yaşlı kişilerdi. Yarbay, bunlardan birine neden askerlerin üzerine ateş ettiklerini sorunca yaşlı adam, onun ayaklarına kapanarak yalvardı. Karılarıyla çocukların dokunmasınlardı. Adamın dilinin altında bir şeyler gizlendiğini gören komutan, biraz diretince baklayı çıkardı: Bir süre önce, köye güneyden yeşil sarıklı dört Seyit gelmiş, köye gelecek Kemalpaşalı askerlerin, köyün erkeklerine yollarda taş kırdıracaklarını, kadınlarla çocukları da genelevlerde çalıştıracaklarını söylemiş, köye korku salmıştı. Yarbay, bu dört Seyiti hemen tanıdı: Bunlar, Suriye'den Dersim'e kıskırtma için gelmiş olan dört casustan başkası değildi. Dersim'de görevlerini görüp Suriye'ye dönerlerken Yarbayın adamlarının ellerine düşmüş, kafalarına birer kurşun sıkılarak zararsız duruma getirilmeden önce de bütün taşıdıkları bilgiler birer limon gibi sıkılarak onlardan sızdırılmıştı. Yarbay, yaşlı köylüye bu adamların kimler olduklarını, nasıl ya-

kalanıp öldürüldüklerini anlattı. Verilen buyruk üzerine askerler, yıldırımın tutuşturduğu yangını söndürdüler. Yaşlı köylünün evine konuk inen yarbay Kemal'le köylü arasında bir söyleşi başladı: Köylü, ordunun Dersim'e neden girdiğini büyük bir merakla sordu. Yarbay, buraya kimse- nin kimseyi sömürmediği bir düzen getirmek üzere gel- diklerini anlatmağa çalıştı. Yaşlı adamın en çok merak ettiği şey şuydu: uzun yüzyıllardır, sünniler, Alevilerin ka- nını dökmüş, onların haklarını çiğneyip durmuşlardı. Nasıl oluyordu da şimdi, sünniler, alevilerin haklarını aramağa kalkıyorlardı? Yarbay, ona, Cumhuriyet yönetiminin, ar- tık hiç kimsenin din inanlarına karışmadığını, vicdan özgür- lüğü olduğunu anlatmağa çalıştı. Herkes tanrısına kendi yöntemince tapınabilirdi. Sonra, Dersimliler, özbeöz Türk- tüler. Hazer Türklerinin soyundan gelmekteydiler. Kemal Paşa onların da başıydı. Ankara'daki hükümet, onların da hükümetiydi. Yarbay, bu gün görmüş adamla uzun uzun konuştuktan sonra, aralarında hiç bir anlaşma bağı bulun- madığını anladı. Yaşlı adam, onu koyun kaval dinler gibi dinlemişti. Daha çok, kendisine sakladığı özel düşün- celeriyle böyle görünmeyi yeğ görmüştü.

Yarbay Kemal, bardaktan boşanırcasına yağan nisan yağmuru altında Sin köyüne vardığında, Harçık suyu köp- rüsünün yeniden yapılmakta olduğunu gördü. Bu sırada, yarbayı acı acı düşündüren bir olay da geçmekteydi: Cum- huriyet ordusunun Dersim'e girdiğini gören bütün köylü- ler, köylerini yüzüstü bırakıp kaçmaktaydılar. Yükte yeğ- nik pahada ağır bütün mallarını alıp kaçışmakta, mağa- ralara sığınmaktaydılar. Derebeyleri kendi mallarını, ikti- darlarını kurtarabilmek uğruna bütün Dersimli yoksul hal- kın perişan olmasına göz yumuyorlardı. Kendi kötü yaz- gılarının uçurumuna o zavallı insanları da sürüklemeye çalışıyorlardı. Vıcık vıcık ilkyaz çamuru boyunca dağlara mağaralara kaçışan insanların hayvanların izleri, uçuru-

mun kıyısına doğru uzuyordu. Sin köyü, bomboştu. Hiç bir canlı kimildamıyordu. Ordunun geçtiği birkaç köyün görünüşü de böyleydi. Halk, bir düşman ordusunun önünden kaçarcasına Cumhuriyet ordusunun önünden kaçıyor, saklanacak delik arıyordu. Ordunun girdiği bölgelerde in cin cirit oynuyordu. Seyitler, bütün köyleri dolaşarak Türk askerinin önünden kaçmaları gerektiğini aşılamlışlardı. Köylülerin kalabalığına sığınıp canlarını kurtarmak kaygusuna düşmüşlerdi. Köylülerin kaçıışı, Yarbayı pek çok üzmüştü. Bu sırada, yüzbaşı Selâmi gelerek dağlara kaçışmakta olan birçok halkı çevirip köylerine getirdiklerini söylediye de bu yarbayın üzüntüsünü yeğniltmedi. Korku, dağları bekliyordu. Ferhat Uşağı beylerinden Cemşit ağayı ele geçiren yarbay Kemal, ona, bu işin başında orduya sığınanların bağışlanacaklarını, beylerin de en aşağı kellelerini kurtarabileceklerini, bu konuda çalışmasını söyledi. Ne yazık ki, Sel operasyonunun önünde çilyavrusu gibi dağılan Dersim halkı, Cumhuriyet ordusunun çıkamayacağını sandığı yüksekliklere, geçemeyeceğini sandığı geçitlerdeki mağaralara doğru alabildiğine kaçıyordu. Halkı, köylerde tutabilme, yerinden oynatmama isteği, ancak bir istek olarak kaldı. Ayaklanmış, bütün Dersim'i dev bir kaya gibi yerinden oynatmış, sonra unufak edip deliğe sokmuş, gözden yitirmişti.

1937 yılının yazı, Dersim'de kan güllerinin kızarmağa başladığı görüldü. Dersim'in korkunç kapısı Kutderesi, Keçiçekmez kayalıkları, kan güllerinin en çok açtığı yer oldu. İlk Cumhuriyet askerlerinin girdiği geçite tonluk kayalar yuvarlanarak bunların ezilmesiyle başlayan çatışma, karşılıklı yaylım ateşlerin, havan topu ateşlerinin, Makinalı tüfek taramalarının sürekli olarak yaptığı gevezeliklerle

vadiyi doldurdu durdu. Her iki yanı göklere değen yalçın kayalıklarla örtülü daracık bir vadi olan Kutuderesi, bunun bir yanını kaplayan Keçisekmez kayalıkları, Dersim serüveninin en korkunç günlerini yaşamağa başlamıştı. Dersimliler, bir Kutuderesi geçidinin gücüne bir de Dajık baba doruğunun ulaşılmaz yüksekliğine güveniyorlardı. Bütün Dersimli nişancılar, görev başındaydı. Büyük mağaraların içine saklanmış halkı savunmak üzere bunun kapısında mevzie girmiş olan nişancılar, karşıdan gelecek düşmanı pire gibi avlamaktaydı. Sonra, herhangi bir kurnazlıkla bu mağaraların kapısına yaklaşarak içeri bomba filan atmağa çalışan askeri öbür yanda bir ağacın sık dalları arasına gizlenen bir nişancı kuş gibi avlıyordu. Mağaraların içinde, keçiler, sığırlar, çoluk çocuk, korku içinde pusmuş bekleyiyordu. Ordu, bu halkın savaş alanından uzaklaşmasına çok çalıştıysa da Dersimli savaçılar, savaşlarını sürdürmek uğruna bunların yardımını gereksediklerinden uzaklaşmalarını önlüyorlardı. Seyit Rıza'nın elinde, salt kendi kurtuluşu uğruna harcamağa çalıştığı bu zavallı halkın sayısı elli bini aşıyordu. Onları da kendisiyle birlikte cehenneme sürüklemeye kararlı görünüyordu. Başlangıçta Elazığ'dan Dersim'in içine doğru ilerleyen motorlu birliklerin önünde korkuya kapılıp orduya sığınan epeyce insan olmuşsa da sonradan bu sayı azaldıkça azalmıştı. Ordunun demir çenberi içinde sıkışan Dersim halkı, başlariyle birlikte hızır'dan kurtuluş bekleyerek kaygulu günler geçiriyordu. Ordunun önünden kaçıp giderken nişancılar, durmadan, sekmeyen kurşunlariyle bir Mehmetçiğin canını almaktan uzak kalmıyorlardı. Ordunun hızlı operasyonu sonucu yüz kırk ile yüzelli kilometre karelik bir toprak içine sıkıştırılan ayaklanıcılar, en sarp bölgelere sığınmışlardı. Buralara toplu olarak kolayca girilemediği gibi toprakla motorlu birlikler de giremiyor, böylece her iki yanın savaşçıları elde taşınan silâhların ateşiyile

yefinmek yazgısında birleşiyorlardı. Savunmaya çekildikleri yerlerden ayaklanıcıları söküp atmak, basbayağı baba-yiğitlik istiyordu. Sultanbaba dağları, Kızıldağ yöresi, Kutuderesi, ayaklanıcıların en son savunaklarıydı. Oralarda canlarını dişlerine takarak çarpışıyorlardı. En çok iş de nişancılarına düşüyordu. Ayaklanıcıların en büyük kayguları, cephaneden yanaydı. Güvendikleri dağlara kar yağmış, Kemalpaşalılar, kendileri için yola çıkarılmış olan İngiliz, Fransız silâhlariyle cephanelerine el koymuşlardı. Cephane günden güne tükeniyordu. Nişancılar, nişan aldıkları askeri ancak vurcuklarına inandıktan sonra ateş ediyorlar, rasgele bir tek mermi bile harcamaktan çekiniyorlardı.

Askerler, bir haftadır Kutuderesinin geçidini zorluyorlar, orda düşüp kalıyor, yakıcı güneş altında kokuyorlardı. Keçi Sekmez kayalıklarının tutan gözüpek nişancılar ordan canlı sektirmiyorlardı. Bu sırada, Dersim'in baş lideri Seyit Rıza ile karısı Besi, Pokir dağının kuzey yamaçındaki bir mağarada saklanıyorlardı.

Yarbay Kemal, Kutuderesinin bir yanını kaplayan, ayaklanıcılara da büyük savunma olanağı veren Keçisekmez kayalıklarının yazgısını bozmak uğruna şiddetli bir tutkuya kapılmıştı. Askerçiklerin ölüleri durmadan üstüste yığılıyor, dere boyunca korkunç bir koku sel gibi akarak geriden gelen Mehmetçiklerin içgüvenini bozuyordu. Tonlarca Makinalı tüfek, havan mermisi, bu melun kayalıklara vızgelmişti. Kutuderesi, bir Mehmetçik mezbahasına dönmüştü. Yarbay Kemal, doğanın yalçın kayalıklarına karşı sonsuz bir öfke duyarak bunlarla birlikte bunların aralarına sokulup Mehmetçikleri avlayıp duran cahil yaratıkları yoketmek uğruna bütün elindeki ağır makinalı tüfeklerle havan topalarının namlularını oraya doğrulttu, sürekli, yıldırıcı bir ateş açtırdı. Kayalıklardan havaya kalkan toz, burayı göz gözü

görmeyecek duruma getirdi. Evet, bu allahın belâsı kayalıkların arasında bir tek düşman canlı kalmamalıydı. Bu yoğun bombardımandan sonra, asker saldırıya geçti. Yine de bunlardan birkaçı, ayaklanıcıların kurşunlarına erek oldu.

Göz açtırmayan bir yaylım ateşten sonra, Kutuderesi boğazından içeri sızan öncü birlikleri, korkunç bir tehlikeyle karşılaştılar... Keçisekmez kayalıklarının üstündeki oynak kaya yığınlarının, yaylaya bağdaş kurmuş devleri andıran silüetleri kımıldamağa başlamıştı. Bunu dürbünüyle ayırtan yarbay Kemal, boğaza girmiş olan birliklerin ne korkunç bir tehlike karşısında bulunduğunu hemen anladı: Dersimli savaşçılar, bu dev kayaları manivela gücüyle bayırdan aşağı yuvarlayacak askerleri ezeceklerdi. Ksenofon'un «On binlerin dönüşü» adlı kitabında da on bin Yunan askeri Bağdat bölgesinden ayrılıp, karadenize çıkmak üzere Küçük Asya'nın doğusundan geçerken Karduk adını verdikleri yerli halk, onların geçiş yolları üzerine durmadan böyle dev kayalar yuvarlamışlar, on binlere çok yitik verdirmişlerdi. Binlerce yıl önce uygulanan savaş taktikleri, yirminci yüzyıl içinde de uygulanmaktaydı. Yarbay Kemal'in çaldırıldığı geri dön borusu henüz karşı kayalıklarda yankılanmakta iken keçisekmez bayırının tepesindeki dev kayalar, güldür güldür dereye yuvarlanmağa başladı. Mehmetçikler, can acısıyla haykırarak, inleyerek bu korkunç kaya yığınlarının altında ezildiler. Yarbay Kemal, yukardan yağan mermilere bakmadan Boğaza doğru koştu. Oraya dalmış olan bölük, atik davranarak kendini kurtarmış, salt sekiz ölü vermişti. Bunun üzerine yarbayın buyruğuyla Keçisekmez kayalıklarına doğru korkunç bir makinalı tüfek, havan topu ateşi başladı. Kulakları sağır eden bir gürültü, Kutuderesi kayalıklarında korkunç yaygalar koparıyordu.

Bu yaylımateş, akşama dek sürdü. Bugün de Kutudere-

si düşürülememiştir. Dersim, dayanıyordu. Ancak, bu umutsuz bir direniştir. Hükümet de bir yandan güz yağmurları gelmeden önce bu işin bitirilmesi için komutanları sıkıştırıp duruyordu. Günün yorgunluğunu alarak yapılacak yeni işleri düşünmek üzere yatağına uzanan yarbay Kemal, Mehmetçik kılığında bir ayaklanıcının saldırısına uğradı. Yarbaya yemeğini getiren bir emirerini öldürerek ivedi onun giyneğini giyen bu dersimli, tepsiyi onun elinden alarak komutanın çadırına sokulmuştu. Komutan, ancak, keskin dikkatiyle ölümden kurtulmuştu. Bu da bütün bir kurtuluş değildi. Askerin yabancı bir kişi olduğunu ayırt ederek yattığı yerden fırlaması, o aralık ölümden kurtulmasını sağlamışsa da güçlü Dersimli, onu hemen altına almış, bıçağını saplamağa hazırlanmıştı. Ancak, bu sırada durumu gören erler, silâhlarıyla çadıra dalarak komutanı kesin bir ölümden kurtardılar. Komutanı kurtaran biricik şey, adamın ayağındaki çarıklardı. Koçuşağı aşiretinden suikastçi Şahin oğlu İdris'in, Seyit Rıza'nın adamı olduğu böyle anlaşılıyordu. İdris'i suikast için gönderen Besi idi. Yarbayın buyruğuyla İdris'i vurarak ölüsünü kutuderesine sürüklediler.

Ertesi sabah, Keçisekmez kayalıkları, dağ toplarının da yardımıyla bir kez daha dövülmeğe başladı. Top atışının arkasından bir tabur asker, boğazı tıkayan yeni yuvarlanmış dev kayaları aşarak içeri daldı. Yarbay da onların yanı sıra elindeki makinalı tüfekle Kutuderesine sokuldu. Bir dev kayanın arkasına sinmişti ki, tepeden yapılan sık bir tüfek ateşi, yarım manga askerle başlarındaki teğmeni oracıkta delik deşik etti. Komutan, yaylımateşin geldiği tepeye doğru görmeden ateş etmeğe başladı. Verdiği komutla Kutuderesine sokulmuş olan ağır makinalı tüfeğin kendi yanına getirilmesi sırasında bunu taşıyan beş erden ikisi vurularak düştü. Geri kalanlar, ağır makinalıyı dev kayanın arkasına yerleştirdiler. Ağır makinalı tüfeğin böyle

yakından ateş etmeğe başlaması, Keçiçekmez kayalıklarını savunan Dersimlileri kötü duruma düşürdü.

Kutuderesi savunmasının zayıflamağa başladığını, Boğazın düşmek üzere olduğunu anlayan Seyit Rıza, Keçiçekmez'in üstündeki yönetim yerine gelmişti. Yanında genç, güzel karısı Besi de vardı. Bunlar, dürbünle bakarak içerde biraz askerin kuşatılmış durumda kaldığını ayırttılar. Boğaza biraz daha askerin girmesi için ateşin kesilmesini buyurdular. Sonra, hepsini birden tuzağa düşürüp yokedeceklerdi. Gerçekten de yukardan ateş kesilince Kutuderesine çokça asker sıçramağa başlamıştı. Ateşin kesilmesi, subayları umutlandırmıştı. Sonra, birden tepelerden yaylımateş başladı. Kutuderesinin bir kanaraya dönmekte olduğunu gören yarbay Kemal, arkasındaki iki takım askerle Kutuderesine girmeğe çalışan yüzbaşı Selâmi'ye gırtlığının bütün gücü ile bağırarak geri dönmesini buyurdu. Burdaki bütün askerin durumu kuşkuluydu. Alayla bağlantıları kesilmişti. Selâmi, takımları, ivedi, deliğe sokarak ateşten kurtulmalarını sağlamağa çalıştı. Yarbay Kemal, bütün anlamıyla tuzağa düşmüş olduklarını anladı. Şimdi, ayaklanıcılar, birkaç yandan buraya saldırıp onları yoketmeğe çalışacaklardı. Evet, saldırı birkaç yandan gelebilirdi. Eğer iki ateş arasında kalırlarsa bir saatte çok daynamayacaklardı. Her nedense, topçu ateşi de kesilmişti. Bu korkunç, ikircikli saatler içinde akşamkaranlığı da geldi çattı. Gökyüzünün de kalın yorgan bulutlarıyla örtülmesi yüzünden Kutuderesi bıçakla kesilebilir koyu bir karanlığa büründü. Karanlıkla sessizliğin elele vererek bir cehenneme döndürdüğü Kutuderesinin Kargaçekmez bayırından gelen bir kadın sesi, yarbay Kemal'i uyardı: Bu Besi'nin sesiydi. Eleriyle birlikte hemen teslim olmasını istiyordu. Kurtuluş yoktu. Hepsi ölecekti. Bu ilk korkutmadan sonra, yarbay işi savaş hiylesi olarak sövüntüye, öfkelenirmeğe döktü. Katran karası, katran

kalınlığındaki gecenin içinde karşılıklı söz düellosu sürdü. Bu sırada bardaktan boşanırcasına yağmur yağmağa başladı. Fırtına biçimindeki rüzgâr, meşelikleri uğuldatıyor, kayaların arasına sıkışmış askerlerin sırtında ıslak çuvallar gibi şaklıyordu. Fırtınayla yağmur, karşılıklı öfke düellosunu durdurmuştu. Besi'nin, başlarında bulunduğu ağalar, buldukları direneği bırakarak, Seyit Rıza'nın bulunduğu mağaraya gitmişlerdi. Gün doğarken saldırıp kapana girmiş askerlerin işini bitireceklerdi. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Kutuderesine sıkışıp kalmış askerlerin üzerine tepelerden acımasız, şaşmaz bir yaylımateş başladı. Atılan her mermi bir Mehmetçiğin canını alıyordu. Atışlar o kerte şaşmazdı. Ancak, acımasız ateşin sürüp gittiği en bunalımlı dakikalarda gökyüzünden tuhaf gürültüler işitildi. Sultanbaba dağlarının karlı dorukları çevresinde iri, korkunç bir kartal gibi dönerek Keçisekmez kayalıklarına doğru alçalan bir savaş uçağı, birdenbire ayaklanıcıların ateşini bıçakla keser gibi kesti. Giden uçağın ardından bir uçak daha çıktı, Dersimli nişancıların mevzilendiği Kutuderesinin her iki yanını makinalı tüfekte taryarak geçti. Bu Sabiha Gökçen'in kullandığı uçaktı. Üçüncü, dördüncü uçak da gelip ayaklanıcı mevzilerini acımasızca taradı. Uçak atışlarından korunmasını bilmeyen birçok dersimli nişancı, delik deşik yerlere serildi. Uçakların, korkunç bir düşman olduğunu anlayan nişancılar, en sonra, gelen uçaklara ateş etmeğe başladılar. Kayalıklarda mevzilenmiş nişancıların uçaklara ateş ederek vakit yitirdikleri sıradan yararlanan bir bölük asker koşarak Kutuderesine girdi. Tepedeki nişancıların çoğu uçaklardan atılan makinalı tüfek mermilerine erek olarak ölmüşlerdi. bu yüzden, aşağıya ateş edenlerin sayısı çok azalmıştı. Uçaklar, Dersim nişancılarının belkemiğini kırmıştı. Bunu hiç beklemiyorlardı. Kutuderesine durmadan ağır silahlarla asker yığılıyordu. Artık, Kutuderesini sa-

vunma olanakları da ortadan kalkmıştı. Dersim'in kilit noktası sayılan bu çetin doğal kale, elden gidince, bütün Dersimlilerde bir umutsuzluk sızması başlamıştı.

Beyler, ağalar, birer birer Seyit Rıza'nın Sarioğlan bölgesindeki mağarasına gittiler. Çok bunalımlı bir durum alan savaş üstüne konuşacaklardı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Dersim, kıl payı uçurumun kıyasına gelip dayanmıştı. Artık, onları hazreti Ali bile kurtaramazdı. Herkes, elden geldiğince konuşmak, düşüncesini söylemek zorundaydı.

Demenan aşireti başkanı Cebrail ile oğlu Keko, bütün ayaklanıcıların hep birlikte teslim olmasından yanaydı. Artık, işin sonu görünmüştü. Bu durumda sürdürülecek savaşın sonunda bütün Dersim halkı kırılabilirdi. Kanber de bu düşüncede idi. Kutuderesindeki yitiklerine daha yitikler katılırsa, Kemalpaşalılar, bir Dersimli karıncayı bile bağışlamaz, Dersim'in kökünü kazırlardı. Bundan dolayı, savaşa hemen bir son vermeliydi. Seyit Rıza'nın mağarasının üstünden uçan Sabiha Gökçe'nin uçağı ile ötekiler mağaranın üstüne birçok bomba bıraktı. Korkunç gürültülerle ortalık sarsıldı. Sultanbaba dağlarından derin vadilere kayalar yuvarlanıyordu. Seyit Rıza, mağaranın damından başına dökülen taşlardan, topraklardan korunarak kendisinin tek başına bir karar veremeyeceğini bunun, beylerin isteklerine bağlı olduğunu söyledi. Bu sırada, Kutuderesini ele geçiren Mehmetçikler, yamaçları korkunç makinalı tüfek, havan ateşleriyle tarıyorlar, gitteğe daha içeri sokuluyorlardı. Kanber, Dersim'in yabancılarca aldatılmış, bu tuzağa düşürülmüş olduğunu söyledi. Evet, o da Cebrail'in düşüncesindeydi. Bu belâlı işe burda bir son vererek hiç olmazsa çoluk çocuğun kurtulmasına yardım etmeliydiler. Kamer de Cebrail'i destekleyince, bu kez Besi parladı. Verilecek olan bir kuru can olduktan sonra, bu savaştan neden kaçılacaktı? Ali-

şir de, bundan sonra, teslim bile olsalar, onlara hiç kimse acımayacaktı. Eğer, savaş kışa dek sürdürülecek olursa davâyı kazanabilirlerdi. O zaman gerilla savaşı yaparlardı. Kanber, bu direniş düşüncesine karşı ayaklandı. Düşüncelerini söylediği sırada uçaklardan atılan bombalar, mağarayı bir deprem gibi salladı. Sultanbaba dağlarının eteklerine yayılan asker, mağaraları birer birer düşürerek gittikçe daha yukarlara tırmanıyor, gördüğü her erkeği sorgusuz öldürüyordu. Dersimliler de bu yöntemi uyguluyordu. Her iki yan da akıttığı kana göre öfkeleniyor, karşısındakini canına susamış birer canavar bilerek acımaksızın öldürüyordu. Yarbay Kemal'in Kutuderesi kanarasını bağışlamayan düşünceleri, Mehmetçiklerin önünden tepelere doğru koşuyordu.

Seyit Rıza'nın mağarasındaki toplantıdan barış yandaşları, yenik çıktılar. Seyit Rıza'nın sorumsuz genç karısı Besi, çılgın gilbi dışarı uğrayarak vadiye doğru pike yapan bir uçağa ateş etti. Yanarak yere çakılan uçağın pilotu paraşütle atlayarak yere sağ inmeyi becerdiyse de onun indiğini gören ayaklanıcılar oraya doğru koşmağa başladılar. Biraz sonra yetişen Besi, henüz toparlanmaya fırsat bulmamayan paraşüte dolanmış subayı elindeki bıçakla delik deşik ederek öldürdü. Besi, hızını alamayarak ölünün gözlerini oydu. Yarbay Kemal'in askerleri, büyük bir kuşatmaya girmişlerdi. Öyle ki, çevirdikleri kuşatma çemberinden bir sıçan dahi kurtulamazdı. Sultanbaba dağlarının ıssız yamaçlarında havan toplarının, bombaların, makinalı tüfeklerin çıkardığı korkunç bir gürültü, kararlı, kesin bir saldırının sürdüğüne kuşku bırakmıyordu. Aşağı mağaralardan kaçan halk, Sultanbaba dağlarının yukarılarına doğru alabildiğine uzaklaşıyor, hem kendi ağalarına hem de Kemalpaşalılara sövüp sayıyorlardı. Bir bölük halk da mevzilerin boşluklarından yararlanarak savaş alanından kaçıyor, orduya sığınıyordu. Bu sırada her

iki yanın ateşine uğrayarak canlarını yitiren çoluk çocuğun sayısı bilinmiyordu. Her yan, erkek, kadın, çocuk ölüleriyle kaplıydı. Dersim savaşılarının ölüleriyle Mermetçiklerin ölüleri kimi yerde yanyana yatıyordu. Yarbay Kemal'in, sivillere, sığınanlara iyi davranılması için verdiği kesin buyruğa bakmadan pek çok sığıntıyla çoluk çocuğun gözü kararmış savaşıların hismine uğradığı görülüyordu. Dersim bölgesinde hiçbir canlının barındırılmaması üstüne verilen karar, sert bir biçimde uygulanıyordu. Kışın gerilla savaşı yapılması üstüne ayaklanıcı kurmaylarınca verilen karar, orduca işitilmişti. Bu yüzden yağmurlar başlamadan, kar gelmeden önce Dersim, bomboş bir barış ülkesi durumuna getirilmeliydi. Savaş bittikten sonra, mağaralarda saklı kalmış savaşılar yararlanmasın diye sığır sürüleri makinalı tüfekle taranarak Munzur ırmağına dökülüyordu. Boşaltılmış köyler, ayaklanıcıların barınmaması için yakılıyordu. Ordunun girdiği boş köylerde sansarların sahipsiz tavukları kovaladığı görülüyordu. Dersimliler, yakaladıkları askerleri son kerte büyük işkencelerle öldürüyor, parçalıyordu. Bunlara tanık olan Mehmetçiklerin bir bölümünü de kan tutuyor, onlar da yakaladıkları ayaklanıcı erkeklere özdeş davranışta bulunuyorlardı. Kardeş kavgası, alabildiğine kanlanıyordu. Üstçavuş Zekeriya, sinirli bir adam, bir mağarada saklanarak bir yığın Mehmetçiği fefe gibi avlayan beş ayaklanıcıyı bir bomba demetiyle mağarayı yıkarak ele geçirdi, sonra da bunları bir ağaca bağlayıp üzerlerine gaz dökerek yaktı. Komutan, yetişinceye dek tutsaklar, göklere yükselen yürek tırmalayıcı haykırışlarla can vermişlerdi. Bu, Üstçavuş, sonra, uzun süre hastanede yatmak zorunda kaldı. Öbür yanda yarbay Kemal-durmadan tutsakların, sığıntıların canlarına dokunulmaması için buyruk üstüne buyruk vermekteydi.

Kurtderesi alınıp ordu daha ötelere tırmanmağa başladıktan sonra, yarbay Kemal da karargâhiyle Sultanbaba

dağlarına doğru yollandı. Savaş alanı, insan ölüleriyle örtülüydü. Çocukların, kadınların, yaşlıların, Mehmetçiklerin, ayaklanıcıların yanyana yatmakta olan ölüleri, onu da kendinden geçirdi. Bu savaşın böyle bir korkunç sahneye dönüşeceğini hiç de düşünmemişti. Ne yazık ki, birkaç Dersim derebeyi ile, özellikle, Seyit Rıza, kendi yanı başlarında Dersim'in suçsuz insanlarını da ölüme sürüklemekten çekinmiyordu. Komutan yamaca doğru tırmandığı sırada yaralı ayaklanıcılarla kadın, çoluk çocuktan oluşan kalabalık bir topluluğun süngülülerinin arasında Kutuderesine doğru indirildiğini gördü. Kutuderesinde bir tutsak kampı kurulmuştu. Oraya götürülüyorlardı. Komutan, bunlara işkence yapılmaması için kesin buyruk verdi. Bunların, kardeşleri olduğunu, onları böyle benimsemelerini söyledi. Bir mağaranın içine makinalı tüfekte ateş etmeğe hazırlanan bir subaya, içerde çoluk çocuk da bulunduğundan ateş etmemelerini, savaşçıları dışarı çıkartmak uğruna başka bir yöntem kullanmalarını salıkladı. Yarbay, biraz düşündükten sonra, teğmene, Kutuderesine kafesler içinde epeyce tavşan getirttiğini, hemen erleri koşturup bunları buraya getirtmesini söyledi. Sonra, sine sine mağaranın ağzına gitti. Ellerini megafon biçimine getirerek içerdekilere şöyle seslendi: Hükümet, onları, ağaların pençelerinden kurtarmak üzere askerini buraya göndermişti. Onlara hiçbir ceza verilmeyecekti. Her aileye toprak dağıtılacaktı. Silâhlarını bırakarak dışarı çıkmalıydılar. Yarbay, sözünü ancak bitirmişti ki, içerden sekiz on tüfek birden patladı. Arkasından da sövüntüler işitildi. Yarbay, bir yana çekilerek teğmenin getireceği tavşanları bekledi. Tavşandan son kerte öğrenen alevileri bunlarla mağaradan çıkaracaktı. Yarım saat sonra getirilen üç kafes dolusu ada tavşanı mağaranın ağzına götürülerek içeri salındı. Yarbay Kemal'le askerler, pusuya yatarak ilgiyle olacakları beklediler. Tavşanların içeri dalmasıyla kadın, çoluk ço-

cuk, Dersim tfekilerinden oluşan bir yiğin insan, iğlik- larla, korkuyla dışarı döküldü. Alevilerin tavşandan tik- sinmeleri yüzünden bir yiğin insan, böylece ölümden kur- tulmuŐtu. Komutan, bunları sngllere vererek Kutude- resi kampına gönderdi. Mağaralar, böylece, birer birer ele geirililiyor, Seyit Rıza ile kurmay takımı birtürlü bu- luhup ele geirilemiyordu. Komutan kulak verdi: Bütün sul- tanbaba dağlarında savaş oluyordu yukarılardan durma- dan silah sesleri geliyordu bir yandan da mağaralardan toplanan sivil halk kafileleri sngller arasında aşağı indiriliyordu. Savaş, genellikle sona ermek üzereydi. An- cak, mağaralara sığınmiŐ çete grupuları direniyordu. Cephane btnlemesi olanakları da bulunmadığından pek yakında teslim olmaları bekleniyordu. Genel direniş, kı- rılmıŐtı. Şimdi, yalnız, Seyit Rıza ile kurmayının yakalan- ması işi kalıyordu. Yarbay Kemal, bir diŐi katil saydığı. Besi'yi pek merak ediyordu. Onu diri yakalamak istiyor- du. Ne yazık ki hla görünürlerde yoktu. Kim bilir nere- lerde saklanıyordu?

Yarbay Kemal, Sultanbaba dağlarındaki kayalıklara doğru tırmandığı sırada, iki erkekle birlikte Besi'nin yı- lanlı mağaralara doğru kaçtığını gördü. Diri olarak yaka- lamak üzere arkasına düştü. Kadın, onun eline geçmemek Ğruna kendini kaldırııp uçurumdan aşağı attı. Yarbay, bu kadını, Dersim insanının gerçek katillerinden biri sa- yarak sehpaye göndermeyi çok istediye de buna olanak bulunamayacağından dolayı çok üzüldü. Kutuderesine döndüğünde Kamber ağa ile Hasso ağanın oğlu ile bir- likte yakalandığını öğrendi. Elleri arkadan kelepçeli bu tutsaklar, Besi'nin öldüğünü yarbaydan öğrendiler. Yar- bay da onlardan Seyit Rıza'nın ne olduğunu öğrenmek istediye de bir Şey Ğrenemedi. Uçakların bombalaması sırasında adam, yanındakilerle sıvışıp gitmişti. Nereye gittiği de bilinmiyordu.

Bu sırada, kampa İstanbul gazetecileri geldi. Hepsi, komutana türlü sorular yöneltti. Seyit Rıza'nın yakalanıp yakalanmadığı sorusuna şöyle yanıt verdi:

«Henüz yakalanmadı. Ancak, mağaralarda, kovuklarda uzun süre barınabileceğini sanmıyorum. Buraların kışı öyle serttir ki, Kurtlar bile yiyecek bulmak üzere köye, kasabaya iner. Seyit Rıza da kışı dağda geçiremez.»

Besi üstüne sorulan soruya da kaçamak yanıt vermek zorunluluğunu duydu. Kocasını ölen bir kadının attığı mermiyle vurularak ölmüştü. Ölüsü bulunmamıştı, arattırılıyordu. Bu kargaşalıkta, Dersim içinde çok düşmanı olan kişinin sağ kalacağını da ummuyordu. Bu yanıtının olduğu gibi, değiştirilmeden, hiçbir şey katılmadan yayımlanmasını istiyordu.

Suriyeli İzzettin üstüne de şu yanıtı verdi: Bu adı o da işitmişti. Ne yazık ki yakalanamamıştı. Bunu, Suriye'den Dersim'e gönderen güçlere sormak gerekirdi. Herhalde onlar, İzzettin'in Dersim'e hangi nedenle gönderildiğini biliyorlardı. Nerede olduğunu da bilirlerdi.

Şu sırada Dersim'de durum, nasıldı sorusuna da komutan şöyle yanıt verdi: Sayın başbakanımız İsmet İnönü'nün Büyük Millet Meclisi kürsüsünden bildirdikleri gibi, bugün Dersim, Ankara caddeleri gibi erinç ve dinginlik içindeydi. Askerlerimiz, nice uçurumları, nice aşılmaz engelleri Ankara caddeleri gibi baştan başa geçmişlerdi.

Sel operasyonunun ne olduğu sorusuna verdiği yanıt şu oldu: Dersim'i kalkındırma, halkını eğitme, iş bulma, zorbaları cezalandırma ile feodalizmi Anadolu'nun bağrında karınca gibi ezme devriminin bütününe birden Sel operasyonu deniyordu. Sel operasyonlarının sonucu, Tunceli vilâyeti yeni temellere göre kurulmuş, başına geniş yetkililerle General Alpdoğan getirilmişti.

Operasyonun henüz bir sonuca varamadığı anlaşılıyordu. Sultanbaba mağaralarında hâlâ çarpışmalar sürüp

gidiyordu. Bu, Kutuderesinden işitilen silah seslerinden anlaşılıyordu. Nisan ayından bu yana bu iş nasıl uzamıştı? Yarbay bu soruya da şu yanıtı verdi: Arazi çok sarp-tı. Sultanbaba dağı Kutuderesine göre 3.000 metre yük-sekti. Bu yüzden operasyon, yavaş, bütün olarak yapı-lmıştı.

Bu bölgede artık eşkiyacılık, çapul olmayacak mı-ydı? Yarbayın yanıtı şöyle oldu: Eşkiyalığın ilk nedeni olan iktisat dertlerini ortadan kaldırmalıydı. Bundan do-layı, halkın elinden silâhları toplanacak, hepsine iş bu-lunacaktı. Halkımıza çalışma olanakları sağlanacaktı. Gör-dükleri gibi yollar, köprüler, okullar kuruluyordu. Cumhu-riyet mahkemeleri de halkımıza burada adalet dağıtacak-tı. Yeni yönetim, Tunceli'deki köylü halk için umulmaz bir mutluluk dönemi olmuştu. Ağaların egemenliği, baskı-kısı ortadan kalkmış, köylüyü tutsak gibi kullanan, malını, yok pahasına alan tefeciler yok olmuşlardı.

Gazetecilerden biri, yarbaya, Tunceli sorunlarına sınıf açısından bakıp bakmadığını sordu. Şundan ki, ağalar, beyler, seyitler tasfiye edilip bunların toprakları maraba-lara dağıtıyordu. Komutan, Tunceli halkının sorunlarına ulusal toplum açısından bakmakta olduğunu söyledi. Ga-zeteci, bugün için ortadan kaldırılan ağaların, ağalığın bir süre sonra, yine yerlerine dönüp dönmeyeceğini ya da hal-kın kendi içinden yeni ağalar, seyitler çıkarıp çıkarmaya-cağını sordu. Yarbay, giden ağaların bir kez daha gelip eski yerlerini alabileceğine inanmadığını söyledi. Hem onlar, bir daha dönmeyecekler, hem de toplum yeni ağalar, seyitler doğurmayacaktı. Bu bölgede ağa olmak isteyeceklerin baş-larına ateş yağacaktı. Yarbay, bunun bir inan olduğunu, ancak kendisinden sonra geleceklerin bu inanı kendisiyle bölüşüp bölüşmeyeceğini bilmediğini söyledi. Başka bir gazeteci, ağaların Dersim'deki topraklarının ne olacağını sordu. Komutan, şu yanıtı verdi:

«Dersim'de, Reis, bey, ağa ve şeyhlere özgü yazılmış bütün taşınamaz mallar devlete geçmiştir. Devlet de bunları topraksız köylülere dağıtmaktadır. Ayrıca, devlet, 2510 numaralı iskân kanununun 10'uncu maddesine göre aşiretlere reislik, beylik ağalık, şeyhlik yapmış olanları yada yapmak isteyenleri aileleriyle birlikte ülkenin uygun yerlerine yerleştirecektir. Yeniden ağaların türeyecekleri yolundaki kaygularınız da bu bakımdan yersizdir.»

«Seyit Rıza üstüne bilgi verir misiniz?»

«Seyit Rıza, Şeyh Hasanlar kolunun baş seyidiydi. Babası, Seyit İbrahim'dir. Babasının ölümünden sonra, Hozat, Nazimiye, Mazgirt, Ovacık arasındaki eski Dersim'in kalbi sayılan Kırmıl bölgesine yıllarca egemen olmuş, halkı acımasızca sömürmüştür. Bu bölgede Karaballı, Ferhat, Taçın, Abbas uşağı aşiretlerin başına belâ olmuştur.»

«Besi kimdir?»

«Basit bir kadın. Seyit Rıza'nın genç karısı. Üzerinde durulacak, olaylarda etkisi olan bir kişi sayılamaz. Ancak, Alişir'den sözetmek isterim. Bu herif, Seyit Rıza'nın akıl hocasıydı. Bütün melânetler bu herifin kafasından planlanmıştır. Bütün eylemleri düşünle beslemeye kalkışmıştır. Satılık bir ajan olduğunu da söyleyebilirim.»

«Dersim'in devinimi sırasında iki yanın ölü, yaralı sayısını törenselsel bir ağız olarak açıklayabilir misiniz?»

Komutan, cebinden çıkardığı bir kâğıda bakarak şunları söyledi:

«Elbette. Bugüne dek iki subayımızı şehit vermiş bulunuyoruz. Subaylardan dört de yaralımız var. Erlerden 28 şehit, 46 yaralımız vardır. Ayaklanışa katılan Dersimlilerden 265 kişi ölmüştür. 20 yaralıları vardır. Ayrıca, 27 kişi yakalanmış, 849 kişi teslim olmuştur. Bu sayı, benim saptayabildiklerimdir. Amaçlı söylentilere kulak

asmamanızı, doğrunun benim söylentilerim olduğunu ayrıca belirtmek isterim.»

Yaşlı bir gazeteci, Seyit Rıza'nın mağarasında bulunan altın işlemeli haç ile bunun ortasındaki Hazreti Hüseyin'in parmağı sorununu sordu. Komutan gülümseyerek şöyle konuştu:

«İnsanların dinsel inanışlarına saygılıyım. Bu soruyu yanıtlamak istemezdim. Ancak, sorduğunuzdan dolayı doğrunun ortaya çıkması bakımından açıklamakta bir sakınca görmüyorum. Altın suyuna batırılmış, ziynetli bir haç elimize geçmiştir. Ortasında bir kemik parçası vardır. Bu kemiğin hangi yaratığa özgü olduğu belli değildir. Bu haç sorununun arkasındaki gizi ben çözmüş bulunuyorum. Ermeni komitecileri, vaktiyle Venk kilisesine altın suyuna batırılmış ziynetli bir haç koymuşlar, ortasına da hangi yaratığa özgü olduğu anlaşılmayan bir kemik parçası ekleyerek İmam Hüseyin'in parmak kemiği diye Dersim'li Alevilere yutturmuşlardır. Böylece, hem din propagandası yapılmış, hem de Ermeni devleti kurulması çabalarını, Aleviler ile Hıristiyanlar arasında bir yaklaşım kurma çalışmaları ile pekleştirmek istemişlerdir. Bu haçı, savcı Hatedmi beye teslim ettim. Ayrıca, Seyit Rıza'nın üzerinde görmüş, platin harflerle «Abaza uşağı Seyit Rıza'ya yadigârdır» yazılı dübünü de elimizdedir. Hozat'daki evinde, Yıldızname, Muhammediye ile yazma kitaplar bulunmuştur.»

«Seyit Rıza ayaklanışa başlamak uğruna dış yardım sözü aldı mı?»

«Suriye sınırının öbür yanındaki tekkeler, Kürt klüpleri, öbür olumsuz ögeler Dersim gibi eski bir ayaklanış yuvasının ortadan silinmesine razı olamazlardı. Bundan dolayı, ellerinden gelen melâneti yaptılar. Ancak, biz, Dersim'in kimlerden, nerelerden destek alacağını, bu ayak-

lanışın ucunun nerelere uzanacağını biliyorduk. Bunun bilinciyle uyanıktık, tetikteydik.»

Komutan, gazetecilere bu bilgileri verdikten sonra ayağa kalkarak onlara şöyle dedi:

«Şimdi, siz gazeteciler, hazırladığım çadırlarda dinlenin, karnınızı doyurun. Yarın sabah sizleri reform bölgesine göndereceğim. Yönetimimizin halkımız uğruna nasıl bir mutluluk dönemi olduğunu gözlerinizle görün, resimlerini çekin.»

Gazetecileri, dinlenmeye gönderen komutan, kendisi de çadırında dinlenmeye çekildi. Ancak, Dersim karadüşü bu kanlı görünümüyle, bir mezbaha korkunçluğu ile gözkapaklarının altında bir film gibi oynuyordu. Orda, gazetecilere söylemediği korkunç şeyler olmuştu. Bir manga askerin kazıklara çakılarak öldürülmesinden sonra buna tanık olan birlikler, subayların bütün çabalarına bakmadan buna benzer misillemelere girişmişler, önlerine gelen her türlü kendilerinden olmayan insanı, hayvanı çiğneyip geçmişlerdi. Kazıklanmış bir manga askerin öcünü almak uğruna bir köyün bütün erkeklerini kurşundan geçiren Mehmetçiklerin yaptıkları işin korkunç bir cinayet olduğunu artık kime anlatabilirdi? Komutan bunları düşledikçe kahroluyordu, Savaşta ölmeyip teslim olmuş ya da yakalanmış bütün işe yarar erkekler, ailelerinden ayrılarak bayındırlık, özellikle yol işlerinde kullanılmak üzere süngülüler arasında götürülüyorlardı.

Bu kanlı düşlerle yüreği parçalanan Yarbay, Kemal Yüzbaşı Selami'nin getirdiği bir kağıdı alıp titreyerek okudu. Bunda şöyle yazıyordu:

«Komutan, Seyit Rıza, ele geçmeyen aşiret beylerini bugün ikinci vakti, Munzur suyunun Halvori kıyısına çağırır. Ellerinden öperiz.»

Kâğıdı gönderenler Kırganlı Cemşit ağa ile Muhindilli Hüseyin ağa idi.

Komutan, hemen k ararını verdi. Halvori'ye gizlice sardıracaktı. Yüzbaşı Selami'ye Şöyle dedi:

«Dinle beni: gizlice olacak bu iş. Halvori'nin sarıldığını hiĉ kimsenin ruhu duymayacak.» Askerler, karanlıkta maĝaralara saklanacak, pusuda bekleyeceklerdi. Yüzbaşı, Halvori'de pusuya yatacak erleri, Kutuderesinden ikişer ikişer yola çıkaracak, böylece sessiz bir av partisi hazırlayacaktı.

Sultanbaba daĝlarının doruĝuna sığınmiŐ ayaklanıcılar, halâ direniyorlardı. Y kseklerden gelen silâh sesleri bunu gösteriyordu. Yeĝnik silahlarla savaş dıŐı bırakılmayan maĝara sığınaklarını safdışı bırakmak üzere katırların sırtlarında daĝ topları taŐınıyordu. Yarbay Kemal'le yüzbaşı Selâmi, yanlarındaki askerlerle ancak bir saatte Halvori'ye vardı. Burası, son kerte kayalık, ıssız, korkunĉ bir yerdı. Salt Munzurun hırcın  aĝıltısı sessizliĝe egemen oluyordu. Hayvanları bir maĝaraya saklayarak kendilerine de güzel bir pusu yeri seĉen subaylar, bu kez, pusunun anlaŐılarak Seyit Rıza'nın gelmemesinden korkmaĝa başladılar. Yarbay Kemal savaşçıları'nın büyük bölümü ele geĉtiĝi yada saf dıŐı bırakıldıĝı halde ayaklanıcıların yine toparlanmaĝa baŐladıklarını söyleyerek altını çizdi. Yarbayla yüzbaşı, Munzur ırmaĝına egemen bir kovuktan bütün yöreyi görebiliyor, Halvori'yi göz hapsinde bulunduruyorlardı. Seyit Rıza'nın, darmadaĝın olan aşiretleri bir araya toplamak  gruna yaptıĝı bu son çaba da böylece boşa gidecekti.

Pusu, çok uzun sürdüyse de en sonra,  c atlının Munzur ırmaĝının kıyısına indiĝini gördüler. Komutan, bunların ikisini daha ilk bakışta tanıdı: Bunlar, AŐıŐir'le Cebraill'di Yanlarında bir de topal bir adam vardı. Atından iner inmez, kuŐkulanarak karşı kıyayı g zlemeĝe baŐlamıŐı.

Karşı kıyıdan Cebraill aĝaya seslenen birini gördüler. Bu, Seyit Rıza'nın ta kendisiydi. Komutan, karşı kıyıda

düzen almadığına yandı. Seyit Rıza, biraz önce yağın korkunç sağnak yüzünden kabaran Munzur'dan beriye geçemiyordu. Seyit Rıza, bağırarak Cebraile yanındaki Alişir mi olduğunu sordu. «Evet» yanıtını alınca Besi'yi göremediğini, ondan bilgisi olup olmadığını sordu. Cebrail, verdiği yanıtta izine rastlanmadığını, ölüp ölmediğini de işitmediklerini bildirdi. Belki bir yanda kuşatmada kalmış olabilir. Dağ taş asker doluydu. Mağaralar bölgesine sokulamıyorlardı. Ufak bir sessizlikten sonra, Seyit Rıza, iki elini megafon gibi yaparak karşıya şöyle bağırdı:

«Aşiretler arasındaki düşmanlıklar artık son bulmalı, Alişir. Dersim yok oluyor. Neden ayrılık gayrılık güderler aşiret beyleri?»

Buna, Alişir'in yerine Cebrail ağa yanıt verdi:

«Sığınmalardan yakınmaktayım. Seyit hazretleri. Dağ köyleri akın akın hükümete sığınmaktadırlar. Karşı koyana askerler acımasız davranmaktadır. Çete savaşını sürdürecektir adam bulamıyoruz.»

Sözü Alişir olarak Cebrail'i şöylece bütünledi: Dağ köylerinde saklanmak çok güçtü. Kaçakların saklandığı köylerin halkına çok zulüm yapılıyordu. Köyler, adam saklamamak için köylerini boşaltıp hükümete sığınıyorlardı. Kimi köylerde, askerler kaçakları meydana çıkarmak için çok işkence yapıyorlardı.

Seyit Rıza, karşıya bağırarak şunları söyledi: Kemalpaşalılar, Dersim'i dağıtacağına benziyorlardı. Dağlarda saklanıp ele geçmemenin çaresine bakmalıydı. Eğer liderler yakalanmazlarsa, kullar da dağlarda saklanıp direnebilirlerdi. Böylece, kışı hazırlıkla geçirir, ilkyazın çete savaşını sürdürebilirlerdi.

Yarbay Kemal, bir kez mermisinin erişebileceği yere gelmişken Seyit Rıza'yı vurmaya karar verdi. Uzun menzilli tabancasını çekerek, tetiğe dokundu. Issızlık, çın çın öttü. Seyit Rıza ile karşıdaki adamları, tuzağa düştüklerini anla-

dılar. Yeni bir ihanetle karşı karşıya idiler. En güvenceli adamlarının bildiği bu toplantının bile espiyonlandığını anlayınca bayağı yıkıldılar. Seyit Rıza, merminin geldiği yana bakıp atanı araştırırken Yarbay Kemal'in ikinci mermisi büyük bir gürültüyle kendisine doğru cıvılayarak geldi. Ancak, birinci merminin ardından ikincinin, üçüncünün geleceğini hesaplayan yanındaki fedaisi kendisini efendisinin önüne atarak siper olmağa çalıştı. Yarbayın ikinci mermisi, onu cansız yere yıktı. Seyit Rıza, geri kalan adamlarıyla kayalıklarda yitti. Bu sırada, yarbayın tabancasının uyarmasıyla davranan Cebrail ile Alişir, daha ne olduğunu anlamadan pusudaki askerlerin saldırısına uğradılar, kısıvrak yakalandılar. Bu iki liderin yanındaki toplam adam, Munzur'un kıyısındaki patikadan geçerlerken kendisini kaldırıp köpüklü sulara atıverdi. Ne var ki arkasından patlayan sekiz on silah birden onu delik deşik ederek kaçmasını önledi. Sular, ölüyü kayalara çarparak sürükleyip götürdü. Bu, Kanber ağanın aşiretinden tanınmış Topal Memo'ydu. Komutan, bunu Cebrail'den öğrendi.

Komutan, Seyit Rıza'nın henüz yakalanmadığı bir zamanda, Alişir denen bu herifin kaçıp yine dağlara çıkması, işleri bir kez daha karıştırabilir diye düşündü. Bunca kan dökülmesine yol açan bu adamı şuracıkta temizlemeliydi. Tabancasını, Alişir'in kafasına boşalttı. Cebrail de vurulacağını sandıysa da yarbay onu Mahkemeye saklamağa kararlıydı. Askerler, onu yarı baygın sürüklüyerek kampa götürmek zorunda kaldılar.

Yarbay, Erzincan'ın doğusunda Kemah yolu üzerindeki jandarma karakolunda oturmuş, saatlerdir konuklarını bekliyordu. Yarbay Kemal'in bu belâlı konukları Seyit Rıza ile iki adamıydı. 1937 yılının 12 ekim günü komutana teslim üzere buraya geleceklerdi. Kızıldağ, Sultanbaba dağlarında artık ulumağa başlayan ak kürklü karakıştan

başka hiçbir varlık barınamazdı. Bu dağlardaki mağaralarda en son ölüleri aç kurtlar parçalıyor, buralara kış uykusuna yatmağa gelen ayılar yerleşiyordu. Murat ırmağının yalçın kayalıklarında da artık yaban keçilerinden başka canlı kalmamıştı. Dersim sel eylemi artık bitmişti ölen ölmüş teslim olan olmuş bomboş kalan Dersim dağlarıyla yaylaları, yasak bölge sayılmağa başlanmıştı. Komutan, olanları bir kez daha gözlerinin önünden geçirerek çayını içip ısınmağa çalışırken Seyit Rıza ile bir kez daha karşılaşacağını düşünüp garip duygular içinde bocalıyordu. Yarbay, dışardaki koşuşmalardan konuklarının geldiğini anladı. Pencereden bakınca dışarda yüzbaşı Selâmi'nin Seyit Rıza ile iki adamının üstünü başını aradığını gördü. Seyit Rıza'nın başında yepyeni bir fötr şapka varsa da üstü başı dökülüyordu. Komutanın buyruğuyla bütün eylemdeki asker birliklerine bir numaralı ereğin ele geçirilmiş olduğu bildirildi Mehmetçiklerin gerekse bir bölüm yurttaşın kanı, ne yazık ki, Dersim dağlarında dökülmüştü. Seyit Rıza'nın sobalı odaya alınmasını buyuran komutan, içeri giren yaşlı adamın kalın gür kaşlarının altında insana görgülü, üzgün bakan gözleriyle karşılaştı. Komutan, Seyit Rıza teslim olacak olursa onu Ankara'ya göndereceğini, Atatürk'le görüştüreceğine söz vermişti. Seyit Rıza, Komutana bu sözünü hatırlattı. Komutan da onun bunca zaman nerde saklandığını sordu. Yaşlı adam, Ovacık'ın dağlarında, ormanlarında saklanmıştı. Daha önceleri de Munzur'un mağaralarında gizlenmişti. Buralarda susam yağı, çökelek yemişlerle, geçinmiş bunlar da bitince yiyecek bulabilmek uğruna ormanlara inmişti. Bir adamını ormanda ayı parçalamış, ötekiler, güçlülere dayanamayıp kaçmışlar, yanında kala kala iki adam kalmıştı. Konuşurlarken yarbay Kemal, Seyit Rıza'ya bu adla ünleyince Seyit ünlemeyip bay demesini söyledi. Pokir dağında çok çetin çarpışmalar olmuş, her iki yandan da çok adam gitmişti. Kocasının vurulup öldü-

günü gören Dersim'li kadın, Seyit Rıza'yı bıçaklamak istemiş, bütün bu belâyı başlarına onun açtığını haykırarak, zavallı kadın, sonra, Seyit Rıza'nın adamlarınca hemen oracıkta öldürülmüştü. Yarbay, Seyit'e bunu hatırlatınca, bozuldu. Lâfı değiştirip kendisini Ankara'ya göndermesini söyledi.

Komutan, Casus İzettin'in üzerinde yakaladığı, antakya'daki Alevilere, Türkiye ile birleşmemeleri üstüne Seyit Rıza'nın yazmış olduğu mektubu hatırlatınca Seyit şaşaladı komutan bu ayaklanışın ruhi durumunda bulunan Alişir'le Besi'den söz açınca, Seyit Rıza süklüm püklüm durumundan sıyrılıp şöyle bir dikildi. Ölülerin rahat bırakılması için komutanı uyardı. Eğer bu işkence, bu ezgi sürerse yeni bir Seyit Rıza çıkabilirdi. Bu lâf, komutanı kendinden geçirmek üzereyken kendini tuttu. Seyit Rıza, yarbayın yüzündeki korkunç anlamı görünce bayağı ürktü. Yarbay, Seyit Rıza'nın bu sözünün altında ürkünç bir doğrunun yattığına inanarak uyanır gibi oldu. Sonra, yüzbaşıya Seyit Rıza'nın en hızlı araçla Elazığ'a yollanmasını buyurdu. Seyit Rıza, Gazi Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya gönderilmesini istediye de komutan kulak asmadı. Seyit Rıza, Elazığ'a götürülmek üzere otomobile bindirildikten sonra, Yarbay Kemal' Erzincan'daki dördüncü genel müfettişe telefon ederek onunla yapmış olduğu konuşmayı olduğu gibi anlattı. İşte, Seyit Rıza'nın yeni Seyit Rıza'lar çıkacağı üstüne yaptığı korkutma, paşayla Yarbay Kemal arasında göçettirme planına göre, Harçık suyu ile Ege bölgesindeki uygun yerlere yerleştirilecekti. Yarbay, generalle konuştuktan hemen sonra, buyruğu yazmağa başladı. Bu buyruk yazıldıktan sonra, artık ortada bir Dersim kalmayacaktı. Dersimli iki aile hiç bir biçimde yanyana getirilmeyecekti. Yarbay Kemal, buyrukta şöyle diyordu:

«Yüzyıllarca üretimden uzak kalan bu insanlar, yaşa-

yişlerini çapulculukla sürdürmüşler, ticaretlerinin kaynağı çapul olmuştur. Tehlikeli olmasına karşın insan ruhunu da bir yerde doyuran heyecan veren çapul, bu insanların gereksinimlerini kolay sağlamakta bir araç olmuştur. Bu bakımdan yıllarca yaşayışlarını çapulla sürdüren insanların kısa sürede üretime dönmesi olanaksızdır. Yurdun herhangi bir yerinde dahi, birden çok ailenin bir araya gelmesi halinde de yine özdeş yolla yaşayışlarını sürdürmek isteyecekleri doğaldır. Bu bakımdan göçettirme uygulamasından bucak ve kazalara birer, illere de en çok üç ailenin yerleştirilmesinde özen gösterilecektir. Yeni iskân bölgelerine kar düşmeden önce gönderilmiş olacaktır. İlgili valiler, kaymakamlar ve bucak müdürleri, bu buyruğu sorumlularının ışığı altında uygulayacaklardır.»

Bu buyruk, ivedilikle bütün ilgililere asker birliklerine gönderildi.

Elaziğ sinemasının geniş salonu mahkeme salonu durumuna getirilmişti. Mahkeme kurulunun yeri, sahnede hazırlanmıştı. Mahkeme başkanının oturacağı kürsünün arkasına boydan boya duvarı kaplayan bir Türk bayrağı asılmıştı. Yargılama açık yapılacağından erkenden salon dinleyicilerle dolmuştu. Sonra, iki sıra süngülü jandarma arasında sanıklar getirildi. Sanıkların en önünde uzun ak sakallı, uzun zayıf yüzü, başındaki fotr şapkasıyla Seyit Rıza, yanbaşında oğlu Hüseyin yürüyor, arkalarından Seyit Rıza'nın damadı Seyhanlı aşireti başkanı Hasso Seydo, Yusufhanlı aşireti başkanı Kamer ile oğlu Fındık, Denemanlı aşireti başkanı Cebrail ile oğlu Hasan, Kureysanlı Ulukiye oğlu Hasan ile Mirza oğlu Ali arkadan geliyordu. Bunları uzun ak sakalları göbeklerine varan yaşlılar, yüzlerinden kaygu taşan bir yığın genç tutuklu izliyordu. Aşiret reisleri sahnenin önündeki sıralara oturtuldu. Onların arkalarındaki sıralara da öbür yaşlı ayaklanıcılar oturtuldu. Jandarmalar, tutukluların kelepçelerini çıkararak sıkı bir

düzen alıp beklediler. Kapının yanındaki jandarma subayı, birden «dikkat» diye bağırarak bütün salondakileri ayağa kalkmaları için uyardı: Mahkeme kurulu gelmişti. İvedi geçip yerlerine oturdular. Üç yargıçla savcı Hatemi, bir de zabıt kâtibi yerlerini alınca hemen yoklamaya geçildi. Seyit Rıza'nın adı anılınca bütün salon, o korkunç serüvenin kahramanına baktı. Seyit Rıza' uzun sakalı titreterek büyülenmişçesine mahkeme başkanına bakıyor, onların solgun yüzlerindeki gizli anlamları anlamağa çalışıyordu. Bu yüzlerde kan dökmüş bir kişiye karşı duyulan tiksintiden başka bir anlam yoktu. Başkan sordu:

«Adın ne?»

«Babam Abbasi İbrahim. Anam Hatice. Adım Rıza. Yeni adım bay Rıza.»

«Kaç yaşındasın?»

«Seksen yaşını aşkınım. Çocuklarımı sorma.»

Savcı Hatemi, sanığın, ipten kurtulmak üzere yaşını büyütmesine güldü. Başkan, onun kaç çocuğu olduğunu birkez daha sordu. Bu soru, savcıyı bir kez daha gülümsetti. Başkan, bu kez sanığa ayaklanışın nedenini sordu. Seyit Rıza şöyle yanıt verdi:

«Biz, böyle yerler görmedik. Haşâ, ben ayaklanmadım. Sin karakolunu bastıklarında adam gönderdim. Kimseyi görmemişler. Munzur suyu toplantılarına ayaklanışın önüne geçmek üzere gittim. Kavuşamadığımız yerlere el uzatmayın. Hükümet ağır bir taşır, bu taşı yerinden oynatamayız vazgeçin dedim. Bu felâketi başıma getirenler oğlumun katillerinden oluşan Kırgan aşireti ile birtakım kişilerdir.»

Başkan, neden teslim olmadığını sordu. Rıza bu soruya güçlkle yanıt verdi:

«İşin başında teslim olmamı Besi önlemişti. Ancak,

Besi'yi dinlemeyip teslim olacaktım. Dedim ki, hükümet şimdi kızgın bir demirdir. Dinginleşsin, sonra teslim oluruz.»

Savcı, Hatemi söz aldı, Seyit Rıza'nın evinde İzzettin adlı birinin konuk olup olmadığını sordu. Seyit Rıza, yanıt verdi:

«Geldi, üç gün kaldı. Anladım ki siyasidir. Rica ettim ve babamdan vasiyetliyim. Biz, böyle işlere karışmayız. Burada siyaset yok, çapul var dedim ve yol gösterdim.»

Hatemi bu yanıtın üzerinde durmadı. Bir kez daha gülümseyerek yerine oturdu. Sonra Kamer, Cebrail, bunların oğulları sorguya çekildi. Onlar da «haşa» diyerek ayaklanışla hiçbir ilgileri bulunmadığını söylediler. Kamer de ayaklanmadığını, asker gelince kaçıp gizlendiğini ileri sürerek temize çıkmağa çalıştı.

Yargılama birkaç gün daha sürdü. Bütün sanıklar, Seyit Rıza başta, ayaklanışa katılmadıklarını söyleyerek işin içinden çıkmağa çalıştılar. Hiçbiri Munzur suyundan bir yudum içmemiş, Munzur'a kutsal çakıltaşları atarak ant da içmemiş. Savcı Hatemi, bütün sorgu boyunca bu çocuksa yadsımalara bıyık altından gülmekten başka bir şey yapmadı. Bütün genç sanıklar, hiç Türkçe bilmediklerinden sorguları yapılırken tercüman kullanıldı.

Sıra, tanıklara gelmişti. Muhindinli Hüseyin, tanık olarak ortaya geldiğinde bütün sanıklar, bir kez titrediler. Şundan ki, o bütün bunları, sonucun korkunçluğunu ileri sürerek uyarmak caydırmak istedikçe hemen hepsinden aşağılama, sövüntü görmüş, ölüm korkutmalarıyle karşılaşmıştı. Munzur suyu toplantılarını eksiksizce anlattı. Bu genç, palabıyık, iri kıyım, sakalsız adam, korkunç, patlayıcı bir madde gibi ortada dikiliyor, durmadan suçluyordu. Sanıkların çoğu da içlerinden bu herifi nasıl olup da cehenneme yolcu etmediklerine yanıyor, boşuna dış gıcırdatıyorlardı. Genç tanık, bunları anlatırken fötr şap-

kasiyle oynayıp duruyordu. Başkan, en sonra tanığa şu soruyu sordu:

«Sen de Munzur suyundan içip dereye çakıl attın mı?»

Hüseyin, çok korktu. Gözleri iri iri açıldı:

«Haşa, efendim, bir damla bile içmedim» dedi.

Tanıklardan Haydaranlı Hamza da aşiretlere ayaklanıştan sakınmaları uğruna öğütler verdiğini söyledi. Nedenise, sanıkların yüzlerine bakmaktan korkuyordu. Haydaranlı Hamza, şöyle konuştu:

«Su içen attan dönmez diyerek, Munzur 'suyundan avuç avuç içtiler, efendim» dedi. Başkan ona da şu soruyu yöneltti:

«Sen içmedin mi?»

«Haşa, efendim, damlası boğazımdan geçmedi.»

Başka tanıklar da ayaklanış liderlerinin yaptıklarını uzun uzadıya sayıp döktüler. Karakollara, Pañ bucağına baskın yapanların başında Cebrail ile oğlu vardı. Kanber de baskınları yapanların arasında göze çarpmaktaydı. Seyit Rıza'nın damadı, Hasso Seydo'nun cephanelikleri yağmalayanlar arasında adı geçti.

Bütün toplanan bilgilere göre, aşiret başkanları yada beyleri, ayaklanışı hazırlamak uğruna Munzur suyu kıyısında üç ayrı toplantı yapmış, kararlar almışlardı. Ayaklanışın hazırlanması uğruna Seyit Rıza'nın aşiret başkanlarına gönderdiği mektuplar da ortaya dökülünce, baş sanığın ağzını bıçaklar açmaz oldu. Savcı Hatemi, şiddetle suçluyordu. Hatemi, ayağa kalkarak suçlulukları üzerinden akan sanıklara şöyle bağırdı:

«Her türlü dürüstlükten uzak olarak bütün eylemlerini yadsıyan bu adamlara sormak gerekir. Asker birliklerine karşı savaşanlar kimlerdi? Kimler, aşiret başkanları arasında birlik adına hükümete kim muhtıra verdi?»

Bütün sanıkların gözleri yerdeydi. Savcı, elinde tuttuğu bir mektubu sallayarak sanıklara doğru bağırdı:

«Seyit Rıza bu mektupdaki el yazısının kendisinin olmadığını söyleyebilir mi? Bakınız, hükümete sığınan aşiret beylerini ayaklanışı kışkırtmak uğruna ne'ler yazmış?»

Sonra, mektuptan kimi kışkırtıcı satırları okudu:

«Ey Dersimliler, sizler, üçyüz, dörtyüz yıldan beri kimeye teslim olmadığınız halde askersiz, leşkersiz gelen Hüseyin Abdullah Paşaya nasıl teslim oldunuz?»

Mektubu Seyit Rıza'nın yüzüne karşı sallayan savcı Hatemi, kızgın bir sesle bağırarak şunları söyledi:

«Sanığın bütün yadsımalarına bakmadan dinlenen tanıklarla yazılı belgeler Seyit Rıza'nın aşiretler birliğinin kurulmasına ilişkin çabalarını gün ışığına çıkarmıştır. Cumhuriyete karşı kurulan tuzağın öncülerinden olan Seyit Rıza, suçsuz halkı devlete karşı ayaklandırmak uğruna bütün olanaklarını kullanmıştır. Asker eylemi sırasında yakalanan çapulcuların hepsi, kendilerini bu adamın kandırdığını söylemişlerdir. Seyit Rıza, Tunceli kanunu Dersim'i geçettirmek üzere yapılmıştır. Hükümet yarın sizden vergi ile asker alacak, tarlalarınıza şerit vuracaktır. Köylerde ekmek ile odun vesika ile dağıtılacak, giderek, keçilere verilen meşe yaprağı bile vesikaya bağlanacak, diye halkı kışkırtırken kime çalıştığının bilinci içindeydi. Böyle davranmıştır. Şundan ki, kendisini maşa gibi kullanan dışardaki efendileri, böyle istiyorlardı.»

Bu sözleri korku, öfke ile dinleyen Seyit Rıza, birdenbire ayağa fırlayarak şöyle bağırды:

«Haşâ, haşâ, ben silahları seferberlikte kırdığımız Ruslardan aldım. Haşâ, dışarı ile, siyasette ilgim yoktur.»

Böyle söylerken gövdesi, eli, ayağı zangır zangır titriyordu.

Savunmalar bitmişti. Savcı, bu adamların artık Türk toplumu içinde yerlerinin olmadığını söyleyerek 149/2 maddesine göre cezalandırılmalarını istedi. Maddenin anlatımı şuydu:

«Her kim hükümete karşı halkı, silah, uyuşturucu ya da boğucu, yakıcı gazlar yada patlayıcı maddeleri kullanarak ayaklanışa ve Türkiye halkını birbirine karşı silahlandırarak öldürüşmeye kışkırtırsa yirmi yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu kışkırtma sonucu olarak ayaklanış yada öldürüşme oluşursa buna yolaçan ayaklanıcılara komuta eden kişilere ölüm cezası verilir.»

Savcının iddianamesi şöyle sürüyordu:

«Tunceli'nin insanları dürüst, iyi ahlaklı, çalışkandır. Bu insanlar yüzyıllarca derebeyliğin aman vermez pençesinde çoluğu ile çocuğu ile çağdışı bir düzenin kulu kölesi olarak yaşayış zevkinin bilincine varamamışlardır. Şeyhlerce, ağalarca acımaksızın sömürülerek yoksul bırakılmışlardır. Tunceli'nin yetenekli insanları yeni yönetim altında artık özgür olacaklar, yükselerek toplumun pırıl pırıl insanları olacaklardır. Herbiri bir kıtaya bedel Türk askerlerin artık bir damla kanının bile kendi toprakları üzerinde akmasına katlanamayız. Mutluluğa kavuşmak Tunceli'nin hakkıdır.»

Mahkeme, on bir kişiye ölüm cezası verdi. Öteki sanıklara türlü ağır cezalar verildi. Hükümet meydanına on bir darağacı kuruldu. En başta Seyit Rıza asıldı. Ondan sonra, ötekileri birer birer arabayla hücrelerinden alarak asıldılar. Seyit Rıza, oğlu Hüseyin, Seyhanlı aşireti başkanı Hasso Seydo, Yusufhanlı aşireti başkanı Hamer ile oğlu Fındık, Denemanlı aşireti başkanı Cebraile ile oğlu Hasan, Kureysanlı Ulukiye oğlu Hasan, Mirza oğlu Ali, Kanber, siyaset alanını gündüz gibi aydınlatan projektörlerin bol çiğ ışığı altında, ak gömlekleri, göğüslerindeki yaf-talarla dönüp duruyor, on binlerce insanı yerinden, yurdundan, canından eden tutukluların korkunç sonuçlarını on bir zavallı ölü olarak binlerce seyirciye gösteriyorlardı.

Institut kurde de Paris

MERINOS FABRIKASINDA

Bir ulusta güzel şeyler düşünen insanlar, olağanüstü işler yapmağa yetenekli kahramanlar bulunabilir. Ancak, öyle kişiler yalnız başına hiç bir şey olamazlar meğer ki genel bir duygunun, genel bir iradenin etkeni, anlatımı, temsilcisi olsunlar.

MUSTAFA KEMAL

Kıvırcık tüylü çok değerli Anadolu koyunlarımız merinos türü, yeryüzünün bir çok bölgesinde değerini kanıtladıktan sonra, biz de bu koyunun ekonomik değerine sahip çıkmak istedik. Merinos koçları, bütün sürü sahiplerine bedava dağıtıldı. Merinos sürüleri yetiştirilmeğe başlandı. İşte, o çetin çalışmaların sonunda ilk Merinos yünleri değerli ürünler olarak yığıldı. Bunları işleyecek fabrikaların Bursa'nın düzlüklerinde açılmasına karar verildi. Son yıllarında Türkiye'yi iktisatça kalkındırmak düşleri arkasına takılan Atatürk, Merinos fabrikalarının açılış törenine

Özel bir önem verdi. Hasta hasta halkıp bu töreni açmağa gitti. Parlak bir tören yapıldı. Paşa, kordelayı kestikten sonra büyük bir şenlik başladı. Sanki, bu fabrika, birkaç ayda bütün Türkiye'yi altın çağına erİştirecekmişcesine büyük umutlar içkilerle ıstlatıldı. Paşa, sevinenlerin en başındaydı. Merinos yününe, iktisatçı kurtuluşumuzun altın-yapağısı gözüyle bakan Atatürk, çok sevindi, çok yoruldu. Kendisinde sezdiği öldürücü hastalığı, şimdiye dek safdışı bıraktığı bütün dış düşmanlarıyla iç rakiplerinden biri gibi sayarak onu da ötekiler gibi yeneceğine inanıyor, ister istemez mucizelerin mistik dumanı içine giriyor, bunun sorumlunu da salt kendisine saklıyordu. Böyle güçlü bir varlığı, ortalama insan için var olan ölüm, kolayca altemezdi. Saatlarca coşkunluktan coşkunluğa koşan Paşa, bir noktada, hastalığın korkunç gücünü duydu. Hemen yatıp uzanarak yanındaki doktorların yardımıyla kendine geldi. Doktorların salığı ile hemen Dolmabahçeye dönülmesine karar verildi. Daha tören sona ermemişti ki Paşanın otomobili, arkasındaki bir otomobil kafilesiyle Mudanya iskelesine doğru yola çıktı. Yolda, paşanın yanında eski savaş arkadaşı Ali Fuat Paşa oturuyordu. Atatürk, son günlerde onu hiçbir kimseye değışmiyor, yanından ayırmıyordu. İskeleye varınca kendilerini bekleyen Ege vapuruna binerek İstanbul'a yollandılar, Paşa, tören sırasında epeyce hırpalanıp kendinden geçer gibi olduysa da ölümün kendisine sataşamayacağı düşüncesi, onu bir kez daha ayağa kaldırdı. Yençilere öyle alışmıştı ki, ilerde, ölümün bayağı doludizgin geldiğini gördüğü sırada bile «ben bu hastalığı da yenerim» diyecekti. Ege vapuru, Marmaranın serin dalgaları arasında fışkırtılarla yol alırken hemen sofranın kurulmasını buyurdu. Sofrada, her zamanki gibi yenilip içiliyor, Paşa da onlardan aşağı kalmamak uğruna direnıyor, mucizenin kendi uğruna çalıştığına sofradakileri inandıрмаğa çalışır gibi görünüyordu. Saat

dokuz buçukta vapurun orkestrası çalmağa başladı. Ali Fuat, Paşayı sürekli göz hapsine almıştı. Onun çok rahatsız olduğunu, bir sancının korkunç düşmanlığını yenmeğe çalıştığını anlıyordu. Onu kaldırıp yatağına götürmek istediye de o buna karşı direndi. Keskin sancıyı masa başında yenmeğe çalışırken cepheye düşman karşısında kırık kaburga kemikleriyle Sakarya savaşını vermeğe çalıştığı zamanki devleşmiş kişiliğini andırıyordu. Ali Fuat Paşa, bir aralık baktı, Atatürk'ün kırmızı yüzü sarı kesilmişti. Sancısının en yüksek noktasına vardığı anlaşılıyordu. Bunu gören sofrada arkadaşları, özellikle, Ali Fuat Paşa hemen dinlenmeye çekilmesini doktorunu çağırmasını dilediler. Atatürk en sonra dinlenmeye çekileceğini ancak sofranın Ali Fuat Paşanın başkanlığı altında sürmesini istedi. Ali Fuat Paşa, onun isteğini yerine getireceğini söyledi. Paşa, ancak, bunun üzerine kabinesine çekilmeğe razı oldu. Kabinesine çekildiği sırada da saat on bire gelmişti. Ali Fuat Paşa, oradakilere danışarak Paşanın iyi dinlenebilmesi uğruna sofranın dağıtılmasını, orkestranın da susturulmasının gerektiğini söyledi. Atatürk'ün içten arkadaşları sofrayı boşalttıktan sonra, onun korkunç sancısı üstüne düşün yürütmeğe başladılar. Hepsisi, büyük merak içindeydi. Acaba, yatakta sancısı azalmış mıydı? Uyuyabilecek miydi? İlgile bekledikleri sırada Paşanın doktoru, kabineden çıkarak onların yanına geldi. Sancı azalmıştı, birazdan uyuyabilecekti. Bu laflar, elbette, paşanın doktora dikte ettiği yalanlardı. Paşaya verilen ağrı dindirici bir ilaç, elbette, görevini yapacaktı.

Ali Fuat Paşanın içi rahat değildi. Paşanın böyle çabucak iyileşebileceğine inanmıyordu. Saat yarımaya geldiğinde yerinden kalktı. İçkiliydi. Marmaranın serin rüzgârı yüzünün ateşini yalayıp geçti. Pervanenin gürültüsü, suların fışirtısı, karanlığın içinde birdiziye uzayıp gidiyordu.

Bütün yolcular kamaralarına çekilmişti. Koridorlar bümboştu. Ali Fuat Paşanın bütün usu, Atatürk'deydi. Bir uyurgezer gibi o yana doğru yürüdü. Paşanın kamarasının kapısında parlak süngüyle nöbet tutan erden onun uyuyup uyumadığını sordu. Nöbetçiyle çok alçak sesle konuşmuştu. Atatürk, şimdi bile hastalığıyla didişiyor, uyuyamıyordu. Ali Fuat Paşanın sesini hemen işitmişti. seslenerek onu çağırdı. Ali Fuat Paşa, kapıyı açarak içeri girdi. Paşanın başucuna oturdu. Gücsüz bir sesle konuşmağa başlayan paşa, mucizenin kendisine boşverdiği kuşkusunu içinde, ölümlülüğün korkunç boşluklarında yüzüyormuş gibiydi. Şöyle diyordu:

«Doktorun işe karışmasından sonra kendimi daha iyi duyuyorum. Uyuyabileceğim. Ancak, bu seferki hastalığımın tedavisi uzunca sürecek gibi görünüyor. Yatakta uzun süre kalacak olursam çok sıkılacağım. Ancak, sizin gibi arkadaşlığımız okul yaşayışından başlayan eski dostlarımla oyalanabileceğim. Beni yalnız bırakmayınız, Fuat Paşa.»

Çok eski arkadaşı, ona şöyle yanıt verdi:

«Paşam, sizi hiçbir vakit yalnız bırakmayacağıma inabilirsiniz. Sizin yanınızda ve hizmetinizde her zaman bulunacağım. Kendinizi daha iyi duyduğunuza sevindim. Vaktiyle bundan daha önemli hastalıklardan kurtulmuşunuz. Maşallah gövdeniz sağlamdır. Merak buyurmayınız, bu da geçecektir. Çokça yoruldunuz. İyi bir dinlenişten sonra bir şeyiniz kalmayacaktır. Doktorlarınız çok dikkatlidir. Onlara güvenebilirsiniz.»

Ali Fuat Paşa, paşayı avuturken onun bir elini ellerinin içine almıştı. Doktorun verdiği uyuşturucu ilaçlar etkisini göstermeğe başlamıştı. Ali Fuat Paşa, paşanın elini bir süre daha ellerinin içinde tuttu. Vapur, İstanbul yönünde ilerliyordu. Paşa, Atatürk'ün derin derin uyuduğunu görünce, onu uyandırmamağa çalışarak elini avucundan alıp yatağı-

nın kenarına bıraktı. Kalkıp açık havaya çıktı. Nöbetçiye kamarasına gittiğini, Atatürk uyanınca hemen kendisine haber vermesini söyledi. Kamarasında yatağına uzanan Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün sofradaki, yataktaki haline çok üzülmüştü. Bir ayak önce sabahın olmasını, Atatürk'ten iyi haber almasını diliyordu. Kafası, bu tedirgin edici düşüncelere takıldığından gözüne uyku girmedi. Bu tedirgin düşünceler sürüp gittiği sırada vapur da İstanbul'a varmış, Dolmabahçe sarayı önüne demirlemişti. Vapurdaki bütün yolcular, hâlâ uyuyordu. Atatürk de uyanmamıştı. Ancak, saat dokuz buçukta paşanın uyandığını bildirdiler. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, hemen gidip paşanın kapısını tıklattı. Yanına girdiğinde Paşanın yüzünde bir dinginlik yüzüyordu. Sorduğunda sancının dinmiş olduğunu öğrendi. Atatürk, ancak öğleye doğru adamlarının yardımıyla Dolmabahçe rıhtımına çıkarıldı. Bir süre burada tedavi gördükten sonra Ankara'ya dönecekti. Profesör Neşet Ömer, paşanın tehlikeyi atlattığını söylemişti.

«Ona rejimi, pehrizi büsbütün uygulamayı başarırırsak hiçbir şeyi kalmayacaktır.»

Ali Fuat Paşa, doktora şöyle demişti:

«Hocam, bu konuda hepimiz çok çabalamalı, çok dikkatli olmalıyız.»

Institut kurde de Paris

ISMET PAŞA İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLDÜ

İleri görüşlü olduğu kadar ulusumuzun ıvecen gereksinimlerine çözüm bulacak bir programa dayanmayan reform gelişimleri kişisel ve keyfi olmaktan kurtulamaz.

MUSTAFA KEMAL

Büyük manevralarda gerek Atatürk gerekse başbakan İsmet Paşa, çok yorulmuşlardı. Atatürk Florya'da deniz üstündeki ak yağlı boyalı yazlık köşküne çekilmiş, İsmet Paşa da Heybeli adadaki köşkünde çoluk çocuğu ile, eşiyile dinlenmeğe başlamıştı. Ancak, çocukların İzmir fuarına gitmek istemeleri üzerine başbakan da dinlenmesini yarıda keserek 4 eylül 1937 günü aileyi İzmir yolculuğu için yola çıkardı. Yolcular arasında paşanın annesi, eşi, çocukları vardı. Başbakan, vapura binmeden önce hemen Florya'ya giderek «Aziz şef»inin elini sıktı, şef de ona iyi yolculuklar diledi. Ayrıldılar. Ancak, İsmet Paşa, çoluk

çocuğu vapura bindireceği sırada, şefinin arabadan inerek kendilerini uğurlamağa geldiğini gördü. Pek sevindi. İkinci kez vedalaşıyorlardı.

Bu sırada, Akdeniz cehennem suları gibi kaynıyordu. Faşizmin Avrupada cadı kazanlarını kaydattığı, insanlığın başına korkunç çoraplar örmeğe çalıştığı mutsuz günlerdi. Franko adlı son kerte gerici, ortaçağdan kalma inani, düşünceleriyle kapkara, katran karası bir general, Mussolini'nin, Hitler'in öğretisiyle İspanya'nın seçimle iş başına gelmiş demokratik Cumhuriyet hükümetine karşı ayaklanmış, orda korkunç bir kardeş kavgası başlamıştı. Mussolini ile Alman Faşizmi gerici generali askerleriyle, uçaklarıyla destekliyor, çok çileler çekmiş İspanyol halkının güneşe çıkma mutluluğunu bir ayak önce söndürmeğe çalışıyorlardı. İspanyol cumhuriyet ordusunun saflarında komünistler, sosyalistler, anarşistler çarpıştığı gibi bütün yeryüzü demokratik güçlerinin seçme kişileri de elde silâh bu ilerici orduyu destekliyorlardı. Savaş gittikçe öyle bir renk aldı ki, yeryüzünün bütün ilerici, gerici güçleri İspanya'da karşı karşıya geldiler. Avrupa faşistlerinin en çok korktuğu, Sovyetler Birliğinden İspanyol ilericilerine yapılacak yardımdı. Bütün İtalyan denizaltıları, bu olasılığı önlemek uğruna Akdenize açılmıştı. İspanya'ya yardım götürdüğünü sezdikleri bütün gemileri torpilliyor, sonra, hangi ulustan olduklarını gösteren hiç bir iz bırakmadan sıvışıyorlardı. Akdenizde ortaçağdan beri görülmedik korkunç bir korsanlık, kanunsuzluk almış yürümüştü. Faşist İtalyan hükümetinin sıkı kontrolü altında işlenen bu suçlara karşı çıkacak hiç bir yürekli güç de görünmediğinden Mussolini'nin isteği gerçekleşmiş, koca mavi akdeniz bir «Mare nostrum» (bizim deniz) olup çıkmıştı. Birçok ulusun gemisi, bu kara korsanların torpilleriyle denizin dibini boylayınca büyük bir tepki doğdu. Mavi akdeniz caddesindeki deniz dibini boylayınca büyük bir tepki doğdu. Mavi ak-

der: Caddesindeki deniz trafiğinde çıkarı olan bütün devletler, bir görüşme açılmasını, bu korsanlıklara bir son verilmesini istediler. Akdenizin güvenliği ortaklaşa sağlanacaktı. Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Mısır, Nyon'da toplanmağa karar vererek delegelerini oraya gönderdiler uzun sürmeyen görüşmelerden sonra bir deniz cephesi paktı imzaladılar. Türkiye'nin delegesi, dışişleri bakanı, Tefvik Rüştü Aras'tı. Direktifi İsmet Paşadan alarak gitmişti. Pakt olup bittikten sonra, pakt içeriği imzalamak üzere Atatürk'e sunulduğunda, paşa, metinde çok sakıncalı bir noktaydı. Avrupalı devletler, bayağı, bizim delegemizi atlatmışlardı. Büyük devletler, pakta girmiş olan küçük devletleri, paktın bu maddesine göre silah zoru ile savaşa zorlayabileceklerdi. Cumhurbaşkanı, bunu okur okumaz, kafası karıştı. Gerek Tefvik Rüştü'nün, gerekse cin gibi bir adam olan başbakanın bu noktada nasıl olup da atlatıldığına hem şaştı, hem de çok üzüldü. Evet, bu madde pakt metninde bulunduğça her an Türkiye'nin başına bir iş açabilirdi. Başbakanla cumhurbaşkanı, yanyana gelip bu madde üstüne tartıştılar. İsmet Paşa, bunda hiç de Atatürk'ün ileri sürdüğü gibi bir sakınca bulmuyordu.

Bu tartışma sonucunda, bu noktanın ne anlam taşıdığı, hâlâ Nyon'da bulunan dışişleri bakanından soruldu. Dışişleri Bakanı, Atatürk'ün haklı, başbakanın haksız olduğunu bildirdi. Bu madde, pakt metnine İsmet Paşanın direktifiyle girmişti. Onun buyruğu ile pakt ivedi imzalanmış, batılı devlet delegelerine çokça zorluk çıkarılmamıştı. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras'tan gelen bu suçlayıcı yanıt üzerine başbakanın etekleri tutuştu. Hemen ona bir telgraf çekerek bunu değiştiremeyen bir buyruk verdi. Tefvik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığında gerekli gördüklerinde bile pakta girmiş olan devletlerin Türkiye'yi savaşa zorlayamayacağına değgin birer mektup alacaktı.

Böylece, sakınca ortadan kalkmış olacaktı. Pek ivedi imzalanmış olan Nyon antlaşması, Türk devletini garip bir duruma düşürmüştü. Özellikle Atatürk, şimdiye dek dış dünyaya karşı pek parlak sınavlar vermiş olan dışişlerimizin böyle tökezleyişine pek çok üzülmüştü. Ancak, yarı yolda yakalanan yanılığının düzeltilmiş olması da bir başarıydı. Atatürk, yanılığı düzeltme yolunda attığı adımdan İsmet Paşanın çok utanç duyduğunu, üzüldüğünü düşünerek de insancıl bir üzüntü duyuyordu. Bunu da çevresindekilere birkaç kez yinelemişti:

«Eyvah, İsmet kötü duruma düştü. Çok sıkılacak. Artık, bundan sözetmeyelim» diyordu. Böyle de olsa, İsmet Paşanın, bu kendi yetiştirmesi olan yetenekli adamın bu işine karışmayı hoş göreceğini umuyor, avunuyordu.

18 eylül 1937 günü Büyük Millet Meclisi, Nyon Antlaşmasının onaylanması için toplantıya çağırıldı. İlk sözü başbakan İsmet Paşa aldı:

«Nyon antlaşması, akdenizdeki korsanlığa karşı manen ve maddeten paktçı devletlerin dayanışmasını, işbirliğini anlatır. Akdenizde, Avrupa'da bir savaş patlamasını biz Türkler büyük bir dram sayıyoruz. Türkiye'nin doğrudan doğruya ve ilk sahnede sözkonusu olmadığı sorunlar önündeyken, böyle bir dehşetten şözedişim, bir Avrupa savaşını insanlar içinde, hepimiz için bir felâket saydığımızdandır. Avrupa, bugünkü araçlar önünde bir yarım avuç içi kadar yerdir ki, yeni bir savaş patlarsa bütün uygarlığı kül olmuş görmek olasılığı vardır. Bu ülkenin sorumlu bir görevlisi ve uluslararası ilişkilerde insanların ortak mutluluğuna inanmış bir insan olarak, bir savaşa engel olabilmek uğruna elimizden geleni yapmak zorunda olduğumuzu sanıyoruz. Bu antlaşma, doğal, yasal bir savunmanın anlatımıdır. Türkiye, bu antlaşmanın dışında kalan büyük devletleri ve geniş çevreleri de kendi içerisinde

toplanmasını diler. Nyon antlaşması, hiç bir devlete karşı olmayan yasal bir savunma aracıdır.»

Atatürk, Nyon antlaşmasının imzalanması için Florya'dan Ankara'ya yollandı. Antlaşmanın imzasından sonra, hemen yine İstanbul'a dönecekti. Başbakan İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Gazi istasyonu denen Gazi çiftliğinin İstasyonunda karşıladı. Birlikte, genişletilen Bira Fabrikasının yapımını gezip incelediler. İsmet Paşa, daha önce bira fabrikasının yapımına umutla bakarken, şimdi, birdenbire, Atatürk'ün çok tuhafına giden olumsuz bir eleştiriye başlayarak şunları söyledi: «Yazık oluyor bunca giderlere. Bunu genişletmenin hiç bir yararı olmayacak. İktisadi bir iş değildir. Zarar verecek.»

Bu, Atatürk'ün şimdiye dek alıştığı bir eleştiri türü değildi. Orman Çiftliğini kuran Atatürk olduğu gibi Bira Fabrikasını kurduran da oydu. Bunun yetersiz olduğunu görerek genişletilmesini isteyen de İsmet Paşanın kendisiydi. Peki, bu ne perhiz bu ne lahana turşusuydu. Başbakan daha dün bir gereksinim olarak gördüğü bir işi neden yadsıyordu? Atatürk, hemen bunda bir bit yeniği arayarak bunun incelenmesi gereken bir iş olduğunda karar kılmıştı. Nitekim, hemen o akşam, çiftliğe gitti. Bu işin bütün sorumlularından inceden inceye bilgi aldı. Hemen bütün sorumlular, Bira Fabrikası'nın bütünüyle iktisadi bir kuruluş olduğunu söylediler. Bu eklemeler yapılıncaya daha da çok kazanacaktı. Atatürk'ün çiftliğe gidip Bira Fabrikası üstüne inceleme yaptığını işiten başbakan, fena halde bozuldu. Kara kara da düşünmekten kendini alamadı. O akşam, Çankaya'da her zamanki şölen sofrası bir kez daha kuruldu. Bütün bakanlarla birlikte daha birçok kişi oturmuş, yemek yiyor, içiyordu. İsmet Paşa da aralarındaydı. Çok düşünceli, giderek öfkeliydi denebilirdi. Ancak,

bu kızgınlığını bir askerce giz gibi saklamağa çalışıyordu. Her zaman olduğu gibi sofrada türlü konular üstüne konuşuluyordu. Derken, Atatürk birdenbire İsmet Paşaya dönerek, biraz önce, sözügeçen tarım işleri üzerinde şunları söyledi:

«En çok önem verdiğiniz bu işler, ne yazık ki, yolunda gitmiyor. Tarım işlerinde bir kargaşa var. Bu, böyle sürmez. Temelli bir tarım politikasını gereksediğimiz açıktır. Ne var ki, yapılamıyor. Şundan ki, Ziraat Bakanlığı acz içindedir. Buna bir çözüm bulmalıdır.» Böylece, Ziraat Bakanı Muhlis'ten hoşnut olmadığını belirten paşa, İsmet Paşayla bakanını acı acı düşündürdü. Sofradakiler, İsmet Paşanın renginin attığını gördüler. Oysa, başbakan şefinin bu gibi haşlamalarını eskiden beri boynunu bükerek dinlerdi. Şimdi, İsmet'in esmer yüzünde derin bir öfkenin sarımsak tonları geziniyordu. Atatürk, bunu da ayırtetmekten geri kalmadı. Demek ki, bu, «son şölen» olacaktı. İsmet Paşa, içinden ayaklanmıştı. Ancak, patlamalara engel olmağa çalışarak elden geldiğince ölçülü bir karşılık vermeğe çalıştı:

«Yâni, Ziraat Bakanının çekilmesi isteniyor. Tıpkı, bundan önce öbür kimi bakanlara yapıldığı gibi, düşüncemin alınmasına gerek görülmeden bakanlarım çekilmeye zorlanıyor. Oldubittiler karşısında bulunduruluyorum. İleri sürdüğüm görüşlere güvenilmeyerek, başkalarından soruşturuluyor. En önemli yurt davaları, hep sofraya başında kararlaştırılıyor. Bu durumdan korkuyorum.»

Atatürk, hasta gövdesinin sarsıldığını duydu. İsmet Paşanın, ilk kez kendisine karşı dikildiğini, giderek, ayaklandığını görüyordu. Bunun neden ileri geldiğin birdenbire anlayamadı. Hasta gövdesinin derinliklerinde ölümlülüğün kara tellerinden açtığı ezgiler gelir gibi oldu. Demek ki, İsmet Paşa, onun ölümünün yaklaştığını pek iyi biliyordu. Bu ayaklanış, pek çok sezgiye anlam veren bir sergi önemi.

taşıyordu. Paşa, soğukkanlılığını koruduğunu anlatmak istercesine alaya sarılarak şöyle sordu: «Demek, devlet işleri sarhoş kafalarla sofraya başlarında görülüyor, öyle mi? Bunu siz, nasıl söylüyorsunuz? Bu cüretinizin amacını anlıyorum. Pekâlâ!»

Sözünü bitirir bitirmez sofradan kalktı. Sofraya çağırıldığı bütün bakanlardan ayrı ayrı özür dileyerek odasına gitmek üzere ayrıldı. O gece, erkenden sessizliğe gömülen Çankaya'dan ertesi gün de ses çıkmadı. Bütün bakanlar, başbakan, arpacı kumrusu gibi düşünceli bir gece geçirdiler. Üzüntülerinin üzerine güneş doğduğu halde sonucun ne olacağını bilmiyorlardı. Ancak, hepsinin de bildiği şuydu:

Böyle bir durum ilk kez olmuştu. Herhalde, ilginç sonuçları da beklenebilirdi. Bütün ilgililerin evlerinde gizli bir yas tutuluyor, hepsi bu yasin nedeni üstüne dışarı bir şey sızdırmamayı daha önceden kararlaştırmış gibi susuyordu. Atatürk, başbakanın, bu kendi yetiştirmesinin kendisine karşı ayaklanışını bağışlanmaz bir aşağılama olarak aldı, hemen görevinden uzaklaştırmağa karar verdi. Nyon paktı için Mecliste yapılacak birleşime gidecek, orda bu eski çömezini bir güzel benzeterek unutulmuşun mezarlığına gönderecekti. İstanbul'dan ayın on sekizinde Ankara'ya gelişinin nedeni, Mecliste bu paktın imzasında bulunmak içindi. Oysa, İstanbul'dan gelişinin akşamı, İsmet Paşayla bozuşması, bütün programı altüst etmişti. İmzadan sonra, İstanbul'a birlikte döneceklerdi.

Kavga gecesinin sabahı, paşa uyandığında, kafasında öfkenin yılanları şaklayıp duruyordu. Yaşayışı boyunca verdiği kararların en önemlilerinden birini daha Büyük Millet Meclisinde açıklayacak, bu sırada da İsmet Paşanın ağzının payını verecekti. Hemen arabasını getirterek yanına başyaver Rüsuhi ile eski can yoldaşı Cevat Abbasi katıp şöyle bir sıkıntısını dağıtmak istedi. Araba, keçiören.

kırlarında bir süre dolaştıktan sonra, Çubuk barajına yöneldi. Özel odasına çekildi. Barajın mavi, yeşil suyunda, kafasına üşüşen dumanı yıkamağa çalıştı. Tek başına uzun süre dinlendi. Geceki uykusuzluğunu bu dinlenişle gidermeğe çalıştı. Bu sırada, Atatürk, çevresini kalın bir sessizliğin atlas perdesiyle örtmüş gibiydi. Bütün yol boyunca olduğu gibi barajdaki odasında dinlendiği sırada da hiç kimseyle bir tek laf etmedi. İsmet Paşaya Mecliste indireceği vuruşun onu nasıl sersemleteceğini düşünüp dururken vaktin geçtiğini anlayamadı. Saatler biraz da şekerleme kestirir gibi geçti. Meclisin birleşim saati usuna gelip de köstekli saatini çıkarıp baktığında birleşimin bitmiş olabileceğini düşündü. Yine de doğru Meclise gitti. Otomobilden inip de Meclisin geniş dış merdivenlerine yöneldiğinde küçük topluluklarla mebusların dışarı çıkmakta olduklarını gördü. Bunu görünce, kendinden geçercesine sinirlendi. Hiç böyle olmamıştı. Kendisine ne oluyordu bugünlerde? Doğruca, başkanlık odasına çıktı. Orda da ancak bir iki dakika kaldıktan sonra, otomobiline atlayıp Çankaya'ya döndü. Atatürk'ün Meclise geldiğini öğrenen başbakan İsmet Paşa, hemen başkanlık odasına koştuysa da onun çoktan gitmiş olduğunu anladı. Atatürk, Çankaya'ya döndüğünde içten adamlarına şöyle dedi:

«İsmet'in yine şansı varmış. Eğer, onu Meclisin birleşimi sırasında bulsaydım, sorunu orda, açıkça, kendisi için çok daha ağır bir biçimde çözecektim.»

Ö akşam, Atatürk, bütün çevresi, İsmet Paşa ile İstanbul'a dönüyordu. Büyük bir kalabalıkça uğurlanan tren, yola çıktıktan sonra, Atatürk, adamlarını savarak İsmet Paşayla yalnız kalacağını söyledi. Cumhurbaşkanı ile başbakanın başbaşa konuşmaları çok uzun sürdü. Dışardakiler, ne oluyor diye dokuz doğurdular. En sonra, Atatürk, vagon restorana giderek adamlarıyla buluştu. Sofrada, İsmet Paşanın yerinin boş kaldığı görüldü. İsmet Paşa,

Atatürk'ten ayrılınca doğru kendi kompartımanına çekilmişti. Atatürk'le arkadaşları yemeklerini hep birlikte yerken o, yemeğini kendi kompartımanına getirmiş, yalnız başına yiyordu. Atatürk'ün sofrasında, her zamankinin tersine büyük sessizlik egemendi. Paşa, içki de istemedi. Akşamın sessizliği bütün gece de sürdü. Uyku, bütün yolcuları kendi benliklerine kilitledi. İstanbul'a varıldığında hâlâ hiç kimse İsmet Paşanın başına gelenleri bilmiyordu. Atatürk, her zaman olduğu gibi Haydarpaşa garına başbakan İsmet'le indi, Dolmabahçe sarayına başbakan İsmet'le birlikte gittiler. Tarih sergisini açtılar. Tarih Kurultayına birlikte gittiler. Ertesi gün Anadolu Ajansı şöyle bir bildiri yayımladı:

«Başbakan İsmet İnönü'ye istem ve dileği üzerine cumhurbaşkanı Atatürk'çe birbuçuk ay izin verilmiş, başbakanlık vekilliğine İktisat Bakanı Celâl Bayar atanmıştır.»

Atatürk, bütün arkadaşlarını, İsmet Paşa ile konuşacağını söyleyip savdıktan sonra, dünden beri içinde birikmiş olan hıncı serbest bırakarak ona çıkışmağa başladı. Evet, bütün söyledikleri çıkışma tonundaydı. Sonra, sesinin tonunu biraz daha indirerek şöyle dedi:

«Görüyorsun ki haksızsın. Ben, şimdiye dek her işte anlaşmış olduğumuzu sanıyordum. Dün geceki halinden anladım ki, yanılmışım. Ancak, geç kalmakla birlikte gerçek durumu anlamış olmam, iyi oldu. Madem ki aramızda anlaşma yoktu, o halde, seninle bir süre arkadaşlığa ara vermemiz gerekiyor. Bu durumda işbirliği yapamayız. Birbirimizden uzak kalalım.»

İsmet Paşa, ölçüsüz bir üzüntü içindeydi:

«Nasıl buyurursanız, öyle olsun» diyebildi.

«Başbakanlığa kimi uygun görüyorsun?»

Onun bir aday önermediğini gören Atatürk, kendisi bir aday göstermeğe karar verdi:

«Öyleyse, ben, bir aday önereceğim: Celâl Bayar'a ne dersin?»
odur.»

«İsbat buyurdunuz, her işte olduğu gibi. En uygunu «Sizi bırakıyorum. Dinlenin.»

Diyen cumhurbaşkanı, İsmet Paşayı orda yalnız bırakarak kalkıp vagon restorandaki arkadaşlarının yanına gitti.

Atatürk, İstanbul'a varınca açılan tarih kurultayında bulunduktan sonra, kurultayda çalışan arkadaşlarından Fuat Köprülü, Hasan Reşit Tankut, Ahmet Cevat Dilemre, Ali Canip Yöntem, İbrahim Necmi Dilmen gibi seçkin, tanınmış bilginleri akşam sofrasına çağırdı. Paşanın kafası, günün bütün gürültülerini hiçe sayarcasına, yine İsmet Paşanın ayaklanışıyle uğraşmaktaydı. İlk konuşma fırsatını yakalar yakalamaz şunları söyledi:

«İsmet Paşa bana isyan etti. Evet, isyan etti. Ben de kendisine, sen hastasın, izin veriyorum, biraz dinlen, dedim. Heybeli'ye gönderdim.»

Ertesi akşamki sofrada, hâlâ hızını alamayan Atatürk'ün şöyle konuştuğu işitildi:

«Ben, bu İsmet'i yirmi beş yıldır yola getiremedim. Öyle kararsız, ikirciklidir ki, ordu komutanlığı edemez. Askerlik bilgisi, kuşku yok ki, vardır. Hepsisi, o kadar işte. Belki kurmay başkanı olabilir. Ama, ordu komutanı, asla! Kuruntu hastası. Sanıyor ki, ülkeyi kendisi yönetiyor. Bana dedi ki: 'Başbakan mıyım, kıç bakan mıyım, anlamıyorum, soluk aldırılmıyorsunuz. Kendi düşüncelerimi, kendi görüşlerimi uygulayamıyorum.' Yani, demek istiyor ki, ben onu gerekiyorum. Asla! Ben hiç kimse-

yi gereksemiyorum. Ben, içinizden birini şimdi başbakan yapar, onunla da ülkeyi yönetirim. Ne dersiniz, kimi başbakan yapalım?»

Buna hiç kimse yanıt vermedi. Paşa, hepsinin yüzüne birer kez bakıp yanıt bekledikten sonra, dilinin altındaki baklayı çıkardı:

«Ben, Celâl Beyi uygun görüyorum, ne dersiniz?»

Bunun üzerine bütün sofradakilerin gözleri, imrenecek sessizce oturan Celâl Bayar'ın yüzünde birleşti. «Galip Hoca»nın yüzünde gizli bir mut rüzgârı dolaştı. Paşanın, çocuğunun adını söylemesi üzerine, hemen bütün sofrada halkı bunu ivedilikle onayladı:

«Hay hay!»

Bunun üzerine, Atatürk, yanı başında oturan Celâl Bayar'a dönerek şöyle dedi:

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

BOĞAZIÇI GEZİLERİ

Felâket başa gelmeden önce önleyici ve koruyucu önlemleri düşünmelidir. Geldikten sonra dövünmenin yararı yoktur.

MUSTAFA KEMAL

Cumhurbaşkanı, Acar motorunun hazırlanmasını buyurdu. Fuat'la Recep Peker de vardı. Yaz bitmek üzereyse de İstanbul'un yazı sürüyordu. Acar motoru, her derde deva bir araç olup çıkmıştı. Emektar motor, genellikle, ayışıklarının, Boğaz'ın sularına bin bir desenli gümüş halılar, seccadeler serdiği, kuytu koylarında gümüş serviler büyüttüğü geç saatlerde serin suları köpürterek Dolmabahçe'nin rıhtımından kalkıyor, saatlarca kıyın kıyın dolaşıyordu. Sofradan yükünü almış olarak kalkan yolcular, bir düş dünyasında yaşarcasına mutlu saatler geçiriyorlardı. Siyasetin, ülke kaygularının, protokol zorunluluklarının bir kenara atıldığı bu saatler, salt dinlenme saatleriydi. Cumhurbaşkanı, eğer, Dolmabahçe'deki sofraya saat-

lerini yeter görmemişse sofraya, Acar motoruna alınıyor, karanlık suların yakamozlarını ya da ayışığının sularda büyüttüğü gümüş servileri yarararak geçen motor, Hayyam'ın yüzlerce şiiriyle övgüsünü yaptığı yeryüzü cennetinin mey- le yıkanmış dünyasına doğru durmadan yol alıyordu. Cum- hurbaşkanı, böyle saatlerde protokoldan kaçmağa can atı- yor, kendi dünyasının katıksız mülkü içinde gezinerek, sen- fonik yaşayış gürlütüsünü salt içki kadehinin kapladığı yere sığdırmağa çalışıyordu. Zamanla Acar motorunun ki- mi gezdirdiğini öğrenen kıyı halkı, ona durmadan alkış tutuyor, onunla konuşmak istiyorsa da, paşa, bundan çok hoşlanmakla birlikte yoruluyordu. Bu yüzden birçok ge- celer, özellikle karanlık gecelerde, seyredilerek değil de seyrederek dolaştığı Boğaz kıyılarında daha çok dinle- niyordu.

Güzel, parlak bir yaz sonu ayının ışıktan bir mutluluk yoluna benzettiği Boğaz, bugün paşayı başka türlü çağırıyordu. Bunlar, güzelim Boğaz sularından ayrılış gün- leri idi. Bu yüzden aylısı da aysızı da güzeldi. Paşa, bu sular üstünde, bu yaz sağlığına kavuşmuş gibiydi.

Hemen hemen on yıllık, iyodlu, serin Boğaz havası- nın, deniz özleminin acısını çıkarmıştı. Dirim, gerçekten de çok kısaydı. Vaktiyle Mustafa Kemal'in Fransızcadan çevirdiği küçümencik şiir gibi kısaydı. Acar motoru, bunu sezmiş gibi, Dolmabahçe'nin önündeki suları ak köpük yığınlarına çevirerek Karadeniz'e doğru yol almağa baş- ladı. Rumeli kıyısı boyunca ilerleyen motor, kıyılarda se- rinleyen, yalılarda ayışığını seyreden halkça sürekli olarak alkışlanıyor, motoru «Yaşasın Atatürk» haykırırları kova- lyordu. Bu, her gece olduğu gibi bu gece de böyle oldu. Boğz'a yakın bir yerden Anadolu yakasına geçen Acar, bu kez o kıyının daha ıssız girinti, çıkıntılarını izleyerek geri döndü. Kentin yoğun bölgelerine yaklaşan motor, bir- den bir yalının ışıklarla donatılmış, eğlenen insanlarla tık-

lım tıklım bahçesiyle burun buruna geldi. Acar, her zaman-ki gibi tanınmıştı. Bahçede eğlenen halk, kıyıya sıralanarak bir yandan yaşa diye haykırıyor, bir yandan da motorda ayakta kendilerini selâmlayan paşayı bahçeye çağırıyordu. Bahçede kutlanan şeyin türü bilinmemekle birlikte Atatürk, halkın çılginca çağrısına daha çok kulaklarını tı-kayamadı. Çevresindekilere:

«yanaşalım» buyruğunu verdi. Hâlâ, elindeki kadehi kaldırıarak halkı selâmlıyordu. Bu coşkun sevgi karşısında gözlerinde yaşlar belirmişti.

Gazi'nin bahçeye geçmesi, halkı büsbütün coşturdu. Eğlence, bir sünnet düğünü şenliğinden başka bir şey değildi.

Büyük bahçede daha önce dağınık bir durumda eğlenen halk, cumhurbaşkanının gelişiyile birdenbire bir oğulları gibi kümelenmişti. Adamlarıyla kümenin ortasında oturan paşa, kendisini böyle yakından hiç görmeyen halkın mutlu bakışlarından son kerte hoşnut görünüyor, halk, onu o da halkı seyrediyordu. Müzik de susmuştu. Bahçede çit çıkmaz olmuştu. Paşa, birdenbire kendisini yeni bir cenderenin içinde buldu. Saraydaki protokolün cenderesinden kaçıp şöyle birkaç saat başıboş aylak zaman geçirmek isterken şimdide halk sevgisinin cenderesine girmişti. Hiç kimse konuşmuyor, kendisi de ne yapacağını bilmiyordu. İçkili olmanın ağırlığı da üzerinde olduğundan çok usturuplu davranması gerekiyordu. Girişimi ele almaktan başka çözüm kalmamıştı. Yanı başında hayran hayran kendisini süzen bir genci gözüne kestirerek sordu:

«Siz, delikanlı, ne iş yaparsınız?»

«Resim yaparım, paşam.»

«Güzel. Demek sanatçısınız. Şimdi, bize sanatın ne olduğunu anlatır mısınız?»

Genç adam, sanatın tanımını yaptı. Gazi, halka ün-
leyerek şöyle dedi:

«Nasıl? Bu tanım nasıl buldunuz?»

Bunun üzerine müzikten anlayan bir başka genç, aya-
ğa kalktı. O da kendi bakımından sanatın tanımını yaptı.
Sanattan ne anlaşıldığını anlatmak isteyenlerin sayısı ço-
ğaldı. Parmaklar kalkıp inmeğe başladı. Toplulukta epeyce
aydın kişinin bulunduğu anlaşıldı. İş, hukuk konularına
döküldü. Cumhurbaşkanı, hem dinliyor, hem de konuları
açıklığa kavuşturmak üzere konuşuyordu. Gerek onun ge-
rekse karşısında konuşan kişiden başka hiç kimsenin se-
si çıkmıyordu. Bu sırada herhangi bir başka ses, bir sövün-
tü olarak alınabilirdi.

İşte, bu tapınak sessizliği, bu sırada bir şangırtıyla
parçalandı. Bir köşede çoluk çocuğuyla oturmakta olan
yaşlı bir adamcağz, elindeki su bardağını betona düşür-
müş, bin parça olan bardak, sanki ortada top gibi patla-
mıştı. Bu, şangırtının suçlusuna dönen suçlayıcı bakışları
hemen yakalayan cumhurbaşkanı, adamcağzın korkudan
büzüldüğünü görerek üzüldü, hemen bir jest yapmanın ge-
reğini kavradı.

«Yarın akşam, hemen trene bin. Ankara'ya git. Baş-
bakanlık vekilliğine başla. Programını oku.»

Bu sırada, sofradakilerden biri paşaya şöyle ünledi:

«Paşam, İsmet Paşayı attınız diye bir söylenti var.
Aşağılamaya uğrayacak.»

«Hayır, merak etmeyin. Ben, ona söylerim, gider. Ba-
yar'ı istasyonda karşılar. Gazeteler de bunu yazar, re-
simlerini koyarlar. Herkes görür. Ben, kendim yaparım
ama, onu başkasına ezdirmem.»

Paşa, İsmet Paşayı başbakanlıktan uzaklaştırmakla bir-
likte, başbakanlığı döneminde kullandığı otomobil, motor
türünden beylik araçlarla çok yakınında çalıştırdığı sivil

kimi memurlarla hizmetlilerin, yine onun yanında kalmasını buyurdu.

İsmet İnönü'ye verilmiş olduğu söylenen bir buçuk aylık izin bittiği sırada, kamuoyunu oyalamak uğruna uydu-rulan oyun da bitti: Atatürk, İktisat Bakanı Celâl Bayar'a şöyle bir buyruk yazdı:

«İktisat Bakanı Celâl Bayar'a:

«Başbakan Malatya mebusu İsmet İnönü, şiddetli sür-menaj sonucu, olarak kesin dinleniş biçiminde mezuniyet gereksinimini duyduğundan söz ederek tedavisini bitire-bilmek üzere, bir buçuk ay mezuniyet istemiş, istemi uygun görülmüş, keyfiyet Büyük Millet Meclisiyle kendisine bil-dirilmiştir.»

Bir buçuk ay mezuniyet perdesi altında on iki yıllık başbakan, yerinden atılmış, nerdeyse ulusun gözünde mar-tir olarak görülmeğe başlamıştı. Şimdiye dek ülkede ya-pılan bütün işlerin, salt İsmet Paşanın değil Atatürk'ün desteği, esiniyle yapıldığı üstüne kesin bir kanı bulun-duğundan İsmet Paşa, özü sömürülerek, kenara atılmış bir posa gibi görülüyordu. Atatürk'ün, bu martirlik işini hiç düşünmediği anlaşılıyordu.

Ufak bir fırsat yakalayan halk, içindeki bolca Atatürk'e karşı duyulan güvenlik kokusu bulunan bir davranışta bulunmaktan kendini alamadı. Halk, uzun yıllardır unutul-duğundan, bürokratların ülkeyi kasıp kavurduklarından ya-kınıyor, kendi önüne düşecek kendisi gibi mazlum bir büyük adam bekliyorlardı. Birdenbire, İsmet Paşayı bu menkûp durumda görünce, istedikleri adamın geldiğini sananlar bile oldu. Olay şöyle geçti. İsmet Paşa, eskiden beri at meraklısıydı. At koşularını hiç kaçırmazdı. Kendi koşu atları olduğunu da sanıyorum. Müzik Öğretmen oku-lunda senfoniler dinlemeğe, stadyumda maçlar seyretme-

ge gitmek menküp paşa için bir gereksinimdi. Bir politika yıldızı, bir ulusal kahraman olan bu adam, elbette, fare gibi bir delikte sinip kalacak yaratılıştta değildi. Sonra, daha henüz siyasal ateşi sönmüş de değildi. Yavaş yavaş erimekte olan Atatürk'ün yerine oturabilecek güçte tek insanın kendisi olduğunu da biliyordu. Bu yüzden unutulmama eksersizi olmak üzere stadyumdaki maçlara gidip görünmeğe karar verdi. Sonra, asıl şimdi, bu menküp durumda cumhurbaşkanlığına oynamanın coşkunluğu içine düşmüştü. Bu duygularına, düşüncelerine gem vurmak da istemiyordu. Bunlara uysalca yol vermiş olmanın da tatlı mutluluğu içindeydi. Stadyumda ortalama yurttaşlar arasında görünen İsmet Paşa, birdenbire bir şaşkınlık yarattı. Ona selâm vermenin bile Atatürk'ün düşmanlığını çekeceğini sananlar, eski tanışlıklarını dahi unutarak adamı görmezlikten gelip geçtiler. Ancak, oyun bitip de herkes stadyumu boşaltırken paşanın biraz ötesinde bulunan Vali Nevzat Tandoğan'ın çevresinden bir alkıştırtı koptu. Sonra, Atatürk'ü uzaktan uzağa olsun kınamak düşüncesiyle bir yığın kişi, bu alkışlara katıldı. Öyle ki, bir olay oluştu. Alkışlayanlar da birer birer kapıdan sıvışıp kalabalık arasında yitip gitmekten başka yapacak daha doğru bir kurtuluş çözümü bulamadılar. Bunun, Atatürk'e çekilmiş bir protesto olduğu havada yanık yanık kokuyordu. İsmet Paşa, halkın bu coşkun alkışlarında, yaşalarında yatan bütün anlam nüanslarını anlamıştı. Eve giderken bu olay üstüne Çankaya'da oluşacak tepkiyi düşünerek bıyık altından gü-lüyor, cumhurbaşkanlığının çok yaklaştığını sezmenin mutluluğu içinde yüzüyordu.

İsmet paşanın, tribünlerden inip de stadyumdan ayrılırken halkın kendisine yaptığı gösteri, kışkırtıcı bir tepki yarattı. Onun, Parti çoğunluğunu arkasında sürüklediğini bilen rakipleri ürktüler. Demek ki, eski başbakan, böyle gösterilerle kamuoyunu kazanmağa çalışacak, günü gelin-

ce de hemen cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturuv erecekti. Bu dedikodu trafiği hemen Atatürk'ün kulakları dibinde işlemeğe başladı. Bunları işiten paşa, kendi içinden gelen sezgilere de, ötekilerin kuşkularına da meydan okuyarak şunları söyledi:

«Pekâlâ, yapmışlar. Bunca yıl başbakanlık yapmış bir adamı alkışlamaktan doğal ne var? Bu, ulus, büyük bildiklerine saygı göstermesini biliyor demektir.»

Paşanın bu dedikleri, çevresince hiç de bölüşülmemişti. Onlar, eski başbakanın bir hınzırlık arkasında koştuğu kanısındaydılar. Bu sırada, Atatürk'ün yakın akrabası, İsmet Paşayı da canı gibi sevdiği bilinen iyi huylu hoş bir adam olan Salih Bozok, bu kıskırtmaların etkisiyle son kerte coşmuş bir durumda Meclis kürsüsüne fırlayarak şöylece haykırdı:

«Efendim, İsmet Paşa, önceki gün, stadyumda kendisini halka alkışlatmış, bu, ne demektir? Bunun amacı nedir? Doğrudan doğruya, İsmet Paşanın kendisinden açıklama istiyorum.»

Bütün Meclis, şaşkınlık içindeydi. Salih Bozok, o uysal, yumuşak huylu adam, neden böyle, birdenbire coşmuştu? Bir kenarda sessizce oturup düşünmekte olan İsmet Paşa dahi, bu eski seveninden yükselen bu çığlığın ne demek istediğini anlamamıştı. Salih Bozok, sınırdan bir heykel gibi dikiliyor, İsmet Paşadan yanıt bekliyordu. Bunun üzerine, İsmet İnönü, süklüm püklüm kürsüye çıktı. Omuzları düşük, kendi içine kaçıp saklanmak ister gibiydi. Eski, gürleyen egemen sesinin gölgesini andıran sesiyle şöyle konuştu:

«Ben, bir hiçim. Atatürk benim elimden tuttu. En yüksek makama çıkardı. Çoluk çocuğumla bugün bir lokma ekmek yiyorsak yine onun sayesinde. O, benim velinimetimdir. Görüyorsunuz ki, bugün, yine bir hiçim Valahi, billahi bu işte benim hiç bir kastım, bilğim yoktur.

.Ayağım kırılısaydı da stadyuma gitmeseydim. Bir daha gitmem de Atatürk, emretsin, çoluk çocuğumu alayım, yurdun en ıssız yerine gideyim. Namımı, nişanımı sileyim, cırtalıktan yiteyim.»

Paşaa, bunları söylerken zangır zangır titriyordu. Kürsüden indiğinde bu titreyiş sürüyordu. Hiç kimsenin yüzüne bakmadan Meclisten çıktı gitti.

Evinde oturup durmaktan sıkılan İsmet Paşaa, Anadolu kulübüne çıkmaya başlamıştı. Bir gün, Anadolu Kulübünün kapısından içeri girip de asansöre bineceği sırada Atatürk'ün, kendi yanbaşında belirdeğini gördü. İnen asansöre istemez istemez birlikte bindiler. Yukarı çıkarlarken Atatürk:

«Yorgunum, biraz poker oynayıp yatmaya gideceğim» dedi.

İsmet İnönü, üzerinde çokça düşünmediği şu sözüy söyledi:

«Vah vah, işlerle kendinizin uğraşması rahatça içmenize engel olacak derecede yoruyor demek!»

Bu sözden çok alınan, bunda bambaşkaa anlamlar arayan Atatürk, yukarı çıkar çıkmaz hiç kalmadan İsmet İnönü'yü de yanına alarak yine Çankaya'ya döndü. Onunla iyice hesaplaşmadan içi rahat etmeyecekti.

Çankaya'ya varır varmaz hemen buyurup sofrayı kurdu. Paşanın çevre adamları, masada her zamanki yerlerini alır almaz, Atatürk, yanında oturm İnönü'ye ortlama bir sesle şöyle dedi:

«Lütfen, ayağaa kalkıp biraz önce asansörde bana söylediğin sözüy açıklar mısınız?»

Bunun üzerine, İsmet İnönü'nün rengi attı. Asansörde söylediği sözün ne gibi düşünceleri çağırdeğini şimşek gibi düşünerek bocaladı. Kekeleyerek şöyle konuşmaya çalıştı:

«Sayın büyük şefim! Görevden af buyurulmam yüzünden devlet işlerinin yüklediği...»

Atatürk, onun sözünü kesti:

«Bunların, bana söyledikleriyle bir ilgisi yok, otur» diye buyurdu. İnönü, süklüm püklüm oturdu. Bunun üzerine, Atatürk'ün madeni sesi yükseldi:

«Ne demek istediğini biliyorum. Boş lâflar. Sözlerine dikkat et! Her şey olabilir. Ancak, ben varım. Ben! Anladın mı?»

Atatürk, yaşadıkça, artık, İsmet Paşanın onun nimetler sofrasından nafakası kesilmişti.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

HARPOKULU OLAYI

Ulus işlerinde her bireyin kafası başlıbaşına çalışmalıdır.

MUSTAFA KEMAL

İpek film stüdyolarının sinema salonunda yeni bir film oynuyordu. Salonda, birkaç film teknisyeniyle Nazım Hikmet'ten başka kimse yoktu. Şiir kitaplarını Ahmet Halit'e şöyle böyle bedava bırakan, gazete düzelticiliğinden pek az bir şey kazanan, bu yüzden de bütün anlamıyla geçim sıkıntısı çeken Nâzım Hikmet, en sonra İpek Film filmcilik ortaklığının stüdyolarına sığınmıştı. Orda birçok yabancı filmi kesip biçiyor, yakıştırmalar yaparak ortaya yeni filmler çıkarıyordu. Bu sırada, geçimini salt burdan aldığı yüz lira ile sağlıyordu. Yıl 1937'ydi. Faşizm, Avrupa'da fink atıyordu. Nâzım Hikmet, burda güçlkle bulduğu ekme parasını hak etmek uğruna geceyarılarına dek sinema salonunun karanlığında çalışarak şiir yazmak üzere vakit bile bulamıyordu. Gerçi o, sinema salonunun karanlığına sığınarak yerli, yabancı faşizmin gözüne pek görünmü-

yorsa da Türk faşizmi onun arkasındaydı. Mussolini'nin yıllardan beri Antalya'ya çıkmak üzere beklediği fırsat yüzünden Atatürk'le uzaktan uzağa yaptığı atışmalar yüzünden İtalyan faşizmi Türkiye'ye ne kerte kara, lanetli görünüyorsa, birinci dünya savaşında müttefikimiz olan Almanya'da doğmuş olan korkunç Hitler faşizmi de Türk kamuoyuna bir o kerte sıcakkanlı, hoş görünüyordu. Bu yüzden de bu canavar, Türkiye'ye kolayca yumurtalarını bırakıyor, bunlardan çıkan canavar yavrularını da hiç kimse kötü, tehlikeli bulmuyordu. Bu yavrular, çok çabuk büyümüş, yiyecek baş aramaktaydılar. Nâzım Hikmet, bunların kendi çevresinde saflarını sıklaştırdığını görüyor, hiç bir şey yapamamanın umarsızlığı içinde çırpınıyor, kendisine yüz lira geçim parası sağlayan bu pis montaj filmler içinde en güzel günlerinin, en güzel yeteneklerinin altınlarını harcadığına yanıp duruyordu. Evet, batıdan kara bulutlar gibi, SS ordularının gümbürtüleri gelmekteydi. «Sesler geliyor gün batısından sesler / Koynunda güneşin kaybolduğu zıندان / aydınlanacak mı?» diye soran şair, orda güneşin büsbütün battığını görüyordu. Hitler, başı göklere değen bir cehennem görüntüsü (Heyulâ) gibi büyümüş, serpilmiş, korkunçlaşmıştı. Başını doğuya, batıya çevirip salladıkça yöresine ateşler saçılıyordu. Nâzım Hikmet, ünü henüz otuz yaşındayken Avrupaya sıçramış şair, Hitler faşizminin soğuk esintilerini her dakika ensesinde duyuyor, arkasında, sağında, solunda hep yabancı, düşman ayak sesleri işitiyor, ürperiyordu.

Sinemanın karanlığından bir ses, Nâzım Hikmet'e seslendi:

«Nâzım Bey, sizi bir arayan var.»

«Nâzım Hikmet, içi hep polis ürküntüsü, faşizm tortusu ile dolu, yerinden kalktı. Sinemanın holünde tiğ gibi, yirmi yaşlarında, buğday benizli, yakışıklı, ateş bakışlı, üniformalı bir harbîyeli dikiliyordu. Nâzım Hikmet, karşı-

sında bir harbiyeli görünce bridenbire ürkü bu ürküntü, bütün anlamıyla bir korkuydu. Başında Fevzi Paşanın bulunduğu Türk ordusu, Nâzım Hikmet'i eskiden beri ürkütüyordu. Başına bir belâ gelmesin diye de yine eskiden beri tanısın tanımasın ordudan hiç kimseyle konuşmuyordu. Provokasyona en elverişli konunun ordu olduğunu bildiğinden bu yöreden gelen bütün dostluk, tanışma, ahbablık olanaklarını geri çeviriyor, böylece de büyük bir tehlikeden uzak durduğuna inanıyordu. İşte, şimdiye dek sakınmağa çalıştığı bu büyük tehlike, şimdi gelmiş karşısına dikilmişti. Bir harbiye öğrencisi. Ne harbiyelisi? Bu buz gibi polisti. Şimdiye dek, birinci şube, nice adamını hem ne kılıklarda ona göndermiş, usunu çelmeğe çalışmış, onu provokasyona düşürmeğe çalışmıştı. Evet, şimdi şu delikanlının da polis olduğuna yemin etse başı ağrımazdı.

Bunu nasıl etmeliydi de başından savmalıydı. Biliyordu. Bir provokatöre herhangi biçimde ipucu vermek gerekmezdi. Onun kendisiyle bir kez görüşüp konuşması yeterdi. O, artık, gerisini uydurur, vereceği raporu verir, onu ateşe atabilirdi. Bunu hükümetin istemiş olması yeterdi. Son günlerde eve dadanan seyyar satıcılar, kundura boyacıları, eskiciler filân demek artık yetmiyordu. Hükümet, işi daha çok hızlandırmıştı. Demek ki, onun dışarda kalmasına artık hükümet sorumlularının sabrı kalmamıştı. Nâzım'ın bir kez daha, belki de ölünceye dek içeri atılması günü gelmişti. Peyami Safaların günü gelip çatmıştı. Nâzım Hikmet, böylece, karşısındaki genç harbiyeliyi yüzde yüz polis sayarak ona göre davrandı. Kendisiyle görüşmek istemediyse de Harbiyeli, son kerte içten, kendisini tanıttı. Adı Ömer Deniz'di. Harbiye birinci sınıf öğrencilerindendi. Otuz arkadaşları. Hepsi adına geliyordu. Okulda bir örgüt kurmuşlardı. Ancak, hiç bir yere bağlı değildiler. İsterse kendisine bağlanabilirlerdi.

Harpokulundaki düşün arkadaşlarıyla kendisi onun şiirlerinin, davranışlarının hayranıydı. Nâzım Hikmet, bütün bunları, sinemanın holünde, bir köşede ayaküstü dinlerken bir yandan da gözleriyle çevreyi araştırıyordu. Acaba, bu konuşmayı başka dinleyen var mıydı? Nâzım Hikmet, Fevzi Çakmak'ın mülkünden geldiğini söyleyen Ömer Denizden öyle ürktü ki, bunun, hemen yapılacak bir tutuklamanın işareti olduğuna bile inandı. Ona inanmış gibi yaparak Harbiye gibi bir kuruluştaki böyle düşünler taşımanın tehlikelerinden sözetti. Rahatça derslerine çalışıp orduya katılmalarını, yurdun çıkarlarını korumaktan başka hiç bir şey düşünmemelerini salıkladı. Böylece, onu başından savacağını sanıyordu. Oysa, Ömer Deniz, acar, afacan, ele avuca sığmaz, son kerte zeki bir genç adamdı. Gerçekten devrimciydi. Eğer, Nâzım Hikmet, onun gerçekten bir devrimci olduğunu bilebilseydi birkaç ay sonra patlak verecek olan Harpokulu olayı hiç bir zaman olmayacaktı. Kendisi de otuz yıl gibi öldürücü bir ceza alarak içeri girmeyecekti.

Nâzım Hikmet, karşısındaki acar delikanlının Harpokulu öğrencisi kılığında girmiş bir birinci şube polisi olduğuna öyle inanmıştı ki, cinleri başına toplandı. Delikanlıyı serinkanlı görünmeğe çalışarak başından savdı. Sonra, telefona sarılarak birinci şubeyi buldu. Kendisini tanıttı. Sesi öfkeden titreyerek şöyle bağırdı:

«Yahu, şimdiye dek evimin kapısına kundura boyacısı, eskici, hamal türlü adamlarınızı gönderip beni göz hapsine aldırдыңız. Ben, burda çocuklarımın ekmek parası uğruna didinip duruyorum. Siz, hâlâ benim arkamdasınız. Hem de asker giyneğiyle, Harbiyeli kılığıyla!»

Telin öbür ucundaki birinci şube yetkilisi, bütün içtenliğiyle:

«Nâzım Bey, bizim haberimiz yok böyle bir şeyden. Sizi görmeğe gelen kimdi, adı neydi?»

Nâzım Hikmet, belki de baltayı taşa vururum korkusuyla delikanlının adını, sanını, neyin nesi olduğunu bilmediğini söyledi. Sonra, yine karanlık sinema salonuna girip yerine oturdu. Yapacağı yeni montaj film için bütün dikkatiyle perdeye daldı. Kendisini buraya dek kovalayan polislin içine verdiği tedirginliği unutmak uğruna kendini zorlamağa çalıştı.

Nâzım Hikmet, Harbiye öğrencisi kılığındaki birinci şube polisini (!) unutup gittiye de birinci şubenin kuşukulu yetkilileri unutmadı. Bu Harbiyelinin arkasına düşerek Harbiyeye dek gittiler. Ordaki turancı eğilimli öğrenci gruplarını ele alıp okulda yuvalanmış olduğundan kuşukulan-dıkları solcu grubun izine düştüler. Bu kez, işi Mareşal, milli Emniyet ele aldı. Milli Emniyetin solcu çocukları bulup göz hapsine alması gecikmedi. Ancak, ortada hiç bir zararlı durum yoktu.

Yazgısı üzerinde böyle korkunç bir komplo hazırlana dursun, Nâzım Hikmet, filmleriyle, şiirleriyle uğraşiyor, ancak, içinin tedirginliğini birtürlü dizginleyemiyordu. Lânetlilere özgü bir kuşatmanın içinde yaşadığını duyuyordu. Öbür yandan, okulda korkunç bir izleme altına girmiş olan Ömer Deniz'le arkadaşları, her şeyden habersiz, gençlik kaygusuzlukları içinde birbirleriyle görüşüp konuşuyor, kitaplar, şiirler okuyarak zaman geçiriyorlardı. Yalnız, Ömer Deniz, usuna takmıştı. İlle de bu arkadaş grubunu ülkenin büyük şairlerinden biri olan Nâzım Hikmet'e bağlayacaktır. Böyle havada örgüt olmazdı. Kesinlikle bağlanmalıydılar. Öbür yandan, Nâzım'ın hiç bir örgüte bağlı olmadığını bilmiyor, onun Türkiye'de büyük bir yer altı örgütünün yürütücüsü olduğuna sıkıca inanarak buna bağlanmak istiyorlardı. Bundan dolayı, inatçı bir karakter olan Ömer Deniz, Nâzım Hikmet'in arkasını bırakmadı. Onun evinin karşısındaki arsada epeyce nöbet tutar gibi bekledi. En sonra, onun eve gelip gitmediğini görerek yukarı çıktı.

kıyısı çaldı. Nâzım'ın analığı açtı. Hiç bir şeyden haberi olmayan kadıncağız genç Harbiyeliyi içeri alıp oturttu. Hep birlikte şairi beklemeğe başladılar. Bir süre bir işleri için evden uzaklaşmış olan şairle karısı Pirâye, geç vakit döndüklerinde, Ömer Deniz evde kendilerini bekler görünce şaşırıldılar. Şairin kafasının tası attı. Bu genç adamın neyin nesi olduğunu birtürlü öğrenmemiş olduğunu bildiği halde ondan kendisine bir uğursuzluk geleceğini seziyordu. Nâzım Hikmet'in geldiğini görünce, sevinen Ömer Deniz, ayağa kalktı. Ancak, Nâzım'ın yüzünden düşenin bin parça olduğunu görünce şaşırıldı. O, en sonra onun bir hayranıydı. Nâzım Hikmet, bu öfkeyle Harbiyeliyi oturtmayarak ona ayakta birkaç öğüt vermeye çalıştı:

«Oğlum, dedi. Bizim gibilerin arkasından koşmayı bırakın. Hem bizim hem de kendinizin başınıza iş açarsınız. Zaman, o zaman değil. Çok tehlikeli günler yaşıyoruz. Aklınızı başınıza devşirip bir ayak önce okulunuzu bitirmeğe, ülkeye hayırlı insanlar olmağa çalışın. Okuyun, çok okuyun. Altıok nedir, Cumhuriyetçilik nedir, Demokrasi nedir, öğrenin, bunları benimseyin. Benimsetin.» Şair, delikanlıya komünizmden, sosyalizmden bir tek olumlu ya da olumsuz söz etmedi. Bu sözcüklerin, sırasında ateş olup her yanı yaktığını biliyordu.

Ömer Deniz, büyük umutlarla yanına geldiği şairden niç de umut verici laflar dinlemediğinden boynunu bükerek evden çıkıp gitti. Nâzım Hikmet, onu neden içeri alıp oturttu diye analığına kızdı. Bağırıldı. Şairin karısı Pirâye de çocuğu neden oturtmadın, ona neden kaba davrandın diye kocasına çıkıştı: Bunun üzerine, Nâzım Hikmet, son sözünü şöyle söyledi:

«Bırakın yahu, bu gibileri bir daha eve almayın. Böyleseleri belâ getirir insanın başına.»

Ömer Deniz, kaçak olarak ayrıldığı Harpokuluna dönünce arkadaşları onu giderkenki gibi coşkun bulmadılar. Nâzım Hikmet'in kuşkulandığından dolayı kendisine yüzvermediğini söylemedi. Ancak, şairin üstünkörü birtakım öğütlerini anlattı. Özellikle, şair, okulda örgütlenmemeleri üstüne vurgulayarak konuşmuştu. Nâzım Hikmet, karşındaki genç adamın, polis olmasa bile, büyük bir tehlike taşıdığına inanıyordu. Mareşal Fevzi Çakmak'la içişleri bakanı Şükrü Kaya'nın kendi üstüne ne düşündüklerini çok iyi biliyordu. Kendisini kodese tıkmak üzere ufak bir fırsat bekliyorlardı. Şimdiye dek onları durduran, şairin dayısı Ali Fuat paşanın bir kez daha, cumhurbaşkanı'nın en içten arkadaşı haline gelmesiydi. Hemen her gün sofrasında, yanı başındaydı. Bu da durup dururken şairi içeri atmalarını önlüyordu.

Ömer Deniz işi, Mareşalle Şükrü Kaya'nın kulağına çalınıncaya sanki dünyalar onların oldu. Bütün güçleriyle bu işin üzerine düştüler. Anlı şanlı bir av yapacaklardı ki buna Hitler bile maşallah diyecekti. Mareşal, ellerini uğuşturarak avının üzerine atılacağı günü bekliyordu. Nâzım Hikmet'i tutuklayıp içeri atmakla milliyetçilikleri, Türkçülükleri, şanlıları, şerefleri birkat daha artacak, Türk halkıyla ordusunun gözünde, sağ Avrupa'nın gözünde değerleri bir kat daha yükselecekti.

Ömer Deniz'in okuldaki arkadaşları saptanmış, ilişkileri inceden inceye öğrenilmişti. Şimdi, bunları olmuş armut gibi toplayıp sıkıştırmak, Nâzım Hikmet'i suçlayacak eylemleri onların ağızından almak kalıyordu. Bu deccalı sarı kıvrıkcık saçlarından tutup yere vurmanın zamanı gelmişti. Artık, büyük düşmanı pusuya düşürmekten onu hiç kimse alıkoyamazdı. Bütün tuzak hazırlandıktan sonra, okula baskın yapıldı, Ömer Deniz'in arkadaşları, kendisiyle birlikte tutuklandı: Takvim, 1938 ocak ayının ilk haftasından bir gün üzerinde dinlenmekteydi. Sabah dersi sı-

arasında bir yargıç subay, bir binbaşı, bir okul nöbetçi subayı sınıfa girdi. Yanlarındaki iki çavuşla onbaşının ellerinde torbalar vardı. Yargıç subay, elindeki kâğıttan sanıkların numaralarıyla adlarını okumağa başladı:

«5271 Abdülkadir Meriçboyu, 5227 Necati Çelik, 5202 Naci Fişek, 5273 İsmail Özdemir» sıralarından kaldırılıp dışarı çıkarıldıktan sonra, öbür sınıflara giden Yargıçla yanındakiler, ordan da 5409 Ömer Deniz'i, 5408 Lütfullah Şadi Alkılıç'ı, 5362 Orhan Alkaya'yı, 1132 Galip Arda'yı alıp tepeden tırnağa bir güzel araştırıp üstlerindeki aldıkları sonra, hepsini hazırlık sorgusundan geçirdiler. Sorgular, bütün gece sürdü. Bütün çocuklar şaşkına dönmüştü. Hiç kimse ne olduğunu bilmiyordu. Hemen bütün çocuklar, kendilerini sağcı diye bilinen Turanca bir grupun jurnallediği kanısındaydılar. Kitaplar, şiirler okumuşlardı. Anaklarına başkaca bir şey de gelmiyordu. Abdülkadir Meriçboyu, kendisini sıkıca sorguya çeken savcı Şerif Budak'tan bu provokasyonun ne olduğunu sorunca, o, şu yanıtı verdi:

«İmzasız bir ihbar var.»

Çocuklar, uzun süre, bu tutuklanışın geçici bir şey olduğunu, yakında salıverilmelerini beklediler. Ancak, bir gün çocuklardan birinin eline geçen bir gazetede gördükleri bir haberle gözleri faltaşı gibi açıldı:

«Şair Nâzım Hikmet, İstanbul'da tutuklanarak yargılanmak üzere Ankara'ya götürülmüştür.»

Çocuklar içinde en çok kaygılanan Ömer Deniz olmuştu. Onda bütün anlamıyla şafak atmıştı. Şundan ki, tutuklandığı günden beri kendisine Nâzım Hikmet'le olan ilişkileri soruluyordu. İstanbul'da şairle görüşmüş olması, zaten, bütün bu gürültülü olayın baş nedeniydi. Şerif Budak, baskılarla Ömer Denizden zararsız bir şeyler kopar-

mıssa da buna eklediği birtakım suçlayıcı tümcelerle Nâzım Hikmet'in tutuklanmasına olanak hazırlamıştı. Böylece, koskoca bir Harbiye davası, oluşturuluyor, pek çok sorumlu, bu davadan terfiler, armağanlar bekliyordu. Mareşal Fevzi Çakmak, başta, bütün ilgililer, bu davayı yeni bir nimetler sofrası olarak benimsiyordu.

Nâzım Hikmet, kendisini İpek Film Stüdyosu ile bir de evinde ziyarete gelen Harbiyeli öğrenciyi çoktan unutmuş, eylemden uzak, düşün, edebiyat, sanat tutkusu arkasında koşmaktaydı. Bu ülkede büyük sanatın eylem kertesinde, beiki ondan çok daha etkin olduğuna inanmağa başlamıştı. Bir gün, halasının oğlu tiyatro yazarı Celâlettin Ezine, yüksek nitelikte bir dergi çıkarmalarını söyledi. Aralarına prof, Hilmi Ziya Ülken'i de alarak Celâlettin Ezine'nin evinde bir toplantı yaptılar. Gerek Hilmi Ziya gerekse Celâlettin Ezine öteden beri Dergicilik üstüne tutkusu olan aydınlardı. Nâzım Hikmet, Hilmi Ziya Ülken, Celâlettin Ezine beride çıkaracakları dergi üstüne kararlar almaktalarken ötede, Nâzım'ın Nişantaşı'ndaki evine polisler baskın yaptı. Bir polis komiseri, bir polis memuru, bir de İpek Film Stüdyosunun sahibi İhsan İpekçi, baskında yapılan araştırmada hazır bulundu. Nâzım'ın karısı Pirâye, polislin bütün sıkıştırmasına karşı koyarak eşinin nerde olduğunu söylemek istemedi. Daha çok gidecekleri yeri de velveleye verirler diye korkuyordu. Nâzım Hikmet, oraya erkenden gitmişti. Akşam yemeğini orda yemiş, dergi işleri üzerinde konuşmaktaydı. Eve de on ikiden sonra dönecekti. Pirâye, Nâzım'ın eve gelebilmesini sağlamak uğruna İhsan İpekçi'ye durumu çitlatmak istedi. Hiç olmazsa o, bir yandan fırsat bulur, şairin eve dönüşünü sağlayabilirdi.

Bir ara, göz hapsinde olduğunu unutarak İhsan İpek-

çi'nin kulağına eğilip şairin bulunduğu adresi bildirdi. Polis, İhsan İpekçi'ye ne olduğunu sorunca o da hemen baklayı ağzından çıkardı. Polisler de, bunun üzerine, otomobillerine atladıkları gibi Celâlettin Ezine'nin evine sürdüler.

Polisler, evi basıp da içeri girince, dergicilerin hepsi de kaygulandı. İçlerinde en çok korkup titreyen prof Hilmi Ziya Ülken oldu. Vaktiyle de bir hava gediklisi olan kayınbiraderi Celâl Benneci'nun tutuklanışında polise düşmüş, dayak da yemişti.

Nâzım Hikmet, gürlütle Ankara'ya götürölüp Asker cezaevine kapatılmış, şimdi onun suçlanarak temelli zindanda kalması gerekmektedir. Bu yüzden de çocukların her biri ayrı ayrı sıkıştırılıyor, Nâzım'ın Ömer Deniz yolu ile kendilerine ne gibi direktifler gönderildiği üstüne kesin bilgi edinilmek isteniyor, çocukların hemen hepsinden, kendilerinin özgürlüğü pahasına Nâzım'ı satmaları isteniyor, bunun bir yurtseverlik ödevi olduğu söyleniyordu. Hemen hepsine şöyle soruluyordu:

«Söyle, söyle, komünizme değgin neler konuşmuşlar, ne direktifler vermiş Nâzım?»

Çocuklardan bir şey çıkmayacağını anlayan savcılık bir gözdağı gösterisi hazırladı. Nâzım'ın söylediği tehlikeli bir şey olsaydı, zaten, bunca kişi içinden, her zaman her yerde olduğu gibi bir provokatör gönüllüsü çıkar, özgürlüğü uğruna bütün işi satabilirdi. Sorguların diretilerek uzayıp gitmesi de Nâzım'ın onlara hiç bir direktif göndermemesi yüzündendi. Büyük sorumlular da bütün dünyaya ilân ettikleri bu işin altından utku ile çıkabilmek uğruna suçlayıcı yalanlar, ipuçları ele geçirmeğe çalışıyorlardı. Bu sırada, durumlarının ne olduğunu son kerte merak eden çocuklar, haberleşebilmek uğruna bir

yöntem bulmuşlardı: Kalorifer borularında tıktaklarla mors harflerini kullanarak en yeni haberleri birbirlerine ulaştırıyorlardı.

Bir gece, hücrelerinde kulakları kirişte, kapıları, kalorifer borularından gelecek tıktakları dinleyen çocuklar, şöyle bir sinyal aldılar:

«Dışarda olağanüstü bir şeyler var. Galiba, kurşuna dizileceğiz.»

Sabahın alacakaranlığında alınan bu sinyal üzerine bütün çocuklar, kapılarının anahtar deliklerine tek gözlerini uydurarak olacakları gözlemeğe başladılar. İri gövdeli bir subay olan Top Emin, salonda volta vururcasına dolaşüyor, bir yandan da ağır düşüncelerini sürükler görünüyordu. Emin'in iri mavi gözlerindeki üzümlük dahi, çocukların cin gibi gözlerinden kaçmadı. Buyruğundaki askerlere, komutlar veren Emin'in sesinde bile bu üzüntü açıkça belli oluyordu. Belliydi ki, yüzbaşı Top Emin, kendisine verilmiş tatsız bir görevin uygulaması üzerindedi. Komutanlık yapısının bahçesinde, yanyana sıralanmış her hücrenin altında, bir yığın asker göze çarpıyordu. Salonda, üstüste telefon konuşmaları yapılıyor, bu konuşmaların da çok önemli bir iş üzerinde olduğu anlaşılıyordu. Çocukların gözleri, birer anahtar deliği olmuş gibiydi. Kulaklarının en son gücünü kullanarak bir şeyler işitmeğe çalışıyorlardı. Çocuklar, bir yandan çevrelerinde oluşan gizemli olayın kabuğunu delmeğe çalışırken bir yandan da kurşunlanma buyruğunun dönülmez alanına girdiklerini anlıyor, mors harfleriyle kalorifer borularından birbirlerini yüreklendirici, daha çok alaylı konuşmalar yapıyorlardı. Çocukların, o sabah, tanyeri atıncaya dek yaşadıkları bu karadüslü saatlerin ne anlama geldiğini, daha sonra yayılan söylentiler, şöyle açıklıyordu: Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bu ağulananmış çocukları Mahkemeye götürmektense öbür yana göndermenin daha doğ-

ru olduğuna karar vererek hepsinin gövdelerini yağlı kurşunlarla doldurmak üzere buyruk vermiş, sonra, her nedense, bu buyruk geç vakit geri alınmıştı. Şundan ki, Mareşal, bu zavallı çocukları öldürmektense, onları ağulamış olan Şairi, Nâzım Hikmet'i kurşuna dizdirmenin daha doğru olduğuna karar vermişti. Sonradan, bu kararını çokça sızıltıya meydan vermeden usturupluca uygulamak üzere düzen alacak, onu hapisaneden kaçırtıp, Ankara'nın dağlarında, arkasından gönderdiği kişilere vurduracaktı.

Nâzım Hikmet, İstanbul'da tutuklandıktan sonra, apar topar trene atılıp Ankara'ya götürülmüş, Büyük Millet Meclisinin arkasındaki ilkel asker cezaevine tıkmış, hücrelerden birinde çok sıkı güvence altına alınmıştı. Hiç bir şey bilmiyordu. Şimdiye dek hapse gireceği zaman bir şiirinden, şiir kitabından ya da bir örgütten dolayı olduğunu biliyordu. Şimdiyse, büsbütün karanlıklar içindeydi. Mareşalle kimi yükseklerde yaşamakta olan sorumlular, onun dışarda serbestçe dolaşmasının sakıncalarından söz ederek onun bir ayak önce kalebent gibi bir zindana atılmasını yada daha temizi, öbür dünyaya, cehenneme gönderilmesini istiyorlardı. Avrupa'da palazlanan faşizm, bunların çevrelerinde kapkara bir koza ördüğünden dünyanın gidişini görmez olmuşlardı. Nâzım Hikmet'in son zamanlarda yazdığı yazılar, kitaplar, hep faşizme karşıydı. İspanya'ya kapkara bir ilkçağ ejderhası gibi yerleşen, yüzbinlerce köylüyü, işçiyi, aydını yokeden Franko Faşizmi, bizim Antalya kıyılarına epeyce kur yaptıktan sonra, Atatürk'ün çizmelerini bir kez daha giyeceğinden korkan, sonra dümeni zavallı Etyopya'ya (Habeşistan) kırıp burayı ateş, kan içinde sömürge yapan Mussolini faşizmi, doğudaki İslav ülkelerine doğru ateş saçarak ilerlemeğe çalışan, faşizmlerin en korkuncu Hitler faşizmi, Nâzım Hik-

met'in öteden beri saldırıp durduğu en büyük düşmanlardı. Bu belalı zamanda Türk halkını sınıflara bölüp birbirleriyle çarpıştırmak, ülkeyi herhangi bir biçimde bölmek, sınıf kavgasını körüklemek, onun hiç düşünmediği şeylerdi. Karşıdaki, bütün ulusların düşmanı olan faşizm, ülkesine adım adım yaklaşırken, insan Nâzım, özellikle gördüğü eğitime göre çevresinde müttefikler aramak durumunda olduğunu herkesten iyi biliyordu. Türk küçük burjuvasının, Türk burjuvasının da pek yakında Hitler faşizminin av alanına gireceğini pek iyi biliyordu. Bu yüzden zengin bir burjuva olan halasının oğlu Celâlettin Ezine ile, bir üniversite profesörü olan Hilmi Ziya Ülken'le oturmuş, Faşizme karşı bir dergi çıkarmağa hazırlanıyordu. Hitler'in kendisine gönderdiği bir mektupla hemen sarhoş olup faşizme kapılanan Peyami Safa'ya uzun, yıpratıcı bir yergi yazmış, iç faşistlerle de kozunu paylaşmak üzere davranmıştı. Şunu demek istiyordum ki, Nâzım Hikmet, bu sırada, sanatının korkunç silâhını salt faşizme çevirmiş habire vuruyordu. Haber gazetesindeki Yaşamak hakkı adlı yarıda kesilen Romanı, İspanyol faşizmine karşı yazılmıştı. Kan konuşmaz romanı, Hitler faşizminin ırkçı ilkelere karşı açılmış koca bir polemik kapısıydı. Taranto Babu'ya mektuplar adlı güzel şiirler, Habeşistan'ı işgal eden Mussolini canavarının kara faşizmine karşı yazılmıştı.

İşte, Nâzım Hikmet, şimdi, faşizme indirdiği bu vuruşların cezasını çekmeğe hazırlandığını anlıyordu. Bütün Türk devletinin başındaki yetkililer, Atatürk'ün dışında, hep Hitler faşizminin çaldığı savaş borusuna kulak verip ona göre ayarlanıyor, bunların pek çoğu, kurtuluşları uğruna pek çok ulusal değeri elden çıkarmağa hazırlanıyorlardı. Bunların arasında, başında, faşizmin ne olduğunu en iyi anlamış olan adam, Atatürk'tü. Mussolini, Etyopya, çıkıncaya dek hep eli tetikte onu beklemişti. Hitler fa-

şizmin yavaş yavaş ilkeleriyle Türkiye'ye girmekte olduğunu ilk gören adam da oydu. Parti genel sekreteri Recep Peker'in faşizme kaydığını onun ilkeleriyle oynamağa başladığını, partiyi onun ilkelerine göre ayarlamağa çalıştığını yakından görerek sofrada sözünü edecek kerte uyanmış görülüyordu: «Bizim Recep de partide faşist örgütler kurmağa çalışır.» gibi ülkenin bütün gericileriyle geri kafalı yöneticileri, bulanık aydınları, hep düşlerinde Alman tanklarının seferberlikteki dost Alman ordularının demir tekerlekli kamyonlarına benzediğini, bunların bütün düşmanlarımızı ezip Türkiye ile kolkola yeni fetihlere çıktığını görüyorlardı. Atatürk'se yeni dünya savaşının kıyılarına gelip dayanmış olan dünyanın, Türkiye'yi kendisinden sonra ne gibi serüvenlerle sürükleyeceğini düşünerek üzülmüyor, yeri geldikçe çıkacak olan savaştan söz ederek çevresindekileri uyarmağa çalışıyordu.

Türkiye'nin en aydın insanları, dünya için de Türkiye için de en büyük tehlikenin batıdan baş veren faşist emperyalizmden geleceğini görmüşlerdi, biliyorlardı. Bu konuda Atatürk de, Nâzım Hikmet de özdeş düşünüyorlardı. Bürokratların çoğunluğu ise, karşıt düşüncededeydi. Bu yüzden de faşizmin kara parmağıyla gösterdiği büyük Türk şairi Nâzım Hikmet'i yoketmek düşüncesiyle tutuklamışlar, kör bir hücreye tıkmışlardı. Adamcağız, orda, işlenmemiş kuramsal suçların hesabını verecekti.

Nâzım Hikmet, hücrelerinde, her türlü ilişkiden uzakta, kaygular içinde bekleyedursun, öbür yanda, Harbiyenin hücrelerinde de onu suçlayacak yapay suçlar hazırlamağa çalışılıyordu. Savcı Şerif Budak, Mareşalin buyruğunda geceli gündüzlü çalıştığı halde bir arpa boyu ilerlememişti. Çocuklar, hiç giz sızdırmıyorlardı. Yetkililer böyle düşünüyorlardı. İşin, Moskova ile ilişkisi bulunmayan ço-

cukça bir şey olduğu anlaşılıymışsa da ortada yokedilmesi gerekli koskoca bir şairin bulunması, suçların yaratılmasını gerekli kılıyordu. Milli Emniyetin yüksek kademele-ri, bir aralık, bu bilinçsiz gibi görünen örgütün Hitler faşizminden ya da Mussolini faşizminden esinlenebileceğini düşündüler. Çocuklara, Berlin'den mi yoksa Roma'dan mı buyruk aldıklarını soracak kerte ileri gittiler. Ömer Deniz, Nâzım'ı suçlayabilecek en tehlikeli kozdu. Onun, asker yargısını ürkütecek bir zekâ sahibi olması, arkasında bir şeylerin gizlendiği sanısını uyandırıyor, savcılık, durmadan onun arkasındaki gizemi aydınlatmak uğruna onun en içten arkadaşlarını, özellikle Abdülkadir Meriçbo- yu'nu (Şair A. Kadir) sıkıştırıyordu.

Şerif Budak bu gibi düşüncelerden hayır gelmeyeceğini anlayarak köklü bir çözüme varmak istedi: Doğruyu söylemekten uzak kalan bütün çocukların kurşuna dizileceği sanısını uyandırdı. Bir sabah, tanyeri atacağına yakın, birer birer çocukları alıp okuldan aşağı, ıssız bir yerlere indirip idam mangalarının yanlarından geçirip korkutmağa, doğruyu söyletmeğe çalıştılar. Oysa, doğru denen nesne salt Şerif Budak'la Mareşal'in bir de içişleri bakanı Şükrü Kaya'nın kafasındaydı.

Ayrı ayrı hücrelere kapatılıp suyu sıkılarak kendilerinden bir şeyler sızdırılmak istenen çocuklar, «Ser verip sır vermeyince» bu kez, hepsini geniş bir erat koğuşuna topladılar. Hemen içlerine bir espion koydular. Artık, bir tek çözüm, buna kalmıştı. Bu klasik yöntem de kâr etmedi. Provokatörün kokusu çabuk çıktı. Onu alıp başkalarını koydular. Çocuklar, bunları da iskartaya çıkardılar. Ne yazık, koca şair yakalanmış, ona göre bir türlü bir suç bulunamıyordu. Ne ayıptı! Sanığı yakalayıp da ona bir suç uydurulamaması, herkesi tedirgin ediyordu.

1938 yılı üçüncü ayının on birinci günü, son soruşturmanın açılmasına karar verildi. Duruşmayı adli yargıç

Kâzım Yalman yönetecekti. Savcı, yine Şerif Budak'tı. Sanıklar şunlardı: Ömer Deniz, Abdülkadir Meriçboyu, Orhan Alkaya, Necati Çelik, Hasan Tanoğlu, Mustafa Dallık, Naci Fişek, Hüseyin Üstel, İhsan İnan, Zihni Kaya, Nâsır Timuçin, Cihat Bekman, Burhan Cahit Kılıç, İsmail Özdemir, Lütfullah Şadi Alkılıç, Faruk Ege, Şevki Aksu, Galip Arda, Cihat, Şevket Kösemen, Saim Sonbay.

Yukarıda adları yazılı sanıklar, Harp okulu çocuklarıydı. Davânın sivil sanıkları da başta Nâzım Hikmet, şunlardı: Afyon Demiryolları Cer dairesi memur adaylarından Mustafa Ergun, gazete satıcısı Yakup Dalkılıç, lise öğrencisi Adnan Alkaya, Hukuk Fakültesi öğrencisi Arnavut uyruklu Hasan, ortaokul öğrencisi Sefer, Er Kenan, hizmetli Şinasi.

Savcılık, davâyı biraz daha dallandırıp budaklandırmak üzere Harp okulu çocukları arasına birkaç da sivil katmıştı. Okulun salonunda öne bir sıra sandalye dizilmiş, bunların arkasına okulun ders sıraları sıralanmıştı. Çocuklar getirilip sandalyelerle sıralara yerleştirildiler. Birkaç tabancalı subay da ön-arka sıralarda yer aldı. Orhan Alkaya'nın babasıyla Mustafa Ergun'un babası da en arkadaki boş bir sırada dinleyici olarak oturmuşlardı. Herkes, böylece yerini aldıktan sonra, Nâzım Hikmet, uzun boyu, sarışın yüzü, kabarık kıvrıkcık saçlarıyla salona girdi. Bütün sanıklar içinde onu biricik tanıyan Ömer Denizdi. Şairin sırtında eskimiş bir palto, elinde tüylü bir şapka vardı. Boyasız, pençeli ayakkabıları da göze çarpmayacak gibi değildi. Nâzım'ın arkasından avukatlar gelip sağ yanda yerlerini aldılar. Avukatlardan Saim Dora, Orhan'ın, Necati'nin, Abdülkadir Meriçboyu'nun avukatıydı. Ömer Deniz'le Mustafa Ergun'un da birer avukatı vardı. Nâzım'ın avukatları da Saffet Nezihi ile Fuat Ömer'di. Nâzımın 1930'lardaki ünlü, dişli avukatı İrfan Emin de onun avukatlığını almak üzere Ankara'ya geldiye de Mahkeme

onu kabul etmedi. Burda görev alacak avukatların kesinlikle Ankara barosundan olması gerekiyordu. Sanıklarla avukatların yerlerini alışından sonra, yargı kurulu ile savcı Şerif Budak gelip yerlerine yerleşti. Salon, zemin katındaydı. Açık pencerelerden içeri temiz hava giriyordu. Paydos borusu çalıp da öğrenciler bahçeye dökülünce mahkeme salonunun penceresinin önünde bir oğul arı gibi öğrenci kümeleri belirdi. Top gibi bir ses gürledi:

«Yuuuuuh!»

Nâzım Hikmet, buna çok üzüldü. Ayağa fırlayarak mahkeme kuruluna ünledi:

«Bu, ne böyle? Önleyin, lütfen. Tuhaf şey! Tuhaf şey!»

Yargıç, vasistas biçimindeki perdelerin indirilmesini buyurdu. Vasistaslar indirildi. Sonra, yargıç Nâzım Hikmet'i ayağa kaldırarak soruşturmaya başladı. O, burdaki sanık öğrencilerden salt Ömer Deniz tanıdığını, bir kez İpek film stüdyosuna, bir kez de evine gelmiş olduğunu, kendisiyle hiç senli benli konuşmadığını, kendisinden polis diye kuşkulandığını, bu yüzden de onu birinci şubeye bildirdiğini anlattı. Bunun üzerine, yargıç, Ömer Deniz'e ilk sorgusunda baskı ile söylenmiş, imzalatılmış olan anlatımı okuttu: bunda, şair, sözde Ömer Deniz'e Türkiye'de en büyük tehlikenin faşizmden geldiğini, başlarını şimdiden nara yakmamalarını söyledikten sonra da en tehlikeli, suçlayıcı öğütü vermişti. Orduya girdikten sonra erlere ilkin Cumhuriyeti, sonra da komünistliği öğretirsiniz, demişti.

Bunu işiten şair, birdenbire yerinden fırladı, hiç bir zaman böyle bir şey söylemediğini haykırarak söyledi. Ömer Deniz de, Nâzım'ın kendisine böyle bir öğütte bulunmadığını yineledi. Ne yazık ki, çocuktan böyle bir anlatım alınmıştı. Nâzım Hikmet'i suçlayan da salt bu anlatımdı. Yargıç, A. Kadir'i kaldırarak okuduğu kitapları sordu. Onu

ounlarla bağlamak istedi. O, bu salonda geçmiş geçecek en ateşli savunmayı yaparak herkesi şaşırttı. Yargılamaya ara verildiği sırada, yargıçlardan genç, yakışıklı Binbaşı Fuat, A. Kadir'e doğru gelerek ona fısıltı ile şunları söyledi:

«İşin içinde bir şey yok. Biliyorum, Abdülkadir. Ama, siz, hazır olun, ne yapalım, yukardan geliyor emir, size ceza vereceğiz, oğlum.»

Mareşal, Nâzım'ın kurşuna dizilebilmesi uğruna her şeyi yapmağa hazırsa da Hukuk, kendisine bu olanağı vermiyordu. Harp okulunun turancı öğrencilerinden Süreyya Koç'a bir ihbar mektubu yazdırarak işe başlamışlar, böylece, formalite hazırlanmıştı. Sonra, çocukların üzerleri, yatakhaneleri, dolapları aranmış, suç kanıtları ele geçirilmeye çalışılmıştı. Ne yazık ki, birkaç kişide yakalanan birkaç yasak olmayan kitaptan başka hiç bir dişe dokunur suçlu kanıt bulunamamıştı. Bütün bunların taranmasından sonra da Nâzım'ı kurşuna dizdirecek hiç bir güçlü belge bulunamamıştı. Nevar ki, Mareşal, Şerif Budak'ın elindeki Ömer Denize söylenmiş bir tek satırlık söz, Nâzım'ı birkaç zaman daha içerde tutacak güçteydi. O zamana dek de şairi haklayabilecek bir şeyler düşünülebilirdi. Mareşal, yukardan sorumluları durmadan sıkıştırıyor, şairi kurşuna dizdirecek kanıtları bulmaları uğruna yapılamayanı yapmalarını istiyordu. Nâzım'ın uluslararası üne sahip bir şair oluşu, işi güçleştiriyorsa da Hitler'in adamları da Mareşal'in arkasında koskoca bir destek yaratıyorlardı. Nâzım Hikmet, kendini savunmak üzere ayağa kalktığı anda şöyle konuştu:

«Ben, sosyalist değilim, komünistim. Bu bende bir ideal, bir düşündür. Ben, hiç kimseye komünizm propagandası yapmam. Ben evliyim. İki çocuğum var benim,

küçük iki çocuğum. Bunların nafakasını çıkarmak uğruna gece yarılara dek filmcilik işleriyle uğraşırım. Dublajlarda çalışırım. Kimseyi askeri ayaklanışa kıskırtmadım. Hem bir ülkeye komünizm böyle gelmez.

Bir iki asker okulu öğrencisini kandırmakla gelmez komünizm. Bir de İstanbul Emniyetinden gelen raporlardan sözediliyor. Ben, bizim için raporlar dizene birini tanıyım Emniyetten. Bana bir gün dedi ki 'yirmi beş lira verirsen bana, seni önümüzdeki 1 Mayıs'ta içeri almam.' sonra, arkaya dönerek sanık öğrencilere şöyle bir baktı, yargıçlar kuruluna şöyle dedi:

«Yazık bu çocuklara. Çok yazık. Yakmayın bunları, hiç bir suçu yok bunların. Ben de suçsuzum. Bana karşı kurulmuş bir komplodur bu.»

Karar günü de çok gecikmeden geldi çattı. Kaşla göz arasında Nâzım Hikmet'e on beş yıl hapis cezası verdiler. Sonra, bu, on dört yıla indirildi. Çocukların hali de onun gibi perişandı: Ömer'e dokuz yıl, verildi. Yaşı tutmadığından cezası yedi buçuk yıla indirildi. Necati'ye on iki yıl, A. Kadir'le Orhan'a on dörder yıl ceza kesildi. En sonra, onların da yaşları tutmadığından beşer yıl onar aya hüküm yediler. Öbür çocuklar da beraat ettiler. Kiminin suçu bulunamamıştı, kimisi de kanıt yetersizliğinden kurtuldu.

Nâzım Hikmet, ağır yargının altında ilkönce sersemledi. Sonra:

«Temyiz edeceğiz, temyiz edeceğiz, rezalet bu, rezalet» diye bağırdı.

Süngülüler arasında götürülürken son kerte üzgün görünüyordu. Ceza yemiş olan çocuklarla Nâzım, asker cezaevine götürüldü.

Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, berat eden çocukların da arkalarını bırakmadı. Bir hafta sonra,

onları kategorilere ayırarak imzası altında okula şöyle bir yazı gönderdi:

Adları ihbar mektubunda yazılı olduğundan mahkemeye verilen yargılama sonunda berât eden, başkaca hiç bir yerde adları geçmeyen, haklarında en ufak bir kanıt bulunmayan öğrenci Hasan Tanoğlu, Jandarma Cihat, öbür jandarma Cihat, jandarma Hüseyin, piyade Faruk Ege üstüne komutanlığımızın kanısı da Mahkemenin kanısıyla özdeş olduğundan bu beş öğrenci üstüne ayrıca yönetimce bir işlem yapılmasına gerek yoktur.

«Öğrencilerden jandarma Ali oğlu Zihni Kaya, İhsan Doğan, Şükrü oğlu Nâsır Timuçin, Hasan oğlu Hüseyin Üstel, Şadi oğlu Lütfullah, her ne kadar kanıt yetersizliğinden ötürü komünistlikten berât etmişlerse de, 22 maddelik «yaşam koşulları» başlıklı yazının altındaki bulunması, asker okulu içinde gizli amacı olan bir örgütün varlığını bildirmektedir. Üstelik, yirmi ikinci madde, baştan sona dek üzerinde önemle durulacak bir niteliktedir. Bu yüzden bu beş öğrencinin durumları kuşkuludur.

«Bu beş öğrenci ile birlikte berât edip durumları kuşku görülen Havacı Galip Arda, Şevket Kösemen, piyadeden Şevki Aksu, Mustafa Dallık, Saim Sonbay, Levazım Naci Fişek, muhabereden Burhan Cahit Kılıç, levazımdan İsmail Özdemir, çok sıkı bir biçimde kontrol edilecek. Subay olmaya hak kazanamadıklarını davranışlarıyla anlatan bu öğrenciler üstüne ülke ile ordunun güvenliği, yüksek çıkarları göz önüne alınarak idarî kararlarla kesinlikle silahlı sınıflara girmelerine meydan verilmeyecek.»

Berât edenlerden Şadi Alkılıç, çayuş olarak alaya çıkarıldı. Yönetime ihbar mektubunu dizen Süreyya Koç ile arkadaşı, birer altın saatle ödüllendirildiler.

Dört öğrenci, temyizden gelecek yanıtı beklemek üze-

re Büyük Millet Meclisinin arkasındaki asker cezaevine götürüldü. Onlar, orda temyizden gelecek yanıtı bekleye-dursun, mareşal'ın buyruğu ile, Nâzım'ın çevresinde bir tehlikeli oyun oynanmağa başladı: Vaktiyle Orhan Kemal' in babasının Adana'da çıkardığı gazetenin yazı işleri müdürü olan çokça esmer yüzlü, bu yüzle son kerte karşıt gibi görünen açık mavi gözlü orta boylu bir adamla, kendisine tıpatıp benzeyen kardeşi, cezaevinde Nâzım'ın çevresinde fink atmağa başladı. Çocuklardan hiç biri, bunların Nâzım'la ne alışverişleri olduğunu anlayamıyorlardı. Bu üç kişi, çoğu zaman bir köşeye çekilip zararsız gevezelikler yapıyormuşçasına uzun uzadıya fiskos ediyordu. Çocuklar, bu durumdan hiç bir şey anlamamakla birlikte kuşkulanıyorlardı. Elbette, Nâzım'a da hiç bir şey soramıyorlardı. Ancak, şunu sorup öğrenmişlerdi: Bu antipatik 'suratlı, mavi gözlü kardeşler, Suriye'de Fransızlara karşı Türk İstihbaratında çalışırken Fransız istihbaratına da pas vermişler, bizim istihbaratça enselenmişler, ağır cezalar yemişler, temyizlerinin sonucunu bekliyorlardı. Bu iki kardeş, Nâzım'ın yanına sokulduklarında bir öneri de getirmişlerdi: kaçmak. Nâzım gibi onlar da ağır cezalar altına girdiklerinden kaçıp yine Suriye'ye gitmek istiyorlardı. Nâzım da kendileriyle birlikte kaçamaz mıydı? Giydiği ağır hükmün altında şimdiden için için inlemeğe başlayan şair, onların önerisini olumlu karşılamıştı. Oysa, kaçış planı, bütünüyle Mareşal Fevzi Çakmak'ındı. Bu zararlı şairi hukuk kurallarının çapraşık, güvensiz ağı içinden çıkarıp kurşunlamak, kökünü kazımak en iyisiydi. Suriye'de Türkiye'ye ihanet eden iki kardeş, bu kaçış işini üstlenmekten geri durmadılar. Eğer, şairin öldürülüp temizlenmesine yardım edecek olurlarsa cezalarından bir bölümü indirilecekti. İki gök gözlü, kara suratlı kardeş, en sonra, Nâzım'ın kafasına girdi. Kaçış hazırlığı başladı. Cezaevinin alçacık duvarlarından sabaha karşı atlanarak

kaçılacaktı. Nâzım Hikmet, Keskin Kasabası yönünde dağlara vuracak, Keskin'e varınca, Kuvayı Milliyecilerin en tanınmışlarından biri olup sonra Mustafa Kemalle arası açılmış olan ünlü Keskinli Rıza'nın evine sığınacaktı. Keskinli Rıza'nın Dalyan gibi oğlu Yusuf Silsüpür, babasının öldürülmesinden sonra Türk solunun insanlarından biri olmuştu. İşte, Nâzım'ın, bu kaçıışı başarıya ulaştırmak uğruna güvendiği biricik kişi, Yusuf'tu. Ordan, Suriye'ye kaçmak da ilk düşündüğü çözümler arasındaydı. Suriye'de Fransız komünist partisinden serpmiş canlı bir sol eylem vardı. «İki kardeşler», şairi böylece ayarladıktan sonra, kaçacakmış gibi önlemler alırken Nâzım da bir köylü kılgına girmeyi düşündü. Cezaevinde giymekte olduğu boz bir giyneği vardı. Pantolonun parçaları aşınmaktan kısalmış, caketin kolları yenmişti. Yeni kurşuni giyneğini torbaya tıkan şair, tüylü güzel, yepyeni şapkasının kenarlarını kesip onu bir köylü şapkasına benzetmeğe çalıştı. Kantinden bir iki kilo kesme şeker alıp caketinin ceplerine doldurdu. Bu yükte yeğnik pahada ağır bir yevgiydi. Dağları tırmanırken şekerin çok değerli bir yevgi olduğunu biliyordu. Kaçış akşamı geldi çattı. Şair, çok tedirgindi. Erkenden çocuklarla ilişkisini keserek yatar gibi yaptı. Biraz dinlenerek dağ yolculuğuna da hazırlık yapmayı düşünüyordu. Karanlık basar basmaz, cezaevinde bulunan herkesi şaşkırtan bir eylem görüldü: Alçacık duvarlı mapusanenin çevresi süngü takmış bir bölük askerle çevrilmişti. Nâzım, çocukların şaşkınlığından önemli bir şeylerin geçtiğini anlayarak kalkıp baktığında duruma şu anlamı verdi: Birisi kaçıışı haber vermişti. Kim bilir belki de iki kaçak adayı arkadaşlarıydı. Zaten heriflerin yüzünde meymenet yoktu diye düşünerek ceplerindeki şekerleri çaktırmadan boşaltıp bir umutsuzluk uykusuna yattı.

Mareşalin Nâzım'ın kaçmasını sağlayıp onu Keskin

dağlarına düşürdükten sonra arkasından salacağı jandarmalarla vurdurmak üzere hazırladığı plan, işleri bakanı Şükrü Kaya'nın haber alıp Atatürk'e bildirmesi üzerine suya düşmüştü. Varlığının içine yerleşmeğe başlamış olan ölümle pençeleşmekte olan Atatürk, bunu haber alınca bayağı üzölmüştü. Son günlerinin en yakın arkadaşı, Nâzım Hikmet'in dayısı Ali Fuat Paşanın hatırı uğruna hemen bu işin önünün alınmasını buyurdu. Öte yandan, Atatürk, artık, Britanica ansiklopedisini okuyup hastalığının amansızlığını öğrenmiş, ölümün kaçınılmaz olduğuna parmak basmıştı. Kendisiyle didişip ya da ulusun çıkarlarına ihanet edip yüzellilik hainler listesine girmiş olanları dahi bağışlamak, yine Türk yurttaşı yapmak uğruna düşünüp duruyor, punduna getirip bu kanunu Meclisten geçirmeğe çalışıyordu. Ölümünden sonra, arkasında hiç bir düşman ya da düşman düşünce bırakmak istemiyordu. Nâzım'ın davasıyla gerektiği gibi ilgilenememişti. Mareşalin azgın düşüncelerine karşı duramamıştı. Ancak, göz göre, son günlerinin en içten gençlik arkadaşının yeğenini, zararlı da olsa vurduramazdı. Şimdi, onun yüreğinde salt bir duygı egemendi: Bağışlamak duygusu. İşte, böylece paşanın verdiği buyrukla şairin dağlarda vurdurulması önlenmişti. Şair de, bu işi ayırtedemediğinden hep o iki kardeşin kaçışını engellediğini sanıp onlara diş bileyecekti.

Şair, asker cezaevinde daha çok kalmadı. Pek çok adlı yanılı masalının gevelenmesinden sonra asker yarıtayı Nâzım'ın cezasını onayladı. Asker cezaevine gönderilmiş olan üç öğrenci, onar ay ceza yiyerek er rütbesiyle alaya çıkarıldı. Nâzım ,on dört yıllık, Ömer Deniz de yedi buçuk yıllık ceza yemişti.

Davâ, balon gibi sönmüşse de şairin sırtına on dört yıl taşıyacağı bir zifos kayası yüklenmişti.

Cezaevinde umutsuz bir durum başladıktan sonraki günlerden bir gün, Nâzım'ı cezaevi müdürünün odasından telefona çağırdılar. Telefondaki, eski yazar arkadaşlarından, milli Emniyetin adamlarından Sadri Ertem'di.

«Ha, Sadri, sen misin? Merhaba. İyiyim, iyi. Evet, evet, sonra? Ne? Özel Mektup mu? Ne diyorsun sen kardeşim? Özel mektup yazmam ben. Pullu istida yazarım. Halk gibi. Hakkımı öyle ararım. Pullu istida yazarım, Sadri, pullu istida. Böyle de sen ona.»

Sadri, Ertem, içişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görmüş, Şükrü Kaya, eğer Nâzım Atatürk'e bir özel mektup yazarsa onu paşaya götürmeye söz vermişti. Nâzım'ı affettirebileceğini söylemişti. Nâzım, oldum olaş Şükrü Kaya'dan hoşlanmaz, ona hiç güvenmezdi. A. Kadir, Nâzım'ın Sadri Ertem'le konuşmasını müdürün kapısına kulağını vererek dinlemiş, sonra bu konuşmayı şairin kendisinden de dinlemişti. Nâzım Hikmet, Atatürk'ün babacan yanlarını biliyordu. Bu hasta günlerinde bu babacan yanlarının daha da güçlendiğini biliyordu. Şair, onun Hitler faşizmine hiç kulak asmadığını da biliyordu. Düşündü, taşındı, herkesten gizli lirik, akıllıca, kendini düşürmeyecek biçimde bir özel mektup yazmağa karar verdi. Bir köşeye sığınarak şu mektubu karaladı:

«Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yüksek katına,

«Türk ordusunu ayaklanışa kıskırttığım saviyle on beş yıl ağır hapis cezası giydim. Şimdi de Türk dayanmasını ayaklanışa kıskırtmakla suçlandırılıyorum. Türk devrimine, senin adına antiçerim ki, suçsuzum. Askeri ayaklanışa kıskırtmadım. Kör değilim. Senin yaptığın her ileri dev atılımını anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var. Askeri, ayaklanışa kıskırtmadım. Yurdumun, devrimci senin karşında alnım açıktır. Yüksek askerî makamlar, devlet, adâlet, küçük, bürokrat gizli rejim düşmanlarınca aldatılıyorlar. Askeri, ayaklanışa kıskırtmadım. De-

li, serseri, gerici, satılmış, devrim, yurt haini değilim ki, bunu bir an olsun düşünebileyim. Askeri, ayaklanışa kışkırtmadım. Senin yapıtına, sana aziz olan Türk dilinin inanimiş bir şairiyim. Sırtıma yüklenen, yükletilecek hapis yıllarını taşıyabilecek kerte sabırlı olabilirim. Büyük işlerinin arasında seni bir Türk şairinin felâketi ile ilgilendirmek istemezdim. Bağışla beni. Seni bir an kendimle uğraştırdımsa, alınma vurulmak istenen bu 'devrim askerini ayaklanışa kışkırtmak' damgasının ancak senin ellerinle silinebileceğine inandığımdandır. Başvurabileceğim büyük devrimci baş sensin. Kemalizmden, senden adâlet istiyorum. Türk devrimine, senin başına antiçerim ki, suçsuzum.»

Ne yazık ki, bu mektup hiç bir zaman Atatürk'ün eline ulaşmayacaktı.

Nâzım Hikmet, on dört yıl ceza giyerek Ankara sivil cezaevine gönderildikten sonra, orda çok kalmadı. Bir gün onu alıp İstanbul'a götürdüler. Yavuz zırhlısına hapsedtiler. İstanbul'un içinden de ona eylem arkadaşları bulmuşlardı. Genç yazar arkadaşı Kemal Tahir'le onun kardeşi Deniz gediklişi Nuri Tahir, Hikmet Kıvılcımlı, Kerim Korcan (Romancı), Fatma Yalçın Hamdi Alev (Hamdi Şamilov), Nâzım'ı bir kez daha vurmak üzere tutuklanıp yeni hapisane yıllarına binektaş olarak kullanıldı. Türkçesi, şaire her değip geçene bir yığın ceza kesiliyordu. Nâzım'ın arkadaşı, yakını olan bir yığın aydın, işçi, mahkemelere sürüklendi. Nâzım, bu yeni eylemden (!) de on dört yıl yiyerek cezasını 28 yıla yükseltmişti. Kendisine arkadaş, eylem arkadaşı olarak seçilen kişiler de on yıldan yukarı cezalar yiyerek korkunç bir adli yanılığının oluşumunda karınca karınca rol oynadılar.

28 yıl dört aya hüküm giyen Nâzım, İstanbul tevkifhanesine gönderildi. (1 eylül 1938). Şair, burda bu haksız yükün altından kalkabilmek uğruna çok çabaladı. Yargı-

taydan umduğu medet de boşa çıktı. Yargıtay, 29.12.1938 günü kararı onayladı. şairin, hiç olmazsa cezasının hafifletilmesi uğruna yaptığı bütun girişimler de boşa gitti.

Bütun bu girişimlerin belki de en önemlisi, yüzellilikleri affetmenin, geride hiđ bir dűřman, kırgın, gücenik gönül bırakmadan gitmenin (Artık yakında öleceğini biliyordu) arkasında olan Atatürk'e yazdığı o içten, doğru, güzel mektuptu. Ancak, bunu da kendine yedirip ona yollayamadı. Bir zaman sonra, (Atatürk çoktan ölüp gitmişti) Nâzım'ın mektubu Halük şehsuvaroğlu'nun eline geçti. O da bunu Muhtar Enata'ya verdi. Talihsiz mektup, böylece, Yücel dergisinin arşivine geçti.

Hitler'in taa Berchtesgaden kayalıklarından attığı tokat, Nâzım'ın yirminci yüzyıl şiirinin yüzünde şaklamış, onu faşizmin uluslararası zulmünden hiç bir kimse kurtaramamıştı.

Institut kurde de Paris

YÜZELLİLİKLER BAĞIŞLANDI

Herşeyden önce maneviyat kalp ve vicdan gücü yüksek tutulmalıdır.

MUSTAFA KEMAL

Atatürk, Ancylopedia Britanica'nın sayfaları arasında, gözlüklerini takmış, bağı yanarak «Siroz» konusunu okumuş, artık yeryüzünde yiyecek ekmeği, içecek suyu kalmadığını anlamıştı. Yine de, çevresinde kaynaşan yerli, yabancı doktorların vermeğe çalıştığı avuçları dinliyor, insanoğlunun ölümlülüğü üstüne acı acı düşünüyor, en güçlü, en yenilmez kişinin de günün birinde ortalama insanın yazgı çizgisine ineceğini, bir kez de kendisi deneyerek anlıyordu. Türklüğü kurtarmak uğruna emperyalizme karşı verdiği savaşım süresince gerek dışarda gerekse içerde pek çok düşmanla göğüs göğüse çarpışmış, hemen hepsinin sırtını yere getirmişti. İngiliz başbakanı Lloyd George'u, Yunan Kralını iktidardan düşürmüş, sayısız yerli rakibinin sırtını yere getirmişti. Yalnız, şu vardı ki, yerli rakiplerinden çoğunluğu, bu yurt uğruna kendisine yakın

çalışmalar yapmış, bir egemenlik ya da iktidar tutkusu dolayısıyla okkanın altına gitmiş, hain damgasını yiyerek tarihin ayakları altına düşmüştü. Paşa, bu gibilerin vaktiyle düşman karşısında gösterdikleri yiğitlikleri anarak tarihin karşısında peygamberce düşünebilmek erdemine yükseliyordu. Padişahın sofrasından yemlenenler dışarda, bütün kendi eski silâh arkadaşları, iyi, güzel, yiğit yanlarıyla düşlerine giriyor, mistik, sıcak bir dostluk dumanı mis gibi havasyle başını döndürüyordu. Kadı Burhanettin' in dörtlüğündeki, arslan, kaplan gibi bütün yırtıcıların ecel kaynağının başında ceylan kesildiği gerçeği, varlığının içinde acı bir rüzgâr gibi esiyordu.

Yığınla kişi, kendisi gibi yaşlanmış olarak yad ellerde acı çekiyor, paşa onların acılarını gittikçe daha çok duyan bir ortama giriyordu. Daha onuncu yılda yapılan büyük afta, yüzelliliklerle birlikte herhangi bir biçimde yurt dışına düşmüş iyi insanların kurtuluşu uğruna çok düşünüp çirpındıysa da kraldan çok kral yanlısı olan İsmet Paşayla onun elindeki yavuz bürokrat kadro, bu arslanca duyguların, düşüncelerin karşısına dikildi. Şimdiye dek iki üç kez, paşanın bu düşüncelerinin karşısına dikilen yavuz bürokrat, İsmet Paşa, artık, kendi yazgısıyla başbaşa bırakılmış biriydi. Devlet makinasının hiç bir dalında sözü geçmezdi. Paşanın elinde, şimdi, iyi, yumuşak bir de uygulama aracı vardı: Celâl Bayar. Artık, bu ağır silindirle affın yolunu düzleyebilirdi.

1938 haziranının ilk günü, Yalova'da, ünlü Termal Otel'in büyük salonunda her zamanki söyleşilerden biri yer almıştı. Sirozun kemirmeğe başladığı güzel bir insan varlığının acı olumsuzluğunu yansıtan yüzüyle Atatürk, rahat koltuğunda oturmuş, sağındaki Paris büyük elçimiz Ali Fethi ile (Yazlık iznini alarak gelmişti) uzun bir konuşmaya dalmıştı. Avrupa'da gümbürdeyen savaş kösleri üstüne konuşan Ali Fethi, paşadan aflarla, yeni ülke mut-

luluklariyle dopdolu düşler dinliyor, ara sıra paşanın karşısında oturan yeni başbakan Celâl Bayar, paşayı onaylamak üzere bir iki sözediyordu. Atatürk'ün solunda oturan, kızkardeşi Makbule Atadan da ağbisinin sarı yüzüne yeni-yeni bulaşmağa başlayan yabancı renklerle gölgeleri inceleyerek üzgün düşüncelere dalıyordu.

Paşanın çevresinde salt bunlar yoktu. Tefvik Rüştü Aras, Fuat Bulca, Falih Rifki Atay, her zamanki kişiler de dinleyicilerin sayısını artırıyordu. Bu sırada, Termal Otel'in arkasından bir inşaata özgü sürekli gürültüler geliyordu. Orda yeni bir yapı yapılmaktaydı. Yöredeki ağaçlıkta, bu inşaat gürültüsüne pabuç bırakmayan bülbüllerin sesleri de ara sıra tatlı çığlıklar halinde işitiliyordu. Atatürk, yurt topraklarından dışarda yaşamak zorunda kalan eski ideal arkadaşı Ali Fethi'ye, yıkılmakta, çökmekte, erimekte olan fizyolojisiyle hiç bağdaşmayan konular üzerinde bir şeyler anlatıyor, açıklamalar yapıyordu. Yeni başbakanın ak bir Buda yontusu suskunluğuyla karşısında kımıldamadan duran varlığından fişkırان mucizelere benzer bir öykü anlatıyordu. Uzun yıllar, ülkeye birtürlü getirelemeyen altın çağ getirilmek üzereydi. Türk iktisadının, yeni kaynaklardan gürül gürül akan bereketli bir su gibi yurda yayılacağını, Türk insanının artık mutlu olacağını anlatıyordu. Ali Fethi, bodur Türkiye bütçesinin başaramayacağını bildiği bu korkunç yükü, ancak, Atatürk'ün düşlerinin kaldırdığını anlıyordu. O, bütün yaşayışı boyunca mutlu bir Türkiye düşünmüşse de bunu yaratabilmek uğruna çok bir şey yapamamıştı. Ancak, Türk halkına yaşamak umudu aşılamağa çalışmış, bütün yapılacak güzel işleri gençliğin omuzlarına yüklemişti. Bu gençliği de ne çok tehlikelerin beklediğini bilerek. Şimdi, eski arkadaşına Türkiye'yi cennete çevirecek atılımları anlatırken bütün bu yapamadığı, yaptıramadığı erdemli işlerin öcünü almak ister gibiydi. Paşa, durmadan anlatıyor, bü-

tün Türkiye sorunları altın suyuna batırılarak dinleyicilerin karşısında yer alıyordu. Paşa, arkasında bir cennet Türkiye bırakarak gitmenin özlemi içindeydi. Ali Fethi de, dinleyicilerin çoğunluğu da bunu pek iyi biliyordu.

Hükümet, benimsediği yeni bütçesiyle, ülkeyi, yepyeni asfalt yollara, sayısız fabrikaya, güzel evlere, fennî biçimde işlenen topraklara, mutlu köylülere, işçilere kavuşturacaktı. Kasalar, tıklım tıklım altınla dolacaktı. İzmir'deki iktisat kongresinde söylediği, düşünüyordu gördüğü bütün iyi şeyler, artık gerçekleşecekti. İşte, hasta paşa, arkasında böyle bir cennet yurt bırakarak gitmenin hülyası içindeydi. Bütün bunları tatlı tatlı anlatıktan sonra:

«Sen, bunları bilmiyorsun, Ali Fethi. Bak, hükümet nelere girişti» diye ekledi.

Ali Fethi, paşanın hasta hülyalarına, uzak cennet dumanlarına bakar gibi acıyarak bakarken, Paşa, bu sırada karşısında bir suskunluk yontusu gibi oturan Celâl Bayara dönerek şöyle dedi:

«Sen anlat, Bayar!»

Bunun üzerine, yeni başbakan, dingin, lirizmden uzak, giderek, soğuk sesiyle bütçeye konulan bayındırlık işleri üzerine konuştu. Celâl Bayar, hiç de bir inanırın sesini andırmayan coşkunluktan uzak sesiyle bütçedeki yapılacak işleri sıralayıp dökerken, Termal Otel'in arkasındaki inşaat işçilerinden birinin yanık, gür sesiyle söylediği «Nedim'em» türküsü bir sel gibi açık pencerelerden salona döküldü. Türkü, bir Rumeli türküsüydü. İçinde, uzun göçlerin, mutların, özlemlerin, yengilerin, yenilgilerin lirizmi kaynıyordu. Türkü, temelde, bayağı bir türküydü. Ancak, bütün yitik Rumeli'nin korkunç şiirini, rüzgârını sürükleyerek geliyordu:

«Ah, Nedime'min kaşları kare,

Ah, yüreğime düştü yare.

Kavuşmaya bulsam çare

Nedim'em, Nedim'em, nazlı Nedime'm.

Gerdanı beyaz zülüflü Nedime'm.»

Türkiye'nin cennetliğinden sözeden konuşma, birdenbire kesiliverdi. Atatürk, sıtma görmemiş Rumeli insanının sesiyle birdenbire uyanmıştı. Rumelili aşk türküsü, her yana meydan okuyordu. Atatürk'ün yüzü dirilmiş, kaşları kalkmış, gözleri dalgınlaşmıştı. Paşanın gözleri, çok konuşkan bir durum almıştı. İmparatorlukla birlikte yıkılıp gitmiş o güzel topraklardan geriye kalan böyle birkaç özlem türküsü, bir de paşa gibi doludizgin gelmekte olan ölüme karşı direnmeğe çalışan birkaç yaşlı Rumelili insandı. Paşanın uzun kirpikleri üzerinde ince yaş damlaları belirdi. Çevresindekiler, bir erkeğin gözyaşlarını görmemek üzere gözlerini indirip başlarını pencereden dışarı çevirerek sese kulak verir gibi yaptılar.

Hicretlerin bakiyesi hicranlı duygular

Mahzun hudutların ötesinden akan sular...

Şimdi, yitik Rumeli, bütün Rumeli'yi tanımış olan dinleyicilerin kafasından böyle geçiyordu.

Türkü bitince, gözlerini derinden kaldıran Atatürk, çevresindekilerin yüzlerinde dolaştırdı. Yüzünde, gözlerinin iri mavisinde üzgün bir gülümseyiş yüzüyordu. Yüzünün dalgın çizgileri, geçmişten bu yana sürüklenip gelen düşümleri taşıyordu. Ölümlü dünyanın, yalancı dünya iklimine ayak bastığı yerde, bütün tutkularından soyunmuş gibiydi. Bahçesinde sevencelik, sevgi erdem çiçeklerinin açtığı tanrısal insanlık düşüncesinin bütün rahmet kapıları, karşısında açılmış gibiydi. Evet, o, bu dadıkada yitirilmiş bir dünya, yitik bir cennet üzerinde birkaç günlüğüne kiracı gibiydi. Ecel kaynağının başındaki arslanlarla kaplanlarda gördüğü «ahulaşma» eğilimini kendisinde de gördükçe, kendisine dargın olanlarla kucaklaşmak isteği, gittikçe hız alıyordu. Kendisini tuhaf, rahatlatıcı bir tür avunçun kanatlarında yükselir gibi görüyordu. Evet, elinde, af-

fetmek gibi tanrıya özgü bir güç taşımaktaydı. Gücünün sıfıra doğru gittiği bir zamanda, bu bağışlama gücünü hiçbir yaratık kullanamazdı. O, bu güce de sahipti. Bu yüzden de çok mutluydu. Bağışlamanın ne olduğunu bütün yaşayışları boyunca bilmemiş, öğrenememiş küçük, mini mini bürokratlara bunu öğretmek uğruna hepsini çiğneyip geçecekti. Ancak, tanrının elinde bulunan bu gücü, çevresindeki bürokratları çiğneyip geçerek kullanacaktı. Yüreğinde iyilik etmek isteyen duygular kabarıp taşmaktaydı. Birden, deminden beri Rumeli'nin dağında, taşında, akar suları başında dolaşıp duran Ali Fethi'ye dönerek şöyle derdi:

«Yüzellilikleri affetmeyi düşünüyoruz, sen ne dersin?»

Ali Fethi, birdenbire buna ne diyeceğini bilemedi. Şundan ki, çok uzun yıllar, böyle bir sorun olduğunu dahi unutup gitmişti. Sonra, o, batının özgürlükçü, idealist burjuva ruhuna bel bağlamış, eski, yumuşak özgürlükçülerden biri olduğundan bu ihanetler listesinin yapılmasına bile vaktiyle razı olmamıştı. Ali Fethi, bu konudaki düşüncesini toplarlarmaya çalışırken, Atatürk, birdenbire verilemeyen yanıtın arkasında bir direniş sezerek, yumuşak yüzlü Celâl Bayar'a döndü şöyle sordu.

«Hükümet de benim gibi düşünmektedir, değil mi, Bayar?»

«Ne demek, elbette, Paşam.»

Celâl Bayar'ın doğrulamasından sonra, Atatürk, affın neden gerekli olduğunu açıklamaya başladı: Ulusal Kurtuluş savaşının başlangıçlarından başlayarak kendisine, Kuvayı Milliyeye karşı, Cumhuriyete karşı direnenlerden, bunu sindiremeyip dönerek sabotajlara girişenlerden uzun boylu sözetti. Vaktiyle bu adamlar, yeni doğmuş olan rejim için tehlikeli olabiliyorlardı. Ancak, bugün Cumhuriyet, on beş yaşındaydı. Cumhuriyet adlı delikanlı, çocukluk çağını arkada bırakmış, düşünmek, acımak, sevecenlik bo-

yutlarına ulaşmıştı. Bağışlayabilecek yaşa gelmişti. Şundan ki, artık, vaktiyle kendisini bir leş gibi yere sermek isteyen zavallılardan çok daha güçlüydü. Artık, onlardan korkmuyordu. Onlar da bunca gurbet yıllarından sonra, düşünmeğe fırsat bulmuş, uslanmış olabilirlerdi. Yurdun bu yanılmış çocuklarını bağışlamak zamanı gelmiş, geçmekteydi. Ona kalsaydı, o, bunları daha onuncu yılda bağışlayacaktı. Ne yazık ki, çevresindeki bağnazların yüzünden yurdun bu suçlu çocukları gurbetlerde beş yaş daha yaşlanmışlardı.

Paşa, tarihe mal olmuş o korkunç dönemin üzücü anılarını bir kez daha ortaya döktükten sonra şöyle ekledi:

«Ben, onları affediyorum. Ancak, göreceksiniz ki, onların arasında beni affetmeyenler bulunacaktır.»

Paşa, bunları söylerken dudaklarında üzgün bir gülümseyiş çiçekleniyordu. Ali Fethi, baktı: eski arkadaşının gözleri dolu doluydu. Paşa, bütün yaşayışı boyunca yaşadığı en duygulu, en değerli dakikalarından birini yaşıyordu. Bunu görünce, onun da içi doldu. Boşalmak gereksinimini şiddetle duydu. Karşısındaki etten, kemikten, düşünceden, duygudan oluşmuş bu sarışın insan, artık, yaptığı tarihe altın bir çerçeve de hazırlamak ister gibiydi. Kendisi de onun yanbaşımda koca bir tarih dönemi yaşamıştı. Onun gözlerinde patlamak üzere bulunan gözyaşlarını ötekilerden çok kendisi anlayabilirdi.

Eski askerlik arkadaşının, altın bir tarih sayfası gibi yanbaşımda açıldığını görmek onu birdenbire çok duygulandırdı. Ölümlülüğün kara fırtına bulutları ufuklarda yığılırken o, ışıklı bir şeyler daha yapmakla bu karanlık bulutları dağıtmak ister gibiydi. Eski arkadaşının bu karanlığa karşı direnişini saygıyla gördü, onun elini öpmek istedi. Yirmibeş yıl sonra olsa bile, eskiden beri içinde yaşadığı yumuşak, insancıl bir felsefenin, yumuşak, es-

nek bir yaşayış düşüncesinin paşada bir kuzey tanı gibi parladığını görmek kendisini bayağı çöştürmüştü. Paşada, bu eski büyük arkadaşında kendi düşüncelerinin utkusu çiçek açmıştı. Hem de dev gibi çiçekler, af, bağışlama çiçekleri. Ali Fethi, uzun, ince gövdesiyle paşanın karşısında dikilerek şunları söyledi:

«Atatürk, siz, bir insanı büyük yapan, ölümsüzleştiren bütün öğelerden yana eşsizsinizdir.»

Paris büyük elçimiz, bunları söylerken, çoşkunluktan titriyordu. Paşa, bu sözlerin yağlamanın çok ötesinde, doğruluğun kaynağından su içtiğini hemen sezdi. Bağışlamak istediği irikiyim yüzelliklikleri gerçek bir tarihçi gibi yansızca anlattı. Onlarla didiştirdiği günlerdeki duygularından hiçbirini onlara bulaştırmadı. Onları, o zamanki gibi bir kez daha suçlamak isteği, kendisini kontrolü altına alamadı. Böylece, uzunca konuştu. Paşanın bu insancılığa ulaşmak isteyen duygularını çevresindekilerin bir bölümü iyice anladı. Bunların başında dışişleri bakanı Tefvik Rüştü Aras'la Celâl Bayar bulunmaktaydı: Paşa, egemen olduğu tarih parçası içinde insancıla da ulaşmak istiyordu.

Paşanın direktifini alan başbakan Celâl Bayar'la Dr. Tefvik Rüştü Aras, 2 haziran 1938 günü, işi kotarmak üzere Ankara'ya yollandılar. Tefvik Rüştü, yolda, başbakanı şunları söyledi:

«Bu af isteği, Atatürk'ün üçüncü isteğidir. Birincisi, Cumhuriyetin onuncu yıl dönümündeydi. O zaman benim senip uygulanan genel affın kapsamına yüzellikliklerin de alınmasının olup olamayacağını sondajını yaptı. Nevarki, başbakanla içişleri bakanı, bu düşüncede değillerdi. Bir süre sonra da Hatay dâvası utku ile sonuçlandığında yine özdeş isteği gösterdi. Sanıyorum, bunda, Refik Halit'in, kendisine verilen içli, güzel bir özlem yazısının büyük etkisi olmuştu. Ancak, bu kez de hükümette bir kımıldama olmadı. Bu, üçüncüdür.»

Gerek başbakan, gerekse içişleri bakanı, bu üçüncü af isteğinin anılması ile üzgün düşüncelere kapıldılar: Bu, ölümü yaklaşan bir kişinin bağışlama duygularının taşmasıydı. İki hükümet adamı, birbirinin gözleri içine bakarak vasiyete benzeyen bu son isteğin yerine getirilmesi üstüne kesin karara vardılar. Bayar, doktora şöyle dedi:

«Üçüncü, en kısa zamanda gerçekleşecektir. Kanunu, Meclisin yaz tatiline başlamasından önce yetiştireceğim.»

Başbakanla dışişleri bakanının verdiği bu gizli karar, az zamanda bütün Ankara'ya yayıldı. Bunu, İsmet İnönü bile işitmekten geri kalmadı.

Bayar, 3 haziran 1938 günü, Adliye bakanı Şükrü Saracoğlu ile içişleri bakanı Şükrü Kaya'yı yanına çağırarak yapılacak af kanununun ilkelerini dikte etti: Meclisin yaz tatilinden önce yetiştirilecekti. Af önergesi, tarihe geçecek bir belge olacaktı. Bunda bu belgeyi güçlendirecek bütün ilkeler bulunacaktı.

Ankara çevreleri, bu çeşit bir affın, hiç anağa gelmeyen bir şey olduğunun söylemekte birleştiler. Başbakan, af yasaının Meclise götürülmesinden önce basına yansımaması uğruna ter döküp durmaktaydı. Basın, bu işi, karıştırabilirdi. Yaratılacak karşıt bir kamuoyu, tatsızlık çıkarabilir, Atatürk'ü üzebilirdi.

Atatürk, Mustafa Kemallik döneminde egemenliğini sağlayabilmek uğruna çok çetin didişimler vermiş, çok yorulmuştu. Ancak, bir dönemden sonra, bütün rakiplerini yere serip de Türkiye gerçeği üzerinde tek başına kaldıktan, tek başına Türk ulusunun babası olmak olanağına, onuruna ulaştıktan sonra, gövdesine yerleşmeğe başlayan öldürücü hastalığın da etkisiyle yumuşamağa, babalaşmağa, özveri, bağışlama gibi en insancıl duygulara doğru yaklaşmağa, tırmanmağa başlamıştı. Nevarki, o, böyle insancıla doğru tırmanırken çevresinin egemen insanları, da faşizme kaymağa başlayan Avrupa'nın büyük bölümünün

etkisiyle sertleşmeğe, insancıldan uzaklaşmağa başlamıştı. İşte, bu yüzdendir ki, iki kez Atatürk'ün yüzellilikleri bağışlama isteğinin karşısına dikilmişlerdi. Atatürk, insancıla doğru yöneldiği sırada salt eski suçlu kişileri bağışlamak gibi kişisel istekler üzerinde durmayarak rejimin yumuşaması, demokratlaşması üzerinde de diretmişti. Atatürk, rejimin kalın çizgileri üzerinde barınması, tutunabilmesi konusunda son kerte titiz davranırken, «Hükümet etme» konusunu büsbütün başbakanla öbür birkaç sorumluya bırakmıştı. Ancak, böylece, bilginlerle başbaşa verip Türk dili, Türk tarihi gibi daha çekici konular üzerinde okuyup, tartışıp düşünmek olanağını buluyor, bu da ona büyük mutlar veriyordu. İşte, bu sıralarda orta Avrupa'da korkunç bir faşizmin, Mussolini faşizminden daha korkunç, daha lânetli bir faşizmin gelişip, meri tekerlekler, demir kanatlar takıp savunmasız ülkelere girmeğe başlaması, paşanın çevresindeki katı ruhluların, sorumluların da ayranını kabartmıştı. Bunlar da demirden kanatlar, bayraklar, düşünceler, nutuklar, tasarılar arkasında koşmağa başlamışlar, sevencelik, sevgi, insancılık, demokrasi düşüncesi gibi bütün değerli öğeleri kulak arkasına atmışlar, pis bir batıyı öykünme bataklığına girmişlerdi.

Atatürk'ün bütün siyasalların bağışlanması uğruna komünistler de içinde verdiği esin yeni başbakan Celâl Bayar'ın eliyle tezgâhlendiği sırada, Adliye bakanı Şükrü Saraçoğlu ile içişleri bakanı Şükrü Kaya, yasanın oluşması uğruna gerekçe hazırlarken, katı yürekli bir kişi. Ali Çetinkaya, Bayındırlık Bakanlığının kapısından çıkıp yeni başbakanın kapısından içeri girdi. İnsanları bağışlamanın anormal bir duyguya dayandığı kanısında olan, «yeni düzen»cilerin demir çizmelerinin şakırtısından pek hoşlanan Bayındırlık bakanı Ali Çetinkaya, demir sogukluğundaki küçük gözleriyle yumuşak doğallı başbakanı delip geçmeğe

çalışarak, affin olumsuzluğu üzerinde düşüncelerini söyledi. Ali Çetinkaya, İstiklâl Mahkemelerinde pek çok kişiyi rejim düşmanı, Mustafa Kemal düşmanı olarak yargılayıp çok ağır cezalara çarptırmıştı. Bu sırada kendisini, Atatürk rejimini kurtarmış en önemli kişilerden biri olarak görmekteydi. Bu yüzden de bu uyarıyı yapmakta kendisini tepeden tırnağa haklı görüyordu. Oysa, hızlı bir tarih değişimi sırasında çok hızlı kararlar verildiğinden, duygular, antipatiler de çok rol oynadığından büyük haksızlıklar olmaktaydı. Olumlu değişimlerin başlangıcında büyük olumlu roller oynamış, sonra talihsizliklerin etkisiyle okkanın altına gitmiş pek çok değerli kişi, bugün yaşlanmış, gurbet ellerde inleyip durmakta, tarihin bir ayak önce gelecek kendileri üstüne verilmiş korkunç yargılardan kendilerini kurtarmasını bekliyorlardı. Atatürk, geleceğin tarihçileri gibi bunları duyuyor, düşünüyordu. Ali Çetinkaya'nın, başbakanın olumlu eylemine teslayışı, onu uyardı. Af yasasının bir ayak önce çıkarılması işine hız verdi. Ali Çetinkaya gibi, rejimin kurtarıcısı olduğunu sanan birçok kişi, başbakanın bürosuna dalıp bu hayırlı işi durdurmağa girişebilirdi. Af önergesi, dört başı bayındır bir biçimde hazırlana dursun, Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde şu manşetle affa karşı bir başyazı yazdı:

«Af için bizim oyumuz, koskoca bir paso'dur.»

Başbakan, af konusunu kapalı kapılar arkasındaki konuşmalar, kararlar durumundan çıkarıp demokratik bir tartışmanın buyruğuna vermişti. Sonra, bu işin arkasında Atatürk bulunduğundan ona dayanarak bunu gerçekleştireceğine de yediği ekmek gibi inanıyordu. İsmet Paşanın çekilmiş olması, bütün olumsuz sözcülerin elini ayağını bağıyordu. Cumhuriyet gazetesinin başyazısına yanıt veren yada bunu yeren bir yazı, gazetenin ertesi günkü sayısında görüldü. Bunda Hicivci, romancı, hikâyeci yüzellilik Refik Halit'i, Refik Cevat «Ulunay) savunuyordu:

Yazının sahibi, onu iyice yerdikten sonra başyaza-
ra şöyle ünlüyordu:

«Yaptığınız yetmez mi, Yunus Nadi bey? Allah aşkına,
kalbinizde zerrece acıma varsa, susunuz!»

Zamanın bütün gazetecileri, bu af dalgasının nerden
geldiğini temelli bilmediklerinden, yarı korku, çekinme ile
hiçbir yazı yazmadılar. En temelli neden, Atatürk korku-
suydu. İşte, bu yüzden hükümet gazetesinin başyazarları
da, eski muhalefet gazetelerinin başyazarları da durumu
susarak gözlediler, beklediler. Yalnız, Muhittin Birgen,
affa dolu dolu bir övgü yazdı, bunun tarihçe parlaklığını an-
lattı. Evet, bu af, rakiplerinden korkusu olmayan yerleş-
miş bir rejimin insancıl, biraz da zorunlu bir eylemiydi.
Mecliste bu önerge hoşgörü ile karşılanmalı, olumlu oy-
larla taçlanmalıydı.

Bu sırada Halk Partisi genel sekreteri, içişleri bakanı
Şükrü Kaya idi. O da doğrudan doğruya, bir yakını olması
dolayısıyla Atatürk'ün buyruğundaydı. Bu da olumlu bir
yönde gelişmeğe başlayan af gerekçesiyle önergenin ga-
rantisi gibiydi. Eğer 1936 yılında Hitler Nazizmiyle Mus-
solini faşizmine kaymaya başlayan Recep Peker, şimdi
partinin genel sekreteri bulunsaydı önemli bir engelleme
olabilirdi. Recep Peker, iki yıl önce, parti genel sekreteri
olarak geniş bir Avrupa gezisi yapmış, özellikle Mussolini
ile Hitler'in ülkelerini gezip dolaşmış, bu iki faşizmin üni-
formalı gençlik örgütlerine çok imrenmiş, Türkiye'de özel-
likle Mussolini'nin Balilla adlı gençlik örgütlerine benzer
örgütler yaparak Türk gençliğini de üniformalaştırmağa
özenmişti. Öyle ki, o zaman, bütün parti örgütünü
kelinin altında toplanmış olan Recep Peker, kendi baş-
ına buyruk bir faşist yöntem uygulayıcısı olup çıkmış-
tı. Son kerte dikkatli bir devlet adamı olan başbakan İsmet Paşa, Recep Peker'in doludizgin faşizme gittiğini gör-
müştü, hemen durumu Atatürk'e bildirmişti. Bu yeni eylem

hazırlığı, paşayı bayağı çarpmıştı. Diriminin son günlerini kışla yaşayışından uzaktaki bir Türkiye'de geçirmek isteyen Atatürk, Peker'ce yeni bir kışla rejiminin getirilmek istenmesini iştince, ürktü, hırçınlaştı. Recep Peker, ufak zekâsı, büyük hırsıyla Halk Partisini hükümetin, devletin başına egemen kılacak, sonra da Hitler, Mussolini gibi Türk devletini eline geçirecekti. Bunun en küçük anlamı, buydu. Faşizmin küçük çapta öykünücülerinden biri olan Recep Peker'i bir belâ durumuna gelmeden kaldırıp atmak gerekiyordu. Atatürk de bunu yapmakta gecikmedi. Onu kaldırdığı gibi kocaman göbeğiyle bir kenara atıverdi.. (Nevarki, bu faşist kafalı adam, İsmet Paşanın cumhurbaşkanlığı sırasında başbakanlığa dek yükselecek, Türkiye'ye karınca kararınca kara bir faşizm öykünmesi getirecekti.)

Recep Peker kayası, af yolunun üzerinden epeyce önce itilip uzaklaştırıldıysa da partinin içinde onun izinde yürüyen bağınazlardan demetler kalmıştı. Dışardan affa uğrayarak geleceklerin büyük çapta kişiler olması, partide kökleşmiş küçük bürokratları kaygulandırmaktaydı. Hiçbiri, yerleştiği yeri onlardan birine kaptırmak istemiyordu. Kocaman kayalar gibi üstlerine-üstlerine yuvarlanıp gelecek olan bu eski günahkârları gönül rahatlığıyla benimsemek olacak iş miydi? Yaz tatilinden önce çıkarılması kararlaştırılan af yasası üstüne, Meclis içinde, dışında sürekli tartışmalar başlamıştı. Eski Günahkârlar üstüne anlatılan öyküler, onları bir kez daha yargılayıp yere se-recek güçteydi. Türkçesi, nimetler sofranın başında, şimdi, karın doyurmakta olanlar, affa karşı konuşup yazıyor, nimetler sofrasının dışında bırakılmış olan bütün kalemlerle ağızlar da affı alabildiğine destekliyordular.

'Bayar'ın diretici öncülüğü ile en sonra affın gerekçesi yazılıp bitirildi. Affı gerektiren nedenler, kısaca şöyle açıklanıyordu:

«Türk ulusunun insan varlığına egemen olan tarihcil gidişi arasında gördüğü, geçirdiği türlü devrimler içinde en ağır felâketine Osmanlı İmparatorluğunun son evrelerine dek gelinmiştir. İmparatorlukla birlikte Türk ulusunun tarihi de kapanmak için her türlü olumsuz, zararlı etkenler birdiziye, sürekli bir etkiyle bu yıkılmayı ivedileştirmeye yol açıyordu. Ulusun maddi, manevi varlığına satıştırılan kötü düşüncülerle görenekler, devletin varlığına, yaşayışına egemen olan bilisizlik, bağınazlık, birbirinin etkilenicisi, etkileyicisi olarak tarihin başlangıcından bu yana sürüp gelen Türk bağımsızlığını yıkacak bir nitelik almıştı. Eski, ulusal düzenlerin yeni koşullara uydurulmaması rönesans eylemleriyle akımlarından yararlanılamaması, yeryüzünde oluşan ulusla devlet yaşayışının her aşamasında büyük değişiklikleri getiren siyasal, toplumsal devrimlerden uzak bulunulması, eğitimde, askerlikte, endüstride, genel yaşayışta pek büyük değişikliklerle yenilikler, uygulanmasını gerektiren fizik, mekanik bulguların ülkede uygulanmasında korkulması, en sonra, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana ulusların yaşayışlarıyla davranışlarında bir araç, bir amaç olarak kullanılan millîcilik ilkesinin bilinmemesi, bundan sakınılması gibi bilgisizlikler yüzünden ülke erkini, gücünü yitirerek dışarıda, içeride bu bilgilerle elde edilen araçlarla gereçlenmiş istilâ ve kurtuluş arayan yabancı ulusların isteklerini uygulayacak kolay bir alan halini almıştır. Kaynarca antlaşmasını dış çatışmalar, iç ayaklanışlarla devrimlerin birbirini izleyen sonuçları, ülkenin dışarıdan bölüşülmesine, içeriden dağılmasına yolaçacak talihsiz çatışmalar izledi.

«Bunların en zararlısı, en acıklısı, Balkan savaşı oldu. Hazırlıksız, karşılıksız olan akılsızca girilen dünya savaşı da, elbette, bundan geri kalmadı, kalamazdı da.

«Türkiye'ye küçük bir toprak, sınırlı bir bağımsızlık, görece bir dinginlik getireceği sanılan bırakışma, antlaş-

ma, Türkiye'nin büsbütün haritadan silinmesine, Türk bağımsızlığının yokedilmesine yeni bir etken, bir başlangıç oldu. Ulusal savaşım denilen bağımsızlık savaşı, böyle bir kargaşada, bu kerte ağır koşullar içinde başladı. Bunun başlangıçtaki zorluklarını, sürmesi sırasındaki acıları ile güçlüklerini anlamak üzere Atatürk'ün büyük nutkunu okumak gereklidir, yeter. O günü yaşıyanların sürekli unutturucu avunçu ile avutan anılarını tazelemek, o günlerle bu günleri ölçmek uğruna salıklanabilecek en sağlam araç, kaynak, ulusal savaşımın en doğru tarihi olan yine o kitaptır.

«Gerçekten de, düşmanlar ülkenin en güzel bölümlerini ele geçirmiş, kalanlarını yıkmış, silâhlarını almış, saltanatla halifelik makamını devlet otoritesini temsil edenleri isteklerine hizmet eden aşığılık birer araç durumuna getirmişti. Bunların zararlı, olumsuz etkileri, ülkenin en temiz, saf kalması gereken temel öğelerine bile, türlü, afdatıcı propaganda ve araçlarla bulaşmıştı, bulaşmaktaydı. Bir yandan ülkede yurdu kurtarmak bağımsızlığı korumak uğruna düşmanlarla arpışılırken, öbür yandan, içerde düşmanların amacına bilerek, bilmeyerek olumsuz etkilerin yokedilmesiyle uğraşılıyordu. Çarpışma, alışma, her aşımada birtakım köklü önlemlerin alınmasını gerektirmişti. Büyük Millet Meclisi, kuruldu. Ordu düzenlendi, yasadızlığın yüzyıllarca geçerli olduğu bu ülkede Ulusal egemenliğin iradesi olan yasalar egemen kılındı.

«Yasaların yargılarını uygulamaya, ülkeyi kurtarma amacı çevresinde birleşmeye en etkin önlemlerden biri olmak üzere İstiklâl Mahkemeleri kuruldu: İstiklâl Mahkemeleri, Ulusal savaşım sırasında, Cumhuriyetin ilk kuruluş döneminde ulusu dağılmaktan kurtaran yüksek bir kuruluş oldu. Adletli, kesin kararlarıyla karşı devrimlerle ayaklanışların önüne geçmekle kalmadı, ulusun bağrını, ulusun

varlığın krşs devrimlerle ayaklanış tohumlarından korudu, kurtardı.

«Uyku ile taçlanarak, ulusal sınırlarını, amacını elde eden savaş, kurduğu Cumhuriyet rejimiyle tarihe miras kalmış, ulusun varlığında temel olarak yer almış sanılan bütün kötü etkenlerle görenekleri ortadan kaldırarak yepyeni bir düzen kurdu. Hakka, adâlete, özellikle uygarlıkla ilerlemeye, olumlu bilgilere dayanan düzen, Türk ulusunun temel karakteriyle büsbütün uyuştu, onun içindir ki, yurttâ, ulusta bugün bütün dünyayı şaşkırtan, övgüye götüren yapıtlar oluştu. Cumhuriyet rejimi Türk ulusunun temel varlığına dayandığından on beş yıllık kısa bir süre içinde sarsılmaz temellere, yıkılmaz ilkelere sahip oldu. Bu düzenin kuruluşu gibi yaşaması da gerekli, giderek, yaşaması, kuruluşundan daha çok güç olduğuna kuşku yoktur. Bir yandan Cumhuriyet rejiminin kurulması uğruna yasalar, kuruluşlar yaratılırken bu yasal kuruluşların korunması uğruna da gerekli yasal, yönetici önlemler de almak yoluna gidildi. Bir devrimin en büyük dayanağı, ulusun o devrime olan inanışı, güveniştir. Türk ulusu bu güveniştirle inanışını ulusal savaşımın başından bugüne dek eylemsel yapıtlarıyla kanıtlamış, göstermiştir. Ulusun ideâline, karakterine en uygun olan, amaçlarıyla alışkanlıklarına en doğru yanıt veren Halkçı Cumhuriyeti herkesin bildiği, söylediği adı ile söylemesi, gerekirse, kemalist rejimi sevmesi, korunması kertesinde doğal, sürekli bir duygu olamaz. Bu kerte güçlü temellere dayanan rejimin, bin bir mutsuz etkenler, nedenlerle kendisine başlangıçtan beri muhalefet yada ihanet etmiş olanlardan artık bir kaygusu kalmaması gerekir. Haksızlıklara karşı çetin yokedici bir yüz gösteren Cumhuriyetin zavallılara, umarsızlara karşı da acıması yüksek olur. Cumhuriyet, türlü zamanlarda bu acıma eserlerini türlü af yasalarıyla göstermiştir.

«Büyük savaş sonunda düşmanların ülkemizi kapladıkları ilk günlerde yurdun türlü noktalarında silâhla direnişe hazırlanan, düşman saflarına kahramanca saldırarak kaplamayı durdurmaya çalışan büyük, küçük ulusal müfrezeler, örgütlenmişti. Düzgün asker birlikleri kurulup da komuta asker güçlerine verildiğinde bunların bir bölümü orduya katılmış bir bölümü de kendi düzeni, örgütü içinde cephelerde, yurt içinde türlü çalışmalar yapmışlardı. Bunların birçokları yurt görevlerini öz verilerle yapmışlar, ulusun hoşnutluğunu çekecek işler görmüşler, adları savaş tarihimizin şanlı sayfalarına geçmiştir. Bugün şanlı, onurlarıyla aramızda yaşayan böyle birçok kahramanlarımız vardır.

«Ancak, sınırlı bir topluluk da bilisizlik, bilmezlik, kötü alışkanlık, hâince öğretiler, daha bin türlü olumsuz etkiler yüzünden askerce düzenle disiplin altında yengiyi elde etmeğe yardım edecek yerde başıboş, bazıbozuk kalmayı, özel istekleriyle çıkarlarına daha uygun bularak dikbaşı eylemlere başvurmuşlar, yapılan öğütlerle de doğru yola gelmediklerinden püskürtülmüşler, düşman saflarına kaçırılmışlardır. Bunlardan başka, ulusal savaşımın başlangıcından bu yana ulusal isteklere silâhla karşı duran öbür şerirler vardı. Bunların da bir bölüğü yok edilmiş, kimileri de ulusal sınır dışına kaçmışlardı.

«Düşmanın amaçlarına yardım edenlerin başında gelen Vahidettin'in siyaset, yayın yardımcısı daha birtakım bilmezler, mutsuzlar da vardı. Bunlardan içeride kalanlar, suçlarına göre cezalarını görmüşler, ulusal sınır dışına çıkarılanlardan yüzelli kişi de Lozan'da antlaşmadan sonra ilân edilen genel aftan yararlandırılmamışlardı. Bunlar, yurt dışında, yadelerde suçlarının, yanılığlarının suçlamalarını vicdanlarında taşıyarak Türk ulusunun utkusunu, her alandaki ilerleyişiyle gelişmesini özlemce, utançla görerek acı-

lı bir yaşayış sürdürmektedirler. Oysa, bunların çocukları, akrabaları, aramızda yaşamakta, yurtla, ulusla birlikte, ayırimsız olarak yurdun nimetlerinden yararlanmakta, külfetlerine katlanmaktadır. Ancak, şu ayrımlardır ki, bunların sürekli olarak vicdanlarında şu yada bu yakınlığı olmak lekesini taşımakta, utancını duymaktadırlar. Bu durumda bulunan yurttaşlarımız bunca ağır mânevi acıdan kurtulması Cumhuriyetin sevecenliğinden bekledikleri gibi Kemalist rejimin on beş yıldan beri genel af dışında olarak yurt dışında kalan yüzellilikler üstüne acımasını esirgemesi için hiçbir engel, sakınca kalmamıştır. Affolunup da içeriye girdikten sonra kemalist rejimin, Türk yasalarının her yurttaşta sağladığı özgürlükle rahat yaşayıştan yararlanmaya yalnız kendi direnciyle davranışları egemen olacaktır. Bu yasa önergesi, yukarda bildirilen neden nedenler, itkenlerle düzenlenmiştir.»

ÖLÜM

Bir ulusa hizmet eden onun efendisi olur.

MUSTAFA KEMAL

Atatürk, 1938 şubatında, apansızın verdiği bir kararla çevresini toparlayıp Yalova'ya gitti. Banyo mevsimi değildi. Yanındakiler, Paşanın gizli bir derdi olduğunu anlamışlarsa da ne olduğunu, elbette, anlayamadılar. Ancak, bildikleri, onun gizli, fizyolojik bir acı içinde kıvrandığıydı. Çevresi, büyük bir merakla onu kolluyordu. Paşa, bir gün, Kaplıcalar genel müdürü Doktor Nihat Reşat Belger'i çağırarak tepeden tırnağa muayeneden geçti. Eski sağlık işleri bakanı olan Doktor, paşanın karaciğerinin büyümüş olduğunu bildirdi. Bu, Nihat Reşat Belger'in, Atatürk'ü ilk muayenesi değildi. 1937 yılı yazında Florya'da bulunduğu sırada bir gece Atatürk'ün idrarında bolca kan görülmüştü. Pıhtı olarak görülen bu kan, paşayı da, çevresini de kaygulandırmıştı. Paşa, hemen Haseki hastanesine koşmuş, orda, Prof. Neşet Ömer, Fuat Kâmil beylerce sıkı

bir muayeneden geçirilmişti. Dr. Suphi Neşet, Paşanın birçok röntgenini almıştı. Radyoskopisi de yapılmış olan Paşa, bu çok sıkı genel muayeneden turp gibi sapa sağlam çıkmıştı. Kalbi, ciğerleri sapaşağlamdı. Bu genel muayene, paşayı birkaç ay daha kuruntulardan kurtarır gibi oldu. Ancak, çevresindekilerin gözünden kaçmayan bir durum vardı: Bütün yaşayışı boyunca, neşeli, alaycı, yergici bir adam olan paşada büyük bir durgunluk, neşesizlik, bir kendini bırakmışlık göze çarpmaktaydı. Paşa, doğadan toplumdan gelen bütün sıkıntıları büyük bir sabırla, dirençle karşılaşmasını bilen bir adamdı. Öyle küçük şeyleri kendine dert edinmezdi. Ancak, son günlerde, bunu bilenler, onda bir huy değişikliği görmeğe başlamışlardı. En küçük tedirginliğe göz yummayarak üstüne yürüyor, her şeyi abartıyor, öfkeleniyor, çevresini şaşırtıyordu. Atatürk, kendisinde sezdiği yeni düşkünlükleri çevresine sezdirmemek, göstermemek uğruna elinden geleni yapıyor, kendinden daha güçsüz olan bu insanların kendi acılarına ortak olmayacaklarına inanıyordu. Son günlerinde, idrarındaki kandan sonra, bir de sık sık burnu kanamağa başlamıştı. Bu, hem kendisini hem de çevresini üzüyorsa da hiç kimse ağzını açıp bir şey söylemek yürekliliğini gösteremiyordu. Oda hiç kimsenin kendi sıkıntılarına ortak olmak gibi görünmesine katlanamıyordu.

Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger'in muayenesinden sonra karaciğerin büyümüş olarak bulunması, yine bir kaygu kaynağı olmuştu. Atatürk, hemen İstanbul'dan Dr. Neşet Ömer'i çağırttı. O da, yaptığı muayene sonucunda karaciğerin dört parmak büyümüş olduğunu saptadı. Bu durum, paşanın çevresini iyice kaygulandırdıysa da paşa, derin kaygularını onlara göstermemeğe çalıştı. Yalnız, Paşanın çevresindeki görevli doktorlar, gerekli sağlık rejiminin üstüne eğildiler. Hemen önlemlerini aldılar. Evet, Atatürk, rejime konulacaktı. Ancak, paşa, doktorlarla alay

edercesine, koydukları rejime ters işler yapıyordu. Neden böyle yaptığına değgin hiçbir dost eleştirisine de katlanmıyordu. Paşa, Yalova'da sıkılınca Bursa'ya gitmek istedi. Gitti, orda da birkaç gün kaldı. Çelik palas salonlarıyla oranın kaplıcaları da artık ona tat vermiyordu. Cehennemini her gittiği yere götürdüğünü anlamağa başlamıştı. Serin bir vapur yolculuğundan sonra, Ali Fuat Paşanın eşliğinde İstanbul'a vardığında Parkotel'e gitmek istedi. Orda sofraya camekâna yakın bir yerde kurulmuştu. Şubat gecesinin bütün soğukluğu camlardan içeri sızıyordu. Yemek boyunca Kılıç Ali, paşanın arkasında oturduğundan sırtı, omuzları soğuktan tutuldu. Dolmabahçe sarayına dönülüp de yatıldığında, paşanın ateşi yükselmeğe başladı. Sabahleyin uykudan uyandığında derecesi 38 di. O gün, ertesi gün, Paşa, çok tedirgin saatler geçirdi. Bütün çevresi, o gece Parkotel'de soğuk aldığını sanıyordu. Bu ateşin, hasta karaciğerden geldiğini düşünmek ne paşanın ne de çevresindekilerin usundan geçiyordu. Yüksek ateş bir iki gün sonra geçmekle birlikte, paşa, birkaç gün yatakta dinlenmek zorunda kaldı. Kendini iyi duyar duymaz da hemen Ankara'ya dönüşmesini istedi. Trende onu uğurlamağa gelenlerin hemen hepsi, derin bir üzüntü içindeydi. Paşa, on gün öncekine göre çok bitknidi. Ayakta zor duruyordu. Daha önce Ankara'dan trenle gelip de vapurla Derince'den Yalova'ya gittiğinde de böyle ayakta zor durmaktaydı. Orda, onu karşılamak üzere bulunan bir iki gazeteci, çok içtiğinden dolayı böyle yalpaladığını, adamlarının kolunda vapura götürüldüğünü sanmışlar, bu kerte içtiğinden dolayı da içlerinden biri öfkesini açığa vurmuş, öbürü de ona şöyle yanıt vermişti: Yanılıyorsun, Atatürk sarhoş değil, hasta. Hem de belli ki çok hasta!»

İşte, Yalova, Bursa, İstanbul gezisinden sonra da Atatürk, ilk Derince'de görüldüğü gibi hastaydı.

Paşa, Ankara'ya varduktan sonra da iyiliğe doğru hiçbir adım atmadı. Tersine, daha da kötüye gitti: Burnu sık kanamağa başladı. Karnında, bacaklarında da sürekli kaşıntılar başlamıştı. Gerek Dr. Neşet Ömer gerekse Dr. Asım Arar, Paşayı sıkı kontrol altına almışlardı.

Her iki uzman doktor, teşhislerini yabancı doktorların teşhisleriyle de desteklemek üzere İstanbul'dan Dr. Frank ile Nümune hastanesinden cildiyececi bir Alman doktorunu Ankara'ya çağırdılar. Gelen uzman doktorlar da Neşet Ömer'le Asım Arar'ın teşhislerini yinelemekten başka bir şey yapmadılar. Atatürk, artık, bütün anlamıyla hastaydı. Yeni başbakan, kendisini başbakanlığa yaraşır gören adamın böyle umutsuz bir hastalığa yakalanışından çok üzgündü. Ancak, duyduğu acıyı çevreye göstermemek uğruna bayağı çırpınıyordu.

Asım Arar'la Neşet Ömer, Paşada görülen hastalık arazının salt karaciğer hastalığından oluştuğu düşüncesinde birleşiyorlardı.

1938 şubat ayının 27inci günü Balkan ittifakı devletlerinin dışişleri bakanları onuruna Çankaya'da Dışişleri köşkünde bir yemek verilmiş, sonra da bir suvare veriliyordu. Paşanın doktorlarından Asım Arar'da eşiyile birlikte akşam yemeğinden sonra verilecek suvarede bulunmak üzere köşke gitmişti. Ancak, saat sekiz (20) geldiği halde hâlâ akşam yemeğine başlanmamıştı. Sofra kurulmuş bekliyordu. Atatürk, ortalarda yoktu. O gelmeyince yemeğe başlanamıyordu. Doktor Asım Arar, akşam yemeğinin henüz yenmemiş, yemek salonunun kapılarının da açılmamış olduğunu görerek şaşırmış, ortalıkta bir tuhafılık olduğunu anlamıştı. Oysa, paşa, bu gibi toplantılara dakikası dakikasına gelmekle ün salmıştı. Dr. Bunun nedenini, yaverlerden öğrendi: Paşanın burnu kanamış, birtürlü dindirilememişti. Kan dindirildikten sonra, paşa sararmış bir yüz, yorgun bir ruh, bitkin bir gövdeyle köşkten çıkabil-

mişti. Asım Arar, bunu işitince birdenbire kafasında bir şimşek çaktı: Aylardan beri sürüp gelmekte olan bu burun kanamaları, karın, bacak kaşıntıları, karınca öyküleri, son günlerdeki aşırı yorgunluklar, bitkinlikler, bu şimşek aydınlığında renk aldı, bir anlam kazandı. Hele, paşanın aşırı kertede aldığı arslan sütü, işi büsbütün aydınlattı. Doktor, o zaman, paşanın, amansız bir hastalığın pençelerine düşmüş olduğunu anladı. Korkunç hastalık üstüne hemen teşhisini koydu. Kararını vererek kaygularını hükümet adamlarına, en sorumlulara aktarmağa hazırlandı. Doktor Asım Arar, bu kararavardığı sırada ziyaret salonu kapıları açıldı. Başta Atatürk Bütün yabancı konuklar, bakanlar, Ankara'da bulunan diplomatik kurumların üyeleri, dışarı çıktılar. Salona çıkmış olan bakanlar arasında içişleri bakanı gözüne ilişti. Hemen bu eski arkadaşına yaklaşıp şöyle fısıldadı:

«Şükrü beyefendi, size hem içişleri bakanı hem de bu yurdun değerli bir bireyi olarak çok önemli, ağır bir şeyden sözedeceğim. Atatürk çok ağır, tehlikeli bir hastalığın başlangıcındadır. Öyle sanıyorum ki, şimdiden önlem almak işini umursamayacak olursak maddî manevî sorumlumuz büyük olur.»

Asım Arar, bunu söyledikten sonra, ona, kendi teşhisinin sonucunu da bildirdi. Bütün yaşamını Atatürk'e borçlu olan, onun nimetler sofrasından en büyük paylardan birini alan Şükrü Kaya'nın iri yeşil gözleri faltaşı gibi açıldı. Dağ gibi bir kaygunun üstüne-üstüne geldiğini anlayan Şükrü Kaya, hemen davrandı. Doktora:

«Gel, seni Celâl beye götürüyüm» dedi.

Birlikte başbakanı aradılar. Onu, bir pencerenin önünde Yugoslavya Dışişleri bakanı Stoyadinoviç'le konuşurken buldular. Şükrü Kaya, doktoru göstererek Celâl Bayar'a:

«Bakın, Asım önemli bir şeyden sözediyor. Kendisini dinlemenizi rica ederim» dedi.

Başbakan, Stoyadinoviç'den özür dileyerek ayrıldı. biraz ötede ayakta doktorun dediklerini dinlemeğe başladı.. Celâl Bayar, doktorun anlattıklarını dinledikçe, derin bir üzüntüye kapılıyor, bu yüzünün çizgilerinden kolayca anlaşılıyordu.

«Ne yapalım» diye sordu.

«İzlenecek bir tek yol var. Oda Atatürk'ü ciddi bir muayeneden geçirmek, ondan sonra da duruma göre düzgün bir tedavi sayesinde kurtarmağa çalışmak, özellikle rakı içmesini önlemek. Bunun içinde, düşünceme göre, biricik çözüm, bir yabancı uzman getirterek onun da yardımıyla tedavi işini düzenlemek.»

Asım Arar'a yabancı uzman getirtmek düşüncesini veren şey, paşanın yerli doktorlardan hiçbirinin sözüne, salığına, öğütüne kulak asmayıştı. Bu korku, doktora egemendi. Ayrıca, bu işi sıkıca ele almak, çok önemli bir yurt ödeviydi.

Doktor Asım Arar'ı önemle dinleyen başbakan, ertesi gün hiç vakit geçirmeden Atatürk'le görüşeceğini, sonucu kendisine bildireceğini söyledi. Başbakan, kendisine bu öneriyi yapanın sağlık bakanı müsteşarı olduğunu söyleyip söyleyemeyeceğini sordu. Müsteşar, Asım Arar'dı. Başbakanın bunu Paşaya elbette söyleyebileceğini söyledi.

Bundan birkaç gün sonra, başbakan telefonla Asım Arar'ı arayarak işi Atatürk'e açmış olduğunu söyledi. Ancak, Paşa, bu günlerde bir yabancı uzman getirilmesine karşı durmuştu. Yerli uzmanlardan oluşan bir sağlık kurulunca bir konsültasyon yapılmasını istemişti. Bunun üzerine sağlık bakanı. Dr. Hulûsi Alataş'ı bularak bir danışma kurulu düzenlediler, başyaver Celâl aracılığıyla Atatürk'ün iznini almak istediler. Sağlık kurulunun uzman üye-

leri şunlardı: Prof. Neşet Ömer, Prof. Akil Muhtar, Prof. Nihat Reşat Belger, Dr. Hüsamettin Kural, Dr. Naki Ziya Yaldırım, Dr. Asım Arar.

Atatürk, 1938 martının altıncı günü konsültasyon kurulunu kabul edeceğini bildirdi. Çankaya köşküne giden kurul, kitaplıkta toplanarak inceleyecekleri konu üstüne konuştular. Sonra, yukardaki salonda oturan Atatürk'ün yanına gittiler. Atatürk, koyu renk bir ropdöşambr giymiş olarak kanepede oturmaktaydı. Eski başbakan İsmet Paşa da, kanepede, yanbaşında oturuyordu. Bu kalabalık uzmanlar, profesörler, doktorlar topluluğunu gören paşa:

«Korkunç!» demekten kendini alamadı.

Doktorlar, hemen muayeneye girişerek, paşanın gövdesini inceden inceye taradılar. Sağ ayağının bileğinde hafif bir ödem buldular. Karaciğerinde de daha önce bulunmuş olan biraz büyüme sürüyordu.

Konsültasyondan sonra bir kez daha kitaplığa çekilen kurul, yarım saat görüşüp konuştular, tartıştılar. Bu uzun görüşme sonucunda Atatürk'ün kesin hastalığına parmak bastılar: Hastalık, karaciğer atrofik sirozu idi. Teşrihî prosesüsün başlangıcıydı. Tıp dilinde bunun adı, «presirozik» di. Demek ki, Atatürk, amansız bir hastalığın pençesindeydi. Kurul üyeleri, ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bu şifa bulmaz hastalığın karşısında doktorluk, hiç bir şey yapamaz durumdaydı. Yine de doktorlar, bu durumda ne yapmaları gerektiğini düşündüler. Hastalığın sonucu üstüne boş umutlara kapılmanın anlamı yoktu. Bu uğursuz hastalığın yolunu keserek biraz geciktirilmesi işi üzerinde düşündüler. Evet, bu uğursuz hastalığın en birinci nedeni, alkollü içkilerdi. Onun hadden aşırı kullanılmasıydı. Sirozun oluşumunu biraz olsun geciktirebilmek için alkollü içkinin yasaklanması gerekiyordu. Artık, rakıya tutku biçiminde alışmış olan Atatürk'ün bundan uzaklaştırılması gerekiyordu. Bu bir zorundu. Paşanın çok iyi bir fizyolojik dinlemeye de gereksi-

nimi vardı. Kurul, bütün bu gerekli şeyleri kâğıda dökerek bir rapor biçiminde hem Atatürk'ün kendisine hem de hükümete vermeğe karar verdi. Asım Arar, hemen raporu yazmağa başladı. Ancak, yazarken bunun son kerte güç bir görev olduğunu düşündü. Bu raporda hastalığı bütün açıklığı ile açıklamak olanağını nasıl bulacaktı? Bunları saklamakla da vicdan ödevini yapmaktan uzak kalacaktı. Öyle ki, bu rporada, bir damla rakının bile paşaya zararlı olduğu yazılacaktı.

Asım Arar, bütün bu sakıncaları göz önüne alarak çok akıllıca bir rapor düzenlemek zorunda kaldı. Rapor, cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine sunuldu.

Bütün kurul üyelerinin birer birer imzaladıkları raporu, Atatürk'ün katında okumak görevi İsmail Arar'a verildi. Kurul, hep birden hastanın katına gitti. Atatürk, yine, eski başbakan İsmet İnönü ile salonda oturuyordu. Arar, danışarak bir rapor hazırladıklarını, müsaade ederse kendisine okuyacağını Atatürk'e bildirdi. Atatürk, kulağı az işiten İnönü'yü göstererek:

«Yüksek sesle oku da işitsin» dedi.

Asım Arar, bunun üzerine okumağa başladı. Atatürk, ara sıra başını, sallıyor, hiç bir şey demeden dinliyordu. Sıra, alkollü içkilerin kullanılmasına gelmişti. Atatürk, bu sırada biraz gülümsedi:

«Bu içki yasağı ne zamana dek sürecek?» diye sordu.

«Yine, böyle bir kurul toplanıp içki kullanmakta sakınca olmadığına karar verinceye dek.»

Bunun üzerine, paşanın yüzündeki gülümseme izleri silindi. Doktorların hepsine teşekkür ettikten sonra başıyla çıkmalarına müsaade etti.

Doktorlar çıkıp gittikten sonra, Atatürk, hepsine meydan okuyarak İsmet Paşaya şöyle dedi:

«Bunların hiç biri bir şeyden anlamıyor. Ben, rakı iç-

mek için söylemiyorum. Gerekirse, yine içmeyeceğim. Ancak, bunlara hastalığının rakı ile hiç bir ilgisi olmadığını da kanıtlayacağım.»

Atatürk, bu meydan okumasına karşın, ölünceye dek dokuz ay boyunca hiç içki içmeyecek, sıkı bir kontrol altında tutulacaktı. Ancak, paşa, bu sıkı perhiz sonucunda kendisinde ufak tefek bir güç duyunca hemen perhizi bozmaya davranıyor, doktorlara ot söktürüyordu. Paşa, ancak, bütün gövde gücünü yitirip kendi istencinin bu işe yetmediğini anladıktan sonra doktorlarının önünde baş eğmek zorunda kaldı. Anlaşılan, temelli yatağa düşünceye dek onu hiç kimse, arabasıyla olsun kentte, şurda burda gezmekten alıkoyamayacaktı. Paşanın, alabildiğine sağlık kurallarına karşı duruşu sonucu, duraklatılmak istenen hastalık, yine hızlı bir gidiş almıştı. Bunun üzerine, Türk doktorlarına kulak asmadığı görülen paşayı yabancı doktorların heyulâsiyle korkutmak, yatağa mihlamak gerekiyordu. Böylece, onun, yeryüzünün güneşinden birkaç gün daha yararlanmasını isteyen doktorlarıyla dostları, mart ayının sonuna doğru, Paris Tıp Fakültesi hocalarından Prof. Fiessenger' nin çağrılmasını istediler. Bunu Atatürk'e açtılar. O da benimsedi. Bunu da M. Neşet Ömer sağladı. Fiessenger çok değerli bir iç hastalıklar uzmanıydı. Fiessenger, aynı zamanda filozof.

Fiessenger, Ankara'ya gelip Atatürk'ü sıkı bir muayene neden geçirdikten sonra, raporunu bildirdi: Türk doktorlarının verdiği raporun doğrulanmasından başka bir şey yapamadı. Paşanın hastalığını tam olarak öğrendikten sonra, ona kesin bir dinleniş salıkladı. Hem de çok kesin. O, paşanın karnında bir ölçek asit de bulmuştu. (Bunu, ancak, daha sonra, ikinci gelişinde, savarona aşaması sırasında Asım Arar'a söyleyecekti.) Prof. Fiessenger, Atatürk'ü inceden inceye muayene ettikten sonra raporunu tek başına vermemiş, Neşat Ömer'in Yenişehir'deki evin-

de onunla birlikte saptamıştı. İki doktor, raporu saptarken, Kılıç Ali ile Salih Bozok da (Salih Bozok'un evinde) sonucu büyük kaygular içinde beklemekteydiler. Özel kalem müdürü, Süreyya, raporun sonucundan hemen onlara bilgi verecekti. Süreyya, biraz sonra, onlara, telefonla kayguya değer bir şey olmadığını bildirmişti. Ancak, kayguya değer bir şey yoktur demek, Atatürk'ün hastalık durumunu, bunun gösterdiği tehlikeyi hiç bir biçimde ortadan kaldırmıyordu. Onu sevenler, büyük kaygu içindeydiler. Kılıç Ali ile Salih Bozok, durumu iyice anlayabilmek üzere Süreyya'yı Salih Bozok'un evine çağırdılar. Bu sırada Neşat Ömer'i de bulup telefonla durumu sordular. O da, onlara:

«Merak etmeyiniz, iyidirler. Merak edilecek bir şeyi yok» diyerek doktorca bir yanıt verdi. Bu yanıt, temelde insanı daha çok kaygulandıracak bir güç taşıyordu. Bu sırada gelen Süreyya, şöyle konuştu:

«Fiessenger, bir kaygu göstermiyor. Salıklara dikkat edilirse hastalık geçer, diyor. Profesörün salgına göre, Atatürk, üç ay süreyle 24 saatin 23 saatini arka üstü, uzun yatarak geçirecek. Bir yıl da dinlenip iş üzerinde yorulmayacak, kuvvetli yiyecek, özellikle tatlıyı çok yiyecek, taze soğan, ak peynir, giderek çok sevdikleri kuru fasulyayı da yiyebilecek, yalnız kesinlikle alkol almayacak.»

Kılıç Ali ile Salih Bozok, üç ay dinleniş, bir yıl aktif işlerden uzak durmanın ne anlama geldiğini hemen anlamışlardı: Demek, paşanın başında büyük bir felâket dönmüyordu. Öbür yandan, sağlık kurulu, Atatürk'ün karaciğerinde hem büyüme hem de siroz başlangıcı bulunduğu sırada hastanın karnında az da olsa su toplanması belirtilerine rastlanmıştı. Acaba, bu, daha önce neden teşhis edilmemişti? Bunun da bir tek nedeni vardı: Karnında su toplanmasıyla başlayan siroz belirtisi, daha mart ayı başlarında bile vardı. Atatürk, kendisini, inceden inceye,

kıyasıyla muayeneye bırakmayacak bir karakterde olduğundan değerli doktorları, her zaman üstünkörü bir muayene ile yetinip paşaya yalan söylemek zorunda kalıyorlardı. Bu da paşayı ölüme götürecektir güçte olan hastalığın rahatça gövdeye yerleşmesine yol açmıştı. Atatürk'ün verdiği korku yüzünden özel doktorları pis hastalığın karşısında elpençe divan durmak zorunda kalmışlardı.

Prof. Fiessinger, bu ilk gelişinde Türkiye'de ancak üç gün kalarak Paris'e döndü. Verilen karara göre üç ay sonra yine gelecekti. Giderken yapılacak tedavi, alınacak önlemler üstüne uzun bir rapor bıraktı.

Fiessinger'in gittiği akşam, Atatürk, Kılıç Ali ile Salih Bozok'u çağırdı. Süreyya ile Profesörün bıraktığı raporu istetti. Bunu bir kez daha Süreyya'ya okuttu. Ancak, birtakım doktorluk deyimlerini anlayamadıklarından paşanın özel doktoru Ragıp çağrıldı Çankaya yöresinde oturmaktaydı. Sonra, okuma yine sürdürüldü. Paşa, anlayamadığı deyimlerin anlamını sorarak öğrendi. Raporu, kendi isteğine göre yorumlamağa çalışıyordu. Oysa, raporun içeriği ağırdı. Süreyya, Kılıç Ali ile Salih Bozok'a Siroz üstüne hiç bir şey çıtlatmamıştı. Ancak, «su alınmak gerekirse falan numaralı iğneyi kullansın» deyimi, Kılıç Ali'yi kuşkulandırmıştı. O, bu su almanın ne anlama geldiğini biliyordu. Şundan ki, kendi eniştesi, Siroz hastalığından gitmişti. Ondan hep su alınmıştı. Bu hastalık, su alınmasını gerektiriyordu. Demek ki, bu amansız hastalık Atatürk'e de sataşmıştı. Acaba, paşa da benzer sonuca mı gidiyordu? Bu soru, Kılıç Ali'nin kafasını burğu gibi deliyordu. «İğnenin numarası» deyimi Kılıç Ali gibi Salih Bozok'u da derinden derine kaygılandırmıştı: Yoksa, paşa, göz göre-göre gidiyor muydu? sözcüklerin yalancı perdesi altında saklanmağa çalışılıyordu.

Atatürk, işin sarpa sardığını anlayarak dinlenme rejimine başladı. Daha çok Recep Zühtü'nün daha önceleri

İngiltere'den getirip kendisine armağan ettiği özel koltukta dinleniyordu. Bu, uzanır, kısalır, sağa, sola, istenilen biçime sokulabilir bir koltuktu. Rahatça kitap okuyacak, yazı yazacak yerleri bile vardı. Atatürk, bütün saatlerini hemen hemen bu koltukta geçirmeğe başlamıştı. Yasak olmasına bakmadan yine de yurt, devlet işleriyle uğraşmaktan geri durmuyordu. Şu vardı ki, gezmek, dolaşmak temelli yasaktı.

Paşa, akşam yemeklerini genellikle Salih Bozok, Kılıç Ali, Cevat Abbas'la birlikte yiyordu. Koltuğunun karşısına bir masa kurduruyor, kendi koltuğuna yanaştırılan bu masada hep birlikte yiyorlardı. Akşam yemekleri, hep çiçeklerle süslenmiş bu masada yeniyordu. Paşa, karşısına oturduğu bu eski arkadaşlarıyla söyleşerek iştahsızca yemeğini yemeğe çalışıyordu. Lokmalar ağzında büyüdükçe büyüyordu. Doktorların salgına göre, masada her zaman birkaç türlü tatlı bulunuyordu. Kılıç Ali ile arkadaşları, kimi zamanlar, evlerinde aşure, helva filan yaptırıp getiriyor, sofrayı ev yemekleriyle de süslemeğe çalışıyorlardı. Eski Büyük Millet Meclisi başkanlarından Abdülhalik Renda'nın evinde yaptırıp gönderdiği Yanya tatlısı ile Muhlis Erdener'in eşi Münire'nin yaptığı irmik helvası, paşanın çok hoşuna gidiyordu. Paşa, yemekten önce kendisini tartıyor, hangi yemeği yiyebileceğini düşünerek buna göre telefonla aşçısına buyuruyor, sonra, hep birlikte sofrada bu yemeği bekliyorlardı. Paşa, ölüm korkusunun etkisiyle bu koltukta oturup dinlenme işini benimsemişse de yavaş yavaş kıpırdak diriminin karakteri baskın çıkmağa, bundan çok sıkılmağa başladı. Dinleniş rejiminin koşullarını yerine getiremiyordu. Artık, yirmi dört saatin yirmi üçünü oturarak, arka üstü yatarak, dinlenerek geçirmekten bıkmıştı. Kısıltısızlığın verdiği sinirlilik, bütün davranışlarına sinmişti. Bir çeyrek saat uzanıp dinlendikten sonra bağdaş kurup oturuyor, ya da ayaklarını koltuktan aşağı sarkıtıp

bacaklarını birbiri üstüne atıp rahatlamağa çalışıyordu. Doktorların salgına göre ise bu durum, zararlıydı. Doktorların dediklerine göre, sırtüstü yatıp dinlendiğinde karaciğerinin sirkülasyonunu kolaylaştırmış oluyordu. Bu dinlenme rejimi, yirmi beş gün sürdü. Oldukça iştahlıydı, nesses de yerinde denebilirdi. Bir akşam, özel koltuğunda uzanmış yatan paşanın karnı, Kılıç Ali'ye biraz şiş gibi göründü. Daha önce, Fissenger'in su alma deyiimiyle anlatmak istediği şeyi hemen andı. Bunun anlamını anlamakla birlikte kimseciklere açamadı. Korku, dağları bekliyordu. Ertesi gün, Salih Bozok'la dertleşiyorlardı. O, birdenbire Kılıç Ali'ye:

«Atatürk'ün karnını biraz şiş gördüm, ne dersin, Kılıç?» diye sordu.

Bunu işiten Kılıç Ali de özdeş gözlemi ona söylemek yürekliliğini buldu. Salih Bozok'un annesi Çelebi de sirozdan gitmişti. Bu yüzden, oğlu, siroz üstüne bilgiliydi.

İçten adamlarıyla doktorların paşada gördükleri karnın şişliği, her gün biraz daha artarak ilerliyordu. O günlerde, Kılıç Ali'nin bir işi çıktı, birkaç günlüğüne İstanbul'a gitti. Paşa, yatmaktan bıkip usandığından dinlenme rejimine meydan okuyarak Salih Bozok'u arabasına alıp uzunca bir geziye çıktı. Ülkü'yü görmek üzere Gazi Orman Çiftliğine uğradı. Öğle yemeğini Ülkülerde yedi. Ordan da Çubuk Barajına uzandı.

Kılıç Ali, iki üç gün sonra, İstanbul'dan döndü. Evde, derin uykulardayken, bir gece telefon acı acı çaldı. Telefondaki, nöbetçi yaveriydi. Kılıç Ali'ye paşanın buyruğunu bildiriyordu:

«Yarın Mersin'e gideceğiz. Hazır olunuz. Gidiş saati ni sonra bildireceğim.»

Bunalımlı bir durumda çalkalanıp duran Hatay davası, ölümle pençelesen paşayı, düşmana meydan okumak üze-

re yatağından fırlatıp bir Rodos heykeli gibi Mersin kıyılarına dikmeğe gönderecekti. Paşa, arabasıyla istasyona vardığı sırada 19 Mayıs gençlik bayramının çılginca kutlandığını gördü.

Dayanamayarak bayramın kutlandığı stadyuma gitti. Ağzına dek tıklım tıklım dolu olan stadyumdan birdenbire coşkun haykırışlar yükseldi. Paşayı gören halk, alabildiğine haykırıyor, alkışlıyordu. Bu sırada, Yugoslavya Dışişleri Bakanı Stoyadinoviç de Ankara'da bulunduğu tribünlerdeki çağrılılar arasında yer almıştı. Atatürk, onu özel bir yere alarak bir süre görüşüp konuştu. Sonra, kalıp otomobiline binerek ağır ağır stadyumdan ayrıldığı sırada bir kez daha ortalık halkın sevgi gösterilerinden inim inim inledi. Tuhaftı. Bugün, çevresindekiler, paşayı çok dinç görüyorlardı. O gün, paşa stadyumdan ayrıldığı sırada, kendisinden Ankara stadyumuna «19 Mayıs stadyumu» adının verilmesini istediler.

Paşa ile adamları Mersin'e yollanmak üzereydi. İstasyondaki özel salonda oturuyorlardı. Stadyumdan gelir gelmez, Kılıç Ali'yi çağırttı:

«Aferin çocuk, akşam bana iyi bir diskur dinlettin» deyiverdi.

Kılıç Ali'nin, dün akşam, partice, 19 Mayıs üstüne bir konuşma yapması uygun görülüş ,onun bu konuşmasını Atatürk ilgiyle dinlemiş, beğenmiş, bunu Salih Bozok'a da söylemiş, 'Kılıç, iyi konuşuyor' demişti. İşte, şimdi de ondan sözediyordu.

Paşanın hasta olduğu, dinlendiği törensel bir bildiri ile bildirilmişti. Atatürk'ün hasta yatağında uzanmakta olduğunu düşleyen halk, onu böyle ayakta görünce şaşırmış, sevinmişti. Paşaya, yapılan çılginca gösteri, biraz da bundan ileri geliyordu.

Mersin yolculuğundan bir gün önce, Süreyya, Kılıç Ali ile arkadaşlarına telefonla, paşanın sağlık durumu

üstüne bilgi vermiş, yedi yüz gram bir ağırlık aldığını da bildirmişti. Kılıç Ali ile arkadaşları, paşanın bu solgun, bitkin durumunda kilo almasına daha çok üzdüler. Bu, hiç de doğal değildi. Ancak, paşa, çokça şekerli maddelerle nişasta aldığından bunu doğal saymağa çalışarak övünç bulmağa yeltendiler. Artık, her yeni fizyolojik olaydan hayırlı anlamlar çıkarmağa çalışıyor, kendilerini aldatmak istiyorlardı. İşte, Mersin yolculuğu sırasında durum böyleydi. Paşa, karnını göstererek adamlarına şöyle diyordu:

«Şişmanladım, bakın, pantolonlarım dar gelmeğe başladı. Ondan dolayı bollandırmak zorunda kaldım.»

Paşa, bunu söylerken hoşnut görünüyordu. Oysa, paşanın genel sağlık durumu, aşağı doğru bir iniş göstermekteydi. Alınan kilonun normal bir şişmanlama olmadığı belliydi. Bu şişmanlıksa, herkesin birbirine fısıldamaktan korktuğu, doktorların da ne hastanın kendisine ne de şuna buna söylemekten çekindiği Siroz hastalığından ileri gelmekteydi. Gövde, su toplamaktaydı. Bütün uzmanlar, hastalığın adını sakladığı halde hemen bütün paşanın çevresi, Sirozun, ölümü koltuğuna almış gelmekte olduğunu biliyordu. Bu yüzden de hepsinin içi kan ağlıyordu.

Böyle ağır bir hastalığın baskısı altına girmiş olan paşa, bu yolculuğu göze aldığına göre, çok önemli bir davânın arkasında olmalıydı. Evet, Hatay işi, Cenevre'de bir türlü yürümüyordu. Fransızlar, durmadan davayı çelmeliyorlardı. Fransızların bu direnişinden, Suriyeliler de güç alıyor, daha tatsız durumlar yaratmak hevesine kapılıyorlardı. Evet, paşa, hasta gövdesinin içinde yükselen dev gibi ruhunu, bunun yenilmezliğini göstererek Hatay davasının bir ayak önce çözümlenmesini istiyordu. Ancak, çevresince, bu böyle düşünülse bile, yine de Atatürk'ün ne yapacağı pek bilinmezdi. Bilinen, bu Mersin gezisinin

Hatay işiyle ilgili olduğuydu. Atatürk'ün sağlığıyla ilgili doktorlar, bu güney gezisinin ne kerte tehlikeli olduğunu anlıyor, bunu da ancak birbirlerine fısıldayarak içlerini dökebiliyorlardı. Fiessinger'in salıkladığı kesin dinlenme işi, büsbütün suya düşüyordu. Paşa, bu sırada, Fiessinger'in müsaadesi bir paket sigarasını da içiyordu. Fransız doktoru, paşaya günde kaç paket sigara içtiğini sormuş, o da sekiz paket içtiğini söyleyerek profesörü bayağı şaşırtmıştı. Doktor, ona, günde ancak bir paket içebileceğini söyleyince, paşa gülmüş: «Ben de ancak, bir paket içiyorum» diyerek doktoru atlatmıştı. Böylece, doktorun belki daha az sigara içmesi üstüne vereceği vergi önlemişti. Doktorlar, elleri çenelerinde düşünüyor, artık, kendileri için yapacak bir şey olmadığını görüyorlardı.

Atatürk, güney illerimizde mayıs sıcağının bir tropik iklimine döndürdüğü Mersin'e indiğinde, kırk dakika süren bir geçit resminde bulunmak zorunda kaldı. Hemen istasyonda, bu bitkin durumda yönettiği askeri geçit resmi boyunca ayakta dikilip durdu. Geçitin sonlarına doğru artık ayakta zorla durduğu görülüyordu. En son iradesini kullanıyordu. Bunu gören Kılıç Ali ile Salih Bozok, hışmından korkmayı bir yana bırakarak onun yanına sokuldular. Atakta duramayan, belki de yere düşmek olasılığı olan paşaya, kendilerine belirsizce dayanarak durmalarını fısıldadıysa da paşa, buna yanaşmadı. Ancak, geçit resminin çabuk geçmesi uğruna usuna gelen ilk çözümü kullandı. Askere:

«Marş marş komutunu verdi. Birlikler, koşarak geçmeğe başladılar. Daha çok sürecek olan geçit resmi, böylece çabuk bitti. Geçit resminin gösterdiği tehlikeden kurtulan paşa, kendisine dinlenmesi için bırakılan vali konağına gitti, orasını şöyle bir gözden geçirdikten sonra, Kentin giriş yerinde yeni yapılmış olan demiryolu makas düzenini görmeğe götürüldü. Gökten yağmakta olan ateş

altında orayı da gidip gören paşa, bitkinliğin son sınırına geldi. Vali konağına dönüldüğünde, paşa, bütün anlamıyla yorgun görünmekteydi. Günün geri kalan yarısı ile bütün geceyi dinlenerek geçirdi. Geceyi dinlenmekle geçirince biraz olsun güçlendiğini anlayan paşa, ertesi sabah yine ayağa fırladı. Mersin'in yirmi kilometre uzağındaki eski yapıtları görmek üzere arabasının hazırlanmasını buyurdu. Günün korkunç sıcağı altında yapılan bu gezi de onu iyice yordu. Ancak, akşamları, motorla yapılan Mersin limanı gezileri onu biraz serinletip dinlendirir gibi oldu. Atatürk, ölüm sorununun labirentlerinde dolaşıp duran ruhunun ağırlığını duyarak yavaş yavaş ölümlük bile çevresinin orta halli insanlarına bunu duyurmaktan sürekli çekiniyordu. Ölümünden korktuğunu hiç kimsenin bilmesini istemiyordu. Akşamları, Mersin limanı gezintilerinin serinliği içinde paşa, ölümü daha müzikal tonlarıyla duyuyordu. Nedense, bu serin gece saatlerinde hep Hafız Mehmet'in içli gazellerindeki mistik havayı işitip, duyar gibi oluyordu. Bu müziğin kanatlarında duygularının yaptığı yolculuk, kendisine büyük bir rahatlık veriyordu. Bu ezgilerin Hafız Mehmet'in, eskiden sık sık dinlediği gazellerinden yankılandığını bir zaman anlamadı. Sonra, ayırttı. Evet, Cumhurbaşkanlığı alaturka musiki grubunun söyleyicilerinden olan, bir zamandan beri de ölmüş bulunan Hafız Mehmet'in gazellerinden uçan içli kıvılcıklar onun varlığını kuşatmıştı. Her yanında bunlar uçuşuyordu. Ölü Hafız Mehmet'in içli sesi, bu akşam saatlerinde Atatürk için bir gereksinim oldu. Bir akşam, Hafız Mehmet'in plakları ardı ardına çalınmağa başladı. Denizın ılık sularından hep Hafız Mehmet'in içli müziği fışkırıyor gibiydi. Paşa, dalıp gitmişti. Müzik gibi, gazeller gibi akıcı bir ruh olmuştu. Gökkubbe gibi geniş, yüksek insan ruhunun boşluklarında yitip gitmiş gibiydi. Gramofondan yükselen sıcak, tatlı, sürükleyici insan sesi kesilince paşa, birdenbi-

re düşlerinin üzgün kubbesinden arkadaşlarının yanına düştü. Kendine özgü iç çekişlerinden birini çekerek arkadaşlarına döndü, yine hülyalı, üzgün bir sesle şöyle dedi:

«Çocuklar, bu kubbede kalan meğer yalnız bir hoş sada imiş!»

Bunu söyledikten sonra yine dalan paşa, yanibaşındakilerden pek çok uzaklara gitti. O yepyeni sorunu çözmek üzere mucizeli ipuçları arıyor gibiydi. Arkadaşları da onun sessiz uçuşlarına saygılı kanat çırpışlarıyla yetişmeğe çalışıyorlardı. Atatürk'ün bu üzgün dalgınlığını kendilerine göre, yine de oldukça doğru yorumlayan gezi arkadaşları şöyle düşündüler: «Paşa, yakın bir tarihte yer-yüzünden çekilip gideceğini düşünüyor.»

Atatürk'ün bu üzgün durumunu inceleyenler, salt çevre arkadaşları değildi. Doktor Profesör Neşet Ömer de bunlar arasındaydı. Paşanın en küçük davranışlarını, mimiklerini bile dikkatle inceliyordu. Mersin yorgunluğu, Atatürk'ün hastalığına biraz daha yol aldırmıştı. Bunu gören Neşet Ömer, hemen onu dinlenme rejimini izlemeye zorladı. Paşa, çoğu zaman özel dairesinde tek başına kalıyor, dinleniyordu. Uykudan uyanır uyanmaz sevdiği plakları çaldırıp merakla dinliyordu. Gramofon, günün uzun saatlerini alıyor, güzel şarkıların, türkülerin inleyişi, paşa uykuya varınca kesiliyordu. Bu saatlerde adamlarından hiç biri yanına gidemediğinden paşanın uyanık olduğunu ya da uyduğunu ancak gramofon seslerinin sürüp kesilmesinden anlıyorlardı. Önceleri gramofon çaldırıp paşa, daha sonra, radyo da çaldırmağa başladı. Atatürk, son komaya girinceye dek bu alışkanlık sürecekti. Paşa, akşam yemeklerini, alışıldığı üzere, yine, yakın arkadaşları, doktorlarıyla birlikte yiyordu. Ancak, paşa, salt bunlarla yetinmiyor, ara sıra, valiyi, komutanları, daha başka önemli kişileri de çağırıp sofrasında konuk ediyordu.

Atatürk, böylece bir süre Mersin'de kaldıktan sonra,

Tarsus'a gitti. Sonra, Adana'ya geçti. Burda da Mersin' de olduğu gibi, trenden iner inmez asker birliklerine bir buçuk saat süren bir geçit resmi yaptırdı. Bu geçit resmini de ayakta dikilerek izledi. Ancak, bu, Mersin'de olduğundan daha yorucu oldu. Paşa, geçitten sonra, otomobille Adana'yı gezip dolaşmak istedi. Adana'nın korkunç sıcağı paşayı yedi bitirdi. Kimildayacak gücü kalmamıştı. Büyük parka dinlenmek üzere giderken yürüyemeyerek oturacağı masaya dek otomobille gitmek zorunda kaldı. Mersin gezisinin ölümü hızlandırıcı etkisini Atatürk'ün kendisi gibi doktorları, arkadaşları da duyuyorlardı. Ankara'ya dönmek üzere, yine trene binildiğinde dikkat edildi: Paşanın ayakta duracak gücü kalmamıştı.

Adana'nın korkunç sıcağı ile gövdesini kucaklayan yorgunluk, öyle öldürücüydü ki, paşa, bir ayak önce trenin kalkması uğruna can atıyordu. Hemen yatağına uzanıp dinlenmek istiyordu. Gövdesi, öyle tedirgin edici bir ateşle yanıyordu ki, tren kalkar kalkmaz buzhaneden çıkarıp kendisine armağan ettikleri portakal sepetini yanına getirtti. Soyulan yedi sekiz buz gibi portakalı birbiri arkasından yedi. Portakalları yeyip bitirdikçe de bir:

«Oooh» çekiyordu.

Nevar ki, bu portakalları salt kendisi yemiyor, Kılıç Ali ile Salih Bozok'a da yediriyordu. Portakallarla içini serinleten paşa, kompartımanına çekilerek dinlenmeğe çalıştı. Ertesi sabah, tren Ankara'ya vardı. Gece, Ankara'da geçirildi. Ertesi gün, İstanbul'a yollandı. Bu, Atatürk'ün Ankara'dan İstanbul'a son gidişi oldu. Özel tren İstanbul'a vardığında Atatürk, artık, büsbütün bitkin bir durumdaydı. Ayakta durması, birkaç adım atması bile bir sorundu. Haydarpaşa garına varan trenden inip motora dek gidebilmesi, bayağı bir sorun oldu. Eskiden, her İstanbul'a gelişinde en arkadaki vagondan inip perona serilen halılar üzerinden yürüyerek özel motoruna giden paşa, bu kez

yolu alabilmekten çok uzaktı. Ancak, adamlarının kollarında ayakta durabiliyordu. Şimdi, bu yürünecek yolun kısaltılması için paşanın vagonu hemen lokomotifin arkasına alındı. Böylece gidilecek yol epeyce kısaltılmış oldu. Böylece, kısaltılan yola serilen halılar üzerinden, Kılıç Ali ile güçlü kimi adamlarının kollarına girdikleri Atatürk, Dolmabahçe'ye kalkacak olan motora dek gitti. Haydarpaşa garında paşayı gören halk, bir oğul arı gibi arkasından gidiyor, onun gerçekten çok hasta olup olmadığını anlamağa çalışıyordu. Paşa, motora bindikten sonra, trenden motora taşınan eşyaları yine ayakta dikilerek kontrol ediyormuş gibi göründü. Kendisini rıhtımdan son kerte ilgiyle gözleyen halka böylece çok hasta olmadığı kanısını vermeğe çalışıyordu.

Mersin gezisi, Atatürk'ün hastalığını biraz daha artırmıştı. Profesör Fiessenger de bu kanıdaydı. Fiessenger, ikinci kez İstanbul'a geldiğinde, eski başbakan İnönü de Ankara'da hasta yatmaktaydı. Safra kesesinden hastaydı. Vedit'ten bu bilgiyi alan Atatürk, Fiessenger'in kendisiyle her saat ilgilenmesi gerektiğini bildiği halde onun hemen Ankara'ya gidip İsmet Paşayı muayene etmesini istedi. Fiessenger, hemen o akşam Ankara'ya yollandı. İnönü'yü muayene edip Ankara'da bir gün kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Fiessenger, İsmet Paşanın şeker hastası olduğundan kendisine yapılacak ameliyatın tehlikeler yaratacağını söyledi. Doktor, bu ağır olasılıkları düşünerek ameliyata yanaşmamıştı. Yalnız, İnönü'ye gerekli birkaç salıkta bulunmuştu. Fiessenger, İstanbul'a döndükten sonra orda bir gün kaldı. Profesör Neşet Ömer'le birlikte bir takım tedavi biçimleri kararlaştırdı. Üç ay sonra yine İstanbul'a gelip Atatürk'ü görmek üzere Paris'e yollandı. Celâl Bayar, profesör'ün on beş gün daha Türkiye'de kalmasını rica ettiyse de o, Atatürk için düzenlediği tedavi biçimlerine dikkat edilmesini, sağlık üstüne verdiği salık-

lara uymalarının yeterli olduğunu söyledi. Bunları dinleyen paşa, Profesöre şöyle dedi:

«Her şeyden önce benim asker olduğumu biliyorsunuz.»

Bununla, onun salıklarına harfi harfine uyacağını söylemek istiyordu. Fiessenger, bundan pek hoşnut olmuştu. Ayrılırken sözlerine şunlar eklemişti:

«Beni bırakınız ivedi, gideyim. Yoksa, bir gün daha burda kalırsam anlıyorum ki, paşanın buyruğuna gireceğim. O kerte güçlü bir adam. O kerte etkisi altındayım.»

Profesör, paşayı bayağı sevmişti. Bütün çevrenin insanlarındaki sürekli ağlamaklı havaya o da uymuştu. O da onlar gibi üzgün bir yüzle dolaşıyordu. Bir gece Moda deniz kulübünde, Neşet Ömer'in onlar için verdiği yemekte Profesör, karısına şöyle demişti:

«Nereye, kimin yüzüne baksam, gözlerinin içinde üzüntülerini, akıttıkları gözyaşlarını görüyorum, Onlarla birlikte ağlıyorum.»

Atatürk'ün çevresinin bu içten ağıt tutmalarına karşılık, yine onların kulaklarına gittiğine göre, birtakım çevreler, onun ölümünü sabırsızlıkla bekliyorlardı. Atatürk, ölüme yaklaştıkça, onun güçlü günlerinin pervaneleri olmuş olan birçok kişi, yavaş yavaş ölüm yolcusunun miknatıslı bölgesinden uzaklaşıyor, bunu da sevinerek yapmakta olduklarını sezdirmeğe çalışıyorlardı. Çankaya'nın, yataın, Dolmabahçe'nin bu eski pervaneleri, gecenin karanlığına karışmıştı. Atatürk'ün başucunda, doktorlardan başka iki kişi daha sürekli göze çarpmaktaydı ki, bunlar Kılıç Ali ile Salih Bozok'tu. Fiessenger, ikinci kez İstanbul'a gelişinde, Atatürk'ün yataın merdivenlerinden yukardaki yemek salonuna çıkmasını yasaklamıştı. O, salt kendi yatak odasının bulunduğu kattaki salonlara, güverteye çıkabilecekti. Yemeğini isterse orda yiyebilecekti. Paşa için bu dönemde en büyük tehlike, soğuk al-

maktı. Gerek Fiessenger gerekse Neşet Ömer, küçük bir soğukalgınlığının dahi bu dönemde büyük tehlikeler yaratacağını söylemişlerdi. Paşa, bu salıkları kulak arkasına atmadı. Şimdi, yemeklerini aşağıdaki salonda ya da hava güzel olursa alt güvertede yiyordu. Atatürk, bu hasta durumunda bile protokolün cenderesinden kurtulmıyor, alt salona ya da güverteye çıkacağı zaman, çok şık giymiyordu. Yatak odasının kılığıyla başını kapıdan bile dışarı uzatmıyordu. Salona çıkar çıkmaz hemen Kılıç Ali ile Salih Bozok'u çağırıyordu. Kendisi uzun koltukta oturuyordu.

Bu sıralarda Atatürk'ün bütün eğlencesi, gramfon çalmaktı. Böylece, uzun saatler, eskiden beri sevdiği alaturka şarkıları dinliyor, sonra, hiç yanından ayırmadığı Ülkü'yü sevip okşuyor, konuşturuyor, onun çocuk zekâsından anlamlar çıkarmağa çalışıyordu. Ülkü, ufacık varlığıyla paşanın içine düşmüş olduğu açmazı anlamışa benziyor, bu ölüm yolcusunun son günlerine canlılığından mis kokulu çiçekler serpiyordu. Paşa, bu çok sevdiği yavrunun varlığını yanbaşında tutarak sanki ölüme bununla karşı durmağa çalışıyordu. Ülkü, belki de sevdiği adamın ölümüne doğru gittiğini bilmiyordu. Ancak, çocukların bilemediğimiz sezgileriyle onun bir büyük tehlikenin anaforunda dönüp durduğunu anlamış gibiydi.

Ülkü'nün bir avunç olarak yatta bulunduğu günler, bir diziye şöyle geçiyordu: hasta, uykudan uyanınca hemen gramfon çalmağa başlıyordu. Gramfonun sesini işiten Ülkü de hemen bulunduğu yerden fırlıyor, paşanın yanına koşuyordu. Artık, küçük Ülkü'nün maskaralıklarıyla şarkılar birbirine karışıyordu. Bu arada, paşa, ayağına dek gelen hükümet işlerini görüşmekten, evrakları imzalamaktan da geri durmuyordu. Genel sekreteri ya da özel kalem müdürü hergünkü fortraklarını yapıyor, hükümete ilişkin buyruklarını alıyor, imzalanacak karar-

nameleri imzalatiyordu. Hasta, sıkıcı, sıkıntılı giynekler içinde bunalmaması gereken durumlarda bile, yukarda dediğimiz gibi, protokol giyneklerini giyiyordu. Hastanın yat kılığı, ak pantolon, mavi caket, ak kasketti. Bu kılık onu daha güzelleştiriyordu.

Paşa, körünü öldürmeyen bir adamdı. Ölüme doğru gittiğini bildiği halde çevresine bunu bildiğini sezdirmemek uğruna elinden geleni yapıyordu. Salona çıkınca, şık giyneğini yeter bulmayarak caketinin iliğine çok güzel bir de çiçek iliştiriyor, küçük Ülkü'yü kucağına alıyor, çaldırıldığı şarkıları dinliyor, kimi zaman da bu şarkılara katılıyor, sağlıklı bir insan görünüşü yaratmağa çalışıyordu.

Kılıç ile bir iki yakın çevre adamı, her gün kendi odalarına kapanarak birbirlerine göstermeden gizli gizli ağılıyordu. Kamuoyunu paniğe vermemek uğruna da susuyorlardı. Paşa, başta olarak hemen herkes, dramı dikkatle saklamağa çalışıyordu.

Savarona yatının konforlu, alçak tavanlı odası, hastayı çok sıkıyordu. Yaz aylarının korkunç sıcağı, hastalığın korkunç sıkıntısına eklenerek hastayı çileden çıkarıyordu. Paşa, artık, sıcakla hastalığın zulmünün dayanılmaz duruma geldiği bir gün, bir deniz gezisi istedi. Yat, Erdek yönüne doğru yola çıktı. Paşa, Erdek'te demirlenmesini istedi. Bu sırada raslantı olarak donanmamızın bir takım parçaları da Erdek'te bulunmaktaydı. Atatürk'ün geldiğini gören donanma komutanı amiral Şükrü, saygılarını sunmak üzere yata geldi. Paşa, donanma subaylarıyla, amiralle içten konuşmalar yaptı. O gece, Erdek'te geçirilecekken, paşa, yine İstanbul'a dönülmesini istedi. Bu iki günlük gezide paşa, bayağı avundu. Ancak, Dolmabahçe sarayının önünde demirleyen Savarona, bir kez daha paşayı cehennem gibi yakmağa başladı. Gündüzleri güneşten, akşamları denizin rutubetinden güverteye çıkamaz olmuştu. Kapalı bir yatak odası ise bir cehennem hücrelerinden

ayırıtsızdı. Bu birdiziye cehennem sıkıntısına meydan okuyan paşa, ara sıra güverteye fırlıyor, orda çok kalmaması uğruna da elden gelen yapılıyordu. İşte, böyle sıcak, bunaltıcı günlerin baskısını gidermek uğruna yatak odasının köşelerine konulan buz sandıkları da kâr etmemiş, sonra bundan da vazgeçilmişti. Paşa, bu sıcak, umarsız gibi görünen günlerde kimi zaman uzun otururken başını iki elinin arasına alıyor, derin derin dalıyor, iç çekiyor, göğüs geçiriyordu. Bu, çevre adamlarına çok acı geliyordu.

Kılıç Ali, bir gün, yattan Dolmabahçe sarayın çıkmıştı. Hava biraz kararınca döndü. Paşanın nerde olduğunu sordu. Güvertede, kış yandıydı. Oraya gitti. Paşa, he zaman olduğu gibi şık giyinmişti. Sirtında bir pardösü başında da Kılıç Ali'nin ona armağan ettiği gri kasket vardı. Bu, Kılıç Ali'nin İsviçre'den aldığı, motorda görüp hoşlandığından dolayı paşaya verdiği kasketti. Paşa, yataın hasır şezlonglarından birinde dinleniyordu.

Salih Bozok, Atatürk'ün karşısında oturmuştu. Kılıç Ali de, paşanın buyruğıyle onun yanına oturdu. O sırada, paşanın çok eski içten arkadaşı Diyarbakırlı Kâzım Paşa da kalp krizi geçirmişti. Ağır hasta olduğu biliniyordu. Atatürk, rasgele bir iki konuşmadan sonra, onlara şöyle ünlledi:

«Çocuklar, bizim Kâzım Paşa, hastaymış. Ne korkunç durum! Öleceğini anlamış olacak ki apartımanın penceresinden dışarı bakıp 'acaba iyi olup ben de bir daha bu halk arasına karışacak mıyım?' diye ağlamış. Bunu bana karısından ileterek anlattılar. Pek üzüldüm. Zavallıya çok acıdım.»

Bunu söyledikten sonra, sanki yeni bir düşüncüyü kovalıyormuşcasına daldı, sustu. Sonra, birdenbire gözlerini açarak oknuştı:

«Haydi, ortalık soğudu. İçeri girelim» Yerinden kalk-

mak üzere sağ elini Kılıç Ali'ye, sol elini Salih Bozok'a verdi. İki güçlü adam, hastayı şezlongtan kaldırıp içeri götürdü. İçeri girdiklerinde, paşa, ellerini sıkarak iki adamının çekilmelerine müsaade etti. Her ikisi de sıktıkları eli öperek dışarı çıktı. İki arkadaşı, dışarı çıktıktan sonra güvertenin bir yanına çekildi. Paşanın biraz önce Kâzım Paşa üstüne söylediği sözleri, bu sözlerin anlamını yorumlayarak ağlaya ağlaya dertleşmeğe başladılar. Gece nin karanlığı, gözyaşlarını yüreklendiriyordu.

İçişleri Bakanı, Halk Partisi genel sekreteri, Hatay davasının düzenleyicisi olup işleri başından aşkın olan Şükrü Kaya, bir de tatile girmek üzere olan Büyük Millet Meclisinde bütçenin benimsenmesinden sonra başbakanın buyruğıyla Meclis görüşmelerinde sözcü olarak görevlendirilmişti. Sorulan sorulara verilecek yanıtlarla yapılacak açıklamalar, onun üstündeydi. İşte, 5 haziran 1938 günü, işlerinin başından aşkın olduğu böyle bir zamanda, İstanbul'dan telefon geldi, paşa, onu çağırıyordu. 19 Mayıs 1938 de İstanbul'a gitmiş olan Atatürk, o günden beri Savarona yatında kalıyordu. Paşa, 5 haziran günü, olmazsa ertesini gün, onu İstanbul'da bekliyordu. Zaman dar, durum sıkıştı. Buyruk da buyruktu. Başbakan Celâl Bayar'la Meclis Başkanı Kâzım Özalp, onun görevlerini paylaşarak hemen İstanbul'a gitmesini sağladılar. İşlerin sıkışıklığı dolayısıyla hemen dönmesi gerekiyordu. Şükrü Kaya, İstanbul'a yollandı. Atatürk'ü Dolmabahçe önünde yatan Savarona yatının güvertesindeki açık salonda buldu. Paşa, onu sonsuz bir nezaketle karşıladı. Yalnız, paşa, entari gecelikleydi. Oysa, şimdiye dek onu yatak odasının dışında hiç böyle bir kılıkta görmemişti. Üzerinde devetüyü renkli bir padesü vardı. Hemen, Şükrü Kaya'dan Mecliste görüşülen, tartışılan yasalar, bir de pek çok önem verdiği Hatay

İşi üstüne bilgi aldı. Bu iş olup bittikten sonra ayağa kalkan paşa, Şükrü Kaya'ya:

«Gel, sana kamaramı göstereyim» dedi.

Şükrü Kaya, ölümün yaklaşıp yaklaşmadığını anlamak üzere paşayı şöyle alıcı gözle süzdü: Gözleri yine mavi, zekâli, anlamlıydı. Bakışları, yine cana yakın, anlamlıydı. Ancak, yüzü süzgülün, solgun, durumu üzgülün, yorgundu.

Şükrü Kaya, Ankara'dan öyle ivedi çıkmıştı ki, evde giynek değiştirmeye bile vakit bulamamıştı. Arkasında Ankara tiftik kurumunun dokuttuğu açık lacivert, yazlık sof caket vardı. Paşa, dikkatle baktı:

«Ne güzel caket» dedi.

O, eskiden beri Şükrü Kaya'nın giyneklerini beğenirdi. Kolları kısa gelmekle birlikte pek beğendiği pardesüsünü alıp giymişti. Şimdi, paşanın sırtında bulunan devetüyü pardesü (Geagu) buydu. Paşa, şimdiye dek Şükrü Kaya'ya birçok giynek vermişti. Şükrü Kaya, demin paşanın beğendiği sof caketini hemen sırtından çıkararak:

«Buyrun, güle güle giyiniz, ben yenisini yaptırırım» diye paşanın sırtına geçirdi. Ancak, caket iliklenmiyordu. Karnındaki şişkinlik, Sirozun karnına doldurduğu su, bunu önlüyordu. Paşa, onun gözlerine baktı. Şükrü Kaya, içinden şöyle geçirdi. Ben, o gözlerde öfkenin şimşeklerini, sevginin ışıklarını, güvenmenin gölgelerini, acımanın, sevecenliğin yaşlarını çok gördüm. Ancak, şu sıradaki bakışlarında gizlemek istediği ağırbaşlı etkinin üzüntüsünü, acısını hiç bir zaman unutmayacağım.' Paşa, dingin, doğal sesiyle şöyle konuştu:

«Sen ayırtetmedin, ben de unuttum. Bu karınla bu caket giyilir mi? Karnımda asit varmış. Ne olacak, bilmem.»

Şükrü Kaya, paşanın, durumu bilmezliğe vuruşunu şöyle yorumladı. Paşa, bütün hekimlerinden hastalığı üs-

tüne ayrı ayrı bilgi almıştı. Larousse medicale'in Siroz bölümünü gözden geçirmiş, birçok dergiden de bu konuda yazılar okumuştur. Dr. Fiessenger'nin bu hastalık üstüne yazdığı broşürü okudu. Hastalığının korkunçluğunu, bunun sonucunu yakından biliyor. Bizler, onu sevenler, bilmezlikten geldiğimiz gibi demek, o da bilmezlikten geliyor. Paşa, hiç kimseye hastalığının ağırlığından, umutsuzluğundan, ölmek olasılığından hiç söz etmiyor. Ölmekten korktuğunu göstermekten korkuyor. Paşa, şimdiye dek hep ölmek istemek, bir yüreklilik değil, ama, **ölümden** korkmak, ahmaklıktır' demiyor muydu.

Şükrü Kaya, paşanın görmezlikten geldiği hastalığını kastederek şöyle dedi:

«O, tedavi, perhiz, dinlenmeyle geçecek bir arıza imiş. Kumaşı getirtelim, yeni ölçüde bir caket yaptıralım. Sonra, daraltılır.»

Paşa, başının işaretiyle onu onayladı. Şükrü Kaya, ertesi gün Ankara'da arkadaşı Mümtaz Ökmen'e bir telgraf çekti. Kumaşları istedi. Nevar ki, bu kumaşlardan giynek diktirip paşaya giydirmenin kısmet olup olmayacağını hiç kimse bilemezdi. Günün birinde, bu sof kumaşlar 'uç top sof kumaş' diye Atatürk'ün kalıtımında görülecekti. Şükrü Kaya, Atatürk'e dar gelen kendi caketini geri almışsa da bir daha giymeyecek, bir andaç olarak dolabında saklayacaktı.

Şükrü Kaya, yatağı güvertesinde böylece konuşup dururken, akşam da olmak üzereydi. Atatürk, yerinden kalkarak küpeşteye dayandı. Şükrü Kaya da onun yanına gitti. Hava, dingindi. Boğaziçi vapurları denizin mavi çarşafını yırtıp hışırdatarak gidip geliyorlardı. Arkalarında dantelalı izler bırakıyorlardı. Paşa, doğanın bütün dirimli kaynaşan güzelliklerini içine çekercesine birkaç kez derin derin iç çekip göğüs geçirdi. Şükrü Kaya, bunun anlamını eskiden beri biliyordu: Paşa, son kerte yüksek bir duygulanma sı-

rasında ağlamak zorunda kalacağı ya da gözyaşlarını tutamayacağı zaman, böyle derin derin bir iki kez göğüs geçirerek bunu önlemeğe çalışırdı. Paşa, böyle, çok anlamlı göğüs geçirmelerinden sonra, tatlı, yumuşak yüz mimikleri, sesinin en okşayıcı tonuyla şöyle dedi:

«Güneş batıyor, inelim» dedi.

Bu söz, Şükrü Kaya'yı çok duygulandırdı. İçinden şöyle dedi 'evet güneş batıyor, ne yazık, sen vakitsiz sö-nüyorsun.'

Kalkıp aşağı indiler. Paşa, konuğuna kamarasını gösterdi. Bu, yataın en güzel odasıydı. Paşa, salonu gösterirken şöyle dedi:

«Sen okumasını seversin diye dolabına kitaplar da koydurdum. Yukarda başka kitaplar da var. İstersen onları da getirt.»

Sonra, onu kendi yatak odasına götürdü. Bu, hem iskele hem de sancak yanından denize bakan geniş bir odaydı. Bir köşede yatağı, bir köşede de mavi örtülü büyücek bir masa yöresine sıralanmış koltuklar, bir şezlong, onun yanında bir yazı masası, kitap dolabı vardı. Ortada, yatağın yanında da küçük, değirmi, ak örtülü bir kişilik bir masa vardı. Masacığın bütün süsü, bir surahi su ile bir vazodaki çiçeklerdi. Ne arslan sütü, ne tuzlu leblebi, ne de kuru fasulya ile pilav. Oysa, Atatürk'ün sofrası, bir savaş sahnesi, bir barış sahnesi gibi bütün şölen öğeleriyle kaynaşan bir kalabalık dünya idi. Şimdi, bu çöl gibi yalnızlık ne üzücüydü. Paşanın konuğunun kafasından geçen bu düşünceleri o hemen sezerek şöyle konuştu:

«Evet, şimdi, soframız, işte, böyle. Sıkı bir perhizdeyim. Rakı içmiyorum. Partideki arkadaşlar da sofralarından alkolü kaldırmışlar. Sen, vapurda kalacağın sürece dışarıya çıkma. Sen de perhiz yaparsın. Hem de konuşacağımız çok şey var. Bu yat alınırken çocuklar gibi sevinmiştim. Bana hastane, size de karantina oldu!»

O akşam, birlikte perhiz yaptılar, biraz konuştular. Atatürk, ya yatakta, ya şezlongta uzanacak, çok konuşmayacaktı. Bunlar, doktorların salığıydı. Şükrü Kaya da paşanın dinlenebilmesi için saat yirmi ikide müsaade alarak odasına çekilmeden önce arkadaşlarıyla biraz dertleşti. Odasında Atatürk'ün ölümüne doğru kesin adımlarla uzaklaşmasını sonsuz bir üzüntüyle bir daha yaşadı. Atatürk, bütün yaşayışıyle bir destan gibi gözlerinin önünden geçiyordu. Paşanın ilk kez, özellikle Ege manevralarından sonra, sık sık nezle olmağa başlayışını andı. Bu arada burnu kanamaya, gövdesi kaşınmağa başlamıştı. Paşa, 1937 de de epeyce hastalanmıştı. Genel sekreter Hasan Rıza Soyak'la saatlerce bu hastalık üstüne konuşup paşanın, doktorların salıklarına daha çok uyması gerektiğini kendisine anlatmak istemişlerdi. Bunu da uygulamaktan uzak kalmamışlardı. Bütün bu çabaların boşa gittiğini görmüş, üzülmişlerdi. Atatürk, bu salıklara zerrece kulak asmamıştı.

Gövdesindeki korkunç bitkinliği, kafa yorgunluğu sanıyordu. 1936 yılının ilk haftasında hep birlikte Yalova'ya gitmişlerdi. Paşa, sık sık banyo yapıyor, sonra, odasına kapanarak saatlerce çalışıyordu. Bu çalışmalarının bütün ereği, yaklaşmakta olan ikinci dünya savaşından Türkiye'yi kurtarabilmek, bunun uğruna önlemler düşünmek, bir de Hatay dâvâsını olumlu bir sonuca ulaştırmaktı. Şükrü Kaya, paşaya iki kez yaya gezinti önermiş, o da ona uymuştu. Nevar ki, paşa, yürüme gücünü yitirmişti. Yolda ikide bir arkadaşına bir şeyler söylemek istercesine biraz duraklıyor, bu sırada bir sıraya filan oturarak dinleniyordu. Ne bitkin, yorgun olduğunu göstermemek uğruna türlü bahaneler buluyordu.

Şükrü Kaya, paşanın hastalığını adım adım izlemişti. 10/11 Şubat 1938 günü, Gemlik yapay ipek, Bursa Yün, Kumaş fabrikalarının açılışında, paşa, söyleyeceği nutuk-

ları bile yazmak istememişti. Şundan ki, bitkinliği son kerteğe varmıştı. Sonra, Ankara'ya dönmüşlerdi. 27 Mayıs 1938 günü Çankaya'da, Hariciye köşkünde Yugoslavya devlet adamlarına suvare veriliyordu. Atatürk, Suvareye geç gelmişti. Yine burnu kanamıştı. Geç gelişinin nedeni de buydu. Konuklarla görüşüp konuştuktan sonra, yorgunluğunun son kerte arttığını görerek bir kanapeye oturmuşdu. Şükrü Kaya'yı yanına çağırmıştı. Paşa, rakıyı bırakmışsa da içkiye temelli paydos dememişti. Şükrü Kaya yanına gittiğinde, paşa, elindeki konyak kadehini yudumluyordu. Onunla konuşmak istediğini hiç kimsenin kendisini tedirgin etmemesini söylemişti. Şükrü Kaya, ilk gözlemine saptırıyordu: Atatürk, ilk kez konuklariyle görüşmek istemiyordu. Bugünden sonra, Atatürk'ün hasta olduğu üstüne edinilen bilgiler, kuşklar çoğalmıştı. Sağlık Bakanlığı müsteşarı doktor Asım Arar, paşanın çok güvenilir adamı olduğunu bildiği Şükrü Kaya'yı bularak üzgün bir sesle şöyle konuşmuştu:

«Size önemli bir devlet işinden, büyük bir tehlikeden sözedeceğim. Atatürk hastadır, hem de ağır hastadır. Muayene ettirmek, tedavi altına almak hükümetin görevidir sanıyorum. Bunu şimdi size bildirmeyi hem doktor, hem hükümet memuru, hem de bir Türk olarak kendimi görevli, zorunlu gördüm.»

Şükrü Kaya, Asım Arar'ın doktorluğuna, usuna, vicdanına değer vermekteydi. Ancak, bu önemli bilgiyi kendisine başka biri de verseydi yine özdeş ilgiyi duyardı. Bunu öğrenen Şükrü Kaya, İngiliz elçisiyle konuşmakta olan Başbakan Celâl Bayar'a koşmuştu. Kendisine çok önemli bir işten sözedeceğini bildirmişti. Başbakanı kendi odasına götürdü. Asım Arar da üzgün bir yüzle orda oturuyordu. Doktor, durumu bütün ağırlığıyla başbakana anlatmıştı. Bu sırada, Avrupa'dan bir doktor getirilmesini de salıklamıştı. Bunu işiten Celâl Bayar'ın yüzü sapsarı ke-

silmiş, dudakları titremeğe başlamıştı. Ağlamaklı olmuştu. Şükrü Kaya'yı bir yana çekmiş.

«Yarımdan tezi yok, toplanıp karar verelim, bir hekim getirtelim» demişti. Bundan sonra, Neşet Ömer'in salı-ğıyla Prof. Fiessenger getirilmişti. İlk muayenede hastalığın siroz (Cirrhose) olduğuna kesin karar verilmişti. İşte, bundan sonra, kesin bir perhizle tedavi altına alınan pa-şa, bütün direktörlere kulak asmayarak ayağa kalkıp Hatay davâsının çözümü uğruna Mersin'e gitmiş, büsbütün has-talanmıştı.

19 Mayıs spor, gençlik bayramını Şükrü Kaya açmıştı. Verdiği nutuk biteceği sırada, Şükrü Kaya'nın gözlerine tri-bünlerde olağanüstü bir kıvıltı çarpmıştı. Halk, durma-dan alkışlıyordu. O zaman, onur tribününe bakmış, Ata-türk'ün gelmiş olduğunu görmüştü. Oraya baktığında göz-leri Atatürk'ünkilerle karşılaşmıştı. Paşa, başının işaretile nutku sürdürmesini bildirmişti. Bunun üzerine hatip, nutku biraz daha uzattıktan sonra bitirip paşanın yanına gitmiş-ti. Törenden sonra, istasyona gitmişlerdi. Şükrü Kaya Ata-türk'ün sol gerisindeydi. Bakmış, paşanın boynunun ense-sinin çok inceldiğini görmüştü. Çok da solgundu. Kulakla-rının kansızlığı göze çarpıyordu. Bunlar, saydam bir bi-çim almıştı. Şükrü Kaya, içinden şöyle geçirmişti. 'Ölü-mün kanadı onun üzerine gerilmiş. Pençesini en büyü-gümüzün can evine uzatmış.'

Hükümet, büyük kaygular içinde paşayı İstanbul'a uğurlamış, paşa da birkaç gün sonra, Şükrü Kaya'yı Is-tanbul'a çağırmıştı. İşte, paşanın yatak odasında oturup onu dinleyen Şükrü Kaya'nın gözlerinden filmin bu baş-langıç sahneleri hızla geçmiş, şimdiki son sahne üzerinde dinleniyordu. Uğursuz hastalığın, bütün hızı ile sonuca doğru ilerlediğini görüyordu.

Şükrü Kaya, savarona yatında ilk konukluk gecesini geçirdi. Sabahleyin yata gelen gazetelere şöyle bir göz

atınca şaşırıldı: 'Şükrü Kaya, Atatürk'ün konuğu olarak Savarona'da bir süre kalacaktır.' Şükrü Kaya hem şaştı, hem de çok üzüldü. Onun büyük üzüntüsünün nedeni vardı: Paşanın yanında kalışı, Ankara'da hükümet, Meclis çevrelerinde yanlış yorumlara yolaçacaktı. Bildiriyi kimin verdiğini anlamak üzere özel kalem müdürünü Ajansa gönderdi.

Bu sırada Atatürk uyandı. Şükrü Kaya; yanına gitti. Paşa, onu gülererek karşılarken şunları söyledi:

«Maşallah. Artık, bize resmî bildirimlerle konuk oluyorsun.»

Henüz gazeteleri okumayan paşa, bunu nerden biliyordu? Demek ki bunu paşa yazdırmıştı. Şükrü Kaya:

«Öyle emir buyurmuşsunuz» diye yanıt verdi.

Paşa:

«Canım iki güne dek doktorlar gelecek, yine muayene olunacağım. Senin de bulunmanı istedim.»

8 haziran 1938'de beklenen doktorlar konsültasyon için geldiler. Fiessenger, paşayı, tepeden tırnağa muayene ettikten sonra, broşür halindeki raporunu yazmak üzere Neşet Ömer, Nihat Reşat Belger, Abravaya ile başbaşa verip uzun uzadıya konuştu. Paşa, doktorların gözlemlerini kesinlikle öğrenmek üzere Şükrü Kaya'yı onların arasına salmıştı. O, böylece, doktorların muayenelerinde, konsültasyonlarında bulunmuş, öğrenmek istediğinden daha çoğunu öğrenmişti. Ancak, bunları paşaya nasıl anlatacaktı?

Prof. Fiessenger, Türk doktorlar kurulu ile raporlarını hazırlarken, paşa, Şükrü Kaya'yı çağırdı:

«Doktorlar, ne diyorlar?» diye sordu.

Şükrü Kaya, Koca Atatürk'ü bir kez daha aldatmak zorundaydı:

«Bağırsak, karaciğer rahatsızlığı, perhiz, dinlenme, tedavi ile geçer, diyorlar» diye yanıt verdi.

Yat, baştan, kıçtan demirliydi. Boğaziçi'yle Dolma-
bahçe sarayına paralel yatıyordu. Hava, çok sıcaktı. Bo-
ğazın getirdiği serin karadeniz meltemi kamaraları se-
rinletemiyordu. Yatak odasının havasını biraz olsun serin-
letmek üzere dört köşesine leğenler içinde buzlar ko-
nulmuştu. Atatürk, onları göstererek Şükrü Kaya'ya:

«Bak, benim bağırsaklarım da leğenlerdeki buzlar gibi
su içinde yüzüyorlarmış. Böyle insan yaşar mı?» demişti.

«Elbette, yaşamaz, ama, sizinki öyle değilmiş. Son-
ra, galiba, suyun alınmasına da karar verildi.»

«Evet, belki böylece biraz rahatlayacağım. Bu ak-
şam, Doktor Fiessenger senin çağrılın olsun, onu al, florya'ya götür. Çay içer, başbaşa konuşursunuz. Ama, her şeyi, her şeyi konuşursunuz.»

«Peki. Ancak, öyle çok doktor varken benim konuş-
mamın anlamını doğrusu, birdenbire anlayamadım.»

Şükrü Kaya, düşündü, bulur gibi de oldu. Ancak, ken-
di usuna gelenin Atatürkçe kastedilmiş olduğuna pek ola-
sılık vermedi.

Şükrü Kaya, akşamüstü Prof. Fiessenger'yi alarak
Florya'ya götürdü. Deniz üstündeki ak köşkte kimsecikler
yoktu. Ordan ayrılıp Kılıç Ali'nin evine gittiler. Ev sahi-
besi, onlara çay yaptı. Sonra, Fiessenger ile Şükrü Kaya'
yı başbaşa bıraktılar. Doktorla biraz konuşan Şükrü Kaya,
en sonra, usunu yakıp duran şu soruyu doktora sormaktan
kendini alamadı:

«Doktor, ben, içişleri bakanıyım. Atatürk'ün partisinin
genel sekreteriyim. Muayenenizde, konsültasyonlarda bu-
lundum. Meslekten de değilim. Bir şey anlayamadım. Usu-
ma gelen iki soruyu da orada sormadım. Şimdi, sizden
öğrenmek istiyorum: Atatürk, bu hastalıktan ölür mü?
Ne zaman ölebilir? Bana bu soruları, hükümet de, parti
de, Meclis de soracaktır.»

Profesör, bu sorular karşısında üzgün bir durum al-

dı. Sonra, Fransa ile Türkiye arasında oluşan Hatay çekişmesinden dolayı özür diler gibi şunları söyledi:

«Fransa o zaman çok karışıkta. Colonel de la Roque (Faşist Fransız partisinin başkanı) eylemleri Paris'i altüst ediyordu. Başbakan Leon Blum, sokakta tokatlanmıştı. Faşist elemanlar, Meclise saldırmışlar, mebusları arka kapıdan kaçmak zorunda bırakmışlardı.»

Bağnaz katolik, koyu cumhuriyetçi olan Fiessenger, Fransa'nın Atatürk gibi bir lideri gereksediğini söyleyerek sözlerini şöyle sürdürdü:

«Şimdi de hepimiz kazaya uğramış bir geminin içinde bulunuyoruz. Başımıza gelecek felâket, beni de sizin gibi üzmektedir. Atatürk, tıbbın el atması, doğanın yardımıyla daha iki yıl yaşayabilir. Tıp tarihinde bunun örnekleri çoktur. Ancak, şimdi, yata döndüğümüzde bağırsak ya da beyin kanamasından Atatürk'ü ölmüş bulabiliriz. Bundan dolayı, siz, Cumhuriyetin güvenliği uğruna gereken önlemleri şimdiden alınız. (Donc il faut que vous preniez les mesures nécessaires pour le salut de la République.)

Atatürk'ün öğrenmek istediği gizi, Şükrü Kaya Profesörün ağzından almıştı. Ancak, bunu ona nasıl söyleyecekti? Yata döndüğünde Atatürk yatmıştı. Ertesi sabah, içinde bin türlü acıyla, korkuyla, üzüntüyle onun yanına vardığında, Atatürk, ilk söz olarak profesörle 'her şeyi, ama, her şeyi' konuşup konuşmadığını sordu. Şükrü Kaya, saygılı bir biçimde kafasını sallayarak onun sormak istediği şeyi doğruladı. Paşa, bunun üzerine şöyle dedi:

«Anladın ya, sen artık Ankara'ya dön, işlerinle uğraş.»

Anlaşmışlardı. Atatürk, bu konu üstüne artık bir tek sözcük dahi sormadı. Her şeyi anlamıştı. Ölüm, katran gibi elleriyle kapıyı çalıyordu. Korkmamalıydı. Küçük insanlara da korktuğunu sezdirmemeliydi.

Profesör, Fiessinger, ikinci kez Türkiye'ye geldiğinde Atatürk'e ufak Boğaz gezintileri için müsaade etmişti. Geceli gündüzlü yatta kapalı kalmanın onu büsbütün yıkaçağını düşünmüştü. Bunun üzerine, paşa, bir gün Acar motoru ile bir gezinti istedi. Motorda, paşadan başka, kızkardeşi Makbule, Afet Inan, Sabiha Gökçen, profesör Neşet Ömer, Kılıç Ali, Salih Bozok, yaverler vardı. Hepsi birlikte, öğle yemeğini paşanın her zaman motorda düzenlediği masada yedi. Paşa, yemekten sonra, motorun salonundaki bir koltuğa uzandı. Acar, rotayı Florya'ya kıvrırdı. Paşanın hastalığını bilen halk, onu motorda, ayakta görünce şaşırarak alkışladı. Bir süre Florya'da kalındıktan sonra, yine Dolmabahçe'ye dönüldü. Atatürk, yata çıkmak istemedi. Gezintinin Boğazda uzamasını buyurdu. Çevrede, bu uzun gezintinin onu iyice yoracağını bildiğinden üzülyordu. Ne yazık ki, söz geçirilemeyeceğini bildiklerinden onun isencine boyun eğmek zorundaydılar. Paşa, denizkiysisi boyunca halkın kendisine yaptığı gösteriden pek hoşlanıyor, motorun çok kıyıda gitmesini istiyor, bu sevgi gösterilerinden çocuk gibi seviniyordu. Belki de halkın bu sevgisinde bir ölümsüzlük ilâcı arıyordu. Acar motoru, böylece, Rumelikavağı'na dek gitti. Orda, Atatürk birdenbire kendini kötü duydu, hemen son hızla geri dönülmesini istedi. Geç vakit Dolmabahçe önüne varan Acar'dan Savarona yatına geçildi. Bu, paşanın gerek Boğaz'a gerekse Florya'ya yaptığı en son gezintiydi. Bunun üzerinden birkaç gün geçmiş geçmemişti ki, paşanın ateşi birdenbire yükseldi. Bu, Fiessinger'in her zaman korktuğu ateşlerden biriydi. Bu ateş, bütün doktorları korkutmuştu.

Bir akşam, Kılıç Ali ile birkaç kişinin oturup kötü kötü düşündüğü yatak odasında ateşi 38'e yükselmiş olan paşa, karnında toplanmış olan suyun baskısıyla birdenbire yatağından fırladı:

«Boğuluyorum» diye bağırdı.

Korkudan yerlerinden fırlayıp ona faltaşı gibi açılmış gözleriyle bakânlara şöyle bağırdı:

«Odada oturamayacağım.»

Geminin güvertesine çıktı. Kendini hasır şezlonglardan birinin üzerine atarak boylu boyunca uzandı. Akşam serinliği de bastırıldığından çevre insanları, fena halde korktular: Soğuk alabilir, hastalık, başka ihtilâtlar yapabiliirdi. Hasan Rıza, Kılıç Ali, Sabiha Gökçen, hep birden paşanın içeri girmesi için yalvarmağa başladılar. Paşa, yatmaktan, karnındaki sudan öyle yılmıştı ki, bir türlü içeri sokulmadı:

«Ne olacaksa artık olsun!» diye bağırdı.

Ancak, bütün yakınlarının büyük kaygular içinde çırpındıklarını gördüğünden en sonra, bulunduğu yerden doğruldu, bir cehennem olarak tanımladığı yatak odasına doğru yürüdü. Odanın kapısına yaklaştığı sırada, daha çok ayakta duramayarak ordaki koltuklardan birinin üzerine yığıldı. Ateşin yüksekliği yürümesini önlüyordu. Adamları, hemen koltuğa yastıklar koydular, orda rahat edebilmesini sağlamağa çalıştılar. Bu sırada, Kılıç Ali'ye ünlledi:

«Kılıç Ali, annene telefonla sor. Bu ateşimi, bu sıkıntıyı geçirecek bir ev ilâcı biliyor mu? Öğren!»

Kılıç Ali, hastanın isteğini yerine getirdi. Annesi, sıkıntının geçmesi, ateşin düşmesi için gül sirkesi konmasını salıkladı. Telefonda bunu söyleyen yaşlı kadın, arkasından, vaktiyle yapmış olduğu bir şişe gül sirkesini de hastaya gönderdi. Kılıç Ali ile yanındakiler, gül sirkesini buzla soğuttular, sonra, hastanın başını, bileklerini bununla ıslattıkları bezlerle oğmağa başladılar. Gül sirkesi, gerçekten ateşi düşürdü, sıkıntıyı azalttı, hastanın o gece rahat bir uyku uyumasına yardım etti.

Paşa, ertesi sabah odasına gelen Kılıç Ali'ye:

«Annene teşekkür ederim. İlâcı beni çok açtı» dedi.

Marmara'da yapılan serinleme gezintisinden hiç bir iyi sonuç alınamayınca, hasta, bir cehenneme dönen Savarona yatını bırakıp Dolmabahçe sarayına taşınmayı düşündü. Oranın daha serin olacağını düşünüyordu. Saraya taşınma işi, çok üzücü oldu. Paşa, ayakta bir hayal gibi yürüyordu. Aslında, onun ayağa kalkıp yürümesi, doktorların dediğine göre, ölümü çağırmak gibi bir şeydi. Bu yüzden hastanın yürütülmeden, yorulmadan saraya taşınması gerekiyordu. Paşa, saraya taşınması buyruğunu bir geceyarısı verdi. Sarayın bahçesini gündüz gibi aydınlatan bütün elektrikler söndürüldü. Oraları bekleyen bütün görevliler, yerlerinden uzaklaştırıldı. Bunun nedeni şuydu: Atatürk bir sedye ile taşınacaktı. Bu acıklı durumun çevrece bilinmesi istenmiyordu. Ne var ki, paşa, sedye ile taşınmak istemedi. Çevresinin diretişi karşısında da çileden çıktı. En sonra, Acar motorundaki rahat koltuk düşünüldü. Koltuk getirildi. Paşa, ilkin ona kurularak provasını yaptı. Uygundu. koltuğa oturdu. Sağdan Kılıç Ali, soldan Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, arkadan güvenilen sivil polislerden Faik tuttu. Paşa, bir kolunu Kılıç Ali'nin, öbürünü generalin omuzuna koydu. Koltuk kaldırıldı. Sarsınmağa çalışarak Savarona'ya yanaşan İstanbul motoruna taşındılar. Onların ardında Profesör Neşet Ömer'le baş yaver Celâl yürüyordu. Neşet Ömer, iki adımda bir paşanın nabzını, durumunu kontrol ediyordu. Motor, yattan ayrılarak Saray'ın kapısına yanaştı. Koltuk, benzer biçimde taşınarak içeriye götürüldü. Asansöre iletilti. Asansör, paşayı yukarı, büyük salona çıkardı. Hasta, yine sapaşağlam bir adammış gibi koltuktan şöyle bir yekindi, ayağa kalktı. Adamları, her an düşüp bir kaza yapacak diye düşündükleri sırada o, doğruca yürüyerek kendi yatak odasına gitti. Bu sırada, adamlarının yalvarıp yakarışlarına boşverdi. Koltuk üzerinde taşınmak, anlaşılan,

ona çok ağır gelmişti. Yatak odasına varan hasta, hemen kendini yatağa attı. Boylu boyunca uzandı:

«Oh! Dünya varmış. Burası gerçekten yattan daha serin!» dedi.

Geniş bir soluk aldı. Hoşnutluğunu gözlerinin parlamışından anladılar.

Adamları, ellerini öperek odadan çıktılar.

Hasta, Saray'a taşındıktan sonra, durumu daha da ağırlaştı. Su baskısı gittikçe artıyor, idrar da gittikçe azalıyordu. Paşanın karnının büyüdüğü kolayca belliyorsa da doktorlar, onun yeryüzündeki konukluğunu biraz daha uzatmak kaygusu ile suyun biraz daha geç alınmasından yanaydılar. Su alındıktan sonra, ölümün hızla yaklaşacağını biliyorlardı. Hasta, artık yatarken, soluk alırken çok güçlük çekmeğe başlamıştı. Paşa, bu belalı suyun artık alınmasını istiyor, bu isteğini sıklaştırıyordu. Bunun tehlikeli olduğunu da biliyordu. Larousse Medical'i gizli gizli okuyarak hepsini öğrenmişti. Doktorların aldatmacasına artık daha çok dayanamıyordu. Doktor Şakir Ahmet'in Savarona yatındayken bu işin çok kolay olduğunu söylemesine bakmadan önemli olduğunu biliyor, yine de istiyordu. Ponksiyon sırasında apansız ölebileceğini de düşünen paşa, vasiyetnamesini yazmağa karar verdi:

Genel sekreter Hasan Rıza Soyak, 1938 güzünün güzel sabahlarından birinde, her zaman olduğu gibi, hastanın yatak odasına girdiğinde, o, yatağında, başı biraz yüksekte arkaüstü yatıyordu. Salonda solgun bir güz güneşi geziniyordu. Paşanın yüzüne baktı: Fildişi rengindeydi. Bu yüz, hergün biraz daha zayıfladıkça uzuyordu. Bu arada gözleri de daha irileşiyordu.

Hasta, ona yatağının ayak ucunda yer gösterdi. Hasan Rıza, oturunca, paşa, her zamanki soruyu sordu:

«Ne haber?»

Atatürk, genel düşünceye bakmadan, Almanların henüz savaşa hazır olmadıkları kanısındaydı. İtalyanların ise savaş durumundan uzak olduklarını söylüyordu. Hasan Rıza, her sabah paşanın yanına girdiğinde ona günün özetlenmiş sorunlarını bildiriyordu. Paşa, Avrupa'daki gergin havayı körükleyip duran Hitler faşizminin bütün gelişmelerini dikkatle izliyor, dünyayı bir kez daha ateşe verecek olan savaşın ne zaman patlayacağı üstüne kesin düşünceler yürütüyordu. 1938 yılında savaş patlamayacağını söylüyordu. Onun kanısına göre, beklenen savaş, ancak, 1939 yılında ya da daha sonraki yıllarda patlayacaktı. Hasan Rıza, bu kez de yirmi dört saatlik olayların özetini verdi. Paşa, bunları dikkatle dinleyerek birtakım sorular sordu. Paşanın bu konularda çok heyecanlı olduğu görülüyordu. Paşa, sözlerini bitirince elini Hasan Rıza'ya uzattı. O da paşanın yatağında doğrulup oturacağını anlayarak elini tutup onu kaldırdı. Çok gerekmedikçe güç harcamaması gereken paşaya bu durumlarda her zaman yardım ediliyordu. Paşa, yatağında bağdaş kurup oturdu. Bir zaman denize, karşı kıyıları baktı. Hasan Rıza, paşanın önemli bir heyecan dakikası yaşadığını anladı. Kirpikleri ıslaktı. Paşa, gözlerini ona çevirdiğinde kirpikleri parlıyordu. Bunlar, şimdiye dek Hasan Rıza'nın, onun gözlerinde gördüğü ilk gözyaşlarıydı. Paşa, genel sekreterinin, gözlerindeki yaşlara baktığını görünce, gözlerini önüne indirdi. Ağır ağır konuşmağa başladı:

«Bu yolda konuşmak benim için de senin için de ağır bir şey ama, başka umarımız yoktur. Konuşmak zorundayız, çocuk. Hani, seninle ara sıra bir işimizden sözeddik. Giderek, bunun için de bir yasa çıkarılmıştı: Şu vasiyetname işi. Bugün yarın o işi bitirmeliyiz. Nasıl olsa bir gün karnımdan su alınacaktır. Ne olur ne olmaz. Ba-

ğırsaklardan biri delinebilir, başka bir arıza olabilir. Herhalde ihtiyatlı olmalı.»

Paşa, bu konuyu beş yıldır zaman zaman genel sekreteriyle konuşuyordu. Bu kez, paşanın sarsılmış durumu dolayısıyla vasiyetnameden söz etmek, Hasan Rıza'ya daha çok kodu. Şundan ki, şimdi, ölüm, olasılığın ötesinde demir bir doğru payı taşır görünmekteydi. İçinden yumruk gibi bir şey kabarıp Hasan Rıza'nın boğazını tıka-mıştı. Güçlkle kekeleyerek paşaya şöyle yanıt verdi:

«Buyruğunuzu, salt öteden beri düşündüğümüz bir şey olarak dinliyorum. Yoksa, buna hiç gerek yoktur. Yapılacak şey, çok kolay bir işlemdir. Buyurduğunuz tehlike kesinlikle düşünülemez.»

Paşa, artık, kendine egemendi:

«Her neyse, şimdi «gerek» tartışmasını bırakalım. Bunu hemen yapalım, Mal olarak nemiz varsa hemen bir listesini yapıp bana getir.»

Genel sekreter, bürosuna döndü. Defterlere, kayıtlara baktı. İşini bitirip de onun yanına döndüğünde paşa, bırakıp gittiği durumdaydı. Listeyi alıp inceledi:

«Bunları ikiye ayıracağız, dedi. Bir bölümü sağ olduğumuz sürece üzerimizde kalması gerekenlerdir. Paralar, hisse senetleri, Çankaya'daki köşkle eşyası gibi. Yapacağımız belgeye işte, bunları koyacağız. Öbürlerini, yâni, başka yerlerdeki evleri, mülkleri, Ankara'ya döner dönmez yerel Beeldiyelerine ya da başka kurumlara verir, işlemini yaptırırız.»

Bunu dedikten sonra vasiyetname üstüne düşündüğü esasları notettirdi. Bunu hiç kimsenin bilmemesi gerektiğini de söylemekten kendini alamadı.

Parasiyle hisse senetlerinin, şimdiye dek olduğu gibi yine iş bankasınca nemalandırılmasını istiyordu. Bu isteğini güçlendirmek üzere şunları söyledi:

«İş Bankası, Celâl Beyin (Bayar) gözetimi altında çok

iyi çalıştı. Başarılı sonuçlar aldı. Celâl Bey yaşadıkça sürekli banka ile ilgilenecektir. Onun için bu kaydı koyalım.»

Genel sekreterin, bu konuşmadan anladığına göre, paşa, yine Ankara'ya döneceğini umuyordu. Kendi sonucunu sezmiş olmakla birlikte, birtakım işlerini yoluna koyabilmek üzere vakit bulabileceğini sanıyordu. Ancak, hastalığın doludizgin ilerlemesi, onun bütün düşlerini kırarak güçteydi. Genel sekreter, vasiyetnameyi sağlam yasal ilkelere göre hazırlayabilmek uğruna bilgili bir hukukçu ile işbirliği yapmak zorundaydı. Paşanın bu konuda tuttuğu notlar, kendi başına hiç bir şey değildi. Hasan Rıza, bu sırada Kocaeli mebusu Salahattin Yargı'yı andı. Onu Atatürk de tanıyor, seviyordu. Genel sekreter, ona telefon etti. Geceleyin Osmanbey'deki Suna kahvesinde buluşarak bu konudaki yargıları birlikte incelediler. Vasiyetnameyi paşa yazıp kapalı zarf içinde notere verecekti. Bu işi altıncı noter İsmail Kunter'e yaptıracaktı. Hasan Rıza, durumu Neşet Ömer'e de açtı. Noter, konsültasyon için getirilmiş bir doktor olarak tanıtılacaktı.

Hasan Rıza, Salahattin Yargı ile yazdığı müsveddeyi bastırdı. Atatürk'e götürdü. Paşa, okudu:

«Hemen yazalım. Kapıyı kapa. İçeriye kimse girmesin» dedi.

Yine yatağının içinde bağdaş kurarak oturdu. Önüne de ayaklı yemek tablasını aldı. Ara sıra müsveddeye bakarak yazıyordu. Yazdıkça kimi sözcükleri değiştiriyor, tümceleri, anlamlarını bozmadan kısaltıyor, daha anlaşılır biçime sokuyordu. Hasan Rıza, yatağın yanında ayakta dikiliyordu. Hem üzgün, hem hayran onun çalışmasını izliyordu. Paşa, çok dingindi. Bir yerde 'vefatlarına kadar' sözlerini silerek yaşadıkları sürece' biçimine soktu. Bu, elbette, bir incelikti. Temel olan, yaşamaktı. Kızkardeşi Makbule'ye ilişkin 'Çankaya'da oturduğu evde oturmasına

müsaade edilecektir' tümcesini şöyle değiştirdi: 'buyruklarında kalacaktır.'

Atatürk, kendi düşüncelerine göre kimi yerlerini değiştirdiği vasiyetnamesinde sahip olduğu bütün parasiyle hisse senetlerini, Çankaya'daki taşınabilir, taşınamaz bütür mallarını aşağıdaki koşullarla Cumhuriyet Halk Partisine bırakıyordu:

Parasiyle hisse senetleri şimdiki gibi İş Bankası'nca işletilecekti. Her yılki nemadan yaşadıkları sürece Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz, Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüzer lira, Nebile ile Rukiye'ye yüzer lira verilecekti. (Bu ikisi şimdi de yüzer lira almaktaydı.)

Sabiha Gökçen'e ayrıca, bir ev alabileceği oranda para verilecekti. Makbule, yaşadığı sürece Çankaya'daki evde oturacaktı. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek eğitimlerini bitirinceye dek gereksedikleri yardım yapılacaktı. Her yıl, nemadan kalan para, yarı yarıya Türk Tarih kurumu ile Dil Kurumu'na verilecekti.

Hasan Rıza, paşanın bu işle öyle yüksek bir heyecan dozu ile uğraştığını gördü ki kendisine bir fenalık gelebileceğinden korktu:

«Yoruluyorsunuz, bırakınız. Birkaç saat sonra sürdürürsünüz, efendim» deyiverdi.

Paşanın dingin, kesin yanıtı şu oldu:

«Hayır. Hayır. Başladık, biterelim.»

Gerçekten de bitirmeden işini bırakmadı. Müsveddeyi genel sekretere uzatırken şu uyarıyı yapmayı unutmadı:

Hasan Rıza, hemen müsveddeyi alıp düzeltilti. Paşa, yazıyı alıp zarfa koydu. Sonra, komodinin çekmecesine yerleştirdi. Paşa, beş on dakika daha genel sekreteriyle çene çaldı. Özellikle şöyle dedi:

«Bizim şimdiye dek izlediğimiz açık, dürüst siyaset ülkeye çok yararlı olmuştur. Arkadaşlar da buna alıştılar. Böylece sürer gider.»

Noter, paşanın istediği günde, saatte geldi. Paşa, biraz zaman kazanmak istedi. Noter, ötekilerle yatak odasının altındaki bir odada biraz bekletildi. Haber gelince, üst kata çıkıp yatak odasına girdiler. Gördükleri karşısında hepsi şaşırmişti: Paşa, birkaç dakika içinde yataktan çıkmış, traş olmuş, yıkanmış, ipek bir pijama ile kırımızı bir ropdöşambr giymiş, boynuna koyu vişne rengi ipek bir eşarp bağlamıştı. Boğaza bakan pencerelerden birinin önüne konulan bir şezlongun üzerine yerleşmiş sigara içiyordu. Konukları görünce biraz kıınıldadı:

«Buyurunuz!» dedi.

Eliyle, hemen kendi karşısına koydurduğu üç sandalveyi gösteriyordu. Konuklara kahve söylendi. Bunlar içilinceye dek paşa, İstanbul'daki noter üstüne bir şeyler sorup oyalandı. Önündeki sigara masasının üzerinden kapalı zarfı aldı. Noter'e uzatarak şöyle dedi:

Profesör doktor Mim Kemal'in telefonu çaldı: Atatürk'ün bu eski arkadaş çevresinin doktoru, ertesi gün için Dolmabahçe'den çağrılıyordu. Saat dokuzda orda bulunacaktı. Uzun boylu, sarışın, çini mavi gözlü profesör, sağ elinin iki parmağının eksikliğine bakmadan çok becerikli bir operatördü. Hemen bütün gece, paşanın ne gibi işine yarayabileceğini düşünerek uyuyamadı. Sonra, bir Alman bir de Avusturyalı iki profesör doktorun konsültasyon yapmak üzere İstanbul'da bulduklarını öğrendi. Konsültasyonda yukarıda adları geçen bütün Türk doktorları da bulunmaktaydı. Yalnız, paşa, konsültasyondan önce Mim Kemal'i yanına çağırıldı. Hemen gitti, paşanın ellerini öptü. Şükrü Kaya da bu sırada paşanın yanında oturuyordu. Paşa, Mim Kemal'e şöyle dedi:

«Kemal Bey, şimdi, konsültasyon yapılacak. Su almak gerekirse ne olacak? Bana daha önceleri yaptığın ameliyatlarda hiç acı duymamıştım. Bu da böyle olabilir mi? Bağırsak delinmez mi? Kanla karışmaz mı?»

«Atam, bu, onlardan daha kolaydır. Hiç bir şey duymazsınız yine o usulle yaparız. Bağırsakların delinmesi, kan damarının yaralanarak kanama olması usulü dairesinde yapılan bir su alma ameliyesinde düşünülemez. Siz, müsterih olunuz. Takdir buyuracaksınız ki, bu ilk ponksiyondan sonra eğer yapılmasına gereksinim duyulursa ondan sonrakilerinde bu kaygulardan hiç birini duymayacaksınız.»

Mim Kemal, böylece hem paşayı duymakta olduğu kaygudan kurtarmağa hem de daha sonra yapılacak ponksiyonlara (Su alma) hazırlanmağa çalıştı. Doktorun kendisine verdiği güven sonucunda paşa şöyle dedi:

«Artık bu müdahaleden çekinmiyorum. Demek kolaymış.»

Profesör doktor Mim Kemal, Alman Profesör doktor Epinger'in paşaya salıkladığı perhizin ona iyi gelmediği kanısına varmıştı. Bu rejim, Atatürk'ü sarsmış gibiydi. Sonra, bu sıkı rejimden vazgeçilerek karışık bir rejim izlenmesi üzerinde karar alındı. Bu arada, gerekince su alınacaktı. Ancak, bütün bu önlemler hiç bir yarar sağlamadı. Paşanın karnında toplanmağa başlayan su, gittikçe artıyordu. Bir akşam, Mim Kemal, Suadiye'de bulunduğu sırada Dolmabahçe'de bulunan Neşet Ömer'den bir telefon aldı:

«Kemal Bey, yarın saat dokuzda Saray'da bulun. Fies-senger geliyor. Suyu alırsız, olmaz mı?»

Hemen bütün ilgili doktorlar, bu durumu beklemekteydiler. Mim Kemal, ertesi gün Saray'a gidince Neşet Ömer'le özel kalem müdürü Süreyya ile buluştu. Neşet Ömer'le ponksiyon işi üstüne konuştu. Neşet Ömer, ponksiyonun , duygularının uyuşturulmadan yapılmasını istiyordu. Sonra, suyun da az ölçekte alınmasından yanaydı. Neşet Ömer, paşanın karaciğeri yetersiz olduğundan herhangi bir yabancı maddenin, uyuşturucu olarak kendisine verilmesini tehlikeli buluyordu. Ancak Mim Kemal de bu-

na karşıydı. Paşanın duygusunu uyuşturmadan bu işin yapılamayacağına diretiyordu. Deri altına yapılan en ince iğne bile ancak duygunun uyuşturulmasıyla yapılabilirdi. Bunun böyle olduğunu kesinlikle bilen Mim Kemal, daha çok acıtan kalın bir iğneyle Atatürk'ten nasıl su alabilirdi?

Mim Kemal, bu düşüncesini Fiessenger'e açınca o da onu sakıncasız bulduğunu söyledi. Mim Kemal de hazırlığını kendi düşündüğü gibi yapmıştı. Paşanın duygularını uyuşturarak su aldı. İş, hastaya hiç acı vermeden olup bitti. Paşanın karnından on buçuk kilo su alınmıştı. Bunca su yüzünden rahat bir soluk alamayan Atatürk, su alındıktan sonra:

«Oh, çok rahat ettim» dedi.

Su şişelerden aktarılırken:

«Bunca su, aşağı yukarı bir gaz tenekesini doldurur. Karnın içinde taşınabilir mi? İğneyi bana gösterin» dedi.

Mim Kemal, kocaman iğneyi gösterince de paşa, bayağı şaşırıldı:

«Aman, bu kazma, anestezi yapılmadan nasıl batırılırdı?»

Sonra, ponksiyonun anestezi yapılmadan uğruna kendisine telkinde bulunup duran Neşet Ömer'i anarak olsa gerek şöyle dedi:

«Birkaç kez anestezi yapılmadan bu yapılamazdı.»

Su alındıktan sonra, paşanın bacaklarındaki ödemler indiyse de ne yazık ki, hemen ertesi gün, karnı yine su toplayıp şişmeğe başladı. Paşanın keyfi bir kez daha kaçtı. Gözleri üzüntü içinde yüzüyordu. Uzman doktorlar, paşanın bu derin üzüntüsünü dindirmek uğruna çabaladılar: Bunun doğal olduğunu söylediler. Bu iş, ancak yavaş yavaş doğal bir duruma gelebilirdi. Sabrın, katlanmanın gerektiğine onu kandırmağa çalıştılar. Fies-

senger de ilk ponksiyonların, on gün ara ile, sonra ise aylık aralıklarla yapılacağı üstüne paşaya bilgi vermişti.

Paşanın karnındaki şişlik alabildiğine artmış, on altıncı günü eski ağrıları aratmayacak ağrılarla hastayı üzmeğe başlamıştı. Uzmanlar, hemen ertesi gün, su almağa karar verdiler. Mim Kemal'le adamları daha önceden gerekenleri hazırlamış, önlemleri almışlardı. O gün öğle üzeri, paşa, doktorları çağırdı.

«Ben çok acı duyuyorum, hemen su alın» diye buyurdu.

Neşet Ömer:

«Efendimiz, yarın yapılacak, her şey hazırlanıyor» dedi.

Atatürk:

«Bugünle yarın arasında ne ayırım var?» diye diretti.

Bunun üzerine Mim Kemal, hemen paşaya anestezi yaptı. Paşanın kazma dediği kocaman iğneyi karnına daldırarak geçen gün çıkardıkları ölçekte su aldılar. Paşa, durmadan:

«Hepsini alın. Hiç kalmasın. Durumumu değiştirin de orada burada kalanlar da alınsın» diyordu.

Bu ikinci su alma da paşaya çok rahatlık vermişti. Paşa, bunu anlatmak üzere şöyle dedi:

«Oh, ne kadar rahat ettim. Bir sigara verin, içeyim.»

Bir sigara yakıp verdiler. Arkasından canı kahve istedi. Onu da Çelebi koşturdu.

Su almaların kendisine özgü tehlikeleri bulunduğundan su alındıktan sonra, Nihat Reşat'la Neşet Ömer, dikkatle paşanın nabziyle tansiyonunu kontrol etmekteydiler. Su almalar sonucunda ne nabızda ne de tansiyonda bir değişiklik oldu. Her şey doğal gidiyordu. Doktorlar, seviniyorlardı .

Mim Kemal, bir gün, muayenehanesinde hastalariyle uğraşırken Neşet Ömer telefona dedi: «ufak bir arıza oldu Kan dondurucu ilaçları alarak Saray'a gel.»

Mim Kemal, hemen istenen ilaçları eczanede yaptı-
rak Saray'a koştu. Atatürk'ün diş protezi, diş etinde bir et kabarıklığı yapmış, dişçi, hastalığın nedenini, bu hasta-
lıkta kan durmasının güçlüklerini bilmediğinden bu kaba-
rik eti, keserek almıştı. Bu yüzden korkunç bir kanama
olmuştu. Son kerte korkan dişçi, Mim Kemal'in çağırılma-
sını istemişti. Ancak, bu sırada da alınması gereken ön-
lemi almış, kanı durdurmuştu. Mim Kemal, paşanın yanına
vardığında kan durmuştu. Paşa, son kerte korkmuş olan
dişçiyi dingin konuşmasıyla yüreklendirmeye çalışıyordu.

Uzman doktorlar, genellikle Neşet Ömer'le Mim Ke-
mal, istem üzerinde bulunuyorlardı. Herhangi bir ıvece
olaya vaktinde yetişmek üzere taşınan uykusu uyumaktay-
dılar. Bir gece, Atatürk'ün karadüşler içinde çırpındığı
görülmüştü. Mim Kemal'le arkadaşları, ertesi sabah pa-
şanın başına vardıklarında onlara şöyle dedi:

«Ben dün gece, büsbütün başka adam olmuşum. De-
ğişmişim. Bu, neydi? Ne tuhaf! Ben, asıl dün gece has-
taydım.»

Doktorların dediğine göre, bu, karaciğer yetersizliği-
nin yeğnik geçen bir görünüşüydü. Atatürk, artık, ölü-
mün kucağına düşmüş, tıbbın mucizeleriyle birkaç gün da-
ha yaşatılmasına çalışılan bir hasta örneği idi.

Odanın duvarları, mavi zemin üzerine sarı yıldızlarla
boyanmış. Irili, ufaklı yıldızlarla kaplı. Odanın ortasında
duvara dayalı, ceviz oymalı bir karyola ile komodin, ayak
ucunda şezlong, onun karşısında geniş kristal aynalı do-
lap. Odanın denize bakan pencereleri önünde mavili He-
reke kumaşıyla kaplı koltuklarla sandalyeler, köşede yas-
lıklı bir sedir göze çarpıyordu. Bir başka köşede yas-
lıklı bir sedir bulunmaktaydı. Sofaya açılan iki kapı ara-

sında bir tuvalet masası, üzerinde Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarından Nuri Conker'in Atatürk'e armağanı fosforlu, dört köşe bir masa saati durmaktaydı. Bunun üzerinde Zekâî Apaydın'ın ona armağan ettiği bir tablo. Bunda, arka planda bir karlı dağ, önde ağaçlıklı ormanla bir düzlükte çimenli bir alan görülmekte. Bu tablo, uzun yıllar, Çankaya'nın duvarlarında paşanın bakışlarını süslemişti. Şimdi, bu sevgili tablo, onun son günlerinin kuraklığını gidermek üzere yatak odasının duvarına asılmıştı. Sofada bir radyo bulunuyor, bunun hemen yanbaşında geceli gündüzlü nöbet bekleyenlerden biri dikiliyordu. Yatak odasının bitişiğinde penbe salon var. Burda, sürekli bekleyen paşanın arkadaşlarından biri ya da ikisi bulunuyordu. Afet İnan, buraya son aylarda bir nöbet defteri koydurmuştu. Paşanın her günkü sağlık durumu bu deftere yazılıyordu. Bu sırada, paşanın yanına girip çıkanların orda kaldıkları süre de buraya yazılmaktaydı. Paşanın yanına girip çıkanların, elden geldiğince, az konuşmaları salıklanıyordu. Afet İnan, her gün gazeteleri okuyor, özetlerini ona okuyordu. Daha önce, genel sekreterin yaptığı bu işi şimdi genç kadın yapıyordu. Paşanın kafasındaki ölüm kompleksini biraz olsun bilinç altına hapsedmek uğruna genç kadın ona okuduğu güzel öyküleri, gezi anılarını anlatıyordu. Bunları da, onu çok yormamak uğruna bölük-bölük anlatıyor, gerisini başka zamana bırakıyordu.

Atina'dan yurda izinli dönen Ruşen Eşref Üneydin, uzun boyu, olgun, ağlamaklı yüzüyle paşanın içinde ölme doğru sürüklendiği odasının kapısına varıp da onun kendisine bakan soluk mavi gözleriyle karşılaşınca birkaç ay önce Savarona yatında onu ilk görüşünü andı. Paşanın şu yarı ölü durumuna öylece yaklaşmak istedi: Onu, hastalığı süresince dört kez görmüştü. Birinci kezki izlenimi şöyleydi: Trenden iner inmez hemen saygısını sunmak, hatırını sormak üzere Dolmabahçe'ye gitmişti. Paşanın Sa-

varona yatında dinlendiğini söylediler .Yaverler dairesi ziyaretçilerle kaynaşıyordu. Yaverlik, Saray'la Savarona arasında diyo loğ sağlıyordu. Paşanın hatırını sormağa gelenler, burdan yata telefonla sağlık diliyorlardı. Paşa, bütün bunlara uygun, gönül alıcı yanıtlar vererek teşekkürlerini bildiriyordu. Başyaver Celâl, ziyaretçilerin her birine bu yanıtları iletirken epeyce terliyordu. Ziyaretçiler de bu durumdan hoşnuttular. Hastayla karşılaşmadan hemen oradan sivişmayı bir kazanç sayanlar çoktu. Başyaver Celâl, Ruşen Eşref Ünaydın'a Yata buyurmasını söyledi. Paşa, bu eski yazar arkadaşını ilgiyle beklemekteydi. O, rasgele bir yazar değildi. Daha 1918 yıllarında Mustafa Kemal'in, Anafartalar'ı yapan bir komutan olarak önemini kavramış, onun savaş öyküsü üstüne güzel bir kitap yazmış, bu, paşanın yaşayışı boyunca önemli bir belge olarak kalmıştı. Sonra, Ruşen Eşref, rasgele bir yazar, gazeteci değildi. Yine, o yıllarda, bütün Türk edebiyatçılarını dolaşarak röportajlar yapmış, bunları «Diyolar ki» adlı kitabında toplamış, birdenbire üne ulaşmıştı. Bu da boşuna değildi. Yazar, konuştuğu kişileri, içinde yaşadıkları ortamı, onların düşüncelerini öyle incelikle, sanatçınca betimlemişti ki herkesi şaşırtmıştı. Bütün bu röportajlar, ayrı ayrı birer sanat yapıtı gibiydi.

İlk kez paşanın gözleriyle karşılaşan Ruşen Eşref, sonra, eskidenberi pek dikkat etmekten hoşlandığı çevresine göz attı. Paşa, yatak odasında koyu renk ipek bir rob-döşambır giymiş olarak yüksekçe koltuğunda oturuyordu. Bu giyiniş durumu ziyaretçinin içini yaktı. Bu, paşanın gücünü yitirdiğini göstermiyor muydu? Onun eski günlerini düşünmüştü: Paşa, eskiden savaş alanlarında, top ateşleri altında bile dinlenmek üzere çadırına çekildiğinde soyunup dökünmeden yatmıyordu. Sonra, yıkanıp, giyinip kuşanmadan da çadırından çıkmıyordu. Paşa, şimdi, o günlerin gücünü gösteremediğinden yeni gelen ziyaretçilere

bu durumu dolayısıyla özür diliyordu. Yazar, onun rob-döşambr ile oturuşunu hastalığının ilk işareti saymıştı. Ancak, paşa, ziyaretçileriyle söyleşirken, yine hep eski dinamizmiyle konuşuyordu. Oda da o ilk akşam, Ruşen Eşref'ten başka birkaç ziyaretçi daha vardı. Bunlar, Meclis başkanı Kâzım Özalp, Ali Fethi Okyar, Şükrü Kaya. Paşa, bu konuklarını yemeğe alıkoymuştu. Kendisi yemişti. Konukları için karşısında sofrta kurdurmuştu. Konukları yemeklerini yerken, o, onlara eskiden olduğu gibi, yine sağlıklı bir kişi imişçesine neşeli, spiritüel öyküler anlatmıştı. O gün, paşayı dinleyen yazarın, içinden yinlediğine göre, İngilizlerin 'Sens of Humour', Fransızların esprt dedikleri nitelik, hâlâ paşanın söyleşilerinde egemenliğini sürdürüyordu. Yine yazarın düşünüşüne göre, paşanın, bu üstün kahramanın bu tatlı anlatışı, onun konuşmasına çok hoşta giden bir insancıl sempati veriyordu. Ruşen Eşref, dikkat etmişti: Paşa, en sağlıklı günlerinde olduğu gibi, iç, dış siyaset sorunlarından, Meclisten, ordudan, spordan, dil, tarih kurumları çalışmalarından, kültür işlerinden sözediyordu. Yazar, paşada doğal olmayıp hasta olduğu izlenimini veren salt iki şey görmüştü: Bunlardan birincisi, karnının çok şişmiş olması, ikincisi de gramofonun bir musluktan birdiziye akan bir su gibi durmaksızın alçak sesle çalmasıydı. Plaklarda daha yeni okunmuş klasik Türk musikisi şarkıları, Hafız Kemal'in 'derin ruhanî yankılar uyandıran 'Mevlidi', Denizkızı Eftalya'nın billur sesli şarkıları, Fransız ezgileri, Yunan sirtolarıyla kasap havaları, alaturka, alafaranga bitmez tükenmez bir potpuri koleksiyonu, bir ses, çalgı kokteyli repertuarı, Savarona'nın alt kat koridoru ile paşanın salonunun yanbaşında hiç susmadan sürüyordu. Paşa, hem konuklarıyla çene çalıyor, hem de 'çalgı düşkünü' bir evvel zaman efendisi gibi' her ezgiye kulak veriyordu. Çevredeki müziği dinlediği sırada Ruşen Eşref'e şöyle demişti:

«Sen görmeyeli ben yeni görenekler edindim. Sessiz kalamıyorum. Bu makina, yirmi dört saat, işite hep böyle kapımda çalışıyor. Hiç sessiz kalamıyorum.

Ruşen eşref kendi kendine şöyle düşündü: Eskiden kendi çalıştığı hızla şimdi şu makinanın çalıştırılmasından doğan uyumu, hangi bozulmuş uyumu boşuna örtmeğe çalışmaktadır?’ Yazar, böyle düşünürken başı dönüyor, gözleri kararıyordu.

Paşa, o gece, Ruşen Eşref’le öbür konuklarını Savarona’da konuk etmişti. Yazar, bütün gece, denizin üzerindeki bu oynak evde uyku ile uyanıklılık arasında durmadan paşayla yanyana geçirmiş olduğu günlerin, gecelerin romanını yaşamıştı. Doktor Fissenger’nin söylemiş olduğu sözler üzerinde düşünerek üzülmüştü: ‘İyilik gibi görünene de kapılmayın. Fenalık gibi görünenden de korkuya düşmeyin. Bu hastalığın huyu böyledir.’ Bunlar üzerinde kafa yoran olur mu ya! ‘Öfkelenmesinden, bir şeyi görenek etmesinden, bir şeyi tutturmasından sevinebilirsiniz. Şundan ki, onun bu yaşam işleri ile ilgilenir olması, iyiliğe işarettir. Umursamaz kalacak olursa kötüyü alâmettir. Bu hastalık kesinlikle götürmez. Yıllarca, sürebilir. Kurtulan da olmuştur.’

Ruşen Eşref, bu sözleri birçok kez kafasında dolaştırdıktan sonra kendi kendine şu yargıya vardı ‘oyalama sözleri!’

Bu sözler, Ruşen Eşref’i hiç kandırmamıştı. Dört gün sonra, birkez daha Savarona’ya uğradığında paşayı ateşler içinde yatar bulmuştu. Hastayı bu görüşü, ölünceye dek kafasında en ölümsüz bir izlenim, bir yağlı boya tablo gibi yaşayacaktır: ‘Hasta, penbe bir ipek yorganın altında sırtüstü, dümdüz, ipince yatmıştı. Yalnız, başı, güzel bir heykel başını andırıyordu. Geçen akşamki Atatürk, birdenbire nasıl değişmişti! Bu durumuyla o, sapı en değer biçilmez bir şövalye kılıcına benziyordu.’

Konuk, yaz sıcağının zulmünden bıkmış olan hastanın, kendisini Saraya taşımaları üstüne gözleriyle verdiği buyruğa da tanık olmuş, eskiden beri pek çok sevdiği hastanın durumundan duyduğu acı, onda ölümsüzleşmişti. Paşayı, işte, o gece, Saraya taşımışlardı.

Ruşen Eşref, onu üçüncü kez gördüğünde, Dolmabahçe Sarayındaki denize bakan odasında yatıyordu. Hastanın yanına başbakan Celâl Bayar'la birlikte çıkmıştı. 'Geçenlerde Savarona yatında görüp de pek etkilendiği o penbe ipek kutusuna konmuş ince kılıç gitmişti. Yerine, o güzelim adamın yüzünü kötüler başarısız bir karikütürü gelmişti. Başbakan, hastaya son sağlık durumunun raporlarından alınmış iyimsetici bilgileri veriyordu. Bu arada, günün siyasal işlerini de özetliyordu. Atatürk, kısık bir sesle şöyle demişti:

«Hatay'dan ne haber var?»

Başbakan da ona gelen haberlerin iyi olduğunu söylemişti. Haberleri biraz sonra genel sekreter bildirecekti. Hasan Rıza Soyak, elindeki dosya ile kapıdan içeri girerken abartmalı biçimde eğilerek selâm vermişti.

Bu sırada, hasta, Ruşen Eşref'e elini uzatmasını söyledi. Bu ele tutunarak doğrulmak istiyordu. Yazar, elleri titreyerek hastanın arık gövdesini, incitmemeğe çalışarak kucakladı. Hasta, çok arıklamış, ufalmıştı. Ruşen Eşref, artık, paşanın elini değil de kemiğini tuttuğunu anlıyordu. O, paşayı yavaş yavaş doğrultmağa çalışırken Hasan Rıza da karyolanın öbür yanından, açık, koyu mavi kareli ekose, rodöşambırını usulca paşanın omuzlarına atıyordu. Atatürk'ün sağlık raporlarından sızan haberlerle Hatay üstüne verilen olumlu bilgilerden sevindiği görülüyordu. Yatağında oturmuşsa da başını zorla dik tutabiliyordu. Buna bakmadan, bütün okunanlarla söylenenleri dikkatle dinliyor, onaylarcasına ikide bir başını sallıyor:

«Hımm!» çekiyordu.

Sonra, bütün dinlediklerini anladığını gösterir bir biçimde alçak sesle yanıtlayarak notettirmişti. Ruşen Eşref içinden şöyle söylendi: 'Bu halinle bile ona ayrıntı, kafasında nasıl bu kerte dinç kalabiliyor? Yaralı kartal! Pençesinin içinde tuttuğu idealinin başı ucunda, görkemli kanatları güneşli tozlara değe değe çırpınıyor!'

Evet, bu, Ruşen Eşref'in onu son görüşüydü. Dördüncü, son görüşü. Hasta, yine o karyolada yatıyordu. Artık kalkamıyordu. Yüzü, bu yüzün çizgileri, inceldikçe incelmışti. Sağlıklı günlerinde, gençlik yıllarında olduğu gibi. Ancak, sesi, ağzının yanına yaklaşıncaya dek işitilmiyordu. Sesi, işitilir işitilmez denecek durumdaydı. Hasta, yaşamının eskiden beri en iyi yazmış olan bu özgün yazara, bu dosta, Balkan savaşı patladığında ta Afrikalardan nasıl koşup Gelibolu'ya yetiştiğini vızılta gibi çıkan sesiyle anlatmakta son mutluluklarını yaşamak ister gibiydi:

«Selanik'e vardım. Anamın evinin kapısını çalarım. Açmazlar. Beni görürler de pencereden yine kim o?' diye sorarlar. 'Açın, yahu, benim. Ben, Mustafa Kemal, derim. İnanmazlar. Korkarlar açsınlar. Yüzümü tanıyamazlar. Öyle zayıflamışım,» dedi.

Bunu dedikten sonra, bir soluk gibi çıkan sesiyle şunları ekledi:

«Ancak, şimdi, o seferkinden de zayıfım. Bununla birlikte, yakında Ankara'ya döneceğim.»

Ruşen Eşref, hastanın bütün onurlu geçmişini bilen bir adam olarak o yiğit gençliği, serüvenleri bir kez daha yıldırım gibi kafasından geçirdikten sonra, şöyle düşündü 'odasının pencerelerinden görünen denizin şu ışıklı mavis rengindeki gözleri, acele yenilmekten çok uzak sonsuzlukları gözlüyor gibi.'

Mevsim güzdü. Ekimin ikinci yarısının başlangıcıydı. Hava, yazaya benzer bir sıcaklıktaydı. Gökyüzü açıktı. Vakit

ikindiüstüydü. 'Deniz, temmuz sonunun bir özle çağında gibi pırıl pırıl parıltılar içinde engin, berrak, serinlik, ferahlık verici bir taptaze mavilik koşusu halindeydi.'

'Dışarının aydınlığıyle odanın loşluğu arasında, onun gövdesi, yorumlamağa dil varmayan, tasarlanması korku uyandıran bir aklık ürküntüsü verir ince bir örtünün altında sanki yarı saydamlaşmış gibiydi. Sanki, artık odasının altındaki rıhtımdan, hafif çığiltısı kulağa çarpan suların üstüne uzanmıştı. O sularla o ışıklar arasında akıp giden bir taze gövde donukluğu bağlamıştı. Ancak, başı, kendini o yokedici okyanusun içinden dışarı çıkarmış, pencerelerinden ne güzel görünen mavi Boğaz suları, mavi gökyüzü gibi aydınlık, ürküntüsüz, dirime yakın duruyordu. Yok, yok, durmuyordu ki! İşte, gözlerimiz önünde, o ışıklar, o renkler, o tazelikler içinde umarsız, bütün onlar gibi. Zaman gibi. İşte, öyle, akıp gidiyordu. En korkuncu bu ki, o ağır hastalığında bile sağlıklı görünebiliyordu. Korkunç şey, onun boynuna dek çıkabilmişti. O, başını halâ ondan dışarda tutuyordu. Hele zekâsı, halâ, 1817 sonlarında yada 1918 başlarında Beşiktaş'taki Akaretler'in 76 numarasında gördüğüm zamanki gibi gençti, dinçti.»

Yazar, yazarlığın da bir alışkanlığı olarak, eski taptığı adamın hasta varlığına bakarak alabildiğine kafasında yazılar yazıyor, anılar, ağıtlar döşeniyordu: Bunlara baktıkça, yakında bizi vuracak ayrılık felâketinin ne korkunç bir karanlık uçurum olduğunu, damarlarımın şakaklarımda vuruşlarını duyarak görüyorum. Kirpiklerimi zorlayan göz yaşlarımı, onu incitmemek uğruna, gücü gücüne, geri geri iterek birdenbire usuma geliveren birtakım neşeli betimlemeler bulup anlatmağa çabalıyorum. O betimlemeler yerinde olur mu, olmaz mı, pek gözetemeyerek, onun hoşuna gidebileceğini, onu konuşturarak yormayacağını, benim çoşkunluğumu belirtebileceğini, heyecanlandığımı örtmeğe yarayabileceğimi tasarlıyorum.'

Kafasından Trajik olarak geçenleri bir yana bırakıp ona eğlenceli gelebilecek konulardan birini açtı:

«Efendim, bilirsiniz, Ankara'da Başbakanlık dairesinin yanında Romalılar gününden kalma bir mermer direk vardı. Tepesinde bir leylek yuvası durur. O yuva, bir apartımandır, birçok hava yolcusunun konağıdır, sığınağıdır, barınağıdır. Leylek, o yuvanın en üstüne mekân kurmuştur. O mülk, onundur. Orada yalnız başına gökleri kollayarak eğleşir, ara sıra, başını kaldırır, enginlikleri bir gözler. Görürse ki yörede ilgilenecek bir şey yok, yine oturur güvenceli yuvasında dinlenir. Onun kurmuş olduğu yuvanın altındaki çalı çırpı katlarında kırlangıçlar, serçeler birer bucakta yuva edinirler, yavru üretirler, asıl yuvanın her yanını kendi civıltılarıyla süslerler. Leylek, olanca büyüklüğü ile yükseklerde dir. Kanatlarını açınca altındaki küçük kuşların hepsini güneşten, yağmurdan korur. Onun kendi yuvası ise hiçbir bora ile yıkılmaz. Sağlam kurulmuştur.

«Benzetişim yerinde mi, bilmem. Anlatmak istiyorum ki, zatı devletiniz, şimdi, bu üst odada öyle görkemle dinleniyorsunuz! Altınızdaki katta büyük bir tarih sergisi var. Geçen güz sizin kurduğunuz, sizin açtığınız sergi. Yüzyıllar orda. Kadın, erkek, genç, yaşlı, kentin bütün aydınları, onu akın akın geziyorlar, birçok şey öğreniyorlar. Tatilini geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş Romanya kralı (II. Karol), sizin Balkan Antlaşmasına verdiğiniz büyük önemin kadrini, değerini anlamış bir ziyaretçi olarak, sizin dostunuz, müttefikiniz bir ziyaretçi olarak hatırlınızı sormağa aşağıya geliyor, sizin ziyaretçiniz olarak o sergiyi geziyor.

«Hatay Cumhurbaşkanlığına uygun gördüğünüz bay Tayfur Sökmen, Ankara'dan ziyaretinize gelmiş, size saygılarını sunmak üzere alt katta başbakanınızla konuşuyor.

«Yeniden militarize ettirdiğiniz Boğazlardan, hükü-

metninizin izni ile giren dost devlet savaş gemilerinden bir ikisi, dinlendiğiniz sarayın önünde, Savarona'nın yanında sizi selâmlayıp demirliyor, bir iki gün konuk kalıp gidiyor.

«Bütün bunlar, sizin yapıtınız. Bunlar, sizin kurduğunuz yuvanın yanlarında uçuşan, konan, dinlenen, beklenen dostlarınız. Siz, şimdi, bu yapıtınızın kurduğunuz bu dostlukların yçresinde toplanan bu barış, saygı yapıtının üzerinde dinleniyorsunuz. Yine sağlaşacaksınız. Şimdi, aşağıda toplaşan, katınıza girmeyi özleyen, ancak, tedirgin etmekten çekinerek hatırlarınızı sorup saygılarını, sağlığınıza dileklerini sunup çekilen dostlarınızla yine buluşacaksınız.»

Ruşen Eşref, kendisini eskiden beri çok seven adamın bu avunç sunan sözleri tatlı tatlı dinlediğini görerek sevindi. Yapmak zorunda kaldığı bu yapmacığa çalan edebiyatın yaptığı olumlu etkiyi görerek avundu. Hasta, onun bu edebiyat kokan güzel, dostça sözlerini, mavi gözleriyle, mavi ışıklı denize dalarak dinlemişti. Eski dostun güzel, edebiyatçı sözlerini etkili bir ilâç gibi içen hasta, bayağı, umutlanmıştı. Yavaş yavaş gözlerini ona çevirdi:

«Olabilir. Benim kalbim çok sağlamdır. Dayanabilir. Bu hastalığı da yenebilir» dedi. Nevar ki, bunları fısıldar gibi söylemişti.

Eskiden beri, candan bağlandığı adamın, kendi sözleriyle canlandığını gören Ruşen Eşref de gerçekten çok sevinmişti. İçinden yıldırım hızıyla şu düşünce kervanı geçmeğe başladı: 'Şu tatlı, sabırlı bakışları ile aydınlanan yüzü, ne de eskisine benziyor! Gözleri, ne de eskiden olduğu gibi parıl parıl. Kendini dünyaya tanıtmış zekâ, şimdi bile ne dinç, çok şükür, ne dinç! Bu durumda bile neler yok zekânın içinde, neler yok! Hatay, Berlin-Roma mihveri, Habeşistan Sanksiyonlar, IUuslar Derneği, Dan-

zig koridoru, Küçük İtilâf, Balkan Antlaşması, Sâdabağ Paktı, Dil ve tarih kurumları çalışmaları, yaklaşan Cumhuriyet bayramında nutkunu meydanda kendi okuyamasa bile, Ankara'da bulunmak dileği, o mevsimde Büyükaada, koylarındaki çamlıkların kokusu, Yalova'da Doktor Nihat Reşat Belger'in, kendisi için yaptırdığı, ancak, içinde kür yapıp yıkanamadığına acındığı modern banyonun güzelliği, hepsi, hepsi, bu yaşamın genel, özel bin bir izi, o izlerin ruhunda uyandırdığı yargılar, nostaljiler, yâni, profesör Eissenger'inin umursamaz kalmadıkça iyi alâmettir' dediği şeyler. Hepsi, hepsi kafasındaydı.

'Şimdi, en hayranlıkla andığım bir anı önsezisi: Mademki, arkadaşlar, anılar iklimindeyiz, ben kendim de artık bir anı olmak üzereyim, söyleyeceklerimi, kendimi belirtmeğe özenir bir övünç etmek yanlışlığına düşmekten iyice uzak, öte tutarak, salt onun sezışlerindeki olağanüstülüğün bir örneğine tanıklık etmekteyim. O gün bana demişti ki 'bütün elçiler, görevlerinin başia döndüler, bir Fethi, bir de sen henüz dönmemişsiniz. Sen, bu yıl savaş çıkmaz' diyormuşsun. Başbakan bana anlattı. Doğru görmüşsün. Bu yıl çıkmaz. Zaten mevsimi de geçti. Ancak, gelecek yıldan korkumuz. Dikkatli olmalı. Gelecek yıl kuşkuludur, çok kuşkuludur.»

Ruşen Eşref, Fethi Okyar'dan söz açılınca, onu birkaç gündür görmediğini, ancak, kendisinin öbür gün görevi başına döneceğini söyledi. Sonra, müsaadesini alarak paşadan ayrılmak isteyince, o, başıyla işaret ederek oturmasını bildirdi:

«Otur, otur, konuşuyoruz» dedi.

Ruşen Eşref, içinden şöyle düşünüyordu: 'Bir yandan onu dinlemeğe doyamıyorum. Yanından ayrılamıyorum. Daha o gözümün önüdeyken özlem başladı. Bir yandan da soluğu gözümün önünde tükenecekmiş gibime geliyor. Yormaktan korkarak üzülyorum.»

Hasta, konuğunu bir saat yanında tuttu. Sonra, eski alışkanlığıyla ona izin vermek istediğini anlatmak isteyerek şöyle dedi:

«Haydi, seni daha çok yormayayım.»

Sonra, çok arıklaşmış kolunu yatağının ak örtüsü üzerinden ona doğru güçlkle uzattı. Öbürü, ona eğildi. 'Uzun sapının üstünde bir lâle gibi toplanıp incelemiş, penbeleşmiş, saydamlaşmış elini, koklarcasına öptü. Gözlerini önüne eğdi. Üzünüğünü gizlemeğe çalışarak yanından ayrıldı.' Bu sırada hasta, gözleriyle onu izleyerek:

«Güle güle» dedi.

Konuğu, ne yazık ki paşanın son öğüdünü tutmadı. Dolmabahçe sarayının kiristal trabzonlu merdivenlerinden aşağı inerken kendini daha çok tutamadı, hüngür, hüngür ağlamağa başladı. Sarayın sessizliği bir erkek hıçkırığının korkunç acisiyle yankılanıyordu. Çok uzun boylu, ince ruhlu konuk, ayak seslerini boğan yol halıları üzerinde gözyaşları döküle döküle 'esefle safilin'e iner gibi iniyordu. Billur trabzonlu merdivenlerden hıçkırarak inerken aşağıdan profesör doktor Neşet Ömer'in kendisine doğru geldiğini gördü. Dudaklarında sigarası, altın gözlükleri yuvarlak, ufacık gövdesiyle soluyarak tırmanıyordu. Gözlerinden yaşlar akan adama sordu:

'Nasıl buldunuz azizim?'

Bu soruda merak, kaygu, kuşku, üzüntü okunuyordu. Ruşen Eşref, halâ gözlerinden yaşlar yuvarlanırken şöyle konuştu:

«Bana, vallahi, yüzü düzelmiş gibi göründü. Maneviyatını dinç buldum. Bir mucize göstereceğine inanacağım geliyor.»

Bu sırada başyaver Celâl de Neşet Ömer'e yaklaşmıştı. Ruşen Eşref'in dediklerini sömürerek profesöre şöyle ünlledi:

«Gördünüz mü, azizim. Beyefendi, Atatürk hazretle-

rini bir aydır görmediler. izlenimleri doğrudur. Biliyorsunuz, söylüyorum sizlere. Benim gözlemlerim de, deftere kayıtlarımda da iki üç gündür bu merkezde. Görece bir iyileşme izi seziliyor, vardır, efendim. Bu, böyle sürerse umut artacaktır, efendim.»

Ruşen Eşref, başyaver Celâl'e baktı: Adamcağız bu iyimser lafları ederken gözlüklerinin altından süzülen gözyaşlarını silmeğe çalışıyordu. Her halde üçü de birbirini etkilemiş olacaktı ki, billur merdivenlerin başında üçü de birbirlerine sokulup gözyaşlarını başkalarına göstermemeye çalışarak bir süre ağlaştı. Bu, acaba umutları arttı diye bir sevinç ağlaması mıydı? Yoksa, umutları kırıldı diye miydi? Birbirlerinden medet umdukları için miydi? Yoksa, üçü de salt ondan medet umduklarından dolayı mı? Ruşen Eşref, böyle düşünüyorsa da hangisinin doğru olduğunu bilemiyordu. Doğrusu şuydu ki, ortada ağlanması bir durum vardı. Billur trabzonlara yaslanarak ağlaşan bu üç kişiden Ruşen Eşref'in içinden geçenleri, yukarda söylediğimiz gibi, biliyorsak da Neşet Ömer'le başyaver Celâl'in ne düşündüğünü bilmiyoruz.

Hasta, günden güne eriyip ölümün bilinmeyen ülkesine doğru gidiyordu. Her gün biraz daha eriyip gittiğini salt doktorlar değil, çevresinin adamları da görüyordu. «Kapıda bekleyen ölüm, ona her dakika biraz daha yaklaşıyordu. İlk su almadan sonra, doktor Fiessenger, ona beş-altı gün sonra Ankara'ya gidebileceğini, yüz metre yürüebileceğini söylemişti. Paşa, şimdi bu sözleri, yitirilmiş güzel bir şeyler gibi anıyordu. Şundan ki, gün geçtikçe kımıldamak, yürümek uğruna kendinde duyduğu, güç, azalıyordu. Cumhuriyetin on beşinci yıldönümünün kendinden uzak kutlanacağını düşündükçe daha da kötüleşen paşa, doktorlardan yardım bekliyordu. Ancak, hiçbir doktor da bu sorumu üzerine alacak yüreklilikte değildi. Ayrıca, Ankara'ya gidemeyecek durumda olan hasta, bu yüz-

den son kerte üzülyordu. Bu da onun hastalığını olumsuz yönde etkiliyordu. Doktorlar, gitmesini önlemek yürekliliğini de gösterecek durumda değildiler. En sonra, doktorlar, toparlanarak bir karara vardılar: Eğer, on beşinci yıl dönümünde paşanın Ankara'da bulunması gereksiniyorsa, Atatürk de bunu gerekli görüyorsa, doktorların, buna bir diyeceği olamazdı.

Ankara yolculuğu düşünöldüğü sırada, Atatürk, ikinci bir krizle sarsıldı. Hasta, şiddetli çirpınmalar içinde çevresini tanıyamayacak duruma düştü. Komaya girmişti. Suadiye'den ivedi çağırılan Mim Kemal, Atatürk'ü yatağının içinde oturmuş çirpınır buldu. Durmadan çirpınıyor, bilinçsiz davranışlar yapıyor, bağırp çağırıyordu. Kendisini yatırmak isteyenlere karşı direniyor, yatmak istemiyor:

«Bırak, bırak» diye yineliyordu.

Hemen, Neşet Ömer'le Mim Kemal, hastanın göğsüne, oturduğu durumda serom şırıngaları yaptılar. Atatürk, halâ, durmadan:

«Bırak, bırak, çabuk» diye bağırp çağırıyordu.

Doktorlar, hastayı zorla yatırabildiler. Şimdi, iş, daha da ağırlaşmıştı. Tehlikeli koma olasılığı, kara bulutlar gibi ufukta görünmüştü. Evet, Neşet Ömer'le Mim Kemal'in anladığına göre, hasta komaya girmek üzereydi. Bu sırada, Atatürk'ün başucunda bulunanlardan Tefvik Rüştü Aras, doktorlara bir konsültasyon yapılmasının gerekli olduğunu söyledi. Doktor olduğu unutulmakla birlikte, o da paşanın çevresindeki en eski doktorlardan biriydi. Uzman doktorlar, Tefvik Rüştü'nün önerisini doğru buldular. Hemen Süreyya Hidayet, Paşa, Akil Muhtar, Abravaya, Hayrullah, Mehmet Kâmil, çağırıldı. Görüşüp danıştılar. Hastanın kara kan damarına serom glikozla başka bir takım ilaçlar şırınga edilmesi kararlaştırıldı. Bu serom, şiddetli, kimi zaman da tehlikeli şoklarla sonuçlabildiğın-

den doktorlar, gereken önlemleri aldılar. Ancak, seromun yapılmasının gerekli olduğuna kararlıydılar. Akil Muhtar'ın önerisi benimsenerek, seromun Mim Kemal'ce yapılması kararlaştırıldı.

Atatürk, komadayken baş ucunda biriken doktorlara durmadan birtakım sözler dinletmekteydi. Koma kırizi sırasında bir de şunları yineleyip duruyordu:

«Aman dil, değil, dil efendim dil, aman yarabbi.»

48 saat sonra, sabaha karşı, tanyeri henüz ağarmamıştı, genel sekreter Hasan Rıza Soyak'la Kılıç Ali, Atatürk'ün yattığı karyolanın yanındaki üzeri sedef kakmalı masanın başında oturmuş, iç acıları ile uyku ile savaşıyor, hastayı bekliyorlardı. Hasta, halâ komanın sağır yorganları altında dünyadan habersiz yatıyordu. Bir aralık, masaya dayanan Hasan Rıza, masanın ayaklarında bir gıcirtinin çıkmasına yolaçtı. Durmaksızın «Aman dil, dil efendim» diye yineleyip duran hasta, bu gıcirtiyi üzerine suverdi. Bu durum, Kılıç Ali ile Hasan Rıza'yı birdenbire umutlandırdı. İkisi de yerinden fırladı. Penbe odadaki nöbetçi doktorlara koşarak durumu anlattılar. Neşet Ömer'le Süreyya Hidayet Paşa, hemen hastanın odasına seğirttiler. Hastayı yine dalgın buldular. Hasan Rıza'ya:

«Sizin sesinize alışıktır, bir kez sesleniniz» dediler.

Hasan Rıza:

«Atatürk!» diye bağırdı.

48 saattanberidir ki ilk kez, hasta buna yanıt verdi:

«Efendim!»

Hasan Rıza, bunun üzerine şöyle sordu:

«Nasılsınız, efendim?»

«İyiyim.»

Evet, bu yanıtı veren, Atatürk'tü.

Hastanın başında dikilen dört kişi, sevinçten titredi: Demek, hasta komadan çıkıyordu.

Bunun üzerine, başındakiler, hastayı kendi haline bı-

arakıp dışarı çıktılar. Onlar, pembe odaya geçtiklerinde Salih Bozok da gelmişti. Kılıç Ali, muştuyu bu iyi arkadaşına, paşayı, belki herkesten çok seven bu iyi adama vermekte ivedi davrandı. Bu kez, ikisi hastanın odasında gidip nöbeti aldı. Salih Bozok, karyolanın sağına, Kılıç Ali de soluna oturdu. Baktılar, Atatürk, dingin yatıyorsa da koma sürüyordu. Bu sırada, Salih Bozok, paşanın sağ elini, Kılıç Ali de sol elini alarak avuçlarının içini, kollarını oğuşturmaya başladılar. Bir süredir, susmuş olan hasta, bu sırada yine 'Dil aman-Dil efendim' nakaratını yinelemeğe başlamıştı. İki arkadaş, onun kollarını oğuştururken hasta, sert devinimlerle başını sağa, sola atıyordu. Hastanın bu oğuşturma işine kızdığını sandılar. Kılıç Ali, bunun üzerine:

«Efendim, sıkılıyorsanız bırakalım» dedi.

Hasta, birdenbire, gözlerini açarak ona baktı:

«Hayır» dedi.

Sonra, Salih Bozok sordu:

«Paşam, oğuşturmak efendimize iyi geliyor mu?»

«Evet!»

Bu yanıt, onun iki içten adamını iyice umutlandırdı. Salih Bozok, iyice anlayabilmek uğruna bir kez daha sordu:

«Paşam, rahatsız ediyorsak bırakalım, çekilelim.»

«Hayır.»

Paşa, yarı uyanıktı. Salih Bozok'a bu yanıtı verdikten sonra:

«Çok şey, çok şey» diye kendi kendine yinelemeğe başladı.

Atatürk'ün çok ağır durumda bulunduğu başbakan Celâl Bayar'a bildirildi. Hemen İstanbul'a koştu. Salih Bozok'la Kılıç Ali'nin hastanın kollarını oğuşturdukları sırada odaya girdi. Başbakanın arkasında vali Üstündağ'la

Istanbul komutanı Halis Paşa da vardı. Kılıç Ali, hemen hastaya seslendi:

«Paşam, Celâl bey geldi.»

Hasta gözlerini açarak başbakana baktı. Hiç bir şey demeden yine uykuya daldı. Tanıkların anladığına göre, bu kezki daldığı koma değil, uyku haliydi. Bunun böyle olduğu doktorlarca saptanınca, hepsi, sevinerek hastayı yalnız bırakıp dışarı çıktı.

Onlardan sonra, Doktor Mim Kemal, hastanın odasına girerek tek başına beklemeğe başladı. Bir ara, hasta, uykudan uyanırcasına gözlerini açtı, doktoru görerek sordu:

«Ne oldum?»

«Deliksiz bir uyku uyudunuz, efendim.»

O gün, doktorlardan başka hiç kimse hastanın odasına bırakılmadı. Atatürk, bu sırada doktorların işlerini kolaylaştırmak üzere geniş karyolasından alınarak daha dar bir yatağa yatırıldı. Gerek deliksiz uyku uyuması, gerekse bu dar yatağa yatırılması, elbette, hastanın gözünden kaçmamıştı. Hasta, ağır hasta olduğunun bilincindeydi. Bundan dolayı da işin derinliğini araştırmak uğruna şaşırtıcı sorular sorabilirdi. Bu yüzden de onun yanına girip çıkmak zorunda olanlar, ağız birliği ederek sorulacak türlü sorulara şöyle yanıtlar vermeyi kararlaştırdılar: Hastanın on iki saat deliksiz uyuduğu söylenecekti. Paşanın yöresinden birtürlü ayrılmayan küçük Ülkü bile uyarılmıştı. Onların verdikleri kararın doğruluğu az zamanda anlaşıldı. Biraz kendine gelen paşa, hemen durumu anlamak üzere Ülkü'yü yanına çağırdı. Yavru, paşanın sorusuna hemen şu yanıtı verdi:

«Çok uyudunuz!»

İçine girdiği çok tehlikeli komayı ona duyurmamak uğruna çok çalışıldıysa da hasta, galiba, hepsini ayırt

ediyordu. Hasan Rıza, komadan çıkan paşanın yanına girdiğinde ona şöyle dedi:

«Çabuk gittin, geldin. Bu doktorlar insanı yaşatıyorlar!»

Ayrıca, ona, karyolasının neden değiştirildiğini de sordu. O da:

«Temizlik yapılması gerekiyordu, paşam. Hem de bir değişiklik olur diye düşündük» dedi.

Hasta, her şeyi anlamış olduğunu anlatmak üzere şöyle dedi:

«Ne ise.. Arkasını sormayacağım.»

Hastada bir Mim Kemal fobisi yerleşmiş gibiydi. Kendisine her yaklaşıma sık sık:

«Kemal bey burada mı?» diye soruyordu.

Neşet Ömer, yanına gittiğinde aralarında şöyle bir konuşma geçti:

«Kemal bey burada mı yatıyor?»

«Evet.»

«Neden?»

«Vapuru kaçırmış.»

Bu konuşma, elbette, hastayı kandırmamıştı. Ancak, paşa, olan biteni kendisini aldatmak isteyenleri gözlerinden anlıyordu.

En bilgin doktorların gözetimi altında, hastaya her gün, danışma ile düzenlenen bir yemek rejimi uygulanıyordu. Bu, karaciğer özü, fizyolojik serum, glikoz seromuydu. Bu arada, başka önlemler de uygulanıyordu. Hastada, ara sıra, hiç beklenmedik iyilik izleri görülüyordu. Ancak, bunlar temelli izler değildi. Umutlandırıcı, aldatıcı görünüşlerdi. Atatürk, Türkiye'nin en büyük doktorlarının gözleri önünde yavaş yavaş ölüyor, bütün gizli güçlerini kullanarak ölüme karşı çetin bir savaş veriyor, kendisini savunmaya çalışıyordu. Hastanın ara sıra komadan çıkışı,

doktorların dediğine göre, bu hastalık türünün çok az görülen niteliklerinden biriydi.

Fiessenger, Paris'ten yazdığı bir mektupta, paşanın ara sıra komadan kurtulmasını olağanüstü bir olay olarak niteliyordu. Tıp tarihinde bu durumun ancak iki kez görüldüğünü sözlerine ekliyordu.

«Sanki ölüm Atatürk'e kıyamıyordu.» Bütün hastalığın gelişmesi boyunca paşanın böbrekleriyle kalbi, doğal çalışmasını sürdürüyordu. Daha önce bir gün, paşa Mim Kemal'e, kendisini kalbinin kurtardığını söylemişti. Onun kalbi, ölümün karşısında bir boksör gibi çarpışıyordu. Hastanın karnında artık, su, çok ağır toplanıyordu. Ancak, otuz ikinci günü, üçüncü kez su alma zorunu gördü. Paşa, doktorları çağırarak hemen suyun alınmasını buyurdu. O, gün, Mim Kemal, Gülhane hastanesinde derste bulunduğundan su almada bulunamadı. O, bulunamadığından ertesi gün suyun alınmasını öneren doktorlara:

«Mim Kemal alsın» dedi.

Paşanın karnından bir kez daha on buçuk litrelik su alındı. Artık, bu en son su almaydı. Bundan sonra, hasta, bir kriz daha geçirdi. Ancak, bu, ötekiler gibi şiddetli, sürekli olmadı. Hemen önlem alındı: Serom yapıldı, hasta, büsbütün açıldı. Serom yapılırken hasta:

«Ben, yine uyudum galiba!» dedi.

Seromu yapan Mim Kemal:

«Hayır, Atatürk, böyle bir şey olmadı» dedi.

«Acaip, ben uyudum sandım.»

Hasta, o geceyi çok tedirgin geçirdi. Ertesi gün, Karaciğer yetersizliğinin en ağır ârazları kendini göstermeğe başladı. Paşa, bu kez, geçen kezki gibi sözcükler söylemiyor, gerçek çarpınışlar göstermekle birlikte daha dingin görünüyordu. Ancak, ârazlar gittikçe şiddetlendi, en sonra da can çekişme alâmetleri kendini gösterdi. Perşembe günü, sabahleyin saat sekiz otuzda Akil Muhtar,

Mehmet Kâmil, Abravaya, Mim Kemal Atatürk'ün başucundaydılar. Bir kez daha glikoz seromu yapılmasını kararlaştırdılar. Mim Kemal, bunu da yaptı. Atatürk, bu sırada dünyadan ayrılmak üzere son davranışlarda bulunmaktaydı. Doktor Mehmet Kâmil, arkadan omuzlarına yaslanmış hiçkıra hiçkıra ağlıyordu. Bu sırada Akil Muhtar, oksijen balonuna oksijen doldurmağa çalışıyordu. O zamana dek kendini tutmağa çalışan genel sekreter Hasan Rıza Soyak da boşandı, hiçkırmağa başladı.

Hasta, çevresindeki herkesin söylediği yalanı doğru diye benimsemekten başka çözüm olmadığını anlamış durumdaydı. Bundan dolayı, hiçbir şeyi üstelemiyordu. Onların da bundan başka türlü davranamayacağını biliyordu. Kasımın sekizinci günü, Kılıç Ali ile Doktor Avravaya, nöbetçi, doktoru olarak penbe odada oturuyorlardı. Sabah oimək üzereydi. Bu sırada paşanın berberi koşarak onların yanına geldi. Atatürk'e fenalık geldiğini, kustuğunu söyledi. Çırpınıyordu. Demek ki, hasta, kusma dönemine girmişti. Tehlikenin çan çaldığını anlayarak yerlerinden fırladılar. Kılıç Ali, hemen gidip Hasan Rıza'yı uyandırdı. Doktor Neşet Ömer'e de adam saldı. Abravaya, Kılıç Ali, Hasan Rıza, hastanın odasına girdiklerinde şöyle bir durumla karşılaştılar: Atatürk yatağının içinde doğrulmuş, iki eliyle yanlara dayanıyor, ağzına tutulan tase kusabilmek uğruna sonsuz çaba harcar görünüyordu. Kusmak istiyor, kusamıyor, bundan da çok büyük sıkıntı duyduğu görülüyordu. Bu sıkıntının etkisiyle de durmadan:

«Hay Allah kahretsin» diye söyleniyordu.

Hem böylece kusmağa çalışır hem de söylenip durduğu sırada gözlerini Hasan Rıza ile Kılıç Ali'ye çevirdi:

«Saat kaç?» dedi.

Hasan Rıza:

«7, efendimiz» dedi.

Hasta, bundan sonra, 'Dil aman' yerine diline bu sa-

at işini doladı. Durmadan yinelemeğe başladı. O, soruyor, Hasan Rıza da bıkip usanmadan:

«7 efendimiz» diye yanıtlıyordu.

Bu saat kaç sorusunu son kez yineleyen, paşa, birdenbire kendini arka üstü yatağına attı. Kendini yatağa bırakmasıyla korkunç bir titremeye tutuldu. Zangır zangır titriyor, dişleri birbirine vuruyordu.

Hastanın bu durumunu durdurmak üzere, Doktor Neşet Ömer'le doktor Abravaya, hemen dvranıp gerekli tedaviye başladılar. Neşet Ömer, bu sırad paşaya:

«Dilinizi göreyim, efendim» dedi.

Hasta, dilini yarıya dek dışarı çıkardı. Neşet Ömer: «Biraz daha uzatınız, efendim» dedi.

Hasta, bunun üzerine gözlerini dikerek Neşet Ömer'e baktı, sonra:

«Vealeykümüsselâm!» diyerek gözlerini kapadı.

Paşa, bir iki dakika içinde komaya girmişti. Bütün doktorların bu sıradaki didinmeleri, aldıkları ivedi önlemler, hep boşa gitti. Hastanın harareti 36/5, nabızı 100, soluması 22 idi. Hasta, artık, ne en içten adamlarını, ne de ötekileri tanıyordu. Acısız bir ortama girdiği anlaşılıyordu. Artık, bakmıyor, konuşmuyordu. Birinci komadaki çirpinişlerinden iz yoktu. Şimdi, büsbütün dingindi. Böylece 9/10 kasım gecesini çok tedirgin, ancak acısız geçirdi. Birinci komanın cehennemi, şimdi çok uzaklardaydı. Sabahleyin hararet 36/18, nabıza 18, solum 20 idi. O günü çok yorgun, dalgın hasta, geceyarısına doğru son kerte dalgınlaştı. Hastanın artık, diriminin sonuna geldiği çıplak gözle görülüyordu. Harareti 37/5, nabızı 132, soluması 33'tü.

10 kasım 1938 perşembe günü, bütün sevdikleri, hastanın odasını paylaşmıştı. Hepsinin yüzü, gözyaşından ıslaktı. Mendiller, sırlıslıklamdı. Artık, gözyaşlarını saklamak bir erdem değildi. Bu aralık, doktor Mehmet Kâmil, bir

elliyle hastanın karyolasına abanmış, öbür eliyle ıslattığı bir pamukla hastanın dudaklarını ıslatıyordu. Gözlerinden nohut gibi dökülen yaşlar ak bıyıklarını ıslatarak yere dökülüyordu. Karyolanın ayak ucunda ise, Süreyya Hidayet Paşa ile doktor Abravaya, hastanın ayak parmaklarının duyarlılığını ölçmeğe çalışıyorlardı. Süreyya Paşanın yüzü üzüntüden sapsarı kesilmişti. Hasan Rıza, bu sırada, sonsuz acı içinde yanbaşında dikilen Kılıç Ali'ye:

«Kılıç, bak koskoca bir tarih geçüyor» dedi.

Odadakilerin gözleri, Nuri Conker'in Atatürk'e armağan ettiği güzel fosforlu, dört köşe masa saatine kaydı: Saat dokuzu beş geçiyordu.

Atatürk'ün yüzünün rengi durmadan hızla değişiyordu. Boğazından gelen hırıltılar durmadan artıyordu. Ölüm, bu güçlü adamı bütün anlamıyla duvara kıstırmıştı. Türk ulusunun ulusal Kurtuluş savaşının baş kahramanı, artık, yeryüzünde birtürlü kavuşamadığı kutsal barışın kendisine hiçbir yararı olmayacağı ülkeye doğru ışıklı bir soluk gibi açılıyordu. Ölüm yolcusu, birdenbire başını bir asker davranışının sertliğiyle doktorlara doğru çevirdi, gözlerini açarak baktı. Bu, paşanın birtürlü ulusal barışa kavuşturamadığı yurdunun birkaç değerli insanına son bakışı oldu. Işık, dipsiz karanlıklara doğru bir granit gibi düştü gitti. Ölümün bu en anlamlısına tanık olanlar, saatlerine baktılar: dokuzu beş geçiyordu. Hasan Rıza, büyük bir saygı ile ölünün elini öptü. Ölünün baş ucunda bulunanların hepsi de onu öykündüler.

KUTSAL BARIŞ'IN SONU

KUTSAL İSYAN'I NEDEN YAZDIM?

— Avrupa sömürgeci devletlerinin yeryüzünü ve onun pazarlarını yağmalama rekabeti yüzünden patlattıkları Birinci Dünya Savaşına biz, Cermanofil devlet adamlarımızın aptalca katıldıkları o savaş, kalabalık ailemizin ekmek parasını çıkararak babamla ağabeyimi aldı götürdü ve Kars Dağlarının karlarına gömdü. Açlık ve ölüm, kalabalık aileye kuduz bir kurt sürüsü gibi daldı. Toprakla uğraşan bu zavallı aile iki yıla varmadan kırıldı gitti. Kutsal İsyan'ın yazarıyla iki kız kardeşi dışında. Bundan dolayı o zaman ufacak bir çocuk olan bende savaş kavramı karşılığında salt ölüm ve açlık getiren alçakça bir davranış olarak yerleşti. Dünyaya küskün ruhumda böylece bir savaş kompleksi oluştu. Savaş anlamsız ve aptalca bir boğuşmaydı.

Ne var ki bırakışma olup ta biz Samsun Darüleytamından İstanbul'a Beykoz Darüleytamına yerleştirildiğimizde ilginç olaylar geçmeye başladı. Beykoz çayırları İngiliz sömürge askerlerinin eğitim meydanı haline gelmişti. 16 mart İstanbul'un işgali günü İngiliz askerleri bizim okulumuzu makinalı tüfek ateşine tutarak bütün camları şangır şangır indirdiler. İngiliz subayları öğretmenlerimizi alıp Beykoz Dağlarına götürdüler. (Okulumuzun müdürü olan Kâzım Nami (Duru) 16 marttan birkaç gün önce hiç kimseyle helâllaşmadan çekilip gitmişti.) Okulumuzun anbar-

ları debboyları (depo) süngülerle delik deşik edilen erzak çuvalları ve eşya ile bir yangın yerine döndü. Okulun ön yüzüne karşı mevzilenmiş iki ağır makinalıtüfek, bütün çocukları korkuttu. Dört yüz söz açarak bunun ancak kırk-elli yıl sonra yazılabileceğini, belki bunu yazacak olanın henüz doğmamış olduğunu söylüyordu. Buna birde örnek veriyordu: Victor Hugo Fransız devriminin romanını ancak devrimden elli yıl sonra vermişti. Her yürekte bir arslan yatar derler. Bizim yüreğimizdeki gencecik arslan da: «Bunu ben yazacağım» dedi.

Sivas Öğretmen Okulunda bu savaşı anlatan piyesler yazıp kolordu sahnesinde oynattım. 1928 de Ulusal Kurtuluş Savaşını deşmek üzere «Batan Güneşler» adlı bir roman yazdım. Hakimiyeti Milliye gazetesinde yitti. Sonra İzmit'te o gazetenin muhabirlerinden birinin imzasıyla ve başka bir adla çıktığını gördüm.

İşte, beni Kutsal İsyân kitabını yazmaya götüren ve pek uzaklardan gelen iteleyici dürtücü nedenler, birçok deneyden sonra bana yeni bir tür içinde Ulusal Kurtuluş Savaşını yazmak mutluluğunu bağışladı.

Kurtuluş Savaşı için yüzlerce kitap yazılmıştı. Ne var ki bunlarda bu büyük günlerin olayları darmadağın durumdaydı. Her yazar, bu büyük olayın bir yanını didikliyor, kendi tuttuğu parçayı dev aynasında büyülterek veriyordu. Olayın görkemli bütünlüğü ise bize yaklaşacağına büsbütün uzaklaşıyordu.

Kurtuluş Savaşı için yazılan şiirler ve destanlarsa bu gerçek kahramanlar mahşerini mitolojik bir zamanın dumanları içine atıyor ve şairler, bu büyük konuyu salt kendi san'at güçlerini denemek, olgunlaştırmak ve göstermek için işliyorlardı. Romantik, mistik şairlerin tuttıkları konuyu tabu haline getiriyor, kendilerinden başka hiç kimsenin buna dokunamaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Yaşarken, kafasında en gerçek şeylerden başka bir

şey yaşatmayan Mustafa Kemâl'i eski tanrılardan biri haline getirmişlerdi. O zamanlar bizler için bir tanrı şair olan Faruk Nafiz:

Bu hiyaban ebediyet yoludur
Gider Allaha kadar burdan ucu
Karşıdan bakma geçerken yolcu
Belki bir dert ile bağrım doludur.

Çocuklar, İngilizlerce kuşatılmış olan okulun arkasındaki bir delikten kaçıp İstanbul'a dağıldı. Zaten aç-susuzdular. Kutsal İsyan'ın yazarı, ancak sekiz on sünepe arkadaşıyla sonuna dek aç, korku içinde döşemeleri kırarak altında fareler ve akreplerle bir iki gün orda saklandı. En sonra onlar da kaçıp gittiler. Yabancı ulusların maskaralığı bununla bitmedi.

Beykoz Çayırları, İstanbul Rumlarından devşirilen bir taburluk Yunan askerinin eğitim meydanı oldu. Bizler çayırda bez topu oynarken dişlerini gıcırdatarak bize:

— Hele gidip Anadolu'da Mustafa Kemâl'in askerlerini temizliyelim gelip hepimizin anasını belliyeceğiz, diye bağırıyorlardı.

Yine de moralleri pek yerinde olmasa gerek ki papazlar, onlara Türkçe olarak şöyle bir moral şırıngası yapıyorlardı:

— Ey Elen Çocukları, Bizans'ın has evlâtları, bizim bu eski topraklarımızı kurtarmaya giderken cennet daha uzaktan sizlere kapılarını açmıştır. Bugün ölseyiz bile kırk gün sonra yine dirileceksiniz.

Ulusal Kurtuluş Savaşının sonuna dek bu böyle sürdü gitti.

İşte, bende boş bir cellâtlık olarak yer eden savaş kompleksi, kutsal bir anlam kazanmaya başlayarak yeni bir yeşerme gösterdi. Anadolu'da Mustafa Kemâl'le öbür kahramanların el ele yürüttükleri savaş, bambaşka, kutsal bir savaş olarak bende çılgınca bir sempatizan buldu.

Pek küçükten resim yapmaya başladığımdan, adım da ressama çıktığından İstanbul gazetelerinden kestiğim bütün büyük kahramanların resimlerini büyütür, Pertev Bey'in sınıfının duvarlarını bunlarla süslerdim. Onlar benim o zamana dek tanıdığım en büyük yeryüzü insanlarıydı.

Milli Kurtuluş Savaşı bitmişti. Kocaman savaş üstüne hiç bir dişe dokunur kitap çıkmıyordu. 1925 yılındaydı. İbrahim Alaettin Gövsa, Ulusal Kurtuluş Savaşı için yeni bir şeyler yazılmadığından dizeleriyle Çankaya yolunu büsbütün mistikleştirip Mustafa Kemal'i de bir tanrı reis haline getirmişti.

Ben Kutsal İsyân'da hiç bir türlü zorlamaya başvurmadım. Olayları ve kahramanları olduğu gibi, sağlam bir kronolojiye göre yerli yerinde ve can alacak noktalarını vererek yansıtmaya çalıştım. Devrik tümcelerden lâf canbazlıklarından elden geldiğince kaçınarak klâsik söyleyişe yaklaşmaya çalıştım.

Elbette, Mustafa Kemal, kitabın en sempatik en olumlu ve en güçlü karakteri olarak sevilmektedir; başka türlü de olamaz. Bunun çevresinde irili ufaklı yığınla kahraman sempatik yaşayışlarını sürdürmekte ve olumlu kavgalarını yapmaktadır.

Bu, bir kütle romanıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı bir orkestra gibi Mustafa Kemal'in elleriyle ve sihirli değneğiyle çalınmakta ve yürümektedir. En yitık sesleri bile yakalayıp bu senfonik hava içinde değerlendirmektedir. Bir Papa Eftim'den bir ulusal kurtuluş savaşı kahramanı yaratmanın yolunu bulmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşımızı bir tarihsel roman türünde yazmak hevesine koyulmamış pek az Türk yazarı kalmıştır. Ne var ki bu büyük olayı tarih romanı olarak yazmayı düşünmek, ona sırasında «hayali» kişiler katmayı da gerektirmektedir.

Bu olay taa başlangıcından beri öyle ilginç ve «hare-

ketli» dir ki okuyucuyu büyülemek ve sürüklemek için buna «hayali» roman kahramanlarını, entrikalarını katmak hiç bir vakit gerekmez.

Yalnız, bu kitap bayağı bir tarih kitabı da olmama-
lıydı. Statik görünüşü içinde dondurulmuş bir yığın olay
ve projeksiyonla yansıtılmış kıvıltısız resimlere benzeyen
kahramanlar, hiç te ilginç olamazdı. Yazılacak kitap bir
film gibi hızlı ve civcivli olmalıydı. Kocaman bir çerçeve
içinde geçen olay yığınları canlandırılıp yürütülmeliydi.
Ve bu statik olarak değil, senfonik ve rasyonel bir dü-
zen içinde yönetilmeliydi.

Kahramanlar ve fgüran yığınları kronolojik ve mantıklı
yerlerinde yaşamağa başlamalıydı. Bunun içinde san'atın
sihirli değneği kocaman olay yığınlarına ve ölümsüzlüğün
duvarına asılı kalmış irili-ufaklı resimlerden başka bir şey
olmayan kahramanlara bir kez dokundurmalıydı.

Büyük realistlerler gibi düşünmek ve çalışmak gereki-
yordu. Kalıcı bir yapıt, böylece bir çalışma biçimi isti-
yordu.

Sonra bu kitap, öyle bir nesne olmalıydı ki Şah İsmail,
Arzu ile Kamber, Köroğlu, Kerem ile Aslı, Battal Gazi gibi
halk kitaplarını okuyan bir okuyucu ile ortalama kültüre
erişmiş bir okuyucu, gerçek bir aydın, bunu zevkle okuya-
bilmeliydi. Bu kitaba realist edebiyatın çoğu zaman de-
nenmemiş gerçek gücünü yerleştirmeye çalışmalıydı.

Bence bir kitap salt halk için, salt aydın için hatta
salt çocuk için yazılmaz.

En güçlü realizm, bir konuyu her yaşta ve her kültür
aşamasındaki okuyucunun okuyabileceği bir güce erişti-
rebilmektir. Bunu deneme bilincine sahip olmayan hiç bir
yazar başarının altın kapısını kolayca açamayacaktır.

Institut kurde de Paris

HAYATI ASILYAZICI'NIN ŞİİR SORUŞTURMASI VE DİNAMO'NUN CEVABI

SORU

Son yıllarda, Nâzım Hikmet'in şiirlerinin yeniden yayınlanması ve geniş bir okur kitlesi bulması, Türk Şiirinde, son otuz yıl içinde kabul edilmiş değerlerin, yeniden gözden geçirilmesinin zorunlu olduğunu ortaya koymuştur.

Bu açıdan ve sizin şiir anlayışınız bakımından; devrimci Türk Şiirinin, ne gibi perspektiflere yönelmesinin ve öncelikle hangi poetik unsurların gerekli olduğunu düşünüyorsunuz?

1929 yılında sanırım Hikmet Feridun Es'in edebiyat anketine Ali Canip Yöntem şöyle bir cevap vermişti: «Nâzım Hikmet'in fırlattığı bomba müstesna, Türk Edebiyatında yeni hiç bir şey yoktur.» Bu «bomba» elbette «835 Satır» dan başkası değildi ve bu Türk Şiirinde yeni bir çığırın doğuşunu müjdeliyordu.

İşte Nâzım Hikmet'in «835 Satır»ıyla Türk Edebiyatında başlayan sosyal şiir çığırını, hece vezninin hemen iflâsını hazırladı. Nâzım Hikmetin Mayakosvkiden esinlenerek getirdiği sosyal şiir, hemen birçok izleyici buldu. Sabahattin

Ali, Almanya'dan Nâzım Hikmet'e o'nun tarzında yazılmış şiirler göndermekte gecikmedi. İlhami Bekir Nail V. Nâzım Hikmet'le sıkı bir edebî ilişki kurarak o'nun yolunda yürekli şiirler yazmağa başladılar. Yurdun her yanından Nâzım Hikmet'e yüzlerce kişi, o'nun tarzında şiirler yazıp göndermeğe başladı. Ben de bunlardan biri olarak. 1930 yılında o'na birkaç şiir gönderdim. Bana posta kartı üzerine yazılmış birkaç satırla cevap verdi. Şiirlerimi ilk fırsatta yayınlıyacağını yeni şiirler göndermemi söylüyordu. Böylece ben de sosyal şiir, toplumcu şiir, devrimci şiir kervanına katılmış oluyordum.

Türlü baltalamalara bakmıyarak toplumcu şiir kervanını 1938 yılına dek kör-topal yürüdü. Nâzım'ın 1938 kompleksuyla içeri atılmasıyla ortalık fena halde boşaldı.

Türkiye'de II. Dünya Savaşından önce, Almanya'da Nazizmin zaferiyle, hele bu korkunç akım saldırgan bir biçim alınca ayrıntı kabarık Türk Faşizmi de Türk Sanat adamlarına, Türk Resmine, Müziğine, Şiirine karşı saldırıya geçmişti. Nâzım Hikmet'in ortadan çekilişinden sonra Türk Edebiyatı'na serbest nazımla birlikte ve büyük müjdelilerle girmeğe başlayan bir yığın genç sair, baskıya uğrayarak geriledi ve lâmbasını kısarak unutulmuşluğun karanlığına gömüldü.

Tek parti ceberrutu Nâzım Hikmet'in arkasından gidenlerin en yeteneklilerini kendi saflarında kullanmak istedi. Daha önce Nâzım Hikmet de, o partinin saflarına çağrılmıştı. Bu, birçok kanallardan olduğu gibi kimi sair sözcülerin diliyle de yapılmıştı. Hasan Ali Yücel'in Nâzım'a ünleyen bir şiirinde bu çağrı vardı. Bırak o yolu, bizim saflarımıza gel, diyordu. Sanırsam Behçet Kemal Çağlar'ın da böyle bir şiiri vardı... Bu, patriyarkal bir düzenin hoşgörüyü andıran babacanlığıydı. Ne var ki Nâzım onların saflarında boy göstermeyince ona otuz yıl zindanı reva görmekte gecikmediler.

Nâzım'ın yolunda en güçlü şiirleri yazan İlhami Bekir'e Atatürk Şiirleri yazdırdılar. Bu şiirler, şimdiye dek Atatürk ve O'nun havası için yazılmış en güzel ve usta şiirlerdi.

Tek parti diktatörlüğünün, yavaş yavaş Alman Faşizmiyle de bulaşarak 1941 yılına dek bir korkunç silindir gibi gelişi Türk Şiirini yeni dinamizminden ayırarak bir çikmaza sokmuştu.

Nâzım Hikmet'i bir lokomotif gibi kullanarak 1938'e dek gelen Nurullah Ataç, vaktiyle İsviçre'de sosyalist hattâ Troçkist olmasına karşın —bu bana yaptığı itiraftır— sorun tehlikeli bir kadere sahip olduğunu görerek bir başka lokomotif aramağa başlamıştı. Bulmuştu da: Bu, Orhan Veli'ydi. Şiirinde hiçbir siyasal eğilim yoktu. Bol bol da alay vardı. Nurullah Ataç bu lokomotifle de epeyce yol alabileceğini kestirerek işe koyuldu. Onu lânze ederken kendi ününü de kurtarmağa çalıştı. Türk Şiiri böylece «Garip»e doğru yol almağa başlamıştı ki ben Ankara hapisanesinde dört yılımı bitirerek İstanbul'a geldim. 1930 yılından beri benim şiirlerimi tanıyan bunlar için birkaç ta yazı yazmış olan, Nurullah Ataç, beni korkusuz karşıladıysa da Dinamo gibi «netameli» bir soyadını bir yana bırakmamı direterek söylemekten çekinmedi. Bana Orhan Velinin şiirlerini öğdü. Onun el yazısıyla yazılmış ve henüz yayımlanmamış şiirlerle dolu bir defterini vererek okumamı istedi.

OLUMSUZ ÇABALAR

Türk Edebiyatı bu dönemde çöl gibiydi. Hiç bir siyasal eğilim taşımayan serbest nazımcı kimi şairler, Bedri Rahmi, Asaf Halet Çelebi, Mümtaz Zeki, Mustafa Seyyit Sütüven birkaç şiir yayımlıyor, daha çok susuyorlardı. Hecce'ler de büsbütün susmuştu. Şiir bu sırada lânetli bir

nesneymiş gibi taşlanarak karanlığa kaçırılmıştı. Hele sosyal şiir «toplumcu şiir» hiç kafasını kaldıracak durumda değildi.

Ben İstanbul'a gelince küçük burjuva aydınlarının arasına karıştım. Hasan Tanrıkut'un çıkardığı «Yeni İnsanlık» Dergisine küçük burjuva şiirleri yazdım. Onun arkasından çıkan «Hamle», «Sokak», «Küllük» gibi küçük burjuva dergilerine de küçük burjuva şiirleri yazdım. Onlar şiiri oyun olarak kabul ediyorlardı. Hep birlikte oyun oynuyorduk. Hiç kimsede memleket, yurt kaygusu yoktu. Biz böyle tatlı, arkadaş canlısı küçük burjuva aydınları arasında amaçsız yuvarlanıp giderken «Yeni Edebiyat» diye onbeş günlük bir edebiyat gazetesi çıkacağını ve buna sosyal şiirler yazmamı, kadroya alınmış olduğumu söylediler. Küçük burjuva aydınları arasında tıpkı benim gibi yuvarlanıp giden arkadaş çevremden Lütfü Erişçi, Abidin Dino, Hüsamettin Bozok hemen bu gazeteye kapıldık.

Yeni Edebiyat Gazetesi tam bir ihtiyacın ürünüydü. Çok ilgi gördü. Alman Faşizminin ateşten bir silindir gibi Avrupa'nın üzerinden geçerek Edirne'ye dek gelip dayanması, içimizdeki tatlı su faşistlerini de azdırdıkça azdırmıştı. Bu yüzden bizim bu dergide verdiğimiz edebî savaş yerli iktidar ve burjuvaziden çok faşizm canavarına karşı oldu. Bu sırada Yusuf Ahıskalı'nın çıkardığı Ses Dergisi de faşizme karşı açılmış edebî savaştaki değerli yerini aldı. Bu iki dergide süratle bir yığın sosyalist şair kümelendi. Bursa mapusanesinde gönderdiği takma adlı şiirlerle Nâzım Hikmet, Nail V., Rifat Ilgaz, Niyazi Akıncıoğlu, A. Kadir, Ömer Faruk Toprak, Suphi Taşhan, Suavi Koçer, Suat Taşer, Attilâ İlhan, Yaşar Kemal, Afif Yesari, Nusret Otyam, Asaf Karadayı (Ertekin), Arif Kızıldaş, Mehmet Seyda, Fethi Giray, Muzaffer Arabul, Cahit Irgat, Orhan Kemal, Faik Baysal, Hulusi Doğdoğan. Ahmet Turgut

Etingü, Zihni Turgay (Anadol), Sabri Soran ve ben bu şairlerdendik.

İlhami Bekir'le Ercüment Behzat Lây, bu kümelenmenin dışında çalıştılar. Güçlü bir sosyalist edebî kuşak meydana gelmişti. Daha bir yığın genç sanatçı bunun gölgesinde yetişmekteydi. Ne yazık ki Türkiye'ye sınırlardan bir zehirli gaz gibi sızan faşizm, yerli bir sırtlan gibi bir silkindi ve bu sosyal şiir ocağını kül etti. Sür-günler mapusaneler, birbirini kovaladı.

«GARİP»Çİ BİR DÖNEM

İşte bu dönem. Orhan Veli ve arkadaşlarının cenneti oldu. Alaycı, kolay yazılır, sosyal ve devrimci bütün ilkelere yoksun, fakat, zarif ve eğlendirici şiirlerle rahatça oynamağa başladılar. Zaten başka bir şey de yapamazlardı. Türk faşizmi buna minnetle müsaade ediyordu. Şundan ki bu hafif şiir türü, Türk Edebiyatı'nı ağır ve hırpalayıcı sosyal şiir türünün bütün «Mikrop»larından uzaklaştırıyordu. Ne var ki onlar da güçlenip gerçek birer şair niteliği kazanınca burjuvazi onlara da yan gözle bakmağa başladı. Zaten eskidenberi bu şairlerde yaşayan sol «Virüs»ler en sonra etkisini gösterdi. Onlar da sol şair oldular ve böylece benimsediler.

Ne yazık ki 1939'dan 1945'e dek sürüp gelen sosyalist şairler dönemini gerek bu şair arkadaşlar, gerekse Türk burjuvazisi yok saydılar. Antolojilerde bir tek şiirimiz görünmez oldu. «Birinci Yeni» diye Nâzım Hikmet'le o'nun bahçesinde yetişmiş şair kuşağının yerine salt «Garipçi» arkadaşlar oturdu. Burjuvazi onları daha az zararlı bulduğundan antolojilerinde, kitaplarında onlara bol bol yer verdi. İşin kötüsü, ezilmiş iler tutar yanı bırakılmamış sosyal şiir kuşağının sınırlarımız dışındaki kaderine de Türk

burjuvazisinden gelen baskı etki yaptı. Oralarda da bu kuşak yok sayıldı. Hafif siklet sosyalist şair arkadaşlar, oralara da Türk burjuvazisinin her olup bittisini götürmekte bir sakınca görmediler. Nâzım Hikmet ve o'nun yeni çiçek bahçesinde yetişen kuşak, böylece içeride ve dışarıda yok sayıldıysa da yanlış hesabın her zaman Bağdat'tan döndüğü görülmüştür. Bu da dönecektir.

Devrimci dediğimiz sosyal şiir, içinde yurt yararına altın bir idealizm çekirdeği de taşıyan, objektifini vatan düzüne, onun mutlu geleceğine çevrilmiş bir şiir olacaktır.

Bugünkü Türk Romanı, yetiştirdiği büyük romancılarıyla bunu pekâlâ yapmaktadır. Ne yazık ki Türk Şiiri, Türk Resmi ve Türk Müziği ayakları yerden kesik soyut dünyalarda dolaşmaktadır. Karanlığın en çok koyulaştığı zamanlarda şair göz kamaştırıcı şimşek bakışları gibi meydana fırlamalıdır. İnsanı umut, yurda bir tutam daha çiçekli yeşillik vermeyi amaç bilmeyen şiir, bugünün istediği şiir olamaz.

**«ÜNLÜ KİŞİLERİN MÜŞKÜL ANLARI» ADI ALTINDA
BİR YAZI DİZİSİ HAZIRLAYAN TANJU CILIZOĞLU'NA
VERDİĞİ CEVAP**

«Bende çileli anılar, saatler, yıllar mı ararsınız? Çocukluğum acımasız bir dünyanın kaskatı korkunç gerçekleri arasında, solucan gibi ayaklar altında çiğnenip ezilerek geçti. Son yayınlanan Savaş ve Açlar romanım yedi-sekiz yaşına dek başımdan geçenlerin acı ve zalim bir öyküsü gibidir. Ailece Trabzon'un Akçaabat kazasındanız. Oraların kıt ekonomik koşulları, sayısız hemşerimiz gibi bizim aileyi de taşı-toprağı altın olan mutlu kentlere göçettirdi. Babam İstanbul'da Sarıyerde bir çiftlik kiraliyarak birkaç kırım İneği satın aldı ve sütçülüğe başladı. Sonra zamanla çiftlik ve inekler elden çıktı. Bu kez Samsun'a yerleştik. Ben beş yaşındayken Seferberlik denen Birinci Dünya Savaşı patladı. Eve ekmek getiren babamızla ağabeyimiz, Sarıkamış saldırısında Almanların icadı olan ve Alman İmparatoru Wilhelm'ce de benimsenen, Enver Paşayla onun ideologlarına da telkin edilen Panturanizmin gereklerini yerine getirmek hevesi sonucunda harcanınca kalabalık ailemiz başsız, işsiz, açsız kaldı. Annemiz de içlerinde olarak. Kardeşlerim sinek gibi kırıldı. O zaman Darüleytam ve sonradan Öksüz Yurdu denilen yurtlara iki kardeşimle birlikte koyulduk. Öksüz yurdu yaşantım on yıldan fazla sürdü. 1931'de Sivas Öğretmen Okulu'nu bitirdim. Sonra Ga-

zi Egitim Enstitüsünün Resim-İş bölümüne girdim. Hakkı Tonguç, hem hocamız hem de bizim şubenin şefiydi. 1935 yılında toplumcu şiirler yazmanın ilk şamarını yedim. Dört yıl hüküm giydim. Ankara Cezaevinde bunu doldurup çıktım. 1943-1944 yılında yine şiirlerimden dolayı bir yıl ceza yedim. Sonra bu cezam kaldırıldı. Bu dönemde yaşayışım bütün anlamıyla fırtınalı bir biçim aldı. Yeryüzünde faşizme son darbe indirilmeğe çalışılırken bizde de solcu avı başlamıştı. İlk resmi kurbanlar listesinin başında da ben bulunuyordum. Çünkü Sabahattin Ali'nin ölümünden 4 yıl önce faşizmin kucağına düşmüş olan rejim, sınır boylarına benim için öldürülme emri göndermişti. Buna bugün Türkiye sınırları içinde bulunmayan bir öğretmen arkadaş yedek subaylığında tanık oldu. Beş altı kez öldürülme girişim ve plânlarını boşa çıkarmak olanağını buldum.

Bir roman dolduracak kadar uzun ve acı sahnelerle dolu olan bu dönem benim için her zaman bir kara düşler zinciridir. Devletin mapushanelerinde yatmak dışarda bu devletin bütün kanunları ve türlü polis örgütlerinin karalanmaktan, izlenmekten çok daha rahattır. Ben yaşayışımda bunun her ikisini de tattım. Altıbuçuk yıl devletin hapisanelerinde yattım. Türlü zamanlarda, ama hep düşüncemden dolayı düşünmeye bir türlü gem vuramadığımdan dolayı.

Çileli anılarımdan pek çoğu karşımda elpençe divan durarak «nolur bizi anlat» diyorlarsa da bunlardan ancak bir ikisini seçeceğim.

SINIRLARA EMİR GIDIYOR

Sınırdaki kıtalara dışarı kaçmam belkisine karşı vur emri verildiği sırada Yerköy İstasyonunda köylü kadın kılığında yakalanışımın öyküsünü anlatayım ilkin:

Pülümür mapusanesinden kaçmış, ta Erzincan'a dek ayağımda bir çift çarık, sırtımda yırtık-pırtık bir köylü giyneği, başımda yağlı iğrenç ve kasten didiklenip yırtılmış bir kasketle zorlu bir yürüyüş yapmıştım. Geceli gündüzlü onsekiz saat hiç durmadan yürümüş birkaç yerde jandarmaların, ondan sonra yağmurun, karın ve bir yerde kurtların barajını aşmış, Erzincan depreminin yere serdiği korkunç harabelere ulaşmış ve oraya sığınmıştım. Ordan İstanbul'a koyun götüren bir tacirin çobanı olarak koyun vagonunda Sivas'a dek gitmiş, oradan da eski öğretmen arkadaşlardan birinde kalan birkaç yüz lirama almak üzere Kırşehir'e geçmiştim. Aradığım öğretmen arkadaşları bulamadım. Kahvede otururken bizim şair A. Kadir'e rastladım. O da orda sürgündü. Beni görünce sevindi. «Sen de mi buraya sürgün geldin?» dedi. Meğer onun gözleyicileri varmış. Hemen o gün bu yüzden arkama genç bir sivil polis takıldı. Nüfus kâğıdım olmadığından öğretmenlik diplomamı alıp gitti. Ertesi sabah baktım erkeden gelmiş beni bekliyor. Onun bir ara yokluğundan yararlanarak diplomamı istemek üzere polis müdürlüğüne gittim. Belki kim olduğumu henüz öğrenmemişlerdir diyordum. Saat altı-buçukta vali polis müdürlüğüne damladı. Başkomiser şaşırıldı. Valinin bu kerte erken gelmesi hiç olağan değilmiş. Ancak Başkomiserin odasında otururken kapıya dikilen valinin, iri sarı bakışlarıyla gözlerimiz karşılaştığında şimşek gibi durumu kavradım. Valinin yüzünde kaçamıyacak bir yerde, ceylanı sıkıştırmış parsın sevinci ve hırsı parlıyordu. Vali çekilip gidince başkomiser «Yahu valinin bu kadar erken burada ne işi var?» diye söylenirken ben durumu kavramıştım. Polis İstanbul'la ve türlü yerlerle temasa geçmiş benim kim olduğumu anlamış ve tutuklama hazırlığındaydı. Valinin de kim olduğunu söylersem iş daha iyi anlaşılır. Mahmut Nedim Bey. 1931-1932 yıllarında Adıyaman Kay-

makamıydı. Karşılıklı ahpablığımız vardı, görüşür konuştuk. Birgün bir tuluat kumpanyası gelmiş kahvede oyun oynuyordu. Biz öğretmenlerle sorgu yargıcı ve kimi memurlar en önde yer almıştık, oyun başlamıştı. Bu sırada iki kocaman koltuk getirip aramıza sokmağa çalışmışlar, Kaymakamla ceza reisi gelecek demişlerdi. Ben buna isyan etmiş, Türkiye'de demokrasi (!) var, gitsinler halkın içinde otursunlar diye bağırıştım. Halkın arasına yerleştirilen koltuklara gelip oturmadılar. Jandarma kumandanını göndererek Tiyatroyu dağıttılar. Ben kalabalığa tiyatroyu terketmemeleri için nutuk çektim. Kaymakam, kahvenin camlı cephesine silâhlariyle halka nişan almış, onbeş jandarmayı dizdirdi. Çıkmazsak ateş edileceği haberini gönderdi. Onlar ceza reisiyle içkili olarak belediye kahvesindeydiler.

O gece kasabada bir isyan havası patladı. Halk sel gibi sokaklarda akıyor, süngüyle dağıtılmağa çalışılıyordu. Kaymakamla yargıcı tartaklamak için toplanan halk havaya boşaltılan silâhlarla bu düşüncelerinden güçlkle alikonuluyorlardı. Sözü uzatmayalım, kasaba, bütün gece çalkandı. Kaymakam gece iyi dostlarımdan yüzbaşı Muzaffer'e beni tutuklatmak istediye de o buna razı olmamıştı.

Ertesi günü Sorgu yargıcıyla benim gurubumdan öğretmen arkadaşlar, Ankara'ya en yüksek makamlara destan gibi telgraflar çektik. Meğer halkın da bağı doluymuş, telgrafhane akşama dek çalıştı.

Ben o günlerde Gazi Eğitim Enstitüsüne gittim. Sonucu sonra öğrendim. Kaymakamla cezareisi yerlerinden atılmışlardı. İşte o atılan kaymakam, burda vali olarak karşıma çıkmış, beni tanımış, kim bilir alayi-valâ ile tutuklayıp neler edecekti. Fena halde kısırıldığımı anladım. Hemen yine geleceğimi söyliyerek başkomiserden izin alıp çıktım. Çevrenin dağları kar altındaydı. Her yan düm-

düz çıplak araziden ibaretti. Buradan kaçmak için binilecek her türlü araç, kolayca kontrol altına alınabilirdi. Hemen kararımı verdim. Pazara uğrayarak köylü kadınlarının giydiği bir elbise takımı edindim. Boş dağ evlerinden birinde bunları giyinerek köylü kadını kılığına girdim. Geceyi bir otelde geçirerek erkenden Yerköy İstasyonuna gidecek bir kamyona bindim. Kamyonun karşılıklı sıralarında on-onbeş kişi oturmuştu. Kadın olarak bir tek ben vardım. Sağımda Hitit arslanlarına benzeyen iri yarı bir adam vardı. Durmadan beni çimdikliyordu. Hemen hepsi hovardalıktan sözediyor, Hitit arslanı ise kendisinin piyeyi bile sektirmediğini gülerек anlatıyor, bir yandan da beni çimdiklemeyi sürdürüyordu.

Neyse Yerköy'e vardık. İstanbul'a bilet aldım. Bir yiğın insanla treni bekliyoruz. Bu sırada çelimsiz bir köylü kadını bana musallat oldu. «Senin kocan var mı?» diye beni konuşmaya zorluyordu. Bunda bir iş olduğunu anladıysam da yapacak bir şey yoktu. Biraz sonra karşıma bir jandarma dikildi. «Sen, kadın mısın? Erkek misin?» diyerek başımdaki yaşmağı çekip aldı. Yüzlerce kişi şaşkınlık içinde «Vay erkekmiş.» diye bir çığlık kopardı. Hemen orda bir kadın, «Efendim ben İstanbulluyum. Bir erkek şeytanın kılığına girse yine onu bulup çıkarırım. Bu genç de bilet alırken ellerine dikkat ettim, kadın eli değildi. Hemen jandarmaya haber verdim» diyordu. Bu korkunç bir rezaletti. Üstümdeki kadın giyneğini soyunurken eski öksüzyurdu arkadaşlarımdan biri beni tanıdı: «Vay Hasan, sen misin?» dedi ve ortadan kayboldu. Yüzlerce kişi Merih'ten gelmiş bir yaratıkmişim gibi bana bakıyordu. «Cusus yakalandı» diye söyleniyorlardı. Yaşayışım boyunca birkaç kez tutuklandıysam da en ağırı buydu. Hiçbir Türk yazarının ve düşünürünün salt düşüncelerinden dolayı bu kerte zor ve aşağılık durumlara düşmemesini bütün kalbimle dilerim.

Institut kurde de Paris

**KITAPLAR ALEMİNDE
ÖNEMLİ BİR OLAY
KUTSAL İSYAN**

TAHIR ALANU

Uzun süre resmî ağızlar kitaplardan kenarı köşesi iyice törpülenmiş tarih kitapları ile epik romanlar çevresinde dinlemeğe alıştığımız büyük Kurtuluş Savaşı'mızın gerçeklerini ve oluşumunu, bu gün artık daha olumlu açılar ve boyutlar içinde anlatan araştırmacılara kavuşuyoruz. Önce anılar yayınlandı, tarih dergilerinde ufak tefek araştırmalar çıktı. Sonra sıra birbiri peşinden seri romanlara geldi. Kurtuluş Savaşı'nı çeşitli açılardan ele alan bu kitaplar bir süre okuyucuları oyladı ve sürükledi. Hele 27 Mayıs Devriminden sonra bütün kitaplar artık «Kurtuluş Savaşının gerçeklerini araştıran ve tartışan kalemlere yönelmişti. 1950-1960 döneminin umut kırıcı başarısızlıkları gözler önüne serilen manzara, ortaya atılan sorunların nedenlerini kurcalayanlar, hep dönüp dolaşıp «Kurtuluş Savaşı»nın oluşumundaki gerçekleri kurcalamak gereğini duyuyorlardı. Bu yolu romancılar ve makale yazarları açmışlardı. Gündelik olayların, memlekette kaynaşan düşünceler ve siyasî nüveleşmelerin köklerini, ta Kurtuluş Savaşı günlerine, «Birinci Büyük Millet Meclisi»

ın yapısına bağliyanların düşünceleri, dikkatleri üzerlerine topluyordu. Millî Mücadele ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yılları'nın olayları, günümüzün gerçeklerini ve davranışını etkiliyordu. O zaman tarihi ve sosyal araştırmaların yolunu açmak gerekiyordu. Bu gerekçe ile romandan kronik tarzında eserlere geçildi. Millî Kurtuluş Savaşı sorunlarına yeni açıdan bakmak isteyen ciddi araştırmalar çıkmağa başladı. İlkine örnek Şevket Süreyya Aydemir'in «Tek Adam» adındaki üç ciltlik eseri, ikincisine de örnek Sabahattin Selek'in iki ciltlik «Anadolu İhtilâli» oldu. Roman devresinin en olumlu ve temele oturan eseri de, Kemal Tahir'in «Yorgun Savaşçı» adındaki büyük romanı olmuşt u.

GÜÇLÜ ESER

Hasan İzzettin Dinamo'nun kitabı, bu ün kazanmış kitapların arasındaki yeni ve güçlü yerini alacak bir nitelikte şimdi ortaya çıkıyor. Herşeyden önce şunu belirtmeli, ki altı cilt olarak hazırlanan ve diğer ciltleri de baskıya verilmiş bulunan bu kitap, olaylara, insanların davranışları ve kişilikleri açısından bakması ile, bir romanı, tarihi oluşumu topluma ve kişilere yansımaları açısından belirlemesiyle de, modern ve popüler bir tarihi çeşni getiriyor. Bundan dolayıdır ki bu kitabın türünü belirtirken, bizde şimdiye kadar yazılanlara değil ancak batıdaki benzerlerine değinmek gerekecektir. En uygun benzerini de bundan önceki Nobel Armağanı sahibi Ivo Andrić'te göreceğiz. Bu ünlü Yugoslav yazarının «Travnik Kronikası» adındaki romanını okuyanlar her iki yazarın da tarihi olaylar ve bu olayları etkileyen yahut içinde yuvarlanan kişilere aynı açıdan baktıklarını, belirleyişlerinde de aynı üslubu kullandıklarını göreceklerdir. Hasan İzzettin

Dinamo'nun kitabının hacmi düşünülürse, bu yargı, biraz aşırı kaçmış gibi görülebilir. Ama elimize henüz geçmiş ciltlerini bir yana bırakarak, yalnız bu cilt üzerinde konuşursak, İvo Andriç, Kronikayı romana doğru uzaklaştırmağa çalıştığı halde, H. İzzettin Dinamo'nun romanı Kronika'ya ve biraz da biyografya romanına doğru açmaya çalıştığı görülecektir. Roman, Kronika ve biyografya unsurlarının bir eserde böylesine «insan gerçeği ve dramı» birleşmesinde toplanmasının başarılı bir sonuca ulaştığını söylemek gerekiyor.

KARINCA GİBİ

Hasan İzzettin Dinamo'yu eski şiirlerinden hatırlıyoruz. Biyografisinde gösterilen dergileri izleyenler, belki de onun, Nâzım Hikmet tarzındaki sosyal muhtevalı şiirlerini okumuşlardır. Son yıllarda geçim kaygısı yüzünden edebiyat dünyası ile ilişkilerini kesmiş, bir köşede ufak tefek çeviriler yaparak günlerini dolduruyor, görünüyor, ötede beride kendisine rastlayanlara ne bir şikâyetine de bir iddia ileri sürmeden selâm veriyor, fazla söze karışmıyor, çoğu takma adlarla yayınladığı, dikkati çekmeyen yazılarının gölgesinde yuvarlanıp gidiyora benziyordu. Bu sessiz ve mütevazî kabuğun altında meğerse nasıl büyük bir araştırma ve derleme çabasını sürdürüyormuş. Bu kitabı okuyanlar eseri ortaya çıkarabilme uğruna, yazarının eski dergiler, gazete koleksiyonları ve artık ele geçmez olmuş kitapların sayfaları arasında nasıl beller bükücü bir direnme ve sabırla derlemeler yaptığını gerçekleri «insanla ilgili yaşantı» açısından belirleyebilmek için ayrıntıların nasıl derlenip toparlandığını anlıyacaklardır. Biyografisinde belirttiğimiz gibi bu kitabın «yirmi yıl»lık bir çalışmaya mâl olduğunu, zengin bir malzeme yığınınına

dayandığını anlamak için bir az insaf sahibi olmanın yeterli olduğu kanısındayız. Adım adım, bir kaynaktan ötekine ulaşarak, notları birbiri ile karşılaştırarak, işi aceleye getirmeden, titiz bir sanatçı davranışı, ancak evliyalarda görülen bir karınca sabrile yürümüş. Esere verilen emeğin büyüklüğü, ortaya koyduğu belirlemeler ve gerçeklerdeki iddiasızlığını hayli aşiyor.

DENGELİ KURULUŞ

Bu eser yalnız sabırlı bir derleme mahsulü olarak kalmıyor, toplanan malzemenin karışık yekûnu içinden tatlı bir üslupla, rahat bir anlatıyla kendini okutacak, dengeli bir kuruluşa da yöneliyor. Bu seviyede bir senteze ve üsluba ulaşabilmek için yazarının anlattığı çağa ne ölçüde işlemiş, kişilerin o mahşeri dünya içindeki yerlerini ve oynadıkları rolleri, oranlıları içinde kavramış olduğunu düşünmeli. Mütareke yıllarının yıkılış günleri içinde bir yığın insanı «Millî Kurtuluş»u hazırlayan şartların keşmekeşi içinde, büyük ve tarih yapıcı davranışlarını gündelik olaylara bağlayarak canlı ve somut varlıklarını ortaya koyacak şekilde anlatabilmesi için, çalışma gücü, inatçı sabırdan daha başka nitelikler ister. Büyük bir yazarla karşı karşıya bulunuyoruz. Bir köşeye sıkışmış kalmış, çilesini sürüklemiş, iddialarını uzun süre gemlemiş, kaleminin mutlu ürününü kafası ve gönlü ile taşıyarak bu güne ulaştırmış, rahatça okuyalım diye önümüze koyuyor. Bu büyük başarı, eğer onu lâayık olduğu üne, bir parça rahatlığa, başarının mutluluğuna ulaştırmazsa, sağır bilinçsiz, değerleri hazmedemiyen bir çağda yaşıyoruz demektir. Kitaba, başarılı esere susamışların, yazarın değerini anlayacakların çok olacağını, onu içinde bulunduğu suskunluk ve bir köşeye itelenmişlikten çekip çıkaracaklarını umuyoruz.

İÇİNDEKİLER

Bölüm		Sayfa	
BÖLÜM	1	Bebek	5
	2	Ulusun Sofrası	13
	3	Türkuvaz	21
	4	Ayasofya	25
	5	Müzik Dalgaları İçinde Din Reformu	29
	6	Sevda Yaratan Gözler	37
	7	Gazi'nin Heykeli	45
	8	«AKIN» Oyunu	63
	9	Baloda Edebiyat Sınavı	71
	10	Çanakkale Nutku	85
	11	Onuncu Yıl	89
	12	Devrim Tarihinde Yitik Doğrularını	119
	13	Giyom Tel Gibi	165
	14	Bursa Nutku	171
	15	Sabahattin Ali	177
	16	Deniz Kızı Eftalya	199
	17	Yine Nâzım Hikmet	211
	18	Nâzım'ın Plağı	213
	19	Salonda Atlar	215
	20	İran' Şeyhin Şahı	217
	21	Mussolini Belası	221
	22	Tanrı Bize Bu Deneyimi Göstermesin	223
	23	Sarhoşlardan Korkmak	225

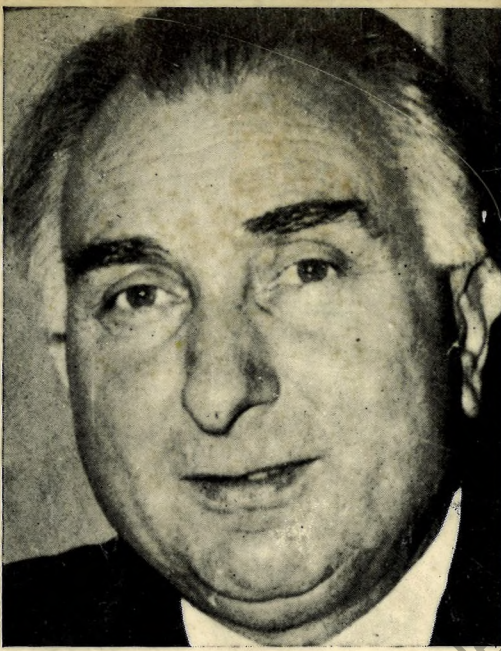
24	Küs Çiçekleri	227
25	Atatürk'ün Yaşam Filmi	233
26	Florya Köşkün'de Montreux Gecesi	241
27	Zehra'nın Gizemli Ölümü	249
28	Faşizmin Atatürk'e Yöneltiği Suikast	257
29	Hatay	275
30	Eski Arkadaşlar	305
31	Bir Eski Dost'a Daha Çağrı	315
32	Karınca	319
33	Dersim'in Kan Gülleri	321
34	Merinos Fabrikasında	389
35	İsmet Paşa İktidardan Düştü	395
36	Boğaziçi Gezileri	407
37	Harpokulu Olayı	419
38	Yüzellikler Bağışlandı	431
39	Ölüm	449
	Kutsal İsyanı Niçin Yazdım	519
	Hayatlı Asıyazıcı'nın Şiir Soruşturması ve Dinamo'nun Cevabı	535
	Dinamo'nun Tanju Cılızoğlu'na Cevabı	541
	Kitaplar Aleminde Önemli Bir Olay KUTSAL İSYAN	547

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 1488-7

AIN
93

Institut kurde de Paris

Kutsal İsyan'ın devamı olan KUTSAL BARIŞ ulusal kurtuluş savaşını arkada bırakan Türkiye'nin, yurttta ve dünyada barışı kurmak uğruna yaptığı çabaların öyküsüdür.

Türk ordusunun düşmanı İzmir'de denize dökmesiyle başlayan bu dönem Atatürk'ün ölümüne dek sürer. Ulusal kurtuluş savaşımızın sağ kalan bütün kahramanları, Atatürk'ün yanbaşıında yada ötesinde hızlı serüvenlerini yaşarlar.

Klasik tarih düşüncesinin yamyassı gösterdiği olay yığınlarının altında nice hızlı, renkli suların geçtiğini göreceksiniz. Türkiyenin ölümsüz varlığına egemen olan insanlarla, düşünceleri bu belgesel tarih romanının bütün ciltlerinde elle tutarçasına bulacaksınız.